МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 43
Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – *доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – *доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Вереш М. Т. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Гвоздяк О. М. – *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голик С. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ґжесяк Ян – *д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща*

Девіцька А. І. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Добровольська О. Я. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет*

Мафтин Н. В. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Павлак Мірослав – *д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школи в Коніні, Конін, Польща*

Печарський А. Я. – *доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка*

Попович Н. М. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Рогач Л. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Томенчук М. В. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Фабіан М. П. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чендей Н. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чик Д. Ч. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка*

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», протокол № 15 від 29.12.2025 року.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04729.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» (вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, e-mail: official@uzhnu.edu.ua, тел. +38(0312) 61-33-21)

Періодичність: шість разів на рік

Мови видання: українська, англійська, польська, словацька, угорська.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

Костич Л.М. СТАНДАРТНІ КОНСТРУКЦІЇ ЗІ СПОЛУЧНИКОМ *ЯКЩО*..... 9

Кривенчук В.М. ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ *ВОДА* В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ С. ШУМИЦЬКОГО..... 18

Притула С.С. ТЕМАТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ КІНОЗАГОЛОВКІВ УКРАЇНСЬКИХ ФІЛЬМІВ ХХІ СТ..... 23

Русаченко Н.П. МОРФОНОЛОГІЧНІ ЯВИЩА ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ГРАМАТИЧНИХ ЗНАЧЕНЬ У СЛОВОЗМІНІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ..... 28

Терещенко С.І. ЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА СИСТЕМИ НАЗВ ДЕЯКИХ ВІЙСЬКОВИХ ЗВАНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОВСТАНСЬКІЙ АРМІЇ..... 34

Шмілик І.Д. ПОВНІ І КОРОТКІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ У ПРИЖИТТЄВИХ ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ КАМЕНЯРА..... 41

Шульська Н.М., Зінчук Р.С., Вербовецька О.С. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ДЕРИВАТИ В НЕОФІЦІЙНІЙ АНТРОПОНІМІЇ: СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ..... 48

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Оленяк М.Я., Залужна О.О., Доній Т.М., Подугольнікова З.О. ГЕРМЕНЕВТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕКЛАДУ ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ТЕКСТІВ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ: ДИЛЕМА АВТЕНТИЧНОСТІ ТА РОЛЬ ПРОМІЖНОЇ МОВИ..... 54

Петрина О.С., Ткачук Ю.С. АНГЛІЗМИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА СФЕРИ ЇХ ЗОСЕРЕДЖЕННЯ..... 60

Полховська М.В., Очковська А.П. ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ РАННЬОНОВОАНГЛІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ З ПОЗИЦІЙ ГЕНЕРАТИВНОЇ ГРАМАТИКИ..... 66

Stetsenko O.P. BLAME ATTRIBUTION IN ECOLOGICAL MEDIA DISCOURSE: MANIPULATIVE REPRESENTATION OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS..... 73

Томчаковська Ю.О., Томчаковський О.Г., Сташук Т.І. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ..... 82

Fedorenko S.V., Kornyeyeva I.O., Isakova Ye.P. SYNTAXIC METHOD OF CREATING TERMINOLOGICAL LEXICON OF THE U. S. HIGHER EDUCATION..... 87

Хант Г.О. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ МАРКЕРИ ПІД ЧАС ОПИСУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ МЕДІА..... 93

Шумська І.А. СПОСОБИ УТВОРЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ВЕТЕРИНАРНИХ ТЕРМІНІВ..... 100

Яців З.С. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ В АНГЛОМОВНОМУ ВАЛЕОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ..... 105

РОЗДІЛ 3
КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

Борбенчук І.М. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ У ТЕКСТАХ РИМСЬКИХ АВТОРІВ..... 112

Пришляк М.В. РОЛЬ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ РЕСТАВРАТОРІВ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА..... 117

Романюк І.А. СТРУКТУРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ КОМПОЗИТІВ З ПРЕФІКСОМ ἐπι- У ТВОРІ «ПРЕМУДРІСТЬ ІСУСА, СИНА СИРАХА»..... 121

РОЗДІЛ 4
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Криницька О.І., Білічак О.І., Шпільчак Л.Я. НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СФЕРІ ІНСТРУМЕНТІВ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПЕРЕКЛАДУ.....127

Mazur O.V. THE INFLUENCE OF MEMORY CACHE ON TEXT COHESION AND ITS TRANSLATION (BASED ON SERHIY ZHADAN'S NOVEL VOROSHILOVGRAD).....133

Мамич М.В., Кісельова А.А., Шевченко-Бітенська О.В., Швелідзе Л.Д. СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....142

Назарчук Р.З., Гайдар Ю.А. ТРАНСЛЯЦІЯ ІДІОСТИЛЮ АВТОРА В ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ «9 ЛИСТОПАДА» КОЛЛІН ГУВЕР.....147

Поличева Ю.В., Іщенко О.В. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРМІНОСИСТЕМИ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ (БПЛА): ПЕРЕКАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ТА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ.....152

Склярова Л.Є. ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БРИТАНСЬКОГО Й АМЕРИКАНСЬКОГО ГУМОРУ.....157

Сухачова Н.С., Кобзар О.І., Гасій О.В., Грушицький Б.А., Усова Є.О. АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДІВ МЕДІЙНИХ ТЕКСТІВ, ЗДІЙСНЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....161

Шкута О.Г. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *СТРАХ* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОМАНУ ВЕРОНІКИ РОТ «ДИВЕРГЕНТ».....167

РОЗДІЛ 5
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Котвицька Л.В. МІЛІТАРНИЙ ДИСКУРС У ПОЕЗІЇ: ЛІНҐВІСТИЧНА КОРЕЛЯЦІЯ ТЕРМІНІВ 174

Федорняк Я.Г. СЕМАНТИКА ТІЛЕСНОСТІ У ОБРАЗІ АННИ ЯРОСЛАВНИ (НА ОСНОВІ РОМАНУ RÉGINE DEFORGES «SOUS LE CIEL DE NOVGOROD»).....179

РОЗДІЛ 6
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Баранівський Н.Б. СИНТЕЗ ІСТОРИЧНОГО І ХУДОЖНЬОГО ВИМІРІВ У РЕГІОНАЛЬНИХ І МОНАСТИРСЬКИХ ЛІТОПИСАХ 185

Бровко О.О., Віннікова Н.М. ПОЕТИКА ФРОНТИРУ: ХУДОЖНІ ЛАНДШАФТИ ДИКОГО ПОЛЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ.....193

Васильків Г.М. ТІЛЕСНІ ІКОНОТРОПИ ВІЙНИ У РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «МАМИ».....199

Григорчук Ю.М. ДІАЛЕКТИКА МЕЖ І БЕЗМЕЖЖЯ В ПОЕТИЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ.....206

Старостенко Т.М. КОНЦЕПТОСФЕРА ЖИТТЯ ТА СМЕРТІ У «ВІРШАХ З БІЙНИЦІ» МАКСИМА КРИВЦОВА.....212

РОЗДІЛ 7
ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Akhmadova S.F. THE REFLECTION OF MULTICULTURAL VALUES IN AMERICAN AND AZERBAIJANI LITERATURE (BASED ON SAUL BELLOW'S "*HERZOG*" AND GURBAN SAID'S "*ALI AND NINO*" NOVELS).....218

Карпінська Л.Л. ОБРАЗ МЕНЕДЖЕРА В АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ.....226

Станіслав О.В. ОБРАЗ СХОДУ ЯК ПРОСТОРУ ДУХОВНОСТІ, ЕКЗОТИЗМУ ТА РОМАНТИЗМУ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ СТОЛІТТЯ.....232

РОЗДІЛ 8
ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Гальчук О.В. ДОН КІХОТ ЯК ІНТЕРТЕКСТЕМА АВТОБІОГРАФІЧНИХ МОТИВІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ ХХ СТОЛІТТЯ.....238

Гурдуз А.І. ЦИКЛ РОМАНІВ «ДВІР ШИПІВ І ТРОЯНД» САРИ ДЖ. МААС НА ФЕНТЕЗІЙНОМУ ТЛІ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XXI СТОЛІТТЯ……**247**

Ліщинська Н.М. МОТИВ ІНІЦІАЦІЇ У РОМАНАХ «ДОЛИНА ІССИ» ЧЕСЛАВА МІЛОША ТА «ВОЛИНЬ» УЛАСА САМЧУКА……**254**

Tsapro H.Yu. EVOLVING FEMININITIES IN ENGLISH AND FRENCH CHICK-LIT: THREE STAGES OF GENRE DEVELOPMENT (1996–2025)……**263**

CONTENTS

SECTION 1
UKRAINIAN LANGUAGE

Kostych L.M. STANDARD CONSTRUCTIONS WITH CONJUNCTION *ЯКЩО*.....9

Kryvenchuk V.M. SPECIFIC FEATURES OF THE LINGUISTIC REPRESENTATION OF THE CONCEPT *WATER* IN THE LITERARY WORKS BY S. SHUMYTSKYI.....18

Prytula S.S. THEMATIC ORIENTATION OF THE TITLES IN UKRAINIAN FILMS OF THE 21ST CENTURY.....23

Rusachenko N.P. MORPHONOLOGICAL PHENOMENA AS A MEANS OF EXPRESSING GRAMMATICAL MEANING IN THE UKRAINIAN LANGUAGE WORD INFLEXTION.....28

Tereshchenko S.I. LINGUISTIC SPECIFICITY OF CERTAIN MILITARY RANKS IN THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY.....34

Shmilyk I.D. FULL AND SHORT FORMS OF ADJECTIVES IN THE LIFETIME POETIC WORKS OF THE KAMENYAR.....41

Shulska N.M., Zinchuk R.S., Verbovetska O.S. LEXICO-SEMANTIC DERIVATIVES IN UNOFFICIAL ANTHROPONYMY: WORD-FORMATION POTENTIAL.....48

SECTION 2
GERMANIC LANGUAGES

Oleniak M.Ya., Zaluzhna O.O., Donii T.M., Poduholnikova Z.O. METHODOLOGICAL CHALLENGES IN TRANSLATING OLD ENGLISH TEXTS INTO UKRAINIAN: THE DILEMMA OF AUTHENTICITY AND THE ROLE OF THE PIVOT LANGUAGE.....54

Petryna O.C., Tkachuk Yu.S. ANGLISMS IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE AND SPHERES OF THEIR USAGE.....60

Polkhovska M.V., Ochkovska A.P. PECULIARITIES OF SYNTACTIC PROCESSES IN EARLY MODERN ENGLISH: A GENERATIVE GRAMMAR PERSPECTIVE.....66

Stetsenko O.P. BLAME ATTRIBUTION IN ECOLOGICAL MEDIA DISCOURSE: MANIPULATIVE REPRESENTATION OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS.....73

Tomchakovska Yu.O., Tomchakovskyi O.H., Stashuk T.I. STYLISTIC FEATURES OF ENGLISH SCIENTIFIC DISCOURSE.....82

Fedorenko S.V., Kornyeyeva I.O., Isakova Ye.P. SYNTAXIC METHOD OF CREATING TERMINOLOGICAL LEXICON OF THE U. S. HIGHER EDUCATION.....87

Khant H.O. LEXICAL-SEMANTIC AND SYNTACTIC MARKERS IN GERMAN-LANGUAGE MEDIA REPRESENTATIONS OF MIGRATION PROCESSES.....93

Shumska I.A. METHODS OF FORMATION AND TRANSLATION FEATURES OF ENGLISH VETERINARY TERMS.....100

Yatsiv Z.S. COMMUNICATIVE STRATEGIES AND TACTICS IN ENGLISH-LANGUAGE VALEOLOGICAL DISCOURSE.....105

SECTION 3
CLASSICAL LANGUAGES. SOME INDO-EUROPEAN LANGUAGES

Borbenchuk I.M. MEANS EXPRESSING SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN LATIN IN THE TEXTS OF ROMAN AUTHORS.....112

Pryshliak M.V. THE IMPORTANCE OF LATIN IN THE PROFESSIONAL EDUCATION OF FUTURE ART RESTORATION SPECIALISTS.....117

Романюк І.А. STRUCTURAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF COMPOUNDS WITH THE PREFIX ἐπι- IN THE *WISDOM OF JESUS, SON OF SIRACH*.....121

SECTION 4
TRANSLATION STUDIES

Krynytska O.I., Bilichak O.I., Shpilchak L.Ya. RECENT TRENDS IN COMPUTER-ASSISTED TRANSLATION TOOLS……127

Mazur O.V. THE INFLUENCE OF MEMORY CACHE ON TEXT COHESION AND ITS TRANSLATION (BASED ON SERHIY ZHADAN'S NOVEL VOROSHILOVGRAD)……133

Mamych M.V., Kiselova A.A., Shevchenko-Bitenska O.V., Shvelidze L.D. SEMANTIC FEATURES OF THE TERMS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES……142

Nazarchuk R.Z., Haidar Yu.A. RENDERING THE AUTHOR'S IDIOSTYLE IN THE TRANSLATION OF THE NOVEL «NOVEMBER 9» BY COLLEEN HOOVER……147

Polycheva Yu.V., Ishchenko O.V. LEXICO-SEMANTIC FIELD ANALYSIS OF ANMANNED AREAL SYSTEMS (UAS) TERMINOLOGY: TRANSLATION STRATEGIES AND EQUIVALENCE ……152

Skliarova L.Ye. LINGUISTIC FEATURES OF BRITISH AND AMERICAN HUMOR……157

Sukhachova N.S., Kobzar O.I., Hasii O.V., Hrushytskyi B.A., Usova Ye.O. AN ANALYSIS OF MEDIA TEXT TRANSLATIONS PRODUCED BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE……161

Shkuta O.H. REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF FEAR IN THE UKRAINIAN LANGUAGE WORLD PICTURE BASED ON THE MATERIALS OF VERONICA ROTH'S NOVEL "DIVERGENT"……167

SECTION 5
LITERATURE STUDIES

Kotvytska L.V. MILITARY DISCOURSE IN POETRY: LINGUISTIC CORRELATION OF TERMS……174

Fedorniak Ya.H. THE SEMANTICS OF CORPOREALITY IN THE IMAGE OF ANNA YAROSLAVNA (BASED ON THE NOVEL BY RÉGINE DEFORGES «SOUS LE CIEL DE NOVGOROD»)……179

SECTION 6
UKRAINIAN LITERATURE

Baranivskyi N.B. SYNTHESIS OF HISTORICAL AND LITERARY DIMENSIONS IN REGIONAL AND MONASTIC CHRONICLES……185

Brovko O.O., Vinnikova N.M. POETICS OF THE FRONTIER: ARTISTIC LANDSCAPES OF THE WILD FIELD IN CONTEMPORARY UKRAINIAN PROSE……193

Vasylkiv H.M. BODY ICONOTROPES OF WAR IN MARIA MATIOS'S NOVEL "MOTHERS"……199

Hryhorchuk Yu.M. DIALECTIC OF LIMITS AND LIMITLESSNESS IN THE POETIC INTERPRETATION OF HRYHORII SKOVORODA……206

Starostenko T.M. THE CONCEPTUAL SPHERE OF LIFE AND DEATH IN *"POEMS FROM THE EMBRASURE"* BY MAXIM KRYVTSOV……212

SECTION 7
LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Akhmadova S.F. THE REFLECTION OF MULTICULTURAL VALUES IN AMERICAN AND AZERBAIJANI LITERATURE (BASED ON SAUL BELLOW'S "*HERZOG*" AND GURBAN SAID'S "*ALI AND NINO*" NOVELS)……218

Karpinska L.L. THE IMAGE OF THE MANAGER IN 20 TH CENTURY AMERICAN LITERATURE……226

Stanislav O.V. THE IMAGE OF THE EAST AS A SPACE OF SPIRITUALITY, EXOTICISM AND ROMANTICISM IN 19TH CENTURY FRENCH LITERATURE……232

SECTION 8
COMPARATIVE LITERATURE STUDIES

Halchuk O.V. DON QUIXOTE AS AN INTERTEXTUAL TOPOS OF AUTOBIOGRAPHICAL MOTIFS IN 20TH-CENTURY UKRAINIAN POETRY……238

Hurduz A.I. THE NOVEL CYCLE “A COURT OF THORNS AND ROSES” BY SARAH J. MAAS IN THE FANTASY BACKGROUND OF THE FIRST QUARTER OF THE XXI CENTURY……**247**

Lishchynska N.M. THE MOTIF OF INITIATION IN THE NOVELS “THE ISSA VALLEY” BY CZESŁAW MIŁOSZ AND “VOLYN” BY ULAS SAMCHUK……**254**

Tsapro H.Yu. EVOLVING FEMININITIES IN ENGLISH AND FRENCH CHICK-LIT: THREE STAGES OF GENRE DEVELOPMENT (1996–2025)……**263**

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2’36
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.1

СТАНДАРТНІ КОНСТРУКЦІЇ ЗІ СПОЛУЧНИКОМ *ЯКЩО*

STANDARD CONSTRUCTIONS WITH CONJUNCTION *ЯКЩО*

Костич Л.М.,
orcid.org/0000-0001-9619-6359
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В українській мові сполучник *якщо*, уживаний як одиничний і в складі парних сполучників, оформляє семантику умови або зіставлення. Водночас, поряд з експліцитними складними реченнями, поширені імпліцитні конструкції з парним сполучником *якщо...то* і предикативними компонентами *казати*, *говорити*, *мовити*, *вести мову*, які через кількісну асиметрію змісту й форми зазнали десемантизації. У статті основну увагу присвячено асиметричним структурам з імплікацією «*якщо*..., *то*...». Зокрема, проаналізовано стійкі за складом і структурою стандартні сполуки *якщо казати*, *якщо говорити*, *якщо мовити*, *якщо вести мову*. З’ясовано, що в українських наукових текстах асиметричні складні конструкції зі сталими стандартними сполуками переважають над симетричними. Виокремлено основні структурні моделі з першим компонентом – стандартною сполукою *якщо казати / говорити / мовити / вести мову*. І. «Якщо **+** Vinf **+** N», де іменник указує на об’єкт мовлення: 1) «Якщо + V (*казати / говорити*) + $N_{Зн.в.}$»; 2) «Якщо + V (*казати / говорити / мовити / вести мову*) + про + $N_{Зн.в.}$»; 3) «Якщо + V (*говорити / вести мову*) + *щодо / стосовно* + $N_{Рв.}$». ІІ. «*Якщо* + Vinf (*говорити*) + (прийм.) N», де залежний компонент конкретизує манеру виконання. ІІІ. «*Якщо* + Vinf (*казати / говорити*) + Adv», де залежний компонент виконує ознакову функцію. Установлено, що стандартні конструкції зі сполучником *якщо* багатофункційні. Вони, залежно від позиції в реченні й тексті, можуть виконувати такі функції: а) актуалізувати найбільш істотні фрагменти повідомлення; б) виконувати роль аналітичної міжфразової сполучникової та несполучникової зв’язки; в) формувати цілісність і зв’язність тексту; г) мати статус вставної одиниці; ґ) бути початковим компонентом вставленої конструкції. Дослідження виконане на матеріалі текстових фрагментів, дібраних за допомогою 19-ої версії Генерального регіонально анотованого корпусу української мови та пошуку в текстовій версії Корпусу української мови, розробленої співробітниками Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: зв’язність, цілісність, текст, сполучник *якщо*, сполука-зв’язка, міжфразовий конектор.

In Ukrainian, the conjunction *якщо* (if), used both individually and in pairs, expresses the semantics of condition or comparison. At the same time, along with explicit complex sentences, implicit constructions with the paired conjunction *якщо...то* (if...then) and predicative components *казати*, *говорити*, *мовити*, *вести мову* (to say, to speak, to talk, to converse) are common, which have undergone desemantisation due to the quantitative asymmetry of content and form. The article focuses on asymmetrical structures with the implication ‘*якщо*..., *то*...’ (‘if..., then...’). In particular, it analyses standard combinations that are stable in composition and structure, such as *якщо казати*, *якщо говорити*, *якщо мовити*, *якщо вести мову* (if to say, if to speak, if to talk, if to converse). It has been found that in Ukrainian scientific texts, asymmetrical complex constructions with stable standard combinations prevail over symmetrical ones. The main structural models with the first component – the standard combination *якщо казати / говорити / мовити / вести мову* (if to say / speak / talk / converse) – have been identified. І. «Якщо **+** Vinf **+** N» (‘If + Vinf + N’), where the noun indicates the object of speech: 1) «Якщо + V (*казати / говорити*) + $N_{Зн.в.}$» (‘If + V (to say / to speak) + N_{Acc}’); 2) «Якщо + V (*казати / говорити / мовити / вести мову*) + про + $N_{Зн.в.}$» (‘If + V (to say / to speak / to talk / to converse) + about + N_{Acc}’); 3) «Якщо + V (*говорити / вести мову*) + *щодо / стосовно* + $N_{Рв.}$» (‘If + V (to speak / to talk) + about /regarding + N_{Gen}’). ІІ. «*Якщо* + Vinf (*говорити*) + (прийм.) N» (‘If + Vinf (to speak) + (prep.) N’), where the dependent component specifies the manner of execution. ІІІ. «*Якщо* + Vinf (*казати / говорити*) + Adv» (‘If + Vinf (to say / to speak) + Adv’, where the dependent component performs a characteristic function. It has been established that standard constructions with the conjunction *якщо* are multifunctional. Depending on their position in a sentence and text, they can a) highlight the most important parts of a message; b) act as analytical inter-phrasal conjunctive and non-conjunctive links; c) create coherence and cohesion in scientific texts; d) have the status of an inserted unit; e) be the initial component of an inserted construction. The research is based on the 19th version of the General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian and on the Ukrainian Language Corpus test version.

Key words: cohesion, coherence, text, conjunction *якщо*, connecting phrase, inter-phrase connector.

Постановка проблеми. У світлі новітніх мовознавчих теорій актуальним є дослідження структурно-змістової та комунікативно-прагматичної природи тексту як найвищої знакової одиниці вербального спілкування, зокрема функційно-змістових особливостей тих компонентів, які впливають на перебіг тексту, забезпечують його структурно-граматичну зв'язність (когезія; Kohesion) і смислову цілісність (когерентність; Koherenz) [1, s. 3].

Залежно від способу подання інформації в тексті когезія та когерентність можуть бути оформлені експліцитно за допомогою лексичних і граматичних одиниць мови та імпліцитно, тобто без використання мовних засобів. Принагідно зауважимо, що текстову імпліцитність тлумачать по-різному. У наукових працях, присвячених вивченню імпліцитности, розглядають еліпсис, компресію, конотацію, підтекст, інференцію, пресупозицію, конотацію, імплікатуру, вставність тощо. Уважаємо, що названі явища є джерелами й засобами вираження імліцитного змісту, а не синонімами імпліцитности. Імпліцитні значення прямо не виражені, проте усвідомлені реципієнтом. Водночас «імпліцитність не завжди доступна для усвідомлення і спостереження, хоча присутня майже у всіх висловлюваннях» [2, с. 55]. Погоджуємося з тим, що імпліцитність – це опосередковане вираження змісту знаковими лінгвовеличинами, також похідними, або деривованими, яке полягає в тому, що певні додаткові значення, смисли, їхні складники й фрагменти, не вербалізовані, не реалізовані через певні причини за допомогою власних безпосередніх матеріально-звукових засобів, можуть бути виявлені, встановлені мовцями шляхом різного за характером домислювання з опорою на експліцитні значення лінгвоодиниць, мовленнєвий контекст, ситуацію, позамовну інформацію, інші чинники, включно з усвідомлюваними й неусвідомлюваними носіями мови прагматичними знаннями про її системну будову, механізми функціювання [3, с. 23].

Ознакою імпліцитного повідомлення є його неословлення частково, цілком або так і так. Часткова імпліцитність має граматичний вияв, як-от редукції в синтаксисі. До прикладу, у неповних синтаксичних конструкціях пропущено окремі компоненти, що їх установлюють за контекстом. Натомість повна імпліцитність є когнітивно-семантичною. За повної імпліцитности в реченні (зазвичай складному) або в тексті відсутні речення (одне чи кілька), які за умови їх реконструювання оприявнюють приховане повідомлення. Отож імпліцитна інформація може бути зрозумілою внаслідок пошуку й віднови пропущеної ланки за допомогою глибокого занурення в суть і залучення фонових знань. Для встановлення латентно реалізованої текстової зв'язности важливо, щоб реципієнт усвідомив зміст сповіщуваного, щоб він був упевнений у тому, що текст не позбавлений сенсу. У такому разі для розпізнавання й установлення прихованої зв'язности й адекватного сприймання інформації завжди потрібно докласти розумових зусиль.

Актуальність пропонованої розвідки пов'язана з потребою досліджувати не лише доступні для спостереження засоби текстової зв'язности, але й ті, що мають імпліцитний характер.

Аналіз досліджень і публікацій. Постановка завдання. У мовознавстві виокремлюють кілька різновидів організації контексту з прихованою інформацією, що їх позначають терміном імплікація, тобто «невербальний спосіб передачі інформації, який ґрунтується на інтеграції вербальних засобів із досвідом, фондом знань комунікантів, їхньою комунікативною компетенцією...» [4, с. 179]. З огляду на те, що імплікація пов'язана з тяжінням до заощадження мовних ресурсів, належить до засобів компресії тексту та є доказом відсутности ізоморфізму між змістом і формою знака мови, теоретичним підґрунтям пропонованого дослідження слугували праці О. Есперсена, П. Пассі, Ш. Баллі, Дж. Ципфа, А. Мартіне, Г. Вайнрайха, С. Карцевського, Г.-П. Грайса, Б. Уорфа та ін.

Теоретико-практичний аналіз імпліцитности як мовного явища подано в наукових студіях вітчизнаяних і зарубіжних мовознавців, серед яких Ф. Бацевич, О. Доценко, А. Ерліхман, А. Загнітко, Н. Іванишин, Л. Кардаш, В. Кухаренко, Л. Невідомська, Я. Перванов, Ю. Поляковська, Г. Приходько, П. Кап і М. Динель, О. Селіванова, Б. Д. Хоумер і Д. Т. Ремзі та ін.

Вагомими для статті є студії О. Вержбицького, І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, А. Загнітка, О. Кульбабської, С. Ломакович, О. Полозової, І. Слинька, Р. Христіанінової, Л. Шитик та інших граматистів, які досліджували складнопідрядні сполучникові конструкції та порушували питання синтаксичної асиметрії форми й змісту на рівні складних речень.

У мовознавстві, попри вагомі напрацювання, інтерес до розгляду імпліцитних способів подання інформації не вщухає з огляду на розбіжності в потрактувані статусу імплікації як категорії мови, а також через неоднорідність імпліцитних смислів і своєрідність їхніх комунікативно-прагматичних особливостей.

Завдання запропонованої розвідки полягає в тому, щоб дослідити особливості функціювання в науковій мові конструкцій зі сполучником *якщо* в ролі складника стандартної сполуки. У науковому тексті згадані одиниці оформляють предметно-логічні й модально-логічні відношення, забезпечуючи його зв'язність і цілісність. У фокусі уваги перебувають головно ті структури, що засвідчують наявність імпліцитної ланки.

Дослідження виконане на матеріалі текстових фрагментів, дібраних за допомогою 19-ої версії Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК) [5] та пошуку в текстовій версії Корпусу української мови, розробленої співробітниками Київського національного університету імені Тараса Шевченка (МІ) [6]. Пошук здійснено за запитами *якщо казати / якщо говорити / якщо мовити / якщо вести мову* (також зі службовими словами ***і***, ***й***, ***ж***, ***вже***), результатами якого стали 1219 контекстів. З огляду на обсяги жанру наукової статті, як ілюстративний матеріал подано не всі проаналізовані контексти.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській мові сполучник *якщо* функціює як одиничний і в складі парних сполучників, позначає семантику умови або зіставлення, а також може бути компонентом усталених стандартних синтаксичних словосполук, що, попри подібність до речення, виконують службову роль. Кожен із випадків використання сполучника *якщо* схарактеризуємо детальніше.

У складнопідрядних реченнях сполучник ***якщо*** може бути асемантичним і семантичним. У ролі асемантичного він уживаний (зрідка) у підрядній з'ясувально-об'єктній частині, що пов'язана прислівним зв'язком з оцінним опорним предикатним компонентом головної частини на зразок *добре*, *ліпше*, *краще*, *погано*, *гірше* і под. [7, с. 27–28;], напр.: *Вважав, буде* ***ліпше***, ***якщо*** *ніхто нічого не знатиме* (Є. Куртяк. ГРАК); *Буде* ***добре***, ***якщо*** *ви зробите його власними руками* (О. Макаренко. ГРАК).

Як семантичний сполучник ***якщо*** є основним виразником умовних семантико-синтаксичних відношень між підрядною і головною частинами в детермінантних складнопідрядних реченнях, як-от: *Зважаючи на це*, *суперечку граматистів про кількість основ в українському дієслові можна розв'язати*, ***якщо*** *розмежовувати основу слова та її варіантну контекстну реалізацію – основу словоформи*, *тобто основоформу* (І. Козленко. МІ).

Синтаксисти дедалі послідовніше заперечують традиційне розокремлення підрядних предикативних конструкцій реальної та ірреальної умови. Як стверджує В. Шинкарук, будь-яка умова (бажана, потенційна, передбачувана чи неможлива) має гіпотетичний характер, оскільки це умова процесу, який не обов'язково відбудеться саме тому, що для його здійснення є певні умови. В умовно-наслідкових реченнях явища, події, ситуації не можуть бути сприйняті як такі, що існують насправді [8, с. 308–312]. Сполучник ***якщо*** (як і ***коли***, ***як***, ***тільки***, ***раз***) формує відношення потенційної умови, яка зумовлює реальний наслідок [7, с. 75–76]. Р. Христіанінова описує два типи складнопідрядних речень потенційної умови. Речення із семантикою власне-умови позначають умови, за виконання яких те, про що йдеться в головній частині, може здійснитися. Конструкції невласне-умови мають значення підстави, застереження, обмеження, бажання [9, с. 203]. У головній частині складнопідрядних речень з підрядними умови часто вживають факультативний компонент ***то***, що корелює з умовним сполучником, «виконує функцію показника підрядного зв'язку в головній предикативній частині й маркує її як більш комунікативно значущу» [10, с. 15–16]. Одиничний і парний сполучники, указуючи на потенційну умову, функційно тотожні, оскільки сполучник-корелят ***то*** є необов'язковим, як-от: ***Якщо казати про*** *довгострокову перспективу*, (***то***) ***слід відзначити*** *декілька найбільш принципових ризиків* (Ю. Перегуда. ГРАК).

Парний сполучник ***якщо***...***то*** (і ***коли***...***то***) може виражати також зіставне семантико-синтаксичне відношення. Щодо потрактування таких випадків спостерігаємо неузгодження думок. М. Греб вважає, що аналізовані сполучники є компонентами асиметричного речення: формально складнопідрядного, а за змістом такого, що корелює зі складносурядним зі сполучником ***а*** [11, с. 12-13]. На думку К. Городенської, указані парні сполучники, уживані в складносурядному реченні, «чіткіше протиставляють другу предикативну частину першій, чого досягають за допомогою другого компонента цих парних сполучників – компонента *то*» [7, с. 60], напр.: ***Якщо*** *Баранович і Галятовський тільки з замилування принагідне займалися проповіддю*, ***то*** *проповідником за покликанням був Антін Радивилівський* (В. Радзикевич. ГРАК).

Окрім розглянутих, у сучасній українській мові наявні також складні речення з парним сполучником ***якщо***...***то*** і предикативними компонентами *казати*, *говорити*, *мовити*, *вести мову*, які слугують основою для розвитку думки.

Варто відзначити неоднакову частотність використання в наукових текстах предикатів *казати*, *говорити*, *мовити*, *вести мову*. Кількісно переважають речення з дієсловом *говорити* (1006; 82,5%), оскільки воно є стилістично нейтральним. Сполука *якщо говорити* має ознаки міжстильової. До рідше вживаних у науковому мовленні належить фразеологізована сполука *вести мову* (180; 14,7%). Конструкції з дієсловами *казати* (31; 2,5%) й *мовити* (2; 0,16%) поширені здебільшого в розмовному стилі, отож трапляються спорадично.

В обстежених текстах паралельно функціюють експліцитні й імпліцитні конструкції, що їх можна розподілити на дві групи. Першу групу (1) формують структури на зразок ***Якщо казати про*** *другий період здійснення соціальної політики в Україні*, ***то треба підкреслити***, *що у 2000 р. було прийнято ряд нормативних актів, спрямованих на стабілізацію економіки <...>* (С. Алексєєв. ГРАК); ***Якщо говорити про*** *міжнародні організації як одну з форм міжнародного митного співробітництва*, ***то можна стверджувати***, *що нині вони є найбільш ефективними* (А. Смолій. ГРАК); ***Якщо говорити про*** *ставлення до фемінізму в Україні протягом XIX–XX століть*, ***то потрібно визнати***, *що воно було традиційно більш негативним, ніж позитивним* (Соціологія. МІ); *І* ***якщо мовити*** *істину до кінця*, ***то слід сказати*** *так: особистість людини – це її духовна Монада* (М. Руденко. ГРАК); ***Якщо вести мову про*** *професійно важливі якості слідчого*, ***то варто відзначити***, *що вони розглядаються відповідно до вищевказаних аспектів його діяльності* (Н. Рибак. ГРАК); ***Якщо вести мову про*** *екологічне право в СРСР з формального погляду*, ***то слід зазначити***, *що в ньому існувала велика кількість законів, актів та постанов природорегулюючого гатунку* (В. Крисаченко. МІ). До другої групи (2) відносимо такі конструкції: ***Якщо казати про*** *Землю*, ***то*** *на одній із таких сфер живемо й ми* (М. Руденко. ГРАК); ***Якщо говорити про*** *купців ар-Рус*, ***то*** *це один з різновидів слов'ян* (Давня історія України. ГРАК); ***Якщо мовити про*** *кременчуцьких корупціонерів-митників*, ***то*** *тут уславив (обезславив?) себе цольнер Кузнєцов* (Д. Вирський. ГРАК); ***Якщо вести мову про*** *проблеми неможливості втілення норм права щодо гендерної рівності та захисту жінок*, ***то*** *вони пов'язані із недостатністю інституційних інструментів для їх втілення <...>* (О. Павліченко. ГРАК).

Приклади (2) засвідчують компресію трикомпонентного складного речення за допомогою імплікації модусного компонента, що «відображає ставлення мовця до повідомлюваного, оцінює ту чи ту ситуацію» [12, p. 36]. В асиметричній двокомпонентній структурі конструкцій другої групи через змістовий розрив між повідомленнями не лише втрачено умовно-наслідкову семантику, а й нівельовано подієвість підрядної частини, що репрезентує умову певної дії. Відтак компоненти *якщо* і *казати*, *говорити*, *мовити*, *вести мову* зазнають десемантизації, унаслідок чого сукупно формують стійкі за складом і структурою стандартні сполуки *якщо казати*, *якщо говорити*, *якщо мовити*, *якщо вести мову*. Дієслова мовлення *казати*, *говорити*, *мовити* і фразеологізована сполука *вести мову* у складі аналізованих структур стають семантично несамостійними й граматично релятивними словами.

Водночас варто зауважити, що дієслова мовлення зазвичай не зазнають десемантизації (або втрачають службовий статус) за наявности препозитивних прислівників (*конкретно*, *детально*, *загалом* тощо) і модальних предикатних компонентів на зразок *потрібно*, *треба*, *можна*, *доводиться* і под., що конкретизують авторське ставлення до предмета повідомлення або спосіб його представлення, як-от: ***Якщо і можна говорити про*** *деяке научіння в період ембріогенезу*, ***то*** *воно є розвитком і видозміною певного генетичного зачатка*, *втіленням і реалізацією в індивідуальному житті особини видового досвіду*, *накопиченого в процесі еволюції* (А. Сердюк та ін. МІ); ***Якщо більш конкретно говорити про*** *дослідження безпосередньо радіопромоції*, *то серед дотичних праць можна було б назвати*, *скажімо*, *розвідку А. Швабле <...>* (С. Кіндра. ГРАК); *Із високих літературних творів*, *по можливості*, *вилучається побутова*, *військова*, *економічна термінологія*. ***Якщо доводиться говорити про*** *конкретні явища*, ***то*** *письменник воліє йменувати їх*, *не звертаючись до політичної термінології свого часу*, *а в загальній формі вважає за краще висловлюватися про них описово* (О. Киричок. ГРАК).

В українських наукових текстах асиметричні складні конструкції зі сталими стандартними сполуками переважають над симетричними (останніх зафіксовано ≈ 200, що становить 16,4%). Вочевидь, це пов'язано з тим, що в текстах наукового стилю сконденсовані імпліцитні конструкції оптимізують подання інформації. Водночас у стислих імпліцитних реченнях ословлена частина повідомлення вміщує зміст прихованої ланки, яка є стилістично нейтральною, а тому легко відновлюваною. Наприклад: (1) ***Якщо казати*** *про визначення комерційної*

концесії, ***то*** [треба / варто / важливо / доцільно сказати / констатувати / зауважити / визнати, що] *за обсягом прав та предметом договору визначені правовідносини є класичними правовідносинами франчайзингу*, *тобто комплексної ліцензії на використання як зареєстрованих*, *так і незареєстрованих об'єктів інтелектуальної власності* (В. Дмитришин. ГРАК); (2) ***Якщо говорити*** *про значення зовнішніх партнерів у здійсненні модернізації в Україні*, ***то*** [треба / варто / важливо / доцільно сказати / констатувати / зауважити / визнати, що] *найбільша роль з огляду на географічні чинники*, *безперечно*, *належить Європейському Союзу*, *який є найближчим до нас серед гравців*, *що мають високий потенціал впливу на глобальні процеси та сформовані на основі порядків відкритого доступу* (М. Паламарчук. МІ); (3) ***Якщо мовити*** *про кременчуцьких корупціонерів-митників*, ***то*** [треба / варто / важливо / доцільно сказати / констатувати / зауважити / визнати), що] *тут уславив (обезславив?) себе цольнер Кузнєцов* (Д. Вирський. ГРАК); (4) ***Якщо вести мову*** *про вік братів та сестер*, ***то*** [треба / варто / важливо / доцільно сказати / констатувати / зауважити / визнати, що] *за умови недосягнення повноліття їхньому спілкуванню повинні сприяти батьки або інші особи*, *з якими проживає дитина* (І. Сердечна. ГРАК).

Описувані структури мають чіткий порядок розташування компонентів, за якого віддалений корелят ***то*** може бути невираженим, як-от: ***Якщо вести мову про*** *партію боротьбистів*, *її ідеологія*, *на відміну від зовнішнього боку діяльності*, *не мала належного висвітлення* (С. Гірік. ГРАК); ***Якщо говорити про*** *трансформовані казкові сюжети*, *в багатьох з них зберігається структура традиційної казки* (В. Єфименко. ГРАК).

Притаманна аналізованим конструкціям кількісна асиметрія змісту й форми, тобто невідповідність між кількістю пропозицій (семантична структура) і предикативних одиниць (формально-граматична структура), «зумовлена дією властивої будь-якій мові антиномії економії-надлишковості мовленнєвих зусиль» [13, с. 48].

На основі аналізу матеріалу виокремлюємо основні структурні моделі з першим компонентом – стандартною сполукою *якщо казати / говорити / мовити / вести мову*. У дужках вказано дієслова, реалізовані в моделях, та відсоткову кількість зафіксованих асиметричних конструкцій. Попри те, що вказана кількість не є сталою, ці дані відбивають загальні тенденції: вироблені й закріплені в мові закономірності структурно-змістової сполучуваності аналізованих дієслів та їхню продуктивність у кожній моделі.

І. «**Якщо + Vinf + N**», де іменник указує на об'єкт мовлення.

1. «***Якщо*** **+ V (*казати / говорити*) + $\mathbf{N_{Зн.в.}}$**» (0,24% / 0,08%): ***Якщо казати*** *правду*, ***то*** *є свої резони і в трудовій теорії вартості*, *– але це тільки тоді*, *коли ми вбачаємо в ній допоміжну функцію* (М. Руденко. ГРАК); дієслово *мовити* фігурує лише в експліцитній конструкції (*І* ***якщо мовити*** *істину до кінця*, *то слід сказати так: особистість людини – це її духовна Монада* (М. Руденко. ГРАК)); 2. «***Якщо*** **+ V (*казати / говорити / мовити / вести мову*) + *про* + $\mathbf{N_{Зн.в.}}$**» (0,82% / 36,9% / 0,08% / 9,68%): ***Якщо казати про*** *суб'єктів співучасті*, ***то*** *змін можливо досягнути лише при їхньому повному бажанні це зробити* (К. Соколова. ГРАК); ***Якщо говорити про*** *громадян України*, ***то*** *останніми роками більшість з них перебувають саме у схарактеризованій тут ситуації* (М. Головатий. МІ); ***Якщо мовити про*** *кременчуцьких корупціонерів-митників*, ***то*** *тут уславив (обезславив?) себе цольнер Кузнєцов* (Д. Вирський. ГРАК); ***Якщо вести мову про*** *декрет як вид канонічного закону*, ***то*** *його повністю слід відносити до юрисдикції католицької церкви* (Х. Кондаурова. ГРАК). 3. «***Якщо*** **+ V (*говорити / вести мову*) + *щодо / стосовно* + $\mathbf{N_{р.в.}}$**» (0,16% / 0,08%): ***Якщо говорити щодо*** *третього покоління прав людини*, ***то*** *воно історично сформувалось після Другої світової війни внаслідок розпаду колоній і появи національних меншин* (Г. Подзігун. ГРАК); *У разі*, ***якщо говорити стосовно*** *першої російської стратегічної гри в Сирії*, ***то*** *вона визначається тим*, *що під виглядом боротьби з ІДІЛ вона активно надає підтримку урядовим військам у їх боротьбі з опозиційними силами* <…> (О. Кондратенко. ГРАК); *Однак*, ***якщо вести мову щодо*** *застосування правових звичаїв саме як засобу регулювання трудових відносин*, ***то*** *таке положення є досить спірним*, *адже через тривалу історію винятково імперативного регулювання трудових відносин у СРСР практика їх застосування була значно зменшена* (В. Кузьменко. ГРАК).

ІІ. «**Якщо + Vinf** (***говорити***) + (прийм.) **N**» (0,98%), де залежний компонент конкретизує спосіб, манеру (як саме?): ***Якщо говорити*** *без метафізики*, ***то*** *в промисловість було вкладено більше*, *ніж спроможний віддати народ* (М. Руденко. ГРАК); ***Якщо говорити*** *мовою політики*, ***то*** *йдеться про те*, *щоб довідатися: хто кого підганяє чи сповільнює*, *або що*, *де і чому прискорює або уповільнює свій біг* (В. Швед. ГРАК).

III. «**Якщо + Vinf** (***казати / говорити***) + **Adv**» (0,9% / 4,67%), де залежний компонент виконує ознакову характеризувальну функцію: ***Якщо казати*** *спрощено*, ***то*** *трансакційні контракти є ринково подібними* (М. Черняк. ГРАК); ***Якщо говорити*** *більш конкретно*, ***то*** *другий розділ Доповіді має назву «Фінансування судової системи»* (І. Грибан. ГРАК).

Аналіз корпусного матеріалу засвідчив, що сполуки *якщо казати / говорити / мовити / вести мову* можуть мати різний статус залежно від позиції у структурі тексту й речення. Як відомо, визначальною ознакою наукового викладу є логіка подання інформації, що її забезпечує чітка зв'язність формулювань. Особливу роль в оформленні когезії належить засобам міжфразового зв'язку, які поєднують не лише компоненти речень, але й частини текстів (абзаців, складних синтаксичних цілих). Роль такого текстотвірного засобу можуть виконувати аналізовані сполуки, коли вони вказують на повернення до вже згаданої проблеми або перехід до нового питання в межах порушеної вище теми задля детального її висвітлення. Наприклад: *Таким чином*, *жіноча пісня – це жанровий різновид ліричної пісні*, *в основі якої лежать емоції головної героїні – жінки*, *її почуття*, *переживання*, *душевні прагнення*, *побутові чи сімейні перипетії. Почасти їй притаманні такі ознаки як безсюжетність*, *відсутність діалогу*, *монологізм*, *драматизм*, *інтимність почувань ліричної героїні*. *Залежно від того*, *хто є первісним творцем пісні*, *хто є головним носієм емоцій*, *і мусить визначатися різновид*. *Саме ці ознаки пісні стають визначальними для класифікації пісенного фольклору*. *Це твердження є вирішальним для поняття жанру*. ***Якщо ж вести мову про*** *жанрові різновиди*, *зокрема про жіночу пісню*, *то тут*, *як уже зазначалося*, *мусить ітися про ту людину*, *яка перебуває в центрі конфлікту* (І. Михалевич. ГРАК).

Стандартні конструкції з ***якщо***, взаємодіючи із сурядними сполучниками, стають своєрідними сполучниковими зв'язками (сполуками-зв'язками; англ. *connecting phrases*; *linking words and phrases*). У цій ролі, залежно від семантичного різновиду сполучника, вони передають різні значення. До прикладу, описувані сполуки вербалізують приєднання, взаємодіючи зі сполучником ***і***, для якого така роль є вторинною, як-от: *Хоча в Білорусі*, *як вважається*, *саме з цього часу виник інтерес до білорусів як окремої нації і почала розвиватися білоруська література і писемність*. ***І якщо говорити про*** *білоруське національне відродження*, ***то*** *це повстання зіграло в ньому роль своєрідного каталізатора білоруської ідеї* (А. Остапенко. ГРАК). Посилює приєднувальну семантику емотивна частка ***навіть***, увиразнюючи емоційно-почуттєве ставлення мовця до змісту повідомлення, як-от: *Підтримуючи думку*, *що ці два процеси (кваліфікації і тлумачення) абсолютно різні*, *закцентуємо увагу*, *що вони практично завжди ідуть поряд*. ***І навіть якщо говорити про*** *правову кваліфікацію в міжнародному приватному праві*, *як обмежену лише задачею відшукання належної колізійної норми <…>*, *ми все одно одночасно працюємо і з елементами фактичного світу <…> і з елементами світу правових категорій <…>* (Н. Перестюк. ГРАК). У розглянутих фрагментах останнє речення доповнює, уточнює думку, сформульовану в попередньому реченні.

У науковому тексті аналізовані конструкції в ролі сполучникової міжфразової зв'язки оформляють також зіставно-протиставне відношення, що може бути увиразнене сполучниками ***а (от)***, ***але***, ***однак***, ***проте***. Наприклад: *У рамках даного підрозділу ми не можемо залишити поза увагою і той факт*, *що організація діяльності органів виконавчої влади практично у всіх країнах пов'язується з функціонуванням інституту державної служби*. *Щодо обсягу цього поняття*, *то про це пізніше*. ***А якщо вести мову про*** *принципи*, ***то*** *на рубежі 70-80 років минулого століття у більшості західних країн існувала усвідомлена необхідність реформування*, *докорінної модернізації державної служби* (П. Петренко. ГРАК); *З огляду на це*, *якщо впритул наблизитись до методики залучення джинглів обраними нами для розгляду радіостанціями*, *то*, *скажімо*, *на радіостанції Люкс ФМ вони займають чималу частину ефіру. <…> **А от якщо говорити про*** *внутрішнє наповнення радіостанції Ретро ФМ*, ***то*** *саме для неї характерним є "співіснування" джинглів саме зі слоганами* (С. Кіндра. ГРАК); *Економічна сфера взаємовідносин визначається багато в чому сировинними потребами китайської економіки і сировинними можливостями ряду Африканських держав*, *зокрема експортерів нафти*. ***Але якщо говорити про*** *стратегічні перспективи співпраці*, ***то*** *найбільший інтерес викликає здатність ряду африканських економік*, *зокрема ПАР*, *Нігерії*, *Єгипту*, *Алжиру споживати високотехнологічну продукцію <…>* (В. Угву. ГРАК); *З приводу негативної юридичної відповідальності*, *то в доктрині вона достатньо розроблена та вивчена*. *Її існування як правового явища під сумнів майже не ставиться*. ***Однак якщо вести мову про*** *позитивну юридичну*

відповідальність, *то ситуація діаметрально протилежна*, *в науці не існує єдиного погляду щодо її наявності* (А. Падалка. ГРАК); *У літературній критиці часом вживають як ідентичні поняття «оповідання» та «новела» (італ. – новина)*, *орієнтуючись головно на розмір твору та однолінійність сюжету*. *Стосовно суто цих ознак такий підхід може бути виправданий.* ***Проте якщо говорити про*** *коротку прозу періоду становлення нової української літератури*, *яка розвивалася у дуже тісному зв'язку з народним наративом*, ***то*** *для її диференціювання доцільніше вживати термін «оповідання»* <…> (Ж. Янковська. ГРАК); *Цікавим виявилося і те*, *що лише останній штам здатний до експресії MPT64*, *яскраво вираженого імуногену*, *що є потенційною мішенню для розробки нових вакцин*. ***Але якщо казати загалом***, ***то*** *складCFPs у представниківBCG має значну гомологію у будові та функціях* (А. Сіромолот. ГРАК).

Обстежений матеріал містить багато прикладів взаємодії описуваних стандартних сполук з мовними одиницями, що в науковому тексті оформляють модально-логічні відношення, вербалізують висновкову семантику тощо. Наприклад: *На думку Г. Колшанського*, *"одна з особливостей перекладу полягає в тому*, *що він націлений не на абстрактні зіставлення мовних одиниць відповідних мов*, *а на адекватне відтворення змісту оригіналу"*. ***Тому якщо говорити про*** *двомовний лексичний словник*, ***то*** *він* <…> *не завжди подає необхідні контекстуальні відповідники* (Н. Рєзнікова. ГРАК); <…> *загалом третій сектор представлений значно ширшим колом інститутів (громадські організації*, *професійні спілки*, *непідприємницькі товариства і установи тощо)*. ***Окрім цього***, ***якщо вести мову про*** *телевізійні ЗМІ*, ***то*** *почасти вони входять до складу великих медіахолдингів* <…> (О. Тихомирова. ГРАК). У поданих та інших схожих контекстах роль аналітичного показника міжфразового зв'язку виконує не стандартна сполучниково-дієслівна сполука, а допоміжні показники семантики доповнення, уточнення, послідовности викладу, наслідку, висновку тощо (сполучники підрядности, вставні компоненти на зразок *тобто*, *тому*, *отже*, *отож*, *тож*, *таким чином*, *так що*, *тому*, *разом із тим*, *крім того*, *окрім цього* і под.).

Нерідко сполучник ***якщо*** взаємодіє з уточнювально-підсилювальними частками ***ж***, ***вже***, унаслідок чого вся конструкція набуває особливого смислового навантаження. Зокрема, увиразнене зіставлення предметів аналізу демонструють контексти зі стандартними сполуками, утвореними за моделлю I. Наприклад: <…> *для футуристичного поезомалярства досвіду бароко недостатньо*: *футуристи йшли трохи іншим шляхом у синтезі мистецтв*, *тому їхні експерименти певною мірою стоять осібно від барокових та сучасних*. ***Якщо ж говорити про*** *сучасну зорову поезію*, ***то*** *вона часто спирається на досвід барокових творів*, *так само*, *як і футуристичних* (М. Слободянік. ГРАК); *І навпаки*, *Сила Моносу справді створює Живий Всесвіт*. *Разом з тим Вона сама із себе природним чином породжує і квант простору*, *що ми покажемо на своєму місці*. *Через те його доцільно вважати не третьою*, *а четвертою сталою*. ***А якщо вже казати про*** *ранги*, *то перше місце належить Силі Моносу* (М. Руденко. ГРАК); *Згодом Дж. Фішкін організував у Великій Британії ще цілу низку опитувань загальнонаціонального штибу* <…> ***Якщо ж вести мову про*** *США*, ***то*** *на батьківщині вченого опитування суспільної думки деліберативним чином розпочалися з 1996 року* (А. Ковальов. ГРАК). Натомість у стандартних сполуках, утворених за моделлю III, частки посилюють уточнення, конкретизування сповіщуваного в попередньому реченні, як-от: <…> *для належного вирішення питання умов праці творчих працівників можна запропонувати розробку державою різноманітних програм*, *які забезпечуватимуть підтримку творчих працівників*. ***Якщо ж говорити конкретно***, ***то*** *в даному випадку найефективнішим та найдієвішим засобом державної підтримки творчих працівників виступатиме проведення масових конкурсів для залучення найкращих творчих працівників до роботи у даних програмах* (О. Медвецька. ГРАК); *Бо люди – не дерева*, *вони не мають листя*, *щоб приймати життєдайну енергію безпосередньо від Сонця*. ***Якщо ж казати точніше***, ***то*** *20 % біологічної енергії дістануться державі*, *ще 20 % – промисловості* (М. Руденко. ГРАК).

У структуруванні наукового викладу важливу роль відіграють вставні та вставлені одиниці мови. Функцію таких ускладнювальних компонентів реченнєвої структури можуть виконувати відокремлені пунктуаційно стандартні конструкції зі сполучником ***якщо*** (з нульовим ***то*** і за відсутности потреби відновлювати пропущену модусну частину висловлення на зразок *потрібно / варт / важливо / доцільно сказати / констатувати / зауважити / визнати*, *що*).

Як вставні аналізовані сполуки, уживані на початку, в середині та в кінці речення, перетворюються на своєрідні формули, що в загальному сенсі виражають ставлення мовця до змісту пові-

домлення. Наприклад: ***Якщо говорити образно***, *постмодерністи виступали як лікар-хірург*, *що розтинає гнійник*, *випускаючи все погане з рани*, *щоби вона загоїлася* (Т. Доній. ГРАК); ***Якщо говорити науковою мовою*** *– у жіночих особин ширша спадкова норма реакції* (Наука... ГРАК); *Незважаючи на те*, *що нагромаджено величезний фактичний матеріал про реакції організму на фактори космічного польоту*, *наші знання в цій галузі*, ***якщо казати відверто***, *все ж недостатні* (Наука... ГРАК); *Так*, ***якщо говорити термінами Муф***, *обидва автори стикаються з парадоксом демократичної теорії* (М. Захарченко. ГРАК); *Всі ці та багато інших факторів можуть бути складовими загального «позитивного тонусу інформаційної системи»*, ***якщо говорити медичною мовою*** (А. Шевченко. ГРАК).

На відміну від вставних, «вставлені конструкції за своїм граматичним статусом є різного роду синтаксичними одиницями, включеними в певну реченнєву (текстову) структуру з метою додаткового повідомлення, пояснення чи уточнення, побіжного зауваження щодо загального висловлювання або окремого його компонента» [14, с. 129]. У наукових текстах конструкції *якщо казати / говорити / вести мову* у складі вставлених синтаксичних одиниць досить поширені. Вони функціюють здебільшого в інтерпозиції. Наприклад: *Місто Борисфен*, ***якщо казати про*** *його розміри*, *не відповідає своїй давній славі через нескінченні захоплення та війни* (С. Плохій. ГРАК); *Найімовірніше*, *що метафора тіла* (***якщо говорити про*** *найперші випадки її вживання в культурі Київської Русі*) *мала не тільки емоційний*, *але й детонативний ефект*, *надихала києворуських людей на політичні дії* (О. Киричок. ГРАК); *Саме вона*, *у тому числі й філософія історії*, *в системі Гегеля –* ***якщо вести мову про*** *мислителів найпершої шеренги й не зважати на дрібніших – на кшталт*, *скажімо*, *Людвіга Фойєр-баха – припиняє своє існування* (І. Бичко. МІ); *Суб'єкта письма завжди розглядають ширше та глибше*, *ніж просто індивіда*, *героя* (***якщо вести мову про*** *інтрадієгетичний світ*) *з пером у руках – ніби цей атрибут вносить певну магію в образ*, *що призводить до порушення проблем психологічного характеру*, *які художній простір увиразнює притаманною йому потужністю метафор* (Ю. Павленко. ГРАК). Поодинокі приклади засвідчують постпозитивне вживання вставлених конструкцій, як-от: *Недопустим є ризик*, *який дуже часто порівнюють з проявами недбалості*, *та є ризиком*, *що виходить за межі нормальної ділової практики* (***якщо говорити про*** *здійснення підприємницької діяльності*) (О. Андреєва. ГРАК).

Висновки. В українській мові сполучник *якщо*, використовуваний на різних етапах творення наукового тексту, функціює як одиничний, парний і в складі стандартних синтаксичних сполук, сформованих на базі асиметричних складнопідрядних речень. Вимогою наукового стилю є доказовий, логічний виклад інформації, пов'язаний із використанням передусім повних конструкцій. Водночас згорнуті структури також доволі частотні. Зокрема, імпліцитні речення зі сталими стандартними сполуками *якщо казати / говорити / мовити / вести мову*, за нашими спостереженнями, переважають над експліцитними. Названі сполуки багатофункційні. Як показує матеріал, вони можуть: а) актуалізувати найбільш істотні фрагменти повідомлення; б) виконувати роль аналітичної міжфразової сполучникової та несполучникової зв'язки, забезпечуючи когерентність і когезію наукового тексту; в) мати статус вставної одиниці, а також бути початковим компонентом вставленої конструкції. Перспективним вважаємо дослідження стандартних сполук зі сполучником *якщо* в комунікативно-прагматичному вимірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Beaugrande R.-A., Dressler W. U. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen : Niemeyer, 1981. 290 s

2. Добровольська М. Б. Поняття імпліцитності та імпліцитної оцінки в лінгвістиці. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. № 5. 2019. С. 55–59. DOI: https://doi.org/10.32447/2663-340X-2019-5-9 URL: https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/philology/article/view/1173/1142

3. Невідомська Л. М. Імпліцитність: дискусійні питання її мовознавчої інтерпретації. *Вісник Прикарпатського університету*. Філологія. Вип. 4. Івано-Франківськ: Плай, 1999. С. 13–24.

4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.

5. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко, А. Лукашевський та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2025. URL: http://uacorpus.org/Kyiv/ua

6. Mova.info. Лінгвістичний портал. URL: http://www.mova.info/corpus.aspx.

7. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови: *Монографія.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.

8. Шинкарук В. Умовність як один із різновидів диктумних значень у структурі речення. *Південний архів. Філологічні науки*: зб. наук. праць. Херсон : Айлант, 2002. Вип. XIV. С. 308–312.

9. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.

10. Ясакова Н. Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2001. 20 с.

11. Греб М. М. Семантико-граматичні чинники формування зіставного відношення в складних конструкціях сучасної української мови : автореф. ... канд. філол. наук. Харків, 2005. 20 с.

12. Bally Charles. Linguistique générale et linguistique française. Seconde édition entièrement refondue. Printed in Switzerland. Copyright 1944 by A. Francke S. A., Berne Imprimerie Benteli S. A., Berne-Bümpliz. 440 p. URL: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k858607j.texteImage

13. Полозова О. О. Складні сполучникові речення з асиметрією форми й змісту як периферія синтаксичної підсистеми сучасної української мови. DOI: http://dx.doi.org/10.22178/pos.17-5 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/trna_2016_2_12_7

14. Мойсієнко А. К. Структурно-семантична організація простого ускладненого речення. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. 167 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 811.161.2’373.612.2:82-1
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.2

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ *ВОДА* В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ С. ШУМИЦЬКОГО

SPECIFIC FEATURES OF THE LINGUISTIC REPRESENTATION OF THE CONCEPT *WATER* IN THE LITERARY WORKS BY S. SHUMYTSKYI

Кривенчук В.М.,
orcid.org/0000-0002-7258-8128
аспірант кафедри української мови імені професора Л.А. Лисиченко
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

У статті виявлено особливості мовної репрезентації концепту **ВОДА** в художніх текстах відомого українського поета-шістдесятника Станіслава Шумицького. Із позицій когнітивно-лінгвістичного підходу з’ясовано змістові, стилістичні та символічні параметри цього концепту як одного з базових у структурі поетичної картини світу митця. Матеріалом дослідження стали три збірки поета: «Ознаки вірності», «Сорок ударів серця» та «Герої приходять у пісню», у яких концепт **ВОДА** реалізується в широкому спектрі образів і смислових моделей.

Виявлено, що в мовотворчості С. Шумицького вода постає багатовимірним мовним образом-символом, який поєднує природне, емоційне, морально-етичне та філософське начала. Установлено, що в текстах поета репрезентовано такі основні семантичні варіанти: рідина, водна поверхня, простір, істота, небо, час, життя, доброта, випробування, війна, далечінь, велика кількість, потяг. Було встановлено, що вербалізація концепту здійснюється завдяки лексемам *вода, море, ріка, озеро, криниця, плесо*, а також похідним словам та гідронімам, що формують асоціативно-метафоричне поле концепту.

Охарактеризовано основні мовно-стилістичні засоби актуалізації концепту: метафору, порівняння, епітет, персоніфікацію, гіперболу. Ці тропи забезпечують глибину художнього осмислення: вода у поета. З’ясовано, що С. Шумицький поєднує народнопоетичну традицію одухотворення природи з індивідуальною поетичною філософією, утверджуючи архетип води як джерела життя, чистоти, гармонії й духовного оновлення.

У статті описано зв’язок концепту **ВОДА** з іншими реаліями, що розкриває його когнітивну універсальність і символічну поліфункціональність. Вода в мовній картині світу С. Шумицького є не лише частиною природного циклу, а й морально-етичним орієнтиром, медіатором між людиною і світом, матерією та духом.

Ключові слова: концепт, ідіостиль, метафора, порівняння, вода, С. Шумицький.

The article identifies the linguistic features of the representation of the concept **WATER** in the literary works of the renowned Ukrainian poet of the Sixtiers generation, Stanislav Shumytskyi. From the standpoint of the cognitive-linguistic approach, the study elucidates the semantic, stylistic, and symbolic parameters of this concept as one of the fundamental elements within the poet’s individual linguistic and conceptual worldview. The research material comprises three of the poet’s collections – “Signs of Fidelity”, “Forty Heartbeats”, and “Heroes Come into the Song” – in which the concept **WATER** is realized through a wide spectrum of images and semantic models.

It has been revealed that in Shumytskyi’s poetic discourse, water functions as a multidimensional linguistic image-symbol, combining natural, emotional, moral-ethical, and philosophical dimensions. The analysis establishes that the poet’s texts represent the following primary semantic variants: liquid, water surface, space, living being, sky, time, life, kindness, trial, war, distance, abundance, movement. The verbalization of the concept is achieved through lexemes such as voda (water), more (sea), rika (river), ozero (lake), krynytsia (well), pleso (pond), as well as through derived words and hydronyms that form the associative and metaphorical field of the concept.

The study characterizes the principal linguistic and stylistic devices used to actualize the concept – metaphor, comparison, epithet, personification, and hyperbole. These tropes contribute to the depth of artistic conceptualization, as water in Shumytskyi’s poetry becomes a bearer of emotion, thought, and spiritual reflection. It has been established that the poet combines the folk-poetic tradition of animating nature with an individual philosophical vision, affirming the archetype of water as a source of life, purity, harmony, and spiritual renewal.

The article also describes the correlation of the concept **WATER** with other natural and ethical realities, which reveals its cognitive universality and symbolic multifunctionality. In Shumytskyi’s linguistic worldview, water is not only an element of the natural cycle but also a moral and spiritual reference point, a mediator between the human being and the world, matter and spirit.

Key words: concept, idiolect, metaphor, comparison, water, Stanislav Shumytskyi.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці дедалі більшої уваги набувають дослідження концептів як ключових елементів мовної картини світу. Концепт є не лише одиницею ментального простору, а й складним когнітивно-культурним феноменом, який поєднує в собі знання, емоції, асоціації та цінності певної спільноти. Вивчення концептів дає змогу простежити механізми вербалізації досвіду, відтворити специфіку світосприйняття народу та виявити універсальні, національно-специфічні риси мовного мислення, а також установити індивідуально-авторські інтерпретації.

Особливий інтерес становить аналіз концепту **ВОДА**, який належить до базових концептів, що мають потужний символічний, емоційний та культурний потенціал, адже в багатьох мовах і культурах вода постає не лише фізичною субстанцією, а й метафорою життя, очищення, часу, енергії та небезпеки. Семантична структура цього концепту охоплює широкий діапазон асоціацій: від стихійної сили до духовного відродження.

Метою пропонованої розвідки постає з'ясувати особливості мовної репрезентації концепту **ВОДА** в художніх текстах видатного українського поета-шістдесятника С. Шумицького.

Матеріалом для дослідження послужили три збірки майстра слова: «Ознаки вірності», «Сорок ударів серця» та «Герої приходять у пісню».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному просторі української гуманітаристики окреслюються дві провідні тенденції у вивченні явищ, пов'язаних із словотворами, що містять архісему «вода». Перша з них репрезентована працями, у яких різні компоненти лексико-семантичного поля «вода» (*вода, море, річка, роса* тощо) розглядаються побіжно, без спеціальної мети – у межах досліджень, присвячених архаїчним віруванням, міфологічним та фольклорним картинам світу, а також мові художніх творів**.**

Другу лінію репрезентують дослідження, об'єктом спеціального аналізу яких є концепт **ВОДА**. Зокрема, показовим є підхід С. Мартинек, яка класифікує слова зі значенням «водний об'єкт» на дві основні групи: назви водоймищ і назви потоків. У межах цієї типології дослідниця також розмежовує водоймища природного й штучного походження [3, с. 10]. На основі асоціативного експерименту у її роботі змодельовано оцінні та емотивні реакції на концепти водних об'єктів, що відображають когнітивні структури людської свідомості та особливості національного сприйняття водної стихії.

Т. Космеда аналізує концепт **ВОДА** як складник мікроконцептосфери, що спроектований на вивчення його особливостей у синхронічному та діахронічному аспектах, а також з'ясовує специфіку його відображення в ієрархічній системі української мовної картини світу, що передбачає вилучення інформації про досліджуваний фрагмент концептуальної картини світу людини зі словників різних типів та етнографічних джерел (культурологічний аспект) і визначає особливості його репрезентації в мові (семантичний аспект) [2, 60-62].

К. Вислова досліджує концепт **ВОДА** в руслі лінгвокультурологічного підходу, акцентуючи увагу на виявленні культурних смислів і символічних нашарувань, що відображають специфіку національного світосприйняття. Натомість Г. Огаркова, О. Петриченко зосереджують увагу на лінгвопоетичних аспектах вербалізації концепту **ВОДА** у творчості різних митців, аналізуючи індивідуально-авторські способи мовного втілення цього універсального образу.

Виклад основного матеріалу. Серед основних вербалізаторів концепту **ВОДА** в мовосвіті С. Шумицького варто назвати такі: *вода, море, ріка, озеро, плесо, крапля, Дністер*.

Вода – рідина. При наданні концепту словникового потрактування рідина, митець послуговується експресією дієслів *литися*, *пити*, а також *в'янути*: «*І дівчина білолиця. / Попросив **води напиться** – / Зачерпнула із криниці, / Ще й низенько уклонилась / І на мене подивилась*» [8, с. 66], «***Ллється вода із кухля** – / Та у купіль Івана*» [6, с. 6], «*І не заважатиме світлий образ третього / Аж до ранку росного кручами блукать … / Не давай лиш пилові укривать портрет його, / А червоним макам – **без води зів'ять***» [6, с. 41], «*Коміри у хлопців посивіли / І в **цеберці** крига – не **вода***» [8, с. 49]. Досить часто при такому осмисленні автор використовує номени на позначення місткості: *кухоль, відро, цеберце*.

Викликають інтерес рядки: «*Є сніг, а значить, є **вода**, / Ще й трішечки тепла*» [8, с. 6]. Речення побудовано як умовно-наслідкове судження, де природне спостереження *є сніг – є вода* набуває філософського виміру. Сніг тут постає потенційною формою води – символом прихованого життя, енергії, що спить, чекаючи на пробудження.

Вода – водна поверхня. Ще одним узуальним смислом є розуміння води як водної поверхні, що на мовному рівні у творчості С. Шумицького репрезентовано лексемою *плесо*: «*Що на **тихі плеса до води**, / Каравани гомінкі пташині / Щовесни злітаються сюди*» [8, с. 47]. Епітет *тихі* створює ауділально-візуальну картину тиші. Плеса позначають спокійну поверхню, символізуючи гармонію та рівновагу. У межах одного поетичного кадру вода постає центром тяжіння, до якого прагне все живе, повертаючись навесні як до джерела життя.

Вода – водний простір. Художньо-семантичне потрактування ***води*** як ***річки*** вербалізовано у творах С. Шумицького завдяки використанню за допомогою епітета *річковий*, а також гідронімів: «*Над **річковими водами** / У годину пізню / Я приходжу з піснею, / З молодою вродою*» [7, с. 15], «*І сонце ллє в **Донець** з височини / Своє проміння, лагідне і чисте*» [6, с. 29]. Незважаючи на узуаль-

ний смисл, С. Шумицький створює доволі поетичний мовний образ, демонструючи взаємодію небесного й водного начала – сонця та Дінця. Сонце не просто світить, а *ллє своє проміння*. Дієслово *лити* в цій метафорі активізує семантику *текучості*, споріднену з образом води. У результаті постає семантична гра віддзеркалення: сонце «тече» світлом у воду, а річка приймає це світло та несе далі. При цьому епітети *лагідне* та *чисте* налаштовують на позитивне сприйняття обох стихій. Відповідно, майстру слова вдається створити цілісний образ очищення та єдності стихій, де природа мислиться не механічно, а духовно та естетично.

Розуміння ***води*** як ***моря*** покликане увиразнити природний пейзаж і створене дієсловом із семою «звук»: «***Море шумить*** *обережно. / А троє серденьц, мов чайки, / Ще в'ються над узбережжям*» [6, с. 41]. Прислівник *обережно* виконує функцію епітета й передає емоційний стан персонажів – стриману ніжність, тривогу, крихкість моменту. Тому навіть при словниковому розумінні води просто як водного масиву С. Шумицький антропоморфізує природу, нюансує переживання ліричних героїв.

Рідше вода осмислюється як озеро: «*Між* ***маленьких озер****, на піщаній косі, / Ти стояла, як мавка, в дівочій красі*» [7, с. 30]. Прикметник *маленькі* пом'якшує образ озер, створює інтимність простору. Сполучникове порівняння з мавкою виводить жіночий образ у площину фольклорно-міфологічного мислення, де природа одухотворена. Фраза *в дівочій красі* підкреслює чистоту, гармонію, що зіставні зі стихією води: вода – як дівоча краса – чиста, прозора.

У наступному мікроконтексті мовний образ озер створює парадоксальну гіперболізовану метафору, що поєднує мікро- й макрокосм: жіночий рух стає космічним жестом, здатним переносити стихію: «*Ти хитнулася ледь, мов берізка од вітру, / І пішла, і понесла* ***озера, як відра***» [7, с. 30]. Порівнянн *понесла озера, як відра* поєднує грандіозне й побутове, що створює ефект поетичної несподіванки: водна маса підкоряється жіночому жесту.

Вода – істота: «*І* ***цівка води голосить****: / "Ваню, синочку милий"...*» [6, с. 6]. У цьому мікроконтексті вода постає одухотвореною істотою, що здатна говорити. Дієслово *голосить* активізує значення *плач, ридання*, що вказує на емоційний стан ліричного героя. Іменник *цівка* має зменшено-пестливу конотацію, чим автор намагається підкреслити ніжність, делікатність, жіночність образу. Звертання *Ваню* підсилює мотив жалоби й персоніфікує воду як материнську постать. Таким чином, смисл ***вода – істота*** у творчості С. Шумицького розширюється й формує міфопоетичну паралель *вода – мати*, що глибоко вкорінена в українській етнокультурній традиції.

Персоніфікація водної стихії наявна в рядках, де майстер слова апелює до міфопоетичної традиції одухотворення води, що вербалізоване прямим звертанням: «*Ой,* ***криниченько, кринице****, / Ти, напевне,* ***чарівниця***» [8, с. 66]. Демінутивна форма *криниченько* передає емоційну близькість, ніжність, інтимність взаємин людини й природи. Таке звертання притаманне народнопоетичним текстам, у яких природа часто сприймається як партнер у спілкування. Звертання *ти, напевне, чарівниця* вводить оцінно-підсилювальну інтонацію, у який відчувається подив і шанобливість. Іменник *чарівниця* поєднує семи жіночності, таємничості, сили й краси, що підкреслює жіноче начало стихії води в українській символіці.

Вода – небо. Традиційною постає метафора за кольором, коли небесний звід уподібнюється до водного простору: «*Низько повисає над садами, / І хати вгортає в синяву. / І вони здаються парусами, / Що по* ***морю*** *в сутінках пливуть*» [7, с. 8], «***Сонна хмара пливе лебідкою / По блакиті небес****, / Танцюристи зійшлись. За хвірткою – /* ***Біле море і голубе****. / Щедро трави росою зрошені / Чутно: трактор гуркоче десь*» [6, с. 32]. Дієслівна метафора *пливе лебідкою* створює візуальний образ водного й небесного одночасно: хмара – це і водяна пара й жива істота. Окрім того, епітети на позначення кольору – *біле* і *голубе*, – ужиті стосовно моря, також передають експресію небес як безкрайнього простору. У такий спосіб у мові реалізується архетипна метафора «небо – море», яка закріплює глибинну когнітивну аналогію між стихіями повітря й води.

У мікроконтексті, де автор описує криницю, створено цілу космічну модель світу, у якій вода виступає дзеркалом, відбиттям людського погляду в безмежність: «*У* ***воді її прозорій / Я лічу ночами зорі****…*» [8, с. 66]. Епітет *прозора* постає ключовим: він позначає чистоту, істинність, духовну ясність. Прозора вода стає метафорою чистого сприйняття. Семантична пара *вода – зорі* створює аналогію *земля – небо, людина – всесвіт*, реалізуючи вертикальну вісь у межах короткого вислову.

Вода – час. Розуміння води як часу також є доволі типовим для українського мовомислення. У творчій палітрі віршів С. Шумицького таку інтерпретацію представлено за допомогою генітивної метафори: «*Твоя любов – то мій останній берег. / І не для мене мандри та*

порти: / Я проплив крізь ***море весен****, / Я зламав чимало весел, / Спершу, ніж до цього берега припливти*» [6, с. 36]. Це розширений гіперболічний водний образ, сполука *море весен* постає метафорою часу й досвіду, уособленням юності, множинності переживань і пошуків. Дієслова *проплив, зламав, приплив* формують рухову вісь мовного образу, передаючи процес долання життєвих випробувань та внутрішнього становлення.

У рядках «*Крапля по краплі / Спливають хвилини, / Крапля по краплі / Стомлений день догоря*» [6, с. 29] вода виступає метафорою часу, що рухається не бурхливо, а повільно, рівномірно. Повтор лексеми *крапля* створює ефект монотонності, рівномірності, що передає психологічне відчуття втоми, тиші, невідворотності. У той же час іменник *крапля* є мінімальною одиницею води та одиницею часу (хвилина). Між цими двома лексемами встановлюється метонімічний зв'язок: крапля – хвилина.

Вода – війна. При осмисленні воєнних реалій С. Шумицький використовує традиційну порівняльну сполуку *кров, як водиця*: «*Мовчання. Бритви зблиски – / І* ***кров, немов водиця пролилась*** *... /... Спішила армія. Вона була не близько, / Але ішла!*» [8, с. 34]. Це зіставлення створює контраст між жорстокістю та природою. Іменник *водиця* вжито в пестливій формі, типовій для народнопоетичного мовлення; семантично воно пов'язане із чистотою, життям, миром, однак у наведених рядках воно вступає в синтагматичні стосунки з лексемою *кров*, яка символізує смерть. Відповідно, вода набуває похмурої конотації, стає знаком втрати людяності, звикання до жаху.

Вода – далечінь: «*Ти приїхала* ***в край наш з-за синього моря****, / А туди виїжджала іще немовлям, / Ти не бачила сліз і бачила горя, / Що всотала у надра вкраїнська земля*» [8, с. 22]. У наведених рядках іменник *море* постає не лише географічним, а й символічним кордоном, що розділяє минуле й теперішнє, дитинство й зрілість, забуття й повернення. Епітет *синє* є традиційним і викликає асоціації туги й далечини, тобто колір тут не лише колір води, а й колір спогаду, суму, спокою. Фраза *виїжджала немовлям* задає тон ностальгійної елегії, у якій вода постає часовою межею між «тоді» та «тепер».

Вода – велика кількість. Природно, що цей смисл вербалізовано за допомогою лексеми *море*, що вжита в складі гіперболи: «*Любов, любов. У нас ще* ***справ моря****: / Мені кувати, сіяти, співати*» [8, с. 48].

Вода – життя. Цей смисл є усталеним, тож і у текстах С. Шумицького його представлено за допомогою прикметників *життєве, широке море*: «*Про* ***море життєве широке****, / Про щастя у боротьбі, / Про парус, який неспокою / Шукає завжди собі*» [8, с. 54-55]. Таким чином, митець утверджує класичний архетип життя як моря, апелюючи до безмежності, мінливості, небезпеки, свободи. Тут семантика водного простору виходить за межі природного явища: це екзистенційна модель буття, у якій людина пізнає себе, долаючи стихію.

Подібні інтенції спостерігаємо й у рядках: «*Біля* ***річки*** *садили ми дерево: / Як воно колись зацвіте, / Ми відзначим весілля на березі, / Хай не срібне й не золоте*» [8, с. 37-38]. Тут реалізовано сакрально-любовну символіку концепту **ВОДА**. Ріка постає місцем, де поєднуються час, любов і життя; вода тут – носій пам'яті й благословення, не лише природна стихія, а моральний свідок і хранитель обітниці. Через цей образ вода набуває глибокого екзистенційного змісту – вона вбирає людські мрії й обертає їх у вічність.

Вода – випробування. Поет вибудовує лінгвальний образ духовного випробування, у якому вода символізує очищення, внутрішню рівновагу, використовуючи алюзію на загальновідомий вислів *пройти крізь вогонь і воду*, що означає випробування, доховне загартування, очищення через страждання: «*Значить,* ***треба і вогонь, і воду****, / І "червону зиму"* ***перейти****, / Щоб у пісні для народу / Гнів і ніжність, мов сестер звести*» [7, с. 16].

Вода – потяг. Цей смисл можна зараховувати до індивідуально-авторських. Ключовим тропом, який використовує С. Шумицький, є сполучникове порівняння, яке вводить у техногенний опис елемент природної динаміки, чим створює своєрідну онтологічну метафору: світ машин підпорядковано законам природи: «*Але для інших відкриває даль, / Бо стрілочник* ***всі поїзди, мов ріки****, / Спрямовує на вірну магістраль*» [6, с. 13]. За допомогою компаративної сполуки відбувається метафоричне перенесення природного явища у сферу техніки – рух поїздів уподібнено до течії води. Така аналогія актуалізує імпліцитні семи руху, безперервності, що є центральними для смислової структури концепту **ВОДА**. Цікаво, що автор показує, що вода тут не стихія, а модель упорядкованого руху, тому метафора може бути ще глибшою: вода – життя – рух потягів – залежність долі від самої людини.

Вода – доброта. Цей смисл також належить до індивідуально авторського і на мовному рівні репрезентований за допомогою сполучникового порівняння: «*Бо моє почуття незвичайне і ... про-*

*сте: / Коли гірко буває чи скрутно коли мені, / То заходить у гості. / І мовчанням, мовчанням, а не порадою, / **Заспокоїть мене, як вода із криниці**, / І ніколи-ніколи й півсловом не згадує / Про життєві дрібниці*» [8, с. 50]. Центральний образ *вода із криниці* має психоемоційне наповнення: вона символізує джерело чистоти, спокою, внутрішнього оновлення. Епітети *незвичайне* й *просте* створюють парадоксальну гармонію: справжнє почуття не потребує складних проявів, воно діє природно, як вода. Компаративна конструкція з криницею містить імпліцитно натяк на сенсорні (прохолода) та етичні відчуття (чистота, доброта).

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що концепт **ВОДА** в художніх текстах С. Шумицького посідає одне із центральних місць у формуванні індивідуально-авторської мовної картини світу, виступаючи не лише природною стихією, а й багаторівневим символом, що охоплює когнітивні, емоційні, етичні, філософські й культурні аспекти.

У поетичному ідіостилі митця аналізований концепт реалізується через різноманітні смислові моделі: *вода – рідина, поверхня, простір, істота, небо, час, життя, доброта, випробування, війна, далечінь, потяг, велика кількість*. Така дифузність семантичних полів свідчить про універсальний характер концепту, здатний поєднувати природне, духовне та естетичне.

Основними мовними репрезентантами виступають лексеми *вода, ріка, море, озеро, криниця, плесо*, а також похідні та контекстуально споріднені одиниці (*крапля, хвиля, течія, сніг*). Вони функціонують у системі асоціативно-метафоричних зв'язків, утворюючи мережу смислових відгалужень, що конкретизують архетипну ідею плинності та очищення.

Найхарактернішими художніми прийомами вербалізації концепту є *метафора*, *порівняння*, *епітет*, *персоніфікація*, *метонімія*. Вони надають воді різних семантичних відтінків – від ніжності та гармонії (*вода із криниці, тихі плеса*) до трагічних (*кров, як водиця*), від філософської глибини (*море весен, крапля по краплі*) до міфопоетичної одухотвореності (*криниченько, чарівниця*).

Отже, вода в поетичній системі С. Шумицького – це багатовимірний символ, який поєднує природне й духовне, особистісне й колективне, буденне й вічне. Вона не лише зображує світ, а й пояснює його, будучи носієм гармонії, пам'яті, любові та духовної енергії, що становить одну з домінант авторської концептосфери.

Перспективним видається вивчення концепту **ВОДА** у творчості С. Шумицького та інших поетів-шістдесятників для виявлення спільних ідіостильових тенденцій та окреслення індивідуально-авторських рис; аналіз системи водних образів у діахронічному аспекті – від фольклорної традиції до сучасної поезії; дослідження когнітивно-символічних зв'язків концепту **ВОДА** з іншими природними стихіями в структурі художньої картини світу майстра слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віслова К. Концепт «вода»: лінгвокультурологічний аспект (на материале словарей разного типа). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.* Симферополь, 2007. Т. 20 (59), № 1. С. 283-286.

2. Космеда Т. Система репрезентованих аксіологічно маркованих смислів: образ-концепт «вода» (на матеріалі словника «Галицько-руські приповідки»). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2013. № 2. С. 59-72.

3. Мартинек С. Концептуальна організація та семантична структура іменників зі значенням «водний об'єкт» у свідомості носія російської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02. К., 1998. 17 с.

4. Огаркова Г. Концептуальна метафора води як засіб вираження концепту «кохання» в сучасній англійській мові. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2002. № 7. С. 392-397.

5. Петриченко О. Мовно-культурологічний дискурс східних слов'ян у сегменті концептуалізації образу-міфологеми «вода». *Вісник Львівського університету*. Львів, 2004. № 34 (2). С. 337-344.

6. Шумицький С. Герої приходять у пісню. Поезії. Харків : Прапор, 1971. 48 с.

7. Шумицький С. Ознаки вірності. Поезії. Харків : Харківське книжкове видавництво, 1963. 36 с.

8. Шумицький С. Сорок ударів серця. Поезії. Харків : Прапор, 1966. 76 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 811.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.3

ТЕМАТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ КІНОЗАГОЛОВКІВ УКРАЇНСЬКИХ ФІЛЬМІВ XXI СТ.

THEMATIC ORIENTATION OF THE TITLES IN UKRAINIAN FILMS OF THE 21ST CENTURY

Притула С.С.,
orcid.org/0009-0002-7481-5600
аспірант кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

Статтю присвячено тематичній спрямованості заголовків українських ігрових фільмів XXI століття, дібраних на українському онлайн-ресурсі з базою даних про кіно DzygaMDB. Досліджено й узагальнено підходи до тематичної організації заголовків суміжних галузей культури, мистецтва та засобів масової інформації. Схарактеризовано первинні функції заголовків кіномистецького продукту.

На підставі семантики найменувань фільмів виокремлено основні тематичні групи та підгрупи заголовків українського художнього кіно: абстрактно-ціннісну, соціальну, діяльнісну, матеріальну, вітонімну, просторову, темпоральну, комплексну та числову.

Результат дослідження демонструє, що найчастотнішими тематичними групами заголовків є абстрактно-ціннісна (18,7 %), до якої належать заголовки-почуття, стани, емоції, найменування, що виражають абстрактні ідеї та поняття, і заголовки-продукти творчості людини; соціальна (17,4 %), репрезентована найменуваннями професій і видів діяльності людини та заголовками, у яких розкриті соціальні ролі, титули чи статуси; і діяльнісна (16,3 %), у межах якої виокремлено заголовки, що позначають дію або процес, і назви, які відображають стан, зміну стану чи спосіб дії.

Окреслені тематичні групи заголовків віддзеркалюють домінування в національному кінематографі тем, пов'язаних із людськими почуттями та емоціями, демонструють важливість соціальної ідентичності та активну діяльність індивіда в межах сюжету. Натомість найменш поширеними тематичними групами є комплексна (4,5 %) і числова (3 %), що вказує на обмежене використання експериментальних або комбінованих номінацій. Запропонована класифікація засвідчує різнорівневу семантичну насиченість українських кінозаголовків, їхню здатність відображати сучасну культурну парадигму та взаємодію художнього і прагматичного чинників у процесі номінації кінотвору.

Ключові слова: кінозаголовок, семантика кінозаголовка, тематична група, типологія заголовків, контекст.

The article explores the thematic orientation of titles of Ukrainian feature-length films of the 21st century, selected from the Ukrainian online film database DzygaMDB. The study analyses and generalises approaches to the thematic organization of titles in related fields of culture, art and the media. The main functions of the film title as an element of the semiotic structure of the film text are characterized.

Based on the semantics of film titles, the research identifies the main thematic groups and subgroups of Ukrainian film titles: abstract-valued, social, action-oriented, material, vitonymic, spatial, temporal, mixed, and numerical.

The results of the study demonstrate that the most frequent thematic groups are abstract-valued (18.7%) titles, which include titles expressing feelings, states, emotions, abstract ideas and concepts, and titles that represent human activity; social titles (17.3%), represented by the names of professions and types of human activity and titles that reveal social roles, titles or statuses; and action-oriented titles (16.3%), represented by the themes of titles that denote an action or process and titles that reflect phase, change of phase or method of action. The outlined thematic groups of titles reflect the dominance of topics related to human feelings and emotions, the importance of social identity, and the active engagement of the individual within the plot in the Ukrainian cinematography.

Conversely, the least represented groups are mixed (4.5%) and numerical (2.9%), suggesting a limited use of experimental or hybrid naming models. The proposed classification reveals the semantic richness and cultural significance of Ukrainian film titles, emphasizing their ability to reflect modern cultural paradigms and to integrate artistic and pragmatic dimensions within cinematic naming practices.

Key words: film title, semantics of film titles, thematics, thematic group, typology of titles, context.

Постановка проблеми. У заголовках сучасного українського кінематографу поєднані естетичні маркери національної культури, авторський наративний стиль та сучасні маркетингові стратегії найменування. Відтак кінозаголовок постає важливим елементом семіотичної системи кінематографу, який акумулює художньо-естетичні, культурно-ціннісні та ідеологійні смисли, віддзеркалює культурні коди епохи та визначає інтерпретаційний вектор сприйняття фільму. За допомогою поєднання художньо-естетичних, лінгвістичних і комерційно-комунікативних чинників, найменування фільму виконує роль своєрідного «семантичного ядра» кінострічки, у якому концентровано провідні теми та концепти сучасного українського кінематографійного простору.

Дослідження тематичної спрямованості кінозаголовків українських фільмів XXI століття важливе з огляду на потребу лінгвістичного осмислення назв фільмів як самостійних одиниць сучасного мовного та культурного простору, адже кінозаголовок функціює не лише як номінативна одиниця, що ідентифікує кінопродукт, а і як семантично незалежний мікротекст. Оскільки поточні теоретичні напрацювання в цій царині здебільшого зосереджені на дослідженні тематики заголовків ЗМІ, літературних творів та музичних композицій, а кінозаголовки проаналізовані лише епізодично, переважно в перекладацькому аспекті та в контексті маркетингу кінофільмів, існує потреба в системному описі тематичної спрямованості назв українських художніх фільмів XXI ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Способи тематичної організації заголовків привертали увагу дослідників із різних сфер мистецтва. Зокрема, тематику заголовків на підставі семантичного аналізу художніх творів висвітлювали Л. Юлдашева [5] та І. Марцінковська [1; 2]. У журналістикознавчих дослідженнях схарактеризовано тематичні групи заголовків медіапублікацій, що засвідчує подібність механізмів тематизації вербальних медіатекстів (І. Савчук, Н. Стрюк [3]). Музикознавча царина представлена працею К. Фізер, яка окреслила тематичні напрями назв новітніх музичних творів, що демонструють широке семантичне поле авторських номінацій у сфері мистецтва [4].

Невирішеною залишається проблема тематичної спрямованості назв українських ігрових фільмів XXI століття, позаяк у вітчизняних та іноземних лінгвістичних студіях це питання не було докладно висвітлене. Варто додати, що зарубіжні дослідники К. В. Бамстед [6], М. Гайдеґґер [7] та Ґ. С. Прендерґаст [9] лише частково актуалізували проблему функціювання кінозаголовків у контексті тематичної ідентифікації і маркетингової привабливості фільму, проте український матеріал досі не залучений до системного аналізу в цьому річищі.

Постановка завдання. З огляду на поточний стан висвітлення окресленої вище теми, мета статті полягає у всебічному аналізі тематичної спрямованості кінозаголовків українських художніх фільмів XXI століття. Для досягнення цієї мети передбачено розв'язання таких конкретних завдань:

1) систематизувати й узагальнити підходи до тематичного поділу заголовків у суміжних галузях культури і мистецтва;

2) виокремити й описати основні тематичні групи назв українських фільмів XXI ст.;

3) дослідити частотність використання різних груп тематичних моделей кінозаголовків.

Матеріалом дослідження слугували кінозаголовки українських повнометражних і короткометражних фільмів XXI століття, зафіксовані на українському онлайн-ресурсі DzygaMDB.

Виклад основного матеріалу. Проблема тематичної організації заголовків має міждисциплінарний характер, оскільки вони постають предметом дослідження в різних сферах культури та мистецтва; мають спільні основні функції (номінації та ідентифікації твору) і принципи побудови. На думку С. Колструпа, назва твору мистецтва, окрім його ідентифікації, слугує ще й лінгвістичним маркером та індикатором медіамоделі, у якій функціює створений продукт і яка змінюється разом із культурною логікою епохи [8].

У цьому контексті науково цінними є спостереження Ґ. Прендерґаст, яка розглядає кінозаголовок як своєрідний семантичний вузол, що поєднує художнє узагальнення, тематичне маркування та маркетингову привабливість [9]. На її думку, кінозаголовок акумулює творчу і прагматичну природу: він одночасно виконує функцію ідентифікації твору, натякає на його тему, задає жанрову тональність і викликає емоційне очікування в глядача. Назва, на думку дослідниці, може давати уявлення про історію, водночас залишаючи простір для зацікавлення [9], що фактично окреслює її семантичну, експресивну та комунікативну функції.

Диференційовано чотири види кіномистецького продукту, а саме: ігрове (художнє), неігрове, або документальне, анімаційне (мультиплікаційне) та наукове кіно. Згідно з дослідженням С. Колструпа, назви неігрового кіно наближені до новинних заголовків, вони належать до моделі письмової інформації і мають переважно інформативно-дескриптивний характер. Натомість заголовки ігрового та анімаційного кіно створені за принципами редакційної моделі, тобто є структурно коротшими, демонструють більшу образність та символічність, що зближує їх із літературними заголовками [8]. З огляду на специфіку задекларованих у статті завдань, доцільно розглянути поточні спроби тематичної структуризації заголовків в інших видах мистецтва й на основі цих напрацювань та наявного корпусу заголовків художніх фільмів XXI ст., розміщених на онлайн-ресурсі DzygaMDB, представити тематичний поділ кінозаголовків на підставі їхньої семантики.

Проаналізувавши заголовки міжнародного науково-популярного часопису «National Geographic», І. Савчук і Н. Стрюк виокремили п'ять тематичних груп, а саме: наука (science), тварини (animals), подорож (travel), історія (history), культура (culture) [3]. Однак подібний поділ радше розкриває тематичну спрямованість тексту, а не семантику власне заголовка як самостійної одиниці. На матеріалі найменувань художніх творів дослідники виокремлюють групи назв, пов'язаних з антропонімійними, топонімійними, часовими, діяльнісними, предметними та абстрактними темами. Зокрема, Л. Юлдашева диференціювала такі тематичні групи заголовків за семантичним спрямуванням:

1) заголовки, що позначають абстрактні поняття та явища;

2) назви, до складу яких уходять неживі предмети та речовини;

3) заголовки-найменування особи;

4) назви творів, які позначають процес чи вид діяльності;

5) заголовки, що вказують на місце чи на напрям;

6) назви, що містять указівку на час;

7) заголовки-позначення атмосферних явищ, тварин, богів та міфологійних істот;

8) назви-позначення ситуації [5].

За подібним принципом І. Марцінковська поділяє заголовки поезій С. Жадана, додаючи до поточного тематичного переліку заголовки-найменування тварин; назви, що містять указівку на професію, титул чи вид діяльності, та виокремлює групу заголовків, компонентами яких є імена теологічних персонажів [2].

Подібні принципи диференціації заголовків простежено й у музикознавчих студіях. Зокрема, К. Фізер окреслила тематичний спектр назв новітньої української музики, сформувавши такі образно-символьні тематичні групи:

1) заголовки-маркери категорії часу і простору;

2) назви, які позначають наукові поняття і терміни;

3) заголовки, що містять цифри та числа;

4) заголовки-геометричні фігури;

5) назви, пов'язані з солярною тематикою [4].

Варто зауважити, що тематична спрямованість кінозаголовків не привертала увагу науковців, а тому в межах опрацьованої теоретичної бази дослідження можна лише опосередковано виокремити деякі тематичні групи, властиві кінозаголовкам. Зокрема, у праці Ґ. Прендерґаст, присвяченій природі та принципам творення назв фільмів, виокремлено деякі типи заголовків, що відображають висвітлену в них тему, як-от: назви-імена (*full-name titles*), у яких назва зосереджена на персонажеві фільму; назви-місця (*place titles*); ситуаційні назви (*situation titles*), які позначають певні події; вірусні назви (*brilliant title*), що зображують щось дуже актуальне, але водночас швидкоплинне [9].

На основі окресленої теоретичної бази та укладеного корпусу заголовків українського ігрового кіно, який містить 374 найменування, дібрані з відкритої онлайн-бази українського кінематографа DzygaMDB, створено типологію тематичних груп та підгруп кінозаголовків, яка поєднує лексичний і тематичний підходи, зокрема:

1) вітонімна група, що об'єднує найменування, компонентами яких є власні назви живих істот, міфологійних персонажів тощо;

2) соціальна група, що містить указівку на соціальну роль або на професійну діяльність людини;

3) просторова група, яка охоплює заголовки-позначення місця або простору;

4) темпоральна група, що представляє назви з указівкою на часові орієнтири;

5) діяльнісна група, до якої належать заголовки, що вказують на дію;

6) матеріальна група, що репрезентує назви неживих речей, тобто предметів побуту, об'єктів природи чи космосу;

7) абстрактно-ціннісна група, яка містить заголовки-позначення почуттів, понять та інших абстрактних явищ;

8) числова група, до якої належать назви фільмів, що містять числові позначення;

9) комплексна група, до якої вналежнені заголовки змішаної тематики.

У межах *вітонімної* групи виокремлені тематичні підгрупи, які містять імена, прізвища та прізвиська персонажів (*«Поліна і таємниця кіностудії»* Л. Барка, *«Ваня»* О. Артеменко, *«Памфір»* Д. Сухолиткого-Собчука тощо); імена історичних постатей (*«Богдан-Зиновій Хмельницький»* М. Мащенка, *«Інший Франко»* І. Висневського та В. Малахова, *«Малевич»* Д. Онищенко тощо); імена міфічних, біблійних, легендарних постатей чи фантастичних істот (*«Вій»* О. Степченка, *«Мамай»* О. Саніна, *«Справжній Санта»* М. Мірошниченка тощо).

Соціальна група репрезентована двома підгрупами: найменуваннями професій та видів діяльності людини (*«Цензорка»* П. Керекеша, *«Трубач»* А. Матешка, *«Продюсер»* С. Вейна тощо) та назвами, у яких розкриті соціальні ролі, титули чи статуси (*«Батько»* О. Кобзаря, *«Тато напрокат»* А. Литвиненка, *«Свінгери»* А. Екіса та ін.).

До *просторової* групи належать назви-позначення географічних локацій (*«Буча»* С. Тіунова, *«Дике поле»* Я. Лодигіна, *«Синевир»* О. Альошечкіна та В. Альошечкіна тощо); заголовки, що відображають абстрактний простір (*«Загублене місто»* В. Потруха та *«Схід-Захід»* Р. Варньє), і найменування, які вказують на напрям у просторі (*«Біля річки»* Е. Нейман та *«Під електричними хмарами»* О. Германа).

Темпоральна група сформована трьома тематичними підгрупами, які представлені найменуваннями календарних чи історичних подій (*«Крути 1918»* О. Шапарєва та *«Іловайськ 2014. Батальйон "Донбас"»* І. Тимченка) і найменуваннями з визначеними і невизначеними часовими межами (*«Найкращі вихідні»* В. Климчука, *«Одного разу я прокинусь»* М. Кондратьєвої та *«Січень – Березень»* Ю. Речинського).

У межах *діяльнісної* групи виокремлено заголовки, які позначають дію або процес (*«Повзе змія»* М. Бернадського, *«Я працюю на цвинтарі»* О. Тараненка, *«Побачення у Вегасі»* С. Вейна тощо), і назви, що відображають стан, зміну стану чи спосіб дії (*«Із зав'язаними очима»* Т. Дроня та *«Політ золотої мушки»* І. Кравчишина).

Матеріальна група представлена назвами, які позначають речі, предмети побуту або об'єкти архітектури (*«Будинок із баштoчкою»* Є. Нейман, *«Ломбард»* Л. Левицького, *«Генделик»* Т. Дударя тощо); заголовками, що маркують представників флори і фавни (*«Пофарбоване пташеня»* В. Маргула, *«Сірі бджоли»* Д. Мойсеєва, *«Перекотиполе»* І. Сергієнка тощо), та заголовками, у яких відображені природні, фізичні та космічні явища (*«Сніг»* В. Василєва, *«Інші»* Ш. Бартаса, *«Помаранчеве небо»* С. Кірієнка та ін.).

До *абстрактно-ціннісної* групи вналежнені заголовки-почуття, заголовки-стани, заголовки-емоції (*«Толока»* М. Іллєнка, *«Делірiум»* І. Подольчака, *«Щастя моє»* С. Лозниці тощо); заголовки, що виражають абстрактні ідеї та поняття (*«Ілюзія контролю»* В. Занковскі, *«Клондайк»* М. Ер Горбач, *«Істальгія»* Д. Онищенко тощо), та заголовки-продукти творчості людини (*«Казка про гроші»* О. Моргунець-Ісаєнко, *«Прикольна казка»* Р. Ширмана, *«Щедрик»* О. Моргунець-Ісаєнко та ін.). Тематична група заголовків із *числовими* показниками сформована з назв-номерів (*«8»* О. Шапіро та *«12»* К. Пироженка) та назв-кількостей (*«Дві сестри»* Л. Карвовського та *«4 дні в травні»* А. фон Боріса). До *комплексної* групи, що репрезентує змішану тематику, належать складні заголовки фільмів, які поєднують два чи більше тематичних компонентів; наприклад, у назві *«Мій дідусь – Дід Мороз»* С. Шляхтюка синтезовано соціальну роль з іменем казкового персонажа; а кінозаголовок *«Снайпер. Білий ворон»* М. Бушана складається з двох називних речень, перше з яких репрезентує соціальну тематику, а друге – вітонімну.

Виконане дослідження демонструє кількісний розподіл заголовків за тематичними групами, найбільші за частотністю вжитку є абстрактно-ціннісні (18,7 %) та соціальні групи назв (17,4 %), які нараховують 70 та 65 найменувань відповідно, а найменш чисельною є комплексна (4,5 %) і числова (3 %) тематичні групи, що налічують 17 та 11 заголовків відповідно. Це вказує на те, що сучасний український кінематограф орієнтований передусім на відображення внутрішнього світу людини, її емоційно-ціннісних орієнтирів та соціальних взаємин, які постають ключовими смислотвірними домінантами наративної структури заголовка. Натомість незначна кількість числових і комплексних тематичних груп кінонайменувань свідчить про обмежене використання експериментальних або комбінованих номінацій.

Таблиця 1

Відсоткове співвідношення тематичних груп заголовків українського ігрового кіно

Тематична група	Кількість заголовків	Кількість заголовків (%)
Абстрактно-ціннісна тематична група	70	18,7 %
Соціальна тематична група	65	17,4 %
Діяльнісна тематична група	61	16,3 %
Матеріальна тематична група	59	15,8 %
Вітонімна тематична група	43	11,5 %
Просторова тематична група	26	6,9 %
Темпоральна тематична група	22	5,9 %
Комплексна тематична група	17	4,5 %
Числова тематична група	11	3 %
Загальна кількість досліджених заголовків	374	100%

Висновки. Отже, проведене дослідження дало змогу систематизувати й класифікувати тематичну спрямованість кінозаголовків українських фільмів XXI століття. У ході проведеного аналізу виокремлено дев'ять тематичних груп найменувань кінострічок, серед яких найчисельнішими є абстрактно-ціннісна, соціальна та діяльнісна групи, порівняно нечисельними є темпоральна, числова та комплексна групи заголовків. Характерною рисою тематичної організації українських кінозаголовків є символічність та використання власних назв, що забезпечує їхню естетичну виразність і водночас орієнтацію на широке коло реципієнтів. Така тенденція зумовлена прагненням зберегти баланс між мистецьким та маркетинговим складниками кінозаголовків.

Перспективу наукових пошуків убачаємо в подальшому дослідженні тематичної спрямованості кінозаголовків інших видів кіномистецтва та в компаративному аналізі семантичних груп заголовків різних видів мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Марцінковська І. Семантико-структурний аналіз заголовків у творчості С. Жадана. *Innovative approaches to solving scientific problems* : матеріали наук.-практ. конф. (Токіо, 16–19 трав. 2023 р.). Токіо, 2023. С. 322–326.

2. Марцінковська І. Лінгвістичний аналіз заголовків у творчості С. Жадана. *Актуальні питання сучасної філології і журналістики* : матеріали Всеукраїнської студентської наукової інтернет-конференції (19 квіт. 2023 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 107–113.

3. Савчук І. С., Стрюк Н. В. Семантичні особливості англомовних журнальних заголовків (на матеріалі видання «National Geographic»). *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету ім. В. Стуса*. Вінниця, 2020. № 12. С. 261–265.

4. Фізер К. С. Заголовок музичного твору та його функціонування в новітній музиці (на прикладі творчості українських композиторів) : автореф. дис. …канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2019. 17 с.

5. Юлдашева Л. П. Лексико-семантичні особливості заголовків сучасної літератури. *Вісник Донецького національного університету*. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2015. № 1–2. С. 327–331.

6. Bumstead K. W. The grammar of movie titles. *American Speech*. 1981. Vol. 56, No. 2. P. 158–159. URL : https://www.jstor.org/stable/455033 (дата звернення: 15.10.2025).

7. Haidegger I. What's in a Name? The Art of Movie Titling. *Word & Image*. 2015. Vol. 31. P. 425–441.

8. Kolstrup S. The Film Title and its Historical Ancestors or How did we get where we are? *P.O.V. Danish Journal of film studies*. 1996. No. 2 URL : https://pov.imv.au.dk/Issue_02/section_1/artc1B.html (дата звернення: 20.09.2025).

9. Prendergast G. S. Basic attraction: How Movie Titles Work (or don't). URL: https://www.scriptfly.com/articles/movietitles.shtml (дата звернення: 26.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 811.161.2'366
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.4

МОРФОНОЛОГІЧНІ ЯВИЩА ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ГРАМАТИЧНИХ ЗНАЧЕНЬ У СЛОВОЗМІНІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

MORPHONOLOGICAL PHENOMENA AS A MEANS OF EXPRESSING GRAMMATICAL MEANING IN THE UKRAINIAN LANGUAGE WORD INFLEXTION

Русаченко Н.П.,
orcid.org/0000-0002-0354-2900
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

У статті представлено комплексний аналіз морфонологічних явищ як автономних та інтегральних засобів вираження граматичних значень у системі сучасної української мови. Зазначено, що на відміну від мов, де граматичні значення виражаються переважно афіксально або синтаксично, українська мова демонструє високий ступінь інкорпорації морфонологічних процесів у базові граматичні парадигми, що зумовлює потребу в їхньому подальшому вивченні. Дослідження виходить за межі традиційного розгляду морфонології виключно як механізму адаптації морфем до фонологічного контексту. Визнано, що основ морфонологічні явища функціонують не просто як фонетично зумовлені модифікації, а як самостійні та системно значущі граматичні маркери, що безпосередньо беруть участь у формуванні категорій роду, числа, відмінка, особи, часу, виду та способу. Подано опис механізмів, за допомогою яких морфонологічні процеси кодують та експлікують граматичні характеристики різних категорій. Проаналізовано функціональну роль морфонологічних явищ у маркуванні граматичних парадигм, а також встановлено низку граматичних значень, що виражаються за їхньою допомогою. Розглянуто функціональне навантаження кожного типу чергувань голосних та приголосних звуків (вокалічних та консонантних альтернацій) у контексті іменних та дієслівної парадигм. Аналіз ґрунтується на широкому емпіричному матеріалі сучасної української мови, що дозволяє виявити закономірності та тенденції у використанні морфонологічних явищ для передачі граматичної інформації. Визначено роль морфонології у системній організації української мови. Зазначено, що морфонологічні явища виходять за межі суто допоміжних елементів і розглядаються як повноцінні об'єкти системи нових взаємозв'язків, що функціонують на власному, проміжному рівні мовної системи. Вони підпорядковуються певним правилам, послідовно демонструють фонетичну природу, граматичну зумовленість та системну функціональність, що свідчить про їхню важливу роль у механізмах мовної кодифікації.

Ключові слова: мовознавство, морфонологія, українська мова, чергування голосних та приголосних звуків, граматичне значення, граматична категорія, словозміна.

The article presents a comprehensive analysis of morphophonological phenomena as autonomous and integral means of expressing grammatical meanings in the system of the modern Ukrainian language. It is noted that, unlike languages where grammatical meanings are expressed mainly affixally or syntactically, the Ukrainian language demonstrates a high incorporation of morphophonological processes into basic grammatical paradigms, which determines their further study. The study goes beyond the traditional consideration of morphophonology exclusively as a mechanism for adapting morphemes to the phonological context. It is recognized that morphophonemic phenomena function not simply as phonetically conditioned modifications, but as independent and systemically significant grammatical markers that directly participate in the formation of the categories of gender, number, case, person, tense, type and mood. A description of the mechanisms by which morphophonemic processes encode and expound the grammatical characteristics of various categories is given. The functional role of morphophonemic phenomena in marking grammatical paradigms is analyzed, and a number of grammatical meanings expressed with their help are established. The functional load of each type of alternation of vowels and consonants (vocalic and consonant alternations) in the context of nominal and verbal paradigms is considered. The analysis is based on extensive empirical material of the modern Ukrainian language, which allows us to identify patterns and trends in the use of morphophonemic phenomena to transmit grammatical information. The role of morphophonology in the systemic organization of the Ukrainian language is determined. It is noted that morphophonological phenomena go beyond purely auxiliary elements and are considered as full-fledged objects of a system of new relationships that function at their own, intermediate level of the language system. They are subject to certain rules, consistently demonstrate a phonetic nature, grammatical conditioning and systemic functionality, which indicates their important role in the mechanisms of language codification.

Key words: linguistics, morphophonology, Ukrainian language, alternation of vowels and consonants, grammatical meaning, grammatical category, word inflection.

Постановка проблеми. Вивчення морфонологічних явищ у лінгвістиці ніколи не втрачає своєї актуальності, адже саме морфонологія є тим проміжним рівнем, що забезпечує взаємодію фонологічної та морфологічної систем мови, а відтак дозволяє виявити глибинні закономірності функціонування мови як цілісної системи. Традиційно мовознавці розглядали морфонологічні процеси або як суто фонетичні закономірності, що є результатом дії фонологічних законів

і лише супроводжують морфологічні зміни, або ж як допоміжні елементи морфології, що обслуговують функціонування афіксів. Такий підхід, безумовно, мав своє обґрунтування на певних етапах розвитку лінгвістичної думки, проте він не дозволяв повною мірою розкрити самодостатню природу та визначальну функцію цих явищ у системі вираження граматичних значень.

Сучасна парадигма лінгвістичних досліджень вимагає переосмислення статусу морфонологічних явищ. Вони – не просто допоміжні елементи, а повноцінні об'єкти системи нових відношень, що функціонують на власному, проміжному рівні мовної системи, підпорядковуються певним правилам, демонструють фонетичну природу, граматичну зумовленість і системну функціональність [1]. Існує нагальна потреба у виявленні їхньої продуктивності та регулярності в словозміні та словотворі української мови, а також у їхньому дослідженні як інтегральних компонентів граматичної парадигми. Це дозволить перейти від опису окремих явищ до побудови цілісної моделі морфонологічної системи української мови, що має виняткове значення для розвитку її теоретичної граматики, а саме для глибокого розуміння системної природи засобів вираження граматичних значень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка ґрунтовних праць українських лінгвістів останніх десятиліть значно розширила уявлення про морфонологічні процеси в українській мові. На сьогодні ґрунтовно осмислено морфонологічні закономірності в процесах словотвору та словозмінних парадигмах у дослідженнях М. Кравченко [2], І. Козленко [3], Л. Комарової [4], І. Демешко [5], М. Федурко [6], Г. Пристай[7], Л. Асіїв[8] та ін.

Комплексний опис функціонального навантаження кожного типу чергувань та лінійних модифікацій основи у вираженні конкретних граматичних значень досі не набув системного висвітлення як окремий предмет дослідження й потребує аналізу.

Мета статті – проаналізувати морфонологічні явища (чергування голосних та приголосних звуків) як засоби вираження граматичних значень у системі сучасної української мови, виявити їхню системну продуктивність, функціональне навантаження та місце у формуванні граматичних парадигм.

Виклад основного матеріалу. Сучасна лінгвістика з її тяжінням до комплексного, інтегративного підходу вимагає глибокого аналізу механізмів, що стоять за граматичною регулярністю та аномаліями в мові. Саме морфонологічні явища, до яких відносять консонантні та вокалічні альтернації (чергування), наголос та лінійні модифікації основ (усічення, накладання та нарощення), часто детермінують граматичну форму, виступають системними індикаторами того чи іншого граматичного значення та забезпечують точний та вичерпний опис граматичних категорій.

Функціонування морфонологічних явищ в українській мові не є хаотичним чи випадковим, а підпорядковується певним морфонологічним правилам. Це означає, що чітко визначені граматичні значення послідовно та регулярно виражаються за допомогою одних і тих самих морфонологічних показників для великих груп слів.

Функціональна диференціація морфонологічних явищ дозволяє виокремити дві основні сфери їхнього застосування: словозміну та словотвір. На думку більшості лінгвістів, морфонологічні явища тільки супроводжують процеси утворення нових форм та слів і тому мають допоміжний, супровідний характер. Однак це не надає їм другорядності: морфонологічні явища справді не утворюють похідних слів чи словоформ, проте виконують свою функцію – уможливлюють їхню появу.

Чергування голосних

Серед комплексу морфонологічних процесів, що сформували граматику української мови, визначальне значення мають найдавніші чергування голосних у дієслівних коренях. Вони демонструють, що на ранніх етапах розвитку мови фонологічні зміни служили потужним засобом для вираження граматичних значень та формували фундаментальні опозиції в мові, зокрема в дієслівній системі. Так, чергування **< о ~ а >** (*ломити – ламати, котити – катати, гонити – ганяти*), **< е ~ о >** (*нести – носити, везти – возити, вести – водити*), **< е ~ і >** (*мести – замітати, гребти – загрібати, летіти – літати*), **< і ~ а >** (*лізти – лазити*) активно сприяли розрізненню дієслів за ознакою одноразової нетривалої дії та тяглої, повторюваної дії; **< і ~ е >** (*чіпляти – почепити, замітати – замести, випікати – випекти),* **< и ~ е >** (*стирати – стерти, помирати – померти*), **< е ~ а>** (*стояти – стати*), **< и ~ і >** (*сидіти –сісти*) функціонували як первинний засіб вираження та протиставлення тих ознак дії, на основі яких поступово сформувалася категорія доконаного і недоконаного видів дієслова. Такі альтернації були не просто наслідком певних історичних фонетичних процесів, пов’язаних із довгими та короткими голосними, а виступали активним лінгвістичним інструментом, що кодував у собі

морфологічну інформацію про одноразову або тривалу, завершену чи незавершену дії, дозволяв виражати морфологічну категорію аспектуальності уже на ранніх етапах становлення дієслівної парадигми.

Чергування **< е ~ ø > та < о ~ ø>** розвинулося внаслідок занепаду зредукованих *ь* та *ъ*, стало високопродуктивним морфонологічним явищем у словозмінних парадигмах іменника й забезпечило протиставлення форм називного (у назвах істот, неістот) та знахідного відмінків (у назвах неістот) однини решті грамем у межах їхньої парадигми.

Зазвичай альтернант, реалізований голосним, з'являється в субстантивній основі за умови приєднання нульової флексії, тоді як морфонологічний нуль звука фіксується в основі за наявності вокалічної флексії. Чергування зазвичай охоплює всю парадигму і залежить від того, які звуки опиняються поряд. Якщо перед останнім приголосним основи стоїть шиплячий або м'який приголосний то має місце чергування з [е]. Звук [о], як правило, з'являється там, де перед останнім приголосним основи стоїть твердий приголосний.

Чергування голосних із нулем звука широко представлені в іменниковій парадигмі в коренях слів: *д**е**нь – дня, вітер – вітру, шерш**е**нь – шершня; с**о**н – сну, вог**о**нь – вогню, вуз**о**л – вузла.*

Системний характер чергування <о ~ ø> особливо чітко виявляється у відмінкових формах іменників чоловічого роду ІІ відміни, що мають у своїй структурі суфікс -ок-, напр.: *будин**о**к, ярмар**о**к, смут**о**к* (Н. одн., Зн. одн.) – *будинку, ярмарку, смутку* (Р. одн., Д. одн., М. одн., Кл. одн.), *будинком, ярмарком, смутком* (Ор. одн.); *будинки, ярмарки* (Н. мн., Зн. мн., Кл. мн.) – *будинків, ярмарків* (Р. мн.), *будинкам, ярмаркам* (Д. мн.), *будинками, ярмарками* (Ор. мн.), *на будинках, на ярмарках* (М. мн.).

Чергування <е ~ ø> переважно характеризує парадигми іменників чол. роду ІІ відміни, що здебільшого мають суфікс -ець-, напр.: *твор**е**ць, знав**е**ць, мешкан**е**ць* (Н. одн.) – *творця, знавця, мешканця* (Р. одн., Зн. одн..); *творцю,знавцю, мешканцю* (Д. одн., М. одн., Кл. од.), *творцем, знавцем, мешканцем* (Ор. одн.); *творці, знавці, мешканці* (Н. мн., Кл. мн.); *творців, знавців, мешканців* (Р. мн.); *творцям,* (Р. одн., Д. одн., М. одн., Кл. одн.), *знавцям, мешканцям* (Д. мн.); *творцями, знавцями, мешканцями* (Ор. мн.): *на творцях, на знавцях, на мешканцях* (М. мн.).

Чергування <**ø ~ о, е**> в іменній словозміні протиставляє форму Родового відмінка множини з нульовою флексією решті форм у парадигмі іменників жіночого роду І відміни з основою на два приголосних, найчастіше з кінцевим сегментом -к- перед флексією, напр.: *сорочка, колиска, річка, хустка, нирка; земля, сестра, крапля, сукня, гривня* (Н. одн.); *сороч**о**к, колис**о**к, річ**о**к, хуст**о**к, нир**о**к; зем**е**ль, сест**е**р, крап**е**ль, сук**о**нь, грив**е**нь* (Р. мн.).

Вокалічні альтернації з нулем звука представлені і в дієслівній словоміні. Щоправда вони мають іншу природу та належать до непродуктивних. Морфонологічна функція чергувань цього типу переважно в дієсловах V кл. полягає в тому, що голосний служить одним із показників основи теп. часу недок. виду, напр.: *брати, – беру, береш, бере, беремо, берете, беруть* (1, 2, 3 ос. теп. часу одн. і мн.)*; бери, нехай бере, берімо, беріть, нехай беруть* (1, 2, 3 ос. одн.і мн. наказ.способу)*; беручи (дієприс.).*

Чергування **<о,е ~ і>** є одним із найпізніших за часом виникнення вокалічних альтернацій, що розвинулося на власне українському ґрунті. Альтернація виступає невід'ємним і продуктивним компонентом морфологічної структури іменників чоловічого роду ІІ відміни та жіночого роду ІІІ відміни та бере участь у формуванні та диференціації відмінкових форм змінюваних частин мови за умови, що з [і] чергуються винятково давні етимологічні [о] та [е], що не походять із редукованих. Утворюється морфонологічна опозиція, де [о] та [е] виступають у відкритих складах, а [і] – у відповідних новозакритих, що дозволяє розрізняти граматичні форми слова.

В іменних парадигмах голосний [і], що перебуває в закритому складі в Називному, Знахідному відмінках однини, послідовно чергується з [е] або [о] у решті відмінкових форм, де відповідний склад стає відкритим, напр.: *ячм**і**нь, кор**і**нь, ст**і**л, р**і**к, дв**і**р, к**і**нь, пост**і**ль, рад**і**сть – ячм**е**ню, кор**е**ню, ст**о**лу, р**о**ку, дв**о**ру, к**о**ню, пост**е**лі, рад**о**сті* (Р. одн. та ін.).

Зазначене чергування, не зважаючи на свою поширеність, не відбувається у фонемних сполуках -ор-, -ер- (*торг, верх*); повноволосих формах -оро-, -оло-, -ере-, -еле- зі сталим наголосом (*берег, сторож*); у новотворах із словотворчими частинами -вод, -воз, -нос, -роб, -ход, де звук о наголошений (*діловод медонос*); у суфіксах -очк-, -ечк-, -оньк-, -еньк-, -тель- (*весняночка, голубонька, донечка, гарненька, учителька*) та ін. Такі умови давно визначені у вітчизняній лінгвістиці і є важливими для повного опису морфологічної системи української мови. Ці обмеження підтверджують не хаотичний, а глибоко впорядкований характер морфонологічних процесів в українській мові.

Меншу продуктивність виявляє згадане чергування в парадигмі присвійних займенників: *твій свій, мій, – твого, твоєї, твоїх; свого, своєї, своїх; мого, моєї, моїх* (Р. відм. чол.,сер., жін., мн.) та ін., чітко протиставляючи Н. відм. одн. чол. роду решті займенникових форм усіх родів.

У числівникових парадигмах альтернанти **е, о** характеризують форми Р., Д., М. відм.*: сім,-сімсот – семи, семисот, семистам, на семистах; шість – шести, шестисот, шестистам, на шестистах; вісім – восьми, восьмисот, восьмистам, на восьмистах.*

Чергування голосних <о,е~і> демонструє значну функціональну навантаженість і в системі дієслова, виступаючи як системний маркер, що відіграє основну роль у формуванні та протиставленні граматичних категорій, зокрема, доконаного та недоконаного виду. Цей морфонологічний процес не є випадковим, а системно вбудований у дієслівну парадигму, де зміна кореневого голосного [о] або [е] на [і] чітко корелює зі зміною видової форми дієслова. У таких парах, як: *випікати – випекти*, *утікати – утекти,* – голосний [і] переважно представлений у формах недоконаного виду, тоді як [о] або [е] характерні для відповідних форм доконаного виду. Ця закономірність є високопродуктивною і поширюється на значну кількість дієслів та утворює чітку видову опозицію.

У дієслівній парадигмі чергування <о, е~і> виступає і як граматичний маркер, що диференціює форми за ознакою роду та числа у формах минулого часу*: везла, везло – віз, несла, несло – ніс, могла, могло – міг.*

Чергування приголосних

Чергування <**г, к, х, ~ з′, ц′, с′**>, що сформувалися внаслідок ІІ палаталізації задньоязикових ще у праслов'янський період, у сучасній українській літературній мові системно задіяні у вираженні значень Давального *(собака – собаці, редька – редьці; злодюга – злодюзі, небога – небозі; Солоха – Солосі, мачуха – мачусі)* та Місцевого *(дорога – на дорозі, зневага – у зневазі; аптека – в аптеці, записка – в записці; стріха – в стрісі, кожух – у кожусі)* відмінків однини іменників І відміни жіночого роду. Цей процес відбувається на морфемному шві за умови взаємодії кореневої або суфіксальної морфеми, що закінчується на задньоязиковий приголосний, із відмінковою флексією.

Чергування <**г, к, х, ~ ж, ч, ш**>, що є результатом І палаталізації задньоязикових, у словозмінних парадигмах іменників обмежене невеликою кількістю прикладів. Сфера дії цього виду альтернацій охоплює творення форм:

а) Кл. відм. іменників ІІ відміни чол. роду: *Бог – Боже, друг – друже, чоловік – чоловіче.*

б) непрямих відмінків множ. іменників *око* та *вухо*: Н., Зн. – *очі*; Р. – *очей;* Д. – *очам*; Ор. – *очима, вушима*; М. – *на очах.*

У дієслівний парадигмі згаданий вид чергувань більш продуктивний і фіксується у формах дієслів V, VIII кл. Це морфонологічне явище функціонує як маркер, що протиставляє дві дієслівні основи. Форми, утворені від інфінітивних основ, як правило, зберігають вихідний приголосний (зокрема, задньоязиковий г, к, х), що є типовим для репрезентації граматичних значень минулого часу та умовного способу.

Форми, утворені від основ теперішнього часу, демонструють чергування в усіх особових формах:

а) майбутнього часу для дієслів доконаного виду *(заволокти – заволочу, заволочеш, заволоче, заволочемо, заволочете, заволочуть; постригти – постижу, постижеш, постриже, постижемо, постижете, постижуть; заколихати – заколишу, заколишеш, заколише, заколишемо, заколишете, заколишуть);*

б) теперішнього часу для дієслів недоконаного виду (*кликати – кличу, кличеш, кличе, кличемо, кличете, кличуть; могти – можу, можеш, може, можемо, можете, можуть; брехати – брешу, брешеш, бреше, брешемо, брешете, брешуть; кликати – кличу, кличеш, кличе, кличемо, кличете, кличуть);*

в) наказового способу *(з/берегти – з/бережи, з/бережімо, з/бережіть; пере/товкти – пере/товчи, пере/товчімо, пере/товчіть; за/колихати – зао/колиши, за/колишімо, за/колишіть).*

Основна функція чергування **<д~дж>**, що пов’язане з праслов'янською йотацією, обмежується маркуванням форм 1-ї особи однини теперішнього/майбутнього часу дієслів Х кл.: *їздити – їжджу, водити – воджу, народити – народжу, посидіти – посиджу, походити – походжу.* Чергування **<т~ч>**, хоч і має подібну природу, охоплює творення форм 1, 2 та 3 ос. одн. і мн. ще й дієслів V та VI структурних класів. Поява цих чергувань корелює з видовою належністю дієслова. Зокрема, зазначені чергування найчастіше виникають у формах 1 ос. одн. теперішнього часу дієслів недоконаного виду: *платити – плачу, світити – свічу, хотіти – хочу.* Натомість для дієслів доконаного виду ті ж самі чергування фіксуються у формах 1 ос. одн. майбутнього часу: *накрутити – накручу, защебетати – защебечу, полетіти – полечу.* Чергування **<с~ш>, <з~ж>** в дієсловах V, Х кл. не обмежуються лише сфе-

рою формотворення дієслів теперішнього та майбутнього часу: *на/пи**с**ати – на/пи**ш**у, на/пи**ш**еш, на/пи**ш**е, на/пи**ш**емо, на/пи**ш**ете, на/пи**ш**уть; на/різати – на/рі**ж**у, на/рі**ж**еш, на/рі**ж**е, на/рі**ж**емо, на/рі**ж**ете, на/рі**ж**уть.* Вони охоплюють процес утворення форм наказового способу дієслів: *на/пи**ш**и, на/пи**ш**імо, на/пи**ш**іть; на/рі**ж**, на/рі**ж**мо, на/рі**ж**те.*

Статусу поширених морфонологічних явищ у межах виключно X структурного класу дієслів в українській мові набули чергування **<в ~ вл′>, <б ~ бл′>, <ф ~ фл′>, <м ~ мл′> та <п ~ пл′>.** Генеза цих фонематичних трансформацій корелює з рефлексами праслов'янських сполучень губного консонантного звука з наступним йотовим елементом ([j]) або палаталізованим [л]. Основна функція зазначених альтернацій полягає у маркуванні форм 1 ос. одн. та 3 ос. мн. теперішнього/майбутнього часу дієслов недоконаного та доконаного видів: *з/ло**в**ити – з/ло**вл**ю, з/ло**вл**ять; по/лю**б**ити – по/лю**бл**ю, по/лю**бл**ять; на/гра**ф**ити – на/гра**фл**ю, на/гра**фл**ять; з/ло**м**ити – з/ло**мл**ю, з/ло**мл**ять; на/ку**п**ити – на/ку**пл**ю, на/ку**пл**ять.*

Усі вище згадані консонантні альтернації трапляються при творенні видових пар дієслів: *скоро**т**ити – скоро**ч**увати, наро**д**ити – наро**дж**увати, запро**с**ити – запро**ш**увати, заялоз**и**ти – заяло**ж**увати, просла**в**ити – просла**вл**яти зароб**и**ти – зароб**л**яти.* Крім того, вони є елементами морфонологічної структури дієприслівників недоконаного виду (*бігти – бі**ж**учи, ска**к**ати – ска**ч**учи, бре**х**ати – бре**ш**учи, щебе**т**ати – щебе**ч**учи, в'язати – в'я**ж**учи, мо**в**ити – мо**вл**ячи)*, пасивних дієприкметників та безособових дієслівних форм на -но, що утворюються від дієслів доконаного виду (*підстри**г**ти – підстри**ж**ений, підстри**ж**ено; посі**к**ти – посі**ч**ений, посі**ч**ено; наро**д**ити – наро**дж**ений, наро**дж**ено; запла**т**ити – запла**ч**ений, запла**ч**ено; пога**с**ити – пога**ш**ений, пога**ш**ено; замороз**и**ти – заморо**ж**ений, заморо**ж**ено; випра**в**ити – випра**вл**ений, випра**вл**ено; вхо**п**ити – вхо**пл**ений, вхо**пл**ено; зло**м**ити – зло**мл**ений, зло**мл**ено; приму**с**ити – приму**ш**ений, приму**ш**ено).*

Чергування твердих і м'яких приголосних **<д ~ д'>, <т ~ т'>, <з ~з'>, <с ~ с'>,<ц~ ц'> <н ~ н'>, <л ~ л'>, <р ~ р'>,** що виникають під впливом наступних голосних (*і*, *я*, *ю*, *є*), в українській мові функціонують як системний граматичний показник, що диференціює чітко визначені граматичні форми та вказує на певні граматичні значення як в іменній, так і в дієслівній словозміні. Зокрема в іменниковій парадигмі такі альтернації найчастіше маркують форми Місцевого відмінка іменників чоловічого, середнього, жіночого роду, а також Давального відмінка іменників тільки жіночого роду: *во**д**а – во**д**і/на во**д**і, у су**д**і; ха**т**а – ха**т**і/у ха**т**і, лис**т** – у лис**т**і, міс**т**о – у міс**т**і; бере**з**а – бере**з**і/на бере**з**і, ві**з** – на во**з**і; кра**с**а – кра**с**і/у кра**с**і,пле**с**о – на пле**с**і, запи**с** – у запи**с**і; вули**ц**я – вули**ц**і /на вули**ц**і, сон**ц**е – на сон**ц**і, матра**ц** – на матра**ц**і; дити**н**а – дити**н**і/на дити**н**і, зако**н** – в зако**н**і, вік**н**о – у вік**н**і; шко**л**а – шко**л**і/у шко**л**і, ко**л**о – у ко**л**і, ві**л** – на во**л**і; сест**р**а – сест**р**і/на сест**р**і, дві**р** – у дво**р**і, мо**р**е – на мо**р**і.*

У дієслівній словозміні такі альтернації виступають передусім засобами вираження категорій виду, часу, способу та особи в дієсловах V та X структурних класів. Чергування охоплюють творення форм 1ос. одн. та 3 ос. множ. теперішнього або майбутнього часу залежно від виду дієслова : *с/тво**р**ити – с/тво**р**ю, с/тво**р**ять; за/гово**р**ити – за/гово**р**ю, за/гово**р**ять; с/па**л**ити – с/па**л**ю, с/па**л**ять; по/дзво**н**ити – по/дзво**н**ю, по/дзво**н**ять; на/ми**л**ити – на/ми**л**ю, на/ми**л**ять* та ін. Активно задіяні вони й у вираженні наказового способу множини: *по/мо**л**итися – по/мо**л**імося, по/мо**л**іться; по/хо**д**ити – по/хо**д**імо, по/хо**д**іть; по/ва**р**ити – по/ва**р**імо, по/ва**р**іть; го**н**ити – по/го**н**імо, по/го**н**іть, сте**л**ити – по/сте**л**імо, по/сте**л**іть* та ін.

Інший варіант чергування твердих та м'яких приголосних **<д'~д>, <т'~т>, <з~з>, <с'~с>,<ц'~ц> <н' ~ н>, <л' ~ л>, <р' ~ р>** в іменній словозміні трапляється рідше. Зафіксований у формах із кінцевим м'яким приголосним основи: а) Р. відм. одн. та множ. іменників III відміни жін. роду: *смер**т**ь – смер**т**и, смер**т**ей; мило**ст**ь – мило**ст**и, мило**ст**ей; писем**н**ість – писем**н**ости, писем**н**остей; галу**з**ь – галу**з**и, галу**з**ей; гера**н**ь – гера**н**и, гера**н**ей;* б) у формах Ор. відмінка одн. іменників I відміни жін. роду та II відміни чол. роду: *во**л**я – во**л**ею, неді**л**я – неді**л**ею, сук**н**я – сук**н**ею, пі**сн**я – пі**сн**ею, поли**ц**я – поли**ц**ею, чорни**ц**я – чорни**ц**ею, пшени**ц**я – пшени**ц**ею*; *Васи**л**ь – Васи**л**ем, моска**л**ь – моска**л**ем, жа**л**ь – жа**л**ем, кі**н**ь – ко**н**ем, оку**н**ь – оку**н**ем*; г) Кл. відм іменників I відміни: *Кат**р**я – Кат**р**е, земл**я** – земл**е**, боги**н**я – боги**н**е, лиси**ц**я – лиси**ц**е.*

У системі української мови морфонологічні явища представлені не лише у зміні окремих звуків, а й у формі комплексних трансформацій, де одночасно може відбуватися кілька перетворень. Наприклад, Кличний відмінок іменників II відміни із суфіксом -ець (*жне**ц**ь – жен**ч**е, кра**в**е**ц**ь – кра**вч**е, мре**ц**ь – ме**рч**е, шве**ц**ь – ше**вч**е, хло**п**е**ц**ь – хло**пч**е, молоде**ц**ь – молод**ч**е, черне**ц**ь – чен**ч**е*) набуває своєї специфічної оформленості саме завдяки низці морфонологічних явищ, а саме

вокалічній та консонантній альтернаціям < е ~ ø >, < ц'~ ч > та лінійній модифікації основи, а саме усіченню суфікса -ець. Це не тільки спрощує фонетичну структуру слова, маркує граматичне значення кличного відмінка, а й виступає ключовим морфонологічним показником.

Висновки. На відміну від мов, де граматичні значення виражаються переважно афіксально або синтаксично, українська мова демонструє високий ступінь інкорпорації морфонологічних процесів у базові граматичні парадигми.

Морфонологічні явища, зокрема вокалічні та консонантні альтернації у системі словозміни, не є випадковими чи непередбачуваними фонетичними змінами. Вони функціонують як системні, граматично значущі засоби, що маркують певні граматичні категорії. Без урахування ролі чергувань неможливо повноцінно пояснити утворення багатьох форм слова. Нерідко саме морфонологічні показники є основними маркерами того чи іншого граматичного значення.

В іменній словозміні альтернації служать для посилення опозицій: однина ~ множина; форми прямих ~ непрямих відмінків. У словозмінній парадигмі дієслів за допомогою морфонологічних засобів відбувається диференціація особових форм та маркуються опозиції: док. ~ недок. вид; теп., майб. ~ мин. час. Крім того, поділяючи дієслова на структурні класи, треба брати до уваги також морфонологічі характеристики, оскільки кожен із них має свою, особливу схему альтернацій. Власне, морфонологічні характеристики можуть бути еквівалентними морфологічним показникам, а саме – основоутворюючим елементам.

Вивчення функціонального навантаження морфонологічних процесів дозволяє глибше зрозуміти механізми їхнього кодування в мові, довести самодостатність морфонології як проміжного рівня мовної системи.

Перспективи подальший граматичних розвідок із теми вбачаємо в дослідженні ролі інших морфонологічних явищ, а саме лінійних модифікацій основ (накладань, нарощень та усічень), у вираженні граматичних значень у словозмінних парадигмах української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Русаченко Н. П. Статус морфонології в системі мовних рівнів. *Сучасні тенденції розвитку мов: Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Сер. 9 : Сучасні тенденції розвитку мов*. 2011. Вип. 5. С. 236−241.

2. Кравченко М. В. Словотвірна морфонологія української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : Київ, 1990. 32 с.

3. Козленко І.В. Морфонологічні явища в системі словозміни дієслів. *Українське мовознавство*. Київ, 1990. Вип. 17. С. 54 – 63.

4. Комарова Л.І. Функціональна характеристика морфонологічних альтернацій у системі парадигм іменників. *Українське мовознавство*. Київ, 1990. Вип. 17. С. 105–111.

5. Демешко І. на. Теоретичні проблеми віддієслівної словотвірної морфонології української мови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Сер. : Філологічні науки. Мовознавство*. 2013. № 1 (250). С. 25−30.

6. Федурко М. Ю. Морфонологія відіменникового словотворення : монографія. Київ – Дрогобич : Вимір, 2003. 271 с.

7. Пристай Г. М. Морфонологія словотвірних гнізд прикметників із двочленною субморфемою в основі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. : Філологія (мовознавство)*. 2014. Вип. 20. С. 15−19.

8. Асіїв Л. В. Морфонологічні альтернаційні ряди у прикметниках сучасної української літературної мови. *Вісник Львівського університету. Сер. філологічна.* 2016. Вип. 63. С.3−11.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 81’ 373 : 355.1(=161.2)(477)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.5

ЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА СИСТЕМИ НАЗВ ДЕЯКИХ ВІЙСЬКОВИХ ЗВАНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОВСТАНСЬКІЙ АРМІЇ

LINGUISTIC SPECIFICITY OF CERTAIN MILITARY RANKS IN THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Терещенко С.І.,
orcid.org/0000-0001-5940-725X
доктор філософії,
молодший науковий співробітник відділу романських, германських та балтійських мов Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України

Стаття присвячена дослідженню лінгвістичної специфіки військових звань, що функціонували в системі Української повстанської армії. У центрі уваги перебувають особливості номінації та вживання окремих термінів, які позначали ієрархічні позиції в структурі збройного формування. Аналіз здійснено на матеріалах документів та спогадів учасників УПА, що відображають мовну практику середини ХХ ст.

У статті досліджено семантичні та функціональні характеристики військових звань, їхнє місце в терміносистемі української мови та співвіднесеність із поняттями військової організації. Розглянуто звання, що охоплюють нижчу, середню та вищу ланки, а також простежено, як деякі з них співвідносилися з військовими посадами. Виявлено, що в окремих випадках номінації функціонували як взаємозамінні, коли посада фактично витісняла звання в комунікативній практиці. Інші ж терміни мали обмежене вживання, що свідчить про нерівномірність закріплення назв у мовному просторі.

Дослідження дозволяє зробити висновок, що терміносистема звань у межах визвольного руху не була однорідною. Її використання зумовлювалося як реальними організаційними потребами, так і мовними традиціями та соціокультурними чинниками. Військові звання постали не лише як засіб регламентації ієрархії, але й як елемент національно орієнтованої комунікації, що відображала прагнення до утвердження власної термінологічної системи.

З огляду на специфіку досліджуваного матеріалу, особливу увагу приділено семантичному наповненню назв, їхній варіативності та частотності. Описано рівень опрацювання розгляданих військових звань в українській лексикографічній практиці, походження та зв’язок з аналогічними назвами в інших українських військових формуваннях. У результаті окреслено тенденції формування і розвитку термінології військових звань, що становлять інтерес для історичної лексикології, соціолінгвістики та досліджень мови збройних формувань.

Отримані результати можуть стати підґрунтям для подальших студій, спрямованих на вивчення мовної картини національно-визвольного руху, а також для уточнення місця військової термінології в ширшому контексті історії української мови.

Ключові слова: термінологія звання, лексика, військова термінологія, семантика, номінація понять, терміносистема, варіативність, мовні особливості, національна специфіка.

The article is devoted to the study of the linguistic specificity of military ranks that functioned within the system of the Ukrainian Insurgent Army. The focus is on the peculiarities of nomination and usage of certain terms that designated hierarchical positions in the structure of the armed formation. The analysis is based on documentary sources and memoirs of UPA participants, which reflect the linguistic practice of the mid-twentieth century.

The article explores the semantic and functional characteristics of military ranks, their place in the terminological system of the Ukrainian language, and their correlation with the concepts of military organization. The study examines ranks covering lower, middle, and higher levels, and traces how some of them were related to military positions. It was revealed that in certain cases the nominations functioned as interchangeable, when a position in practice replaced a rank in communication. Other terms, however, had limited usage, which indicates the uneven consolidation of designations within the linguistic space.

The research allows us to conclude that the terminological system of ranks within the liberation movement was not homogeneous. Its use was determined both by real organizational needs and by linguistic traditions as well as sociocultural factors. Military ranks emerged not only as a means of regulating hierarchy but also as an element of nationally oriented communication, reflecting the aspiration to establish an independent terminological system.

Given the specifics of the analyzed material, special attention is paid to the semantic content of the names, their variability, and frequency. The study also describes the degree of elaboration of the examined ranks in Ukrainian lexicographic practice, their origin, and connections with analogous designations in other Ukrainian military formations. As a result, tendencies in the formation and development of military rank terminology have been outlined, which are of interest to historical lexicology, sociolinguistics, and studies of the language of armed formations.

The findings may serve as a basis for further research aimed at exploring the linguistic picture of the national liberation movement, as well as clarifying the place of military terminology in the broader context of the history of the Ukrainian language.

Key words: terminology rank vocabulary military terminology semantics concept nomination term system variability linguistic features national specificity.

Постановка проблеми. Зважаючи на буремні обставини, в яких опинилася Україна в першій пол. ХХ ст., армія стала найвагомішим аргументом існування нашої держави. Розбудова української армії в нинішніх умовах проводиться небачено швидкими темпами. Утворено нові полки, бригади, корпуси, інші військові підрозділи, що отримали чимало історично-значимих назв, що відсилають до славної традиції українського війська минулого. Тож постає потреба широкого дослідження мотиваційного підґрунтя певних військових назв, зокрема й тих, що відсилають до Української повстанської армії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова Української повстанської армії привертає увагу дослідників після відновлення незалежності України, коли нарешті впала радянська цензура. Пожвавленням у дослідженнях можна було б назвати період після Помаранчевої революції 2004 р. та розсекречення частини архівних документів, пов'язаних із періодом діяльності УПА. Проте в більшості випадків маємо справу з історичними розвідками, що не торкаються лінгвістичної проблематики. Однією з перших спроб лексикографічно унормувати систему військових звань можна назвати «Російсько-український словник військової термінології» Якубського С. та Якубського О. (1928) [25]. Тим примітніша праця, враховуючи, що наступна спроба лексикографічної розвідки побачить світ аж 1995 р. завдяки старанням Бурячка А., Демського М. та Якимовича Б., що уклали «Російсько-український словник для військовиків» [1]. Надалі була потрібна інтеграція української системи військових звань відповідно до західного зразка, на що відгукується праця Карачун В., Черненко І . та Чиж С. «Російсько-українсько-англійський військовий словник» (2000) [6]. Дотичним є дослідження української військової лексики в межах кандидатської дисертації Мурашко Л. В. (1997) [16], а також дисертації на здобуття доктора наук Михайленко Т. Д. про екстралінвістичні чинники формування й функціонування військових термінів (1996) [15]. Тим часом в середовищі української діаспори були власні наукові розробки, наприклад , дослідження «Арго українських вояків» Горбача О. (1963) [2]. Помітною працею є монографія Литовченко І., яка, втім, не охоплює смстему військових звань, а зосереджена на назвах зброї, амуніції та споруд [7]. Доповнюють картину статті Долинського Є. та Рубашової Л., що стосуються української військової термінології [3], [17].

Мета статті – пролити світло на вживання деяких назв військових звань в Українській повстанській армії. Спробувати розмежувати військові звання та посади, показати узуальну практику їхнього вживання.

Джерельна база дослідження – накази командирів Української повстанської армії, спогади учасників визвольних змагань.

Виклад основного матеріалу. Офіційна система військових звань вперше визначена в наказі командування Укрїнської повстанської армії під назвою «*Наказ військам УПА в справі устійнення військових ступенів для УПА*» 27 серпня 1943 року. Мотиваційна частина наказу засвідчувала, потребу в: «*організації цієї армії на засадах сучасної техніки і мето́д війни*» [8, с. 133]. Усі бойові підрозділи, що змагалися за створення «*Української Соборної Держави*» повинні були стати єдиним цілим [8, с. 133]. Тож система військових звань покликана упорядкувати взаємовідносини між «*поодинокими вояками, бойовими частинами і командним складом армії*» [8, с. 133]. Під час укладання цієї системи командування УПА спиралося на традиції попередніх українських військових формувань: «*з давніх часів і з часів визвольної боротьби рр. 1918 – 1922 армій УНР і УГА*» [8, с. 133]. Відтак, усі вояки УПА називалися *козаками*. В наказі подано визначення цього терміна: «*Козак – є почесне звання борця за Українську Державу*» [8, с. 133]. Така дефініція мала на меті чітко позначити місію вояків УПА – боротьбу за незалежність України, а також встановити зв'язок із багатовіковою історією українських визвольних змагань. Словники, укладені за радянської доби під тиском цензури, відображали інші значення слова *козак*. Зокрема в «Етимологічному словнику української мови» (далі – ЕСУМ) цьому контекстові найбільше відповідає перше значення: ˊна Україні в XV–XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини; у Росії XVI–XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на окраїни держави (Дон, Яїк); у дореволюційній Росії з XVIII ст. – представник військового стану, уродженець колишніх військових областей, який був зобов'язаний служити в армії за пільгове користування землею; рядовий кавалерійської частини, укомплектованої з таких представників; уродженець колишніх військових областей; парубок, юнак; відважний, завзятий, хоробрий чоловік і под.'» [4, с. 495–496]. З поданих у словнику значень стає очевидно, що автори змушені ігнорувати боротьбу козацтва із росій-

ськими загарбниками, відповідно до ідеологічної доктрини часів СРСР. До того ж, за визначенням українського козацтва, одразу йде тлумачення про козаків в Росії, що семантично майже збігається, відрізняючись лише географічно. Таким чином ніби стирається межа між цими двома явищами. Українські козаки описані лише як борці проти поляків і турків з татарами, максимально подібні до козаків у Росії, а надалі взагалі зобов'язані служити в російській армії. У Словнику української мови в 11 томах (далі – СУМ–11) бачимо такі самі визначення, проте, на відміну від дефініцій в ЕСУМі, вони чітко відокремлені, а також ліпше доповнені цитатами з текстів класиків української літератури, що створює правильне контекстне оточення [18, с. 209]. У Словнику української мови в 20 томах, укладеному за часів відновлення незалежності Української держави, стаття перероблена на якісно новому рівні, зокрема *козак*: ˙В Україні XV–XVIII ст. – вільна людина перев. із селян або міської бідноти, що осіла на південних землях України й брала участь у боротьбі проти загарбників; нащадок такої людини; На Лівобережній Україні з II половини XVIII ст. до 1918 р. – представник соціального стану вільних селян; У XX–XXI ст. – учасник українських військових та напіввійськових формувань' [23, с. 214]. Бачимо, що з початкового визначення укладачі словника вилучили всі найменування загарбників, а також доповнили його часовими рамками. Зокрема згадано, що козаками до 1918 на Лівобережній Україні називали вільних селян. Проте для нашого дослідження ще більшу цінність матиме третя частина в якій є згадка про козаків як учасників українських військових та напіввійськових формувань у XX–XXI ст., якими були й лишаються вояки УПА.

Узуальна практика, зафіксована в «Літописі УПА» свідчить про те, що назва *козак* була не такою поширеною по відношенню до своїх побратимів й часто стосувалася солдатів ворожих військових формувань: «*В початках червня УПА роззброїла 12 німців і 60* ***козаків*** *у Турійську*» [9, с. 128]; «*На початку грудня 1943 р. в селі Забара Корецького р-ну бійці УПА вбили 7* ***козаків*** *з німецького карального загону*» [9, с. 227]; «*9 жовтня 1943 р. відділи УПА повністю ліквідували державний маєток Костюшково в Луцькому р-ні, який був осідком 197 окупантських каральних загонів. Всіх ляхів, що там були, знищено. 20 німецьких "****козаків****" відділи УПА забрали з собою*» [9, с. 196–197]; «На початку грудня 1943 р. в селі Забара Корецького р-ну бійці УПА вбили 7 *козаків* з німецького карального загону» [9, с. 227]. Очевидно, що мова йшла про кубанських козаків, які пристали на службу до німецьких військових формувань, про що свідчить наступна цитата: «*До Олики прибуло в жовтні 1943 р. до 1000 осіб кубанців – з жінками і дітьми. Кубанські* ***козаки*** *носять різні німецькі мундири. Покищо вони заявляють свою охоту співпрацювати з німцями, які обіцяли їм "автономію"*» [9, с. 202]. З текстів «Літопису УПА» видно, що на позначення найменування ворога слово *козак* часто брали в лапки, були випадки виділення курсивом. Ця назва фігурує поряд із *німцями*, щоб позначення ворога ставало зрозумілим за контекстом. Проте очевидно, що така подібність назви викликала плутанину й певний дискомфорт. Тому в текстах УПА стали вживати *т. зв.* (так звані) *козаки*: «*В вересні німці арештували, розброїли та вивезли до Німеччини всіх* ***т. зв.*** *"[к]озаків", що стояли здебільшого залогами по залізничних станціях. В Бересті Литовському було нпр. 1200* ***козаків*** *побіч 4000 німців та 2000 озброєних поляків. Деякі козачі частини німці мали перекинути на італійський фронт. Розумніші* ***козаки*** *заздалегідь перейшли на сторону українських збройних самооборонних відділів*» [9, с. 174]; «*11 жовтня в с. Одеради Олицького р-ну бешкетували* ***т. зв. козаки****. Вони вбили сільського старосту й ще одного господаря, а їх господарства спалили*» [9, с. 179]. На наш подив в «Літописі УПА» вживання лексеми *козак* щодо побратимів, військових УПА є рідкісним, на противагу згадок про кубанських козаків, які, ймовірно стали причиною цього явища.

Наступним званням рядового складу в УПА є *вістун*. В ЕСУМі не знаходимо відповідної словникової статті. В СУМ–11 на позначення цього слова немає згадок про військове звання. Проте в СУМ–20 бачимо, що це ˙розвідник, дозорець' із ремаркою *заст.* (застаріле), а також ˙військовий чин у козацьких військах та деяких українських арміях минулого' із ремаркою *іст.* (історичне) [22, с. 127]. В текстах «Літопису УПА» це звання трапляється досить часто: «*Упродовж короткого часу* ***вістун*** *Кир зголосив мені, що стан полонених 107 чоловік, у тому трьох старшин, кільканадцять підстаршин та решта стрілецтво*» [10, с. 88]; «*Бій тривав дві години. Ворог утратив поверх 50-ть убитими. З нашого боку впали на полі слави:* ***вістун*** *Непорадний – ройовий, старший стрілець Гора і трьох тяжко ранених. Упалих –* ***вістуна*** *Непорадного і старшого стрільця Гору товариші повстанці похоронили на тому місці, де вони склали свої буйні голови за волю України. 5. 4. 1948 року*» [10, с. 240]. Крім того набуло поширення звання *старший вістун*,

що свідчило про реформування системи звань в УПА відповідно до потреб війська: «*Старі та добре вишколені розвідувачі, під командуванням* ***старшого вістуна*** *Комара, солідно виконують своє завдання*» [10, с. 44]; «*Головний удар був спрямований на першу чоту під командою* ***старшого вістуна*** *Залізняка. Повстанці відважно відбивали всі атаки*» [10, с. 201]; «*Повернулися з розвідки стрільці. – Друже командире, зголошую прихід з розвідки – відрапортував* ***старший вістун*** *Липкевич. 56 – Дякую, – спочинь. Ну, як справи? – діловито запитує командир Грегіт, ідучи на бік зі стрільцями*» [11, с. 56–57].

До підстаршинських звань в УПА належить *десятник*, яке в цьому значенні не зафіксовано в СУМ–11, СУМ–20, а також в ЕСУМі. Також зазначимо, що вживання цієї назви не надто поширене в «Літописі УПА», а також те, що це звання збігається з посадою десятника: командира підрозділу з десяти осіб. «*В першу чергу усунути нездібних боронитися цілком з села. Неозброєних узброїти в холодну зброю, поділити на десятки, призначити* ***десятників****, кожному* ***десятникові****, або кільком* ***десятникам*** *доручити бойовий участок, чи давати інші бойові завдання. Навчити тримати зв'язок і давати поміч сусідам*» [8, с. 137]; «*18. 2. 46 р. в с. Тростянець, Золочівського р-ну, Львівської обл., НКВД арештувало священика, голову сільради, учителя та всіх* ***десятників*** *тому, що в них ніби були закопані автомати. Як виявилося, автомати підкинули самі більшовики*» [13, с. 186]. Варто зазначити, що військові звання *старший десятник* та *підхорунжий* не зафіксовані в «Літописі УПА». Висловимо обережне припущення, що ці назви з певних причин могли бути маловживаними серед українських повстанців того періоду.

Наступним засвідченим у «Літописі УПА» молодшим старшинським рангом є *хорунжий* ˙1. Особа, що носила прапор або корогву війська; прапороносець; 2. У XVII–XVIII ст. на Україні – особа, що входила до складу генеральної старшини й головним чином інспектувала військо, а також була охоронцем великого полкового і малого прапора; 3. Перший офіцерський чин у козачих військах дореволюційної Росії, який відповідав підпоручику й корнету; особа, що мала цей чин' [21, с. 131], [5, с. 204]. Наразі в найповніших лексикографічних кодексах не засвідчено лексеми *хорунжий* зі значенням звання учасника українських військових формувань XX – XXI ст. Проте за вказаним тлумаченням це звання можемо прирівняти до першого офіцерського рангу, що часто трапляється в текстах «Літопису УПА»: «*Ясно, що про всякі переговори і зв'язки не могло бути й мови. Тому* ***хорунжий*** *Різун послав один підвідділ на засідку, що на неї попали більшовики. На засідці мали вони кількох убитих і ранених*» [10, с. 38]; «*Ґонта стає ройовим сотні хорунжого Прута. Під командою* ***хорунжого*** *Прута бере участь у всіх засідках та наскоках. Останнім його боєм під командою* ***хорунжого*** *Прута був бій у Лесівці, Богородчан-ського району. В тому бою його ранено.* ***Хорунжий*** *Прут відходив у рейд і Ґонта, хоч був ранений, рішився іти також*» [10, с. 53]; «*Табір добровольців помішувався над селом Космач-Микуличин. Із них сформовано курінь "Чорні Чорти" імені полк. Є. Коновальця. Командиром куреня був* ***хорунжий*** *Липей. Курінь поділявся на підстаршинсько-вишкільну та технічну сотні*» [10, с. 57]; «*Нараз, коли більшовики появилися перед засідкою, вийшов* ***хорунжий*** *Ясь, який був якраз при відділі, і запропонував більшовикам здатися*» [11, с. 190].

Широко розповсюдженим в розгляданих текстах є звання *поручника*, що зафіксовано в СУМ–20 ˙Військове звання українських січових стрільців (1914–1919 рр.), ряду армій інших країн рангом вище від підпоручника, а також особа, яка має це звання' [24, с. 490]. Натомість у СУМ–11 зафіксовано лише номінацію *поручик* ˙офіцерське звання у царській армії, наступне після чину підпоручика, а також особа, що має це звання' [21, с. 296]. В СУМ–20 також є ця лексема з оновленим тлумаченням ˙Військове звання офіцера царської армії Росії, а також ряду інших армій рангом вище від підпоручика, а також особа, яка має це звання; лейтенант' [24, с. 490]. Відповідно до системи військових звань в УПА *хорунжий* та *поручник* належать до старшинських чинів, що передбачає приналежність до офіцерського складу. На сторінках «Літопису УПА» лексема *поручник* трапляється досить часто: «*Одна сотня, під командуванням* ***поручника*** *Явора, зробить засідку на тих, що скоріше йтимуть до села. Вона має вдарити вогнем. Друга сотня, під командуванням* ***поручника*** *Сапера, має завдання підійти непомітно розстрільною до тих більшовиків, що залишаються в лісі*» [10, с. 44]; «*18 жовтня 1945 р. відбулася відправа* ***поручника*** *Прута з сотенними свого куреня*» [10, с. 44].

Особливу цікавість викликає опис кар'єрного зростання на прикладі конкретної особи: «*Командирські здібності та жертвенність не дають Саперові довше побувати на пості* ***чотового****. 1945 року він перебирає вже команду над сотнею, а 1946, за бойові успіхи,* ***старший булавний*** *Сапер дістає ступінь* ***поручника*** *і Бронзовий*

Хрест Бойової Заслуги» [11, с. 141]. На цьому прикладі спостерігаємо чергування посади *чотовий* (командир чоти) та звання *поручник*. У наказі від 27 серпня 1943 року звання *чотовий* відсутнє. Відповідно до структури УПА чота була другим за чисельністю бойовим підрозділом, більшим, ніж рій, проте меншим за сотню. Тож було простіше називати командира чоти – чотовим, відповідно до посади, а не звання. Надалі бачимо, що командування сотнею передбачає звання *старшого булавного*, а до того, відповідно й *булавного*, які ймовірно з'явилися пізніше розгляданого в дослідженні наказу й відповідали старшинським званням. Вищим від *старшого булавного* один із авторів літопису Б. Подоляк позначає *поручника* – звичне звання в системі військових ступенів УПА. Підвищення від у званні від *булавного* до *поручника* спостерігаємо також в наступній ілюстрації: «*Команда: перша чота першої сотні (першою сотнею командував* ***був****. Бобик, пізніше* ***поручник****) під командою* ***чотового*** *Нечая, залягти під самою лінією та збірним вогнем знищити танкетку й авта! Друга сотня (нею командував* ***був****. Вихор), розтягтися вліво, залягти й бити по маршуючих за автами більшовиках*!» [11, с. 153]. З цього також варто зауважити, що *булавний* був командиром сотні, як, відповідно й *поручник*.

Втім старшим за званням від поручника був *сотник*, що також, принаймні за семантикою, передбачало командування сотнею. Певним чином це також могло викликати плутанину поміж званням та посадою. в «Літописі УПА» фіксуємо набагато більше вживань лексеми *сотенний*, що скоріше відповідає посаді командира сотні, а не військовому званню *сотник*, яке трапляється в текстах літопису значно рідше: «*6 жовтня відділ УПА під проводом* ***сотника*** *Гордієнка вдарив на німців, що верталися з награбованим майном з села Коківець*» [9, с. 196]; «*Я застав* ***сотника*** *Чорноту, поручників – Сапера, Павла, Явора, бунчужного Богдана та коло 70-ть стрільців і деяку кількість підпільників*» [10, с. 212]. З поданої цитати також можна побачити як рядовий склад вояків УПА почали називати *стрільцями* замість *козаків*, що й розв'язало проблему спільної назви із донськими чи кубанськими козаками, що були на стороні німецьких загарбників. Для номінації *сотенний* лишається проблема розрізнення військового звання й посади чи їх поєднання, що можна спробувати визначити за контекстом: «*Цього вечора відійшов з Кам'янки* ***сотенний*** *Черник зі своїм відділом, який дістав окреме призначення в іншому терені*» [10, с. 72]; «*Сотня під командою* ***сотенного*** *Кармелюка має завдання зайняти станицю польської поліції. Сотня* ***хор****. Пирога – обложити місто заставами*» [10, с. 82]. На цьому прикладі бачимо як однією сотнею командує *сотенний* Кармелюк, що може відповідати військовому званню й посаді. Тоді як іншою сотнею командує хор. (*хорунжий*) Пирога. У цьому випадку очевидно, що він має військове звання хорунжого і посаду командира сотні. В наступному прикладі спостерігаємо лексеми *сотенний, булавний* і *чотовий* в одному ряді: «Весело усміхаються. Вітаємось і знайомимось: ***сотенний*** Шум, ***булавний*** Ворон, ***чотовий*** Крига та ***чотовий*** Кривоніс» [10, с. 104]. Можна припустити, що ці номінації відповідають займаним посадам командирів УПА, як і в наступній ілюстрації: «*Перший з них – чоловік середніх літ, середнього росту, кріпкої будови, з поважним обличчям – це* ***курінний*** *Благий. Другий – молодший, біля 25-ти років, стрункий –* ***сотенний*** *Олег. Останній малий, слабкої будови, майже дитячих рис лиця, з усміхненими все очима –* ***сотенний*** *Шум*» [10, с. 124]. Поряд із описом *курінного* (командира куреня) логічно продовжити ряд ознайомленням із *сотенними*, керівниками менших підрозділів, що входять до попереднього.

Булавна старшина також мала три військові звання. Втім, молодше з них, *осаул*, не вдалося зафіксувати в «Літописі УПА». З цього можна зробити припущення, що його вживали порівняно нечасто чи замінили іншою номінацією.

Ступінь *підполковника* також, на диво, фіксуємо нечасто, зокрема в наказі підвищення до ступеня генерала *підполковника* Чупринку (Романа Шухевича): «*Підвищується до ступеня генерала: 1)* ***підполковника*** *Чупринку – Головного Командира УПА (з датою старшинства від 22. І. 1946 р.)*» [13, с. 143]. Звання зафіксоване в СУМ–11 ˊвійськове звання середнього командного складу рангом нижче полковника, а також особа, що має це звання' [19, с. 484]. Надалі словникова стаття розширена в СУМ–20 ˊВійськове звання старших офіцерів у Збройних силах, у поліції і т. ін. України й ряді армій світу рангом вище від майора й нижче від полковника, а також особа, яка має це звання' [23 : с. 112].

Звання *полковник* трапляється в «Літописі УПА» досить часто. В СУМ–11 подано визначення, що це ˊофіцерське звання або чин в армії на ранг нижчий від генерал-майора' [20, с. 86]. В новому виданні словника української мови попередній опис доповнено ˊ1. Військове звання старших офіцерів у збройних силах, у поліції і т. ін. України й ряді армій світу рангом вище від підпол-

ковника й нижче від бригадного генерала, а також особа, яка має це звання; 2. іст. У XVI–XVIII ст. в Україні – одна з найвищих посад козацької старшини, а також особа, яка має це звання' [23, с. 112]. Багато знакових командирів УПА були саме полковниками, спогади про яких записані очевидцями, учасниками визвольних змагань. «*Впав* ***полковник*** *Клим Савур» геройською смертю в бою з переважаючими силами більшовицьких окупантів 12 лютого 1945 р.. у лісі біля Орівських хуторів, Клеванського району, Рівненської области*» [14, с. 98]; «*Тут майор Неймет Фриц був комендантом вишкільного табору угорських партизанів, "копіяшів", а його упівський контрагент –* ***полк****. Олександер Даниленко ("Данько"), командир кінноти Південної групи УПА, членом вишкільної місії УПА, яку угорський головний штаб запросив вишколювати своїх партизанських старшин*» [12, с. 62]; «*Хоч я був так близько* ***полк****. Л. Ступницького, мені невідомо, коли він перебрав пост шефа Військового штабу УПА, чи може він вже був на цьому пості перед моїм приходом. Спочатку мені здавалось, що він є комендантом нашого вишкільного осередку, бо він мав стосунок до всіх вишкільних груп. Тоді* ***полк****. Л. Ступницький перебував звичайно з невеликим своїм почотом на окремій квартирі, але що там робилося, мені не було відомо*» [12, с. 72]; «*Незабаром прийшов наказ від к-ра Північної ВО УПА* ***полк****. І. Литвинчука перейти в Березнецький район, щоб боронити його від натиску більшовицьких партизан, головно щоб вони не перейшли через ріку Случ на наші тили*» [12, с. 85–86].

Висновки. У формуванні системи військових звань Української повстанської армії простежуємо декілька тенденцій. Головною вимогою була унормованість, що закріплювалася відповідним наказом командування УПА. При укладанні враховували досвід минулих поколінь від козацьких часів до УГА (Української Галицькиої Армії), що дозволило створити історично-обґрунтовану систему військових рангів. Проте узус вносив свої корективи. Зокрема маловживаною стала назва *козак*, імовірно, через подібність до донських чи кубанських козаків, що виступали на боці Німеччини. Деякі звання, наприклад *підполковник*, малопоширені, на відміну від *полковника*. Часом військові звання при звертанні заміняли посадою, що могли бути співзвучними чи навпаки різними. Попередній висновок, що можна зробити, свідчить про те, що головною мотивацією у використанні військових звань в УПА були нагальні потреби армії, а не лише накази командування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурячок А., Демський М., Якимович Б., упоряд. Російсько-український словник для військовиків. Київ–Львів : *Варта*, 1995. 543 с.

2. Горбач О. Арґо українських вояків. *Наукові записки Українського вільного університету*. Мюнхен, 1963. Т. 5. С. 213–249.

3. Долинський Є. Військова термінологія як елемент підготовки майбутніх філологів // Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Вип. 67. С. 55–59.

4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол. : О. С. Мельничук (гол.) [та ін.]. Т. 2 : Ґ–Копці. Київ : *Наукова думка*, 1985. 570 с.

5. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол. : О. С. Мельничук (гол.) [та ін.]. Т. 6 : С–Т. Київ : *Наукова думка*, 2012. 744 с.

6. Карачун В., Черненко І., Чиж С. Російсько-українсько-англійський військовий словник / за ред. А. Огарка. Київ : *Техніка*, 2000. 472 с.

7. Литовченко І. О. Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років XX ст.) : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. 292 с.

8. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 1 : Українська Головна Визвольна Рада. Документи, 1944–1945 / упоряд. П. Потічний. Торонто : *Літопис УПА*, 1976. 312 с.

9. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 2 : Українська Головна Визвольна Рада. Документи, 1946–1948 / упоряд. П. Потічний. Торонто : *Літопис УПА*, 1977. 356 с.

10. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 3 : Воєнна діяльність ОУН-УПА. Документи і матеріали 1943–1950 рр. / упоряд. П. Потічний. Торонто : *Літопис УПА*, 1978. 448 с.

11. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 4 : Боротьба УПА проти гітлерівських окупантів. Документи і матеріали 1942–1944 рр. / упоряд. М. Марунчак. Торонто : *Літопис УПА*, 1979. 400 с.

12. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 5 : Документи і матеріали 1945–1950 рр. / упоряд. П. Потічний. Торонто : *Літопис УПА*, 1980. 420 с.

13. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 9 : Збірник документів і матеріалів / упоряд. П. Потічний. Торонто : *Літопис УПА*, 1984. 460 с.

14. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 12 : Спогади учасників. Частина 5 / упоряд. П. Потічний. Торонто : *Літопис УПА*, 1987. 490 с.

15. Михайленко Т. Д. Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах : автореф. дис. … д-ра філол. наук : 10.02.15. Київ, 1996. 32 с.

16. Мурашко Л. В. Українська військова лексика в її історичному розвитку (військові звання та посади) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1997. 210 с.

17. Рубашова Л. М. Новітні тенденції функціонування української військової терміносистеми. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2012. № 730. С. 98–103.

18. Словник української мови : у 11 т. Т. 4 : Л–М / ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) [та ін.]. Київ : *Наукова думка*, 1973. 840 с.

19. Словник української мови : у 11 т. Т. 6 : П / ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) [та ін.]. Київ : *Наукова думка*, 1975. 803 с.

20. Словник української мови : у 11 т. Т. 7 : Р / ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) [та ін.]. Київ : *Наукова думка*, 1976. 834 с.

21. Словник української мови : у 11 т. Т. 11 : Ч–Я / ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) [та ін.]. Київ : *Наукова думка*, 1980. 703 с.

22. Словник української мови : у 20 т. Т. 3 : Ваал–Вятський / ред. кол. : В. В. Німчук (гол.) [та ін.]. Київ : *Наукова думка*, 2014. 908 с.

23. Словник української мови : у 20 т. Т. 7 : Е–Жях / ред. кол. : В. В. Німчук (гол.) [та ін.]. Київ : *Наукова думка*, 2017. 944 с.

24. Словник української мови : у 20 т. Т. 14 : ПОКІС – ПРЕФЕРЕНЦІЯ / ред. кол. : В. В. Німчук (гол.) [та ін.]. Київ : *Наукова думка*, 2022. 1024 с.

25. Якубський С., Якубський О. Російсько-український словник військової термінології. Харків : *Державне видавництво України*, 1928. 351 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 06.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 81'367.625:821.161.2-1Франко
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.6

ПОВНІ І КОРОТКІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ У ПРИЖИТТЄВИХ ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ КАМЕНЯРА

FULL AND SHORT FORMS OF ADJECTIVES IN THE LIFETIME POETIC WORKS OF THE KAMENYAR

Шмілик І.Д.,
orcid.org/0000-0002-3289-7997
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті описано повні (стягнені / нестягнені) і короткі форми прикметників в поезіях Івана Франка. Зазначено джерельну базу – це всі прижиттєві збірки Каменяра: «Баляды и росказы» (1876), «З вершин і низин» (1887, 1893), «Зівяле листє» (1896, 1911), «Мій ізмарагд» (1898), «Давнє і нове» (1911), «Із днів журби» (1900), «Semper tiro» (1906), «Із лїт моєї молодости» (1914). Зафіксовано, що мова поетичних творів досліджуваних збірок І. Франка репрезентує значну кількість стягнених прикметникових форм жіночого роду сучасної твердої групи у формі Н.в. та Кл.в. однини з флексією *-а*, З.в. однини із флексією *-у*, середнього роду сучасної твердої групи у формі Н.в та З.в. однини із флексією *-е,* Н.в. та З.в. множини з флексією *-і*. Однак виявлено також нестягнені прикметникові форми на *-ая (-яя)*, */-ую (-юю)/-еє*, */-ії (-іі), - иї*. Особливістю творів І. Франка є і те, що поет допускав паралельне вживання ад'єктивів із флексіями *-а/-ая, -е/-єє* у межах однієї поезії чи навіть одного речення (*Чорнії очі, **пишна** врода, **Гордая** мова, непогода. Як би ти знав, як много важить слово, Одно **сердечне**, **теплеє** слівце!*). Подекуди на вибір стягненої/нестягненої форми прикметника впливав ритм, мелодійність у поезії, а також римування (*Як перлина **дорогая** У оправі золотій, Так душа жіноча **щира** Сяє в зверхній красоті. Най про тверезість ту **пустую** Від вас і слова більш не чую*). У досліджуваних поетичних творах І. Франка виявлено короткі ад'єктивні форми в ролі складеного дієслівного присудка (*Я ваш брат, я для вас **рад жити**, серця свого кровю **рад** ваше горе **змити***) та в ролі складеного іменного присудка (*Той увесь вік щасливий і **здоров** і гарний, гарний буде*). У висновку зазначено, що дослідження повних і коротких форм прикметників не лише в поетичних, а й у прозових творах Івана Франка та інших письменників того часу допоможе простежити закономірності вживання прикметникових форм у художньому стилі кінця XIX – початку XX століття і їхній вплив на творення літературної мови того часу.

Ключові слова: Іван Франко, поетичні твори, прикметник, повні і короткі форми прикметника, стягнені/нестягнені форми, флексія, римування.

This article examines the full (contracted/uncontracted) and short forms of adjectives in the poetic works of Ivan Franko composed during his lifetime. The research corpus comprises all of Franko's lifetime collections: Balady i roskazy (1876), Z vershyn i nyzyn (1887, 1893), Ziviale lystia (1896, 1911), Mii izmaragd (1898), Davnie i nove (1911), Iz dniv zhurby (1900), Semper tiro (1906), and Iz lit moiei molodosti (1914). Using corpus-based textual analysis, the study identifies a substantial presence of contracted full adjective forms of the modern hard group in the singular feminine nominative and vocative with the ending -a, singular accusative with -u, neuter singular nominative and accusative with -e, and plural nominative and accusative with -i. The research also documents the existence of uncontracted full forms such as -ая/-яя, -ую/-юю/-єє, -ії/-іі, and -иї. A stylistic feature of Franko's poetic practice is the parallel use of adjective pairs sometimes within the same poem or even sentence–indicative of flexibility like ("Якби ти знав, як много важить слово, / Одно сердечне, теплеє слівце!"). Rhythm, melodic quality, and rhyme often influenced the choice between contracted and uncontracted forms, as illustrated by lines such as ("Як перлина дорогая / У оправі золотій, / Так душа жіноча щира / Сяє в зверхній красоті. / Най про тверезість ту пустую / Від вас і слова більш не чую.") The study further identifies short adjective forms in two syntactic roles: forming part of a compound verbal predicate ("Я ваш брат, я для вас рад жити... ") and as a compound nominal predicate ("Той увесь вік щасливий і здоров і гарний, гарний буде"). In conclusion, the analysis underscores that extending the research of full and short adjective forms beyond Franko's poetry–into his prose and the works of his contemporaries–can help trace usage patterns within the late 19th to early 20th-century literary style, shedding light on their influence on the development of literary Ukrainian during that period.

Key words: Ivan Franko, poetic works, adjective, full and short forms, contracted/uncontracted forms, inflection, rhyme, poetic morphology.

Постановка наукової проблеми. Серед великої групи іменних частин мови центральне місце займають іменники, з якими і за походженням, і за вживанням найтісніше пов'язані прикметники, що мають «категоріальне значення непроцесуальної ознаки предмета (якість, властивість, відношення між предметами), вираженої категоріями роду, числа, відмінка, категорією членності/нечленності» [1, с. 89]. У сучасній українській мові для прикметника визначено три, певною мірою спільні з іменником, морфологічні категорії – відмінок, рід, число. Однак, на противагу іменникові, вони мають залежний характер. Категорії відмінка прикметника надано визна-

чальний статус, що зумовлено її визначальним характером для іменника [2, с. 100–101; 3, с. 15]. Прикметникова морфологічна категорія числа теж зумовлена категорією числа базового іменника, проте відрізняється насамперед «абсолютно словозмінним» характером, оскільки «внаслідок транспозиції з іменникової сфери категорія числа зазнала морфологічної трансформації: у ній знівельовано класифікаційну периферію вихідної іменникової категорії» [4, с. 270]. Українська мова кінця XIX – початку XX ст. репрезентує певні особливості словозміни та формотворення ад'єктивів відповідно до західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прикметник в українському мовознавстві завжди був актуальною темою. Особливості вживання прикметників досліджувало чимало мовознавців: О. Безпояско [2], І. Вихованець[5; 4], К. Городенська [5; 3], В. Горпинич [1], А. Грищенко [6], М. Доленко [7], Н. Костусяк [8], І. Матвіяс [9], О. Микитюк [10] та інші мовознавці. За матеріалами українських граматик кінця XIX– початку XX ст. прикметник досліджувала І. Козелко [11]. У художньому стилі, зокрема в поезіях XX століття, прикметник досліджували О. Рудь [12], О. Поліщук[13]. Прикметник у прижиттєвих поетичних виданнях Івана Франка досліджено вперше.

Мета цього наукового дослідження – виявити й описати повні і короткі форми прикметників, а також стягнені та нестягнені прикметникові форми в поезіях Івана Франка. **Джерельною базою** послужили поезії, видані за життя письменника, зокрема такі збірки Каменяра: «Баляды и росказы» (1876), «З вершин і низин» (1887, 1893), «Зівяле листє» (1896, 1911), «Мій ізмарагд» (1898), «Давнє і нове» (1911), «Із днів журби» (1900), «Semper tiro» (1906), «Із лїт моєї молодости» (1914). Тема наукового дослідження **актуальна**, оскільки є потреба поглиблено опрацювати творчу спадщину Івана Франка з погляду морфологічних особливостей та інтерпретувати їх у контексті становлення його поглядів на шляхи розвитку української літературної мови. Аналіз такого матеріалу можна використати для інших наукових напрацювань, які стосуватимуться і мови прозових творів Івана Франка, і мови творів інших письменників кінця XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. ***1. Повні форми прикметників. Стягнені та нестягнені форми.*** У сучасній прикметниковій словозміні до власне українських рис належать: 1) стягнені закінчення, що виявляються як основні, літературно-нормативні при факультативному, стилістично підкресленому вживанні первинних із хронологічного погляду нестягнених закінчень; 2) окремі випадки відмінкової варіантності у формах однини; 3) варіантні відмінкові форми; 4) усталення критеріїв розмежування прикметникових форм за твердістю/м'якістю кінцевих приголосних основи [6, с. 63].

До специфічних особливостей української прикметникової словозміни належить наявність стягнених і нестягнених форм. Прикметники жіночого та середнього роду в називному та знахідному відмінках однини зазвичай в українській літературній мові мають членні стягнені форми на *-а (-я)* (ж.р.) та *-е (-є)* (с.р.) [14, с. 135], які утворилися внаслідок втрати інтервокального *j* у давніх членних формах: *добрая (добраја)→добраа→добра*; *доброє (доброје)→доброје→добрее→добре* тощо [15, с. 193]. Як зауважив С. Самійленко, «однією з найхарактерніших граматичних рис південно-східного наріччя української мови є поширеність стягнених форм прикметників, тим часом як у південно-західних – особливо в карпатських поширені відповідні форми нестягнені, членні» [16, с. 295]. На сьогодні нестягнені форми називного відмінка однини прикметників середнього роду зафіксовані в закарпатських та деяких надсянських говірках [17, с. 250; 18, с. 73-75], тоді як для лемківських [17, с. 189] і бойківських характерні стягнені форми. Натомість у жіночому роді в українських говірках, навпаки, запанували стягнені форми прикметників, нестягнені спорадично трапляються в деяких карпатських говірках [17, с. 250].

Пам'ятки української мови віддавна відбивають саме нестягнені форми прикметників. Зокрема, послідовно репрезентовано повні прикметникові форми жіночого роду на *-ая,-яя* та середнього роду на *-оє (-еє)* в українських пам'ятках XVII-XVIII ст.: *весняноє, пере(д)неє, вороная; тамошняя* тощо [19, с. 176]. Стягнені форми вказаних прикметників є ще рідковживаними в актовій мові XVIII ст., натомість їх фіксують художні твори; у розмовній мові вони почали переважати з середини XVII ст. [20, с. 858]. Для української мови XIX – початку XX ст. також було характерне вживання стягнених та нестягнених форм прикметників, про що зазначали і мовознавці. Зокрема Є. Тимченко вказав на їх нормативність: «В жіночому і середньому роді опріч форм на *а* та *е* часом вживають ся форми на *ая, еє*: *добрая, добреє, синяя, синєє.* В жіночому роді акузатив

кінчить ся на *у* або (в цілях стилістичних) на *ую*: *добрую*, *синюю*» [21, с. 119; 22, с. 81], а В. Сімович зазначив, що «ці форми вживають ся тепер уже тільки в поезії», зауваживши, що «такі ж форми стрічають ся (у розмовах)» в Ю. Федьковича та В. Стефаника [23, с. 199]. На думку Ю.Шевельова, усі нестягнені форми – «типовий морфологічний архаїзм, і цим визначається сфера їх уживання: вони типові для злегка архаїзованої мови, зокрема фолькльорної; в усній мові вони іноді надають вислову жартівливо-фамільярного забарвлення» [24, с. 265].

Досліджувані поетичні твори І. Франка засвідчують значну кількість нестягнених ад'єктивних форм, зокрема:

1) *прикметники жіночого роду сучасної твердої групи у формі Н.в.та Кл.в. однини з флексією -а (-я) /-ая (-яя).* Мова поетичних творів досліджуваних збірок І. Франка репрезентує значну кількість стягнених прикметникових форм на *-а*: *зелена діброво* (ЗВН 1887, с. 8), *маленька хмарка* (ЗВН 1887, с. 11), *бліда пані* (ЗВН 1887, с. 236), *непривітна зоре* (ЗЛ 1896, с. 27), *чудотворна фея* (ST 1906, с. 18), *грізна рука* (ST 1906, с. 26), *жебрацька душа* (ST 1906, с. 90), *ясна путь* (ST 1906, с. 120), *сердечна нене* (ДН 1911, с. 14), *молода жінка* (ДН 1911, с. 53) та ін. Однак серед проаналізованих поезій виявляємо нестягнені прикметникові форми на *-ая (-яя)*, які найширше представлені у збірці «З вершин і низин» (1887): *благодатная хвиля* (с.4), *сріблястая риба* (с. 6), *всеплодющая мати* (с. 7), *великая пора* (с. 70), *панська ласка* (с. 78), *сніжная площа* (с. 180), *єдиная людина* (с. 234), *близькая дорога* (с. 242), *глубокая морщина* (с. 243) тощо. Поодинокі випадки вживання вказаних словоформ засвідчено у збірці «Semper tiro» (1906): *заграничная квітка* (с. 10), *людськая кров* (с. 26), *важкая сутінь* (с. 37), *молодая дама* (с. 45), *руськая вольниця* (с. 92). У решті поетичних творів аналізованих збірок спостерігаємо спорадичне використання нестягнених форм: *бурхливая хвиля* (ЗЛ 1896, с. 9), *правдивая любов* (ЗЛ 1896, с. 17), *проклятая рука* (ЗЛ 1896, с. 29); *гнівная доля* (МІ 1898, с. 38), *віщая жона* (МІ 1898, с. 88); *веселая розмова* (ІДЖ 1900, с. 17), *теплая хата* (ІДЖ 1900, с. 19), *наглая слава* (ДН 1911, с. 45), оскільки І. Франко вже надавав перевагу ад'єктивам на *-а*. Відповідно фіксуємо заміну нестягнених прикметникових форм на стягнені (*роскішная – роскішна; молодая – молода*): *Благодатна пора наступає, Природу* ***роскішная*** *дрож пронимає* (ЗВН 1887, с. 4); *Поклін тобі, моя зівяла квітко, Моя* ***роскішна****, невідступна мріє* (ДН 1911, с. 18); *В груди радісно бєсь здоровая,* ***молодая*** *кров* (ЗВН 1887, с. 5); *У садочку в холодочку Гарна мати* ***молода*** *Возить донечку в візочку* (ДН 1911, с. 19) тощо.

Припускаємо, що подекуди на вибір стягненої/нестягненої форми прикметника впливає ритм, мелодійність у поезії: *Як перлина* ***дорогая*** *У оправі золотій, Так душа жіноча* ***щира*** *Сяє в зверхній красоті* (МІ 1898, с. 30; ДН 1911, с. 33); однак фіксуємо і відсутність такого впливу: *Мов у дівчини, що з сну будить ся, В груди радісно бєсь* ***здоровая****, Молодая кров* (ЗВН 1887, с. 5); *З трепетом любви мати* ***щирая****, Обійме його Кровю накормить його…*(ЗВН 1887, с. 6).

Особливістю творів І. Франка є і те, що поет допускав паралельне вживання ад'єктивів із флексіями *-а/-ая* у межах однієї поезії чи навіть одного речення: *Поміж громадою а паном* ***Глуха***, ***постійная*** *війна* (ЗВН 1887, с. 102); *І пані тяжко заридала,* ***бліда****,* ***безсильная*** *упала* (ЗВН 1887, с. 236); *Се* ***блідая****, горем* ***пяна****,* ***безнадійная*** *любов* (ЗЛ 1896, с. 16); *Чорніі очі,* ***пишна*** *врода,* ***Гордая*** *мова, непогода* (ЗЛ 1896, с. 49); *Лиш та* ***зелїзна*** *гадина погана Що день свистїла / Уже змия* ***зелїзная*** *ревнула* (ST 1906, с. 26); *І доси снить ся Ім та* ***руськая*** *вольниця* (ST 1906, с. 92) / *Вийшла в поле* ***руська*** *сила* (ST 1906, с. 91) тощо.

2) *прикметники жіночого роду сучасної твердої групи у формі З.в. однини із флексією -у/-ую (-юю)*. У знахідному відмінку жіночого роду сучасна українська мова зазвичай має стягнені форми, і лише зрідка – нестягнені, обидві з яких є рефлексами давніх форм. У досліджуваних поетичних творах І. Франка фіксуємо стягнені прикметникові форм на *-у*: *живу рілю* (ЗВН 1887, с. 6), *темну путь* (ЗВН 1887, с. 9), *божу церков* (ЗВН 1887, с. 154); *важку панщину* (ST 1906, с. 61), *бездонну глибину* (ST 1906, с. 84), *далеку воду* (ST 1906, с. 87), *чорну годину* (ДН 1911, с. 52), *в горячу ніч* (ДН 1911, с. 87) тощо.

Однак в аналізованих поезіях збірки «З вершин і низин» (1887) прикметники жіночого роду в знахідному відмінку послідовно виступають із закінченням *-ую (-юю)*: *громовую власть* (с. 7), *любую пісню* (с. 11), *красную весну* (с. 12), *славную учту* (с. 29), *темную бездну* (с. 35), *самовільную війну* (с. 50), *святую церкву* (с. 163), *вечірнюю годину* (с. 184), *тяжкую пору* (с. 236).

У наступних виданнях поетичних творів І. Франка виявляємо закономірне зменшення нестягнених форм. Зокрема, фіксуємо у збірці «Із днів журби» (1900): *блискітливую емаль* (с. 43), *биструю воду* (с. 59), *пухкую землю* (с. 61), *на зелїзную бляху* (с. 67); у збірці «Давнє і нове» (1911): *коханую рідню* (с. 4), *претоніс-*

їнькую сітку (с. 20), *в звішеную руку* (с. 90), *на гадючую отруту* (с. 90), *кривавую голову* (с. 104) тощо. В інших аналізованих збірках така форма є рідковживаною: *чистую любов* (ЗЛ 1896, с. 31), *темную ніч* (ЗЛ 1896, с. 97); *золотую клітку* (МІ 1898, с. 77), *царськую тайну* (МІ 1898, с. 101), *пустую річ* (МІ 1898, с. 121); *дивную долину* (ST 1906, с. 103), *щасливую годину* (ST 1906, с. 109). У досліджуваних поезіях І. Франка спостерігаємо вживання ад'єктивної форми на *-ую*, пов'язаної з римуванням (*пустую – чую, затрутую – нутою*): *Най про тверезість ту* ***пустую*** *Від вас і слова більш не чую* (ЗВН 1887, с. 117); *Годі вглублятись у рану* ***затрутую****, Годі благать о любов; С кождою строфою, с кождою нутою Капає с серденька кров* (ЗЛ 1896, с. 98). Аналізовані поетичні твори І. Франка засвідчують варіантні флексії *-у/-ую* в одній і тій самій поезії в межах одного речення: *Що до людей будить* ***безграничную****,* ***чисту*** *любов*! (ЗВН 1887, с. 7), *Немов* ***нечувану*** *якусь,* ***Страшну*** *чи* ***радісную*** *новість Ось-ось почути нам судилось* (ЗВН 1887, с. 197), *От і не дивно, що на тую* ***Дивну****,* ***нечуваную*** *вість* (ЗВН 1887, с. 209).

3) *прикметники середнього роду сучасної твердої групи у формі Н.в та З.в. однини із флексією -е (-є)/-еє*. У поетичних творах, які входять до аналізованих видань збірок І. Франка, послідовно репрезентовано вживання стягнених ад'єктивних форм на *-е (-є)*: *людське горе* (ЗВН 1887, с. 9), *небесне лице* (ЗВН 1887, с. 10), *скорбне серце* (ЗВН 1887, с. 18), *щире серце* (ЗВН 1887, с. 24), *нове добро* (ЗВН 1887, с. 68), *давнє горе* (ЗЛ 1896, с. 18) та ін. Проте мова поетичних творів І. Франка засвідчує також і значну кількість прикметників середнього роду нестягненої форми, зокрема у збірці «З вершин і низин» (1887): *яснеє небо* (с. 5), *чистеє серце* (с. 6), *кипучеє море* (с. 28), *єдинеє віно* (с. 36) тощо. Примітно, що в пізніших збірках І. Франко не відмовляється від ад'єктивів із флексією *-еє* у збірках «Із днів журби» (1900): *втомленеє серце* (с. 3), *коханеє лице* (с. 19), *минулеє житє* (с. 23); «Semper tiro» (1906): *гулящеє юнацтво* (с. 92), *грізнеє пересердє* (с. 99), *теплеє слово* (с. 106); «Давнє і нове» (1911): *яснеє небо* (с. 4), *живеє мясо* (с. 11), *людськеє житє* (с. 11, 66) та ін.

У досліджуваних поезіях І. Франка фіксуємо паралельне вживання варіантних флексій *-е/-еє* у межах одного твору або в межах одного речення: *Сій в щасливий час* ***золоте*** *зерно* (ЗВН 1887, с. 5) / *Се-ж з поту нашого і мук Плило те* ***золотеє*** *жниво* (ЗВН 1887, с. 79); *Коли згадками напіткеть ся На прошле* ***клятеє****,* ***страшне*** (ЗВН 1887, с. 237); *Як би само* ***великеє*** *страждань Могло тебе, Вкраїно, відкупити, Булоб твоє* ***велике*** *пануванє* (ДН 1911, с. 16); *І в намулах огрітих щось* ***новеє****, Щось* ***млявеє****,* ***мягке****,* ***вохке****,* ***слизькеє*** *Ворушить ся* (ДН 1911, с. 23); *Як би ти знав, як много важить слово, Одно* ***сердечне****,* ***теплеє*** *слівце!* (ST 1906, с. 114).

4) *прикметники у формі Н.в. та З.в. множини з флексією -і/-ії (-іі), -иї*. У сучасній українській мові прикметники в називному та знахідному відмінках множини набувають форми з флексією *-і (ї)*: *гарні, сині, безкраї* [14, с. 139]. Нестягнені ж форми прикметників у множині характеризують південно-західні говори [15, с. 204; 18, с. 90], зокрема трапляються в частині карпатських говорів, а також у надсянських та в деяких наддністрянських [18, с. 75; 25, с. 55]. Українські мовознавці кінця XIX – початку XX ст., зокрема С. Смаль-Стоцький, Є. Тимченко, В. Сімович, вказували на нормативність паралельного використання стягнених та нестягнених форм прикметника у множині [22, с. 81; 21, с. 119; 23, с. 199], що свідчить про тяглість української граматичної традиції впродовж століть та відбиває загальні тенденції нормування літературної мови того періоду.

Аналізуючи досліджувані поетичні твори І. Франка, виявляємо прикметники в називному та знахідному відмінках множини із флексіями *-і / -ії (-іі), -иї*. Зокрема, у поезіях фіксуємо наявність стягнених прикметникових форм у формі множини із флексією *-і*: *запахущі* (ЗВН 1887, с. 3), *дрібні* (ЗВН 1887, с. 3), *чорні* (ЗЛ 1896, с. 33, 49), *великі* (МІ 1898, с. 44), *власні* (ІДЖ 1900, с. 15), *блискучі* (ST 1906, с. 18), *синї* (ST 1906, с. 29), *старі* (ДН 1911, с.4 5) тощо. Однак в аналізованих поетичних творах засвідчено також і нестягнені прикметникові форми. Варіантна флексія *-ії* (графічно також й *-іі*), що походить із давньої форми повних прикметників чоловічого роду із флексією *-ии* [15, с. 204], яку репрезентують граматики С. Смаль-Стоцького[22, с. 81-82] та Є. Тимченка [21, с. 118-119], найбільш широко представлена в збірках І. Франка: – «З вершин і низин» (1887): *сильніі* (с. 6), *вольніі* (с. 6), *поганіі, болотяніі дні* (с. 10), *оловяніі* (с. 13), *вікові* (с. 15), *веснянії* (с. 16) та ін.; – «Мій Ізмарагд» (1898): *золотіі* (с. 30), *дивніі* (с. 43), *безмізкіі* (с. 43), *безоружніі* (с. 45), *добріі* (с. 74), та ін.; – «Semper tiro» (1906): *побіднії* (с. 11), *блискучії* (с. 16), *гидкії* (с. 17), *старії* (с. 21), *безлїснії* (с. 30), *заціплії* (с. 80) та ін.; – «Давнє та нове» (1911): *втішнії* (с. 3), *земнії* (с. 4), *сїльськії* (с. 5), *гіркії* (с. 5), *яснії* (с. 5), *старії* (с. 10), *золотії* (с. 33) тощо. Незначну кількість цих прикметникових форм зафіксовано в поетич-

них творах із збірки «Зівяле листє» (1896): *вбогії* (с. 38), *чорніі* (с. 46, 49), *золотіі* (с. 63), *довгіі* (с. 101) та в поезіях із збірки «Із днів журби» (1900): *слабіі* (с. 35), *старіі* (с. 47), *добрії* (с. 61), *співучії* (с. 54; 55), *блискучії* (с. 56).

Особливістю поетичних творів І. Франка, які опубліковані у виданні «Із днів журби» (1900), є вживання давньої форми прикметника у множині з флексією *-иї* (за аналогією до твердої групи: *гарні←гарниї* [23, с. 55]: с*итиї* (с. 3), *врочистиї* (с. 14), *блудниї* (с. 15), *безмежниї* (с. 48), *буденниї* (с. 63). Такі ад'єктивні форми фіксуємо у низці південно-західних говорів, зокрема у говорі батюків [25, с. 53], у говорах галицьких лемків [17, с. 259], у говірках Львівщини.

Поезії І. Франка засвідчують паралельне використання стягнених та нестягнених прикметникових форм у називному та знахідному відмінках множини в межах одного речення: *Ні* ***попівськіі*** *тортури, Ні арештів царських мури, Ані війська* ***муштровані****, Ні гармати* ***лаштовані****, Ні шпіонів ремесло В гріб єго ще не звело* (ЗВН 1887, с. 1), *Оживає розриває Пута* ***зимовіі****, Обновляєсь в* ***свіжі*** *сили Й* ***свіжіі*** *надіі* (ЗВН 1887, с.8), *Що други й недруги* ***Гнівніі*** *та* ***сердиті*** *І нас і нашу мисль І діло те кличуть* (ЗВН 1887, с. 68), ***Малії*** *дітваки Обдерті,* ***босі****, – залюбки До него бігали* (ЗВН 1887, с.96), *От* ***дивні божіі*** *діла!* (ЗВН 1887, с. 229); *Тайком день у день біля нори клав* ***невеличкі божескії*** *жертви* (ДН 1911, с. 87); *Носила одїж грубу, шерстяну і* ***кістяні тіснії*** *черевики!* (ДН 1911, с. 106) тощо. На нашу думку, таке нагромадження ад'єктивів зазначеної форми свідчить про те, що І. Франко рівноцінно використовував обидві варіантні флексії.

Часто наявність нестягнених прикметникових форм зумовлена римуванням (*молодіі – надіі, надіі – запашніі, мрії – камянії*): *І мало линуть, марно гинуть Літа найскрасші,* ***молодіі*** *Ти памятник живий, небого, На гробі власної надіі* (ЗЛ 1896, с. 32), *Забрала всі мріі. Всі втіхи, надіі, Як весна бере с собою Квіти* ***запашніі*** (ЗЛ 1896, с. 51); *Многї давні мрії Зробились дійсністю, та се село Слова ті прилягли мов плити* ***камянії*** (ІДЖ 1900, с. 33) тощо. Уживання нестягнених прикметникових форм зумовлене стилістичним навантаженням, а також ритмомелодикою вірша.

2. Короткі форми прикметників. Сучасна українська мова успадкувала від української мови XIV–XVII ст. дві прикметникові форми – іменну (членну, коротку) та займенникову (нечленну, повну). Іменні прикметники – це «первісний тип ад'єктивних лексичних одиниць, що виділились у праслов'янській мові з класу імен за атрибутивною функцією й характеризувалися повною іменною парадигмою, форми якої мали статус синтаксично вмовтивованих» [19, с. 169]. Про це свідчать староукраїнські пам'ятки, а також пам'ятки української мови XVI–XVIII ст. [16, с. 273–299]. Первісно ці ад'єктиви змінювалися за родами та числами; їх відмінковій системі були властиві такі ж закінчення, як іменникам *-ō/-jō* (чоловічий та середній роди) та *- ā/-jā* (жіночий) рід. Українські граматисти кінця XIX – початку XX ст. зауважили, що «іменна деклінація за часи прадавні вже вийшла з ужитку, замінившись займенниковою, але багато форм її залишилося в язиці і вживає ся або як прикметники, або як прислівники» [21, с. 116], натомість залишки «іменникової відміни прикметників» можуть вживатися «невідмінно» як присудки, або у присудковому значенні: *рад (тобі), повинен (зробити); будь здоров, (я їхати) готов* [22, с. 82; 23, с. 200]. У сучасній українській мові в системі категоріальних форм ад'єктива існує група коротких (нечленних) прикметників, яка структурно-функціонально відособлена від повних та вживається обмежено. У коротких прикметниках відсутня відмінкова парадигма (функціонують тільки у формі називного (знахідного) відмінка однини чоловічого роду), але збереглися родові та числові показники: *рад, рада, раде, раді* [2, с. 137; 24, с. 265–266], проте можуть вживатися й у повній формі: *певний – певен, ласкавий – ласкав, винний – винен* [14, с. 134]. У сучасній українській літературній мові ці прикметники виступають допоміжними компонентами у структурі складеного дієслівного присудка. Натомість «функція означення у нечленних прикметниках, яка для повних прикметників є первинною, кваліфікуючою» – спорадична [2, с. 137]. Однак, як зауважує Ю. Шевельов, «короткі прикметники в сучасній мові – пережиткова категорія» [24, с. 266].

У досліджуваних поетичних творах І. Франка виявляємо короткі ад'єктивні форми:

1) у ролі складеного дієслівного присудка. До прикладу: *Я ваш брат, я для вас* ***рад жити****, серця свого кровю* ***рад*** *ваше горе* ***змити*** (ЗВН 1887, с. 20); ***Готов*** *був всякий цілій земли і небесам* ***кричать*** (ЗВН 1887, с. 219); *А ти не* ***рад*** *листків тих* ***скоштувати*** (ST 1906, с. 105); *Доместіко! Тебе я все* ***співать готов*** (ДН 1911, с. 107);

2) у ролі складеного іменного присудка, напр.: *Той увесь вік щасливий і* ***здоров*** *і гарний, гарний буде* (ЗВН 1887, с. 74); *Та ні, Бог* ***ласкав****!* (ЗВН 1887, с. 226); *Він* ***здоров*** *тепер* (МІ 1898, с. 155); *Але сам* ***повен*** *злоби* (ДН 1911, с. 33); *Я* ***готов*** *на смерть* (ДН 1911, с. 81); пор.: *Старий, ти*

чого похнюпивсь? Не ***радий*** *із щастя мого?* (МІ 1898, с. 96).

Короткі прикметники фіксує і «Словар української мови» за редакцією Б. Грінченка, подекуди як компонент складеного дієслівного чи складеного іменного присудка: *рад, да, -де = радий*: *Хто* ***рад обіцяти****, той не має охоти дати* [26: 4, с. 1], *здоров, здоровий, -а, -е* [26: 2, с. 146], *ласкавий, ласкав, -а, -е*: *Та встань,* ***будь ласкав****, пане свату!* [26: 2 ,с. 235], *повен, -вна, -не = повний* [26: 3, с. 209]. Аналізовані ад'єктивні форми збережені в основному в діалектах південно-західного наріччя [27, с. 45], зокрема їх засвідчують говірки Закарпаття в деяких прикметниках чоловічого роду типу *голоден, повен, годен, рад, здоров* [17, с. 251], а також на Бойківщині [27, с. 47] та Лемківщині [27, с. 46; 17, с. 250].

Висновки й перспективи дослідження. Отже, у досліджуваних поетичних творах І. Франка виявлено короткі ад'єктивні форми, однак засвідчено також і вживання повних форм. Серед останніх зафіксовано стягнені/нестягнені форми. Зокрема, це прикметники жіночого роду з флексією *-а /-ая (-яя)*, *-у (-ю)/-ую (-юю),* середнього роду з флексією *-е (-є)/-еє* в однині, а також прикметники з флексією *-і/-ії (-іі), -иї* в множині. В усіх аналізованих збірках І. Франка простежуємо нанизування стягнених та нестягнених форм прикметників у межах одного речення/однієї поезії, однак подекуди наявність нестягнених форм зумовлено римою чи ритмомелодикою тексту.

Глибше досліджуючи повні і короткі форми прикметників, а також стягнені/нестягнені форми прозових творів Івана Франка та інших письменників того часу, можемо простежити закономірності вживання прикметникових форм у художньому стилі кінця XIX – початку XX століття й творення літературної мови того часу.

ДЖЕРЕЛА МАТЕРІАЛУ ТА ЇХНІ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

БР 1876 – Франко И. Баляды и росказы. Львôвъ: Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, 1876. 32 с.

ДН 1911 – Франко І. Давнє й нове. Друге побільшене виданє збірки Мій «Ізмарагд». Львів: Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1911. 263 с.

ЗВН 1887 – Франко І. З вершин і низин: Збірник поезій. Львів: [Б.в.], 1887. 251 с.

ЗВН 1893 – Франко І. З вершин і низин: Збірник поезій. Друге, доповн. виданє. Львів, накладом Ольги Франко, 1893. 468 с.

ЗЛ 1896 – Франко І. Зівяле листє. Лірична драма. Львів: З друкарні Інст. Ставропігійського, 1896. 112 с.

ЗЛ 1911 – Франко І. Зівяле листє. Лірична драма. Друге виданє. Київ: Друкарня «С.В. Кульженко», 1911. 109 с.

ІДЖ 1900 – Франко І. Із днів журби: поезії. Львів: З друкарні В. Шийковського, 1900. 127 с.

ІЛМ 1914 – Франко І. Із лїт моєї молодости. Збірка поезій Івана Франка з пятилїтя 1874–1878. Львів, 1914. 126 с.

МІ 1898 – Франко І. Мій Ізмарагд: поезії. Львів: З друкарні нар. ст. Манєцкого і Спілки під зарядом В. Годака, 1898. 174 с.

ST 1906 – Франко І. Semper tiro: Збірка поезій. Львів: накладом україн.-руської видавничої спілки, 1906. 135 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горпинич В. Морфологія української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.

2. Безпояско О. К. Прикметник. *Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія.* Київ: Либідь, 1993. С. 93–141.

3. Городенська К. Морфологія в контексті академічної лінгвоукраїніки. *Українська мова.* 2018. №4. С. 3–21. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/4_18/3.pdf (дата звернення: 10.08.2025).

4. Вихованець І. Прикметник. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія /* за ред. К.Г. Городенської. К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2017. С. 259–305.

5. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: монографія. Київ: Пульсари, 2004. С. 147.

6. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. Київ: Наукова думка, 1978. 207 с.

7. Доленко М. Т. Складні прикметники в сучасній українській літературній мові: дис... канд. філол. наук. Львів, 1953. 393 с.

8. Костусяк Н. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників: монографія / відп. ред. І. Р. Вихованець. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2002. 180 с.

9. Матвіяс І. Курс сучасної української літературної мови. Морфологія. К.: Радянська школа, 1962. 164 с.

10. Микитюк О. Р. Український прикметник як стрижень національної картини. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки*. 2014. Вип. 3. С. 138-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2014_3_19 (дата звернення 10.08.2025).

11. Козелко І. Р. Становлення терміносистем прикметника і прислівника та нормалізація фахових назв (за матеріалами українських граматик кінця XIX– початку XX ст.). *Наукові записки Національного університету* «*Острозька академія*»*: серія* «*Філологія*»*.* Острог: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 103.

12. Рудь О.М. Складні прикметники поетичної мови XX століття: монографія. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2020. 248 с.

13. Поліщук О. Індивідуально-авторські прикметники-композити у поетичному лексиконі XX століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна.* 2008. Вип. 10. С. 109–115.

14. Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. 391 с.

15. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

16. Самійленко С. П. Прикметник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови.* Київ: Радянська школа, 1962. С. 273–299.

17. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Частина І. Звучня і морфологія. Прага, 1938. 550 с. Прага, 1938. 555 с.

18. Матвіяс І. Українська мова і її говори. К.: Наукова думка, 1990. 164 с.

19. Сарікова І. М. Форми називного-знахідного відмінків однини прикметників у пам'ятках Середньої Наддніпрянщини XVII-–XVIII ст. *Волинь–Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем.* Житомир, 2013. №24. С. 168–179.

20. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / перекл. з англ.: С. Вакуленка, А. Даниленка; ред. Л. Ушкалов. Харків: Вид-во «Акта» 2002. 1054 с.

21. Тимченко Є. Українська граматика. 2-ге вид. Київ: Друкарня Ун-ту св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла, 1917. 168 с.

22. Смаль-Стоцький С., Ґартнер Ф. Граматика руської мови. Вид. 3. Відень, 1914. 202 с.

23. Сімович В. Граматика української мови для самовчання та в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами й додатками. Київ–Ляйпціґ: Українська накладня, 1919. 584 с.

24. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) / упорядк.: Л. Белея, Л. Нуждак. Київ: Темпора, 2012. 664 с.

25. Верхратський І. Говір батюків. *Збірник філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка.* Т. 15. Львів, 1912. 308 с.

26. Словарь української мови. Упор. Б. Грінченко. Т. 1–4. Київ, 1907–1909.

27. Прилипко Н. П. Нечленні (якісні) прикметники в діалектах української мови. *Територіальні діалекти і власні назви.* Київ: Наукова думка, 1965. С. 44–51.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 81’373.2:398
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.7

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ДЕРИВАТИ В НЕОФІЦІЙНІЙ АНТРОПОНІМІЇ: СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

LEXICO-SEMANTIC DERIVATIVES IN UNOFFICIAL ANTHROPONYMY: WORD-FORMATION POTENTIAL

Шульська Н.М.,
orcid.org/0000-0003-4703-1798
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціальних комунікацій
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Зінчук Р.С.,
orcid.org/0000-0002-5432-7346
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та лінгводидактики
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Вербовецька О.С.,
orcid.org/0000-0003-3142-364X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

У статті здійснено дослідження словотвірного потенціалу неофіційних антропонімів Західного Полісся, зокрема проаналізовано лексико-семантичні деривати серед прізвиськ, що належать до розрядів *nomina personalia* та *nomina impersonalia*. Джерельною базою виступають авторські записи антропонімного матеріалу, отримані шляхом безпосереднього опитування респондентів різних вікових категорій, переважно носіїв місцевих говірок. Проведений аналіз показує, що провідною словотвірною ознакою у сфері прізвиськотворення є семантизація, зреалізована через переосмислення апелятивної та онімної лексики й утворення нових номінацій у межах мовної практики поліщуків.

Серед *nomina personalia* найпродуктивнішими виявилися назви-характеристики зовнішності, що найчастіше виражені прикметниками й відображають індивідуальні фізичні особливості особи. Другу за чисельністю групу складають прізвиська, пов’язані з внутрішнім світом людини, її рисами характеру, темпераментом чи психологічною поведінкою. Окрему нішу займають номінації, мотивовані родом занять або процесуальною дією носія, а також назви, пов’язані з особливостями мовлення та індивідуальними мовними рисами. Не менш важливими є і прізвиська, що позначають національну чи територіальну ознаку людини, а також назви, які походять від родинних стосунків і соціальних зв’язків у громаді. Особливе місце посідають *nomina impersonalia*, що функціюють не менш активно, ніж попередній різновид. Вуличні прізвиська, які відображають оточення носіїв та предметно-побутові реалії, демонструють продуктивність процесів семантизації. На основі відібраного матеріалу виділено кілька лексико-тематичних груп: «Фауноменi і флороменi», «Назви реалій господарського побуту», «Назви страв і харчових продуктів», «Анатомічні назви», «Абстрактні назви». Вони виявляють широке використання номінацій як із реального, так і з уявного світу людини. Отримані результати свідчать про системність словотвірних процесів у поліському прізвиськотворенні. Вони відображають як індивідуальні особливості мовця, так і колективні уявлення про людину.

Ключові слова: словотвір, неофіційна антропонімія, прізвисько, лексико-семантичний спосіб, Західне Полісся.

The article studies the word-formation potential of unofficial anthroponyms of Western Polissya, in particular, analyzes lexical-semantic derivatives among nicknames belonging to the categories of nomina personalia and nomina impersonalia. The source base is the author's records of anthroponymic material obtained by direct interviewing respondents of different age categories, mainly speakers of local Polissya dialects. The analysis shows that the leading word-formation feature in the field of nickname formation is semantization, implemented through the rethinking of appellative and onymic vocabulary and the formation of new nominations within the linguistic practice of the Polishchuk people.

Among nomina personalia, the most productive were names-characteristics of appearance, which are most often expressed by adjectives and reflect the individual physical characteristics of a person. The second largest group is made up of nicknames associated with the inner world of a person, his character traits, temperament or psychological behavior. A separate niche is occupied by nominations motivated by the occupation or procedural action of the speaker, as well as names associated with speech features and individual linguistic features. No less important are nicknames denoting a person’s national or territorial feature, as well as names that originate from family relationships and social ties in the community. A special place is occupied by nomina impersonalia, which function no less actively than the previous variety. Street nicknames, which reflect a person’s environment and objective everyday realities, demonstrate the productivity of semantization processes. Based on the selected material, several lexical and thematic groups have been identified: “Faunonomena and floronomena”, “Names of the realities of economic life”, “Names of dishes and food products”, “Ana-

tomical names", "Abstract names". They testify to the widespread use of nominations from both the real and imaginary world of man. The obtained results indicate the systematic nature of word-formation processes in Polissya nickname formation. They reflect both the individual characteristics of the speaker and collective ideas about a person.

Key words: word formation, unofficial anthroponymy, nickname, lexical-semantic mode, Western Polissya.

Постановка проблеми. Неофіційна антропонімія становить важливий пласт мовної системи, що відображає соціальні, культурні та психологічні характеристики мовців. Вона функціює паралельно з офіційною ономастичною системою, але має власні закономірності утворення та розвитку. Особливої уваги потребує вивчення лексико-семантичних дериватів у структурі прізвиськ, адже саме вони демонструють словотвірний потенціал мови, її здатність до відтворення оцінних, експресивних та асоціативних значень. Проблема полягає у відсутності цілісних досліджень, що поєднували б аналіз словотвірних механізмів із виявленням соціолінгвістичних чинників формування таких номінацій. Актуальність теми зумовлена посиленим інтересом сучасної лінгвістики до питань мовної картини світу, де прізвиська виступають маркерами ідентичності та комунікативних стратегій. У неофіційній антропонімії відбиті не лише словотвірні можливості мови, а й специфічні соціальні процеси: оцінка особистості, інтеграція до певної групи, встановлення ієрархії чи дистанції. Дослідження лексико-семантичних дериватів у прізвиськах дає змогу простежити, як традиційні словотвірні моделі адаптовані в умовах розмовного мовлення, які нові значення вони формують і таким способом збагачують семантичний простір нашої мови. Аналіз словотвірного потенціалу лексико-семантичних дериватів у прізвиськах є важливим кроком до глибшого розуміння взаємодії мови та соціуму, а також до системного вивчення механізмів неофіційної номінації в сучасній українській ономастиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження неофіційної антропонімії посідає вагоме місце в наукових студіях. Увага лінгвістів зосереджена насамперед на вивченні мотиваційної характеристики, способів номінації, словотвірних моделей, семантичних особливостей та діалектної специфіки прізвиськ.

Так, регіонально неофіційну антропонімію досліджують Г. Аркушин [1; 3], Н. Шульська [16] (Західне Полісся), О. Вербовецька (Тернопільщина) [5], М. Наливайко (Львівщина) [9], В. Павлюк (Вінниччина) [12], які поряд з іншими особливостями неофіційних номінацій звертають увагу на їхній унікальний словотвірний потенціал. Цінний матеріал для аналізу містить «Словник прізвиськ північно-західної України» [14].

Словотвірні типи відантропонімних прізвиськ вивчає Л. Лонська [6]. Відонімні деривати в сучасних прізвиськах досліджує О. Михальчук [7]. Структурно-семантичну характеристику неофіційних антропонімів на прикладі одного населеного пункту запропонувала О. Мокляк [8]. Типологію системи словотвору прізвиськ жителів Львівщини представила М. Наливайко [11]. Зацікавлюють дослідників і відонімні деривати серед прізвиськових номінацій [13]; засоби й способи творення жіночих неофіційних іменувань [17]. Лексико-семантичний спосіб продукування прізвиськ став об'єктом наукового опису в працях Г. Аркушина (лексико-семантичні деривати серед західнополіських прізвиськ [1], а також прізвиська-композити [3]); М. Наливайко (лексико-семантичні деривати в антропонімії Львівщини) [10] та ін.

Загалом аналіз наукових праць демонструє сталість інтересу до прізвиськотворчості. Лексико-семантичні деривати в неофіційній антропонімії постають як багатофункційні мовні одиниці, що відбивають не лише словотвірні можливості мови, а й соціально-комунікативні механізми функціювання мовної особистості в спільноті.

Мета статті – дослідження словотвірного потенціалу неофіційних антропонімів, зокрема аналіз лексико-семантичних дериватів серед прізвиськ, що належать до розрядів «nomina personalia» та «nomina impersonalia».

Джерельну основу дослідження становлять авторські записи антропонімного матеріалу, зібраного в населених пунктах Західного Полісся. Фактаж отримано шляхом безпосереднього опитування респондентів різних вікових груп, переважно носіїв місцевих говірок, із подальшою письмовою та диктофонною фіксацією.

Виклад основного матеріалу. Словотвірний аналіз прізвиськових одиниць показує, що серед неофіційних назв виразно домінує семантизація. Прізвиська, утворені від інших онімів, становлять вагому частку серед зафіксованого антропонімного фактажу. У складі відапелятивних прізвиськ більше маніфестовані назви розрядів «nomina personalia», менше – «nomina impersonalia». Докладно розглянуто лексичне й словотвірне наповнення кожної з цих груп.

Вуличні найменування розряду «nomina personalia» постали на основі тих загальних назв, які безпосередньо виявляють якусь мотиваційну ознаку вже на апелятивному рівні, тобто виступа-

ють яскравими означеннями особи за фізичними, психічними, територіальними, професійними особливостями тощо. У таких прізвиськах простежено лише пряму (безпосередню) мотивацію. Визначаючи лексико-семантичне відапелятивне творення неофіційного антропоніма, встановлено його первісне апелятивне походження, засвідчене в літературній мові чи діалектах, в іншому випадку – так звані «ситуативні» або аналогійні апелятиви.

Аналіз лексичного фактажу західнополіських неофіційних іменувань засвідчив такі групи лексем-маніфестантів:

1. Назви-характеристики зовнішнього вигляду особи. У цій групі істотно домінують прикметники, що характеризують осіб за фізичними рисами.

У кількісному плані прізвиськ-прикметників надзвичайно багато, адже основна функція неофіційних антропонімів – характеристика денотата в певному комунікативному соціумі, а прикметники найповніше в прізвиськах виконують характеристичну функцію. Наведено найпоширеніші народно-побутові особові назви, що постали на їхній базі.

Риси статури: *Вели́кий* || *Вели́ка*, *Гру́бий* || *Гру́ба*, *До́вгий* || *До́вга*, *Дрібний* || *Дрібна*, *Мали́й* || *Мала́*, *То́встий* || *То́вста*.

Особливості частин тіла: *Борода́тий*, *Вуха́тий* || *Вуха́та*, *Гараха́тий* || *Гараха́та*, *Горба́тий* || *Горба́та*, *Голова́тий* || *Голова́та*, *Губа́тий* || *Губа́та*, *Зуба́тий* || *Зуба́та*, *Криви́й* || *Крива́*, *Носа́тий* || *Носа́та*, *Патла́тий* || *Патла́та*, *Чуба́тий* || *Чуба́та*.

Пігментація: *Бі́лий* || *Бі́ла*, *Вишне́вий*, *Жо́втий* || *Жовта*, *Ри́жий* || *Ри́жа*, *Черво́ний*, *Си́ній*, *Си́вий* || *Си́ва*.

До цієї групи віднесено складні прикметники *Гологоло́вий*, *Грубоно́гий*, *Кривомо́рдий*, *Курно́сий*, *Однокри́лий*, *Твердоло́бий*, *Чорнорóта*. Специфічно те, що серед західнополіських прізвиськ домінують похідні з першим компонентом *довгий-*: *Довгола́па*, *Довгоно́гий*, *Довгоно́сий*, *Довгору́кий*, *Довготе́лесий*, *Довгоши́їй*.

В активі засвідчених утворень цієї групи виявлено номінації, у яких на апелятивному рівні виділено суфікси-конотативи. Специфіка вживання серед прізвиськ-характеристик негацій зумовила характер відповідних лексем, у яких домінує значення ‘носій негативної ознаки’. Зафіксовано такі прізвиська, а відповідно й тотожні ситуативні апелятиви: ***-ай***: *Вуса́й*, *Вуха́й*, *Голова́й*, *Губа́й*, *Довга́й*, *Зуба́й*, *Носа́й*, пор. ідентичні апелятиви; ***-ак, -ак-а***: десубстантиви *Кульба́к*, *Курца́к*, пор. апелятиви *сила́к*, *дива́к* [2, с. 45], деад’єктиви *Синя́к*, *Слипа́к*, *Циба́к*, пор. апелятиви *лева́к*, *слипа́к*, *бося́к* [2, с. 284], *Кривундя́ка*, *Руда́ка*; ***-ан, -ан′***: відсубстантиви *Вуса́нь*, *Горба́нь*, *Губа́нь*, *Дзьоба́н*, *Зуба́нь*, *Носа́нь*; відад’єктиви *Глухма́нь*, *Довга́н* || *Довга́нь*, виявлено ідентичні апелятиви, пор. *брюха́н*, *велика́н*, *довга́н*, *чола́н* [15, с. 30]; ***-ар***: відсубстантиви: *Вуша́р*, *Гу́бар*, *Ду́бар*, *Чуба́р*, деад’єктив *Червоня́р*, пор. апелятиви *глуха́р*, *суха́р* [2, с. 288]; ***-ас′***: *Горба́сь*, *Довга́сь*, пор. апелятиви *молода́с*, *груба́с* [2, с. 288]; ***-ач***: відсубстантиви *Вуса́ч*, *Вуха́ч*, *Голова́ч*, *Горба́ч*, *Ґе́мбач*, *Носа́ч*, *Патла́ч*, відад’єктиви *Біла́ч*, *Рижа́ч* із тотожними апелятивами; ***-ец′***: *Ву́хець*, *Гу́бець*, *Но́сець*, пор. апелятиви з іншою ознакою *швагре́ць*, *бахуре́ць* [2, с. 92]; ***-ик*** || ***-ік***: *Бі́лик*, *Ву́шик*, *Ку́цик*, *Ру́дик*, *Ху́дік*, пор. апелятиви за якоюсь ознакою *дра́нтик*, *ро́дик* [2, с. 100]; ***-ій***: *Бородíй*, *Вухíй*, *Головíй*, *Горбíй*, *Грудíй*, засвідчено тотожні апелятиви *лобíй*, *носíй*, *вухíй*, *губíй*, *бородíй* [2, с. 143]; ***-к-о***: відсубстантиви *Кривýлько*, *Но́сько*; ***-ул′***: *Вуха́ль*, *Довга́ль*, *Носа́ль*, *Noха́ль*, пор. апелятиви *борода́ль*, *горба́ль* [2, с. 48]; ***-ун***: десубстантиви *Горбу́н*, *Лівшу́н*, *Пузу́н*, пор. апелятиви *карачу́н*, *красу́н*, *лівшу́н* [2, с. 213], деад’єктиви: *Бридý́н*, *Гладу́н*, *Довгу́н*, пор. апелятиви *кривý́н*, *гладý́н*, *товсту́н* [2, с. 317]; ***-ус′***: *Ґе́мбусь*, пор. діал. *ге́мба* ‘губа’, *Кривý́сь*, пор. апелятиви *не́рвус*, *ма́лькус* ‘лівша’ [2, с. 351].

У цій групі функціюють особові назви, що на апелятивному рівні оформлені словотворчою парою «*без + флексія*» із вказівкою на відсутність чогось, пор.: *Безборóдий*, *Безвýший*, *Безгýбий*, *Бизнóгий*, *Безрýкий*. Засвідчено також відсубстантивні деривати, що характеризують зовнішність людини: *Безвýшко*, *Безголóвець*, *Безнóсько*.

2. Номени, що відтворюють внутрішній світ людини: *Балабóн*, *Бандíт*, *Вре́дний*, *Добрóдій*, *Дóбричко*, *Духóвний*, *Жáдний*, *Зляканий*, *Круць*, *Лигýха*, *Мýдра*, *Мудрате́ля*, *Мудрачúна*, *Причéпа*, *Скупúй*, *Розумáха*, *Тихýн*, *Тіхóня*, *Хітрий*.

3. Назви-вказівки на рід заняття чи процесуальну дію носія

Засвідчено, що агентиви мають різну продуктивність (а відповідно й ступінь онімізації) в народно-побутовій антропонімії Західного Полісся. За родом заняття та професією побутують такі найменування: *Агроно́м*, *Акаде́мік*, *Бóндар*, *Бóцман*, *Бригади́р*, *Гінера́л*, *Габра́ль*, *Кова́ль*, *Краве́ць*, *Кýхар*, *Ме́льник*, *Лісни́к*, *Моря́к*, *Риба́к*, *Па́січник*, *Пасту́х*, *Пожа́рнік*, *Пошта́рка*, *Свина́рка*, *Ткач*, *Чаба́н*.

Функціюють назви за якоюсь процесуальною дією людини: ***-ал-о***: *Бýбняло*, *Ме́кало*, *Ри́кало*,

Рубáло, *Пíкало*, *Щóкало*, пор. тотожні апелятиви *пóвзало*, *тýпцяло*, *дрúпало*, *шмóргало* [2, с. 351]; ***-ан***: *Брикáн*, *Мовчáн*, *Шовгáн*, пор. інші апелятиви *штовхáн*, *стусáн*, *шльопáн* [2, с. 353]; ***-ач***: *Блукáч*, *Бобóмкач*, *Вéкач*, *Клéндач*, *Мéкач*, *Плéскач*, пор. подібні апелятиви *хамрáч*, *шмаркáч*, *засрáч* [2, с. 364]; ***-ій***: *Сопíй*, *Трубíй*, пор. апелятиви *крутíй*, *палíй* [2, с. 388–389]; ***-ц'о***: *Крикýнцьо*, *Лóвцьо*, *Шлáбцьо*, утворені аналогічно до особових субстантивів на зразок *хрищóнцьо*, *кýмцьо* [2, с. 230]. Значна кількість вербативів засвідчує формант ***-ун***, що вказує на його поширення в назвах такого типу: *Ґілитýн*, *Облазýн*, *Ревýн*, *Свистýн*, *Сисýн*, *Сміюн*, *Сопýн*, *Стригýн*, *Шептýн*, *Шморгýн*, пор. подібні апелятиви з відтінком зневаги *лигýн*, *хропýн*, *мазýн* [2, с. 417]. Сюди віднесено утворення, які серед апелятивів виступають переважно як нульсуфіксати: *Бéба*, *Галáка*, *Лáма*, *Льóпа*, *Рúда*, *Пíка*, *Причéпа*.

4. Номінації за специфікою мовлення: *Базíкало*, *Балáкін*, *Бубнáч*, *Заїка*, *Тарáхтанка*, *Трандачúха*, *Тринду́ля*, *Лепетýня*, *Ляпавка*, *Сьóкало*, *Хамрýшник*, *Пíка*, *Шепеляйло*, *Щебетýха*, *Язикýля*. У багатьох маніфестованих назвах на апелятивному рівні продуктивний формант ***-ун***: *Булькотýн*, *Булькýн*, *Бурчýн*, *Верзýн*, *Говорýн*, *Лепетýн*, *Пискотýн*.

5. Назви, що виражають національну чи територіальну ознаку: *Америкáнець*, *Білорýска*, *Грузúн*, *Нíмець*, *Поляк*, *Рýский*, *Япóнець*, *Гуцýл*. До цього різновиду віднесено відкатойконімні назви на зразок *Берестя́нець* || *Берестя́нка*, *Вúжовець* || *Вúжовка*, *Городищáнець* || *Городищáнка*, *Гýтенець* || *Гýтенка*, *Журавéць* || *Журавля́нка*. В активі західнополіських неофіційних іменувань поширені назви на зразок *Городищáк*, *Курпиля́к*, *Чорнижáк*; пор. апелятиви *гуцуля́к*, *сибиráк* [2, с. 45], *мараморощáк*, *подоля́к*, *порічня́к* [15, с. 29]; *Варшав'я́ка*, *Гуцуля́ка*; *Городищýк*, *Смидю́к*, *Ситню́к* [4 (I), с. 209], *Поля́ка*, *Циганя́ка*; *Гутéня*, *Камéня*, *Рудéня*; *Жидýньо*, *Херсóньо*. Такі одиниці на апелятивному рівні мали кваліфікацію, яку втратили при переході до класу вуличних антропонімів.

6. Назви за родинними стосунками

Часто номени за родинними стосунками репрезентовані в прізвиськах апелятивними синонімічними рядами, які зазнали антропонімізації, пор. *Бáтько – Тáто*, *Мáти – Мáма*, *Дóчка – Дóнька*. Крім того, на апелятивному рівні ці деривати суфіксально наповнені, пор. *Бáба* → *Бабýля*, *Бáбек*, *Бáбча*, *Бабýн*, *Бáбцьо* і т. ін. Деякі семантизовані назви за родинною належністю зреалізовані однобічно: *Вдовá*, *Дитúна*, *Дід*, *Син*, *Сестрá*, *Дя́дько*, *Тíтка*, *Онýк*, *Онýчка*, *Кум*, *Кумá*, *Приймáк*, *Тéща*, *Сват*, *Рóдич*, *Сирóта*.

Неофіційні особові найменування розряду «nomina impersonalia» не менш поширені в розмовно-побутовій практиці поліщуків, ніж попередній різновид. Вуличні назви, пов'язані з оточенням людини, у прізвиськах семантизовані продуктивно, як і лексеми категорії «nomina personalia». Такі найменування становлять особливий ментально-регіональний феномен, виявляють історичну й культурну інформативність, народознавчий потенціал. Для окреслення виразної мовної картини засвідчених лексем у прізвиськах виділено такі лексико-тематичні групи (ЛТГ):

1. ЛТГ «Фауномени і флорономи». Ця ЛТГ виразно зреалізована переважно у вуличних назвах за зовнішнім образом носіїв, пор.: 'високі': *Жирáфа*, *Лозá*, *Топóля*; 'міцної статури': *Бегемóт*, *Бróлер*, *Бугáй* < *бугай* 'некастрований племінний бик' [4 (I); с. 35], *Ведмíдь*; 'за специфікою частин тіла': *Бакýн* < *бакýн* 'тютюн' [4 (I), с. 8], *Баráн*, *Блощúчка*, *Гарбýз*, *Гúчка* < *гúчка* 'листя буряків' [4 (I), с. 89], *Гусь*, *Гладіóлус*, *Зáєць*, *Кіт*, *Кóблик* < *кóблик* 'дрібна річкова риба; піскар' [4 (I), с. 231], *Куни́ця*, *Шýндик* < *шýндик* 'капуста, що не склалася в головку' [4 (II), с. 278]; 'за пігментацією': *Баклажáн*, *Каштáн*, *Палúмуда* < *палúмуда* 'червона кусюча мурашка' [4 (II), с. 23], *Цьопáк* < *ц'опáк* 'курча' [4 (II), с. 241].

Здійснений аналіз показує широкий спектр використання в ролі прізвиськ фауноменів, адже назви тварин особливо популярні в прізвиськовій твірній базі і швидко зазнають онімізації. Специфіка цих антропонімів у тому, що вони завжди полісемантичні. Звичайно, у прізвиськах, утворених шляхом антропонімізації фауноменів, переважає зовнішня характеристика людини, проте засвідчені й інші складові морально-етичного плану, пор.: *Зáєць* 'боязливий', *Карáсь* 'любить рибалити', *Кіт* 'лінивий, любить спати', *Мýха* 'набридлива' тощо.

2. ЛТГ «Назви реалій господарського побуту»

У лексичному пласті вуличних прізвиськ багато етнографічного матеріалу, що не тільки демонструє культурний регіональний феномен, а й указує на лексичне наповнення антропонімних одиниць. В аналізованій ЛТГ виокремлено назви *Бáнка*, *Баня́к* < *бан'áк* 'чавунний горщик будь-якої місткості' [4 (I), с. 10]; *Бóчка*, *Бýйка* < *бýйка* 'посудина для збивання масла' [4 (I), с. 35]; *Бутéлька* < *бутéл'ка* 'пляшка' [4 (I), с. 40]; *Бýтель* < *бýтел'* 'скляна посудина з високою шийкою, місткістю 2–5л' [4 (I), с. 40], *Вíник*,

Глек, *Кошéлики* < *кушéлик* ‘корзина, сплетена з лозового пруття’ [4 (I), с. 268], *Мантáчка* < *мантачка* || *ментáчка* ‘дерев’яна лопаточка для гостріння коси’ [4 (I), с. 304], *Сагáн* < *сагáн* ‘великий череп’яний горщик’ [4 (II), с. 132], *Товкáч* < *товкáч* ‘дерев’яний пристрій розтовкувати картоплю, зварену для свиней’ [4 (II), с. 202].

Спостережено, що онімізована назва будь-якої лексичної категорії (номінації посуду, деталей побуту, одягу і т. ін.) у прізвиськах виражена характеристичною функцією. Адже основне призначення вже онімізованого апелятива (прізвиська) – схарактеризувати денотата в певній комунікативній спільноті.

3. ЛТГ «Назви страв і харчових продуктів»

Специфічні номени на позначення назв страв і харчових продуктів, відображені в неофіційних іменуваннях: *Борщ*, *Кефíр*, *Капусня́к*, *Мáсло*, *Налє́снік*, *Рогáлик* , *Сáло*. Засвідчено діалектизми: *Бе́циха*, *Бе́цько*, можливо, від *бец* ‘дерун’ [4 (I), с. 16], *Бульбáник* < *бул'бáник* ‘дерун’ [4 (I), с. 36], *Йуц* < *йуц* ‘шлунок свині, який використовують для виготовлення сальтисона’ [4 (I), с. 284], *Клю́цко* < *кл'у́ц'і* ‘галушки’ [4 (I), с. 228], *Маглáй* < *маглáй* ‘молочна страва з тіста і яблук чи вишень’ [4 (I), с. 300], *Мазу́рка* < *мазу́рка* ‘спечена на Великдень закрученої форми булочка’ [4 (I), с. 301]), *Палíнка* < діал. *пал'íнка* ‘паляниця’ [4 (II), с. 23], *Пля́цок* < діал. *пл'áцок* 1. ‘корж з прісного тіста’. 2. ‘дерун’ [4 (II), с. 434], *Тукмáч* < *тукмач'і* ‘зварена і розтовчена картопля як страва’ [4 (II), с. 212].

4. ЛТГ «Анатомічні назви»

Ця ЛТГ на фоні інших груп представлена порівняно слабше, у її складі виявлено небагато прізвиськ: *Більмó*, *Вýса*, *Губá*, *Зуб*, *Рóдімка*, *Спинá*.

5. ЛТГ «Абстрактні назви»

Зазвичай антропонімізації зазнають конкретні апелятиви різних семантичних груп. У прізвиськах рідко побутують абстрактні номени, які самі собою незрозумілі без установленої характеристики-мотивації щодо конкретного носія. Такі прізвиська оригінальні, пор.: *Бýря* ‘має пишне волосся’, *Висотá* ‘за зростом’, *Лúхо* ‘у якого завжди неприємності’, *Мáса* ‘має велику вагу’, *Смак* ‘усе куштує на смак’, *Сóвість* ‘за рисами характеру’, *Тумáн* ‘із сивим волоссям’, *Тя́га* ‘непосидючий’. До лексико-семантичного способу віднесено також апелятивні композити, суфіксально-складні і словоскладні форми, словосполучення, а також зрощеннєві конструкції, оскільки такі прізвиська зазнали відчутної семантизації.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз неофіційних антропонімів Західного Полісся засвідчив високий словотвірний потенціал прізвиськових одиниць, у яких провідним механізмом є семантизація апелятивної та онімної лексики. Найбільш продуктивними серед nomina personalia виявилися назви-характеристики зовнішніх та внутрішніх рис людини, що відображають як індивідуальні, так і колективно осмислені ознаки. Натомість nomina impersonalia демонструють тісний зв’язок із предметно-побутовою сферою, довкіллям і культурними уявленнями спільноти. Виділені лексико-тематичні групи підтверджують різноманітність джерел прізвиськотворення та показують багатство мовної творчості носіїв поліських говірок. Отже, неофіційні особові найменування постають важливим елементом мовної картини світу жителів Західного Полісся та засобом збереження традиційної культури номінації.

Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на порівняльний аналіз словотвірних моделей прізвиськотворення в різних регіонах України, а також вивчення динаміки функціювання прізвиськ у сучасному соціокультурному просторі та з’ясування ступеня їхньої адаптації до нових комунікативних умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аркушин Г. Л. Західнополіські прізвиська, утворені лексико-семантичним способом. *Acta Onomastika*. Ročnik XLI–XLII. Praha, 2001. S. 7–17.

2. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору: моногр. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 764 с.

3. Аркушин Г. Л. Прізвиська-композити в говірках Західного Полісся. *Słowiańskie composita antroponimiczne. Rozprawy Slawistyczne*. 16. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2000. S. 39–44.

4. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.

5. Вербовецька О. С. Неофіційна антропонімія Тернопільщини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.

6. Лонська Л. І. Словотвірні типи відантропонімних прізвиськ (на матеріалі неофіційних особових найменувань у говірці с. Руська Поляна Черкаської області). *Мовознавчий вісник*. 2019. Вип. 26. С. 90–96.

7. Михальчук О. І. Сучасні українські прізвиська: відонімні деривати. *Studia Slovakistica: Ономастика. Антропоніміка*: зб. наук. ст.; / [упоряд. і відп. ред. С. Пахомова, Я. Джоґаник]. Ужгород: Вид-во Олександра Гаркуші, 2009. Вип. 9. С. 163–168.

8. Мокляк О. І. Структурно-семантична характеристика прізвиськ села Лихачівка Котелевського району Полтавської області. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 17. Т. 1. С. 44–48.

9. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини: автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2011. 19 с.

10. Наливайко М. Способи творення українських прізвиськ (лексико-семантичний спосіб). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Мовознавство. Тернопіль: ТНПУ, 2014. Вип. II (24). С. 178–181.

11. Наливайко М. Я. Типологія системи словотвору прізвиськ жителів Львівщини. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Львів: ЛНУ імені І. Франка. 2017. Вип. 64. Ч. 2. 74–81.

12. Павлюк В.А. Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Вінниця, 2016. 20 с.

13. Панцьо С. Є., Наливайко М. Я. Прізвиська жителів Львівщини (відонімні деривати). *Студії з ономастики та етимології*. 2010 / НАН України, Ін-т укр. мови; редкол.: І. В. Єфименко (відп. ред.) [та ін.]. Луцьк: ВМА «Терен», 2010. С. 199–209.

14. Словник прізвиськ північно-західної України: у 3-х т. / Упоряд. Г. Л. Аркушин. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.

15. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: іст.-етимол. слов. Львів: Світ, 2005. 704 с.

16. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Луцьк, 2011. 20 с.

17. Шульська Н. М. Засоби і способи творення жіночих неофіційних іменувань у сімейно-родовій антропонімії Західного Полісся. *Волинь-Житомирщина*: *іст.-філол. зб. з регіональних проблем* / [ред. В. Мойсієнко, В. Єршов]. Житомир, 2010. Вип. 22 (І). С. 312–320.

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 81`25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.8

ГЕРМЕНЕВТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕКЛАДУ ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ТЕКСТІВ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ: ДИЛЕМА АВТЕНТИЧНОСТІ ТА РОЛЬ ПРОМІЖНОЇ МОВИ

METHODOLOGICAL CHALLENGES IN TRANSLATING OLD ENGLISH TEXTS INTO UKRAINIAN: THE DILEMMA OF AUTHENTICITY AND THE ROLE OF THE PIVOT LANGUAGE

Оленяк М.Я.,
orcid.org/0000-0002-5888-326X
доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики перекладу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Залужна О.О.,
orcid.org/0000-0002-7929-6769
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики перекладу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Доній Т.М.,
orcid.org/0000-0003-1450-8297
кандидат філологічних наук, доцент,
асистент кафедри теорії і практики перекладу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Подугольнікова З.О.,
orcid.org/0009-0009-3616-5492
асистент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу методологічних, лінгвістичних і герменевтичних викликів, що виникають у процесі перекладу давньоанглійських текстів українською мовою. Дослідження акцентує на проблемі значної хронологічної та культурної дистанції між мовою-джерелом і цільовою мовою, яка ускладнює збереження автентичної семантичної структури, стилістичної фактури та світоглядного контексту оригіналу. Зазначається, що переклад таких текстів виходить за межі суто лінгвістичного процесу й постає як герменевтична інтерпретація, у якій кожен вибір перекладача – лексичний, граматичний чи стилістичний – формує рецепцію давньоанглійського культурного простору в сучасній українській культурі. Особливу увагу приділено проблемі лексичної лакунарності, коли культурно-специфічні одиниці не мають прямих еквівалентів у цільовій мові, а також феномену семантичної амбівалентності давньоанглійських лексем, що допускають кілька можливих інтерпретацій залежно від контексту.

У роботі обґрунтовано доцільність використання проміжної мови (pivot language), передусім сучасної англійської, як аналітичного інструменту для верифікації значень, доступу до авторитетних словників і зниження ризику семантичного дрейфу. Разом із тим, наголошується на небезпеці діахронічної інтерференції, хибних друзів перекладача та анахронічних інтерпретацій, що можуть спотворити культурний код тексту. Стаття пропонує огляд стратегій роботи з лакунарною лексикою та підкреслює етичну відповідальність перекладача за збереження автентичної фактури оригіналу, запобігаючи ненавмисному накладанню анахронічних або ідеологічно забарвлених концептів на давньоанглійський світогляд. Такий підхід забезпечує баланс між історичною автентичністю та комунікативною зрозумілістю, сприяючи формуванню адекватного образу давньоанглійської культури в українському перекладацькому просторі. Робота робить внесок у розвиток української теорії перекладу історично віддалених мов.

Ключові слова: переклад, культурно маркована одиниця, проміжна мова, автентичність, читабельність, рецепція, семантична амбівалентність, інтерпретація, давньоанглійська мова.

The article examines the methodological, linguistic, and hermeneutic challenges that arise in the process of translating Old English texts into Ukrainian. The study highlights the issue of considerable chronological and cultural distance between the source and target languages, which complicates the preservation of the authentic semantic structure, stylistic

texture, and worldview context of the original. It is emphasized that the translation of such texts extends beyond a purely linguistic procedure and becomes a hermeneutic interpretation, where each translational choice – lexical, grammatical, or stylistic – shapes the reception of the Old English cultural space within contemporary Ukrainian culture. Particular attention is paid to the problem of lexical lacunarity, when culture-specific units lack direct equivalents in the target language, as well as to the phenomenon of semantic ambivalence in Old English lexemes, which allow for several possible interpretations depending on context.

The article substantiates the relevance of using a pivot language – primarily Modern English – as an analytical tool for verifying meanings, accessing authoritative dictionaries, and reducing the risk of semantic drift. At the same time, it stresses the dangers of diachronic interference, false cognates, and anachronistic interpretations that may distort the cultural code of the text. The paper reviews strategies for rendering lacunary vocabulary and underscores the translator's ethical responsibility to preserve the original's authentic texture, avoiding the inadvertent imposition of anachronistic or ideologically charged concepts upon the Old English worldview. Such an approach maintains a balance between historical authenticity and communicative clarity, contributing to the formation of an adequate image of Old English culture within the Ukrainian translation space. The study thus contributes to the development of Ukrainian translation theory concerning historically remote languages.

Key words: translation, culture-specific unit, pivot language, authenticity, readability, reception, semantic ambivalence, interpretation, Old English.

Постановка проблеми. Переклад давньоанглійських текстів українською є складним багаторівневим процесом, що потребує стратегічних рішень щодо відповідності формі оригіналу та передачі його стилю й тону. Хронологічна й культурна дистанція між мовою-джерелом і сучасним читачем ускладнює адекватну трансляцію світогляду та реалій епохи, загострюючи дилему між автентичністю та читабельністю. Перекладач має обирати між адаптацією культурно-специфічних елементів для полегшення сприйняття та збереженням історичної фактури, що може ускладнити розуміння тексту. Тому переклад давньоанглійської спадщини вимагає гнучкого, контекстуально вмотивованого підходу, який поєднує прагматичну доцільність із повагою до автентичності джерела.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури з перекладознавства чітко окреслює центральну дилему вірності оригіналові vs. читабельності як наріжний камінь роботи з архаїчними текстами. Класична дихотомія, яка хвилює перекладачів ще з часів середньовіччя[1] або й раніше, набуває особливої гостроти при трансляції давньоанглійської мови. Враховуючи значну хронологічну та культурну дистанцію [1], критики (наприклад [2]) ставлять питання про етичну відповідальність перекладача за збереження культурної фактури оригіналу, протидіючи тенденції до згладжування чужорідних елементів. Однак, у випадку давньоанглійської мови, надмірна форенізація може призвести до непроникності тексту для сучасного українського реципієнта, що суперечить вимозі функціональної еквівалентності [3] та лінгвістичної трансферти [4].

Крім того, методологія перекладу давньоанглійської мови на українську мову ускладнюється дефіцитом прямих білінгвальних ресурсів. Це обумовлює критичну необхідність застосування проміжної мови [5], що забезпечує зниження ризику помилок та семантичного дрейфу [6], властивих прямому перекладу між лінгвістично та історично віддаленими мовами. Таким чином, сучасна англійська мова є необхідним інструментом герменевтики, який дозволяє дослідникові подолати часовий бар'єр, перш ніж вирішувати питання стилістичної адаптації та культурної трансферти в українському тексті [7].

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає в обґрунтуванні методологічних підходів до перекладу ранньосередньовічних англомовних текстів на українську мову, акцентуючи увагу на подоланні хронологічної, культурної та лінгвістичної дистанції між мовою-джерелом і цільовою мовою.

Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю заповнення лакуни в українському перекладознавстві, яке, попри потужний розвиток і значні напрацювання вітчизняних науковців, переважно зосереджене на проблематиці перекладу сучасних мов. Хоча новітні роботи з перекладознавства глибоко аналізують лексичні особливості [8], когнітивні аспекти [9], [10], куль-

[1] У передмові до власного перекладу Боеція *Втіха філософією* Альфред Великий зазначає: "Тоді я пригадав, що Закон уперше було записано єврейською мовою. Згодом, коли греки його опанували, вони переклали його своєю рідною мовою, а разом із ним і всі інші книги. Після цього те саме зробили римляни: здобувши знання про ці тексти, вони, за допомогою мудрих перекладачів, передали їх своєю мовою. Так само й інші християнські народи переклали певну частину Святого Письма своєю мовою. Тому, як на мене (якщо й вам це здається слушним), буде краще, якщо й ми перекладемо деякі книги – ті, що є найнеобхіднішими для всіх, – на мову, яку кожен із нас здатен розуміти….Тоді я згадав, як знання латини в нашому народі занепало, хоча ще багато хто вмів читати англійські тексти. І ось, серед багатьох турбот і справ мого королівства, я розпочав перекладати англійською мовою книгу, що латиною зветься *Pastoralis* ("Пастирська настанова"), а англійською – *Hierdebōc*, тобто "Книга пастиря". Перекладав я її то слово за словом, то зміст за змістом — відповідно до того, як навчився від Плегмунда, мого архієпископа, від Ассера, мого єпископа, від Грімбольда, мого священика, та від Іоанна, мого священика. Коли ж я опанував зміст цієї книги настільки, наскільки міг, і зрозумів його якнайповніше, я переклав її англійською мовою, намагаючись передати сенс якомога ясніше й достовірніше." https://www.oldenglishaerobics.net/alfred_preface.php

турно зумовлені особливості [11], стилістичні виклики трансляції сучасної художньої ([12]; [13]; [14]; [15]; [16]) та спеціалізованої [17] літератури, систематичні праці, присвячені специфіці перекладу з історично віддалених, низькоресурсних мов, як-от давньоанглійська, залишаються недостатньо представленими.

Виклад основного матеріалу. Ефективне орієнтування в лінгвістично та культурно багатому, але складному корпусі давньоанглійської мови вимагає застосування належного інструментарію та адекватних допоміжних ресурсів. У контексті трансляції на українську мову критично важливим є застосування проміжної мови (pivot language).

З огляду на історичну та структурну віддаленість давньоанглійської від української, а також на дефіцит безпосередніх білінгвальних ресурсів, більшість перекладацьких процесів вимагають опосередкованої стратегії. Таким чином, сучасна англійська мова функціонує як проміжна ланка. Цей двоетапний підхід є прагматично необхідним для забезпечення семантичної точності; доступності ресурсів (наприклад, [18], [19]); зменшення ризику помилок: Розбиття складної трансляційної задачі на дві фази (аналітичну та генеративну) дозволяє краще контролювати втрату інформації та семантичні зсуви, які неминучі при прямому перекладі між неспорідненими мовами з великим часовим розривом.

Лексикографічні джерела та спеціалізовані засоби автоматизованого перекладу перш за все, слугують для досягнення адекватного проміжного перекладу на сучасну англійську мову, який вже потім підлягає літературно-стилістичній адаптації та перекладу на цільову українську мову.

Переклад історично віддалених мов є складним актом лінгвістичного аналізу, що виходить далеко за межі механічного допасування лексичних еквівалентів. Встановлення прямих відповідностей між лексемами мови-джерела та цільової мови є радше винятком, ніж правилом, особливо зважаючи на розвиток цих мов у відмінних культурно-історичних контекстах.

Незважаючи на це, в корпусі давньоанглійської мови трапляються випадки високої семантичної прозорості, переважно у сфері конкретної та універсальної лексики (фізичні об'єкти, базові родинні зв'язки). Наприклад, давньоанглійські лексеми *stān* ('камінь'), *sunu* ('син'), *fōt* ('нога'), *mōdor* ('mother'), *fæder* ('father') або *hūs* ('house') мають прямі та чіткі відповідники як у сучасній англійській (проміжній мові), так і в українській, не викликаючи значних труднощів при трансляції. Однак, чим далі перекладач відходить від цієї конкретики до абстрактних понять, культурно-специфічної термінології чи слів із зміщеною семантикою (наприклад, *wif* 'жінка', не обов'язково заміжня на відміну від сучасної англійської *wife*), тим тоншим і складнішим стає його завдання.

Введення концепції проміжної мови у процес перекладу давньоанглійської на українську, окрім вирішення проблеми дефіциту ресурсів, виявляє нові методологічні виклики. Найбільш значущим із них є ризик потрапляння у пастку хибних друзів перекладача, проте в нетиповому діахронічному вимірі у межах однієї мови. Наприклад, давньоанглійське *wōd*. Можна подумати, що воно пов'язане з *wood* ('ліс', 'дерев'яний') – подібність оманлива, бо насправді слово означає 'божевільний', 'скажений'. Такі «хибні друзі» – типова пастка для початківців. Тож проміжна мова не може слугувати інтуїтивним «містком». Вона вимагає суворого лінгвістичного контролю за допомогою спеціалізованих лексикографічних джерел, оскільки навіть найменша семантична неточність неминуче призведе до семантичного дрейфу та спотворення культурного контексту в кінцевому українському тексті.

Складнощі перекладу давньоанглійської мови суттєво зростають при роботі з лексемами, що характеризуються широким спектром значень або високою контекстуальною залежністю. Прикладом такої лексеми є *dōm* – етимологічний попередник сучасного *doom* 'приречення', яке у давньоанглійській мові функціонувало як парадигмальне позначення для лексем «суд», «вирок», «закон» або «доля».

Трансляція таких багатозначних одиниць вимагає від перекладача не просто пошуку лексичного відповідника, а акту глибокої герменевтичної інтерпретації. Вибір українського еквівалента – «суд», «вирок», «доля» чи «приречення» – неминуче змінює тональність, смисловий акцент та прагматичний ефект цільового тексту. З цього випливає, що в літературному перекладі менш буквальний еквівалент може виявитися більш функціонально точним. Наприклад, обрання «приречення» як відповідника для *dōm*, хоч і не є найширшим лексичним значенням, може бути виправданим у контексті трагічної поезії, оскільки воно найкраще передає емоційну та риторичну вагу оригіналу, забезпечуючи естетичну та динамічну еквівалентність.

Процес перекладу текстів із давньоанглійської мови на українську являє собою складний діалектичний синтез лінгвістичної чутливості та куль-

турної уяви. Це завдання вимагає від перекладача постійного балансування між низкою критичних дихотомій: історична точність проти сучасної зрозумілості, лексична прецизійність проти поетичного та естетичного ефекту. Мета цього процесу виходить за рамки простої передачі того *що* говорить оригінал, ключове завдання полягає у відтворенні того *як* він це робить.

Складнощі перекладу давньоанглійської мови посилюються при роботі з культурно-специфічною лексикою, для якої відсутні прямі одноеквівалентні відповідники в сучасній українській мові. Лексична лакунарність виникає через значну структурну та історичну віддаленість мови-джерела від цільової мови. Яскравим прикладом є давньоанглійський термін *þegn*– соціально-правова категорія, що позначає воїна або слугу, який перебував на службі у лорда та був пов'язаний із ним зобов'язаннями вірності та військової служби. Прямі українські відповідники, як-от «воїн» або «слуга», передають лише частину семантичного обсягу лексеми, тоді як функціонально ближче слово «дружинник» є проблематичним через належність до іншої, східнослов'янської, історичної реальності, що може призвести до спотворення первісного значення та культурної апропріації.

Крім того, використання проміжної мови не усуває ризику діахронічної інтерференції, коли давньоанглійська лексема має сучасний англійський корелят із зміщеною семантикою. Наприклад, спроба прирівняти *þegn* до пізніших англійських термінів «thane» або «noble» вносить феодальні конотації, не властиві контексту раннього Середньовіччя. Така трансформація може спричинити анахронізм, викликаючи у сучасного українського читача хибні асоціації (наприклад з лицарством), нерелевантні для доби до Нормандського завоювання.

Ці методологічні виклики поширюються на цілу низку інших соціальних, релігійних та культурних термінів. Наприклад, слово *dryhten* (володар, господар, іноді божество) поєднує світську та релігійну владу, що ускладнює вибір між «господар», «пан» та «Господь». Термін *eorl* (знать, воїн-аристократ) еволюціонував у своєму статусі, що робить його переклад як «вельможа» чи «боярин» лише частково адекватним. Навіть, здавалося б, простіші позначення, як-от *ceorl* (вільний селянин), складно точно передати в українській мові, оскільки «селянин» чи «простолюдин» не повністю відображають його специфічний соціальний стан. Далі, *hlāford* («пан», буквально «той, хто дає хліб») – при його перекладі як «господар» чи «годувальник» втрачається оригінальна етимологія, критична для розуміння соціальної організації; *scop* (поет, співець героїчних пісень) – вимагає обережного перекладу як «співець», оскільки його унікальна культурна роль у давньоанглійському суспільстві не дозволяє безпосередньо прирівнювати його до, наприклад, українського «кобзаря»; *wic* (поселення, торжище) – вимагає уваги до контекстуальної залежності, оскільки його значення може варіюватися від просто «селище» до «ринок» або «торжище».

Таким чином, перед перекладачем постає дилема вибору стратегії. Оптимальне розв'язання проблеми лакунарної лексики, як-от термін *þegn*, вимагає від перекладача вибору однієї з трьох основних стратегій. Перша – збереження оригіналу – полягає в транскрипції або транслітерації давньоанглійського терміна, наприклад *þegn*, із обов'язковим додаванням наукового коментаря або глоси. Це забезпечує максимальну історичну автентичність, проте може ускладнити сприйняття тексту масовою аудиторією. Друга стратегія передбачає використання часткового еквівалента, тобто вибір функціонально найближчого, але неповного відповідника, який передає лише ключові аспекти значення, наприклад, «воїн». Третя стратегія полягає у генералізації – заміні специфічного терміну на більш загальне слово («чоловік», «слуга»), що передає лише ядро концепту, з подальшим семантичним уточненням у тексті чи примітках.

Інколи складність полягає не лише у відсутності прямих відповідників у цільовій мові, але й у внутрішній семантичній амбівалентності самих термінів у мові-джерелі, що часто викликає розбіжності в інтерпретаціях серед фахівців-медієвістів. Яскравим прикладом такої амбівалентності є давньоанглійська лексема *aglæca*. Діапазон її значень є надзвичайно широким, він охоплює різних референтів: як жахливого монстра, так і героїчного воїна. Це ставить перед українським перекладачем критичну герменевтичну дилему: чи слід передати цей термін як «потвора», «воїн», чи обрати більш нейтральний варіант, наприклад, «ворог» або «супротивник». Кожен із цих варіантів має власні конотативні відтінки та формує принципово різне рецептивне сприйняття сцени сучасним читачем.

Подібна семантична полівалентність може бути плідною, відкриваючи простір для науково-обґрунтованої інтерпретаційної творчості. Однак вона одночасно накладає на перекладача високу етичну відповідальність. Існує значний

ризик спотворення оригіналу через надмірне покладання на сучасні аналогії та привнесення до тексту ідеологічно забарвлених образів, не властивих історичному контексту. Зокрема, необережна адаптація може призвести до ненавмисного накладання сучасних мілітаристичних, націоналістичних або романтизованих схем на давньоанглійський світогляд. Роблячи це, перекладач може несвідомо відтворити культурні стереотипи або, що ще гірше, наблизитися до культурної апропріації або ідеологічної реінтерпретації.

Питання перекладу давньоанглійської літератури не має універсального «правильного» розв'язку. Плюралізм існуючих перекладацьких підходів є відображенням іманентної діалектичності цього процесу. Один вектор перекладацької стратегії орієнтований на досягнення максимальної ясності та доступності тексту для сучасного реципієнта, що може супроводжуватися модернізацією або спрощенням образної системи. Натомість, інший підхід зосереджений на збереженні автентичної фактури оригіналу через ретенцію архаїзмів, поетичних композитів або навмисної амбівалентності. Кожен переклад є унікальною інтерпретаційною траєкторією, і всі лексичні, синтаксичні та стилістичні рішення, що приймаються перекладачем, істотно впливають на формування рецепції читачем віддаленого культурного світу ранньосередньовічної Англії.

Висновки. Переклад ранньосередньовічних англомовних текстів на українську мову є багаторівневим герменевтичним актом, що виходить за межі суто лінгвістичного транскодування. Ключова складність цього процесу визначається значною хронологічною та культурною дистанцією, яка генерує низку методологічних проблем. Головним теоретичним і практичним викликом залишається необхідність балансування між історичною автентичністю та читабельністю. Перекладач стикається з етичною відповідальністю за збереження культурної фактури оригіналу, протидіючи ризику анахронізму, культурної апропріації та спотворення світогляду, властивого ранньому Середньовіччю. Кожен вибір – лексичний, синтаксичний чи стилістичний – є частиною формування рецепції читачем віддаленого культурного світу.

У контексті перекладу давньоанглійської мови на українську стратегічне використання сучасної англійської мови як проміжної є прагматично необхідним. Цей двоетапний підхід забезпечує семантичну точність та доступ до критично важливих лексикографічних джерел, компенсуючи дефіцит прямих білінгвальних ресурсів. Однак впровадження проміжної мови вимагає суворого лінгвістичного контролю через ризик діахронічної інтерференції.

Найскладніші проблеми перекладу зосереджені у сфері культурно-специфічної та багатозначної лексики. Відсутність прямих одноеквівалентних відповідників в українській мові, а також семантична поліваленттність самих давньоанглійських термінів, вимагають від перекладача глибокої герменевтичної інтерпретації. Оптимальне розв'язання проблеми лакунарної лексики передбачає гнучке застосування однієї з трьох стратегій: збереження оригіналу з коментарем, використання часткового еквівалента або генералізація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів : Вид-во Львівського університету, 1994. 230 с.

2. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. London : Routledge, 1995. 353 p.

3. Nida E. A. Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. Leiden : E. J. Brill, 1964. 331 p.

4. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics. Oxford : Oxford University Press, 1965. 103 p.

5. Utiyama M., Isahara H. A Comparison of Pivot Methods for Phrase-Based Statistical Machine Translation. *Proceedings of the Human Language Technology Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics.* New York, 2006. P. 484–491.

6. Wu H., Wang H. Revisiting Pivot Language Approach for Machine Translation. *Proceedings of the 47th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics.* Singapore, 2009. P. 239–247.

7. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2004. 372 с.

8. Возна М., Славова Л., Антонюк Н. Відтворення онімного простору Давньої Русі в англомовних академічних текстах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки.* 2024. Вип. 2(103). С. 53–70.

9. Skrylnyk S. Planning as a Cognitive Process in Simultaneous Interpreting: Case Study. *Мовні і концептуальні картини світу.* 2025. Т. 1(77). С. 34–55.

10. Skrylnyk S. Cognitive Load in Simultaneous Interpreting of Legal Speeches: Case Study. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2024. Вип. 68. С. 234–248.

11. Бугрій А., Боговін О. Переклад середньовічних культурних кодів у «клеркенвільських оповіданнях» П. Акройда. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Філологія.* 2025. Вип. 9. С. 90–95.

12. Доній Т. Американська експериментальна поезія українською: особливості художнього перекладу. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* 2019. Вип. 46. С. 30–41.

13. Доній Т., Бугрій А. Відтворення жанрової специфіки психологічного роману «The Black Prince» А. Мердок в українському перекладі. *Закарпатські філологічні студії.* 2025. Т. 1(40). С. 211–216.

14. Krupko O., Pidhrushna O. "I whisper a prayer to this beauty": Representation of the National Concept "ЗЕМЛЯ" / "LAND" in Lina Kostenko's Literary Universe. *Forum for Linguistic Studies.* 2024. Vol. 6. № 1. DOI: 10.59400/FLS.v6i1.2005.

15. Підгрушна О. Г., Маруніна В. П. Інтерсеміотична площина перекладу художнього світу «Добрих передвісників». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2024. Вип. 66. С. 239–245.

16. Tkachivska M., Donii T., Povoroznyuk R., Kurakh N. Exploring the Sociolinguistic and Semiotic Aspects Involved in Translating Culture-Specific Items in Foreign Language Acquisition. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala.* 2025. Vol. 17. №. 1. P. 622–642. DOI: 10.18662/rrem/17.1/968.

17. Povoroznyuk R. Intercultural Generic Repossession in Medical TV Drama. *Journal of Language and Linguistic Studies.* 2021. Vol. 17. P. 1346–1358.

18. Bosworth-Toller's Anglo-Saxon Dictionary Online URL: https://bosworthtoller.com/ (дата звернення: 31.10.2025).

19. Dictionary of Old English (DOE). *Dictionary of Old English Corpus* URL: https://doe.artsci.utoronto.ca/?p=87 (дата звернення: 31.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 81’373.613=111=161.2’06
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.9

АНГЛІЗМИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА СФЕРИ ЇХ ЗОСЕРЕДЖЕННЯ

ANGLISMS IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE AND SPHERES OF THEIR USAGE

Петрина О.С.,
orcid.org/0000-0001-5311-6777
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Ткачук Ю.С.,
orcid.org/0009-0009-9640-9890
студентка VI курсу факультету іноземних мов
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Статтю присвячено дослідженню функціонування англізмів у сучасному українському мовному просторі, а також питанню їх поширення в різних сферах діяльності. Дослідження грунтується на працях іноземних вчених, які зосереджують увагу на особливостях функціонування англізмів у сферах моди, краси, спорту, розваг та дозвілля, а також вітчизняних науковців, які аналізують англізми в контексті засобів масової інформації, реклами, техніки та молодіжного жаргону. Беручи за основу лексичний матеріал «Словника новітніх англізмів», встановлено, що в українській мові англійські запозичення функціонують у тридцяти чотирьох сферах діяльності. Визначено, що сфера загального вжитку, до складу якої входять і сучасні сленгові слова, є найчисельнішою групою англомовних запозичень та охоплює близько 40% від усіх проаналізованих одиниць. Більш, ніж вчетверо меншу кількість англійських лексем фіксуємо у групах комп’ютерної (10%), розмовної (8%), спортивної (7%), музичної (6%) сфер діяльності. Майже однакову кількість охоплюють англомовні запозичення у сфері моди (3%) а також технічної (3%), маркетингової (2%) та фінансової галузей (2%). Менше одного відсотка англізмів зосереджено у сферах косметології, геймерства, сексології, медициині, кулінарії, психології, кіно, туризму, автосправи, лінгвістики, соціології, бізнесу та інших. До найменш насичених англійськими запозиченнями сфер належать фізика, біологія, політика, хімія, дизайн, будівництво, математика, авіація, геологія та морська діяльність. Полісемічні англізми налічують 9% та функціонують паралельно у чотирьох сферах, змінюючи значення відповідно до контексту. Результати дослідження засвідчують, що англійські запозичення активно поповнюють словниковий склад української мови та відображають вплив глобалізаційних процесів на розвиток сучасної національної мовної системи.

Ключові слова: словниковий склад, англізми, запозичення, полісемантичні англізми, сфери вживання.

The article is devoted to the study of the functioning of Anglicisms in the modern Ukrainian linguistic space, as well as the issue of their spread in various spheres of activity. The research is based on the works of foreign scholars who focus on the peculiarities of the functioning of Anglicisms in the spheres of fashion, beauty, sports, entertainment, and leisure, as well as Ukrainian scholars who analyze Anglicisms in the context of mass media, advertising, technology, and youth slang. Taking as a basis the lexical material of the "Dictionary of Modern Anglicisms", it has been established that English borrowings function in thirty-four spheres of activity in the Ukrainian language. It has been determined that the sphere of general usage, which includes modern slang words, is the largest group of English borrowings and covers about 40% of all analyzed units. More than four times fewer English lexemes are fixed in the groups of computer (10%), colloquial (8%), sports (7%), and music (6%) spheres of activity. Almost equal number of English borrowings are found in the fields of fashion (3%), as well as technical (3%), marketing (2%), and finance (2%). Less than one percent of Anglicisms are recorded in the fields of cosmetology, gaming, sexology, medicine, cooking, psychology, cinema, tourism, automotive, linguistics, sociology, business, and others. The fields with the least English borrowings include physics, biology, politics, chemistry, design, construction, mathematics, aviation, geology, and maritime activities. Polysemantic Anglicisms account for 9% and function simultaneously in four fields, changing their meaning according to the context. The results of the study testify that English borrowings actively enrich the vocabulary of the Ukrainian language and reflect the influence of globalization processes on the development of the modern national language system.

Key words: Anglisms, borrowings, vocabulary, Ukrainian language, spheres of usage.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві значну увагу приділяють питанню іншомовних запозичень, зокрема англізмів, які активно проникають у різні сфери людської діяльності. Це зумовлено зростанням ролі англійської мови як міжнародної та сталими глобалізаційними процесами. Функціонування англізмів у сучасній українській мові потребує системного дослідження, адже така тенденція свідчить не лише про мовні трансформації, а й про соціальні та культурні зміни. Дослідження ґрунтується на аналізі лексичного матеріалу «Словника новітніх англізмів» (2022), який дає змогу виокремити сфери зосередження

англомовних запозичень в українській мові та простежити закономірності їх поширення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З поміж інших запозичень англізми вирізняються широтою тематичного охоплення та є невід'ємною частиною майже всіх сфер людської діяльності. Питання класифікації англомовних запозичень за тематичними групами їх зосередження перебуває у центрі досліджень вітчизняних та іноземних мовознавців. Зокрема, на важливості диференціації лексем за сферами використання наголошують І. Фаріон [6], яка у своїх працях виокремлює соціальні, побутові, професійні англізми, Л. Архипенко [1], яка досліджує ступінь адаптації запозиченої лексики відповідно до функціонального середовища. Т. Шинкар [7], О. Стишов [5] та Н. Попова [3] аналізують англізми в контексті засобів масової інформації, реклами, техніки та молодіжного жаргону. Окремі аспекти тематичного розмежування англізмів обґрунтовано у працях західноєвропейських вчених, зокрема: іспанські та канарські лінгвісти І. Бальтейро [8], М. Кампос [9] розгляжаютьа особливості функціонування англізмів у сферах моди, краси та спорту; італійські науковці Л. Лопріоре [10] та Л. Гарсія [11] подають детальну класифікацію лексичних запозичень за галузями моди, розваг та дозвілля. Огляд останніх досліджень засвідчує, що питання систематизації англізмів за сферами вжитку є багатоаспектним та не до кінця вивченим явищем у сучасній українській лінгвістиці.

Актуальність дослідження. Активне проникнення англізмів в українську мову зумовлене багатьма факторами, але найбільш помітними з них є глобалізаційні процеси та розвиток інформаційних технологій. Вивчення функціонування англійських лексем за сферами вживання є необхідним для систематизації мовних змін та кращого розуміння динаміки розвитку сучасного українського лексикону.

Постановка завдань. Мета статті полягає у дослідженні особливостей функціонування англізмів у сучасному українському мовному просторі на матеріалі *«Словника новітніх англізмів» (2022).* Реалізація визначеної мети передбачає виконання низки завдань, а саме: виокремити та проаналізувати основні сфери функціонування англізмів; визначити найбільш та найменш чисельні групи англомовних запозичень; окреслити основні причини зосередження англізмів за сферами використання.

Виклад основного матеріалу. Лексика як сукупність мовних одиниць чутливо реагує на соціальні, політичні, культурні та побутові зміни, що відбуваються в житті носіїв мови. Вона безперервно оновлюється, відображаючи потребу в номінації нових явищ, процесів, понять і предметів. Саме лексичний рівень мови найоперативніше фіксує зміни, виступаючи показником динаміки суспільного розвитку. З огляду на це доцільним є аналіз сфер функціонування англізмів в українській мовній системі кінця XX – початку XXI століття, оскільки ці запозичення наочно ілюструють впливи глобалізаційних і комунікативних процесів на мовну структуру [1, с. 23]. Словниковий склад української мови протягом останніх десятиліть зазнає відчутного збагачення, яке значною мірою спричинене активною експансією англомовних лексем. Зміни, що фіксуються у сучасному мовному просторі, не обмежуються лише оновленням термінології – йдеться про широке проникнення англізмів у всі рівні мовної системи, насамперед у лексику. Цей процес не є одновимірним, оскільки охоплює різні сфери суспільного життя, а тому має складну соціолінгвістичну природу [7, с. 68].

Дослідження грунтується на лексичному матеріалі «Словника новітніх англізмів» (2022), який налічує 3416 слів та словосполучень, позичених з англійської мови переважно протягом перших десятиліть XXI сторіччя, які широко використовуються в ужитку української мови. Кожна лексична одиниця у словнику супроводжується позначенням сфери її функціонування, загалом їх налічується 34, а саме: авіація, автосправа, бізнес, біологія, будівництво, військове, геймерське, геологічне, дизайн, кіно, комп'ютерне, косметологічне, кулінарне, лінгвістичне, маркетинг, математика, медицина, морське, музика, політика, психологія, розмовне, сексологія, соціологія, спеціалізоване, спорт, сфера загального вжитку, технічне, туристичне, фізичне, фінанси, хімія, юридичне та полісемантичні англізми. Зіставлення даних за тематичними полями дозволяє зробити низку показових висновків щодо специфіки їх використання в сучасній українській мові (див. Рис. 1).

Згідно з результатами дослідження, найвагомішу частку охоплюють англізми сфери загального вжитку – близько 40%, що становить понад 1000 лексем від усіх проаналізованих слів. А. Бадан зазначає, що загальновживаними вважають англізми, які активно функціонують у мовленні представників різних соціальних і вікових груп. Такі лексеми швидко інтегруються в мовну систему та закріплюються в повсякденному вжитку [2, с. 8]. Більша частина з проаналізованих лексем є однокомпонентними, як-от

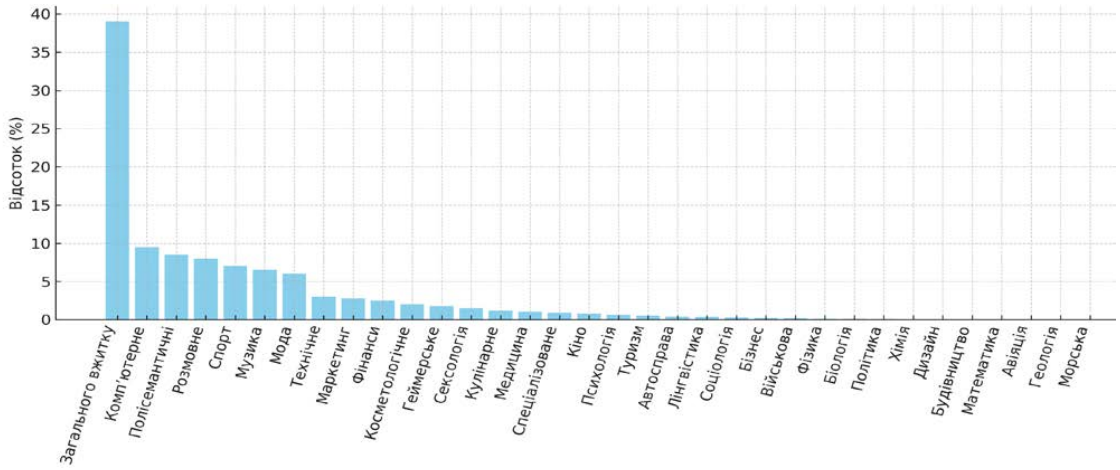

Рис. 1. Сфери використання англізмів

дієслова *задонейтити* і *запітчити* [4, с. 119]. До цієї ж категорії відносяться сучасні сленгові дієслова: *заскріншотити*, *зам'ютити*, які виникли на основі комп'ютерної та цифрової лексики й активно використовуються у повсякденному мовленні молоді [4, с. 116]. Також до складу загальновживаних запозичень належать й складні слова: *б'юті-порада*, *б'юті-тренд*, у першому випадку маємо поєднання запозичення з українською лексемою, у другому – запозичене ціле словосполучення [4, с. 66]. У більшості випадків англізми сфери загального вжитку не мають еквівалентних відповідників або ж їхні українські аналоги є громіздкими чи стилістично неприродніми, що й сприяє тенденції використання англомовного варіанту в мовленні. На нашу думку такий високий показник англомовних запозичень у сфері загального вжитку свідчить про те, що англомовні лексеми є досить зрозумілими і зручними для україномовного мовця, тому і стали звичайною частиною повсякденної комунікації українців, що з плином часу супроводжуватиметься їх частковою чи повною асиміляцією та призводитиме до зростання деривативних ланцюжків.

Наступну групу за чисельністю представляють такі сфери: комп'ютерна (10%), полісемантичні англізми (9%), розмовне (8%), спорт (7%), музика (6%). Близько 10% від усіх зафіксованих запозичень у «Словнику новітніх англізмів» (2022) припадає на комп'ютерну сферу. Спектр англізмів цієї галузі охоплює як вузькотехнічні лексеми, так і сленгові утворення, які можна поділити на кілька підкатегорій: назви предметів та пристроїв *фаєрвол* [4, с. 276], *гард* [4, с. 48], *аудіоплеєр* [4, с. 43]; назви програмного забезпечення та сервісів *айтюнс* [4, с. 36], *драйвер* [4, с. 109], *софтвер* [4, с. 229]; назви осіб, пов'язаних з комп'ютерною діяльністю *юзер* [4, с. 315], *хакер* [4, с. 301]. Така тенденція зумовлена не лише швидким розвитком галузі, а й особливим статусом англійської мови як базової у формуванні комп'ютерної та цифрової термінології. Дещо відмінною є ситуація з англізмами, що використовуються у сфері розмовного мовлення, які становлять понад 8% від загальної кількості проаналізованих запозичень. Такі одиниці, як *епік* [4, с. 118], *бізі* [4, с. 52] є яскравими маркерами молодіжного сленгу. Їхня популярність зумовлена модою на іноземне, бажанням до мовного скорочення та прагненням самовираження. Натомість іменники *кринж* [4, с. 151], *фенсі* [4, с. 282] або *трабл* [4, с. 262] залишаються незмінюваними, зберігаючи експресивну конотацію. У більшості випадків ці лексеми не мають точних українських відповідників із тим самим ступенем експресивності, що сприяє їх закріпленню в неформальному мовленні. У сфері спорту та туризму, англізми виконують переважно описову функцію, конкретизуючи об'єкти та поняття, які раніше або не існували, або не мали чіткого визначення в українській мові. На кшталт лексем як *скейтборд* [4, с. 219], *берпі* [4, с. 51], *кайтсерфінг* [4, с. 129], які закріпилися у спортивному лексичному полі завдяки розвитку активного способу життя. Ці слова не лише відображають мовну адаптацію, а й транслюють через мову новий стиль життя. Особливої уваги заслуговує лексема *сіті* у туристичній лексиці, яка утворює похідні, поєднуючись переважно із англійськими лексемами: *сіті-брейк*, *сіті-тур*, *сіті-квест*, *сіті-гайд*, *сіті-маршрут* [4, с. 216]. Загалом, англізми у цих галузях відіграють важливу роль у номінації новітніх реалій та слугують засобом термінологічної уніфікації. У царині музики (7% від загальної вибірки) англізми використовуються для позначення нових жанрів, форматів і явищ, що виникли поза межами укра-

їнського культурного простору. Слова на зразок *бенд*, *беклайн* [4, с. 50], *кавер* [4, с. 128] не мають усталених синонімів у мові-реципієнті, що дозволило їм легко інтегруватися. Вони заповнюють лексичну лакуну, стаючи єдиними позначеннями для культурних феноменів.

Майже однакову кількість охоплюють англізми з сфер моди (3%), технічне (3%), маркетинг (2%) та фінанси (2%). У галузі моди англійські запозичення виконують номінативну функцію щодо нових стилів, технік та категорій пов'язаних з одягом, які активно проникають до мовного вжитку через засоби масової інформації та соціальні мережі. Англізми, що позначають назви одягу: *анорак* [5, с. 39], *бамстери* [4, с. 46]; напрями у моді: *гранж* [4, с. 91], *мілітарі* [4, с. 171]. У технічній сфері, яка охоплює 3% від усіх зафіксованих англізмів, запозичення відображають вплив високорозвинених технологій на мовну картину світу. У групі технічної лексики можна виокремити кілька підкатегорій: назви механізмів *ноуфрост* [4, с. 180], стартер [4, с. 235]; назви предметів та пристроїв *автопілот* [4, с. 32], *вуфер* [4, с. 76]. Такі лексеми вказують на високий рівень інтеграції англійської мови у технічній сфері й демонструють відкритість української мови до інновацій і технологічного прогресу. Значну кількість англізмів фіксуємо у лексиці фінансів й маркетингу, які охоплюють по 2% кожен від загального обсягу проаналізованих одиниць. Їх проникнення зумовлене змінами економічної парадигми, глобалізацією ринку. Більшу частину цих лексем складають назви професій та посад, котрі репрезентують нові соціально-економічні ролі: *акаунт-менеджер* [4, с. 36], *байєр* [4, с. 45] і *бондголдер* [4, с. 58]. Інша група містить терміни пов'язані з бізнес-процесами та економічними механізмами: *аутсорсинг*, *аутстафінг* [4, с. 44], *байбек* [4, с. 45], зберігають вузькоспеціалізовану семантику і вживаються переважно в діловому середовищі.

Сфери авіації, автосправи, бізнесу, біології, будівництва, військової, геймерської, геологічної, дизайну, кіно, косметології, кулінарії, лінгвістики, математики, медицини, морської, політичної, психологічної, сексології, соціологічної, спеціалізованої, фізичної, хімії та юридичної охоплюють менше 1% від загального обсягу англізмів зафіксованих та проаналізованих у «Словнику новітніх англізмів» (2022). Проте навіть така невелика кількість може бути показовою та важливою для аналізу сфер вжитку англізмів в сучасній українській мові. У психології англізми представлені як терміни, що позначають психоемоційні стани, методики чи залежності, наприклад: *автотренінг* [4, с. 33] позначає метод самонавіювання, *гаджет-адикція* [4, с. 76] складене слово з елементами англійської та латини, вказує на новий вид залежності. У геймерській сфері чисельними є неологізми на позначення трендів, ігрових тактик або функцій персонажів. Англізми *альт* [4, с. 37], (аккаунт гравця) використовується виключно у фаховому вжитку, *дебаф* [4, с. 98], (покращення), *сапорт* [4, с. 210] – транслітерація англійського слова «support», вживається для позначення допоміжного персонажа. Сферу лінгвістики представляє спеціалізована термінологія, на кшталт *колокації* [4, с. 142] – терміна для позначення стійких словосполучень, *колоквіалізму* [4, с. 143] – латинізму, що позначає стилістично знижені мовні одиниці. Бізнес середовище демонструє широке вживання запозичень як *пітчдек* [4, с. 189] (коротка презентація стартапу) та *супервайзинг* [4, с. 247] (контроль за персоналом). У медицині англізми мають передусім термінологічний характер, оскільки йдеться про точні назви процедур, приладів, методів лікування, які потребують однозначності та точності. Наприклад такі англізми як *пульсоксиметр* [4, с. 199] (прилад для вимірювання рівня кисню в організмі), *скринінг* [4, с. 222] (масове обстеження на виявлення захворювань). Англомовні запозичення у медицині стилістично нейтральні та не мають українських відповідників. У галузі хімії функціонують англізми з латинським словотвором: *активатор* [4, с. 36], який має український аналог – задіювач та *трасер* [4, с. 264] (чужорідна речовина індикатор), який не має відповідника у нашій мові. У фізичній термінології англізми часто мають полісемантичний характер, як-от *трек* [4, с. 267], який вживається ще у спортивній, музичній та технічній сферах, *мелтдаун* [4, с. 167], функціонує одночасно як у галузі фізики, так і в психології. Прикладом англізму з морської галузі може слугувати *флортимберс* – термін, що зберіг оригінальну англійську форму і є лексично рідкісний, означає елемент дерев'яного судна [4, с. 291]. У сучасній військовій лексиці популярні запозичення: *проксівійна* [4, с. 197] – словосполучення, що вказує на військове протистояння із залученням третіх сторін; *релоуд* [4, с. 203] – лексема зі збереженим англійським звучанням, позначає процес перезарядження зброї. Для галузі біології характерні такі англізми, як *грумінг* [4, с. 94], в науковому контексті позначає поведінку тварин, *клон* [4, с. 140], широко вживаний науковий термін, що закріпився в термінології для позначення ідентичних клітин або організмів, отриманих штучним шляхом. До сфери дизайну входять англізми на кшталт: *мокап*

[4, с. 174] – професійний термін для позначення макета у графічному чи інтер'єрному дизайні та *попап* [4, с. 192], (стиль оформлення інтер'єру) є вузькоспеціалізованими термінами, які не мають аналогів в українській мові. У кінематографі зафіксовано низку англомовних запозичень: *байопік* [4, с. 46] – назва жанру біографічного фільму, *гафер* [4, с. 79] – фаховий термін, використовується на позначення спеціаліста з освітлення. На нашу думку, кількість англізмів у сфері кінематографу продовжуватиме збільшуватись із зростанням популярності голлівудських кінострічок та швидким розвитком сфери кінематографії. Галузь косметології характеризується фаховою термінологією, яка вживається на позначення новітніх косметичних технік та засобів: *консилер* [4, с. 145], *контуринг* [4, с. 147], *люмінайзер* [4, с. 162]. Англізми в сфері кулінарії здебільшого використовуються для позначення сучасних страв і способів їх приготування, але є випадки, коли такі лексеми як *коткейк* [4, с. 89] та *кранчі* [4, с. 149] функціонують як реалії американської культури їжі, а англізм *гагіс* [4, с. 76] як страва з національної кухні Шотландії. Ці слова відображають кулінарні тренди, які активно поширюються через соціальні мережі та зазвичай не мають точних українських аналогів. У політичному дискурсі англізм *спікер* має щонайменше три значення у одній і тій ж галузі: голова парламенту; особа, яка виступає на публіці; лідер протесту; така семантична різноманітність сприяє широкому використанню слова в українському лексиконі [4, с. 231]. Інші англомовні запозичення, як-от *трампізм* [4, с. 262] (політика та філософія характерна для Дональда Трампа), *постправда* [4, с. 193] (коли факти є менш значущі за емоції та особисті переконання) є прикладами слів, які описують сучасні суспільно-політичні події й не мають точних українських відповідників. У соціології запозичення відображають складні соціальні явища та процеси, що постають у сучасному суспільстві. Зокрема, *сервайвалізм* означає рух чи філософію підготовки до екстремальних ситуацій [4, с. 214]. Натомість *стигматизація* активно використовується в різних дискурсах на позначення дискримінації чи іншими словами «навішування ярликів» [4, с. 239]. У сфері сексології помітні англійські терміни *страпон* [4, с. 242], *аутинг* [4, с. 37], *агендерність* [4, с. 43], які прийшли з англомовної культури на позначення сексуальної ідентичності, яка не мала популярності в українській мові через завуальованість та табу цієї теми. Наступною проаналізованою сферою є спеціалізовані запозичення. Згідно з Л. Архипенко, спеціалізовані англізми – це лексичні одиниці, які використовуються переважно у професійному середовищі та є характерними для окремих сфер діяльності. Такі слова відомі вузькому колу фахівців – зокрема, представникам бізнесу, ІТ-сфери, банківської справи, тощо. Більшість із них малозрозумілі широкому загалу, оскільки належать до термінологічного шару лексики, який притаманний фаховій комунікації. Частина цих одиниць проникає в публіцистичний стиль, зокрема в рекламні та газетні тексти, однак загалом вони залишаються маркерами професійної приналежності мовців [1, с. 11]. Наприклад: лексема *гриндер* використовується у кулінарії [4, с. 93]; *комутатор* – поширений в ІТ-сфері [4, с. 144]; *бутстреп* застосовується в програмуванні [4, с. 64]. У сфері автосправи функціонують приклади англізмів на позначення механізмів та деталей пов'язаних з машинами, таких як: *парктронік* [4, с. 185], *типтронік* [4, с. 258], *фендер* [4, с. 282].

Окремої уваги заслуговують полісемічні англізми, які охоплюють близько 9% лексичних одиниць та функціонують паралельно максимально у чотирьох галузях. Наприклад, термін *бустер* у медицині означає додаткову дозу вакцини, у косметології – активну сироватку, а в технічному контексті – прилад для підсилення сигналу або потужності [4, с. 64]; *тригер* використовується чотирьох галузях одночасно: у сфері фізики для позначення технічного механізму, у психології, як подія, яка викликає повторне переживання травми, у царині медицини це фактори, що викликають загострення хвороби, в комп'ютерній сфері – збережена процедура в базі даних [4, с. 271]. Подібну багатосферність демонструє англізм *девіація*, що позначає відхилення у фізичних процесах і водночас різновид еволюційних змін у сфері біології та у лінгвістиці порушення норм літературної мови [4, с. 99]. Такі англізми набувають широкого поширення, попри наявні українські аналоги (*бустер* – підсилювач, *тригер* – подразник, *девіація* – відхилення) або ж зазнають спроб їх термінологічного унормування. Багато з них використовуються не лише в академічному, а й у неформальному мовленні, що ускладнює визначення меж їх нормативності.

Висновки. Отже, аналіз англізмів за сферами вжитку свідчить про їхню активну інтеграцію в українську мову кінця ХХ – початку ХХІ століття та їх активне функціонування у сучасному українському мовному просторі. Англійські запозичення охоплюють широкий спектр сфер: від найбільш чисельної групи загального вжитку (40%) та до найменш чисельних сфер – фізика, біологія, політика, хімія, дизайн, будівництво, математика, авіа-

ція, геологія, морське, які займають менше 1% від усіх проаналізованих англізмів. Високий показник англомовних запозичень у сфері загального вжитку (близько 40%) свідчить, що у часи глобалізаційних процесів інтеграція англійських лексем в український мовний простір є незворотнім процесом, який давно вже вийшов за межі професійної комунікації та поглинув простір повсякденного життя українців. Групу найменш чисельних становлять англізми спеціалізованих галузей, менше 1% (медицини, психології, кіно, кулінарії, соціології, політики, тощо), що пояснюється їх застосуванням переважно у вузькопрофесійних колах та обмеженим розповсюдженням у масовій комунікації. Достатньо чисельну групу складають полісемантичні англізми (9%), які паралельпо функціонують максимально у 4 сферах, змінюючи значення відносно контексту. Англізми не лише збагачують словниковий склад мови, а й виступають індикаторами соціолінгвістичних та культурних змін у сучасному українському мовному просторі. Однак неврегульоване та бездумне послуговування англійськими запозиченнями може призвести до уніфікації та інтернаціоналізації словникового складу української мови та втрати її ідентичності. Подальшого дослідження потребує питання ступеня адаптації англізмів та перспективи їх гармонійної інтеграції в український мовний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архипенко Л. М. Англомовна лексика в економічному дискурсі (на матеріалі українських засобів масової інформації). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія,* 2019. № 38. т. 3. С. 10–13. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v38/part_3/5.pdf (Дата звернення: 10.10.2025).
2. Бадан А. А., Атанасова О. А. Про адаптацію іншомовних запозичень як елемента міжкультурної комунікації. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. 2019 № 12. С. 18-27. DOI: 10.24919/2663-6042.12.2019.189125 URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/841738 (Дата звернення: 10.10.2025).
3. Попова, Н. А., Петрова, О. Б. Аспекти освоєння англіцизмів в сучасній українській мові новітнього періоду. *Лінгвістичні дослідження :* Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2013. Вип. 35. С. 44–48. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/235212108.pdf (Дата звернення: 10.10.2025).
4. Словник новітніх англізмів / уклад. Л. Белей, А. Гончаренко, М. Ківу, І. Олександрук. Київ: *Наукова думка,* 2022. 320 с. URL: https://www.inmo.org.ua/departments/mnmu/publications/словник-новітніх-англізмів.html (Дата звернення: 10.10.2025).
5. Стишов О. А. Семантичні неологізми в дискурсі українськомовних мас-медіа початку XXI століття. *Філологічні студії*. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2015. Вип. 13. С. 364-374. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2015_13_53. (Дата звернення: 10.10.2025).
6. Фаріон І. Д., Помилуйко-Недашківська Г. О., Бордовська А. Англізми і протианглізми: 100 історій слів у соціоконтексті. Львів: «*Свічадо*», 2023. 714 с.
7. Шинкар Т. С., Левченко Т. М., Чубань Т. В. Функціонування англіцизмів у мові сучасних українських масмедіа: лінгвоекологічний аспект. *Закарпатські філологічні студії.* 2022. Вип. 25, т. 1. С. 66–71. DOI: 10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.12. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/.../2c932396-594d-404f-9b7b-e3f0cc7e9937/content (Дата звернення: 10.10.2025).
8. Balteiro I., Campos A. M. False anglicisms in the Spanish language of fashion and beauty. *Ibérica.* 2012. No. 24. P. 233–260. URL: https://www.researchgate.net/publication/290772043_False_anglicisms_in_the_Spanish_language_of_fashion_and_beauty (Дата звернення: 10.10.2025).
9. Campos-Pardillos M. Á. All Is Not English That Glitters: False Anglicisms in the Spanish Language of Sports. *Atlantis. Journal of the Spanish Association for Anglo-American Studies*. 2015. No. 2. P. 157–176. URL: https://scispace.com/pdf/all-is-not-english-that-glitters-false-anglicisms-in-the-26w29exu0b.pdf (Дата звернення: 10.10.2025).
10. Lopriore L., & Furiassi C. The influence of English and French on the Italian language of fashion: Focus on false Anglicisms and false Gallicisms. In: Furiassi C., Gottlieb H. (eds). *Pseudo-English: Studies on False Anglicisms in Europe*. Boston ; Berlin : De Gruyter Mouton, 2015. P. 197–226.
11. Luján García C., Pulcini V. Anglicisms in domain-specific discourse: Fashion, leisure and entertainment. *Revista de Lenguas para Fines Específicos.* 2018. Vol. 24, № 1. P. 10–17. DOI: 10.20420/rlfe.2018.220 URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj7nMDJ5OmPAxVwHBAIHZbTOIkQFnoECBcQAQ&url=https%3A%2F%2Fdialnet.unirioja.es%2Fdescarga%2Farticulo%2F6677947.pdf&usg=AOvVaw2aE5AvIk88lVl38MavhcVH&opi=89978449 (Дата звернення: 10.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 811.111’364
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.10

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ РАННЬОНОВОАНГЛІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ З ПОЗИЦІЙ ГЕНЕРАТИВНОЇ ГРАМАТИКИ

PECULIARITIES OF SYNTACTIC PROCESSES IN EARLY MODERN ENGLISH: A GENERATIVE GRAMMAR PERSPECTIVE

Полховська М.В.,
orcid.org/0000-0002-7971-9469
кандидат філологічних наук, директор,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Житомирського державного університету імені Івана Франка

Очковська А.П.,
orcid.org/0000-0001-5842-3792
кандидат філологічних наук, старший
викладач кафедри англійської філології та перекладу
Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті представлено ґрунтовне дослідження розвитку синтаксичних процесів англійської мови ранньоновоанглійського періоду з позицій генеративної граматики. Робота спрямована на виявлення структурних механізмів, які визначили перехід англійської мови від флективного до аналітичного типу, а також на осмислення ролі універсальних граматичних принципів у цьому процесі. Особливу увагу приділено становленню фіксованого порядку слів типу *SVO*, формуванню експлетивних конструкцій із there та поширенню рейзингових структур на зразок seem/appear + to-infinitive. Зазначено, що ці явища є не ізольованими фактами, а результатом глибинної перебудови синтаксичної системи, зумовленої морфологічним спрощенням, фонетичними змінами та прагненням до економії мовних засобів.

Наукова новизна роботи полягає у поєднанні історико-синтаксичного та генеративного аналізу. Використання ключових понять генеративної граматики, на кшталт Move, Agree, pied-piping і принципу розширеної проекції дозволило пояснити механізми пересування елементів речення та формування номінативних позицій. Автори демонструють, що поява експлетива there пов’язана з потребою реалізації синтаксичної вимоги наявності підмета, а також із поступовою граматикалізацією локативних елементів. Рейзингові конструкції інтерпретуються як прояв когнітивної тенденції до спрощення синтаксичних зв’язків між предикатами.

Підкреслюється, що зміни XV–XVII ст. не були випадковими, а відображають загальні закономірності розвитку мовної системи, узгодженої з принципами універсальної граматики. Отримані результати поглиблюють розуміння шляхів формування сучасного синтаксису англійської мови, демонструючи взаємозв’язок морфологічної редукції, семантичної прозорості та стабілізації граматичних структур.

Перспективи подальших досліджень убачаються у міжпарадигмному аналізі, який поєднає генеративну, когнітивно-функціональну та соціолінгвістичну методології для комплексного опису історичної динаміки англійського синтаксису.

Ключові слова: генеративна граматика, ранньоновоанглійський період, синтаксис, порядок слів, рейзингові конструкції, екзистенційне there, граматикалізація.

The article presents a comprehensive study of the evolution of syntactic processes in the English language of the Early Modern period from the standpoint of generative grammar. The research focuses on identifying the internal mechanisms that determined the transition of English from a synthetic to an analytical language type and on explaining the role of universal grammatical principles in this transformation. Particular attention is paid to the emergence of the fixed SVO word order, the development of expletive constructions with there, and the spread of raising structures (seem/appear + to-infinitive), which became the outcome of systemic restructuring within the syntactic organization of English.

The novelty of this research lies in combining the diachronic-syntactic and generative approaches, which makes it possible to reveal the deep grammatical causes of structural change. The theoretical concepts of the generative grammar such as Move, Agree, pied-piping, and the Extended Projection Principle are applied to explain the mechanisms of constituent movement and the formation of subject positions. It is demonstrated that the expletive there originated through the grammaticalization of locative adverbials and became a necessary syntactic element ensuring the realization of the subject requirement. Raising constructions, in turn, are interpreted as a manifestation of the cognitive tendency toward simplification of predicative relations and optimization of syntactic structure.

The findings prove that the syntactic changes of the 15th to 17th centuries were not random but reflected universal linguistic tendencies, where morphological reduction, semantic transparency, and structural stabilization led to the emergence of a new typological form of English grammar. The study enhances understanding of the mechanisms of English syntactic evolution and reveals the interdependence between internal language development and external sociocultural factors.

Future research prospects involve applying an interdisciplinary framework that integrates generative, cognitive, and functional-semantic approaches to provide a more profound understanding of syntactic change in the history of the English language.

Key words: generative grammar, Early Modern English, syntax, word order, raising constructions, existential there, grammarticalization.

Постановка проблеми. Історичний синтаксис, зокрема вивчення ранніх етапів розвитку германських мов, стикається з низкою методологічних труднощів, зумовлених обмеженістю корпусу автентичних текстів і неможливістю безпосереднього простеження трансформації окремих синтаксичних конструкцій. На відміну від фонетики чи морфології, де встановлюються чіткі відповідності, синтаксичні зміни мають більш опосередкований характер і вимагають залучення комплексу факторів: структурного, семантичного та прагматичного. У цьому контексті особливий інтерес становлять екзистенційні речення та суб'єктні рейзингові конструкції, які зазнали помітних змін у період становлення ранньоновоанглійської мови. Їхній розвиток пов'язаний як із процесами граматикалізації (зокрема експлетивних елементів), так і зі змінами порядку слів, ролі дієслівної валентності та синтаксичних схем. Аналіз цих явищ у діахронії дозволяє простежити загальні тенденції розвитку англійського синтаксису, виявити закономірності трансформації конструкцій та глибше зрозуміти механізми мови в перехідний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Синтаксис германських мов послідовно залишається в центрі уваги як українських, так і зарубіжних лінгвістів. На сучасному етапі розвитку граматичних досліджень спостерігається помітне зростання ролі синтаксичних студій, що здійснюються в межах різних наукових підходів і методологічних парадигм. Значний інтерес до проблем будови синтаксичної системи виявляють дослідники, які аналізують мову як у синхронному [4; 13], так і в діахронному зрізах [10; 14; 15]. Вагомий поступ у розробленні теорії речення та його структурних компонентів був забезпечений працями Н. Хомського та його послідовників [5; 8; 9], чиї ідеї започаткували якісно новий етап розвитку лінгвістичної думки. Генеративна теорія, досліджена в їхніх працях, сприяла поглибленому осмисленню як загальних закономірностей синтаксису [1; 10; 17], так і специфіки окремих синтаксичних структур і моделей [2; 3; 4; 16].

Вагомий внесок у дослідження екзистенційних конструкцій зробили Л. Ріддл, Д. Болінгер та Р. Хадсон, які докладно проаналізували природу експлетива there, особливості функціонування дієслова be та його роль у формуванні синтаксичних структур англійської мови. На матеріалі германських мов історичний розвиток екзистенційних речень простежено в працях І. Брундіна, Г. Ласніка та Ф. Ньютона, де простежується розвиток цих конструкцій від давньогерманських форм до сучасного вжитку. Дослідження структур вторинної предикації активно продовжували Г. Поутсма, П. Робертс, М. Суон, Г. Уайтхол, Ч. Фріз, А. Хорнбі, У. Р. Голик та І. Є. Снісаренко, чиї праці розширили уявлення про механізми предикативних зв'язків і функціонально-семантичну гнучкість англійського речення.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз синтаксичних процесів характерних для ранньоновоанглійського періоду розвитку англійської мови, зокрема становлення порядку слів, функціонування підмета і присудка з позицій генеративної граматики. екзистенційних речень, та синтаксичних структур вторинної предикації, а саме рейзингових конструкцій з підметом.

Основною проблемою вивчення синтаксичних процесів ранньоновоанглійської мови є з'ясування механізмів трансформації синтаксичних конструкцій, що сформували основу сучасної англійської мови. Зокрема, важливими є дослідження таких аспектів: розвиток порядку слів – поступовий перехід від гнучкого до більш фіксованого порядку слів SVO; узгодження підмета і присудка; роль експлетива there – його становлення як граматичного підмета; формування екзистенційних речень – закріплення конструкції there + be + NP; граматикалізація категорії перехідності та неперехідності дієслів – дієслова набувають чітких синтаксичних характеристик щодо їхньої здатності приймати прямий додаток; розвиток рейзингових конструкцій з підметом – становлення конструкції *S + seem / appear + to infinitive*.

Виклад основного матеріалу. Аналіз лінгвістичного матеріалу в історичній перспективі потребує звернення до проблеми періодизації розвитку мови. Традиційний поділ історії англійської мови на три основні етапи – давньоанглійський (OE), середньоанглійський (ME) та новоанглійський (ModE) – був заснований переважно на морфологічному критерії, передусім на дослідженні становленні системи флексій. Втім, сучасне розуміння періодизації мовного розвитку передбачає врахування не лише внутрішніх, а й зовнішніх чинників розвитку мови. Дослідник має брати до

уваги не лише зміни у фонетичній, морфологічній чи синтаксичній системах, а й соціокультурний контекст – історію носіїв мови, їхню реакцію на політичні, культурні та релігійні трансформації суспільства [3].

XII–XV ст. стали етапом глибоких змін англійської мови на всіх рівнях – фонологічному, морфологічному, семантичному та синтаксичному. Цей період вирізнявся значною діалектною роздрібненістю, що відображало соціальну та регіональну різноманітність тогочасної Англії. Наприкінці XV ст. посилення комерційного, політичного й культурного впливу Лондона зумовило становлення англійської літературної мови на основі лондонського діалекту. Виразна раніше дивергенція між північними та південними діалектами поступово змінюється конвергентними тенденціями, що сприяють мовній уніфікації [10, с. 12]. Винахід друкарського верстата прискорив процес стандартизації письма, і до кінця цього періоду графічне оформлення англійських слів майже повністю наблизилося до сучасного.

Визначення часових меж ранньоновоанглійського (РНА) періоду залишається предметом наукових дискусій. Залежно від того, які політичні, культурні та соціальні події беруться за відправну точку, дослідники пропонують різні хронологічні межі початку цього етапу. Зокрема, деякі науковці пов'язують його початок із 1485 роком – часом завершення війни Червоної та Білої троянд і встановлення влади династії Тюдорів, що ознаменувало політичну стабілізацію країни. Інші дослідники вважають відправною точкою 1476 рік – запровадження друкарського верстата Вільямом Кекстоном, який започаткував процес уніфікації правопису та норм письмової мови [3]. На відміну від початку, завершення періоду не має чіткої прив'язки до конкретної історичної події і визначається на основі внутрішніх мовних ознак, передусім стабілізації граматичних форм, що набули ізоморфності з сучасною англійською мовою, а також завершенням фонетичних змін, зокрема остаточного формування системи коротких голосних [3]. З міркувань зручності деякі дослідники умовно окреслюють межі ранньоновоанглійського періоду 1500 – 1700 роками [10, с. 8–9]. За Д. Кристалом, цей етап починається з діяльності Вільяма Кекстона та епохи Відродження, охоплює творчість Вільяма Шекспіра й переклад *Біблії короля Якова* (*King James Bible*, 1611 р.), а завершується публікацією першого англійського словника Семюела Джонсона (1755 р.). У контексті цього дослідження ранньоновоанглійський період розглядається в часових межах 1476–1700 років [10, с. 56–60].

До ключових характеристик ранньоновоанглійського періоду належать масштабні фонологічні, граматичні, лексичні та соціолінгвістичні зміни, що визначили подальший розвиток англійської мови. Одним із найважливіших явищ цього часу був так званий *великий пересув голосних* (*Great Vowel Shift*), який розпочався приблизно у 1400-х роках і тривав до середини XVII століття [2]. У цей самий період спостерігаються характерні граматичні особливості – вживання багаторазового заперечення, повна або часткова інверсія дієслова у питальних реченнях, а також поступове утвердження дієслів *be* та *have* у функції допоміжних при утворенні аналітичних форм перфекта [3].

Важливим досягненням епохи стало формування двох основних різновидів англійської мови – літературного та адміністративного, які згодом об'єдналися в єдину норму, відому як *Standard English*. Цей процес був тісно пов'язаний із соціальними змінами, зростанням ролі письмової комунікації та розвитком освітніх інституцій.

Період ранньоновоанглійської мови також відзначився розширенням географічного ареалу англійської: вона поширилася на всю територію Великої Британії, включно з Ірландією, Уельсом і Шотландією, а також почала активно функціонувати за її межами – в Північній Америці, Африці та Азії, що було наслідком географічних відкриттів та розширення торговельних зв'язків [10, с. 13].

Значним був і вплив запозичень: у цей час англійська мова активно поповнюється лексемами з латини та грецької, переважно у сфері науки й освіти, тоді як з італійської надходять численні запозичення, пов'язані з мистецтвом, архітектурою та музикою, особливо в добу Відродження й Реставрації [3].

Не менш важливою рисою епохи став стрімкий розвиток драматургії, яка стала джерелом достовірної інформації про живу розмовну мову. Саме драматичні твори, зокрема п'єси Вільяма Шекспіра та його сучасників, дають змогу реконструювати мовні норми, стилістичні тенденції та варіативність англійської мови ранньоновоанглійського періоду [2].

Мовні зміни в період РНА широко досліджувалися в межах різних теоретичних моделей. Однією з найвпливовіших є генеративна граматика, зокрема *X-bar* теорія, що дозволяє формально представляти структуру речень і механізми синтаксичного руху.

Генеративна лінгвістика відкрила нові можливості для пояснення історичних змін у порядку слів, виходячи з припущення, що в основі всіх речень лежить єдина глибинна структура логічної форми, а різні синтаксичні деривати виникають унаслідок застосування правил трансформації [1, с. 265]. У межах цього підходу дослідники-генеративісти пропонують кілька пояснень розвитку англійського синтаксису. По-перше, зміни в порядку слів пов'язуються зі зміною структури дієслівної фрази, зокрема з напрямом аранжування її конституентів. У давньоанглійській мові дієслівна фраза мала правовершинну організацію – дієслово слідувало після додатка, тоді як у середньоанглійській відбулася зміна на лівовершинний тип, у якому дієслово передує додатку [17]. По-друге, згідно з теорією асиметрії Р. Кейна, усі фразові структури первинно є вершино-ініціальними, тобто мають порядок *SVO*. Відповідно, порядок *SOV* розглядається як наслідок пересування об'єкта вліво. Такий підхід інтерпретує зміну від *SOV* до *SVO* не як зміну напряму розташування елементів у межах дієслівної фрази, а як втрату синтаксичної потреби в пересуві об'єкта [16, с. 63]. По-третє, порядок слів *SOV* зумовлений розвитком морфологічної системи давньоанглійської мови. Наявність розвинених відмінкових форм спричинювала пересування об'єкта на рівні логічної (*LF*) або фонологічної (*PF*) форми до позиції [*Spec, AgrP*] для перевірки знахідного відмінка. Після спрощення відмінкової системи ця ознака ослабла, і перевірка відмінка стала можливою без пересуву на поверхневому рівні. Водночас критики цього підходу слушно зауважують, що морфологічний синкретизм відмінків завершився вже у XIII ст., тоді як порядок *SOV* траплявся ще спорадично у XV ст. [16, с. 64].

На нашу думку, найпереконливіше пояснення зміни порядку слів у германських мовах базується на взаємозв'язку між джерелом перевірки φ-ознак (*person, number, gender*) та розміром і структурою іменної групи (*NP*), яка переміщується з позиції свого породження [*Spec, vP*] до позиції підмета [*Spec, TP*]. У ранніх германських мовах із базовим порядком *SOV* позиція специфікатора *TP* виконувала функцію "проміжної точки" пересуву *XP*, де *X* виступає комплементом дієслівної фрази *vP*. Уведення проекції *vP* виявляється необхідним для забезпечення процесу пересуву вершини *V* до *v* (так званий *V-v shift*), без якого неможливий процес вербалізації – тобто перетворення категоріальних коренів на дієслівні одиниці. Цей механізм, як слушно зазначає Н. Хомський [8], протиставляється процесам номіналізації, де така операція не відбувається. Пересув до позиції [*Spec, TP*] зумовлюється структурними особливостями самої *vP*: воно може бути ініційоване або специфікатором, якщо перевірка ознак здійснюється на рівні *NP*, або ж самим дієсловом, якщо φ-ознаки перевіряються у морфологічній структурі предиката. У результаті цієї взаємодії відбувається операція *pied-piping* – пересув цілі в складі максимальної проєкції. У сучасних германських мовах цей процес реалізується по-різному: із повним пересувом проєкції, як у німецькій мові, або без нього, як у сучасній англійській.

Операція *pied-piping* ґрунтується на синхронній взаємодії двох процесів: *Agree* (узгодження) та *Move* (пересуву). Саме завдяки останньому відбувається перевірка ознаки принципу розширеної проєкції (ПРП), яка забезпечує обов'язкову наявність підмета в реченні (навіть якщо він не виражений експліцитно). Якщо певна вершина виступає *пробою (probe)*, що пов'язана з ознакою ПРП, то відношення *узгодження* реалізуються одночасно з пересувом категорії, яка є *ціллю* для перевірки цієї ознаки. У цьому процесі ціль може переміщуватися не ізольовано, а в складі більшого синтаксичного елемента. В межах *універсальної граматики* допускаються два можливі сценарії: пересування однієї *цілі*, необхідної для задоволення вимоги ПРП (наприклад, лише специфікатора *vP*), або пересування *цілі* разом із структурою, у якій вона знаходиться, тобто всієї *vP* [6, с. 2–3]. Така варіативність пояснює відмінності у побудові синтаксичних структур різних мов, зокрема в межах германської групи, де ступінь участі *pied-piping* у формуванні позиції підмета може відрізнятися.

Отже, і в англійській, і в німецькій мовах відбувається подібна синтаксична операція – пересув [*Spec, vP*] у позицію специфікатора *TP*. Проте у німецькій мові цей процес супроводжується одночасною операцією *pied-piping*, тобто пересуванням цілі разом із максимальною проєкцією. На ранніх етапах розвитку англійської мови елемент *T* (проба) здійснював перевірку номінальних *φ*-ознак через багату морфологію дієслова (*ціль*), тоді як вимога ПРП реалізовувалася за допомогою операції *pied-piping* – зокрема, *head pied-piping (пересув цілліі-вершини)*, коли саме дієслово у вершинній позиції ініціювало пересув. З часом, унаслідок морфологічного спрощення дієслова та втрати ним формантів, англійська мова почала шукати інший механізм перевірки *T*-ознак [6, с. 13]. У результаті цього відбувся перехід від системи, де домінувала операція *head pied-piping*, до моделі з *spec pied-piping*,

коли перевірка ознак відбувалася в іменній групі (*NP*), розташованій у позиції специфікатора *vP* [6, с. 13]. Поступово *SOV*-структура, заснована на пересуві цілі в складі максимальної проекції (*pied-piping*), трансформувалася: пересув зазнавав лише специфікатор, який переміщувався в позицію [Spec, *TP*]. Саме ця вибірковість пересуву – коли до позиції [Spec, *TP*] міг підніматися або окремий *NP* зі [Spec, *vP*], або вся проєкція *vP* – і стала ключовою рисою перехідного етапу від *SOV*-до *SVO*-порядку слів. Цей процес тривав протягом усього давньо- і середньоанглійського періоду, що підтверджують історико-синтаксичні дослідження [1, с. 65; 6, с. 1–8].

У германських мовах поведінка підмета визначається порядком слів та морфологічною структурою. На ранніх етапах розвитку підмет нерідко мав нульову форму, що пояснюється флективністю мов і можливістю перевірки *φ-ознак* без експлетивних елементів [17, с. 125–126]. ПРП у межах теорії Н. Хомського передбачає наявність підмета в позиції [*Spec, TP*], навіть якщо він не експліцитно виражений – тоді його заповнює експлетив або прихований елемент *pro* [12, с. 127]. Однак дослідження германських мов (ісландської, німецької, нідерландської) засвідчили, що ПРП не має універсального характеру. У мовах із вимогою *V2* фінітне дієслово займає вершину *CP*, а підмет – позицію [*Spec, CP*], а не [*Spec, TP*] [6]. Така варіативність свідчить про типологічну гнучкість синтаксичної організації підмета. Поява експлетивів у германських мовах, зокрема *there*, пов'язана не лише з перевіркою *T*-ознак, а й із виконанням вимоги *V2* – забезпеченням другої позиції дієслова за відсутності топікалізованого елемента [7]. Згодом *there* почало граматикалізуватися як експлетив у позиції [*Spec, TP*], що сприяло фіксації *SVO*-порядку.

У традиційній граматиці *there* вважають локативного походження. Згідно з концепцією Р. Стоквелла, воно розвинулося з прислівника місця, який унаслідок топікалізації та реінтерпретації втратив наголос і дейктичне значення, перетворившись на формальний підмет [7, с. 408–409]. Пізніше розрізняють два типи: екзистенційне $there^0$ і локативне $there^1$, що мають різне синтаксичне походження й функцію [3]. У давньоанглійський період *there* могло з'являтися перед дієсловом у [*Spec, TP*], а короткі прислівники або заперечення зумовлювали пересування дієслова в *CP*. У середньоанглійський період воно закріплюється як експлетив у препозиції до присудка [7, с. 234]. Після XIV ст. його частота у реченнях із *be* зросла до 56% [3]. Розвиток експлетива *there* демонструє поступову еволюцію від локативного прислівника до граматичного підмета, який реалізує вимогу ПРП і водночас підтримує структурну стабільність англійського речення. Ця зміна стала одним із ключових чинників становлення фіксованого *SVO*-порядку в англійській мові [3].

У межах генеративного підходу рейзингові конструкції (*subject raising constructions*) становлять важливу ланку розвитку англійського синтаксису, що відображає поступовий перехід від семантично мотивованої предикації до формально структурованої. Їхня поява в ранньоновоанглійський період є закономірним наслідком синтаксичних зрушень, пов'язаних із ослабленням морфологічного маркування граматичних відношень і посиленням ролі позиційних ознак. З огляду на принципи генеративної граматики, такі конструкції тлумачаться як результат пересування (*Move α*) суб'єктної синтаксичної групи (*NP*) з нижчої позиції [*Spec, vP*] до функціональної позиції [*Spec, TP*] для перевірки синтаксичних ознак підмета (*EPP*, *φ-features*). Цей пересув зумовлений тим, що дієслово рейзингового типу – *seem*, *appear*, *happen*, *prove* – не має власного тематичного аргумента, а тому не призначає відмінка елементу у своїй комплементарній позиції [2].

Історичний матеріал ранньоновоанглійського періоду засвідчує активне поширення таких структур у літературній мові XVI–XVII століть, коли поряд із традиційними підрядними реченнями, що виражали оцінку, припущення або наслідок, з'являються конструкції типу *He seems to know the answer*, *There appears to be a problem*, *It happens that they are late*. На відміну від давньоанглійських предикативних структур, у яких підмет мав семантичну прив'язаність до головного дієслова присудка, у рейзингових конструкціях підмет зазнає суто синтаксичного пересування, не змінюючи свого тематичного зв'язку з дієсловом інфінітивної частини. Саме цей феномен став одним із перших прикладів граматикалізації синтаксичної залежності в англійській мові.

Генеративна теорія пропонує інтерпретувати подібні зміни через взаємодію між лексичним і функціональним рівнями граматики. Розвиток дієслів на кшталт *seem* чи *appear* відбувався у напрямку поступового зменшення їхньої лексичної ваги й переходу до допоміжної синтаксичної ролі. Втрачаючи власну здатність призначати тематичні ролі, ці дієслова ставали посередниками між двома предикаціями: головною та залежною. На поверхневому рівні це виявлялося у формуванні аналітичних структур із інфініти-

вом, тоді як у глибинній структурі відбувалося узгодження ознак між *T*-проєкцією головного речення й інфінітивною *vP*. Так, у конструкції *John seems to understand the text* суб'єкт *John* породжується у нижчій позиції інфінітивного речення, проте піднімається до позиції підмета головного дієслова для перевірки *ПРП*-ознаки, залишаючи за собою слід (*trace*) у вихідній позиції. У межах мінімалістичної програми Хомського рейзингові конструкції можна розглядати як один із проявів оптимізації граматичної деривації. Вони мінімізують кількість необхідних операцій, оскільки перевірка відмінкових і суб'єктних ознак здійснюється в єдиному циклі узгодження (*Agree*) між *T*-головою та *NP*. Крім того, такі структури демонструють універсальний принцип економії (*Last Resort*), за яким пересування виконується лише тоді, коли без нього речення не може бути граматично легітимним.

Поява таких конструкцій у РАН період пояснюється не лише внутрішньомовними факторами, а й прагненням до підвищення структурної прозорості висловлення. Занепад складної системи відмінкових флексій, характерний для середньоанглійського періоду, призвів до необхідності компенсаторних синтаксичних механізмів. Рейзингові конструкції забезпечували збереження семантичної залежності без використання громіздких підрядних структур, водночас сприяючи економії мовних засобів і чіткості висловлення. Їхнє поширення свідчить про тенденцію до формування більш лінійного й аналітичного типу синтаксису, який став домінантним у сучасній англійській мові [2].

Розвиток рейзингових конструкцій у ранньоновоанглійській мові є частиною ширшої тенденції до аналітизації граматики, яка охоплює як морфологію, так і синтаксис. З погляду генеративної граматики, ці процеси свідчать про перехід англійської мови до моделі, у якій синтаксичні відношення регулюються не морфемними показниками, а операціями пересуву, узгодження й перевірки ознак. Саме завдяки цим механізмам англійська мова поступово сформувала свій сучасний синтаксичний тип – раціонально структурований, економний і чітко організований за принципами універсальної граматики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження синтаксичних процесів РНА періоду з позицій генеративної граматики дозволило виявити системні механізми, які забезпечили перехід англійської мови від флективного до аналітичного типу. У центрі цього процесу опинилися зміни в організації речення, зокрема становлення стабільного порядку слів *SVO*, розвиток конструкцій з експлетивом *there*, формування рейзингових структур та поступова граматикалізація допоміжних дієслів. Ці явища виявляють не лише формальні закономірності, а й глибокі когнітивно-прагматичні тенденції: прагнення до чіткості, економії мовного зусилля та прозорої синтаксичної ієрархії. Використання генеративного підходу дозволило пояснити внутрішню логіку синтаксичних трансформацій англійської мови. Механізми *Move*, *Agree*, *pied-piping* і ПРП уможливлюють системне тлумачення процесів історичного формування підмета, присудка та додатка як результату формальної перевірки ознак у межах проекцій *TP*, *vP* і *CP*. Таким чином, синтаксичний розвиток РНА періоду може бути осмислений не як хаотичне нагромадження змін, а як послідовне впорядкування граматичної системи за універсальними структурними принципами, що притаманні всім мовам.

Розвиток екзистенційного *there* виявився одним із ключових факторів стабілізації структури речення. Перехід цього елемента від локативного прислівника до експлетивного підмета відображає закономірність: формальна структура речення підпорядковується прагматичній необхідності вираження теми й реми, а отже – комунікативній організації висловлення. Водночас становлення рейзингових конструкцій типу *seem / appear + to-infinitive* демонструє зсув від семантичної до формальної предикації, де граматичні відношення визначаються не лексичними, а структурними параметрами. Це свідчить про зростання ролі синтаксису як провідного організуючого рівня мови.

Отримані результати підтверджують, що синтаксичні інновації ранньоновоанглійського періоду не є ізольованими, а тісно пов'язані з фонологічними, морфологічними та соціолінгвістичними процесами. Втрата розвиненої системи відмінкових флексій сприяла посиленню позиційної ролі слів, тоді як стандартизація письма і формування *Standard English* сприяли закріпленню лінійного синтаксичного порядку. Отже, синтаксис цього періоду можна розглядати як індикатор ширших процесів когнітивної та комунікативної раціоналізації мови. Саме в цей час англійська мова набуває тих структурних рис, які забезпечили їй універсальність і високу когнітивну прозорість, властиву сучасному світовому *lingua franca*.

Перспективи подальших досліджень убачаються у інтеграції генеративної моделі з когнітивно-функціональними підходами, що дасть змогу

глибше пояснити не лише формальні, а й семантичні мотивації історичних змін. Поєднання формальних механізмів узгодження та пересуву з когнітивними принципами інформаційної структури речення (топік–фокус) може розкрити внутрішню динаміку між граматикою і мисленням мовця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIII ст.) : монографія. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2003. 327 с.

2. Очковська А. П. Рейзингові конструкції з суб'єктом у сучасній англійській мові : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2018. 182 с.

3. Полховська М. В. Семантико-синтаксична структура екзистенційних речень в англійській мові (діахронічний аспект) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2008. 176 с.

4. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 292 с.

5. Adger D. Three Domains of Finiteness: A Minimalist Perspective. Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations. Oxford : Oxford University Press, 2007. P. 23–58.

6. Biberauer T., Roberts I. Changing EPP Parameters in the History of English: Accounting for Variation and Change. *English Language and Linguistics.* 2005. № 9. P. 5–46.

7. Breivik L. E. Existential "There". A Synchronic and Diachronic Study. Bergen : University of Bergen, 1983. 458 p.

8. Chomsky N. Beyond Explanatory Adequacy. *The Cartography of Syntactic Structures: Structures and Beyond.* Oxford : Oxford University Press, 2004. P. 104–131.

9. Chomsky N. Syntactic Structures. Berlin : Mouton de Gruyter, 2002. 117 p.

10. Denison D. English Historical Syntax. London, New York : Longman, 1993. 530 p.

11. Freidin R. Foundations of Generative Syntax. Cambridge, London : MIT Press, 1992. 359 p.

12. Haegeman L., Gueron J. English Grammar. A Generative Perspective. Oxford, Berlin : Blackwell Publishers, 1999. 672 p.

13. Langacker R. W. Language and Its Structure: Some Fundamental Linguistic Concepts. New York : Harcourt, Brace & World, Inc., 1968. 260 p.

14. Lass R. Historical Linguistics and Language Change. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 423 p.

15. Lightfoot D. W. Principles of Diachronic Syntax. Cambridge : Cambridge University Press, 1979. 429 p.

16. McFadden T. OV–VO in English and the Role of Case Marking in Word Order. *English Language and Linguistics.* 2005. Vol. 9, Part 1. P. 63–82.

17. van Kemenade A. Old and Middle English. *The Germanic Languages.* London, New York : Routledge, 1994. P. 110–144.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 81:[502/504:316.77]
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.11

BLAME ATTRIBUTION IN ECOLOGICAL MEDIA DISCOURSE: MANIPULATIVE REPRESENTATION OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS

АТРИБУЦІЯ ПРОВИНИ В ЕКОЛОГІЧНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ: МАНІПУЛЯТИВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

Stetsenko O.P.,
orcid.org/0000-0001-8420-7989
Ph.D. student at the Department of Germanic Philology
Sumy State University

The research paper investigates agency representation in ecological media discourse. The lexico-semantic and pragmalinguistic analyses of blame-bearers for environmental problems demonstrate that the way the agent is represented within ecological media discourse can shape public perception and influence the awareness of ecological problems. The study contributes to our understanding of agency representation as a crucial component in news articles and a powerful tool that influences the human sense of responsibility for ecological welfare. The article examines the peculiarities and forms in which misinformation is expressed in ecological media discourse through agency representation, including the lexical and semantic types of blame-bearers. The study involves a corpus-based analysis to examine the linguistic means, the ways they are employed in the rhetoric of news media to downplay ecological problems, doubt their existing evidence and mitigate human impact on the environment.

In this paper, we endeavor to capture a representative – though not all-encompassing – lexico-semantic groups of blame-bearers in ecological media discourse. The human-, society-, technology-, nature-, and problem-related lexico-semantic groups of blame-bearers for environmental problems were identified and analyzed. The UAM software tool was used to manually annotate corpora (*The Guardian's* news reporting articles addressing the issues of environmental problems) and calculate statistical data to understand the current patterns of representing agents accountable for environmental problems and the causes triggering and contributing to their emergence. It made it possible for us to notice the manipulative potential of the agency category in mitigating, obscuring, or obfuscating anthropogenic impact on environmental change.

Key words: ecological media discourse, environmental problems, blame attribution, agency, lexico-semantic groups of blame-bearers, UAM, responsibility, manipulation.

У науковій статті досліджується репрезентація агентивності в екологічному медіадискурсі. Лексико-семантичний та прагмалінгвістичний аналіз носіїв провини за екологічні проблеми демонструють, що спосіб репрезентації агенса в екологічному медіадискурсі може формувати суспільну думку та впливати на усвідомлення екологічних проблем. Дослідження поглиблює розуміння репрезентації агентивності як важливого компонента новинних статей та потужного інструменту, що впливає на почуття відповідальності людини за екологічне благополуччя. У статті розглядаються особливості та форми, в яких місінформація подається в екологічному медіадискурсі через репрезентацію агентивності, зокрема лексичні та семантичні групи носіїв провини. Дослідження залучає корпусний аналіз для аналізу мовних засобів і способів їх використання для применшення екологічних проблем, піддавання сумніву наявних доказів і применшення впливу людини на довкілля в риториці новинних ЗМІ. У цій статті ми намагаємося виокремити репрезентативні, хоча й не всеосяжні, лексико-семантичні групи носіїв провини в екологічному медіадискурсі. У статті виокремлено та проаналізовано лексико-семантичні групи носіїв провини за екологічні проблеми, пов'язані з людиною, суспільством, технологіями, природою та власне проблемами. Для анотації корпусу (новинних статей видання *The Guardian*, присвячених питанням екологічних проблем) та підрахунку статистичних даних було використано програмний інструмент UAM, що допоміг визначити сучасні моделі репрезентації агенсів, відповідальних за екологічні проблеми, а також причини, що зумовлюють та сприяють їхній появі. Це дало нам змогу зауважити маніпулятивний потенціал категорії агентивності у применшенні, приховуванні впливу людини на зміну середовища існування.

Ключові слова: екологічний медіадискурс, екологічні проблеми, атрибуція провини, агенс, лексико-семантичні групи носіїв провини, UAM, відповідальність, маніпуляція.

Problem statement. Ecological problems facing humanity nowadays, including climate change, are not an exception and are widely discussed within this scope. The relevance of the study is motivated by public attention to environmental issues, the investigation of their causes, as well as the growing interest among linguists towards the research of environmental discourse overall, including the need to investigate the way ecological problems' causes are verbalized and framed within environmental discourse, to identify linguistic means and patterns that reflect the relationship between humankind and nature. **The study aims** to examine the peculiarities and forms in which the causes of ecological problems are manifested in ecological news media discourse, to analyze the agency in ecological media discourse, to investigate how agency serve as a tool for manipulation in news reporting. In addition to methods of analysis and syn-

thesis, lexico-semantic and pragmalinguistic analyses, and the method of interpretative textual analysis, the research employed a corpus-based approach to manually annotate the empirical material and obtain quantitative results. The study material is represented by 13 news articles published in *The Guardian* from 2019 to 2025. The corpora were analyzed and manually annotated with the help of UAM multilayered corpus tool developed by Mick O'Donnell [15].

Analysis of recent scientific papers. The study of ecological discourse, as well as the issues of blame attribution and accountability for environmental problems, is a focal point of scientific discussions and debates among scholars due to the growing public concerns and awareness of environmental changes we face nowadays. The scientific base of the study is represented by the following research publications of the scholars who have investigated: the issues of blame and accountability for climate change, the role of anthropogenic agency in it through the philosophical perspective (C. Rehmann-Sutter [12]), the discursive strategies used to redirect responsibility within the climate delay discourses (W. F. Lamb et al [8]), agency of language and agency in language (A. Duranti [2]), the role of pragmatic inferencing in analyzing semantic meaning (J. Peregrin [10; 11]), the role of nominalizations in environmental problems representation (A. Goatly [4]), participant categories for semantic coding (L. Kawaletz, I. Plag [7]), semantics of nominalizations (L. Kawaletz [6]), etc. The research conducted by A. Duranti has greatly advanced our understanding of agency, particularly in the way the researcher brings the understanding of agency forward, taking into account social implications and thinking beyond the generative paradigm of Chomsky. A. Duranti investigates the agency in language and agency of language [2, p. 451]. Understanding language as an agent involves determining its role in ensuring communication, shaping, and representing realities. The scientist keeps studying the issue of agency in language within the traditions of linguistic anthropology. A. Duranti assumes that a language is an action, and its use and the resulting product of language also imply a sense of responsibility on the part of those who use it [2, p. 459]. M. Formanowicz, J. Roessel, C. Suitner and A. Maass [3] investigate how social meaning is manifested by grammatical constructions, in particular the role of the verb in agency perception. Agency is a category whose dynamism depends not only on the semantic meaning reflected in verbs, which are "linguistic markers of agency", but also on syntactic organization. Meanwhile, the understanding of agency implies a focus on verbs, which are grammatical entities conveying social meaning; however, the inferences about meaning are not only about the semantic content conveyed by words, but also about the grammatical categories they represent within syntactic constructions [3, pp. 567-568]. A. Goatly [4, p. 219] observes that nominalization, like middle ergative constructions, is a way to avoid specifying an agent or external cause and creates the image of environmental changes that occur by themselves, as well as to avoid responsibility, to obscure the anthropogenic contribution to environmental problems' causes.

Discussion and results. A shift in the rhetoric of media coverage of climate change is currently underway: an outright climate denial is no longer as convincing to the media's audience, and therefore, rhetorical tactics are being used that do not directly deny climate change, but rather downplay it, use and doubt existing evidence, and mitigate the human impact on the environment. Denying the anthropogenic factor in the driving mechanisms of environmental problems puts the mass media's target audience in a mental state that impairs the public's ability to realize the falsity of their beliefs and behavior, the exploitative way people live, and the aggressive attitude towards living beings on Earth, which are taken for granted, as well as resources such as water, land, and air, which are treated not as finite, life-giving resources, but as unlimited ones. Framing environmental problems as something that arises on their own, rather than as something that is human-driven, takes away precious time from all of humankind to solve the problem promptly. After all, realizing the real cause requires both time and effort to take measures to at least slow down the adverse impact on the environment, and, ideally, to take active steps to find the best solution. Efforts are impossible without people realizing their contribution to their habitat. One of the reasons people fall victim to manipulation in the field of climate change and crisis is their vulnerability, their inability to resist something they cannot control, such as natural disasters. The United Nations Development Programme [17] and the explainer issued by The Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment [13] single out climate denial, climate delay, greenwashing, climate conspiracy narratives as forms of climate dis- and misinformation. The common features and strategies behind the 12 types of discourses identified in the study [8] are grouped into four categories, namely "redirect responsibility", "push non-transformative solutions", "emphasize the downsides" of climate policy, or "surrender", used in media to discourage public climate action. It is worth noting that examining the issue of responsibil-

ity for climate change decision-making, according to the 'redirect responsibility' discourse type [8, p. 3], requires a primary understanding of the underlying causes of climate change, the roots of environmental problems, and the awareness of the role of human beings in shaping the environment. Hence, the first step is to understand the cause-and-effect relationships underlying any environmental problem, including climate change. Furthermore, the way a particular problem is highlighted and framed in the media, namely the agent responsible for an environmental problem, suggests identifying someone accountable for solving the problem. When determining those ones responsible for climate change, the philosopher C. Rehmann-Sutter [12] firmly attributes blame to humankind, but only when it comes to selecting between two opposing dichotomous agents: humankind and nature. In his view, the collective blame for climate change often aims to conceal the real causes and perpetrators. The modern understanding of blame implies that a subject can be accused only if their actions were conscious and purposeful. The same is true in the context of climate change: the collective entity is not responsible for its actions or inactions, as it has no will, and for C. Rehmann-Sutter [12], the concept of "collective" is identical to the concept of "nobody": narratives whose main message imposes blame on the collective, on a set of subjects, or even the phrase like "All are guilty!" are only a ploy to absolve or obscure individual contributions in order to diffuse personal accountability. At the same time, the scientist, following the perspective of Emmanuel Levinas and his foundations of the ethical framework, insists on the need for the wrongdoer to accept the culpability, since the individual's cognitive awareness is not only an indicator of blame acceptance, awareness of own 'burden', but also helps to recognize the damage, harm, and suffering caused to others.

T. A. van Dijk defines the main difference between persuasion and manipulation in terms of whether the addressee of the information has freedom of choice. In the case of persuasion, recipients of information are free to choose whether to accept the arguments presented by the addressee [16, p. 361]. At the same time, manipulative techniques make the target audience a passive consumer of information. The victims of manipulation cannot understand the real intentions and further consequences of the information, beliefs, or actions received from the manipulative addressee. For example, T. A. van Dijk describes the negative consequences for public perception when, following media coverage of immigration, recipients of information began to blame the poor state of the economy, unemployment, or migrants for economic problems, rather than the government and its directives [16, p. 362]. One of the triggers to manipulate is the desire to achieve authority, establish a dominant position, and thus impose one's visions and beliefs on others, indirectly influencing public behavior. Establishing a dominant position is the goal of the manipulator, which Teun A. van Dijk defines as "power abuse," [16, p. 372] with the media acting as a means of achieving control, exercising its influence in verbalized forms of public discourse (e.g., news articles, political debates, scientific publications, etc.), as well as a means of "social reproduction" of this power [16, p. 362]. Linguistic manipulations in news reporting via lexico-semantic means, syntactic organization of the information, positively or negatively marked vocabulary, stylistic devices influence the objectivity of news reporting [9, p. 32].

Scholars have been interested in the semantic aspect in the study of agency since the mid-1960s, but A. Duranti in his works attempts to explore semantic (thematic) roles of agency beyond the generative paradigm of Chomsky and brings the understanding of agency forward, taking into account social implications. From his perspective, the ontological status of the semantic (thematic) role of agent and intentionality challenge the process of agency definition [2, pp. 452–453]. A. Duranti defines agents as "entities whose actions have consequences for themselves or others" and whose interaction results in cause-effect relationships between them [2, p. 454]. At the same time, the function agency plays in a language is determined by the type of referent and the grammatical form it takes [2, p. 463].

To understand who or what is a blame-bearer for the consequences of environmental problems, it is important to consider not only the semantic content and syntactic structure of the sentence, but also pragmatic inferences, which literally stands for trying to "read between the lines." Pragmatic inferencing is a mental process in which, based on background knowledge, prior known facts, and evidence, a person uses logical thinking to draw conclusions that go beyond what is explicitly communicated. The semantic content provides the basis, which, being processed through cooperative social reasoning, allows us to determine the inferred meaning and marks the pragmatic Gricean interpretation of the expression [5, p. 117]. A. Duranti does not support the perspective that the subject necessarily means that it acts as an agent in the sentence, arguing that in English, especially in spoken English, most sentences are intransitive. In addition, being a nominal-accusative language, English grammatically allows

the role of agents to be performed by not only non-human entities, animate and inanimate referents, and abstract objects, but also processes, thereby granting those entities a quasi-agentive status [2, p. 464]. L. Kawaletz examines participant categories, their hyperonyms of and differentiates between such categories as actor, agent, and causer. An actor appears to be a causer of an event, regardless of whether they are animate or inanimate, whether their actions are conscious or not [6, p. 39]. J. Peregrin highlights that the semantic meaning of words should be taken into account in combination with inferences in empirical research in linguistics, arguing that "there is no meaning without inference...and without representation" [10, p. 1216] and, accordingly, semantics should not be paradigmatically separated from pragmatics [11]. Blamee's identification involves primarily clarifying the causes. According to the psychology of blame, locus of causality in the context of human agency singles out two categories of causes, namely internal (in cases where the situation arose due to the direct actions of a person) and external (in cases where the situation is perceived as the outcome of the actions of a person who was under the influence of external factors, the environment) [14, p. 138]. We hold the view that when people explain environmental problems as being caused by internal factors in environmental discourse, it implies the awareness of their role in shaping the Anthropocene. Meanwhile, when people focus on external causes as blame-bearers for the genesis and spread of environmental problems, it instead indicates conscious blame-shifting or immaturity in how humankind perceives and responds to its impact on the environment and the way we cope with climate change. The longer humanity realizes its role, at least through the use of language, the more it is likely to slow down humanity's response to piled-up ecological problems.

In this paper, we endeavor to capture a representative – though not all-encompassing – lexical and semantic categories of blame-bearers in ecological discourse. Qualitative and quantitative analysis helps to grasp better the current patterns of representing agents accountable for environmental problems and the causes triggering and contributing to their emergence in news reporting. It made it possible for us to notice a tendency to mitigate, obscure, or obfuscate agency in reporting news concerning ecological problems. Therefore, we aim to analyze agents and entities holding quasi-agentive status for causing ecological problems, that is, blame-bearers, organize them accordingly into lexico-semantic groups acknowledging the lexical and semantic meaning they hold not only explicit but also the one that could be inferred pragmatically, as well as taking into account the syntactic patterns they are shaped in.

The human-related lexico-semantic group of blame-bearers encompasses entities, i.e., concrete individuals or groups of people, as well as human-driven activities (everyday activities, professional activities, their behavior and lifestyles, etc.), which explicitly or implicitly function as instigators of environmental problems. The following example illustrates the world as the blame bearer for the lack of resources, implying a collective human-related lexico-semantic type.

"Each year, the world consumes more than 92b tonnes of materials – biomass (mostly food), metals, fossil fuels and minerals – and this figure is growing at the rate of 3.2% per year." ("The Guardian", 2019, March 12).

A closer examination of the human-related lexico-semantic group revealed the opportunity to distinguish **the society-related lexico-semantic group** further to denote the blame-bearers of environmental problems. Within this group, the human being is logically considered as a social being. This group can be further unpacked into layers denoting global society, civil society, the government sector, the economic sector, and so on. Each of these layers is parsed into components representing human beings as representatives of a particular sector, human-driven activities, and their products within this sector. For example, categories such as economic entities, representatives of economic entities, activities of economic entities, artifacts and products of economic activity, and the global economy as an entity can be further layered within the economic sector subgroup.

Let us consider the following example: *"Land use change – mostly for agriculture – accounts for over 80% of biodiversity loss and 85% of water stress as forests and swamps are cleared for cropland that needs irrigation"* ("The Guardian", 2019, March 12). In the excerpt from an article in *The Guardian*, the removal of the human factor from environmental impact is achieved through the use of nominalized phrases, such as l*and use change* and *biodiversity loss*, which serve as euphemisms that obscure the exploitative nature of human interaction with the natural environment. Moreover, the phrase *clear forest* has a positive connotation, which completely hinders the recipient's ability to grasp the problem of deforestation and treat it seriously.

In the headline of *The Guardian's* article *"Resource extraction responsible for half of the world's carbon emissions"* ("The Guardian", 2019, March 12), we notice two agents responsible for the problem of carbon emissions. Firstly, the agent is referred to

grammatically as anthropogenic activity placed as a subject, pertaining to activities within the economic sector of society (resource extraction). Secondly, we notice an appeal to impose blame on the world, not in the form of mere possession, but through the use of nominalization with an agent in the postposition. Thirdly, shifting blame semantically from possible entities (e.g., industries) to human activity within the economic sector makes agency a more generalized and abstract concept. L. Kawaletz and I. Plag investigate the semantics of nominalizations, in particular the semantics of participants and the way it is introduced into causal relationships based on the semantics of psych verbs. An activity means that the participant category of actor is involved. An activity does not presuppose intention as a component of the actor's participant role. The actor is semantically broader category than agent; those actions (not activity) are deliberate and conscious [7, p. 308]. The sentence is a clear example of agency mitigation. However, the semantic meaning implies that industry-related and society-related human activities within the primary economic sector are inferred.

"A fifth of world's ocean surface particularly vulnerable to threats driven by burning fossil fuel and deforestation, new research finds" ("The Guardian", 2024, June 04). In this instance, the target metonymically represented by the by-phrase is not the entire ocean, but only a part of it. The agent referred to by the by-phrase is not human beings, but their activity, a process expressed by the nominalized form of the gerund, i.e., burning fossil fuels and deforestation. Nominalization in the role of an agent that affects ecosystems deprives the target audience of empathy and compassion, creating the impression that the cause arises on its own and has no instigator standing behind it.

F. Cominetti [1] focuses on the role of nominalization as a semantic and syntactic tool of implicit linguistic strategies (presupposition, topicalization, vagueness, implicature) used to conceal responsibility, or more precisely, agents, as well as to conceal content. The manipulative potential of nominalization involves the strategy of vagueness, where nominalization is used to omit those involved in the action, the agents. A nominalized subject allows the instigator, the responsible agent that causes the environmental problem, to be omitted or concealed, making it difficult for the recipients to detect. Nominalization is a powerful grammatical strategy for enhancing linguistic implicitness. Moreover, the use of transformations at morphological and syntactic levels to create nominal forms makes it possible to shift the focus to a more generic action in terms of the semantics of the underlying verbal expression [1, pp. 75-76]. Nevertheless, while preserving the semantic meaning in the root of the verb, nominalization as a process leading to the formation of event nouns compresses or completely diminishes the thematic roles of the general action expressed by the verb under transformations [1, p. 78].

The nature-related lexico-semantic group of blame-bearers is involved in cases where blame for environmental problems is shifted to natural phenomena and processes (such as weather and temperature), living beings (excluding humans), their activities, abiotic substances, nature as a divine being or creature, and ecosystems, etc. *"In essence, there are no more safe spaces on Earth. We are already out of our safe operating space and if these trends continue, things will get worse. Extreme weather events will simply become much more frequent and that will have ever more serious financial and human costs"* ("The Guardian", 2024, January 31). The excerpt is an example of attributing responsibility to the weather, specifically to weather events that result from nature's response to anthropogenic activity. However, the human-driven trigger is not explicitly mentioned.

The following example in *The Guardian's* article titled *"World's feral pigs produce as much CO2 as 1.1m cars each year, study finds"* ("The Guardian", 2021, July 19) represents not only the shift of the responsibility for greenhouse gases to pigs, which became feral due to human negligence, but also implicitly appeases the conscience for using vehicles. Moreover, the article's author does not clearly distinguish between the terms *wild* and *feral*; the blame-bearer for greenhouse emissions – *pigs* – are portrayed negatively through the negatively labelled lexeme "invasive." In addition, the allocation of blame to the whole world in this sentence is achieved through the use of the possessive form (*world's*), which not only shows that feral pigs belong to the whole world, but also pragmatically might suggest the global scope of the problem, thus indicating that problem-solving requires collective efforts and actions.

"Feral hogs uproot soil while searching for food, in a process O'Bryan likens to 'mini tractors that are ploughing soil'. Doing so exposes microbes in the soil to oxygen. The microbes 'reproduce at a rapid rate and then that can produce carbon emissions [in the form of] CO2.'" ("The Guardian", 2021, July 19). In this example, we observe a case of blame allocation between multiple agents, where living beings fall into a nature-based lexical and semantic category. The blame is shifted, firstly, to representatives of the fauna (*pigs*) and secondly to representatives of

the microbiological world (*microbes*). Furthermore, there is a metaphorical comparison between animals' biological need for food to survive and the artifacts of technological advances within the agricultural sector, such as *tractors*. This artifact metaphor has an exaggerated effect in representing the consequences of the natural activity of the representatives of fauna.

"But on top of the heat, which forces fish and other species to move, if they are able, to more suitable climes, the oceans are also paying another heavy price for soaking up huge volumes of heat and carbon dioxide from fossil fuel emissions that would otherwise further warm the atmosphere for people on land. The extra CO_2 is making seawater more acidic, dissolving the shells of marine creatures, as well as starving the ocean of oxygen" ("The Guardian", 2024, June 04). The agent blamed for the forced relocation of habitats of oceanic ecosystems (*sharks*) is a by-product of the natural transformation of energy during thermodynamic processes (*heat*). The other nature-related blame-bearer is CO_2, a natural gas that causes suffering to its victim (*the ocean*) by starving them to death and depriving them of vital *oxygen*. Though the reader is likely to feel a sense of empathy in this sample because of the metaphorical personification of the ocean, the doer is not a human being, but CO_2 as the subject modified by the adjective extra, which expresses semantically something beyond the normal state or quantity.

The problem-related lexico-semantic groups of the blame-bearer are illustrated in cases where blame is attributed to environmental problems themselves. "*Sharks are deserting their coral reef homes as the climate crisis continues to heat up the oceans, scientists have discovered"* ("The Guardian", 2024, September 09). In the excerpt, the agent responsible for the ocean heating and the relocation of its inhabitants to more favorable areas of the ocean for further residence are explicitly the environmental problem itself – the *climate crisis*. When the problem itself serves as an actor that shapes the consequences, changing the biological habitat of the planet Earth, the role of humankind in altering the habitat and contributing to climate change is completely overlooked. The very notion of a climate crisis creates a somewhat distant sense of the readers' perception of the challenges, where readers may question climate change, yet take it for granted, despite the fear-mongering connotations of the lexeme *crisis*. However, the element of urgency, an implicit call for decisive, immediate action, is created by the fear-mongering effect. In this example, it is worth noting the metaphorical use of a military-related target domain, which can shape the image of sharks not as victims who suffer and are forced to resettle, but rather as deserters from their duty. Such a stylistic device puts humans and representatives of the animal world in unequal positions, with humans taking the dominant position. However, it is worth noting that although human beings put themselves in a superior position to other beings, this logically increases their moral responsibility towards others.

The technology-related lexico-semantic group of blame-bearers is observed in cases where blame is assigned for environmental problems to human-made objects and entities that affect the natural environment due to technological advances, such as technological artifacts, processes, and entities (e.g., industries, companies, etc.). In the following example, it is the artifact (*electric vehicles*) that is explicitly responsible for the issue of raw materials extraction and use. *"Electric vehicles, for example, use almost 10 times more 'critical raw materials' than conventional cars < ... >"* ("The Guardian", 2024, January 31).

"Light pollution now affects 23% of Earth's surface and is rapidly growing in extent and intensity, data suggests. There is already evidence for detrimental effects on human health and concerns that many species are affected, with negative consequences including die-offs of insects and the disruption of migration patterns in bats and sea turtles" ("The Guardian", 2025, August 21). This example is particularly noteworthy because it simultaneously reflects the implicit instigator in the role of humankind, or rather, their activities, as a source of environmental problems due to technological advancements. In addition, we notice that when describing the negative impact of light pollution, living beings (*insects, bats, sea turtles*) are saliently mentioned. However, again, the consequences are expressed through nominals (*die-offs, disruption*).

The study compares annotated datasets to identify distributional tendencies within and across a global corpus of texts – 13 news reporting articles addressing environmental problems. The feature-pattern analysis illustrated that it was possible to detect the blame-bearer in 59.3% (195) of annotated segments under investigation. Considering all 195 as the complete set (100%) of annotated segments, the UAM corpus tool revealed the following patterns, presented below.

Among the lexico-semantic groups of blame-bearers analyzed, the society-related lexico-semantic group of blame-bearers for environmental problems demonstrates the highest frequency, with 39.5% of examples. The second place is occupied by the human-related lexico-semantic group (25.6%), followed by the problem-related lexico-semantic

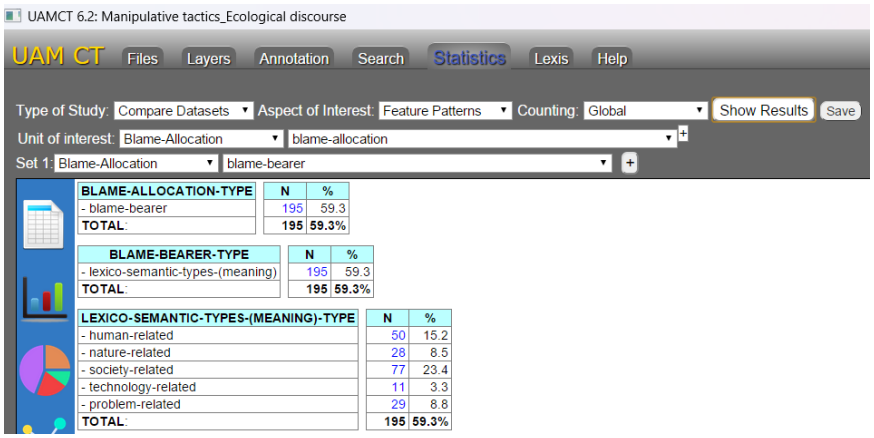

BLAME-ALLOCATION-TYPE	N	%
- blame-bearer	195	59.3
TOTAL:	195	59.3%

BLAME-BEARER-TYPE	N	%
- lexico-semantic-types-(meaning)	195	59.3
TOTAL:	195	59.3%

LEXICO-SEMANTIC-TYPES-(MEANING)-TYPE	N	%
- human-related	50	15.2
- nature-related	28	8.5
- society-related	77	23.4
- technology-related	11	3.3
- problem-related	29	8.8
TOTAL:	195	59.3%

Fig. 1. The feature-pattern analysis of lexico-semantic groups of blame-bearers for environmental problems

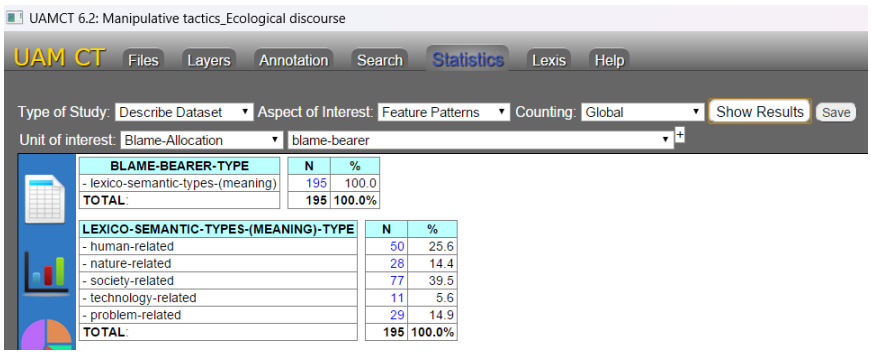

BLAME-BEARER-TYPE	N	%
- lexico-semantic-types-(meaning)	195	100.0
TOTAL:	195	100.0%

LEXICO-SEMANTIC-TYPES-(MEANING)-TYPE	N	%
- human-related	50	25.6
- nature-related	28	14.4
- society-related	77	39.5
- technology-related	11	5.6
- problem-related	29	14.9
TOTAL:	195	100.0%

Fig. 2. The table demonstrates the frequency of occurrences of each lexico-semantic group in *The Guardian* news articles concerning environmental issues

group, which accounts for 14.9% of instances. The least common lexico-semantic groups of blame-bearer in the analyzed articles are revealed to be the nature-related group (14.4%) and the technology-related group (5.6%). These groups, despite their low frequency, demonstrate instances of shirking environmental responsibility and erasing the anthropogenic factor from the emergence of environmental problems. However, it is worth noting that the pronounced occurrence of nominalizations is particularly noticeable in groups exhibiting the highest frequency counts. Nominalizations serve as a linguistic tool at both the semantic and syntactic levels to create a somewhat distant sense of the readers' perception of the challenges, which in turn might result in questioning the existence or even taking environmental problems for granted.

Conclusions and perspectives for further investigations. Language serves simultaneously as a tool used by humans and as a resource that allows them to shape and represent reality: humans are primarily responsible for how they use language, and they are the ones who define the way they frame the cause and effect of an environmental problems, which facet and agent to make salient, which agent to mitigate, obfuscate or completely erase. Taking everything into account, recognizing one's responsibility makes sense from a moral perspective. Accurate media coverage is essential for ensuring that the public receives reliable information, because it allows one to fix one's mistakes whenever possible, or, in the context of global changes in the habitat and environmental problems, at least to change the prevailing mindset to improve the prospects for the future, i.e. to develop a forward-thinking orientation and elaborate a plan of possible actions to preserve nature. An analysis of news articles on environmental problems revealed the prevalent use of nominalizations to describe the causes, blame-bearers and consequences of environmental and climate change we face nowadays. Nominalizations serve as a linguistic tool at both the semantic and syntactic levels to create a somewhat distant sense of the readers' perception of the challenges, which in turn might result in questioning the existence or even taking environmental problems for granted. The society-related lexico-semantic group of blame-bearers for environmental problems demonstrates the highest frequency, with 39.5% of examples. Yet we noticed that when the problem (14.9%) or

nature-related phenomena, processes, entities, etc. (14.4%) themselves serve as blame-bearers, it is a kind of strategy to shift the blame from humankind to mitigate the anthropogenic factor for transforming the biological habitat of the planet Earth, climate change, and environmental degradation. The use of negatively evaluative vocabulary when denoting semantically a nature-related blame-bearer, the use of nominalized subject denoting activities or processes as agents and emphasis on collective entities as causers of environmental problems allow the instigators, the responsible agents that causes the environmental problem, to be omitted or concealed, making it difficult for the readers of news articles to perceive the real causes and consequences as well slow down the actions towards the eco-conscious life and welfare. The study also proved the importance of pragmatic inferencing in analyzing lexico-semantic types of blame-bearers for environmental problems in news reporting articles. The findings may be useful for further investigations into patterns of agency representations in media, as well as the manipulative strategies and tactics employed in the representation of agents accountable for environmental problems, a critical analysis of the role of agency in narratives centered on environmental issues within ecological, media, economic and political discourses.

REFERENCES:

1. Cominetti F. Nominalization as an enhancer of linguistic implicitness in political discourse. *Lingue e Linguaggi*. 2023. Vol. 56. P. 69–88.

2. Duranti A. Agency in Language. *A Companion to Linguistic Anthropology* / ed. by A. Duranti. 2004. P. 451–473.

3. Formanowicz M., Roessel J., Suitner C., & Maass A. Verbs as linguistic markers of agency: The social side of grammar. *European Journal of Social Psychology*. 2017. Vol. 47(5). P. 566–579. URL: https://doi.org/10.1002/ejsp.2231 (date of access: 15.09.2025).

4. Goatly A. Green grammar and grammatical metaphor, or language and myth of power, or metaphors we die by. *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and. Environment.* New York; London, 2001. P. 203–225.

5. Grygiel M. The role of pragmatic inferencing in causing semantic change. *Anuari de Filologia. Estudis de Lingüística*. 2016. Vol. 6. P. 115–130. URL: https://doi.org/10.1344/afel2016.6.6 (date of access: 10.09.2025).

6. Kawaletz L. The semantics of English -ment nominalizations (Empirically Oriented Theoretical Morphology and Syntax 12). Berlin : Language Science Press, 2023. 218 p. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.7915801 (date of access: 10.09.2025).

7. Kawaletz L., Plag I. Predicting the semantics of English nominalizations: a frame-based analysis of -ment suffixation. *Semantics of Complex Words* / ed. by L. Bauer, L. Körtvélyessy, P. Štekauer. Switzerland, 2015. P. 289–319.

8. Lamb W. F., Mattioli G., Levi S., et al. Discourses of climate delay. *Global Sustainability.* 2020. Vol. 3, e17. P. 1–5. URL: https://doi:10.1017/sus.2020.13 (date of access: 10.09.2025).

9. Nordlund M. Linguistic manipulation: an analysis of how attitudes are displayed in news reporting : Independent thesis Advanced level (degree of Master (One Year)). Sweden, 2003. 46 p.

10. Peregrin J. An inferentialist approach to semantics: time for a new kind of structuralism?. *Philosophy Compass*. 2008. Vol. 3, no. 6. P. 1208–1223. URL: https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2008.00179.x (date of access: 11.09.2025).

11. Peregrin J. Pragmatism & Semantics. *Jarda Peregrin's Page*. URL: http://jarda.peregrin.cz/mybibl/PDFTxt/482.pdf (date of access: 27.09.2025).

12. Rehmann-Sutter C. Wer ist eigentlich schuld am Klimawandel?. *Philosophie.ch*. URL: https://www.philosophie.ch/2019-02-19-rehmannsutter (date of access: 11.09.2025).

13. Sethi P. What are climate misinformation and disinformation and what is their impact? – Grantham Research Institute on climate change and the environment. *Grantham Research Institute on climate change and the environment*. URL: https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/explainers/what-are-climate-misinformation-and-disinformation/ (date of access: 16.09.2025).

14. Shaver K. G. The Attribution of Blame. New York, NY : Springer New York, 1985. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4612-5094-4 (date of access: 15.09.2025).

15. UAM CorpusTool Homepage. *UAM CorpusTool Homepage*. URL: http://www.corpustool.com/index.html (date of access: 02.09.2025).

16. van Dijk T. A. Discourse and manipulation. *Discourse & Society*. 2006. Vol. 17, no. 3. P. 359–383. URL: https://doi.org/10.1177/0957926506060250 (date of access: 17.09.2025).

17. What are climate misinformation and disinformation and how can we tackle them? | UNDP Climate Promise. *UNDP Climate Promise*. URL: https://climatepromise.undp.org/news-and-stories/what-are-climate-misinformation-and-disinformation-and-how-can-we-tackle-them (date of access: 14.09.2025).

18. Carrington D. Sharks deserting coral reefs as oceans heat up, study shows. *The Guardian*. 2024. 9 September [Online]. URL: https://www.theguardian.com/environment/article/2024/sep/09/sharks-deserting-coral-reefs-climate-crisis-heating-oceans-study (date of access: 14.09.2025).

19. Devlin H. Light pollution causes urban birds to stay awake longer each day, study finds. *The Guardian.* 2025. 21 August [Online]. URL: https://www.theguardian.com/environment/2025/aug/21/light-pollution-causes-urban-birds-to-stay-awake-longer-each-day-study-finds (date of access: 16.09.2025).

20. Lu D. (2021). World's feral pigs produce as much CO2 as 1.1m cars each year, study finds. *The Guardian.* 2021. 19 July [Online]. URL: https://www.theguardian.com/environment/2021/jul/19/worlds-feral-pigs-produce-as-much-co2-as-11m-cars-each-year-study-finds (date of access: 17.09.2025).

21. Milman O. Oceans face 'triple threat' of extreme heat, oxygen loss and acidification. *The Guardian*. 2024. 4 June [Online]. URL: https://www.theguardian.com/environment/article/2024/jun/04/extreme-heat-oceans-acidification (date of access: 12.09.2025).

22. Neslen A. Extraction of raw materials to rise by 60% by 2060, says UN report. *The Guardian.* 2024. 31 January [Online]. URL: https://www.theguardian.com/environment/2024/jan/31/raw-materials-extraction-2060-un-report (date of access: 10.09.2025).

23. Watts J. Resource extraction responsible for half world's carbon emissions. *The Guardian.* 2019. March 12 [Online]. URL: https://www.theguardian.com/environment/2019/mar/12/resource-extraction-carbon-emissions-biodiversity-loss (date of access: 12.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 811.111’37’42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.12

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

STYLISTIC FEATURES OF ENGLISH SCIENTIFIC DISCOURSE

Томчаковська Ю.О.,
orcid.org/0000-0003-0117-2704
доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Томчаковський О.Г.,
orcid.org/0000-0001-6586-8095
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

Сташук Т.І.,
orcid.org/0000-0002-3475-6530
асистент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті здійснено комплексний аналіз стилістичних особливостей англомовного наукового дискурсу як багаторівневої системи, що поєднує лінгвістичні, риторичні та когнітивно-комунікативні характеристики. Метою дослідження є визначення лексико-граматичних і риторико-стилістичних домінант академічного письма в різних галузях знань та з’ясування впливу нових форматів наукової комунікації й технологій штучного інтелекту на трансформацію академічного стилю. Матеріалом дослідження стали англомовні наукові тексти гуманітарного, юридичного та економічного спрямування, що репрезентують різні типи академічного мислення й дискурсивної практики. Результати аналізу засвідчили, що гуманітарний науковий дискурс відзначається високою термінологічною насиченістю, складною синтаксичною організацією, частим уживанням номіналізацій, засобів епістемічної модальності та аналітичної аргументації. Юридичний дискурс, навпаки, характеризується формалізованістю, доктринальністю, нормативною визначеністю, активним використанням пасивних конструкцій і цитуванням авторитетних джерел, що забезпечує логічну послідовність та об’єктивність викладу. Економічний науковий дискурс тяжіє до лаконізму, практичності та комунікативної ефективності, виявляючи динамічну граматику, активні дієслівні форми й рекомендаційний стиль, спрямований на вироблення рішень і застосування результатів на практиці. Встановлено, що нові формати наукової комунікації (препринти, відкриті журнали, мультимодальні публікації) сприяють стандартизації структури, посиленню прозорості методів, появі декларацій про використання ШІ та формуванню нового типу академічної відповідальності. Сучасний англомовний науковий дискурс розвивається у напрямі технологічності, мультимодальності, міждисциплінарності й підвищеної етичності, що засвідчує перехід від традиційного текстоцентричного стилю до гнучкої, інтерактивної та відкритої моделі наукового спілкування.

Ключові слова: англомовний науковий дискурс, академічний стиль, лексико-граматичні особливості, риторико-стилістичні домінанти, дисциплінарна варіативність, наукова комунікація, цифровізація.

The article presents a comprehensive analysis of the stylistic features of English scientific discourse as a multilevel system combining linguistic, rhetorical, and cognitive-communicative characteristics. The aim of the study is to identify the lexico-grammatical and rhetorical-stylistic dominants of academic writing across different fields of knowledge and to determine the impact of new forms of scientific communication and artificial intelligence technologies on the transformation of the academic style. The research material consists of English-language scientific texts in the humanities, law, and economics, which represent various types of academic thinking and discursive practice. The findings show that the humanitarian scientific discourse is characterized by high terminological density, complex syntactic organization, frequent use of nominalizations, epistemic modality, and analytical argumentation. In contrast, the legal discourse is marked by formalization, doctrinality, normative precision, active use of passive constructions, and extensive citation of authoritative sources, which ensure logical consistency and objectivity of presentation. The economic and managerial discourse demonstrates conciseness, practicality, and communicative efficiency, featuring dynamic grammar, active verbal forms, and a recommendatory style oriented toward decision-making and the practical application of results. It is established that new formats of scientific communication (preprints, open-access journals, and multimodal publications) contribute to the standardization of structure, the enhancement of methodological transparency, the introduction of AI-use declarations, and the formation of a new type of academic responsibility. Modern English scientific discourse is evolving toward technological support, multimodality, interdisciplinarity, and increased ethical sensitivity, marking the transition from a traditional text-centered model to a flexible, interactive, and open system of scholarly communication.

Key words: English scientific discourse, academic style, lexico-grammatical features, rhetorical-stylistic dominants, disciplinary variation, scientific communication, digitalization.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці науковий дискурс розглядається як особливий тип комунікації, що має власні закономірності організації, мовні та стилістичні ознаки [1]. Англомовний науковий дискурс посідає провідне місце в глобальному академічному середовищі, адже англійська мова виконує роль міжнародної мови науки. Попри численні дослідження, присвячені граматичним, семантичним і прагматичним аспектам академічного мовлення, питання стилістичних особливостей англомовного наукового тексту залишається недостатньо висвітленим у зіставному та функціональному вимірах [2; 3; 5]. Зокрема, відкритими залишаються проблеми взаємодії об'єктивності та авторської модальності, балансу між формальністю і доступністю викладу, а також впливу жанрових і дисциплінарних чинників на вибір стилістичних засобів. Потребує подальшого аналізу використання сучасних комунікативних стратегій у цифровому академічному просторі, де трансформуються традиційні норми наукового стилю. Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю системного опису стилістичних особливостей англомовного наукового дискурсу, виявлення його домінант, варіативності та тенденцій розвитку під впливом глобалізаційних і технологічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд сучасних підходів до стилістики англомовного наукового дискурсу спирається на жанрово-риторичну традицію та корпусні описи. У збірнику *Academic Discourse Across Disciplines* окреслено міждисциплінарну варіативність академічних жанрів і риторичних ходів, що зумовлює відмінності у ступені формальності, видимості автора та організації аргументації; водночас наголошено на спільних комунікативних цілях, які формують стильові конвенції незалежно від галузі знань [1]. Корпусні дослідження підтверджують, що академічне письмо характеризується підвищеною лексичною щільністю, розгорнутими іменниковими групами, частішим використанням номіналізацій і складнопідрядних структур порівняно з розмовним мовленням; ці параметри мають прямі дидактичні наслідки для EAP-навчання [4]. Новіші праці деталізують дисциплінарні градієнти складності та стилістики у студентських текстах. Так, показано системну різницю між «hard» і «soft» науками у виборі синтаксичних шаблонів, маркерів авторської позиції та ступені стандартизації риторичних ходів [2; 5]. Такі висновки уточнюють модель жанрових очікувань, оскільки у точних дисциплінах домінує конденсований, процедурно орієнтований стиль із високою часткою технічної лексики, тоді як гуманітаристика допускає ширший спектр оцінних і інтерпретативних засобів [2; 5].

Паралельно вибудовується соціально-педагогічний вимір академічного письма. Дослідження засвідчують, що успішність академічного письма залежить не лише від мовної компетенції, а й від доступу до жанрових практик, менторської підтримки та розуміння локальних етичних і стилістичних норм; бракує прозорих механізмів навігації між дисциплінарними очікуваннями та інституційними вимогами [6; 7].

Цифровізація та поява інструментів штучного інтелекту змінюють контекст створення академічних текстів. Підкреслюється подвійний ефект – потенційне полегшення мовної редакції та форматування при одночасних ризиках стандартизації стилю, зниження авторської відповідальності та безпеки освітнього середовища, що вимагає прозорих політик розкриття використання ШІ та перегляду критеріїв оцінювання письма [3].

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у виявленні та систематизації стилістичних особливостей англомовного наукового дискурсу на матеріалі статей із різних галузей знань, представлених у провідних англомовних наукових виданнях. Дослідження спрямоване на встановлення взаємозв'язку між жанровими, дисциплінарними та комунікативними характеристиками текстів, а також на визначення тенденцій еволюції наукового стилю в умовах глобалізації та цифровізації академічного середовища. **Завдання дослідження**: проаналізувати теоретичні підходи до визначення стилістичних параметрів англомовного наукового дискурсу; визначити лексико-граматичні та риторико-стилістичні домінанти наукових текстів у межах різних дисциплін; порівняти мовні й композиційні особливості текстів гуманітарного, юридичного та економічного спрямування; окреслити вплив нових форматів наукової комунікації та технологій штучного інтелекту на трансформацію академічного стилю.

Матеріали дослідження становлять наукові тексти з трьох авторитетних англомовних джерел: *English Language and Linguistics (Cambridge University Press)* [8]; *Harvard Law Review* [9]; *Harvard Business Review* [10]. Вибір матеріалу зумовлений прагненням охопити тексти різних галузей знань (лінгвістики, права та менеджменту) з метою виявлення спільних і варіативних рис стилістичної організації англомовного наукового дискурсу.

Виклад основного матеріалу. У наукових текстах журналу *English Language and Linguistics* [8] переважає термінологічна точність і структурна складність, що проявляється у великій кількості номіналізацій, складених іменникових груп і послідовному використанні технічної лексики типу *morphosyntactic agreement, lexical distribution* чи *corpus analysis*. Стиль відзначається обережною модальністю, де автори формулюють висновки через дієслова на зразок *suggest, seem, appear*, уникаючи категоричності. Синтаксис тяжіє до складнопідрядних конструкцій, що забезпечують логічну зв'язність аргументації. Риторично цей дискурс характеризується послідовною структурою, чітким формулюванням дослідницьких питань і глибокою міжтекстовою зв'язаністю через численні посилання на попередні емпіричні роботи. Стиль є нейтральним, доказовим і академічно виваженим, що відповідає вимогам сучасної лінгвістичної науки.

У публікаціях *Harvard Law Review* [9] спостерігається висока формалізація мовлення й перевага доктринальної термінології, характерної для юридичної аргументації. Лексика насичена термінами на зразок *jurisdiction, precedent, constitutional doctrine*, а граматична структура відзначається частим уживанням пасиву, інверсії та складних атрибутивних груп. Зазначені засоби підкреслюють об'єктивність і безособовість викладу. Риторична організація текстів вибудовується за моделлю логічного доведення – від постановки правової проблеми через аналіз судових рішень і попередніх доктрин до оцінки наслідків для розвитку правової системи. Аргументація базується на цитуванні авторитетів, що створює ефект академічної легітимності. Стиль поєднує полемічну енергію з формальною точністю, забезпечуючи переконливість через логічну послідовність та нормативну визначеність.

У текстах *Harvard Business Review* [10] простежується інша стилістична домінанта – орієнтація на практичність, доступність і мотиваційний вплив. Лексика є сучасною, з великою кількістю дієслів дії (*lead, manage, decide, innovate*), виразів поради чи заклику до дії. Граматика тяжіє до активних конструкцій і коротких речень, що підсилюють динаміку викладу. Модальність має характер рекомендацій: замість безособових конструкцій уживаються прямі поради, а звернення до читача створює ефект діалогу. Риторично тексти структуровано у формі практичних настанов, кейсів чи сценаріїв, де теоретичне узагальнення переходить у прикладне рішення. У такий спосіб формується гібридний стиль між академічним аналізом і публіцистичною інтерпретацією, зорієнтований на фахівців і управлінців.

Порівняльний аналіз свідчить, що лексико-граматичні засоби та риторико-стилістичні стратегії в різних дисциплінах залежать від комунікативної мети. У лінгвістичному дискурсі домінує наукова об'єктивність і термінологічна точність, у юридичному – формалізована аргументація та нормативність, а в бізнесовому – прагматична дієвість і переконливість через спрощені синтаксичні структури та експресивні апеляції до досвіду. Дані відмінності відображають дисциплінарну специфіку наукового стилю, але водночас засвідчують його адаптивність і здатність трансформуватися під впливом цільової аудиторії й соціального контексту.

Гуманітарні наукові тексти характеризуються високою термінологічною насиченістю у поєднанні з аналітичною, часто теоретико-методологічною лексикою. Для них типовими є номіналізації, розгорнуті іменникові групи, широке використання віддієслівних іменників і складнопідрядних конструкцій, що забезпечують максимальну точність дефініцій і складну ієрархію понять. Модальність переважно обережна: автори активно застосовують засоби епістемічного пом'якшення на кшталт *seem, appear, suggest* у відповідних перекладних або англомовних фрагментах, чітко маркують межі узагальнень і позначають обмеження дизайну дослідження. Композиційно такі тексти тяжіють до класичної наукової архітектоніки з анотацією, проблематизацією, оглядом літератури, методами, результатами та обговоренням; інтертекстуальність висока, посилання виконують не лише довідкову, а й аргументативну функцію, вибудовуючи дискусивне поле навколо дослідницького питання. Аргументація розгортається від теоретичного рамкування до інтерпретацій результатів із постійними зіставленнями з попередніми студіями.

Юридичні наукові тексти демонструють іншу логіку мовної економії та композиції. Лексика доктринально маркована, значну частину становлять терміни, що кодифікують правові категорії, процедури та стандарти доведення. На граматичному рівні часті пасивні конструкції, безособові формулювання, довгі атрибутивні ланцюжки, які відтворюють формалізовану структуру норм і тлумачень. Модальність більш визначена порівняно з гуманітаристикою, так, автор прагне до нормативної ясності, але водночас утримує баланс між категоричністю і посиланням на прецеденти, стандарти перевірки та межі застосовності

висновків. Композиційно такі тексти будуються як послідовна реконструкція правової позиції: постановка проблеми, виклад релевантних норм і прецедентів, аналітичне тлумачення, зіставлення конфліктних підходів, формулювання критеріїв і висновків для практики. Примітки-виноски мають високу щільність і часто виконують роль додаткових блоків аргументації, підкріплюючи основний текст авторитетними джерелами.

Економічні та менеджеріальні наукові тексти зорієнтовані на перехід від аналітики до практичних рекомендацій, що зумовлює іншу мовну і композиційну стратегію. Лексика більш операційна, з великою часткою дієслів дії й термінів, які описують процеси прийняття рішень, управління змінами, оцінку ризиків та ефективність. Синтаксис компактніший, частіше використовуються активні конструкції та короткі речення з чітко маркованими причинно-наслідковими зв'язками. Модальність має рекомендаційний характер, оскільки автори формулюють рамки дій, умови застосування та очікувані результати, нерідко доповнюють аргументи емпіричними ілюстраціями, узагальненими кейсами, схемами чи таблицями. Композиційно ці тексти відкриваються постановкою управлінської проблеми й контексту, далі пропонують аналітичну модель або концептуальну рамку, після чого переходять до конкретизованих кроків упровадження й висновків щодо обмежень та напрямів подальших досліджень.

Порівняльно можна підсумувати, що гуманітарний дискурс підтримує високу щільність термінів і складний синтаксис для тонкої концептуалізації, юридичний – формалізує доведення через доктринальну лексику та ієрархію джерел, натомість економічний – оптимізує виражальні засоби під практичну застосовність і швидке сприйняття. Відмінності у виборі лексики, типовій синтаксичній організації, ступені модальності й композиції прямо відбивають різні моделі доказовості, цільові аудиторії та очікуваний спосіб використання знання: від теоретичного осмислення і дискусійної інтегрованості, через нормативну визначеність і процедурну легітимність, до управлінської дієвості й трансферу результатів у рішення та політики.

Нові формати наукової комунікації зміщують акценти академічного стилю від суто текстоцентричного викладу до прозорого, даноорієнтованого та мультимодального представлення знання. Поширення препринтів і відкритого рецензування стимулює оперативність і публічність аргументації, тому зростає роль коротких, виразних вступів із чітким формулюванням внеску, обов'язкових розділів про обмеження дослідження та розширених описів методів і даних. Стандарти відтворюваності (опис протоколів, посилання на відкриті репозиторії, версіонування коду) формують більш жорстку композиційну рамку: методологічні підрозділи стають довшими й точнішими, з'являються сталі шаблони звітності й чеклісти, а візуалізації та таблиці беруть на себе значну частину пояснювальної функції. Паралельно зростає частотність метадискурсивних маркерів, що керують читачем у середовищі гіперпосилань і додаткових матеріалів, а до основного тексту дедалі частіше додаються *plain-language summaries* для міждисциплінарної аудиторії.

Технології штучного інтелекту впливають на академічний стиль двовекторно: вони полегшують мовно-редакційні та рутинні операції і водночас спричиняють нормативні зсуви у бік прозорості авторства та відповідальності за зміст. Інструменти на кшталт лінгвістичних асистентів і генеративних систем вирівнюють поверхневі показники тексту, знижуючи варіативність стилю й стимулюючи більш стандартну фразеологію, проте підвищують вимоги до точності тверджень, перевірки фактів і чіткого розрізнення між «AI-assisted» та «AI-generated» внеском, що відображається композиційно у появі окремих декларацій про використання ШІ, деталізації розділів про методи обробки даних і джерела, а також у посиленій увазі до епістемічної модальності.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу узагальнити основні закономірності стилістичної організації англомовного наукового дискурсу та виявити тенденції його розвитку в сучасному академічному середовищі. Академічний стиль англійської мови виявляє виразну дисциплінарну варіативність: гуманітарні тексти тяжіють до теоретичності, високої лексичної щільності, складної синтаксичної організації та використання епістемічної модальності; юридичні тексти вирізняються формалізованістю, доктринальною термінологією, логічною послідовністю викладу та нормативною визначеністю, що забезпечує аргументативну чіткість; економічні тексти, навпаки, орієнтуються на лаконізм, практичність і комунікативну ефективність, що виявляється у переважанні активних конструкцій, коротких речень і рекомендаційної модальності.

Спільною рисою для різних типів наукового дискурсу є прагнення до балансу між об'єктивністю й авторською модальністю, між формальністю викладу та зрозумілістю для міждисциплі-

нарної аудиторії. Академічний стиль поступово стає більш гнучким та адаптивним, поєднуючи традиційні риси наукового письма з елементами інтерпретативності, пояснювальності та авторської саморефлексії.

Вплив нових форматів наукової комунікації (відкритих платформ, препринтів, мультимодальних публікацій) спричинив зміну риторичної організації текстів. Зростає роль стандартизованих структур, чітких описів методів, візуалізацій, коротких анотацій і *plain-language summaries*, що забезпечують прозорість дослідження та полегшують міждисциплінарне сприйняття. Академічне письмо стає більш структурованим, технологічно підтриманим і доступним для широкого кола читачів.

Технології штучного інтелекту також суттєво впливають на академічний стиль, сприяючи автоматизації мовного редагування, узгодженню лексики та синтаксису, проте водночас актуалізують питання авторської відповідальності, перевірки фактів і прозорості використання цифрових інструментів. Сучасний академічний дискурс поступово перетворюється на динамічну систему, у якій поєднуються раціональність, структурна чіткість, комунікативна ефективність і цифрова відкритість, що визначає новий етап розвитку наукової комунікації в англомовному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Academic Discourse Across Disciplines / eds. K. Hyland, M. Bondi. Bern: Peter Lang, 2006. (Linguistic Insights). P. 68–70.

2. Ahmad M., Mahmood M. A., Siddique A. R. Features characterizing academic writing: A corpus-based research on dissertations from hard and soft science disciplines. *City University Research Journal of Literature and Linguistics.* 2023. Vol. 6, № 1. P. 61–78. DOI: https://doi.org/10.17323/jle.2024.21618.

3. Ahmad S. F., et al. Impact of Artificial Intelligence on Human Loss in Decision Making, Laziness and Safety in Education. *Humanities and Social Sciences Communications.* 2023. Vol. 10, № 1. P. 1–14. DOI: https://doi.org/10.1057/s41599-023-01787-8.

4. Biber D., Gray B., Staples S. Contrasting the grammatical complexities of conversation and academic writing: Implications for EAP writing development and teaching. *Language in Focus*. 2016. Vol. 2, № 1. P. 1–18. DOI: https://doi.org/10.1515/lifijsal-2016-0001.

5. Dong J., Wang H., Buckingham L. Mapping out the disciplinary variation of syntactic complexity in student academic writing. *System*. 2023. Vol. 113. P. 1–15. DOI: https://doi.org/10.1016/j.system.2022.102974.

6. Eze S. C., Inegbedion H. Key factors influencing academic performance of international students' in UK universities: a preliminary investigation. *British Journal of Education*. 2015. Vol. 3. P. 55–68. DOI: 10.37745/bje.vol3.no5.p55-68.2013.

7. Gupta S., Jaiswal A., Paramasivam A., Kotecha J. Academic Writing Challenges and Supports: Perspectives of International Doctoral Students and Their Supervisors. *Frontiers in Education*. 2022. Vol. 7:891534. DOI: 10.3389/feduc.2022.891534.

8. English language and linguistics. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/english-language-and-linguistics

9. Harvard Law Review. URL: https://harvardlawreview.org/category/articles/

10. Harvard Business Review. URL: https://hbr.org

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

UDC 81’367:81’373:378(73)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.13

SYNTAXIC METHOD OF CREATING TERMINOLOGICAL LEXICON OF THE U. S. HIGHER EDUCATION

СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ УТВОРЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ США

Fedorenko S.V.,
orcid.org/0000-0001-8517-9975
Doctor of Science in Pedagogy, Professor,
Professor at the Philology and Translation Department
Kyiv National University of Technologies and Design

Kornyeyeva I.O.,
orcid.org/0000-0003-4617-6741
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Philology and Translation Department
Kyiv National University of Technologies and Design

Isakova Ye.P.,
orcid.org/0000-0002-8487-042X
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Philology and Translation Department
Kyiv National University of Technologies and Design

The article highlights the features of the syntactic method of forming the terminological vocabulary of the U. S. higher education. Various approaches to the classification of terminological formation are considered. Through a continuous sample of specialized texts of different genres, two types of terms were identified according to their syntactic method of their formation: compound terms and terminological phrases, which are syntactic constructions, consisting of two or more interconnected components. It is noted that compound terms differ from phrases in the way that they are characterized by certain semantic and syntactic features, which include: an established sequence of components of the compound term, declension of only the last component, the presence of semantic relations between individual components, tendencies towards lexicalization and idiomatization of the meaning of a compound term. It is stated that terminological phrases, being analytical in nature, are an integral part of any specialized terminological system, and the U. S. higher education sphere is no exception. It is outlined that terminological phrases demonstrate a greater ability to clarify the meaning of a concept or process due to their ability to provide additional explanatory or clarifying professional characteristics expressed in commonly used lexical units. It is emphasized that due to their increased length and, accordingly, bulkiness, polycomponent terminological word-groups are significantly inferior in number to two-component terminological phrases. It is concluded that the syntactic method of creating terms in the U. S. higher education sector is quite productive. This is explained by the fact that by using a terminological phrase it is easier to convey the belonging of a particular terminological word-group to a classification series. This affiliation is based on the genus-specific relationship of concepts, which explains the widespread use of the syntactic method of term formation in the specialized language of the U. S. higher education.

Key words: terminological vocabulary of the U. S. higher education, compound term, terminological word-group, syntactic construction, syntactic method of term formation, specialized language.

У статті висвітлено особливості синтаксичного способу творення термінологічної лексики вищої освіти США. Розглянуто різні підходи до класифікації способів термінотворення. Шляхом суцільної вибірки із різножанрових фахових текстів виявлено терміни двох типів відповідно до їх синтаксичного способу творення: терміни-композити та термінологічні словосполучення, що є синтаксичними конструкціями, кожна з яких складається із двох або більше пов’язаних між собою компонентів. Зазначено, що терміни-композити відрізняються від словосполучень тим, що вони характеризуються певними семантичними і синтаксичними ознаками, які включають: установлену послідовність складників композита, відмінювання лише останнього складника, наявність семантичних відношень між окремими складниками, тенденції до лексикалізації та ідіоматизації значення композита. Звернено увагу на те, що термінологічні словосполучення, будучи аналітичними за своєю природою, є невід’ємною частиною будь-якої фахової терміносистеми, і галузь вищої освіти США не є виключенням. Окреслено, що термінологічні словосполучення виявляють більшу здатність уточнювати значення поняття чи процесу завдяки своїй спроможності надавати додаткові пояснювальні або уточнюючі фахові характеристики, виражені загальновживаним лексичним одиницям. Наголошено, що через свою збільшену довжину і відповідно громіздкість полікомпонентні термінологічні словосполучення значно поступаються у кількості двокомпонентним терміносполукам. Зроблено висновок, що синтаксичний спосіб творення термінів галузі вищої освіти США є досить продуктивним, що пояснюється тим, що за допомогою термінологічного словосполучення легше передати належність тієї чи іншої терміносполуки до класифікаційного ряду. Ця належність базується на родо-видовому співвідношенні понять, чим і пояснюється широке використання синтаксичного способу творення термінів у фаховій мові вищої освіти США.

Ключові слова: термінологічна лексика вищої освіти США, термін-композит, термінологічне словосполучення, синтаксична конструкція, синтаксичний спосіб термінотворення, фахова мова.

Problem statement. In the modern globalized educational space, English occupies a leading place as the language of science, technology and education. The study of the terminological vocabulary of the U. S. higher education sphere is of particular interest. As it is the USA that today have set trends in the formation of educational standards, models of learning and scientific communication. Over the past century, the United States has emerged as a leader in the overall globalization processes of social development as a result not only of its economic prosperity and political power, but also of progressive trends in the field of higher education [14]. In addition, due to the rapid development of American higher education and its modernization in accordance with the challenges of modern society, the terminology of this field is rapidly updated. At the same time, the dynamic nature of the professional language of American higher education is evidenced by its innovative lexical and semantic processes, which indicate the implementation of new possibilities of the language system [15].

Terminological vocabulary is an important component of professional communication, and the methods of its creation reflect the laws of language development and the dynamics of scientific and educational discourse.

One of the most productive ways of forming terms in modern English is syntactic, which involves the creation of new nominations by combining words into phrases of various types. Analysis of syntactic models allows us to further trace the mechanisms of the emergence of new terminological units, their structural organization and semantic motivation.

The relevance of this study is determined by the need to study the terminologies of the humanities (in particular, the terminology of the American higher education system). This will expand existing knowledge of terminological vocabulary, which until recently was based largely on the analysis of terminology of the technical and natural sciences. Turning to educational terminology seems timely due to the fact that the active replenishment of the terminology of the U. S. higher education with new concepts and terms makes it possible to identify current trends in the formation of terminological vocabulary. Furthermore, observing various terminologies allows us to see the impact of society on language, as well as to trace the main trends in the development of general literary language through an analysis of the linguistic processes occurring within them, since terminological vocabulary is extremely susceptible to all changes occurring in language. The need to study the terminology of the U. S. higher education system is also driven by such practical tasks of linguistics as the systematization of terminologies, the compilation of dictionaries of different specialized languaged, the solution of various problems of teaching foreign languages, and issues of adequate translation.

Analysis of recent research and publications. The problem of term formation occupies an important place in modern linguistics, because terms are the main means of nominating concepts in scientific and educational discourse. The work of both Ukrainian (I. Kocan, T. Kyiak, V. Leichyk, T. Panko, L. Symonenko and others) and foreign scholars (G. Budin, T. Cabré, L. Drozd, L. Roudny and others) highlight the issues of structure, semantics and methods of term formation.

In Ukrainian linguistics, a significant contribution to the study of various aspects of educational terminology is presented in the works of such Ukrainian linguists as: T. Bevz (functional and stylistic features of educational vocabulary); O. Dubinchuk (organization of educational terminology); S. Fedorenko (lexical and semantic features of the terminology of higher education in the USA); V. Harapko (structural and semantic features of English-language pedagogical terms); L. Knodel (translation of English-language educational vocabulary); N. Kostenko (structural, semantic and functional parameters of English-language educational terms); N. Pasichnyk (semantic and functional aspects of English-language didactic vocabulary); K. Sheremeta (structural, semantic and functional features of the U. S. higher education terminology); N. Stefanova (extralingual factors of forming modern English-language educational terminology); L. Verhun (translational correspondence of educational vocabulary of English and Ukrainian); V. Yakovleva (translation of educational terminology), etc.

When it comes to the specialized language of the U. S. higher education, it exploits terminology to accurately convey information about the learning process and pedagogical technologies, regulatory requirements, academic achievements of students, and to popularize knowledge [19; 21]. However, despite the significant number of works on terminology in modern linguistics, the issue of the syntactic method of creating the terminological vocabulary of the U. S. higher education has not yet received sufficient coverage.

Setting the task. The aim of the article is to study the features of the syntactic method of forming terms in American higher education. The set goal presupposes classifying the main types of word combinations, and analyzing the patterns of their functioning.

Presentation of the main material. The implementation of term formation occurs due to the word formation methods available in a particular national language and its lexical resources in accordance with syntactic, analytical and derivational processes [12]. The involvement of each of these processes is determined by various factors, a significant role among which belongs not only to the specifics of the structural structure of the language, but also to the conceptual categories that contribute to the grouping of various word-formation models [16, p. 224]. According to L. Tomilenko, the process of word formation of terms is mostly controlled, and therefore its essence reproduces the volume of scientific information that provides disclosure of the content of a particular concept [12, p. 85-86].

Regarding the methods of term formation in the English language, there are different approaches to their classification. In particular, O. Turchak distinguishes such ways of word formation as: morphological, morphological-syntactic, lexical-syntactic and lexical-semantic [13, p. 248]. Similarly, other Ukrainian researchers include the following main methods of term formation: morphological (affixation, word formation, contraction); semantic, which is based on the development of special meanings of commonly used words of the national language; borrowing [5, p. 27]. In turn, A. Diakov, T. Kyiak and Z. Kudelko emphasize three main ways of creating terms: 1) giving commonly used lexical units of the native language the status of terms; 2) forming terms by borrowing from other languages; 3) borrowing terms from other disciplinary areas [3, p. 9-10]. More generalized in modern linguistics is the division of terms into: 1) simple/single-word; 2) compound terms; 3) terminological word-groups with a prepositional elements or without them [1].

In our study, we rely on the latter of the above-mentioned distributions of terms by structural parameters.

Through quantitative analysis of the isolated research corpus, which is formed by 650 terminological units, selected by continuous sampling from 24 professional texts of various genres, according to the syntactic method of creation, two types of terms were identified:

− word terms or single-word terms with a total number of 123 (19% of the total number of the isolated research corpus);

− compound terms, which include 7 (1%) terminological units;

− terminological word combinations with a total number of 520 units (80%), which are syntactic constructions, each of which consists of two or more interconnected components.

In our study, we consider in detail only the terms of the last two types mentioned above, which represent the syntactic method of creating the analyzed lexical units.

According to the syntactic method of creation, 7 terminological composite units (1% of the total amount of the studied material) were found in the analyzed sample, formed by combining two independent words (e.g.: *capstone, checklist, portfolio, workshop, yearbook*) or through a hyphen (*drop-add, drop-out*).

Compound terms have two or more constituent bases in their structure. [4, p. 4]. Ukrainian linguist O. Selivanova [11] considers a compound term as a syntactic and grammatical unity. The philologist claims that a compound term is "a nominative unit, integrally designed graphically and lexico-grammatically…, which has two or more onomasiological features" [11, p. 228]. According to E. Laniuk [7], lexical units in the composition of a compound term "limit their semantic and grammatical (morphological-syntactic) versatility and independence. Based on the meanings of the components, they are subject to new paradigmatic and syntagmatic functions" [7, p. 182].

Compound terms differ from word combinations in that they are characterized by certain semantic and syntactic features, which include: an established sequence of components of the compound term, declension of only the last component, the presence of semantic relations between individual components, tendencies towards lexicalization and idiomatization of the meaning of the composite [8, p. 195]. It should be noted that thanks to composition, the vocabulary of the language is improved and productively replenished, allowing the maximum amount of information to be conveyed in a concise and capacious form [9].

Analysis of the identified compound terms in the U. S. higher education sphere made it possible to isolate such models and their variants by parts of speech:

1) N + N model (four terminological units): *capstone, portfolio, workshop, yearbook;*

2) V + N model (one terminological unit): *checklist;*

3) V + V model (one terminological unit): *drop-add;*

4) V + Adv model (one terminological unit): *drop-out.*

It should be noted that composite terms function in the terminological system of American higher

education according to the same principle as single-base terms: they can be used independently (e.g.: *capstone, portfolio* та ін.) and in terminological phrases (e.g.: *portfolio approach*).

As mentioned above, in our sample, all seven isolated compound terms are two-component, i.e. formed from two constituent stems. For example, let us consider the noun *portfolio* (Lat. *portafoglio* – paper case), which is used to refer to a method of assessing students. The first root word is of Latin origin, *port*, meaning "to carry". Some common English words that use this root include *import, export, deport, report.* Also in English, this word is used to refer to a place where ships load and unload goods or take shelter from a storm [22, p. 1153]. The other word – *folio* – is used in the following meanings, such as: 1) a sheet of paper folded once to make two sheets or four pages of a book or manuscript; 2) a volume having the largest pages previously made from such a sheet; 3) a sheet of a manuscript or book numbered only on the front side [22*,* p. 579].

Sometimes the meaning of the components of compound words may not coincide with the meanings of the corresponding independent words. [3, p. 106-107]. For instance, the compound term *capstone* is formed by combining two separate words – *cap* ("headgear"; "cap") and *stone*. Regarding the sphere of the U. S. higher education, the term capstone means an interdisciplinary educational component lasting one semester (the last semester of the entire period of study) or one academic year (the last year of study), which involves the implementation of a certain project activity. In the U. S. higher education specialized language, this compound term is part of such terminological phrases as: *capstone course, capstone project, capstone research, capstone workshop.*

Thus, in the analyzed terminological system, compound terms of prepositional formation were identified, which are characterized by the simple addition of two full-meaning words, mainly non-derivative nouns. Given the small number of compound terms identified in the studied sample (seven lexical units), it was established that word-composition is not a productive way of forming terms of the U. S. higher education specialized language.

According to our calculations, terminological word combinations (TWC) turned out to be the most common type of term formation in higher education in the USA. In the analyzed terminological system, there are 520 TWCs, which is 80% of their total number (650 terminological units) and testifies to their dominance. In modern linguistics, a terminological word combination is understood as a syntactic construction formed from two or more semantically and syntactically related component words, and which names a special concept, subject or process of a certain field of knowledge [10; 20].

Terminological phrases, being analytical in nature, are an integral part of any specialized terminological system, and the U. S. higher education sector is no exception. The high productivity of TWCs is due to "the manifestation of a universal general linguistic tendency to eliminate contradictions between a limited number of nominative means and an unlimited number of objects of nomination by using phrases in the nominative function" [17, p. 14]. Unlike synthetic terms, analytical terms demonstrate a greater ability to clarify the meaning of a concept or process due to their ability to provide additional explanatory or clarifying professional characteristics expressed in commonly used lexical units. [18]. By adding attributive components to a term, we obtain a TWCs, which, due to explanatory or clarifying characteristics, differs from other concepts of the same class. The basis of a TWC is a dominant word / core word (the so-called supporting component or nuclear component), which is surrounded by additional meanings [10, p. 97].

Therefore, TWC are formed as a result of the complication of the syntactic construction, that is, the concretization of the supporting component, e.g.: *learning – asynchronous learning – asynchronous learning platform; awareness – career awareness – career awareness class*. In the structure of the TS, the main (nuclear) word conveys a generic feature (categorical meaning), and the dependent component conveys a specific feature (indicates specific features of objects, phenomena, or processes).

TWC performs not only a nominative function, but also helps to determine the scope of the concept it denotes and understand its place in the system of other concepts in the field of the U. S. higher education. As noted by O. Chuieshkova, unlike single-word terms, terminological phrases: demonstrate a greater ability to clarify meaning due to dependent words; are almost not subject to the harmful effects of homonymy, are noticeably less synonymous; are characterized by the possibility of more flexible classification and systematization according to certain models [18, p. 32]. The components that make up terminological word-groups are combined according to certain lexical and grammatical rules in accordance with the law of valence, which implies the ability to enter into a phrase when forming a lexical and semantic series of words [2].

Based on the analysis, we systematize all terminological associations of the studied field of

the U. S. higher education (520 units) by the number of structural components within the TWC, dividing them into:

− two-component TWCs (443 units): *civic engagement curriculum integration, signature work, STEM education.* In the vast majority of these TWCs are formed by adding an additional component (mostly an adjective or noun) to the main component (noun). The role of the latter "is reduced to clarifying or concretizing the base" [6, p. 28].

− three-component TWCs (68 units): *collaborative action research, culturally relevant pedagogy, hybrid learning environment, University Without Walls*;

− multicomponent TWCs (four-, five-, six- and more components) – 9 units: *individual advanced development experience, general educational development tests, integrative learning VALUE rubric, Valid Assessment of Learning in Undergraduate Education (VALUE*).

As the analysis showed, in the studied terminology there is a small number of multicomponent terminological compounds (9 units, which is 1.7% of the total number of TWCs and 1.4% of the total number of studied terms), which include four or more components, for example. The basis of multicomponent TWCs is a two-membered phrase, and each added component, expressed by a noun or adjective, specifies a complex educational concept. The use of multicomponent terminological compounds in the field of the U. S. higher education is explained by the desire to give the term that names a complex concept greater semantic accuracy. It should be emphasized that due to their increased length and, accordingly, bulkiness, multicomponent TWCs are significantly inferior in number to two-component TWCs.

Therefore, we conclude that from a pragmatic point of view of communication in the field of American higher education, multicomponent compounds are quite often subject to the process of elliptization, that is, abbreviation of the entire compound or its part. The active use of multi-component nomination tools for the formation of new terms is no longer just a trend, but a given in modern terminology, which is explained not least by their ability to convey the most complex concepts, and, accordingly, by their greater information content compared to single-word terms, ease of creation, predominant monosemanticity, and semantic clarity and certainty.

Conclusions. Summing up the aforementioned, we can state that the syntactic method of creating terms in the field of higher education in the USA is quite productive. The productivity of this method is due to the fact that with the help of terminological word combinations it is easier to convey the belonging of a particular term combination to a classification series. This belonging is based on the genus-specific relationship of concepts, which explains the widespread use of the syntactic method of forming terms in the specialized language of the U. S. higher education.

The scope for further research lies in studying the pragmatic aspect of translating the U. S. higher education terminological word combinations extracted from different types of specialized texts.

REFERENCES:

1. Біян Н. О. Лексико-семантична та структурна класифікація термінів в англійській мові. *Іноземна філологія.* 2009. № 121. С. 142–149.

2. Гаращенко Л. Аналітичні терміни загальнотехнічної галузі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології».* 2012. № 733. С. 96–100.

3. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінґвістичні аспекти: монографія. К.: КМ Academia, 2000. 218 с.

4. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. К.: Наукова думка, 1984. 251 с.

5. Колосова С. О., Радецька С. В. Формування англійської термінології індустрії моди. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки*. 2016. № 1. С. 26–29.

6. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській українській мові: монографія. Львівський національний університет ім. І. Франка, 2004. 566 с.

7. Ланюк Е. Т. До питання про становлення галузевої лексичної системи (на матеріалі німецької торговельно-економічної лексики: дис. … канд. філолог. наук. Львівський національний університет ім. Івана Франка, 1974. 278 с.

8. Міщенко А. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу. Монографія. Вінниця: Нова книга, 2013. 448 с.

9. Радочинська Л. Г. Особливості словоскладання в англійській мові. *Materialy Miedzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji "Aktualne problemy nowoczesnych nauk – 2014" (Przemysl)*. 2014. № 16. С. 56–60.

10. Саламаха М. Я. Англомовна терміносистема охорони довкілля: структура, семантика, прагматика. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2016. 317 с.

11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.

12. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. 160 с.

13. Турчак О. М. Особливості словотвору економічної термінології. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки.* 2016. № 2. С. 247–252.

14. Федоренко С. В. Теорія і методика формування гуманітарної культури студентів вищих навчальних закладів США. Дисертація на здобуття ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2017. 551 с.

15. Федоренко С., Шеремета К. Студіювання фахової мови в лінгводидактичному та власне лінгвістичному аспектах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія».* 2021. № 11 (79). С. 42–45. DOI: https://doi.org/10.25264/2519-2558-2021-11(79)-42-45

16. Філіппова Н. М. Метафора в термінології (на матеріалі соматизмів в англомовній суднобудівній термінології). *Матеріали міжнародної наукової конференції «Проблеми української термінології» (1-2 жовтня 2010 р., Львів).* 2010. С. 85–87.

17. Цимбал Н. Ономасіологічний погляд на термінотворення в органічній хімії. *Українська мова*. 2007. № 1. С. 30–36.

18. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): дисертація на здобуття ступеня кандидата філологічних наук. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2002. 217 с.

19. Шеремета К. Б. Структурно-семантичні та функційні особливості термінології фахової мови вищої освіти США. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2025. 289 с.

20. Янковець О. В. Англійська прикордонна термінологія: структурно-семантичний, когнітивний і функціональний аспекти. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича; Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 316 с.

21. Fedorenko S. V., Isakova Ye. P., Kornyeyeva I. O. Semantic relationships in the terminology system of the U.S. higher education (based on the materials from the websites of the U.S. higher education institutions). *Закарпатські філологічні студії.* 2025. № 41, т. 2. С. 140–146. DOI: https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.23

22. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners / M. Rundell (ed.). Bloomsbury Publishing, 2011. 1748 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 811.112.2’81’37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.14

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ МАРКЕРИ ПІД ЧАС ОПИСУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ МЕДІА

LEXICAL-SEMANTIC AND SYNTACTIC MARKERS IN GERMAN-LANGUAGE MEDIA REPRESENTATIONS OF MIGRATION PROCESSES

Хант Г.О.,
orcid.org/0000-0003-3318-6684
кандидат філологічних наук, доцент

Статтю присвячено дослідженню лексико-семантичних і синтаксичних маркерів у німецькомовних медіа, що беруть участь у формуванні суспільного сприйняття міграційних процесів. Досліджено, як мовні засоби різних рівнів впливають на інтерпретацію теми міграції, сприяючи створенню образів загрози, тиску, неконтрольованого напливу або, навпаки, гуманітарної підтримки й соціальної інтеграції. Метою дослідження є побудова інтерпретаційної моделі репрезентації міграції на основі аналізу лексико-семантичних і синтаксичних стратегій у сучасному німецькомовному медіадискурсі.

Матеріалом дослідження стали 100 мікроконтекстів, дібраних із видань Frankfurter Allgemeine Zeitung, Süddeutsche Zeitung, Der Spiegel, Bild та Die Welt, які охоплюють період 2020 – 2025 років і відображають різні типи журналістських форматів та цільових аудиторій. Методологічну основу становлять еколінгвістичний підхід, критичний дискурс-аналіз, методи когнітивної лінгвістики, поєднані з якісним контент-аналізом і компонентним аналізом лексики.

У результаті дослідження виокремлено три групи лексико-семантичних маркерів: негативні (загроза, девіантність, дегуманізація), підтримки (гуманітарний та економічно-прагматичний контексти) й формально-нейтральні (бюрократичний або технократичний опис міграції). Серед синтаксичних маркерів визначено пасивні, безособові, модальні, інверсійні конструкції та конструкції з Konjunktiv I, номінативні ряди й заголовкові номінативи. Їхнє поєднання забезпечує ефект дистанціювання, раціоналізації та формалізації висловлювання, що сприяє легітимації політичних рішень і зменшенню емоційного впливу.

Здійснено кількісний аналіз отриманих даних, та встановлено, що мова німецькомовних медіа не лише відображає, а й активно формує суспільне уявлення про міграцію, зміщуючи акценти між безпековим, гуманітарним та технократичним підходами.

Ключові слова: еколінгвістика, медіа-дискурс, міграція, лексико-семантичні маркери, синтаксичні маркери, семантика.

The article examines lexical-semantic and syntactic markers in German-language media that contribute to shaping public perceptions of migration processes. It examines how linguistic means at different levels influence the interpretation of migration, contributing to the construction of images of threat, pressure, and uncontrolled influx, or, conversely, of humanitarian support and social integration. The aim of the study is to develop an interpretative model of migration representation based on the analysis of lexical-semantic and syntactic strategies in contemporary German-language media discourse.

The research material consists of 100 microcontexts selected from Frankfurter Allgemeine Zeitung, Süddeutsche Zeitung, Der Spiegel, Bild, and Die Welt, covering the period from 2020 to 2025 and representing various types of journalistic formats and target audiences. The methodological framework combines an ecolinguistic approach, critical discourse analysis, and methods of cognitive linguistics with qualitative content analysis and componential analysis of lexical units.

The study identifies three groups of lexical-semantic markers: negative (threat, deviance, dehumanization), supportive (humanitarian and economic-pragmatic contexts), and formally neutral (bureaucratic or technocratic descriptions of migration). Among syntactic markers, passive, impersonal, modal, inversion, and Konjunktiv I constructions, as well as nominative series and nominal headlines, have been identified. Their combination produces effects of distancing, rationalization, and formalization, which contribute to legitimizing political decisions and reducing emotional engagement.

The findings demonstrate that the language of German-language media not only reflects but also actively shapes public understanding of migration by shifting the focus between security-oriented, humanitarian, and technocratic perspectives.

Key words: migration, media discourse, lexical-semantic markers, syntactic markers, critical discourse analysis, ecolinguistics.

Сучасний медіа-дискурс значною мірою впливає на сприйняття суспільно важливих тем, зокрема міграції. Засоби масової інформації не лише інформують, а й активно конструюють соціальну реальність, визначаючи рамки обговорення, моделюючи уявлення про акторів і події. Як зазначає Н. Ферклаф, мова в медіа слугує інструментом формування ідеологічних позицій, спрямованих на легітимацію або дискредитацію певних явищ [1, с. 23].

Міграційні процеси в німецькомовному медіапросторі нерідко постають як джерело соціального тиску, небезпеки або навантаження на інститути влади. У такому контексті

особливої уваги потребує аналіз мовних засобів – як лексичних, так і синтаксичних – що беруть участь у формуванні відповідних дискурсивних стратегій.

Проблематика висвітлення міграції в медіа є предметом вивчення багатьох сучасних дослідників. В українському науковому дискурсі це представлено в роботах О. Ровенчака та В. Володько, які здійснили порівняльний контент-аналіз українських ЗМІ щодо репрезентації міжнародної міграції [2]; П. Безуглого, який аналізував міграційні процеси у контексті державної політики [3]; Н. Сенчило, яка зосередилася на мовних особливостях опису міграції в українських інтернет-виданнях [4].

У міжнародному науковому дискурсі ця тематика також активно досліджується. Зокрема, варто виокремити праці В. Бенча, Г. Зіммерера, Б. Сольтеза та Д. Чермакової, присвячені аналізу дискурсивних стратегій у репрезентації мігрантів у ЗМІ [5; 7; 8]. У новітніх дослідженнях Ф. Вітюгіна, С. Лі, Г. Пааккі, А. Чижикової та Н. Савхні розглянуто автоматизовану обробку міграційного дискурсу в цифрових медіа, зокрема на прикладі Reddit [9].

Метою дослідження є створення інтерпретаційної моделі міграційних процесів на основі лексико-семантичних і синтаксичних маркерів, що використовуються у публікаціях провідних німецькомовних медіа.

Матеріал дослідження становлять 100 мікроконтекстів, дібрані із видань *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Süddeutsche Zeitung*, *Spiegel*, *Bild* та *Die Welt,* які охоплюють період останніх п'яти років (2020 – 2025 рр.). Для забезпечення репрезентативності було обрано джерела з різною цільовою аудиторією: якісна преса, масові таблоїди, політично орієнтовані медіа.

Методологічною базою слугує еколінгвістичний аналіз, поєднано методи критичного дискурс-аналізу (CDA) та когнітивної лінгвістики. Дослідження ґрунтується також на якісному контент-аналізі, застосовано принципи компонентного аналізу лексичних одиниць та синтаксичний аналіз для дослідження виявлених синтаксичних структур.

У цьому дослідженні увагу було зосереджено на двох групах маркерів під час опису міграційних процесів: лексико-семантичних та синтаксичних. Такий поділ дає змогу систематизувати мовні засоби, що беруть участь у репрезентації міграції в медійному дискурсі.

Лексико-семантичні маркери в медійному дискурсі виступають ключовим інструментом впливу на інтерпретацію явища міграції. Вони не лише передають інформацію, а й формують відповідні емоційні та оцінні реакції аудиторії. З-поміж них виокремлюються три основні типи маркерів: негативні (дискредитаційні), підтримувальні (інтеграційні) та формально-нейтральні.

Лексико-семантичні маркери негативного ставлення (Othering) відіграють ключову роль у створенні образу міграції як загрози, напливу неконтрольованої маси мігрантів або тягаря для системи. Вони активізують дискурсивні фрейми «ми» / «вони», репрезентують мігрантів як об'єкт страху, ізоляції чи дегуманізації. Особливу роль у формуванні медійних повідомлень відіграють метафори – саме через них досягається ефект драматизації або навіть катастрофізації міграційних процесів.

Негативне ставлення до міграційних процесів виражається через:

– використання лексем на позначення загрози і тиску, наприклад:

*Die EU-Ankunftsländer stünden unter einem «immensen Migrationsdruck» (*переклад автора: *Країни ЄС, до яких першочергово прибувають мігранти, перебувають під «величезним міграційним тиском»)* [10]. Комбінація лексем *immens (величезний) + Migrationsdruck (міграційний тиск)* створює образ надмірного тиску, при якому сама міграція репрезентується не як людський процес, а як фізична сила. Це знеособлює мігрантів і формує фрейм надмірного навантаження на державу.

– використання лексем на позначення масовості, напливу мігрантів, наприклад:

*Flüchtlingswelle überschwemmt Deutschland (*переклад автора: *Німеччину накриває хвиля біженців)* [11].

Flüchtlingstreck marschiert in Richtung USA (Караван біженців марширує в напрямку США) (Spiegel). Такі метафори як *Welle (хвиля), Treck (караван)* викликають уявлення про стихійне, неконтрольоване явище. Це не лише підсилює враження загрози, а й створює образ невпинної навали, яку складно стримати.

– опис міграції за допомогою лексем, що належать до військової та поліцейської термінології, наприклад:

*Seit 2021 wurde die Grenze verstärkt gesichert, unter anderem durch Zäune, Kameras und verstärkte Patrouillen (*переклад автора: *З 2021 року кордон було посилено, зокрема за допомогою парканів, камер та посилених патрулів)* [12].

Deutschland und Österreich könnten zur Speerspitze werden, um illegale Migration einzu-

*dämmen (*переклад автора: *Німеччина та Австрія могли б стати списовим вістрям у боротьбі з нелегальною міграцією)* [13]. Використання термінів *Patrouille (патруль), Speerspitze (вістря спису)* зміщує дискурс у воєнно-захисну парадигму, де держава мусить оборонятися від „вторгнення".

– використання лексем на позначення редукції до мінімальних фізіологічних та соціальних потреб під час опису життя мігрантів / міграційних процесів, наприклад.

*Der Maßstab sei, ob den Migranten in Griechenland «Brot, Bett und Seife» zur Verfügung stünden (*переклад автора: *Мірилом є те, чи надаються мігрантам у Греції «хліб, ліжко та мило»)* [11].

*...Zugang lasse sich finden – sei es über Suppenküchen und die sogenannte Schattenwirtschaft (*переклад автора: *...доступ можна знайти – чи то через супові кухні, чи через так звану тіньову економіку)* [12]. Замість дискурсу про права і гідність, тут бачимо зведення потреб до виживання. *Suppenküche (супова кухня), Bett (ліжко), Seife (мило)* – ознаки соціального мінімуму. Це нормалізує бідність і виправдовує відсутність інтеграційної політики.

– використання лексем на позначення дегуманізації / виключення мігрантів та міграції як явища, наприклад:

*Man macht sie zu Nicht-Personen (*Переклад автора: *Їх перетворюють на нелюдей)* [13]. Це висловлювання прямо вказує на процес знеособлення. Лексема *Nicht-Personen (нелюди)* заперечує суб'єктність, позбавляє статусу людини.

*Von «Abschiebehaft Plus» bis zu «Remigration» – der Wahlkampf rund um die Migration hat ein neues Vokabular der Entmenschlichung mit sich gebracht (*переклад автора: *Від «посиленої депортаційної в'язниці» до «реміграції» – передвиборча кампанія навколо теми міграції принесла з собою новий словник знеособлення*) [13]. Це речення містить одразу кілька дегуманізуючих лексем: *Remigration (реміграція)* як евфемізм депортації, *Abschiebehaft Plus (посилена депортаційна в'язниця)* – як жорстка форма затримання. Вираз *Vokabular der Entmenschlichung (словник знеособлення)* акцентує, що така лексика вже функціонує як інструмент виключення.

*...wird nun darüber diskutiert, wie Deutschland mehr Abschiebungen organisieren und sich neue Asylbewerber am besten gleich ganz vom Leib halten kann (*переклад автора: *...тепер обговорюють, як Німеччина може організувати більше депортацій і як найкраще одразу тримати нових шукачів притулку подалі від себе)* [13]. Вираз *vom Leib halten (тримати подалі від себе)* створює тілесну метафору відштовхування – мігранти позиціонуються як небажаний об'єкт, від якого слід звільнитися.

Лексико-семантичні маркери підтримки виконують важливу роль у протиставленні дискурсу загрози, сприяючи формуванню наративу солідарності, гуманності та соціальної інтеграції. Їхнє використання в медіа дозволяє зміщувати акцент із контролю та обмежень на права, гідність та потенційну користь міграційних процесів.

У медійному просторі такі маркери функціонують переважно у двох контекстах – гуманітарному та економічно-прагматичному:

– Гуманітарний контекст апелює до універсальних прав людини, моральної відповідальності та етичних норм, наприклад:

*Deutschland soll ... 'zivile Seenotrettung' besser finanzieren, um die Menschen zu uns bringen zu können (*переклад автора: *Німеччина має краще фінансувати цивільні рятувальні операції на морі, щоб мати змогу привозити людей до нас)* [11]. Пряме посилання на необхідність фінансування рятувальних заходів на морі створює образ держави як гаранта захисту життя.

*Um Menschen vor noch mehr traumatischen Erfahrungen ... zu schützen, müssen sichere Fluchtwege geschaffen werden (*переклад автора: *Щоб захистити людей від ще більш травматичних переживань, необхідно створити безпечні шляхи втечі*) [11]. Лексеми *schützen (захистити)* і *sichere Fluchtwege (безпечні шляхи втечі)* формують дискурс захисту та безпеки, апелюючи до морального обов'язку.

*Eine menschenwürdige Migrationspolitik ist keine Utopie, sondern eine Frage des politischen Willens (*переклад автора: *Гідна людини міграційна політика – це не утопія, а питання політичної волі)* [12]. Лексема *menschenwürdig (гідний людини)* прямо підкреслює гідність і права людини як базовий критерій політики.

*Integration gelingt dort, wo gegenseitiger Respekt und Chancengleichheit gefördert werden (*переклад автора: *Інтеграція вдається там, де заохочується взаємна повага та рівність можливостей)* [10]. Позитивний аспект інтеграції акцентує на етичних принципах і взаємності.

– Економічно-прагматичний контекст фокусується на доцільності та вигодах інтеграції з точки зору ринку праці та демографічної політики, наприклад:

Kanada wählt seine Mitbürger von morgen mit einem Punktesystem aus – es sind in erster Linie

*Kandidaten, die auf dem Arbeitsmarkt bestehen können (*переклад автора: *Канада обирає своїх майбутніх співгромадян за бальною системою – насамперед це кандидати, які можуть утриматися на ринку праці)* [12]. Лексеми *Mitbürger von morgen (майбутні співгромадяни)* і *auf dem Arbeitsmarkt bestehen können (втриматися на ринку праці)* відображають прагматичний підхід – міграція як кадровий ресурс.

*Deutschland braucht arbeitsmarktfähige Zuwanderer, um dem Fachkräftemangel entgegenzuwirken (*переклад автора: *Німеччині потрібні мігранти, здатні працювати на ринку праці, щоб протидіяти нестачі кваліфікованих кадрів)* [10]. Це приклад чіткої економічної аргументації міграційної політики.

*Gezielte Zuwanderung kann helfen, den demographischen Wandel abzufedern (*переклад автора: *Цілеспрямована імміграція може допомогти пом'якшити наслідки демографічних змін)* [14]. Наводиться аргумент на користь регульованої міграції через призму демографічних викликів.

Обидва продемонстровані підходи до сприйняття міграційних процесів, що знаходять своє відображення у проаналізованих мас-медіа, попри відмінності у фокусі уваги, сприяють формуванню інклюзивнішого медіа-дискурсу. Однак їхній вплив на суспільне сприйняття відрізняється: гуманітарні апеляції активізують емпатію та моральний імператив допомоги, тоді як економічні – раціоналізують міграцію, зменшуючи емоційне напруження, але водночас можуть звужувати її оцінку до суто утилітарного виміру.

Маркери формально-нейтрального стилю репрезентують міграцію як керований, об'єктивований процес. Часто вони зумовлені інституційною або бюрократичною логікою, де явище міграції розглядається через призму управління, процедур і квот. Такі маркери здебільшого не містять емоційного забарвлення, однак їх надмірне використання може призводити до дистанціювання і знеособлення образу мігранта. Так, можна виокремити маркери, що позначають:

– Абстрактність і процесуальність, наприклад:

*Vor dem Hintergrund zunehmender Migrationsbewegungen innerhalb Europas wird über neue Verteilungskonflikte diskutiert (*переклад автора: *На тлі зростання міграційних переміщень у межах Європи обговорюються нові конфлікти щодо розподілу)* [10]. Використання *Migrationsbewegungen (міграційні переміщення)* подає міграцію як узагальнене явище та управлінську проблему без емоційного забарвлення.

– Технократизм і раціоналізацію, наприклад:

Das Verfahren zur Rückführung sei rechtlich geregelt und technisch möglich (переклад автора: *Процедура повернення врегульована законом і технічно можлива)* [10]. *Geregelt (врегульована)* і *technisch möglich (технічно можлива)* є прикладами максимально формалізованої, позбавленої емоцій лексику.

– Мінімальні гарантії, наприклад:

*Unterbringung ist gewährleistet, auch wenn die Standards variieren (*переклад автора: *Житло гарантоване, навіть якщо стандарти різняться)* [10]. Словосполучення *Unterbringung gewährleistet (Житло гарантоване)* ілюструє гарантію без емоційної оцінки.

– Інституційну дистанцію, наприклад:

*Die Zuständigkeit für Asylverfahren liegt bei den Ankunftsstaaten gemäß dem Dublin-Verfahren (*переклад автора: *Відповідальність за процедури надання притулку покладається на держави першого в'їзду згідно з Дублінською процедурою)* [12]. Лексеми *Zuständigkeit (відповідальність), Ankunftsstaaten (держави першого в'їзду), Dublin-Verfahren (Дублінська процедура), Asylverfahren (процедура надання притулку)* підкреслюють бюрократичний і відсторонений підхід.

Синтаксичні маркери є не менш важливим механізмом репрезентації міграційних процесів. Вони визначають тональність і функціональне навантаження висловлювань, сприяють знеособленню, формалізації або, навпаки, емоційній інтенсифікації повідомлення. Використання пасивних конструкцій і безособових форм дозволяє приховати відповідального за дію суб'єкта, тоді як інверсії, парцеляції чи номінативні ряди виконують функцію риторичного підсилення. Нижче подано основні типи синтаксичних структур, що були виявлені у проаналізованому матеріалі:

1) Пасивні конструкції є одним із ключових синтаксичних засобів репрезентації міграційних процесів, адже вони знімають акцент із виконавця дії, зміщуючи увагу на сам факт або на її неминучість. Так, у матеріалі «Der Spiegel» зазначається: *Um Menschen vor noch mehr traumatischen Erfahrungen und den damit einhergehenden psychischen Belastungen zu schützen, müssen sichere Fluchtwege geschaffen werden.* (Переклад автора: *Щоб захистити людей від ще більш травматичних переживань і пов'язаних із цим психічних навантажень, мають бути створені безпечні шляхи втечі)* [13]. Тут використання пасиву з модальною рамкою підкреслює обов'язковість заходу, але не називає конкретного суб'єкта, відповідального за його виконання.

Подібний ефект спостерігаємо у «Bild»: *In Bayern wird man schneller erwischt und man wird länger verknackt*. (Переклад автора: *У Баварії швидше впіймають і довше триматимуть за ґратами*) [11]. Тут безособовий пасив створює відчуття невідворотності покарання та інституційної суворості. Таким чином, пасивні конструкції у дискурсі міграції виконують функцію легітимації рішень і підсилюють відчуття безальтернативності заходів.

2) Безособові конструкції у медійному дискурсі про міграцію виконують функцію, схожу до пасиву – вони знімають відповідальність із конкретного суб'єкта, роблячи висловлювання більш абстрактним і формалізованим. Це дозволяє створювати образ „самоочевидних" тверджень, які нібито не потребують аргументації, наприклад:

Nach einer Rückkehr nach Griechenland müssten sich die Menschen zwar durch einen Behördendschungel kämpfen, so die Bundesrichter. Es sei aber möglich, eine Unterkunft zu finden [12]. (Переклад автора: *Після повернення до Греції люди, щоправда, мусять пробиватися крізь „бюрократичні джунглі", – зазначають федеральні судді. Втім, зазначається, що можливо знайти житло*). Тут конструкція *es sei möglich* дистанціює висловлювання від конкретного адресанта й створює враження нейтрального констатування факту. Безособова форма дозволяє також посилювати інституційну відстороненість: інформація подається не від імені журналіста чи політика, а ніби від „системи" чи „об'єктивної реальності". Це знижує емоційність висловлювання, але водночас легітимізує бюрократичні процедури як природні та невідворотні.

3) Еліпсис та номінативні ряди є одним із найсильніших синтаксичних засобів у дискурсі про міграцію, оскільки вони створюють концентрований, майже лозунговий ефект. Відсутність дієслова знімає динаміку, перетворюючи висловлювання на „тверду" характеристику чи ярлик, тоді як перелік і паралелізм у номінативних рядах формує ритм і нарощування негативних конотацій, наприклад:

Jung, männlich, migrantisch, gewalttätig [12]. (Переклад автора: *Молодий, чоловічої статі, мігрантський, схильний до насильства*). Тут чотири ознаки подані без дієслова, що надає їм вигляду об'єктивного факту. Ритм і кульмінація в останньому елементі (*gewalttätig*) формують у свідомості читача стереотипний образ „небезпечного чужинця". Подібні ряди функціонують як дискурсивні кліше: вони редукують індивіда до набору ознак, позбавляючи його контексту й індивідуальності. Такий синтаксис не просто описує, а категорично визначає, закріплюючи негативний стереотип.

4) Інверсія та парцеляція у медійному дискурсі про міграцію виконують функцію риторичного посилення, акцентуючи окремі елементи висловлювання. Інверсія дозволяє винести ключову частину повідомлення на початок речення, створюючи ефект драматизації, тоді як парцеляція (розділення висловлювання на короткі фрагменти) додає динамічності та емоційної насиченості, наприклад:

Fest steht: Schon jetzt funken Bürgermeister und Landräte in ganz Deutschland Asyl-S.O.S. [11]. (Переклад автора: *Однозначно: вже зараз бургомістри та голови округів по всій Німеччині подають сигнал „Притулок-S.O.S."*). Тут інверсія *Fest steht* створює категоричний тон, який не підлягає сумніву, а парцельований вигук *Asyl-S.O.S.* додає драматизму та емоційної напруги. Подібні конструкції зміщують дискурс від нейтрального інформування до емоційного заклику, сприяючи формуванню у читача відчуття кризи та терміновості.

5) Модальне фреймування дозволяє репрезентувати міграційні процеси як сферу неминучих рішень і зобов'язань. Такі конструкції створюють ефект зовнішньої необхідності, коли суб'єкти зображуються не як ініціатори, а як ті, що змушені реагувати на «об'єктивні обставини», наприклад:

Deutschland soll dafür die Auslandsvertretungen personell dringend ausweiten [11]. (Переклад автора: *Німеччина має терміново розширити кадровий склад у закордонних представництвах*). Уживання *sollen* передає безособове «зобов'язання», легітимуючи політичне рішення як беззаперечну вимогу.

6) Окрему групу становлять заголовкові номінативні конструкції, які завдяки лаконізму та відсутності предиката надають висловлюванню відтінку категоричності та фактичності. Такі заголовки створюють ритмічний ефект і водночас формують у читача відчуття, ніби йдеться про незаперечну істину чи готовий ярлик, наприклад: *Machtspiele mit Migranten* [12]. (Переклад автора: *Ігри влади з мігрантами*). Лексема *Machtspiele* у поєднанні з іменником *Migranten* зводить складний політичний і гуманітарний процес до маніпулятивної «гри», де мігранти постають радше інструментом, ніж самостійними суб'єктами. У таких конструкціях редукція синтаксису до номінативного мінімуму підсилює ефект стигматизації та сприяє репрезентації міграції як загрозливого чи інструменталізованого явища.

7) Конструкції з Konjunktiv I та пасивом у публікаціях про міграцію створюють ефект формально-бюрократичної констатації та максимально знімають персональну відповідальність, наприклад:

Unterbringung sei gewährleistet [12]. (Переклад автора: *Забезпечення проживання гарантоване*). Тут використано конструкцію з Konjunktiv I, яка в німецькій мові часто сигналізує офіційне посилання на чужі слова або формальне повідомлення. У результаті створюється враження технічної, безособової констатації факту без прив'язки до виконавця.

Подібну функцію демонструє приклад із SZ: „*Es könne davon ausgegangen werden, dass Zugang zum Arbeitsmarkt grundsätzlich möglich sei.*" [14]. (Переклад автора: *Можна виходити з того, що доступ до ринку праці загалом є можливим*). Тут поєднано конструкцію *es könne davon ausgegangen werden* (пасивна форма з Konjunktiv I) з підрядним реченням у Konjunktiv I (*möglich sei*). Такі формулювання створюють ефект узагальненого «об'єктивного знання», яке не належить конкретному авторові, а подається як бюрократично-нормативний стандарт. Таким чином, використання Konjunktiv I у поєднанні з пасивом є типовою синтаксичною стратегією нейтралізації: воно мінімізує емоційність висловлювання, знеособлює інформацію й переводить її у площину технічних чи нормативних тверджень.

Таким чином, синтаксичні маркери не лише організують мовлення, а й виконують функцію дискурсивного управління сприйняттям, сприяючи формуванню уявлення про міграційні процеси як про технічну, небезпечну чи контрольовану проблему у суспільній свідомості.

Кількісний аналіз матеріалу дослідження показав наступне співвідношення виявлених лексико-семантичних маркерів: серед 100 проаналізованих мікроконтекстів близько 60 % засвідчили використання лексем із семантикою загрози, масовості чи дегуманізації, приблизно 25 % – маркери гуманітарної підтримки або економічної доцільності, тоді як решта 15 % належали до формально-нейтрального стилю. На синтаксичному рівні найчастотнішими були пасивні та безособові конструкції (43 %), тоді як інверсія, парцеляція й заголовкові номінативи траплялися з меншою частотністю (12 та 10 % відповідно), проте мали сильний риторичний ефект. Таке співвідношення засвідчує домінування риторики загрози й бюрократизації у висвітленні міграції при обмеженій представленості дискурсу підтримки.

У результаті дослідження створено інтерпретаційну модель репрезентації міграційних процесів у німецькомовних медіа на основі лексико-семантичних і синтаксичних маркерів. Аналіз показав, що метафори загрози, воєнно-поліцейська термінологія та лексеми, що створюють уявлення про життя мігрантів як зведеного до мінімальних потреб, формують образ міграції як небезпечного та неконтрольованого явища. Водночас гуманітарні та економічно-прагматичні маркери сприяють створенню альтернативного уявлення про мігрантів як про таких, хто потребує захисту або може бути корисним для суспільства. На синтаксичному рівні пасивні, безособові, модальні конструкції та конструкції з Konjunktiv підсилюють формалізацію й легітимацію політичних рішень, тоді як інверсії, парцеляції та заголовкові номінативи додають висловлюванням емоційної виразності та драматизації. Таким чином, мова мас-медіа не лише описує події, а й активно формує суспільне ставлення до міграції, балансуючи між риторикою загрози та гуманітарно-інтеграційними підходами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fairclough N. Analysing Discourse : Textual Analysis for Social Research. London : Routledge, 2003. 270 p.

2. Ровенчак О. А., Володько В. В. Міжнародна міграція : теорія та практика : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 412 с.

3. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 5–13.

4. Сенчило Н. Повідомлення про міграцію та переселенців у інтернет-ЗМІ : особливості мас-медійного дискурсу. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2018. № 38. С. 31–36.

5. Bench V. Media Representation of Migrants and Its Impact on Public Perception. *Journal of Communication Studies*. 2018. Vol. 12, No. 3. P. 45–60.

6. Zimmerer G. Framing Migration : An Analysis of Media Discourse. *Media, Culture & Society*. 2019. Vol. 41, No. 5. P. 631–648.

7. Soltész B. Migrants in the Media: Representation and Public Opinion. *Central European Journal of Communication*. 2020. Vol. 13, No. 1. P. 77–92.

8. Čermáková D. Discourse Analysis of Migration in Czech Media. *Discourse & Society*. 2021. Vol. 32, No. 2. P. 215–232.

9. Вітюгін Ф., Лі С., Пааккі Г., Чижикова А., Савхні Н. Unraveling Code-Mixing Patterns in Migration Discourse : Automated Detection and Analysis of Online Conversations on Reddit. 2024. URL: arXiv preprint arXiv:2406.08633 (дата звернення: 01.09.2025).
10. Die Welt : веб-сайт. URL: https://www.welt.de/ (дата звернення: 01.09.2025).
11. Bild : веб-сайт. URL: https://www.bild.de/ (дата звернення: 01.09.2025).
12. Frankfurter Allgemeine Zeitung : веб-сайт. URL: https://www.faz.net/aktuell/ (дата звернення: 01.09.2025).
13. Der Spiegel : веб-сайт. URL: https://www.spiegel.de/ (дата звернення: 01.09.2025).
14. Süddeutsche Zeitung : веб-сайт. URL: https://www.sueddeutsche.de/ (дата звернення: 01.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 811.111'2/'3:636.09:001.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.15

СПОСОБИ УТВОРЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ВЕТЕРИНАРНИХ ТЕРМІНІВ

METHODS OF FORMATION AND TRANSLATION FEATURES OF ENGLISH VETERINARY TERMS

Шумська І.А.,
orcid.org/0000-0001-5124-1371
викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук
Одеського державного аграрного університету

Вступ. Стаття присвячена вивченню особливостей викладання ветеринарної термінології з урахуванням способів утворення та специфічності перекладу ветеринарної лексики з англійської мови на українську. Розглянуто напрямки ветеринарної лексики, до якої відносять назви органів та систем організму тварини; терміни, які позначають хвороби та патології, їх лікування та профілактику.

Ветеринарна медицина не тільки стрімко розвивається сьогодні, а й інтегрується в міжнародну наукову галузь. Це наука про діагностику, лікування та профілактику захворювання тварин, яка має важливе значення і для здоров'я людини. Вивчення захворювань, які мають зоонозний характер, допомагає запобігати розповсюдженню хвороб, не тільки серед тварин, але й серед людей. Перед майбутніми лікарями ветеринарної медицини стоїть важливе завдання фахового опанування своєю спеціальністю, яке включає в себе багато професійних аспектів. Володіння іноземною мовою і професійно-орієнтованою компонентою, є однією з умов підготовки успішного фахівця в сучасному світі. Засвоєння термінологічних одиниць, як частина такої підготовки, є надзвичайно актуальним для майбутніх висококваліфікованих спеціалістів. При читанні спеціальної літератури та текстів за фахом у студентів часто виникають труднощі розуміння і адекватного перекладу англійських ветеринарних термінів. Чинники, які викликають труднощі, це: «граматичні категорії (рід, множина, відмінки), словотвір, взаємоузгодження термінів, фонетика англійських ветеринарних термінів» [1, с. 30]. В статті розглянуто способи утворення термінологічної лексики, досліджено способи та методи перекладу ветеринарної термінології з англійської мови на українську, запропоновано приклади доступного подання такої лексики студентам. Також при освоєнні ветеринарної лексики необхідно враховувати швидкий розвиток ветеринарної науки та появу нових лексичних форм. Тому в статті приділено увагу вивченню так званих «неологізмів», слів, які виникають в процесі розширення термінологічних форм і які можуть стати словами повсякденного вживання.

Ключові слова: ветеринарна термінологія, ветеринарний переклад, термінологічна лексика, мовленнєва компетентність.

Introduction.The article is devoted to the study of the features of teaching veterinary terminology, taking into account the methods of formation and peculiarities of translating veterinary vocabulary from English into Ukrainian. The areas of veterinary vocabulary are considered, which include the names of organs and systems of the animal's body; terms denoting diseases and pathologies, their treatment and prevention.

Veterinary medicine is not only rapidly developing today, but it is integrating into the international scientific field as well. It is the science of diagnostics, treatment and prevention of animal diseases, which is also important for human health. The study of diseases that are zoonotic in nature helps prevent the spread of diseases, not only among animals, but also among people. Future doctors of veterinary medicine face the important task of professional mastery of their specialty, which includes many professional aspects. Knowledge of a foreign language, including a professionally oriented component, is one of the conditions for training a successful specialist in the modern world. Mastering terminological units, as part of such training, is extremely relevant for future highly qualified specialists. When reading special literature and texts on the specialty, students often have difficulties with understanding and adequate translating English veterinary terms. Factors that cause difficulties are: "grammatical categories (gender, plural, cases), word formation, mutual agreement of terms, phonetics of English veterinary terms" [1, с. 30]. The article considers the methods of forming terminological vocabulary, investigates the ways and methods of translating veterinary terminology from English into Ukrainian, and offers examples of an accessible presentation of such vocabulary to students. Also, when mastering veterinary vocabulary, it is necessary to take into account the rapid development of veterinary science and the emergence of new lexical forms. Therefore, the article pays attention to the study of so-called "neologisms", words that arise in the process of expanding terminological forms and which can become words of everyday use.

Key words: veterinary terminology, veterinary translation, terminological vocabulary, speech competence.

Постановка проблеми. Наукова мова відіграє значну роль в сучасній лінгвістиці. Вивчення термінології є важливим аспектом роботи лінгвістів, адже саме термінологічна лексика допомагає фахівцям різних галузей спілкуватися один з одним. Категорії та поняття будь-якої галузі знання є результатом осмислення й узагальнення явищ, фактів і процесів, що вивчаються певною науковою дисципліною і фіксуються у відповідних термінах [2, с. 3]. Термінологія є важливою складовою роботи будь-якого сучасного науковця або фахівця. За допомогою термінів відбувається

обмін інформацією, комунікація між спеціалістами різних країн з метою професійного спілкування. Тому вивчення термінологічної лексики є важливим аспектом підготовки кваліфікованого фахівця. Ветеринарна термінологія є однією з найдавніших і найскладніших сфер діяльності людини. Вона охоплює різноманітні напрямки ветеринарії: це і діагностика, і лікування та профілактика захворювань тварин, і назви обладнання та препаратів. Важливою частиною лексики є назви органів та систем організму тварини, а також, їх захворювань. Тому навчання студентів англійській ветеринарній термінології є складним та комплексним процесом, який вимагає від викладача відповідних професійних навичок та вмінь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ветеринарна термінологія, як одна з найдавніших сфер діяльності людини, постійно вивчається та досліджується українськими та зарубіжними науковцями. Наприклад, такі лінгвісти, як М. Єльнікова, Т. Кияк, І. Кочан досліджували проблеми термінознавства в Україні. Ю. Рожков присвятив багато робіт ветеринарній лексиці та особливостям її перекладу з англійської на українську мову. Проблему класифікації ветеринарної лексики розглядали такі вчені, як Г. Й. Винокур, С. В. Гриньов, І. І. Чернишова, В. М. Портянникова, О. В. Калінін. М. В. Дмитрук приділив увагу формуванню української ветеринарної лексики. Дослідженню ветеринарної термінології присвятили свої роботи L. Anthony, T. Hutchinson, A. Waters, S. Starfield, B.E.

Постановка завдання. Проаналізувати лексико-семантичні особливості ветеринарної лексики. Дослідити способи утворення термінів ветеринарної науки, яка активно інтегрується в міжнародну сферу. Розглянути варіанти перекладу термінологічних словосполучень та методи засвоєння специфічної лексики студентами.

Виклад основного матеріалу. Терміни є надзвичайно важливим складником підготовки кваліфікованого спеціаліста в будь-якій галузі. Вміння розуміти термінологію іншомовного походження студенти набувають в процесі вивчення іноземної мови, застосовуючи різноманітні способи запам'ятовування, осмислення та адекватного перекладу термінів за спеціальністю. Ветеринарна термінологія є особливо актуальною сьогодні, оскільки ветеринарна наука активно розвивається і інтегрується в міжнародну спільноту. Перед сучасними фахівцями постає завдання вільного спілкування іноземною, здебільшого англійською, мовою з міжнародними партнерами. Крім того, «більшість сучасних методів діагностики, обладнання та препаратів написано іноземною мовою, а саме – англійською» [1, с. 30]. Тому перед викладачем стоїть задача сформувати у майбутніх лікарів ветеринарної медицини вміння працювати з літературою за спеціальністю, навички читання та перекладу тексту без словника, що потребує гарного володіння термінологічним багажем.

Для кращого засвоєння англійської лексики заняття з «Іноземної мови за професійним спрямуванням» краще проводити паралельно з фаховими дисциплінами. Володіючи професіональними термінами на рідній мові, здобувачі легко запам'ятовують ці ж слова англійською. Засвоєнню іншомовної термінології сприяє той факт, що «більшість ветеринарних термінів в англійській мові – це латинські та грецькі запозичення. Саме Гіппократ заклав основи медичної та ветеринарної термінології. Окрім того, він придумав назву для такої хвороби, як «рак», яка є загальноприйнятою і сьогодні» [2, с. 199].

Велику роль для розуміння значення терміну відіграє контекст, який допомагає здобувачам здогадатися про що йде мова, навіть не знаючи стовідсотково всіх слів. Але ветеринарна наука потребує точності перекладу термінів, оскільки «багато термінів та виразів в цій галузі мають чітко визначені значення, і неправильний переклад може призвести до серйозних непорозумінь» [2, с. 200]. Тому в процесі вивчення іноземної мови викладач повинен донести не тільки чітке формулювання термінів, а й навчити студента правильно використовувати термінологію як в діалогічному мовленні, так і в граматичних конструкціях, адже це є основою його мовленнєвої компетентності. З іншого боку, багатогранність термінів може викликати деякі труднощі в точному перекладі тих чи інших значень, і саме «обговорення термінів зі студентами-ветеринарами дасть змогу переглядати певні терміни з іншої точки зору» [3, с. 137]. Переклад та опрацювання автентичних текстів сприяє кращому засвоєнню термінологічної лексики студентами. Деякі лінгвісти вважають, що для розуміння основної ідеї тексту, студентам достатньо знати переклад 75-80% термінів, оскільки «основне комунікативне навантаження в спеціальних текстах припадає на загальновживані слова і загальнонаукову термінологію. Тому в процесі навчання термінології в немовних закладах вищої освіти (ЗВО) слід спиратися на загальновживану лексику» [4, с. 17].

При вивченні іноземної мови студентами ветеринарних факультетів слід враховувати, що ветеринарна наука має різні напрями підготовки, як

от «Ветеринарна медицина» або «Ветеринарна санітарна експертиза». Отже викладачу потрібно опрацювати вузькоспеціалізовану термінологію, яка відповідає напрямку підготовки студентів, і яка «складається з численних термінів, назв і понять, які визначають клінічні аспекти догляду за тваринами, діагностику, лікування та профілактику їхніх захворювань» [2, с. 200].

В процесі засвоєння ветеринарної термінології слід звертати увагу студентів не тільки на значення термінів, а й на те як утворюються терміни, оскільки «основна інформація щодо словотворення та аналізу слів дозволяє студентам більш ефективно керувати ветеринарною термінологією. Замість запам'ятовування списків термінів вони можуть легко передбачити значення інших термінів» [3, с. 137].

В статті, присвяченій труднощам перекладу ветеринарної лексики, Ю. Рожков вказує на «способи створення нових термінів за методами їх формування», а саме, «1) морфологічні, за допомогою деривації, складання, абревіатури; 2) синтаксичним шляхом утворення колокацій та багатослівних словосполучень, 3) семантичним шляхом звуження (уточнення) значення загальних слів; метафоричним та метонімічним переносом попереднього значення; 4) запозичення слів з інших мов» [3, с. 138].

Багато дослідників вважають словоскладання одним із найбільш поширених і найбільш давніх способів утворення нових слів в англійській мові. Процес словоскладання являє собою об'єднання двох чи більше основ, в результаті чого утворюється складне слово, наприклад: headache – головний біль, cowpox (коров'яча віспа), lockjaw (спазм жуйних м'язів). Слова також можуть з'єднуватися «за допомогою сполучних елементів -і- та -о-, наприклад: kernicterus (білірубінова енцефалопатія), myxomatosis (міксоматоз)» [5, с. 110].

Найбільш продуктивним способом утворення термінів вважається деривація – утворення нових слів з певним лексичним та семантичним значенням, при якому утворюються похідні терміни за допомогою «префікса, кореня одного або двох слів і суфікса в різних поєднаннях, про що свідчать наступні приклади: myocardium = myo- (prefix) + card(ium) (root) endocarditis = endo- (prefix) + card (root) + -itis» [3, с. 138].

В.Лашкул вважає утворення термінів за допомогою префіксів особливо активним, оскільки «за допомогою префіксів та напівпрефіксів утворюється велика кількість похідних ветеринарних термінів» [5, с. 110]. Він пропонує пояснювати студентам значення префіксів не тільки англійського, але і грецького та латинського походження. Ось декілька, найбільш розповсюджених префіксів: pseudo- (від грец. pseudes – несправжній, фальшивий), наприклад: pseudocowpox (несправжня віспа корів). Префікс endo- (від грец. endos – внутрішній). Приєднуючись до кореня слова, що позначає певний орган або частину тіла тварини, разом із суфіксом, наприклад, -itis, утворює назву хвороби, наприклад, endometritis (ендометрит – запалення внутрішнього шару матки) [5, с. 111]. Важливу роль префіксації підкреслюють і інші лінгвісти. Так Коваленко К.Г. акцентує увагу на префіксації, яка «відіграє провідну роль й у специфіці творення нових медичних термінів, що зосереджує увагу на особливості їх уживання у медичній сфері: intracellular, intravenous, intramuscular, intrapleural, intraspinal, pernasal, percutaneous, postnatal, postoperative, preclinical, prenatal» [6, с. 3]. Розуміння значень префіксів допоможе студентам не тільки швидше і якісніше визначити переклад слова, а й сприятиме оволодінню більшої кількості термінів.

Не менш важливим і продуктивним способом утворення слів є суфіксація. Окремі суфікси несуть в собі значення специфічного направлення, як от: «1) суфікс -itis вказує на запалення, наприклад, hepatitis – гепатит, запалення печінки; 2) суфікс -oma вказує на пухлинні хвороби, наприклад, lymphangioma – лімфангіома, доброякісна пухлина, що локалізується у лімфатичних судинах; 3) суфікс -emia означає «кров» або наявність хвороби у крові, наприклад, anemia – нестача крові» [5, с. 111].

Отже, афіксація є одним із найпродуктивніших способів словотворення в англійській мові.

Наступний спосіб утворення термінів, який деякі дослідники вважають одним із домінуючих зараз, це синтаксичний спосіб. Завдяки цьому способу утворюються багатослівні словосполучення, які з часом піддаються абревіації, наприклад "Acquired Immune Deficiency Syndrome, Bovine Spongiform Encephalopathy, Severe Acute Respiratory Syndrome, Irritable Bowel Syndrome (AIDS, HIV, BSE, SARS, IBS)" [3, с. 138].

Крім основних типів словотворення існують так звані підтипи, які теж є доволі продуктивними в утворенні термінів. Наприклад, конверсія, при якій слово переходить з однієї частини мови в іншу, при цьому змінюючи своє лексичне та граматичне значення. Цей процес «розвивався через смислову потребу приєднати нове значення до слова. Таким чином, дієслова розвиваються від іменників та прикметників, або іменники розвиваються від дієслів»[3, с. 138]. Приклади конвер-

сії: nurse – «няня» і to nurse – «няньчити»; blind – «сліпий» і to blind – «засліпити».

При читанні та перекладі текстів студенти часто стикаються зі скороченими варіантами слів: vet від veterinarian, flu – скорочення від influenza і т .п. Цей тип словотворення має назву "відсікання" і часто використовується в англійській мові загалом, а у ветеринарній лексиці особливо. Механізм утворення тут доволі простий: «відрізані слова виникають після випадання початкової, заключної чи центральної частини слова» [3, с. 138]. Звідси і назви цих типів словотворення: префіксальне відсікання, кореневе та суфіксальне відсікання. Найпоширеніший із них, це префіксальний тип, «коли початок слова зберігається, наприклад exam(ination), (polio)myelitis, lab(oratory), doc(tor), vet(erinarian) = veterinary physician. При кореневому відсіканні середина слова зберігається, наприклад flu (influenza). Суфіксальне відсікання зберігає заключну частину, наприклад (uni)versity » [3, с. 138].

Аналізуючи способи утворення англійської термінології загалом, і ветеринарної зокрема, необхідно згадати про неологізми, які суттєво збагачують лексичний склад мови. Розвиток будь-якої галузі суспільства супроводжується появою нових слів, так званих «неологізмів», які відображають існуючі реалії. Неологізми – це «слова та словосполучення, утворені для позначення нових явищ, предметів, понять (грец. neos – новий і logos – слово)» [7, с. 157]. Основні сфери діяльності суспільства, які провокують появу нових слів, це соцмережі, технології та повсякденне життя людини. Але і у ветеринарній сфері можна побачити доволі високий ступінь неологізації. Оскільки ветеринарна наука тісно взаємодіє з такими галузями знань, як біологія, генетика, біохімія, біотехнологія, то поява нових слів в цих сферах значно поповнює лексичний багаж і у ветеринарії. Прикладом такого поповнення можуть бути новоутворення, які виникли в сфері біотехнології:

«semantic codon, stem cell, cromosome walking, cell engineering, gene splicing, bacteriostatic agent, pathogenesis related protein» [8, с. 93].

Цікавою особливістю англійської ветеринарної термінології, яку в своїх роботах відмічають багато дослідників-лінгвістів, є так звані терміни епоніми. Це застосування ветеринарних термінів в інших сферах життя, особливо в політичній та економічній областях. Наприклад, термін «адаптація» у ветеринарній царині означає пристосування організмів, органів і систем до зовнішніх подразників, а в політичній та економічній – адаптацію економіки країни або окремого підприємства як самостійного господарюючого суб'єкта до умов глобальної конкуренції, відкритих ринків тощо [2, с. 202]. Наступний приклад, термін 'immunity', який в сфері медицини означає сукупність захисних механізмів, які допомагають організму боротися із чужорідними факторами (бактеріями, вірусами). Цей же термін можна зустріти в політичній тематиці, де 'immunity' означає здатність органів влади ефективно виконувати покладені на них функції, навіть за умови нестабільності вищих органів законодавчої або виконавчої гілок влади.

Для вивчення та засвоєння термінологічної лексики викладачами застосовується великий спектр прийомів і засобів. Одним із головних чинників навчання вважається опрацювання тексту. Робота з текстами складається з декількох етапів. Це попереднє ознайомлення з термінами та їх засвоєння за допомогою вправ, читання та переклад тексту, післятекстові завдання на розуміння прочитаного та перевірки володіння термінологією. Перший етап роботи над текстом вважається чи не найскладнішим, оскільки потребує ретельного опрацювання ветеринарної лексики. Тому деякі науковці пропонують для полегшення такої роботи «звернути увагу на такі моменти: – інтернаціональність професійної лексики (consultation, an anesthesia machine, pathology, organization); – способи словотворення в англійській мові; – наявність визначень, виражених іменниками (sniffer dog, rescue dog, guard dog); – синонімію термінів (first aid=emergency treatment, companion animal=pet); – антонімію термінів (zoonosis – anthroponosis)» [4, с. 19]. Виконання вправ на засвоєння термінології допомагає студентам швидше і краще зрозуміти текст, сприяють розширенню лексичного багажу. Це можуть бути вправи на пошук тлумачень терміну англійською мовою, або завдання на зміну граматичних форм слова. Для кращої подачі матеріалу доцільно застосовувати таблиці або схеми.

Не менш важливим є етап перевірки розуміння тексту студентами, виконання вправ, направлених на закріплення термінологічної лексики та вміння використовувати її в спілкуванні. При цьому виконується різноманітний спектр вправ: відповіді на питання, визначення достовірності інформації (true – false), пошук синонімів та антонімів, складання ситуативних висловлювань на основі даних термінологічних фраз. Комунікативна спрямованість навчання дозволяє зробити процес оволодіння лексикою більш цікавим і різноманітним. Приклад комунікативних завдань для студентів:

«I. Match the term with its definition. II. Answer the questions after reading/ listening to the following text / watching the fragment of the film. III. Ask the questions after reading /listening to the following text / watching the fragment of the film» [4, с. 20].

Інший важливий аспект роботи зі студентами, це діалогічне або монологічне мовлення. У цьому процесі можуть приймати участь декілька учасників. Рольові ігри, складання діалогів, імітуючи ветеринара і власника тварини, або фермера і ветеринара, сприяють формуванню мовленнєвих навичок і вмінь володіння лексикою. Використання сучасних технологій навчання, таких як інтернет ресурси, аудіо- та відеоматеріали, дає змогу зацікавити студентів в такому рольовому спілкуванні, активізувати його розмовні можливості. Інтерактивні технології на сучасному етапі викладання іноземних мов є невід'ємною складовою навчального процесу.

Висновки. Вивчення ветеринарної термінології вимагає розуміння особливостей лексичних ветеринарних одиниць. Ознайомлення студентів з методами та способами терміноутворення сприяє кращому засвоєнню лексики та дозволяє розвивати вміння перекладати тексти, які містять великий відсоток незнайомих слів. Практика показує, що здобувачі гарно сприймають інформацію, яка стосується принципів побудови термінів, що, в свою чергу, сприяє кращому оволодінню іншомовної лексики за фахом.

Перспективи подальших розвідок. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в напрацюванні методів засвоєння термінологічної ветеринарної лексики для формування англомовної лексичної компетентності студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Подоляк М. Основні проблеми навчання англійської ветеринарної термінології. *Наука і освіта :* наук.-практ. журнал. 2023. № 1. С. 30-34. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2023/1_2023/5.pdf (дата звернення: 31.08.2025).

2. Дзюбинська Х.А., Бурковська З.Є. Особливості перекладу ветеринарної лексики з англійської мови на українську. *Закарпатські філологічні студії.* Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2023. Вип.30. С. 197–203. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/30/36.pdf (дата звернення: 10.08.2025).

3. Рожков Ю. Г. Труднощі перекладу ветеринарної лексики з англійської на українську мову (на матеріалі довідників з анатомії свійських тварин). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія.* 2019. № 41. том 1. С.137-139. URL: https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.41.1.31 (дата звернення: 11.09.2025).

4. Дегтярьова К. О., Кібенко Л.М. Особливості викладання термінології на заняттях з іноземної мови в професійній діяльності в немовному закладі вищої освіти. *Іноземні мови.* 2022. №1. С.16-22. URL: https://www.researchgate.net/publication/362351111 (дата звернення: 06.08.2025).

5. Лашкул В. Морфологічний аспект ветеринарної термінології у контексті навчання англійської мови за професійним спрямуванням. *Міжнародний філологічний часопис.* 2022. Том 13. №2. С.109-117. URL:https://philologicalscience.com.ua/uk/journals/tom-7-2-2022/morfologichny-aspekt-veterinarnoyi-terminologiyi-u-kontekstinavchannya-an (дата звернення: 17.09.2025).

6. Коваленко К. Г. Продуктивні способи утворення нових слів у сучасній англійській мові. Полтавський державний медичний університет. URL: https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/67a22114 (дата звернення: 17.09.2025).

7. Остафійчук О. Д. Неологізми англійської мови в сучасному суспільстві. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2020. Том 31 (70). № 3 Ч.1. С.156-160. URL: https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/part_1/30.pdf (дата звернення 11.09.2025).

8. Сиротіна О.О. Неологізми в англійській термінології сфери біотехнології. *«International journal of philology»/ «Міжнародний філологічний часопис»*. 2020. Том11. №1. С.90-95 URL: https://philologicalscience.com.ua/web/uploads/pdf/article_Syrotina_1_2020.pdf (дата звернення: 06.08.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 811.111`42:613
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.16

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ В АНГЛОМОВНОМУ ВАЛЕОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

COMMUNICATIVE STRATEGIES AND TACTICS IN ENGLISH-LANGUAGE VALEOLOGICAL DISCOURSE

Яців З.С.,
orcid.org/0000-0002-1736-1705
асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена вивченню комунікативних стратегій і тактик англомовного валеологічного дискурсу, а саме його різновиду – професійно-непрофесійного валеологічного дискурсу (ПНВД), учасниками якого є фахівець та широкий загал. Розглянуто трактування понять стратегія та тактика у межах когнітивно-комунікативної парадигми сучасної лінгвістики. Матеріалом дослідження послугували медійні тексти таких жанрів ПНВД, як стаття, колонка редактора, інтерв'ю, тип тексту «питання/відповідь» (Q/A), рекламне оголошення, кулінарний рецепт, тест, які було відібрано шляхом суцільної вибірки із електронних версій провідних англомовних (британських та північноамериканських) глянцевих журналів *Health & Fitness, Natural Health, Prevention, Shape, Vegetarian Times, Whole Living*. Виявлено, що ПНВД ґрунтується на двох моделях подання змісту – фактичній (головним є виклад факту) і авторській (факт слугує лише приводом для викладу авторського погляду на подію). Для жанрів статті, інтерв'ю, кулінарного рецепту та тесту характерна фактична модель подання змісту, а для колонки редактора, типу тексту «питання/відповідь» (Q/A), рекламного оголошення притаманний авторський виклад інформації, хоча обидві моделі синкретично поєднуються у перелічених жанрах. З'ясовано стратегічну комунікативну мету ПНВД, яка полягає у цілеспрямованому ознайомленні потенційного адресата з принципами здорового способу життя (ЗСЖ) задля формування в останнього валеологічної свідомості, а саме – освоєння і практичного застосування знань, умінь та навичок ведення ЗСЖ. Встановлено глобальну стратегію ПНВД – стратегію валеологічної грамотності населення, яку репрезентують локальні стратегії раціональної аргументації та емоційного налаштування. У межах стратегії раціональної аргументації виокремлено наступні тактики: тактика посилання на авторитет, наведення статистичних даних, доступного тлумачення понять, узагальнення через інфографіку. Стратегія емоційного налаштування представлена тактиками апелювання до загальнолюдського досвіду, інтимізації викладу, прогнозування очікуваного результату, вияву солідарності з адресатом, латентного психологічного тиску, заклику до конкретних дій, візуалізації, гіперболізації. Запропоновано аналіз виявлених тактик на основі конкретних вербальних та візуальних прикладів. Окреслено перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Ключові слова: стратегія, тактика, глобальна стратегія, локальна стратегія, аргументація, здоровий спосіб життя, валеологічний дискурс, професійно-непрофесійний валеологічний дискурс.

The article explores the communicative strategies and tactics characteristic of English-language valeological discourse, focusing on its specific subtype – the professional-non-professional valeological discourse (PNVD), which involves interaction between an expert and the general public. The notions of *strategy* and *tactic* are analyzed within the framework of the cognitive-communicative paradigm of contemporary linguistics. The research material includes media texts representing various PNVD genres – articles, editor's columns, interviews, question/answer (Q/A) text types, advertisements, culinary recipes, and tests – selected through continuous sampling from electronic versions of leading English-language (British and North American) glossy magazines such as *Health & Fitness, Natural Health, Prevention, Shape, Vegetarian Times,* and *Whole Living*. The study identifies two models of content presentation in PNVD: the *factual model*, which emphasizes the objective presentation of information, and the *authorial model*, in which factual material serves as a springboard for expressing the author's viewpoint. The factual model is typical of such genres as the article, interview, recipe, and test, whereas the authorial model prevails in the editor's column, Q/A text type, and advertisement, although both models coexist syncretically across genres. The strategic communicative aim of PNVD is to intentionally familiarize the target audience with the principles of a healthy lifestyle (HLS) in order to cultivate valeological awareness – namely, the acquisition and practical application of knowledge, skills, and competencies in maintaining an HLS. The study establishes the *global strategy* of PNVD as the strategy of enhancing public valeological literacy, which is implemented through two *local strategies*: *rational argumentation* and *emotional engagement*. Within the strategy of rational argumentation, the following tactics have been identified: reference to authority, use of statistical data, provision of accessible definitions, and generalization through infographics. The strategy of emotional engagement is realized through the tactics of appealing to universal human experience, personalizing the narrative, forecasting the expected result, expressing solidarity with the addressee, applying latent psychological pressure, calling for specific actions, visualization, and hyperbolization. The identified tactics are analyzed through specific verbal and visual examples. The article outlines prospects for further research in this field.

Key words: strategy, tactic, global strategy, local strategy, argumentation, healthy lifestyle, valeological discourse, professional-non-professional valeological discourse.

Постановка проблеми. Поняття стратегія та тактика, які традиційно асоціюються із військової справою, нині активно використовуються у широкому контексті, зокрема, політиці, економіці, спорті, бізнесі, лінгвістиці тощо для позначення плану досягнення мети, сукупності прийомів та методів її втілення. У межах лінгвістики стратегія відображає цілеспрямованість комунікативної взаємодії, слугує способом реалізації мовленнєвого впливу й становить інтерес як «здатність мовленнєвих одиниць слугувати досягненню позамовленнєвих цілей» [6, с. 243]. Своєю чергою, тактика як конкретна дія сприяє реалізації обраної стратегії. З метою втілення стратегічного задуму, свідомого, запланованого чи підсвідомого, автоматичного, комуніканти здійснюють «інгеренто стратегічні» [6, с. 243] мовленнєві дії, які визначаються поставленими позамовними цілями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В межах когнітивно-комунікативної парадигми сучасної лінгвістики простежується інтерес до антропоцентричного аспекту дослідження комунікативної діяльності, що, серед іншого, корелює із поняттями стратегії та тактики. З погляду комунікативної лінгвістики стратегію трактують як «оптимальну реалізацію інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування й гнучкої їхньої видозміни в конкретній ситуації» [1, с. 133]. Як бачимо, Ф. С. Бацевич розмежовує поняття комунікативної інтенції, яку він розглядає як «осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення» [1, с. 130], та комунікативної мети, яку тлумачить як «стратегічний результат, на який скероване конкретне спілкування, комунікативний акт» [1, с. 135]. В енциклопедії О. О. Селіванової інтенцію визначено як «превербальний, осмислений намір (мета) мовця, що зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її здійснення» [5, с. 184]. Таким чином, стратегії обумовлені інтенціями адресанта, які вимагають свідомого підходу до вибору оптимальних вербальних та невербальних ресурсів з метою досягнення бажаного перлокутивного ефекту.

Комунікативна стратегія реалізується у відповідних комунікативних тактиках – «підпорядкованих комунікативній стратегії конкретних способах здійснення інтенційно-стратегічної програми комунікації» [4, с. 609]. На відміну від стратегії, тактика має «певну знакову репрезентацію, тому спосіб її встановлення керується експліцитною інформацією» [4, с. 609], а саме – вербальними та невербальними одиницями висловлювання.

В останні десятиліття спостерігається очевидна зацікавленість способами впливу на раціональне мислення та емоційну сферу адресата, про що свідчать численні дослідження комунікативних стратегій та тактик у різних типах дискурсу на прикладі низки мов. Відтак, досліджувалися комунікативні стратегії й тактики в англомовному медичному дискурсі (С. В. Вострова), правовому (А. С. Токарська), політичному (К. С. Серажим), україномовному медичному дискурсі (Н. П. Литвиненко), конфліктному (Н. К. Войцехівська) та інших. Поряд із тим, актуальність даної розвідки обумовлюється відсутністю досліджень комунікативних стратегії і тактик англомовного валеологічного дискурсу, зокрема, його різновиду – професійно-непрофесійного валеологічного дискурсу, який, серед іншого, реалізується в друкованих медіа. Згідно з поглядом В. М. Копи, «вимога повноцінного здоров'я інваріантно «присутня в буденній свідомості людини» і спонукає до пошуків її втілення в соціальну реальність» [2, с. 3], тому акцентована оздоровча позиція ЗМІ, зокрема, преси (як у традиційному друкованому варіанті, так і в електронному вигляді) є позитивним чинником впливу на здоров'я.

Постановка завдання. Мета статті – встановити комунікативні стратегії і тактики англомовного професійно-непрофесійного валеологічного дискурсу (ПНВД), з'ясувати їхню специфіку та визначити їхню роль у процесі реалізації глобальної стратегії. Досягнення мети передбачає виконання наступних завдань: встановити комунікативну мету ПНВД, визначити та окреслити його глобальну та локальні комунікативні стратегії, виокремити наявні тактики та схарактеризувати мовні і візуальні засоби реалізації відповідних тактик на конкретних прикладах.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження стали електронні версії таких провідних англомовних (британських та північноамериканських) глянцевих журналів, як *Health & Fitness, Natural Health, Prevention, Shape, Vegetarian Times, Whole Living*. Корпус дослідження сформували тексти наступних медійних жанрів ПНВД: стаття, колонка редактора, інтерв'ю, тип тексту «питання/відповідь» (Q/A), рекламне оголошення, кулінарний рецепт, тест. Аналіз дослідницького корпусу показав, що стратегічна мета ПНВД полягає у цілеспрямованому ознайомленні потенційного адресата з принципами здорового способу життя (ЗСЖ) задля фор-

мування в останнього валеологічної свідомості, а саме – освоєння і практичного застосування знань, умінь та навичок ведення ЗСЖ.

Аналіз емпіричного матеріалу засвідчив, що ефективність ПНВД визначається застосуванням комплексу комунікативних стратегій і тактик та адекватністю їхньої вербальної та невербальної реалізації. Згідно з концепцією Т. А. ван Дейка про ієрархію стратегій дискурсу, яку утворюють глобальна, локальна та мовленнєва стратегії [9], у результаті дослідження встановлено глобальну стратегію ПНВД – *стратегію валеологічної грамотності населення*, яка конкретизується в локальних стратегіях, які дозволяють специфікувати природу мовленнєвого впливу і спрямовані на досягнення конкретних цілей.

ПНВД ґрунтується на двох моделях подання змісту – фактичній (головним є виклад факту) і авторській (факт слугує лише приводом для викладу авторського погляду на подію). Зауважимо, що одна з моделей є домінантною, але обидві з них завжди гармонійно поєднуються у жанрах ПНВД. Для жанрів статті, інтерв'ю, кулінарного рецепту та тесту характерна фактична модель подання змісту, а для колонки редактора, текстотипу «питання/відповідь» (Q/A), рекламного оголошення притаманний авторський виклад інформації.

За характером комунікації, ПНВД виступає підготовленим, аргументативним дискурсом, свідченням чого слугують достовірні, несуперечливі аргументи, які наводяться у достатній кількості та логічній послідовності, що сприяє переконанню потенційної аудиторії. Таким чином, аргументація постає як локальна комунікативна стратегія ПНВД – *стратегія раціональної аргументації*, яка за допомогою організованого згідно з виділеними в наших попередніх розвідках моделями змісту дискурсу [7] апелює до інтелектуальної сфери адресата, сприяючи «авторитетності» викладу, адекватному сприйняттю та доцільному практичному застосуванню отриманої інформації. У цьому контексті варто наголосити, що раціональна аргументація співвідносна з концептом доведення (логічне переконування) на відміну від аргументації як такої, котра в цілому корелює із концептом переконування. Аргументи доведення апелюють до раціональної сфери свідомості, раціонального мислення і прийняття рішень за рахунок їхньої істинності, тоді як аргументи переконування можуть апелювати й до емоцій адресата, базуючись й на фальшивих аргументах [3, с. 160-161]. У межах стратегії раціональної аргументації виокремлено такі інструменти реалізації загальної стратегії, як тактика посилання на авторитет, наведення статистичних даних, доступного тлумачення понять, узагальнення через інфографіку. Пропонуємо розглянути кожну тактику на конкретних прикладах.

Тактика посилання на авторитет видається досить дієвим прийомом впливу на свідомість реципієнта, адже запропоноване бачення певної проблеми чи ситуації авторитетною особою, яка володіє знаннями у певній галузі, сприяє довірі з боку адресата та може заохотити застосувати наведену інформацію. У зразку нижче поважним працівником медичного освітнього закладу перераховано переваги перебування у лісі з терапевтичною метою, що, завдяки авторитетності викладу, може спонукати до даної терапії:

A form of eco-therapy practiced in Japan for several decades, forest bathing has been found to reduce stress, lower blood pressure, and increase anti-cancer proteins in recent studies. Those health effects most likely have much to do with stress-soothing, according to Qing Li, associate professor at Nippon Medical School in Tokyo. However, certain environmental factors may also play a part in forest bathing's impacts on health. For instance, says Li, breathing in phytoncides (a class of compounds released by trees) appears to rev up immune activity [14, 2015 (10), p. 16].

Тактики наведення статистичних даних та узагальнення через інфографіку видаються доволі ефективними прийомами раціонального переконування адресата ПНВД, оскільки візуально-графічні елементи (діаграми, схеми) та кількісні дані (відсотки, числові дані) підтверджують істинність, точність та об'єктивність наведеної інформації та забезпечують кредит довіри читача. Яскравим прикладом тактики наведення статистичних даних є запропоновані результати опитування, проведеного серед читачів видання *Whole Living* з метою з'ясувати відповіді на питання *What changes have you made to conserve H2O?* Кожну відповідь разом із відповідним відсотком респондентів подано на фоні краплі води, що привертає увагу та дозволяє легше зорієнтуватися у змісті повідомлення та декодувати його. Встановлено, що 26% відсотків опитаних вимикають воду під час чищення зубів, стільки ж – набирають дощову воду, мабуть, в господарських цілях, 17% – економлять воду у вбиральнях, 13% – швидше/рідше приймають душ і по 9% – переходять на використання водоощадливих приладів та висаджують власну розсаду [15, 2012 (4), p. 8].

Інфографіка як «візуалізація даних або ідей передбачає передачу складної інформації аудито-

рії у такий спосіб, що сприяє її швидкому сприйняттю та легкому розумінню» [8, с. 3]. Наведемо приклад тактики узагальнення за допомогою інфографіки:

Дана інфографіка наводить дані про кількість калорій, жирів та цукру, які містяться у традиційній порції зображеного напою. Кількісні дані можуть дещо шокувати читачів, але у статті *Hot*

Winter drinks calorie count

(and healthy!) winter drinks запропоновано альтернативні способи приготування корисних збалансованих напої під загальною назвою *a slimmer sip*, споживання яких не відбивається на фігурі [13, 2011 (2), p. 108].

Дієвість тактики доступного тлумачення понять полягає у поясненні часто складних явищ шляхом пропонування зрозумілих та значно спрощених дефініцій. Такі прийоми дозволяють читачеві не розгубитися серед потенційно невідомих слів та не втратити інтерес до тексту загалом. Наприклад, багатьом відоме на слух слово пастеризація отримує зрозуміле трактування (перший приклад нижче) у типі тексту Q/A, коли читач запитує, чи безпечно вживати непастеризовані сир та масло, привезені із закордону; або ж незрозуміле слово грецького походження калістеніка (другий приклад), значення якого викликало інтерес іншого читача, отримує тлумачення як тренінг, що полягає у виконанні вправ із використанням лише ваги власного тіла:

Pasteurisation is a heat treatment that kills almost all the bacteria in milk and dairy products without affecting their nutritional value or taste [10, 2011 (5), p. 38]

Calisthenics is the term for body-weight exercises performed without equipment, such as sit-ups and press-ups [10, 2011 (6), p. 26]

З метою досягнення максимально ефективного сприйняття та запам'ятовування реципієнтом важливої інформації та заклику до конкретних дій щодо турботи про власне здоров'я та ведення ЗСЖ, автор звертається й до емоцій читача. Апелюючи до емоційної сфери читача, адресанти послуговуються локальною *стратегією емоційного налаштування*, в межах якої виділено наступні тактики: апелювання до загальнолюдського досвіду, інтимізації викладу, прогнозування очікуваного результату, вияву солідарності з адресатом, латентного психологічного тиску, заклику до конкретних дій, візуалізації, гіперболізації.

Тактика апелювання до загальнолюдського досвіду, до прикладу, полягає у представленні загальновідомої інформації з метою, з одного боку, привернення уваги до очевидних і добре відомих явищ, з іншого – акцентування на певних відмінностях з метою оперативного реагування, як от первинних симптомах серцевого нападу:

We've all seen it in the movies: A man clutches his heart and falls to the ground before getting rushed off to the hospital. While this type of intense chest pain is a classic symptom of a heart attack, research published in the journal Circulation reveals that just 43 percent of women have this telltale sign during cardiac arrest. [13, 2011 (2), p. 107]

Тактика інтимізації викладу, якою часто послуговують автори повідомлень на валеологічну тематику, дозволяє читачеві відчути щирість та невимушеність у представленні інформації, бажання поділитися власною історією, переживаннями, ознайомити із власними вподобаннями. Для прикладу наведемо частину тексту колонки редактора, з якої дізнаємося про гастрономічні вподобання редакторки журналу *Vegetarian Times*,

котра розпочинає своє повідомлення із прямого звертання до потенційного читача у формі запитання, щоб спонукати його до певних ментальних дій:

Are you an adventurous eater? *I'm open to new flavors, but when I'm tired and hungry, I reach for familiar staples: simple black bean soup; an apple with almond butter; or (all too often) fresh popcorn made in my grandmother's pressure cooker.* [14, 2015 (10), p. 4]

Використання тактики прогнозування очікуваного результату дозволяє адресантові представити увазі адресата можливі наслідки (не-) дотримання певних рекомендацій, порад, правил. У наступному прикладі з доволі оптимістичним початком, який плавно переходить у відчуття провини, насправді акцентується увага на необхідності «лінощів на благо», оскільки природнє пробудження, а не під сигнал будильника, позитивно впливає на метаболізм та вагу:

We all start off with the best of intentions for a weekend – get up early, exercise, eat a nutritious breakfast – but it's easier said than done, and often we end up spending the morning dozing in bed. But rather than feeling guilty about a «morning misspent» or a missing workout, appreciate the benefits this lie-in has had for your health.

... It might also be helping your metabolism. A study from the University of Munich found people who wake to an alarm, rather than their body's internal clock, are three times more likely to be overweight than those who wake naturally. [10, 2015 (9), p. 40]

Використання тактики вияву солідарності з адресатом полягає в прояві розуміння, співчуття, підтримки, співпереживання до адресата в складних ситуаціях. У статті *Turn bad stress good* автор наголошує, що не лише потенційний адресат даного повідомлення може переживати стресові ситуації, а й 44% опитаних у рамках дослідження стресу. Вживання займенника *us* (нас) у даному контексті дає зрозуміти, що адресант також не застрахований від подібних переживань:

Stress is inevitable these days, but did you know you could harness its power for the better?

From work deadlines, to travel stress, school holidays and family issues – sometimes it's impossible to escape everyday tension. And you're not alone in your suffering. A study of 10,000 people by healthcare company Bupa discovered that 44 per cent of us suffer from long-term stress and a quarter of those surveyed had felt that way for a whole year. [10, 2015 (8), p. 40]

Тактика латентного психологічного тиску передбачає ознайомлення реципієнта із можливими ризиками, які, наприклад, породжує брак сну, а особливо для тих людей, котрі свідомо підходять до свого раціону. В запропонованому уривку прочитується тиск та напруга, оскільки кожен наступний наслідок недосипання видається серйознішим і досягає свої кульмінації як поєднання усіх наведених:

Without enough rest, you don't produce enough of the hormone to do the job. Making things even worse, sleep loss also affects your appetite hormones. When you don't get enough z's, your levels of leptin (which signals your brain you're full) dip and your ghrelin (which stimulates your urge to eat) rises significantly – a dangerous combination for the diet conscious [12, 2011 (3), p. 107]

За допомогою тактики заклику до конкретних дій автор повідомлення спонукає читача дотримуватися певного алгоритму дій, а саме – лягати спати дещо раніше, аніж зазвичай протягом кількох ночей у першому випадку, та у жодному разі не вживати антибіотик тетрациклін після завершення терміну придатності, оскільки він стає отруйним і може призвести до летальних наслідків, що адресат може потенційно домислити сам (другий приклад).

So what's the best way to pay back your sleep debt? Go to bed just slightly earlier than usual for several nights in a row; that won't throw back your body clock as much [12, 2011 (3), p. 109]

But to get a medicine's full benefits, you're best off with one that isn't past its prime – especially if it's used to treat chest pain, heart problems, cancer, or seizures. And never take the antibiotic tetracycline after its expiration date: It does become toxic [12, 2011 (11), p. 16]

Візуалізація як потужна тактика емоційного налаштування зустрічається у багатьох жанрах ПНВД, але залишається невід'ємним елементом рекламного оголошення, прагматична мета якого полягає у зображенні пропонованого товару чи послуги з метою візуального представлення як позитивних наслідків покупки рекламованого товару, так і негативних чинників, які повинні спонукати придбати його. Візуалізація масштабів впливу роботи підприємств на навколишнє середовище і атмосферу вражає та нагадує про негативні наслідки для організму людини, а чорно-біла кольорова гама породжує занепокоєння. Та на противагу пропонується чай *Flor*Essence*, який виводить токсини з організму та характеризується як протиотрута для сучасної цивілізації. Пропонуємо ознайомитися зі змістом рекламного оголошення, яке явно контрастує із зображенням:

Visualization of environmental poisons

*That's where Flor*Essence comes in. It helps our bodies remove toxins more efficiently than they can on their own. The question is, does it really work? Well, we've sold millions of bottles in over 25 countries, received countless testimonials from satisfied customers worldwide, and Flor*Essence has been the top selling detox tea in North America for the past 10 years. Some people call it astonishing, we call it the antidote for modern civilization.* [14, 2015 (3), p. 35]

Щодо тактики гіперболізації, то її прагматичне навантаження полягає у перебільшенні очікуваних результатів з метою створення інтриги та заохочення читача випробувати запропонований метод і переконатись у його дієвості на власному прикладі:

Forget about expensive skin creams, this diet is packed with delicious foods proven to repair and rejuvenate your skin – you'll be amazed at the miracles it can work [10, 2011 (6), p. 6].

Висновки. Глобальна стратегія ПНВД – стратегія валеологічної грамотності населення – реалізується локальними стратегіями раціональної аргументації та емоційного налаштування. У межах стратегії раціональної аргументації адресант апелює до логічного мислення адресата за допомогою достовірних і несуперечливих аргументів, сприяючи збагаченню останнього знанням у сфері ЗСЖ та його адекватному застосуванню з метою покращення здоров'я. Стратегія емоційного налаштування покликана здійснити вплив на психоемоційну сферу потенційного адресата з метою ідеологічного налаштування та формування емоційної готовності до активних дій на шляху до збереження власного здоров'я, ведення ЗСЖ та навіть його пропагування серед свого оточення. Комунікативна дистанція між учасниками ПНВД значно ускладнює завдання адресанта, який змушений висловлюватись зрозуміло і доступно, що вимагає від останнього неабиякої переконливості у викладі фактів. Своєю чергою, поєднання вербального та візуального у повідомленнях на валеологічну тематику створює лінгвовізуальний ефект, що забезпечує комплексний прагматичний вплив на адресата, і вимагає від останнього активізації фонових знань задля адекватної інтерпретації повідомлення. Відтак, перспективним видається дослідження інтерпретаційних стратегій адресата, що допоможе встановити ступінь досягнення комунікативної мети, яку ставив перед собою адресант.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2009. 376 с.

2. Копа В. М. Соціальна валеологія : навчальний посібник. Одеса-Львів, 2010. 213 с.

3. Мартинюк А. П. Дискурсивний інструментарій аналізу англомовної реклами. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи.* 2009. № 3. С. 159-167

4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

6. Фролова І. Є. Дискурсивна стратегія як організуючий конституент вербально-соціальної інтеракції. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи.* 2009. № 3. С. 242-249.

7. Яців З. С. Структурно-семантичні особливості текстотипу «питання/відповідь» за тематикою «здоровий спосіб життя». *Вісник Львівського університету. Серія Іноземні мови.* 2014. № 22. С. 9-16.

8. Smiciklas M. The Power of Infographics. Using Pictures to Communicate and Connect with Your Audiences. USA, 2012. 199 p.

9. Van Dijk T. A., Kintsch W. Strategies of Discourse Comprehension. New York : Academic Press, 1983. 418 p.
10. Health & Fitness. 2010. № 11, 12. 2011. № 2, 3, 5, 6. 2018. № 9. 2019. № 8, 12.
11. Natural Health. 2010. № 12–1 (2011). 2011. № 2, 3, 4–5, 6, 7–8, 9–10, 11, 12–1 (2012). 2012. № 2, 3, 4–5, 6. 2015. № 4. 2016. № 4, 5, 6. 2017. № 1, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12. 2018. № 4, 8, 9, 10, 11. 2019. № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12.
12. Prevention. 2010. № 7, 9, 10. 2011. № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12. 2012. № 1, 2, 3. 2014. № 12. 2015. № 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12. 2016. № 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10. 2017. № 1, 2, 7, 8, 10, 11, 12. 2018. № 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12. 2019. № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.
13. Shape. 2010. № 7, 8, 9, 10, 11, 12. 2011. № 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12. 2012. № 1, 2, 5, 6. 2015. № 3, 6, 7, 8, 10, 11, 12. 2016. № 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12. 2017. № 1, 3, 4, 6, 9, 11, 12. 2018. № 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12. 2019. № 1, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12.
14. Vegetarian Times. 2010. № 1–5, 7–8, 9, 10, 11–12. 2011. № 1–2, 3, 4–5, 6, 7–8, 9, 10, 11, 12. 2012. № 1–2, 3, 4–5, 6. 2014. № 12. 2015. № 2, 10, 12. 2016. № 2, 4, 9–10.
15. Whole Living. 2010. № 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12. 2011. № 1, 3, 4, 5, 6, 7–8, 9, 10, 11, 12. 2012. № 2, 3, 4, 5, 6.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

РОЗДІЛ 3
КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.124'37:17.022:82(37)"652"](045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.17

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ У ТЕКСТАХ РИМСЬКИХ АВТОРІВ

MEANS EXPRESSING SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN LATIN IN THE TEXTS OF ROMAN AUTHORS

Борбенчук І.М.,
orcid.org/0000-0003-3531-6884
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Стаття присвячена дослідженню духовно-моральний цінностей давньоримського суспільства, проаналізованих крізь лінгвістичні, культурні та історичні рамки. Ці цінності розглядаються як відображення певних засад і сенсів, що не суперечать внутрішнім принципам, духовній ідеології й світогляду народу. На матеріалі оригінальних латинських текстів римських письменників (Плавт, Теренцій, Катулл, Сенека) вивчено морально-філософські орієнтири, що передають авторське світобачення у поєднанні з грецькими і римськими традиціями. Визначено лінгвальні засоби, що представлені фразеологічними одиницями (авторські прислів'я, крилаті вислови, афоризми, сентенції тощо), які залежно від жанрової специфіки виконують у текстах конкретні функції. Зокрема, дозволяють зобразити ставлення до подій, надати експресивності висловлюванням, підкреслити характерні риси персонажів, узагальнити досвід і розкрити систему цінностей суспільства. З'ясовано, що у комедіях специфічні лексичні одиниці вживаються рідше порівняно із трагедіями, оскільки комічно-розважальний характер не передбачає морально-виховних роздумів. Разом з тим, комедія Теренція на відміну від Плавта відзначається більшим ступенем афористичності, що пов'язано із стилем Теренція, який свідомо уникав балаганно-комедійних засобів та піднімав питання виховання молоді, рівноправності чоловіка і жінки в суспільстві тощо. Філософські ідеї, закладені у трагедії Сенеки, вимагають глибоких роздумів та акцентують на моральності, що відображається у монологах, сповнених афоризмами, які передають внутрішню боротьбу, емоційність героїв, трагічність моментів. У поезії Катулла зафіксовані авторські сентенції надають поетичній мові експресивності та відтворюють внутрішнє відчуття мови поетом. Підсумовано, що літературна традиція вплинула на формування духовно-моральних цінностей римського суспільства й підкреслила важливість сімейних цінностей (любов, вірність, скромність, чесність, довіра), що сприяло могутності Римської імперії та утвердження її ідеалів.

Ключові слова: духовно-моральні цінності, латинська мова, римська література, латинські сентенції, фразеологічна одиниця.

The article is focused on the study of the spiritual and moral values of the Ancient Rome society looked upon through linguistic, cultural and historical frameworks. These values are viewed as a reflection of certain principles and meanings that do not contradict the internal principles, spiritual ideology, and worldview of the society. On the basis of the original Latin texts by Roman writers (Plautus, Terence, Catullus, Seneca), the article analyses moral and philosophical guidelines, which convey the author's worldview through Greek and Roman traditions. Linguistic means having been analysed in the article are represented by a variety of phraseological units (i.e. author's proverbs and wise sayings, aphorisms, maxims, etc.), which, depending on the genre, perform specific functions in the texts. In particular, they help convey the attitude to the event, add expressiveness to utterances, emphasise the personages' characteristic features, summarise experience as well as reveal the system of values of the society. It was found out that in comedies specific lexical units are used less often as compared to tragedies, since their comic-and-entertaining nature does not imply any moral-and-educational reflections. At the same time, Terence's comedy, unlike Plautus, is characterised by a greater degree of aphoristic power, which is associated with Terence's style, who deliberately avoided banter-like comic means and raised the issues of youth education, equality of men and women in the society, etc. The philosophical ideas embedded in Seneca's tragedy require deep reflection and emphasise morality, outlined in monologues being full of aphorisms that serve to convey the internal struggle, emotional state of the characters, and the tragic nature of some life moments. In Catullus' poetry, the author's maxims add expressiveness to the poetic language and convey the poet's inner feeling of the language. It is concluded that the literary tradition influenced the formation of spiritual and moral values of the Roman society as well as emphasised the importance of family values (love, loyalty, modesty, honesty, trust), which contributed to the power of the Roman Empire and the establishment of its ideals.

Key words: spiritual and moral values, Latin language, Roman literature, Latin maxims, phraseological unit.

Постановка проблеми. Система духовних і моральних цінностей відображає історію й культуру етносу, естетичні смаки, сприйняття навколишнього світу. У мові такі цінності часто передаються через фразеологізми (прислів'я, афоризми, сентенції, стійкі словосполучення тощо), які можуть бути як результат народної творчості, так і авторські. Особливу цікавість для вивчення становлять ті, що були органічно утворені в художньому тексті, оскільки характеризують індивідуальний стиль автора і досить часто є синтезом власного світосприйняття й суспільних норм. Латинська мова відома крилатими висловами, які і в сучасній літературі використовуються із стилістичних міркувань. **Актуальність дослідження** зумовлена увагою науковців до латинської мови як джерела засобів художньої комунікації та інтелектуального наповнення у тексті, а також до творчості римських авторів, де осмислено національне буття, світоглядні орієнтири й ідеологічні цінності римського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексне вивчення питань окресленої теми дозволило виділити основні напрямки дослідження, а саме культурно-історичний (М. Вовк, Н. Данилиха, І. Ніколаєнко, С. Лучканин, М. Петришин), літературознавчий (Б. Бичко, С. Гуров, І. Мегела), лінгвістичний (Г. Бенькович, Н. Бобух & В. Стеценко, Є. Чекарева). Важливим для аналізу стало залучення наукових розвідок, присвячених творчості таких римських авторів, як Плавт (В. Мілясевич, М. Сенів, Н. Тимейчук, Р. Маццара Р. Кестон), Теренцій (Л. Бергер, Е. Каракасіс, М. Сенів, Є. Скоробогата), Катулл (С. Антонюк-Кириченко, Г. Гендріксон, О. Левко, С. Строуп), Сенека (Н. Чернюх, М. Петришин, О. Боченко, А. Содомора, А. Бичко, М. Дяченко). Безперечно, при розгляді специфіки вираження духовно-моральних цінностей у латинських текстах взято до уваги дослідження, де розглядаються фразеологічні одиниці у тексті (Г. Віват & О. Філіпенко, О. Кушлик, В. Панченко).

Матеріалом даної розвідки обрано різножанрові оригінальні тексти римських авторів II ст. до н.е. – I ст. н.е., а саме комедія "Menaechmi" («Близнюки») Плавта, комедія "Phormio" («Форміон») Теренція, окремі поезії Катулла, трагедія "Phaedra" («Федра») Сенеки та їх переклади українською мовою.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в тому, щоб описати особливості духовно-моральних цінностей римського суспільства та їх вираження засобами латинської мови у текстах римських авторів. Для реалізації мети дослідження передбачено такі **завдання:** охарактеризувати духовно-моральні цінності давніх римлян в культурно-історичному аспекті; розглянути тексти римських авторів та визначити лінгвальні засоби на позначення духовно-моральних цінностей; з'ясувати своєрідність функціонування лінгвальних засобів на позначення духовно-моральних цінностей у латинських текстах.

Виклад основного матеріалу. Система цінностей римського народу, формуючись протягом тривалого часу під впливом соціокультурних чинників, відображає певні засади, що не суперечать його внутрішнім переконанням, духовній ідеології, світогляду. Становлення комплексу уявлень і моральних принципів відбулося на основі «синтезу різних культур, використання пропаганди, створення іміджу, реформи моралі» [3, с. 167], що знайшло відображення у стилі життя, усних традиціях, правових відносинах, писемних пам'ятках. Саме в літературі можна спостерігати еволюцію, зміни, поширення тих чи інакших цінностей, що пропагують гармонійний духовний і фізичний розвиток людини, порядок і закон у суспільстві [2, с. 58]. Латинська мова, як засіб усної і писемної комунікації, зберегла мудрість римського народу, а її можливості утворювати фразеологізми лише підкреслили здатність до високого ступеня абстрагування й узагальнень. Примітно, що «латинські вислови, що з'явилися тисячі років тому, є деякою абстрактною смисловою схемою, яка наповнюється новим конкретним смислом залежно від автора, персонажа, часу, місця й обставин її використання, і тим самим продовжують своє життя, постійно оновлюючись і конкретизуючи свій зміст у межах сучасних історичних літературних творів» [6, с. 21]. Римські письменники, вплітаючи у свої тексти фразеологізми (афоризми, прислів'я, приказки, крилаті вислови, сентенції, паремії), у такий спосіб зуміли увиразнити мову й передати внутрішні переконання свого народу. Необхідно наголосити, що більшість створених античними філософами, письменниками, ораторами, державними діячами висловів стали крилатими [10, с. 87] і вживаються «… в інших мовах як у перекладній формі, так і як прямі запозичення» [1, с. 118].

Автори, тексти яких були обрані для аналізу, жили в різні періоди римської історії, випрацювали свою індивідуальну манеру письма, втім зуміли по-своєму використати фразеологічний фонд латинської мови, чим увиразнили твори й відобразили моральні й духовні цінності часу, в якому творили.

Плавт. У комедії «Близнюки» Плавт будує сюжет на непорозуміннях і плутанині через подібність братів-близнюків, що були розлучені в дитинстві. Торкаючись актуальних питань римського суспільства, створюючи комізм на сцені і задовольняючи естетичні смаки глядачів, автор показує рабів з гострим розумом, здатних до моралізування й стислого висловлювання власних думок. Зокрема, трапляються прислів'я: *Si **acut,** credo, **quaereres,** acum invenisses, si appareret, iam diu (13, рядки 238-239) – Якби **голки шукав**, давно б знайшов, якби лише була); Amanti amoenitas malost, nobis lucrost (13, 356) – Коханцям пишність – згуба, нам – користь (13, 356).* У тексті прослідковуються й соціальні мотиви, виражені у стилі моральних розмірковувань про римську дійсність:

si est pauper atque haud malus, nequam habetur,
sin dives malust, is cliens frugi habetur.
qui neque leges neque aequom bonum usquam colunt,
sollicitos patronos habent. (13, 578-581)
хто бідний і чесний, для них – це ледащо,
багатий, нікчемний для них – у пошані!
А в кого ні закон, ні добро не в ціні,
Той має дбайливих патронів!

Згадує автор також старість, яка приносить нові турботи і виклики: *Ut aetas mala est; mers mala ergost. / Nam res plurumas pessumas, quom advenit, fert (13, 758-759) – Ох, старість – не радість, поганий товар це! / Як прийде, приносить найтяжчі турботи!*

Теренцій. У комедії «Форміон» простежується ідейна спрямованість Теренція, який порушує проблеми сім'ї, стосунки батьків і дітей. «Адже саме моральний клімат у сім'ї є яскравим відображенням моралі суспільства, його духовної атмосфери» [9, с. 14]. Автор вживає сталі фразеологічні одиниці латинської мови, що означають: **1)** віддану службу *(Seni fideli' dum sum scapulas perdidi (15, рядок 76) – Я плечі втратив лиш за вірність дідові);* **2)** діяльність всупереч чогось *(Namque inscitiast / advorsu' stimulum calces (15, 77) Це ж безглуздя чисте прать проти рожна);* **3)** обережну діяльність *(Vereor, ne istaec fortitudo in nervom erumpat denique (15, 325) – Я боюсь, щоб відвага не перетягла струни);* неочікувані труднощі *(Praesens quod fuerat malum in diem abiit: plagae crescunt, / nisi prospicis (15, 781) – Пройшла негода на часок; побільшаться побої).* Зустрічаються у тексті й розмірковування про подружню вірність до самої старості, як результат благочестивого життя *(Si concordabi' cum illa, habebi' quae tuam / senectutem oblectet: respice aetatem tuam (15, 433-434) – Якщо у згоді з нею будеш – в старості / Потіху знайдеш: ти подумай про свій вік),* про соціальну нерівність і традицію, за якою раби мали дарувати господарям подарунки *(Quam inique comparatumst, i qui minus habent / ut semper aliquid addant ditioribus! (15, 41-42) – Неправильний це звичай, що бідніші / Багатим мусять дещо додавать!).* Заслуговує уваги висловлювання про стосунки, де обманута дружина в кінці вистави хоче дошкулити своєму зрадливому чоловіку: *Vin primum hodie facere quod ego gaudeam, Nausistrata (15, 1052-1053) / Et quod t<uo> viro oculi doleant? – Хочеш нині, Навсікрато, радість цю зробить мені, Чоловіка, щоб вколола в очі?*

Саме у цій комедії зустрічається відома сентенція, яку промовляє розумний раб: *Fortis fortuna adiuvat (15, 203) – Сміливим доля помага!*

Катулл. Для римської літератури велике значення мала започаткована Катуллом тематика, яка, розкриваючи внутрішній світ героя, потребувала експресивних засобів для її реалізації. Серед таких варто відзначити фразеологізми із непрямим значенням: **1)** *...Nam tui Catulli / **Plenus sacculus est aranearum** (номер поезії 13, рядок 8) – Адже в Катулла / **Капшучок** чималий – **та в павутинні** (= натяк на бідність);* **2)** *Qui ipse sui gnati **minxerit in gremium*** (67. 28) *– Ловкий же батько, який в надра нащадка насцяв (= вступив у інтимний зв'язок з невісткою);* **3)** *Ne tua **dicta vagis** nequiquam credita **ventis** (65. 17) – Щоб сподівання твої не звіялись разом із вітром (= сказані марно);* **4)** *Quaenam **te genuit** sola sub rupe **leaena** (64, 154) – Чи не **левиця тебе породила** у зарвах скелястих (= погана людина).* Не менш цікавими є авторські сентенції, «…які є виразниками внутрішнього світу письменника, його естетичних уподобань, суспільних поглядів, патріотичних почуттів тощо» [5, с. 181]. Наприклад: **1)** *Nam risu inepto res ineptior nulla est (39. 16) – Бо смішки без причини – знак дурачини!* **2)** *Otium et reges prius beatas / perdidit urbes (51. 15-16) – Вже багато міст і царів упало / Через дозвілля;* **3)** *Amat victoria curam. Перемога любить старанність (62. 16) – Бо любить снага перемогу;* **4)** *O saeclum insapiens et infacetum! (43. 8) – О, цей вік без ума, без витончення!* **5)** *Fecundam semen adulterio. (113. 4) – Щедро насіння своє сіє розпуста навкруг!*

Сенека. Трагічні тенденції римської історії часів правління імператорів Калігули, Клавдія, Нерон позначилися на творчості Сенеки. У образах трагедії «Федра» письменник втілив «ідеал людини-стоїка, яка мужньо зносить удари долі,

нещастя, прагне віднайти радість не в багатстві, розкоші, насолоді, тілесних утіхах, а в любові до людини, у милосерді до неї…» [9, с. 18]. Концентруючись на вчинках і злочинах героїв, Сенека розкриває філософію стоїцизму та використовує специфічну лексику, яка відображає духовно-моральні цінності. «Сентенції – не винахід Сенеки. Ними багаті трагедії Еврипіда, комедії Менандра, у грецькій трагедії існувала форма віршоміфії – обміну короткими репліками. Але у Сенеки віршоміфія – це суперечка не про те, як вчинить, а про те, як слід вчиняти, так чи інакше виходячи з точки зору моралі» [7, с. 241]. Завдяки сентенціям автор підкреслив підступ Федри та вказав, як їй слід правильно вчинити, що відображено у рядках, де нещасна жінка шаленіє від пристарсті *(Compesce amoris impii flammas. (14, рядок 165) – Безкарно, та не мирно жінка пада в гріх),* прагне покарання за свій злочин *(Virum sequamur, morte praeuertam nefas. (14, 254) – Піду за мужем. Смерть хай злочин мій затре!),* усвідомлює свою безправність *(Muliebre non est regna tutari urbium. (14, 619) – Не жінки справа царством мужа правити),* безталанність *(Quem fata cogunt, ille cum uenia est miser; (14, 440) – Недоля – нещасливим бути суджено),* невідворотність фатуму *(Fugienda petimus; sed mei non sum potens. (14, 699) – Що треба уникати – завжди прагнемо).* Словами няньки утверджена думка про необхідність шанувати звичаї предків (*Non alia magis est libera et uitio carens / ritusque melius uita quae priscos colat, (16, 483-484) – Привільно й непорочно тільки той живе, / Найкраще давні звичаї шануючи)* та цінувати за божими приписами кожен день життя *(Effunde habenas, optimos uitae dies / Effluere prohibe. propria descripsit deus / Officia et aeuum per suos ducit gradus (14, 450-452) – Розпережися, не втрачай найкращих днів. / За божим приписом, шанує кожен вік / Своє, тому й життя ступає кроками своїми.)* Сенека акцентує, що результатом злочину Федри (згубна пристрасть, невірність чоловікові) стала трагічна смерть невинного Гіппполіта, й підсумовує, що саме зрада була причиною падіння багатьох міст і навіть держав:

Sed dux malorum femina: haec scelerum artifex
obsedit animos, huius incestae stupris
fumant tot urbes, bella tot gentes gerunt
et uersa ab imo regna tot populos premunt. (14, 559-562)

І зло – це жінка; ця майстриня злочинів
Душею володіє; за перелюби
Жіночі стільки впало міст, зруйновано
Дощенту стільки царств. А скільки то людей!

Як бачимо, духовно-моральні цінності римлян, змінюючись або поглиблюючись відповідно до вимог епохи, тонко відображають усі процеси, що відбувалися в різних сферах їхнього життя.

Висновки. Дослідження засобів вираження моральних і духовних цінностей у творах римських авторів дає можливість встановити систему світогляду й визначити лінгвальні засоби (авторські прислів'я, крилаті вислови, афоризми, сентенції тощо), які залежно від жанрової специфіки виконують у текстах специфічні функції. У комедіях Плавта і Теренція фразеологізми надають експресивності висловлюванням, підкреслюють характерні риси персонажів, акцентують увагу на таких цінностях, як поважна старість, виховання молоді, подружня вірність. Авторські сентенції Катулла виражають внутрішній світ поета та підкреслюють його ставлення до суспільних вад й морального занепаду. У трагедії Сенеки закладений глибокий філософський задум, який з допомогою фразеологізмів і віршоміфій підкреслює важливість сімейних цінностей (вірність, любов, довіра, скромність). Перспективним видається подальше дослідження перекладу латинських фразеологізмів на позначення духовно-моральних цінностей українською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віват Г.І., Філіпенко О.І. Фразеологічні звороти в поетичному просторі Івана Світличного. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.:Філологія.* 2024. № 69, Том 1. С. 116–120.

2. Гуров С.Ю. Еволюція духовно-моральних цінностей в античній літературі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* 2019. Вип. 4 (91). С. 57–68.

3. Данилиха Н.Р. Формування етичних цінностей в Римській імперії як культурологічний феномен. *Питання культурології.* 2020. №36. 166–176 doi: https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221061

4. Катулл (Гай Валерій Катулл). Повне зібрання творів: байдики, поеми, елегії та епіграми / упорядкування, переклад з латини, передмова й коментарі Тараса Лучука. Львів: «Астролябія», 2021. 432 с.

5. Кушлик О. Авторські фразеологізми Миколи Понеділка як «засіб занурення у внутрішній світ, де збереглися спогади про Україну» (В. Супрун). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* 2020. Вип. 1 (43). С. 180–190.

6. Ляшов Н.М. Функціонування латинських висловів в історичних романах Павла Загребельного та Миколи Сиротюка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2014. №12. С. 21–24.

7. Мегела І.П. Історія римської літератури: монографія. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили. 2009. 320 с.

8. Петришин М.Й. Концепт ЩАСТЯ в римській лінгвокультурі (на матеріалі «Моральних листів до Луцилія» Сенеки). *Закарпатські філологічні студії.* 2019. Вип. 7, Т.2. С. 76–80.

9. Римська драма. Тіт Макцій Плавт. Близнюки. Публій Теренцій Афр. Форміон. Луцій Анней Сенека. Федра / Упоряд. В. Зварич. К.: Грамота, 2008. 256 с.

10. Чекарева Є.С. Концепт часу в системі афоризмів латинської мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2023. №59, Т. 3. С. 87–91.

11. Mazzara, R. (2021). Plautinopolis: Imagination in Plautus' Roman Comedy. Department of Classics University of Toronto.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

12. C. Valerius Catullus. https://www.thelatinlibrary.com/catullus.shtml

13. T. Maccius Plautus. Menaechmi. https://www.thelatinlibrary.com/plautus.html

14. L. Annaeus Seneca.Phaedra. https://www.thelatinlibrary.com/sen.html

15. P. Terencius Afer. Phormio. https://www.thelatinlibrary.com/ter.html

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 81’373.45:7.025.3:378
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.18

РОЛЬ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ РЕСТАВРАТОРІВ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА

THE IMPORTANCE OF LATIN IN THE PROFESSIONAL EDUCATION OF FUTURE ART RESTORATION SPECIALISTS

Пришляк М.В.,
orcid.org/0009-0009-9308-1201
викладач кафедри іноземних мов технічного спрямування
Національного університету «Львівська Політехніка»

У статті розглядається роль латинської мови у професійній підготовці майбутніх фахівців у сфері реставрації творів мистецтва. Визначено, що латинська мова виступає не лише джерелом професійної термінології, але й важливим інструментом міжнародної наукової комунікації та академічної взаємодії. Використання латини у навчальному процесі сприяє глибшому розумінню історичних джерел, художніх надписів та технік реставрації, а також формує фундамент для подальшого професійного розвитку майбутніх реставраторів. Знання латинської мови є необхідною умовою для роботи з автентичними документами, каталогами музейних колекцій, епіграфічними матеріалами та науковими публікаціями європейських дослідників. Значна частина термінології, що описує матеріали, технології та стилі мистецтва, має латинське походження і використовується у міжнародній практиці без перекладу. Це забезпечує уніфікацію професійної мови та полегшує обмін досвідом між спеціалістами різних країн.

У статті підкреслюється важливість формування у студентів відповідної лінгвокультурологічної компетентності, а також навиків, необхідних для аналізу латиномовних текстів та роботи з історичними джерелами. Оволодіння латинською мовою розширює дослідницькі можливості, сприяє академічній мобільності та формує здатність до інтеграції у міжнародний науковий простір. Таким чином, латинська мова розглядається як невід’ємний елемент професійної підготовки реставраторів творів мистецтва і важлива умова якісного збереження культурної спадщини. Додаткову увагу приділено методичним аспектам викладання латини, зокрема інтеграції мовної підготовки з практичними дисциплінами та використанню текстів, наближених до професійної діяльності реставратора. Такий підхід забезпечує формування стійких міждисциплінарних зв’язків та сприяє підвищенню ефективності навчального процесу.

Ключові слова: латинська мова, професійна підготовка, реставрація творів мистецтва, фахова термінологія, мистецтвознавство.

The article examines the role of the Latin language in the professional training of future specialists in the field of art restoration. Latin is emphasized not only as a source of professional terminology but also as an important tool for international academic communication. The use of Latin in the educational process contributes to a deeper understanding of historical sources, artistic inscriptions and restoration techniques, forming a foundation for further professional development. Knowledge of Latin is an essential condition for working with authentic documents, museum catalogues, epigraphic materials and scientific publications written by European researchers. A significant part of the terminology describing materials, techniques and artistic styles has Latin origins and is used in international practice without translation. This ensures the unification of professional language and facilitates the exchange of experience between specialists from different countries.

The study highlights the importance of developing students’ appropriate linguistic and cultural competence, as well as skills necessary for analyzing Latin texts and working with historical sources. Mastering the Latin language expands research opportunities, promotes academic mobility and supports integration into the international scientific community. Therefore, Latin is considered an integral element of professional training for restorers and an important condition for the preservation of cultural heritage. Additional attention is paid to the methodological aspects of teaching Latin, particularly the integration of language training with practical disciplines and the use of texts relevant to the professional activities of restorers. This approach ensures the formation of stable interdisciplinary connections and contributes to improving the efficiency of the educational process.

Key words: Latin language, professional training, art restoration, professional terminology, art studies.

Постановка проблеми. У сучасній системі професійної підготовки реставраторів творів мистецтва все частіше спостерігається суперечність між зростанням вимог до науково-обґрунтованої реставраційної практики та недостатньою увагою до вивчення латинської мови як інструменту професійної діяльності. Реставратор у своїй роботі часто зустрічається з необхідністю використання латини, адже він ідентифікує історичні матеріали і техніки, назви яких закріплені в латинській термінології, досліджує автентичні джерела про мистецькі технології, розшифровує латинські інскрипції та маркування на творах мистецтва. Не варто забувати й про міжнародну наукову комунікацію, де латинська номенклатура залишається загальноприйнятим стандартом. Однак, аналіз навчальних планів вітчизняних закладів вищої освіти, що готують фахівців зі спеціальності «Реставрація творів мистецтва», свідчить про мінімальне представлення або повну відсутність латинської мови

в освітніх програмах. Це призводить до того, що випускники не володіють необхідним інструментарієм для роботи з історичними джерелами, відчувають невпевненість у розумінні професійної термінології та обмежені у доступі до класичної реставраційної літератури. Таким чином, виникає нагальна потреба переосмислити місце латинської мови у фаховій підготовці майбутніх реставраторів та розробити методичні підходи до її викладання з урахуванням реальних потреб професії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема ролі латинської мови у професійній підготовці фахівців різних галузей неодноразово ставала предметом наукового аналізу, проте дослідження, присвячені специфіці викладання латини для реставраторів творів мистецтва, є поодинокими. Фундаментальні дослідження ролі латини у фаховій підготовці спеціалістів представлені переважно у контексті медичної, фармацевтичної, біологічної та юридичної освіти. Праці І. Бороліс [4], В. Запари [1], Г. Паласюк [3], К. Петрової [9], В. Іщенко [7], О. Магдюк [2] обґрунтовують значення латинської мови як основи професійної термінології та інструменту міжнародної наукової комунікації, аналізують когнітивні переваги вивчення латини для формування термінологічної компетентності, досліджують методичні аспекти викладання професійної латини у закладах вищої освіти. Однак ці дослідження не враховують специфіку технічних професій, зокрема реставраційної справи, де латина потрібна не лише для термінології, але й для роботи з історичними текстами про мистецькі технології.

Проаналізувавши наукову літературу, можна стверджувати, що комплексні дослідження ролі латинської мови саме у підготовці реставраторів творів мистецтва відсутні, хоча окремі аспекти цієї проблеми коротко згадуються у різних галузях знань. Існуючі напрацювання (термінологічні словники, видання історичних текстів, епіграфічні дослідження) не об'єднані в цілісну концепцію викладання латини для реставраторів. Таким чином, існує певний науковий фундамент, який створює передумови для дослідження, але не розкриває проблему повністю, залишаючи простір для комплексного аналізу ролі латинської мови у професійній підготовці майбутніх реставраторів творів мистецтва.

Метою дослідження є визначити роль латинської мови у формуванні професійної компетентності майбутніх реставраторів творів мистецтва та обґрунтувати необхідність її включення до освітніх програм підготовки фахівців.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети необхідно виявити та класифікувати сфери професійної діяльності реставратора, де необхідне володіння латинською мовою; проаналізувати стан викладання латинської мови у вітчизняних закладах вищої освіти, що готують реставраторів; дослідити досвід європейських реставраційних шкіл щодо інтеграції латини в освітній процес; визначити мінімальний необхідний обсяг латиномовної підготовки для забезпечення професійної компетентності реставратора та розробити рекомендації щодо змісту курсу латинської мови для студентів реставраційних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Реставрація творів мистецтва – це міждисциплінарна діяльність, яка поєднує мистецтвознавство, хімію, фізику та історію культури. Професійна діяльність реставратора творів мистецтва є багатоаспектною і безпосередньо пов'язана не лише з практичними роботами по консервації та реставрації, але й з дослідженнями, документуванням та професійним спілкуванням. Одним із ключових завдань підготовки фахівця є опанування термінології, що використовується в історичних документах, наукових публікаціях та під час міжнародної співпраці. Також латинська мова є основою більшості професійних термінів у мистецтвознавстві та реставрації, які часто використовуються у надписах на художніх творах, пам'ятниках та музейних експонатах.

Аналіз функціональних обов'язків реставратора дозволяє виділити чотири основні сфери, де володіння латинською мовою є професійно необхідним.

По-перше, це ідентифікація та документування матеріалів і технік. Реставратор повинен точно визначати та фіксувати матеріали, з яких виконано певний твір мистецтва, а міжнародна класифікація художніх матеріалів базується на латинській номенклатурі. Також у реставраційній документації, яка повинна відповідати міжнародним стандартам, використання точної латинської термінології є обов'язковим для уніфікації та можливості професійної комунікації.

По-друге, це робота з історичними джерелами про мистецькі технології. Автентичні відомості про давні техніки живопису, скульптури, прикладного мистецтва збереглися у латиномовних текстах, зокрема «Naturalis Historia» Плінія Старшого [10], яка містить унікальні описи стародавніх пігментів, їх походження та властивостей; «De architectura» Вітрувія [11], яка описує будівельні матеріали, приготування вапна, штукатурки, техніку фрескового живопису; середньовічні трактати «Mappae Clavicula» (VIII-XII ст.) [8] , «De Clarea» (XII ст.) [6], «De arte illuminandi» (XIV ст.) [5], які зберігають рецепти приготування барвників, процеси золо-

чення та виготовлення пергаменту. Реставратор, який працює з творами відповідної епохи, повинен мати доступ до цих джерел для розуміння автентичних технологій, які необхідно зберегти або відтворити. Залежність виключно від перекладів обмежує фахівця, оскільки технічна термінологія часто перекладається неточно або взагалі залишається без адекватних відповідників у сучасних мовах.

По-третє, це епіграфічна компетентність. Латинські написи на творах мистецтва несуть важливу інформацію для атрибуції, датування та розуміння змісту твору. Це можуть бути підписи художників (fecit, pinxit, sculpsit з ім'ям майстра), датування (Anno Domini, римські цифри), присвяти (Deo Optimo Maximo, Votum fecit), сакральні тексти, девізи та емблеми. Реставратор повинен уміти правильно прочитати напис, зрозуміти його зміст, визначити палеографічні особливості, які вказують на епоху створення, та документувати його без спотворень. Помилки у читанні або реставрації написів можуть призвести до втрати автентичності пам'ятки. Знання латини та основ епіграфіки дозволяє реставратору самостійно працювати з текстовими елементами твору без залучення додаткових консультантів.

І четвертою, не менш важливою сферою, можна виділити міжнародну професійну комунікацію. Реставраційна наука є міжнародною за своєю суттю. Стандарти документування, описи технологічних процесів, результати лабораторних досліджень часто оперують латинською термінологією. Документи провідних міжнародних організацій (ICOM-CC – International Council of Museums – Committee for Conservation, ECCO – European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations, IIC – International Institute for Conservation) використовують латинські терміни для позначення матеріалів і процесів. Участь у міжнародних проєктах, публікації з результатами досліджень, обмін досвідом вимагають володіння цією професійною мовою.

Таким чином, вивчення латинської мови є необхідною складовою професійної підготовки реставраторів, оскільки воно забезпечує розуміння історичного контексту, термінології та автентичних джерел, що стосуються об'єктів культурної спадщини. Однак, аналіз освітньо-професійних програм провідних українських закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців зі спеціальності 023 "Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація" виявляє критичну ситуацію з латиномовною підготовкою. У Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури (НАОМА, Київ) латинська мова відсутня як окрема дисципліна. Елементи латинської термінології епізодично згадуються у курсах «Історія та технологія образотворчого мистецтва», «Хімія та технологія матеріалів», проте системного навчання не відбувається. У Львівській національній академії мистецтв (ЛНАМ) та Національному університеті «Львівська Політехніка» (НУ ЛП) латинська мова була представлена як вибіркова дисципліна обсягом 3 кредити ECTS (90 годин, з них 30 аудиторних). Курс мав загальноосвітній характер, орієнтований на граматику класичної латини, лише частково з професійною специфікою. За даними на 2022-2023 н. р., лише 23% студентів реставраційного відділення обирали цю дисципліну. На жаль, сьогодні курс вилучено з навчальних програм даних закладів вищої освіти. У Харківській державній академії дизайну і мистецтв (ХДАДМ) латинська мова не включена до навчального плану. У силабусі дисципліни «Реставрація станкового живопису» зазначено, що студент повинен знати основну латинську термінологію, проте механізм формування цього знання не визначений. Таким чином, можна констатувати, що латинська мова фактично відсутня у системі професійної підготовки українських реставраторів, що суперечить як міжнародним стандартам, так і об'єктивним професійним потребам.

На противагу вітчизняній практиці, провідні європейські заклади вищої реставраційної освіти приділяють значну увагу латиномовній підготовці. Один з найпрестижніших інститутів у галузі реставрації творів мистецтва та навчання реставраторів Istituto Centrale per il Restauro в Італії пропонує п'ятирічну програму підготовки реставраторів, яка включає обов'язковий курс «Latina per restauratori». Програма охоплює: базову граматику, читання фрагментів Плінія та Вітрувія, латинську термінологію матеріалів і технік, епіграфіку. Викладання здійснюється у професійно орієнтованому контексті з використанням автентичних реставраційних текстів.

З метою забезпечення якісної професійної підготовки фахівців у сфері реставрації творів мистецтва, курс латинської мови зустрічається також у навчальних програмах таких провідних європейських закладів, як Hochschule für Bildende Künste Dresden (Дрезден, Німеччина), Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie (Краків, Польща), Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu (Торунь, Польща). Спільними рисами європейського підходу є обов'язковий характер дисципліни, професійна орієнтація змісту, достатній обсяг, інтеграція з іншими професійними дисциплінами, наявність спеціалізованих підручників і матеріалів.

На основі аналізу міжнародного досвіду, специфіки професійної діяльності та обсягу латинської термінології, що має бути засвоєна, можна визначити мінімальний необхідний обсяг курсу латинської мови в підготовці фахівців у сфері реставрації творів мистецтва. Формування латиномовної компетентності майбутніх реставраторів має відбуватися на початкових курсах навчання (1-2 курс бакалаврату або 1 курс магістратури) через вивчення дисципліни «Латинська мова» обсягом 3-4 кредити ECTS (90-120 годин), з яких 40-50% аудиторних занять. Загалом курс не передбачатиме досягнення вільного володіння латиною, а орієнтуватиметься на формування професійної термінологічної компетентності та базових навичок читання технічних текстів зі словником. Мінімальний зміст повинен включати основи граматики (відмінювання іменників, прикметників, дієслівні форми), професійну термінологію (активне засвоєння 200-300 термінів), читання фрагментів історичних текстів (Плінієві описи пігментів, рецепти з середньовічних трактатів), епіграфіку та палеографію (читання написів, датування за палеографічними ознаками).

Висновки. Дослідження ролі латинської мови у професійній підготовці майбутніх реставраторів творів мистецтва дозволяє зробити такі висновки:

1. Володіння латинською мовою є необхідним компонентом професійної компетентності реставратора, оскільки забезпечує можливість роботи з міжнародною термінологією, історичними джерелами, епіграфічним матеріалом та участі в міжнародній професійній комунікації.

2. Латинська термінологія становить значну частину професійної лексики реставратора і охоплює велику кількість спеціалізованих термінів, систематизованих за тематичними групами.

3. Сучасний стан викладання латини у вітчизняних закладах вищої освіти, що готують реставраторів, не відповідає професійним потребам: дисципліна або відсутня, або має загальноосвітній характер без професійної специфіки.

4. Європейський досвід свідчить про ефективність включення латини як обов'язкової дисципліни з професійно орієнтованим змістом.

5. Оптимальний обсяг латиномовної підготовки для українських реставраторів повинен становити 90-120 годин (3-4 кредити ECTS) з фокусом на термінології, читанні технічних текстів та епіграфіці.

Впровадження латинської мови в освітні програми підготовки реставраторів підвищить якість фахової освіти та конкурентоспроможність випускників на міжнародному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Запара В. М. Значення і місце латинської мови у професійній підготовці майбутніх фахівців природничих наук. *Нові концепції викладання у світлі інноваційних досягнень сучасної науки :* матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 07 листопада 2020 р. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 21-24

2. Магдюк О. В. Латинська мова у системі сучасної вищої освіти України. *Український психолого-педагогічний науковий збірник.* 2020. № 20. С.42-46.

3. Паласюк Г. Б., Ярема Н. М., Паласюк М. І. Загальноосвітнє значення латинської мови у професійній підготовці майбутніх медиків. *Медична освіта.* 2023. № 4. С. 150-156.

4. Borolis I.I., Roienko L.V., Redko S.P., Kulazhenko O.P. Latin and English in professional communication : the role of classical and global languages in modern terminology. *Закарпатські філологічні студії.* 2025. Вип. 41. Т. 1. Р. 87-91.

5. De Arte Illuminandi : The Technique of Manuscript Illumination translated from the Latin of Naples / Ed. by Daniel Varney Thompson Jr and George Heard Hamilton. Yale University Press, 1933. 67 p.

6. De Clarea. Manuale medievale di tecnica della miniatura / Ed. by Caffaro Adriano. ARCI, 2004. 104 p.

7. Ischenko V., Horbunova S., Kononenko O. Peculiarities of teaching Latin to students majoring in Philology : the experience of Poltava University of Economics and Trade. *Витоки педагогічної майстерності.* 2024. Вип. 33. Р. 112-116.

8. Mappae Clavicula : A Little Key to the World of Medieval Techniques / Ed. by C. S. Smith, J. G. Hawthorne. Transactions of the American Philosophical Society, 1974. 129 p.

9. Petrova K. The role of Latin in the professional development of future medical professionals in the system of higher education in Ukraine. *Zeszyty naukowe mans.* 2022, Nr. 88, P. 7-15.

10. Plinius S. C. Naturalis Historia / Ed. by K. Mayhoff. Leipzig : Teubner, 1906. 555 p.

11. Vitruvius M. P. De architectura libri decem / Ed. by V. Rose. Leipzig : Teubner, 1899. 317 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 811.14'02'367.625'373.611:223.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.19

СТРУКТУРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ КОМПОЗИТІВ З ПРЕФІКСОМ ἐπι- У ТВОРІ «ПРЕМУДРІСТЬ ІСУСА, СИНА СИРАХА»

STRUCTURAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF COMPOUNDS WITH THE PREFIX ἐπι- IN THE *WISDOM OF JESUS, SON OF SIRACH*

Романюк І.А.,
orcid.org/0000-0003-2820-2598
асистент кафедри класичної філології
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті здійснено спробу комплексно проаналізувати структурні та семантичні особливості префікса ἐπι- у творі «Книга Премудрості Ісуса, Сина Сираха». Аналіз фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що префікс конкретизує семантику композита у дієсловах руху та динамічної дії, уточнюючи напрям руху до предмета або особи.

У випадках, коли значення префікса не підкріплювалось ані сполученням з відповідним прийменником, ані локальною конкретизацією, його первинна семантика послаблювалась, тому виникла потреба у використанні при присудку просторового конкретизатора – прийменника, який уточнює напрям або межі дії. У «Книзі Премудрості» дієслова з префіксом ἐπι- найчастіше вживаються з прийменниковими додатками, тоді як безприйменникові конструкції зустрічаються рідше. Синтаксичне оточення композитів руху та динамічної дії з префіксом ἐπι- супроводжується додатками з прийменниками ἐπὶ, πρὸς, ἐν, εἰς, ἀπὸ. Найпродуктивнішими є конструкції з однойменним прийменником ἐπὶ, частотність префіксальних композитів, підсилених семантично тотожними прийменниками πρὸς, εἰς є нижчою; вживання прийменникових конструкцій з протилежною просторовою семантикою обмежена незначною кількістю випадків

У ряді композитів первісне значення твірного дієслова зберігається, однак під впливом префікса воно набуває метафоричного забарвлення, що зумовлює появу переносних значень. Крім цього, префікс ἐπι- може надавати слову нового, відмінного від вихідного смислового відтінку або ж підсилювати інтенсивність дії**,** надаючи висловлюванню експресивності.

Результати аналізу засвідчують, що у більшості досліджених дієслів префікс ἐπι- не впливає на значення твірної основи, що вказує на тенденцію до ослаблення його семантичного потенціалу**.** Свідченням десемантизації префіксальних морфем та переосмислення їхнього первісного просторового значення є нагромадження кількох префіксів у межах окремих дієслів. Загалом у проаналізованому матеріалі фіксується зменшення семантичної навантаженості префікса ἐπι-, що є проявом процесу його десемантизації.

Ключові слова: Книга Премудрості Сираха, префіксальні композити, дієслівні префікси, структурно-семантичні особливості, прийменникові додатки.

The article presents an attempt to comprehensively analyze the structural, and semantic features of the prefix ἐπι- in the work “The Wisdom of Jesus, Son of Sirach”.

The analysis of the factual material allows us to conclude that the prefix specifies the semantics of the compound in verbs of movement and dynamic action by clarifying the direction of movement toward an object or person. In cases where the meaning of the prefix was not supported by either a corresponding prepositional phrase or local specification, its primary semantics weakened, which created the need to use a spatial specifier – a preposition that clarifies the direction or boundaries of the action – in the predicate.In “The Wisdom of Jesus, Son of Sirach,” verbs with the prefix ἐπι- most often occur with prepositional complements, while non-prepositional constructions are less common. The syntactic environment of movement and dynamic action compounds with the prefix ἐπι- is accompanied by complements with the prepositions ἐπὶ, πρὸς, ἐν, εἰς, ἀπὸ.The most productive constructions are those with the homonymous preposition ἐπὶ; the frequency of prefixal compounds reinforced by semantically identical prepositions πρὸς and εἰς is lower; the use of prepositional constructions with opposite spatial semantics is limited to a small number of cases.

In several compounds, the original meaning of the base verb is preserved; however, under the influence of the prefix, it acquires a metaphorical nuance, giving rise to figurative meanings. In addition, the prefix ἐπι- can give the word a new shade of meaning different from the original one or intensify the action, adding expressiveness to the statement.

The results of the analysis show that in most of the studied verbs, the prefix ἐπι- does not significantly affect the meaning of the base, indicating a tendency toward the weakening of its semantic potential.The accumulation of multiple prefixes within individual verbs attests to the desemantization of prefixal morphemes and the rethinking of their original spatial meaning.Overall, the analyzed material shows a decrease in the semantic load of the prefix ἐπι-, which reflects the process of its desemantization.

Key words: The Wisdom of Sirach, prefixal compounds, verbal prefixes, structural and semantic features, prepositional complements.

Постановка проблеми. «Будь-яке слово, що має певне лексичне значення, у мові зазнає граматичної спеціалізації, підґрунтя якої становить семантика слова» [3, с. 32]. Протягом останніх десятиліть у мовознавстві відбувається інтенсивний розвиток граматичної семантики,

у зв'язку з чим дієслово як одна із найскладніших і найважливіших граматичних категорій, «головний зміст повідомлення, комунікативний центр висловлення, його ядро» [1, с. 148] стало одним із центральних об'єктів наукових зацікавлень. Оскільки префікси є важливими засобами, що зумовлюють семантичні та граматичні зміни дієслова, відбувається зростання інтересу до словотвірних процесів і синтаксичної ролі префіксальних дієслів. Однак дослідження семантичної структури та особливостей функціонування цих одиниць потребує подальшого опрацювання, що визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Префікс як засіб словотворення й видоутворювання цікавив багатьох мовознавців. Ряд сучасних наукових розвідок присвячений дослідженню словотвору у класичних мовах, зокрема, аналізу функціонування окремих префіксів на матеріалі давньогрецької мови [4; 5; 7; 14; 15], аспектуальних функцій дієслівних превербів [10]. Роботи, присвячені дослідженню твору «Книга Премудрості Ісуса, Сина Сираха» попри окремі перекладознавчі розвідки [13] містять, здебільшого, аналіз історичного та культурного контекстів твору, також його дидактичних та морально-виховних аспектів [9; 11]. Проте дотепер у лінгвістиці немає робіт, спрямованих на дослідження мовних особливостей твору «Книга Премудрості», зокрема, комплексного аналізу структурно-семантичних особливостей дієслівних префіксальних композитів.

Матеріалом нашої розвідки слугує девтероканонічна «Книга Премудрості Ісуса, Сина Сираха» (або «Книга Премудрості»), що входить до канону книг Старого Заповіту. Її автором традиційно вважають Ісуса, сина Сираха – мудреця, який жив у Єрусалимі наприкінці III-на початку II ст. до н. е. Твір, написаний гебрейською мовою близько 190-180 рр. до н. е. переклав у Єгипті грецькою мовою приблизно 117 р. до н. е. онук автора. **Предметом дослідження** виступають структурні та семантичні особливості дієслівних композитів з префіксом ἐπι- у творі «Книга Премудрості».

Постановка завдання. Мета нашої розвідки – виявити структурні та семантичні особливості дієслів з префіксом ἐπι-. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) проаналізувати словотвірні значення дієслів із префіксом ἐπι-, 2) з'ясувати склад та структурно-семантичні особливості твірних префіксальних дієслів, 3) виявити специфіку семантичної взаємодії композитів із прийменниково-відмінковими конструкціями.

Виклад основного матеріалу. Префікс ἐπι- (ἐπ᾽-, в асимільованій формі ἐφ-) походить від індоєвропейського *h₁epi' і позначає перебування на чомусь чи розташування на поверхні ч-сь; понад, за межами; рух проти ч-сь, у напрямку до ч-сь; перебування поряд з ч-сь / к-сь; супровід; прибуток, надлишок; послідовність, рух слідом; перевагу [15].

Більшість композитів у творі «Книга Премудрості» з приєднанням префікса утворюють дієслова, які не змінюють вихідного значення, лише набувають додаткової семантики. У дієсловах руху та динамічної дії префікс конкретизує значення композита вказівкою на напрям руху до предмета / особи: *ἐπέβη ὁ πούς μου ἐν εὐθύτητι, ἐκ νεότητός μου ἴχνευον αὐτήν* (Σιρ. 51.15), *нога моя ступила по рівному; з юности моєї я ходив слідом за нею; μὴ ἐξύψου σεαυτόν, ἵνα μὴ πέσῃς καὶ ἐπαγάγῃς τῇ ψυχῇ σου ἀτιμίαν* (Σιρ. 1.30), *не піднось себе, щоб не впав і не призвів душу твою до безчестя.* Префікс ἐπι- вказує на розташування на / біля поверхні: *μὴ διαμάχου μετὰ ἀνθρώπου γλωσσώδους καὶ μὴ ἐπιστοιβάσῃς ἐπὶ τὸ πῦρ αὐτοῦ ξύλα* (Σιρ. 8.3), *не сперечайся з людиною язикатою і не накладай на її вогонь дрова; ἵππος εἰς ὀχείαν ὡς φίλος μωκός, ὑποκάτω παντὸς ἐπικαθημένου χρεμετίζει* (Σιρ. 33.6), *кінь для парування, що під кожним, хто осідлав (його) рже – немов друг, що насміхається; ἐν χειρὶ κυρίου εὐοδία ἀνδρός, καὶ προσώπῳ γραμματέως ἐπιθήσει δόξαν αὐτοῦ* (Σιρ. 10.5), *у руці Господа щаслива дорога чоловіка і на обличчя вченого накладе славу свою.*

Якщо у зазначених прикладах напрям руху уточнює контекст, то в більшості випадків його конкретизує прийменникова конструкція. Явище префіксально-прийменникової кореляції М. Степаненко та С. Галаур пояснюють десемантизацією префікса, яка виникає «унаслідок взаємодії префікса з вербативною основою, функція першого зазнає послаблення. Він вимагає уточнення свого значення допоміжним засобом» [6, с. 24]. Функцію конкретизації значення префікса починає виконувати прийменник, тотожний або близький до семантики дієслівного префікса. Наше дослідження підтвердило твердження В. Г. Войцехівської, що узгодження префікса-прийменника найчастіше функціонує в конструкціях із дієсловами переміщення та конкретної фізичної дії з динамічним відтінком [2, с. 57-63]. У творі «Книга Премудрості» синтаксичне оточення композитів руху з префіксом ἐπι- супроводжується додатками з прийменниками ἐπὶ, πρὸς, ἐν, εἰς, ἀπὸ. Найпродуктивнішими виявились конструкції з однойменним прийменником: *μὴ δῷς γυναικὶ*

τὴν ψυχήν σου ἐπιβῆναι αὐτὴν ἐπὶ τὴν ἰσχύν σου (Сір. 9.2), *не дай жінці душу свою, щоб вона не наступила на міць твою.* Оскільки такі конструкції при дієсловах руху чи дії реалізують семантику руху, при композитах з'являється лексичний покажчик, у ролі якого виступають іменники на позначення об'єкта чи мети: *Οὐαὶ καρδίαις δειλαῖς καὶ χερσὶν παρειμέναις καὶ ἁμαρτωλῷ ἐπιβαίνοντι ἐπὶ δύο τρίβους* (Сір. 2.12), *горе серцям боязким і рукам виснаженим і грішникові, що ступає двома стежками; καὶ ἔδωκεν ὁ κύριος τῷ Χαλεβ ἰσχύν, καὶ ἕως γήρους διέμεινεν αὐτῷ, ἐπιβῆναι αὐτὸν ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς γῆς* (Сір. 46.9), *і дав Господь Халебові силу, і аж до старости залишилася вона з ним, щоб він вийшов на височінь землі.*

Частотність вживання префіксальних композитів, підсилених додатками з семантично спорідненими прийменниками πρὸς, εἰς, є нижчою. Додатки з цими прийменниками з'являються при дієсловах, що позначають динамічну дію, і конкретизують значення напряму руху: *ὁ καταγραφεὶς ἐν ἐλεγμοῖς εἰς καιροὺς κοπάσαι ὀργὴν πρὸ θυμοῦ, ἐπιστρέψαι καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱὸν καὶ καταστῆσαι φυλὰς Ιακωβ* (Сір. 48.10), *ти, як написано, викриттями слушного часу спинив гнів перед люттю, щоб повернути серце батька до сина і відновити спільноту Якова; μὴ ἀνάμενε ἐπιστρέψαι πρὸς κύριον καὶ μὴ ὑπερβάλλου ἡμέραν ἐξ ἡμέρας* (Сір. 5.7), *не зволікай повернутися до Господа і не зволікай з дня на день.*

Вживання прийменникових конструкцій з протилежною просторовою семантикою обмежена незначною кількістю випадків. Наприклад, при композиті з десемантизованим префіксом ἐπι- вживається прийменник ἀπὸ, який позначає віддалення від поверхні, напряму руху від об'єкта: *ἀπὸ ὁράσεως ἐπιγνωσθήσεται ἀνήρ, καὶ ἀπὸ ἀπαντήσεως προσώπου ἐπιγνωσθήσεται νοήμων* (Сір. 19.29), *з вигляду пізнається чоловік, і від зустрічі обличчя пізнáють розумного.*

У ряді композитів первісне значення дієслова зберігається, але завдяки префіксу воно часто отримує метафоричну семантику. Причому, у прийменникових конструкціях між префіксом дієслів, вжитих у переносному значенні та прийменником локативні відношення нерідко втрачені: *Ἐλέησον ἡμᾶς, δέσποτα ὁ θεὸς πάντων, καὶ ἐπίβλεψον καὶ ἐπίβαλε τὸν φόβον σου ἐπὶ πάντα τὰἔθνη* (Сір. 36.1), *зглянься над нами Владико, Боже всіх, і споглянь і надішли страх свій на всі народи.* Семантика простого дієслова βάλλω – «кидати» з приєднанням префікса отримала значення «накидати (страх)». Лексема κροτέω – «стукати, тріщати» у префіксальній формі набуває переносної семантики «плескати, аплодувати»: *τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ κινήσει καὶ ἐπικροτήσει ταῖς χερσὶν αὐτοῦ καὶ πολλὰ διαψιθυρίσει καὶ ἀλλοιώσει τὸ πρόσωπον αὐτοῦ* (Сір. 12.18), *головою своєю киватиме і плéскатиме в долоні свої і багато перешіптуватиметься і змінить обличчя своє.* Префіксальний композит ἐπιδίδωμι – «давати, віддавати, жертвувати, дарувати» вживається, здебільшого, у контексті з переносною семантикою: *Ἐὰν θέλῃς, τέκνον, παιδευθήσῃ, καὶ ἐὰν ἐπιδῷς*[1] *τὴν ψυχήν σου, πανοῦργος ἔσῃ* (Сір. 5. 32), *якщо захочеш, сину, навчишся, і якщо віддаси душу твою, кмітливим будеш; τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπιδώσει ὀρθρίσαι πρὸς κύριον τὸν ποιήσαντα αὐτὸν καὶ ἔναντι ὑψίστου δεηθήσεται* (Сір. 39.55), *серце своє віддасть, щоб прокинутись вранці до Господа, того, що створив його, і перед Всевишнім помолитися.*

Префікс ἐπι- може надавати слову відмінного значення у порівнянні з простим дієсловом. Так, лексема σκέπτομαι має значення «розглядати, оглядати», тоді як композит ἐπισκέπτομαι**,** окрім значень «дивитися (на щось), позирати», набуває також семантики «доглядати, піклуватися, виявляти турботу»: *κτήνη σοί ἐστιν; ἐπισκέπτου αὐτά· καὶ εἰ ἔστιν σοι χρήσιμα, ἐμμενέτω σοι* (Сір. 7.22), *худоба у тебе є? Доглядай її. І якщо є тобі користь, зостав собі; μὴ ὄκνει ἐπισκέπτεσθαι ἄρρωστον ἄνθρωπον· ἐκ γὰρ τῶν τοιούτων ἀγαπηθήσῃ* (Сір. 7.35), *не зволікай відвідати хворобливу людину, бо таких будеш улюбленцем.* Просте дієслово τιμάω має значення «шанувати, виявляти повагу», композит ἐπιτιμάω набуває семантики «ганити, засуджувати»: *Πρὶν ἐξετάσῃς, μὴ μέμψῃ· νόησον πρῶτον καὶ τότε ἐπιτίμα* (Сір. 11.7), *перш, ніж з'ясуєш, не гани: думай спочатку, а потім засуджуй.* Дієсло χαίρω – «радіти, насолоджуватися» надає композиту ἐπιχαίρω протилежної семантики – «зловтішатися»: *ὅπως μὴ πληθυνθῶσιν αἱ ἄγνοιαί μου καὶ αἱ ἁμαρτίαι μου πλεονάσωσιν καὶ πεσοῦμαι ἔναντι τῶν ὑπεναντίων καὶ ἐπιχαρεῖταί μοι ὁ ἐχθρός μου* (Сір. 23.3), *щоб не збільшилися помилки мої і гріхи мої не примножилися, і щоб я не впав перед ворогами і не зловтішався з мене ворог мій.*

Префікс ἐπι- у ряді випадків надає композиту значення інтенсивності. Так, лексема βλέπω – «дивитися, споглядати» з приєднанням префікса набула семантики «прискіпливо дивитися, поглядати, спостерігати»: *ἀπὸ τοῦ αἰῶνος εἰς τὸν αἰῶνα ἐπέβλεψεν*[2]*, καὶ οὐθέν ἐστιν θαυμάσιον ἐναντίον αὐτοῦ* (Сір. 39.20), *Від віку й довіку прискіпливо поглянув і ніщо не є дивовижним перед Ним; καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπέβλεψαν αὐτῷ εἰς ἀγαθά, καὶ ἀνώρθωσεν*

[1] Інший випадок вживання: Сір. 38.30

[2] Інший випадок вживання: Сір. 16.19

αὐτὸν ἐκ ταπεινώσεως αὐτοῦ (Сир. 11.12*), і очі Господа поглянули йому на добро, і підняв його від приниження його*. Префікс ἐπι- надає семантики підсилення лексемі ζητέω. Просте дієслово має значення «шукати, прагнути», а ἐπιζητέω – «старанно запитувати, старанно шукати, жадати»: *καὶ οὐκ ἔστιν ἐπιζητῆσαι ἐν αὐτῷ βοήθειαν* (Сир. 40.26), *і не потрібно старанно шукати у ньому підмоги.* Префікс виконує функцію підсилення значення дієслова λαμβάνω – «брати, отримувати, приймати», яке з його приєднанням набуває інтенсивнішої семантики: ἐπιλαμβάνω – «брати понад щось, отримувати, підтримувати»: *Ἡ σοφία υἱοὺς αὐτῆς ἀνύψωσεν καὶ ἐπιλαμβάνεται τῶν ζητοῦντων αὐτήν* (Сир. 4.11), *мудрість синів своїх вивищила і підтримує тих, що шукають її.*

Майже у 56% опрацьованих дієслів префікс не модифікує значення, що свідчить про його десемантизацію. Дослідження засвідчило, що значення композитів ἐπιγιγνώσκω – «впізнавати, знайомити, пізнавати, вирішувати, постановляти, ухвалювати»; ἐπιλανθάνω – «забувати, занурювати в забуття, не розуміти», ἐπίστημι (ἐφίστημι) – «класти, ставити, установлювати, надбудовувати, зводити» і безпрефіксних дієслів – тотожні. Порівняймо: *ἐπίγνωθι*[3] *ὅτι ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνεις καὶ ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεως περιπατεῖς* (Сир. 9.13), *спізнай, що посеред засідок переходитимеш і зубчастими стінами міста рятуватимешся; ἄβυσσον καὶ καρδίαν ἐξίχνευσεν καὶ ἐν πανουργεύμασιν αὐτῶν διενοήθη· ἔγνω γὰρ ὁ ὕψιστος πᾶσαν εἴδησιν καὶ ἐνέβλεψεν εἰς σημεῖον αἰῶνος* (Сир. 42.18), *безодню та серце (людське) дослідив і підступні вчинки їхні збагнув; пізнав бо Всевишній усіляке знання, і вдивлявся в знак часу; τίς ἐπιστήσει ἐπὶ τοῦ διανοήματός μου μάστιγας καὶ ἐπὶ τῆς καρδίας μου παιδείαν σοφίας, ἵνα ἐπὶ τοῖς ἀγνοήμασίν μου μὴ φείσωνται καὶ οὐ μὴ παρῇ τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν* (Сир. 23.2), *хто зведе на мій намір батіг покарання, і на серце моє – навчання мудрости, щоб у моєму незнанню не помилували і не проминули гріхи їхні.*

Префікс ἐπι- не змінює значення дієслова κοινωνέω – «мати спільне, ділитися, брати участь», утворений композит ἐπικοινωνέω зберігає подібну семантику – «спільно володіти, співволодіти»: *ἄλγος καρδίας καὶ πένθος γυνὴ ἀντίζηλος ἐπὶ γυναικὶ καὶ μάστιξ γλώσσης πᾶσιν ἐπικοινωνοῦσα* (Сир. 26.6), *Біль серця і зажура – жінка, яка є суперницею жінці і батіг язика, (що ним) зі всіма спільно володіє; τί κοινωνήσει λύκος ἀμνῷ; οὕτως ἁμαρτωλὸς πρὸς εὐσεβῆ* (Сир.13.17), *чи буде спілка вовка з ягням? Так і грішник поводитиметься з праведним*. Залишається тотожною й семантика простого і префіксального дієслів: ἐπισχύω – «робити сильним, укріплювати, закріплювати, зміцнювати», ἰσχύω – «бути здатним, перемагати, зміцнювати»: *Ὁ ποιῶν ἔλεος δανιεῖ τῷ πλησίον, καὶ ὁ ἐπισχύων τῇ χειρὶ αὐτοῦ τηρεῖ ἐντολάς* (Сир. 29.1), *той, хто чинить милосердя, позичає ближньому, і хто зміцнюється рукою своєю, – виконує настанови; ἐὰν γὰρ αὐτὰ ποιήσῃ, πρὸς πάντα ἰσχύσει· ὅτι φῶς κυρίου τὸ ἴχνος αὐτοῦ* (Сир. 50.29), *Бо якщо так вчинить, до всього матиме силу, бо світло Господнє – стежка йому.*

Про десемантизацію значення префікса свідчить вживання окремих дієслів лише у формі композитів: ἐπιδέω – «не мати, бути позбавленим, терпіти злидні, нужду, потребувати, бідувати», ἐπιδέχομαι – «приймати», ἐπιλανθάνω – «забувати, не пам'ятати, занурюватися в забуття»: *ἄρτος ἐπιδεομένων ζωὴ πτωχῶν, ὁ ἀποστερῶν αὐτὴν ἄνθρωπος αἱμάτων* (Сир. 34.21), *хліб нужденних – життя бідних, той, хто позбавляє життя – людина крови; πάντα ἄρρενα ἐπιδέξεται γυνή, ἔστιν δὲ θυγάτηρ θυγατρὸς κρείσσων* (Сир. 36.21), *будь-якого чоловіка прийме жінка; є донька від доньки краща; ἀλλ' ἢ οὗτοι ἄνδρες ἐλέους, ὧν αἱ δικαιοσύναι οὐκ ἐπελήσθησαν*[4] (Сир. 44.10), *але ж вони – чоловіки милосердя, про праведність яких не забули.*

Десемантизація також сприяла ототожненню значень простих і префіксальних дієслів та плеонастичному нагромадженню одного і того ж або близьких за значенням префіксів у межах одного дієслова [8, с. 26]. У книзі «Книга Премудрості» тряпляються композити з двома префіксами – ἐπι- та συν- Наприклад, ἐπισυνίστημι – «об'єднуватися, змішуватися, збиратися разом, об'єднуватися проти», а συνίστημι означає «об'єднувати, єднати; складати докупи, розташовувати разом». При цьому префікс συν- зберігає значення збірності, тоді як ἐπι-, віддалений від основи, зазнав повної втрати семантики: *ἐπισυνέστησαν αὐτῷ ἀλλότριοι καὶ ἐξήλωσαν αὐτὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἄνδρες οἱ περὶ Δαθαν καὶ Αβιρων καὶ ἡ συναγωγὴ Κορε ἐν θυμῷ καὶ ὀργῇ* (Сир. 45.18), *змовилися проти нього чужинці і змагалися з ним в пустелі: чоловіки, що побіля Датана і Авірона та ватага Корея – у злості і гніві*. У поліпрефіксальній лексемі ἐπισυνάγω – «збирати, скликати, скупчити, сходитися, гуртуватися» значення префікса ἐπι-, віддаленого від основи також послаблюється і й він не впливає на семантику композита: *καὶ οὕτως ἐξακοσίας χιλιάδας πεζῶντοὺς ἐπισυναχθέντας ἐν σκληροκαρδίᾳ αὐτῶν* (Сир. 16.10), *і так шістсот тисяч, що йдуть пішки зібрались в жорстокосерді їхньому.*

[3] Інші випадки вживання: Сир. 12.12; Сир. 15.19; Сир. 19.29; Сир. 25.4

[4] Інші випадки вживання: Сир. 7.27; Сир. 13.10;

Висновки. У результаті аналізу структури та семантики дієслів з префіксом ἐπι- у творі «Книга Премудрості Ісуса, Сина Сираха» ми виявили, що композити характеризуються складною семантичною структурою. Внаслідок приєднання префікса прості дієслова набувають нових відтінків значень або повністю змінюють свою семантику. У дієсловах руху та динамічної дії префікс конкретизує значення композита вказівкою на напрям руху до предмета / особи або розташування на / біля поверхні (29% випадків).

У ряді композитів (4% випадків) первісна семантика дієслова зберігається, але завдяки префіксу воно часто отримує метафоричне (переносне) значення. У 4% композитів префікс повністю змінив семантику простого дієслова. Префікс ἐπι- у 7% випадків надає композиту інтенсифікуючого значення. Майже у 56% опрацьованих дієслів префікс не змінює значення дієслова, що свідчить про його десемантизацію. Про послаблення семантики префікса свідчить також нагромадження кількох префіксів у межах одного дієслова.

Синтаксичне оточення композитів з префіксом ἐπι- репрезентують додатки з прийменниками ἐπὶ, πρὸς, ἐν, εἰς, ἀπὸ. Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що здатність до префіксально-прийменникової кореляції мають здебільшого композити зі значенням руху та динамічної дії. Найпродуктивнішими виявились конструкції з однойменним прийменником ἐπὶ, частотність префіксальних композитів, підсилених семантично тотожними прийменниками πρὸς, εἰς є нижчою; вживання прийменникових конструкцій з протилежною просторовою семантикою обмежена незначною кількістю випадків.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні структури та семантики інших дієслівних префіксів на матеріалі твору «Книга Премудрості Ісуса, Сина Сираха», а також в аналізі синтаксичної валентності композитів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Войцехівська В. Г. Прийменникове керування дієслів з префіксом ви-. Синтаксична будова української мови (Синтаксичні категорії і зв'язки). К. : Наук. думка, 1968. С. 57–66.
3. Мельник І. А. Транспозиційна граматика українського дієслова : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2015. 476 с.
4. Оліщук Р., Андрейчук Н. Пригоди гр ецького прийменника μετά : від метафізики до метафайлів. *Іноземна філологія. Український науковий збірник.* Львів: Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2014. Вип. 127. Ч. 2. С.7–17.
5. Содомора П., Мартин В. Греко-латинські префікси та їх відображення в українській філософській та медичній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології».* 2011. № 709. С. 116–120.
6. Степаненко М., Галаур С. Префіксально-прийменникова кореляція дієслівного предиката в сучасній українській мові : монографія. Полтава : Дивосвіт, 2019. 231 с.
7. Чекарева Є. С. Становлення і розвиток системи префіксальних дієслів у грецькій мові. *Studia Linguistica*. Київ : Київський університет, 2009. Вип. 2. С. 363–369.
8. Чернюх Б. В. Функціональна семантика аспектуальності в латинській мові : автореферат дис. ... д-ра філолог. наук : 10.02.14. Київ, 2017. 46 с.
9. Corley J. Sirach 44:1–15 as introduction to the praise of the ancestors. *Studies in the book of Ben Sira:* Papers of the third international conference on the deuterocanonical books. Hungary, May 18–20, 2006, pp. 151–181.
10. Ellis Nicholas, Aubrey Michael, Dubis Mark. The Greek Verbal System and Aspect Prominence: Revising our Taxonomy and Nomenclature. *Journal of the Evanglical Theological Society.* 2016. №59. Vol.1. p. 33-62.
11. Lustig Chr., Rabo G. Theology and Anthropology in the Book of Sirach / ed. by Bonifatia Gesche. Atlanta, 2020. 217 p.
12. Liddell H. G., Scott Robert R. A Greek-English Lexicon / revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of R. McKenzie. Oxford: Clarendon Press, 1940. URL: https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0057:entry=lo/gos&toc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aalphabetic+letter%3D*b (дата звернення: 14.10.2025).
13. Muraoka Takamitsu. Wisdom of Ben Sira. *Orbis Biblicus et Orientalis. Series Archeologica*. A philological commentary on the book of Ben Sira accompanied by a full translation of the Greek text in the Septuagint. Peeters Leuven. Paris-Bristol, 2023. 833 P. URL: https://www.peeters-leuven.be/pdf/9789042949157.pdf (дата звернення: 14.10.2025).
14. Papanastassiou G. The preverb ἀπό in Ancient Greek. *Proceedings of the 9th International Conference on Greek Linguistics.* Chicago, October 29th–31st, 2011. Pp. 97–111. URL: https://www.ling.ohio-state.edu/ICGL/proceedings/10_papanastassiou_edited_97.pdf (дата звернення: 14.10.2025).

15. Revuelta Puigdollers, Antonio R. The preverb ἀντι- in Ancient Greek : from space to reciprocity p.144-145. *10th* International Colloquium on Ancient Greek Linguistics. Madrid, June 9th. 2022. 205 p. URL: https://www.lit.auth.gr/amgl42/abstracts/AMGL_42_Revuelta-Puigdollers.pdf (дата звернення: 14.10.2025).

16. Septuaginta. Ecclesiasticus: the Greek text of Codex 248. ed. Hart John Henry Arthur Cambridge : Cambridge University Press, 1909. URL: https://scaife.perseus.org/reader/urn:cts:greekLit:tlg0527.tlg034.1st1K-grc1:2?right=1st1K-grc2 (дата звернення: 10.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

РОЗДІЛ 4
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81’25:004.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.20

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СФЕРІ ІНСТРУМЕНТІВ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПЕРЕКЛАДУ

RECENT TRENDS IN COMPUTER-ASSISTED TRANSLATION TOOLS

Криницька О.І.,
orcid.org/0000-0002-4624-7768
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

Білічак О.І.,
orcid.org/0000-0002-0182-4891
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

Шпільчак Л.Я.,
orcid.org/0000-0002-6144-2430
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

Стаття присвячена вивченню новітніх тенденцій у сфері CAT-інструментів, які дозволяють системам автоматизованого перекладу зберегти і збільшити сегмент їх використання на ринку перекладацьких послуг. У дослідженні проаналізовано виклики, що постають перед розробниками CAT-інструментів і впливають на затребуваність їх продукту, визначено напрямки розвитку CAT-інструментів та простежено стратегії, які використовуються для їх просування на ринку. На основі аналізу еволюції CAT-tools спрогнозовано перспективи їх розвитку.

Викликами для розробників CAT-інструментів стали поява машинного перекладу і штучного інтелекту, які пропонують перекладачеві швидкі й доступні рішення, і, відповідно, зміна ролі перекладача, який все частіше займається постредагуванням машинного перекладу. Ключовими напрямками розвитку програм автоматизованого перекладу є інтеграція у них штучного інтелекту та нейронного машинного перекладу, вдосконалення інтерфейсу користувача, створення функцій хмарної співпраці для обслуговування проєктів корпоративного рівня тощо. Зокрема, інтеграція машинного перекладу та штучного інтелекту в CAT-інструменти прискорює виконання рутинних функцій і дозволяє перекладачеві працювати в межах замкненої системи, що гарантує конфіденційність і безпеку даних. Розвиток хмарної платформи CAT-інструментів забезпечує безперебійну співпрацю між учасниками процесу перекладу. Інстальовані версії програм автоматизованого перекладу стають другорядними. Однією з маркетингових стратегій компаній-розробників технологій автоматизованого перекладу є програми академічного партнерства, що дають змогу безкоштовно ознайомити зі своїм продуктом студентів перекладацьких спеціальностей, щоб у майбутньому за рахунок них розширити базу своїх клієнтів.

Результати аналізу сучасних тенденцій розвитку CAT-інструментів дають підстави припустити, що в перспективі вони зберігатимуть статус ключового елемента професійної діяльності перекладача, водночас зазнаючи еволюції. Очікується, що подальший розвиток цих систем буде спрямований на глибшу інтеграцію зі штучним інтелектом, посилення орієнтації на процес постредагування та забезпечення якості перекладу, а також на розширення можливостей роботи в хмарному середовищі. З розвитком автоматизації людський фактор у перекладі стане ще важливішим, тому CAT-інструменти у майбутньому розроблятимуться як інструменти, що підтримують креативність та прийняття рішень.

Ключові слова: CAT-інструменти, автоматизований переклад, RWS Trados Studio, академічне партнерство, штучний інтелект, нейронний машинний переклад.

The article is devoted to studying the latest trends in CAT tools, which allow automated translation systems to maintain and increase their market share in the translation services market. The study analyses the challenges faced by CAT tool developers that affect the demand for their products, identifies the main directions of CAT tool evolution, and traces the strategies used to promote them on the market. Based on an analysis of the current stage of CAT tool evolution, an attempt is made to predict their development prospects.

The challenges for CAT tool developers have been the emergence of machine translation and artificial intelligence, which offer translators fast and affordable solutions, and, accordingly, a change in the role of the translator, who is increasingly engaged in post-editing machine translation. The key areas of development for automated translation software are the integration of artificial intelligence and neural machine translation, improvement of the user interface, creation of cloud collaboration features for corporate-level projects, etc. In particular, the integration of machine translation and artificial intelligence into CAT tools speeds up the performance of routine functions and allows translators to work within a closed system, which guarantees data confidentiality and security. The development of a cloud platform for CAT tools ensures seamless collaboration between participants in the translation process. Installed versions of automated translation software are becoming secondary. One of the marketing strategies of companies developing automated translation technologies is academic partnership programmes, which allow them to familiarise translation students with their product free of charge in order to expand their customer base in the future.

The results of the analysis of current trends in the development of CAT tools suggest that in the future they will retain their status as a key element of professional translation activity, while undergoing constant evolution. It is expected that the further development of these systems will be aimed at deeper integration with artificial intelligence, a stronger focus on post-editing and quality assurance, and expanded capabilities for working in a cloud environment. With the advancement of automation, the human factor in translation will become even more significant; therefore, future CAT tools will be designed as instruments that support creativity and decision-making.

Key words: CAT tools, computer-assisted translation, RWS Trados Studio, Academic Partner, artificial intelligence, neural machine translation.

Постановка проблеми. В основі використання інструментів автоматизованого перекладу (CAT-tools) лежить трансформація професії перекладача. Щоб бути конкурентоздатним, перекладач повинен використовувати програми, призначені для виконання перекладу та супутніх завдань, як-от попередня обробка файлів, власне переклад, створення та форматування кінцевих файлів, а також перевірка якості. З появою машинного перекладу і штучного інтелекту, які пропонують перекладачеві швидкі й доступні рішення, CAT-tools змушені еволюціонувати, щоб відповідати новій реальності.

Аналіз останніх досліджень. Використання CAT-tools є об'єктом різнопланових наукових досліджень, що підкреслює їх вагому роль у забезпеченні ефективності та якості перекладів. Українські вчені О. Требик, А. Полторацька, А. Капітон [1], О. Ясинецька [2] наголошують на важливості інтеграції CAT-інструментів в освітні програми, що сприяє розвитку практичних навичок студентів. Т. Процишин досліджує використання CAT-інструментів у формуванні технологічної компетенції майбутніх перекладачів: аналізує виклики, що стоять перед ними, їх перспективи та освітню інтеграцію [3]. Л. Івашкевич та Р. Залужний описують всі етапи перекладацького процесу з використанням CAT-систем й окреслюють завдання і труднощі, що постають перед перекладачем на кожному з них [4]. Серед закордонних дослідників Y. Wang вивчає комп'ютерні засоби перекладу з точки зору вплив технологій на перекладача-людину та якість перекладу [5]. X. Zhang, Y. Zhou, & L. Bai описують інноваційні методи інтеграції пам'яті перекладу та засобів автоматизованого перекладу для покращення інтелектуальної підтримки в процесах перекладу людиною [6]. Нові можливості й обмеження CAT-технологій активно обговорюються на спеціалізованих форумах та інтернет-платформах [7; 8]. *Зважаючи на значний інтерес науковців та перекладачів до CAT-інструментів, важливо, на нашу думку, розглянути основні тенденції їх розвитку й окреслити перспективи їх використання у майбутньому.*

Мета статті – дослідити новітні тенденції у сфері CAT-інструментів, які дозволяють системам автоматизованого перекладу зберегти і збільшити свій сегмент використання на ринку перекладацьких послуг, та на їх основі спрогнозувати перспективи розвитку CAT.

Визначена мета передбачає постановку таких **основних завдань**:

− проаналізувати проблеми і виклики, що стоять перед розробниками CAT-інструментів і впливають на затребуваність їх продукту;

− визначити основні напрямки еволюції CAT-інструментів;

− простежити стратегії, які використовують компанії-виробники програмного забезпечення для автоматизованого перекладу для просування на ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Майбутнє CAT-tools великою мірою залежить від здатності інструментів CAT адаптуватися до технологічних вимог та потреб користувачів. Сьогодні відбувається оновлення ринку CAT-tools: деякі CAT-інструменти виходять з ужитку через невідповідність сучасному режиму роботи перекладачів. Наприклад, такі інструменти, як *IBM Translation Manager, Wordfast Classic, MetaTexis, Déjà Vu (від Atril), Across,* втратили популярність і частину ринку через застарілий або надто складний інтерфейс користувача, відсутність функцій хмарної співпраці,

неможливість інтеграції штучного інтелекту та нейронного машинного перекладу, обмежену підтримку сучасних форматів файлів, негнучкі моделі ліцензування тощо. Водночас компанії *Trados Studio, memoQ, Smartcat, Phrase, XTM Cloud* входять в п'ятірку лідерів неофіційного рейтингу CAT-інструментів через свій широкий і надійний функціонал, високий рівень автоматизації за допомогою машинного перекладу та штучного інтелекту і здатність обслуговувати проєкти корпоративного рівня [7].

Аналіз показує, що вбудова штучного інтелекту (ШІ) у CAT-інструменти і прогрес у галузі нейронного машинного перекладу (НМП) є ключовими факторами успіху компаній-розробників програм автоматизованого перекладу. Як зазначає Т. Процишин, майбутній розвиток систем CAT передбачає інтеграцію штучного інтелекту, вдосконалення користувацьких інтерфейсів, автоматизацію управління проєктами та створення більш зручних для користувачів програм [3, с. 135]. Можна передбачити, що CAT-інструменти продовжуватимуть інтегрувати технології ШІ – машинне навчання та обробка природної мови, для підвищення якості перекладу, автоматизації рутинних завдань та поліпшення користувацького досвіду. Вважається, що «функції на базі ШІ, як-от інтелектуальні пропозиції-підказки, автоматична ідентифікація термінології та розширені можливості перевірки якості, стануть більш поширеними» [9]. Наприклад, деякі CAT-tool вже сьогодні можуть проаналізувати текстові корпуси (як-от технічні документи чи інструкції), визначити потенційні терміни на основі частоти вживання або релевантності для конкретної галузі, відфільтрувати та посортувати терміни за важливістю або релевантністю та експортувати їх у глосарії або термінологічні бази даних. А в майбутньому вони будуть робити це ще більш досконало. До того ж, «НМП продовжуватиме розвиватися, забезпечуючи більш точні та плавні переклади. CAT-інструменти інтегруватимуть більш досконалі моделі НМП, що дозволить перекладачам використовувати переваги машинного перекладу, зберігаючи контроль над кінцевим результатом за допомогою постредагування» [9].

Як бачимо, за останні три десятиліття інструменти CAT еволюціонували від простих систем пам'яті перекладів до складних екосистем, що інтегрують управління термінологією, координацію проєктів, забезпечення якості, а останнім часом – і штучний інтелект. Сьогодні вони роблять набагато більше, ніж просто зберігають і витягують з пам'яті перекладу фрагменти тексту – вони вчаться у перекладача, передбачають його лінгвістичний вибір та співпрацюють з ним так, як раніше було важко уявити. Однак цей прогрес має дві сторони. З одного боку, інструменти CAT революціонізували робочі процеси перекладу: вони підвищують узгодженість, прискорюють процес перекладу та дозволяють перекладачам великих корпорацій співпрацювати в режимі реального часу через такі платформи, як T*rados Team* або *memoQWeb*. З іншого боку, вони ставлять під сумнів уявлення про те, що означає «перекладати». Коли штучний інтелект і нейронний машинний переклад інтегруються в середовища CAT, завдання перекладача змінюється – від творця до редактора, від автора до оцінювача. Постредагування машинного перекладу стає стандартом. На нашу думку, у майбутньому перекладачі все частіше будуть виправляти тексти, створені штучним інтелектом, а не перекладати з нуля. Це стосується навіть контенту т.зв. «високого ризику», як-от медична чи юридична документація. Гібридні робочі процеси, в яких поєднані штучний інтелект, людина та CAT-інструменти, стають нормою. Штучний інтелект не замінить людського перекладача, але він змінить характер його взаємодії з текстом. Вчені вважають, що передбачуване введення тексту, адаптивний машинний переклад та автоматична оцінка якості стануть стандартними функціями CAT-інструментів – не як заміна людського мислення, а як системи когнітивної підтримки [5]. З розвитком автоматизації людський фактор у перекладі стане ще важливішим: «перекладачі залишаться незамінними в контекстуальному аналізі тексту, особливо в тих сферах, де автоматизація не може забезпечити належної якості» [3, с. 141]. Розуміння культурного контексту, етична відповідальність та відчуття стилю перекладача завжди будуть затребувані. Тому CAT-інструменти у майбутньому розроблятимуться не лише для ефективності, а й для розширення можливостей, як засоби, що підтримують креативність та прийняття рішень, а не обмежують їх.

Крім того, інтеграція машинного перекладу та штучного інтелекту в інструменти автоматизованого перекладу дозволяє перекладачеві працювати в межах однієї замкненої системи, що важливо для замовників, які дбають про конфіденційність. Це ще одна причина, чому CAT-інструменти залишаться в майбутньому, а не будуть витіснені програмами машинного перекладу чи штучного інтелекту. Адже якщо

перекладач дає запит, наприклад, у ChatGPT, то невідомо, як і ким цей документ буде далі оброблятися. А якщо робота над документом ведеться в межах однієї замкненої системи – CAT-інструмента, тоді клієнти більше довірятимуть такому постачальнику, який, хоч і використовує штучний інтелект, але ці дані не виходять із серверів компанії.

Іншим важливим чинником успіху компаній-розробників CAT-tools на ринку є наявність хмарного сервісу. Передбачається, що хмарні CAT-інструменти ставатимуть дедалі популярнішими, забезпечуючи безперебійну співпрацю між перекладачами, редакторами та учасниками проєкту. Синхронізація в режимі реального часу та миттєвий обмін інформацією покращать командну роботу та оптимізують управління проєктами, незалежно від географічного розташування [9]. У поєднанні з інтеграцією машинного перекладу та штучного інтелекту розвиток хмарної платформи CAT-інструментів є ключовим для їх конкурентоздатності на ринку: перекладач створює обліковий запис і одразу працює на сервері цієї програми. За словами перекладачів, така тенденція вже давно спостерігається: "*Компанія надсилає мені пакет документів для перекладу на хмарному сервісі. Але вони не надсилають мені файл, а лише лінк. Тоді я відкриваю груповий проєкт у Trados і перекладаю файл прямо на їхньому сервері – тож фізичного файла у мене не зберігається*" [10]. Так само деякі компанії не бажають ділитися файлами пам'яті перекладів або термінологічними базами, і хмарний сервіс CAT-інструментів забезпечує використання їх перекладачами без необхідності надсилання, що гарантує при цьому безпеку та конфіденційність даних [6]. Тож інстальовані версії програм автоматизованого перекладу відходять на другий план. Серед переваг онлайн-програм автоматизованого перекладу дослідники наводять також такі: можна працювати за допомогою браузера з будь-якого середовища та пристрою з підключенням до інтернету; переклад зберігається в реальному часі, тому ймовірність втрати даних нижча; простіше організувати одночасну роботу кількох перекладачів над одним проєктом; своєчасні оновлення та виправлення [4, с. 655].

Перелічені тенденції вказують на вектор розвитку CAT-інструментів, який визначається прогресом у галузі штучного інтелекту та зростанням ролі кооперації та зв'язку між учасниками процесу перекладу.

Однією з найновіших стратегій, які використовують компанії-виробники програмного забезпечення для автоматизованого перекладу для популяризації продукту компанії і просування його на ринку, є програми академічного партнерства. На нашу думку, у такий спосіб компанії ознайомлюють зі своїм продуктом студентів перекладацьких спеціальностей, які є потенційними користувачами CAT-програм, щоб у майбутньому розширити базу своїх клієнтів.

Зокрема, програма *RWS Campus* – це ініціатива компанії RWS (розробника *Trados*) з підтримки університетів та навчальних закладів, яка передбачає безкоштовні або пільгові ліцензії Trados Studio з навчальною метою, доступ до хмарних платформ для спільної роботи (Trados Team), навчання викладачів, гостьові лекції та академічні ресурси, офіційне визнання навчального закладу академічним партнером RWS (що важливо для процедури отримання ним ліцензії на провадження освітньої діяльності). Це дає студентам практичний досвід роботи з CAT-інструментом, що відповідає галузевим стандартам, допомагає підготуватися до фрілансу, стажування або роботи в галузі перекладу та локалізації. Так, хмарна платформа Trados Team для організації навчального процесу дозволяє студентам працювати в режимі реального часу над спільними перекладацькими проєктами. Це сприяє розвитку навичок командної роботи, оскільки студенти вчаться ефективно взаємодіяти, виконуючи різні ролі, включаючи перекладача, редактора або менеджера проєкту. Використання таких платформ дозволяє моделювати реальні умови роботи, краще готуючи студентів до викликів сучасної професійної діяльності [1, с. 63; 2, с. 181].

Така підтримка з боку компанії надається безкоштовно навчальним закладам для некомерційного використання з жовтня 2021 року, тож можна кваліфікувати цей крок як адаптацію до нових реалій та боротьбу за клієнта в умовах зміни ролі перекладача з появою штучного інтелекту та машинного перекладу. Академічними партнерами Trados, згідно з інформацією на сайті компанії, зараз є 72 навчальні заклади з усього світу (з них 14 закладів вищої освіти України), і їхня кількість постійно зростає.

Схожі програми академічного партнерства для підтримки освіти в галузі перекладу та локалізації пропонують і інші великі компанії-постачальники інструментів комп'ютерного перекладу: ***memoQ, Phrase, Wordfast*** тощо. Тож під час вивчення курсу автоматизованого перекладу студенти можуть ознайомитись із доступними CAT-програмами і «мають можливість підібрати найзручніші для своєї майбутньої роботи

сервіси» [1, с. 61]. Відсутність програми академічного партнерства у CAT-інструмента робить його аутсайдером освітнього процесу і, як наслідок, зменшує шанси його використання перекладачами у майбутньому.

Висновки. Серед основних викликів, що постали перед розробниками інструментів автоматизованого перекладу, є поява технологій машинного перекладу та штучного інтелекту, які пропонують перекладачам швидкі та економні рішення. Це, у свою чергу, зумовило трансформацію професійної ролі перекладача, який дедалі частіше виконує функції постредагування машинного перекладу. Ключові вектори розвитку сучасних CAT-інструментів визначаються інтеграцією технологій штучного інтелекту та нейронного машинного перекладу, розробленням функціональних можливостей для хмарної співпраці та підтримкою проєктів корпоративного рівня. Зокрема, впровадження компонентів машинного перекладу й елементів штучного інтелекту в структуру CAT-систем сприяє автоматизації рутинних процесів і забезпечує можливість роботи в межах замкненого середовища, що гарантує конфіденційність та безпеку даних. Подальший розвиток хмарних платформ автоматизованого перекладу сприяє підвищенню ефективності комунікації та співпраці між усіма учасниками перекладацького процесу, тоді як інстальовані локальні версії програм поступово втрачають своє значення. Одним із важливих напрямів маркетингової діяльності компаній-розробників технологій автоматизованого перекладу є впровадження програм академічного партнерства. Такі ініціативи надають можливість безкоштовного або пільгового ознайомлення студентів перекладацьких спеціальностей з інструментами CAT, що сприяє розширенню бази користувачів у майбутньому.

Проаналізувавши сучасні тенденції розвитку CAT-інструментів, можемо стверджувати, що вони залишатимуться незамінним інструментарієм перекладачів, але постійно зазнаватимуть змін: стануть ще більш інтегрованими з ШІ, більш орієнтованими на постредагування та забезпечення якості перекладу та на роботу онлайн, у хмарному сервері програми автоматизованого перекладу. Із подальшим розвитком автоматизації роль людини в перекладацькому процесі лише зростатиме, тож майбутні CAT-інструменти розроблятимуться як засоби, покликані сприяти креативності перекладача та підтримувати процес ухвалення рішень.

Перспективи дослідження передбачають міждисциплінарний підхід, що поєднує лінгвістику, комп'ютерні науки та когнітивні студії і спрямований на осмислення ролі перекладача-людини у гібридному перекладацькому процесі, розроблення об'єктивних критеріїв автоматизованої оцінки якості та вивчення того, як ШІ може підтримувати людину в ухваленні перекладацьких рішень. Крім того, науковий інтерес можуть становити аналіз механізмів захисту даних, що використовуються в хмарних CAT-інструментах, та оцінка рівня довіри користувачів і замовників до таких платформ, а також вивчення процесів інтеграції CAT-інструментів із системами управління контентом, локалізаційними платформами та термінологічними базами для формування єдиного перекладацького середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Требик О., Полторацька А., Капітон А. CAT-інструменти та їх місце у структурі підготовки майбутніх перекладачів. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Філологія.* 2023. Випуск 1(6). С. 57–63 DOI:10.32689/maup.philol.2023.1.9

2. Ясинецька О.А. Навчання майбутніх перекладачів роботі з CAT-інструментами. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 84. Том 2. 2025 С. 178–181. DOI:https://doi.org/10.32782/2663- 6085/2025/84.2.35

3. Protsyshyn T.Yu. The use of cat tools in developing technological competence of future translators: challenges, prospects, and educational integration. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 82. Том 2. 2025 С. 135–141. DOI:https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/82.2.24

4. Івашкевич Л.С., Залужний Р.Г. Перекладацький процес і інструменти його забезпечення. *Молодий вчений*. 2020. №4 (80). С. 651–656). DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-135

5. Wang Y. The impact of technology on human translators and translation quality: A study on machine translation and computer-assisted translation tools. English Linguistics Research. 2024. Vol. 13 (№1). С.19–38. DOI:10.5430/elr.v13n1p19

6. Zhang X., Zhou Y., & Bai L. Innovative methods for integrating translation memory and CAT tools: Enhancing intelligent support in human translation processes. Applied and Computational Engineering. 2024. Vol. 90 (№1). С.1–7. DOI:10.54254/2755-2721/90/2024MELB0054

7. Computer Assisted Translation Tool Market Signals 2025: Top Indicators and Benchmarks. URL: https://www.linkedin.com/pulse/computer-assisted-translation-tool-market-signals-2025-iohbe/

8. Wolff R. The 8 best CAT tools you should consider for your localization team. URL:https://lokalise.com/blog/best-cat-tools/

9. The Revolution of Computer-Assisted Translation Tools. *Future trans*. 2023. URL:https://future-trans.com/the-revolution-of-computer-assisted-translation-tools/

10. Probst A. How to translate in SDL Trados Studio (Freelance Translator). 2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=PiviSKb50k8

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.21

THE INFLUENCE OF MEMORY CACHE ON TEXT COHESION AND ITS TRANSLATION (BASED ON SERHIY ZHADAN'S NOVEL VOROSHILOVGRAD)

ВПЛИВ КЕШУ ПАМ'ЯТІ НА КОГЕЗІЮ ТЕКСТУ ТА ЙОГО ПЕРЕКЛАД (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ СЕРГІЯ ЖАДАНА «ВОРОШИЛОВГРАД»)

Mazur O.V.,
orcid.org/0000-0002-0579-2516
PhD student at the Department of English Philology
Vasyl Stefanyk Carpathian National University

Each sentence of a text is built on the previous one and is the basis for the next. However, the comprehension of a text is influenced not only by the actual information in the text before, but also by the reader's knowledge base and experience. The set of knowledge required to decode a particular text (or its excerpt) forms a memory cache. Memory cache is a term used in the computer science and machine translation, but in the linguistic research it is important not only for computer translation, but also for the text writing, reader perception, and human translation. The purpose of the article is to analyze the impact of memory cache on these three levels on text coherence. The research was conducted in three stages: a literature review on the use of the term "memory cache"; division of the study of the impact of memory cache into three levels: writing, reception, and translation; analysis of the sample depending on the proposed classification. Text coherence is ensured by lexical and grammatical means. However, a passage taken out of context will not be connected to the text, will contain inaccuracies and may contradict the author's overall intention, since it is not supported by the previous memory cache. The study is conducted only on the basis of the artistic style and only works with two languages – Ukrainian and English. Using the example of Serhiy Zhadan's novel Voroshilovgrad, the article shows how the memory cache affects the coherence of the text when it is written, perceived, and translated. Semantic cohesion forms the thematic memory cache, the reader's understanding of the general theme of the text. Logical cohesion provides a logical presentation of information; If the reader takes a passage out of context, the cause-and-effect relationships will not be stored in the memory cache, and thus the cohesion of the text will be compromised. Reference cohesion is the correlation of the textual world with reality; it is the use of the reader's background and encyclopaedic knowledge. Pragmatic cohesion is focused on the reader and appeals to the reader's memory cache. Based on the previous information in the text, the reader can logically continue unfinished sentences, answer questions, or complete the overall picture. The results of the study may be useful for philologists and translators working with text coherence.

Key words: cohesion; memory cache; writing of the text; reception of the text; translation of the text.

Кожне речення тексту будується на попередньому і є основою для наступного. Однак на розуміння тексту впливає не тільки фактична інформація, що міститься в попередньому тексті, а й знання та досвід читача. Набір знань, необхідний для розшифрування конкретного тексту (або його уривка), утворює кеш пам'яті. Кеш пам'яті – це термін, що використовується в інформатиці та машинному перекладі, але в лінгвістичних дослідженнях він важливий не тільки для комп'ютерного перекладу, а й для написання тексту, сприйняття читачем та людського перекладу. Мета статті – проаналізувати вплив кешу пам'яті на цих трьох рівнях на когезію тексту. Дослідження проводилося в три етапи: огляд літератури щодо використання терміна «кеш пам'яті»; поділ дослідження впливу кешу пам'яті на три рівні: написання, сприйняття та переклад; аналіз вибірки за запропонованою класифікацією. Когезія тексту забезпечується лексичними та граматичними засобами. Однак вирваний з контексту уривок не буде пов'язаний з текстом, міститиме неточності та може суперечити загальному задуму автора, оскільки не підкріплений попереднім кешем пам'яті. Дослідження проводиться виключно на основі художнього стилю і працює з двома мовами – українською та англійською. На прикладі роману Сергія Жадана «Ворошиловград» у статті показано, як кеш пам'яті впливає на зв'язність тексту під час його написання, сприйняття та перекладу. Семантична когезія формує тематичний кеш пам'яті, розуміння читачем загальної теми тексту. Логічна когезія забезпечує логічне представлення інформації; якщо читач вирве уривок з контексту, причинно-наслідкові зв'язки не будуть збережені в кеші пам'яті, і, таким чином, когезія тексту буде порушена. Референтна когезія – це кореляція текстового світу з реальністю, це використання досвіду та енциклопедичних знань читача. Прагматична когезія зосереджена на читачі та апелює до його пам'яті. На основі попередньої інформації в тексті читач може логічно продовжити незакінчені речення, відповісти на питання або доповнити загальну картину. Результати дослідження можуть бути корисними для філологів і перекладачів, які працюють зі зв'язністю тексту.

Ключові слова: когезія; кеш пам'яті; написання тексту; сприйняття тексту; переклад тексту.

Introduction

Cohesion as a textual category

A text is a process and a result of human speech activity; it is a holistic sign form of a speech organization [4; 6]. Kondratenko distinguishes three groups of textual categories: basic (informativeness, communicativeness), intra-textual (cohesion, coherence, divisibility) and textual-discursive (reference, intersubjectivity, intertextuality). However, all categories of the text complement each other and do not exist separately from the others.

Cohesion is a textual category that mediates the development of the text's theme, the formation of its information array, ensures the integration of all textual levels in order to create a single whole, as well as the perception and understanding of the text by the addressee [6]. Cohesion connects not only lexical forms of words but also their meanings and intentions. Cohesion is what unites two (or more) independent parts into one semantic whole.

There are several views on the classification of cohesion means. One of the most popular is the classification by Halliday and Hasan, who distinguish between lexical and grammatical means [13]. The most extensive classification of cohesion types was proposed by Borodachenko, who distinguishes more than 100 types. There is no single classification that would be universally accepted, concise, and cover all possible types of cohesion. However, it is indisputable that cohesion is an important integral category that has been identified by representatives of different approaches: logical-grammatical, psycholinguistic, and communicative [4].

Cohesion ensures a double operation of interactivity between the author and the reader: the author forms the communicative structure by appealing to the reader's memory, the mental process of memorizing textual information and the transfer of integrated semantic systems to a higher code level. Cohesion can be defined as the property of a text that makes it perceived by the addressee. Therefore, the loss of cohesion destroys the text.

Short-term memory, working memory and memory cache in a context of text analysis

Memory includes three stages: encoding, storage, and retrieval. Integrating new information with previously processed information means that readers must have access to the results of previous processes. Information can be stored for the different periods of time. This is why there is a difference between short-term and long-term memory, depending on how information can be stored. There is also a working memory as a "system that both stores information briefly and allows manipulation and use of the stored information" [24].

Daneman and Merikle [12] analyze the difference between working memory and short-term memory. They state that short-term memory is not sufficient for comprehension of the text in general. Short-term memory should be related to the ability to understand previously said information. Working memory is a short-term memory buffer that allows for manipulation and storage, while short-term memory is only for storing information [2].

However, working memory includes the information that has just been spoken or written, which is temporarily stored. And the memory cache includes not only the information said in the previous sentence, but also appeals to the reader's background. For example, by using a reference to a certain city in a text, the author appeals not only to the fact that a description of the city will follow, but also to the reader's experience, that he or she is familiar with this concept, what a city is, knows where it is located, and how it differs from a village etc. The reader's memory cache uses not only the author's own words at the moment of reading, but also the reader's experience, which is necessary for interpreting the text.

The working memory includes the memory cache, along with cultural memory, and genetic memory. National-cultural memory (or simply cultural memory) is a set of any socio-cultural phenomena that have been endowed with ethno-cultural identity for the everyday consciousness of the masses and symbolically manifested themselves in numerous "places" (geographical locations, things, real or fictional events, artistic images, rituals, names, etc.) [3]. Genetic memory is innate and manifests itself in humans as a constant unconditioned reflex. According to the teachings of Carl Gustav Jung, genetic memory is the collective unconscious, the experience of ancestors stored in the far corners of the human brain [1]. A memory cache is all the information that is used locally to interpret a particular term, image, event, or just a word (e.g., dialectism, etc.).

For example, the first sentence of the text "Voroshilovgrad" refers to the fact that everyone received bad news by phone. The specific example of receiving news by phone appeals to the memory cache. However, the reader's working memory contains everything they know about phones, how they work, etc. This knowledge is not used for local comprehension of the text, but it does constitute the reader's working memory. Working memory includes memory cache. Both appeal to the reader's knowledge, but the memory cache is local, i.e., something that is important in this particular context for understanding only a certain text.

Correlation between the cohesion of the text and memory cache

Text cohesion and reader memory are closely related. These connections have been studied by John B. Black, Hyman Bern, Gordon H. Bower [9; 10]. In their studies, they pointed out that information in a text is better remembered when there is cohesive, has its cause-and-effect relationship, and

the memorization of certain episodes depends on the duration of this episode. For example, cross-cutting images are better remembered because the authors refer to them more often, each time detailing them. Depending on the repetition and duration, the reader retains information better. Text cohesion affects the reader's memory by indicating which information is more important for understanding the text through repetition, descriptions, metaphors, comparisons, and appeals to the reader's experience.

A cache temporarily stores frequently used instructions and data for faster processing by the central processing unit [11]. As a translation term, "memory cache" helps to improve translation based on previous data. However, a memory cache can also serve to ensure cohesion during the text reception. The memory cache acts as a database not only for translating the text, but also for writing it.

There are three types of textual means (in particular, cohesion): extra-segmental, supra-segmental, and segmental [7]. Extra-segmental means include situations or associations; supra-segmental means include intonation, pauses and emphasis; and segmental (or textual) means of cohesion include grammatical, semantic (denotative and connotative), onomasiological, semantic (logical, figurative and associative-metaphorical), structural-compositional, referential, pragmatic cohesion [6].

The integrity of the text is ensured by the cohesion of its elements, i.e., cohesion. It supports the development of the topic, the informational content of the text, and the unity of all textual levels so that the reader can understand the author's worldview [6]. Depending on the factors that influence the formation of the text's memory cache and its cohesion, two levels of cache can be distinguished: external and internal. Cohesion often depends on the reader's background knowledge, factuality, connection to reality, and the situation of text generation/interpretation. This forms an external memory cache that influences the text beyond the text itself, but ensures its cohesion. These are the extra-segmental and supra-segmental means of text cohesion. The textual (segmental) means of cohesion also influence the formation of the text's memory cache, as they ensure the logical presentation of information, form imagery, and contribute to the formation of the key ideas of the text.

Thus, the memory cache affects three levels of work with the text: writing, reception, and translation of the text. First of all, it is the actual writing of the text. When describing certain events, the author must appeal to both reality and the potential background knowledge of the audience. The author's memory cache will be formed not only by the facts that connect the text to reality, but also by the information that has already been written. To ensure the logical and coherent presentation of information, the author must remember what has been already said before. The second level is the reader's reception of the text. Everything that has already been read by the readers is forming their memory cache and link the known information with the new one. The third level of influence of the memory cache on the text is its translation. A translator stores previous translations as a basis for a new one. The memory cache is an important component for improving translation practice. Based on the content that has already been translated, it is easier for the translator to choose the right words to convey the author's intention. Additionally, the translator preserves the cultural characteristics of both the source and the environment in which the events take place. The translator retains knowledge of location and time as a basis for translation. Therefore, when solving cultural translation problems, translators can use strategies based on their knowledge of the source and target cultures, which the translator has retained by researching background information about the text [17]. The goal is to make it as easy for a foreign reader to read the translated text as it is for a reader of the original. The translator's task with regard to the memory cache is not only to base it on the text that has already been translated, but also on the cultural characteristics and potential differences between their audience and the audience of the original text.

The aim of the article is to introduce the concept of memory cache into linguistic categories, to show the difference between the short-term memory, working memory and memory cache. Working memory is not enough for the text`s understanding; the perception also includes background information of the reader. That is why the term memory cache was used as a complex of working memory, background data, and potential readers` experiences. The second task was to show the link between the cohesion of the text, its perception and memory cache. Based on Ukrainian postmodern text and it`s translation into English, the article analyses the correlation between the cohesion and memory cache.

Methods. The material for this study is the text by a Ukrainian postmodernist Serhiy Zhadan "Voroshilovgrad" and its translation into English (made by Reilly Costigan-Humes and Isaac Wheeler). The sample was motivated by the availability of a published English translation of the text.

The research was conducted in three stages. The first was a terminological reference and a literature review on the use of the term "memory cache." The second was the division of the study of the impact of memory cache into three levels: writing, reception, and translation. The third stage was the selection of material to illustrate the theoretical part and the analysis of the sample depending on the proposed classification.

The methodological basis is formed by descriptive (since the use of a well-known term is described in the context of not only machine translation but also in terms of ensuring text cohesion) and comparative research methods (since one of the stages is to analyse the impact of memory cache on translation, two languages are compared – Ukrainian and English). The research methods involved analyzing the term "memory cache" in a new context, as well as analysing the peculiarities of writing a text by an author, reading a text by a reader, and translating it by the human (not machine) translator.

Results. The impact of memory cache on text processing can be seen at three levels: writing, reception, and translation.

In the process of creating a text, the author draws on their encyclopedic knowledge, understanding of the world, experience, and history. They can also deepen their knowledge through commonly known information. All the information that the author uses when writing a text constitutes the author's memory cache. This applies not only to the description of temporal characteristics, location markers, or character prototypes, because often the place where events are described may be a location invented by the author. In order to preserve the overall picture, the author draws not only on his background knowledge, but also on the information he has written. A city cannot suddenly change its name, a character cannot suddenly change its appearance, and so on. This would disrupt the coherence of the text. Therefore, everything written by the author also influences the subsequent information. It forms the author's memory cache and ensures the coherence of the text.

When forming a text, the author already appeals to reality and the reader's imagination. Even if the author takes a non-existent place as a location, he adds a description so that the reader can visualize it. Therefore, the reader uses his imagination, based on the author`s data and his background. All of the information that is necessary for interpretation of the text forms the memory cache of the reader. The same applies to the time during which the events take place. By mentioning certain objects, technologies, and events, the author already connects the text with reality. For example, let's take only the first sentence of the first chapter of the novel "Voroshilovgrad" "*Телефони існують, щоб повідомляти ними різні неприємності. Телефонні голоси звучать холодно й офіційно, офіційним голосом простіше переказувати погані новини*." (P. 9). ["*Telephones exist for breaking all kinds of bad news. They make people sound cold and detached. I guess it`s easier to pass along bad news in an official-sounding voice*."] (P. 8). From the first sentence only, it is clear that the author is going to describe the times when telephones already existed (and this already narrows the time period after 1876 – the year the first telephone was invented). This also shows how the author appeals to the reader's personal experience – every recipient of this text immediately recalls his experience of using telephones and seems to confirm "yes, I have also received bad news by phone." All the information that enables such a reading of the text is a kind of database, a memory cache, something that is already known to both the author of the text and the reader. With each new line, the author will add information to the reader's memory cache. Every known line will be the basis for the formation of a new one. This ensures not only the logical transition of events, but also their cohesion. The memory cache provides the basis for a coherent and logical transition of the events and the portrayal of characters in the text.

The reception of a text is how the reader will interpret it. The memory cache and cohesion of the text are keys to the "correct" reading of the text and the perception of the author's vision.

"*Вони, – сказав. – Ви бачили? Вони з'їли. Вони її з'їли*." (P. 482). ["*They ...," he said. "Did you see that? They ate it. They ate it!*"] (P. 161). Taking one line out of context, it is impossible to understand what is happening in the text. Without the information that preceded that line, the words do not carry the necessary idea that the author had previously laid down in the text. Thus, each line refers to information already known.

Without the context, the reader may have questions, such as: who "they" are; who "said"; who "you" are; to whom the speaker is addressing; who/what they ate; if they ate an animate or inanimate object (it can be both in the Ukrainian original).

Going back just one paragraph, we get the context that connects the text to the previous information. "*І тоді Паша підніс постанову до рота, впхав собі межи зуби й почав ретельно пережовувати, слідкуючи за реакцією Ніколаїча. Реакція була дивна – Ніколаїч увесь якось пополотнів, осі-*

даючи в камуфляж, очима його знову пробігли втома й невпевненість, до яких відразу додались відчай та образа на цілий світ. Старанно дожувавши якісний ксероксний папір, Паша постанову проковтнув і задоволено посміхнувся. Ніколаіч обернувся до сивого, розпачливо розводячи руками й не знаходячи слів." (P. 481). ["*Then Pasha lifted the decree up to his mouth, stuffed it between his teeth, and stared chewing it, watching for Nikolaich`s reaction. When it came, it wasn`t quite what I expected – his face lost what was left of its colour, yes, and he seemed to sink back into his camouflage outfit, his eyes losing their malice and looking only weary and timid now; but the overall effect was one of petulance – as though the whole world were ganging up in him. Meticulously chewing the last bit of top-quality copy paper, Pasha swallowed the decree and grinned. Nikolaich threw his arms up in desperation, looking back at the grey-haired man*."] (P. 161). Only one paragraph before that line provides the context, which is already "stored" in the reader's memory cache. Thus, the reader knows the answers to the questions we have in the absence of the context. "They" are a group of people, namely Pasha, who performed the action; the speaker is Nikolaich; the speaker is addressing the 'grey-haired man'; they ate the resolution; the object is inanimate. The excerpt also gives us an understanding of why the line is so emotional and why the sentences are short. Who is Nikolaich/ Pasha/grey-haired, what is the decree, why was it eaten? – this is also the information that is already present in the reader's memory cache from the previous paragraphs.

However, the reader does not read the book in a reverse order; the sequential presentation of information not only links the parts of the text together, thus forming a single element, but also appeals to the reader's memory. By repeating the word "resolution" several times during the previous paragraphs, giving its description, the characters' attitude to this resolution, the story of where this resolution came from and why the characters thought it was a bluff, the author has laid down into the reader's mind the necessary information that is sufficient to understand the logic of the presentation and the author's vision of the text. All this information is stored in the reader's memory cache as a basis for the next passage. Without this cache, a character's remark does not provide enough information for the reader to understand the course of events in the text.

The farther the explanation is from the cue, the more likely the reader will miss or misunderstand the information. A memory cache is a temporary storage of frequently repeated information that binds the text together. If you describe an object that affects only a certain situation (such as a resolution), its explanation will be local, only on a few pages. Otherwise, if you explain the resolution on the first page and then refer to it on the hundredth page (without mentioning it in between), the reader's memory will be occupied by new information. Therefore, the more important the image, the more often it is mentioned, new details are added so that the reader keeps it in the memory cache and the presentation of the text is logical for him or her. It is not just a working memory of the reader in general that is important for the decoding of the text, but the memory cache – the data, that is frequently used for the interpretation. The repetition of the object, details and descriptions (with synonyms and additional information) form the local memory cache of the reader that would be necessary for understanding the continuation of the text. However, based on the formed memory cache, there is no need in repetition of the same information on every page. When the author names an object and describes it throughout the text, expanding on its characteristics, there is no need to repeat what the object is each time–all the information is already in the reader's memory.

In the previous passage, we have seen how the memory cache affects the cohesion of a single image (resolution, document) within only several pages. However, the cohesion of an image can also be traced throughout the text.

If one image can be traced throughout the text, it becomes a running image. All the information that is said about a single image throughout the text is like puzzle pieces that form a general picture; if you take away one puzzle piece, the picture will not be complete, and each piece of the information that is said affects the image of a new one. The known information about the image forms the memory cache, and the combination of this information is the cohesion of the text. For example, one of the running images in the novel Voroshilovgrad is a gas station. At first, it is mentioned just as a simple object "a gas station," then it becomes the reason for the protagonist's return to his hometown, and then the events related to the documents for the gas station and its arson are described, as well as how the "authorities" are trying to appropriate the gas station and how a group of people stand up for it. The image is revealed gradually, but every element of the description forms a cache in the reader's memory which provides the information necessary to understand the text. This image connects the components of the text and forms a logical course of

the events. That is why the concepts of the memory cache and text cohesion are interrelated.

For instance, one image may be mentioned at the beginning of the text and elaborated upon throughout the rest of the text. Losing one passage of the text, the next one may be misread (misreading means misrepresenting the author's image). Therefore, when describing a running image in the middle of the text, the previously written information, which is stored in the reader's memory cache, is subconsciously used.

The memory cache affects not only the image of a certain object and the reader's perception of information, but also the translation of the text. If you don't take into account the context in which the sentence was spoken, there can be many translation options.

"They ...," he said. "Did you see that? They ate it. They ate it!" Thanks to the already translated text, it is easy for the translator to determine who is being spoken about and what compounds to use to convey information.

"Не говоріть дурниць, Ніколай Ніколаіч, – сказав я. – Це його бізнес, і він обов'язково повернеться. Я нічого продавати не збираюся." (P. 97). *["Don`t be silly, Nikolay Nikolaich," I said. " It`s Yura`s business – he`ll definitely come back. I`m not planning on selling anything.""*] (P. 36). This passage in the translation shows an appeal to the same database, but using a transformation of its means. The translator introduces the name "Yura" into the sentence, thus making it easier for the reader to understand who is being referred to. In both the original and the translation, several times during the dialog between these characters, "Yura" – the main character's brother – is mentioned, but in order to prevent the reader from getting confused by the usual explanation of "his business" – the translator again reminds the character's name, thus eliminating potential confusion.

In the original, a few lines before this one, we see the phrase *"З братом вашим, Юрою, ми не встигли домовитись..."* (P. 97), and in *translation "Your brother and I couldn't reach an understanding."* (P. 36). The original already appeals to the reader's knowledge that Yura is a brother, and the translation divides this information. Although the means, by which the text is made coherent, may be preserved or transformed, they still call upon the same memory cache of the reader.

If a translator uses a single line taken out of context, without interpretation and memory cache, its informative value and cohesion with other sentences will be questionable, because what has already been written and translated is the basis for a new interpretation. Each sentence has two functions in the context of cohesion: 1) it refers to the previous information and 2) it serves as a basis for the following information. There are only two exceptions: the first sentence of the text itself (which has no previous written information and is based only on the reader's experience) and the last sentence of the text (which is the final sentence and will not generate new meaning, but will only serve as a basis for the reader's imagination). Similarly, in translation, each sentence follows from the previous one and forms a new one. This transition is the cohesion of the text, and every "known" thing is moved to the memory cache to create something new.

Memory cache can also be characterized as the "missing text phenomenon" [18], where the author assumes that the reader has certain knowledge relevant to the text, so there is no need in providing all details or background information. The author may omit the repetition of some information that the reader already knows, or refer to information presented earlier in the text. The translator, on the other hand, takes into account the cultural differences of the foreign reader, so the translation may give additional interpretations that would be incomprehensible to foreigners without the notes. Since the foreign reader's experience will be different, so will their memory cache, which is why translators should pay attention to these differences.

Discussion. Cohesion occurs when the interpretation of one element in a text depends on the interpretation of another [14]. It is a link between text elements, however, interpretation of the elements can be applied not only through the text itself, but also through the background knowledge of the reader.

In order to comprehend a text, the reader accesses the information that has been previously processed and stored in long-term memory to create a representation that is coherent, connected, and complete at both the local and global levels [15]. The memory stores not only the already known to the reader information, but also what was actually said in the text [15]. And the set of such data for understanding the text is the memory cache. According to Long et al. [15], the ability to know the meaning of a sentence and understand individual ideas in sentences does not necessarily create a coherent model of the text as a whole. This requires a cohesion of ideas, a cause-and-effect relationship, i.e. a link between all the information in the text – this link is cohesion.

Working memory is responsible for the capacity to store information for short periods of time during

some activities [19]. It is a "brain system responsible for the temporary storage and manipulation of the information necessary for language comprehension, learning, and reasoning, which are complex cognitive tasks" [8]. Another term for high-speed memory that stores the necessary data for quick response is "memory cache". The difference between the working memory and memory cache is than memory cache can include not only the given information in the text before, but also the background knowledge of the readers, their experience, cultural peculiarities etc.

Text cohesion affects its comprehensibility and memorization. According to Schurer et al. [20], a text can have a low degree of cohesion and a high degree of cohesion. This degree of cohesion of the text depends on the need for the reader to use background knowledge. A high degree of text cohesion implies that the text alone provides its cohesion. A low degree of cohesion involves the reader's prior knowledge. In the case of a low degree of cohesion, the more prior knowledge the reader has, the better the text will be understood. However, the degree of cohesion may depend not only on the text itself but also on the reader. For example, a translated text will be less cohesive for a foreigner than for a reader of the original, because the foreign reader's background knowledge (cultural or historical) is not as extensive as that of the original reader. Therefore, the degree of cohesion depends on both the text and the audience of the text. Therefore, readers who know little about the subject area of a text benefit from a highly cohesive text, while readers with a high level of knowledge benefit from texts with a low level of cohesion (the reverse cohesion effect) [16].

The article by Schurer et al. [20] emphasizes that the reader's prior knowledge improves comprehension of the text and does not affect the reader's attention. That is, background knowledge is an auxiliary link for the reader's comprehension of the text. And it is not the reader's background and encyclopedic knowledge that causes wandering thoughts, but the complexity of the text. A simple, cohesive text will not cause mind wandering as much as a complex text, as the reader has to reread for comprehension and look for additional information.

As a computer term, cache is "a special high-speed memory where copies of frequently used data are stored, providing quick access to them. The memory cache stores the content and address of data that is frequently accessed by the processor." [5]. The term memory cache is used in the computer science or machine translation. It is the memory cache that forms translation models based on previous data. The already translated information in the text serves as the basis for further translation of the text. In the field of translation studies, frequently used structures speed up the translation of a text. Based on the available data, machine translation or a human translator works with the next text to make it correlate with the previous one. The translator adapts to frequently used phrases, images, etc. to work with the text. By adapting language models and the language in general, the translator stores previous translations as history for new predictions.

Cohesion is defined as a feature of a text that makes it perceived by the reader. The mechanisms of the text cohesion are not only inherent in the verbal organization of the text, but are also mediated by the "conjunctive and holistic nature of the addressee's and addressee's consciousness," their background knowledge, cultural component, and the correlation of the text to reality [6].

Potential limitations and translation errors can arise when basing a translation on only one sentence. No sentence exists in isolation from another, they are interconnected and form a single coherent text. The connection between these text elements (chapters, paragraphs, sentences, words, ideas, and images) is text cohesion. Everything that forms the understanding of an element through another element forms the memory cache – the information read and background knowledge of the reader.

Conclusions. According to the three-level model of text representation, the memory cache is used on the third one – situational model. It combines not only the surface representation and textual information, but also the background information. Through the means of cohesion (semantic, logical, reference, and pragmatic cohesion, that is shown in the lexical repetition, incomplete sentences, appeals to the reader's experience, etc.), the author appeals to the reader's existing memory cache, which is formed by both the information given and the reader's personal experience.

Working memory is not enough to understand the big picture. Both the text itself and the context are important for the correct reading of the text. All the information that the reader has and needs to decode the text (or a specific passage) forms the reader's memory cache. So, the memory cache affects the cohesion of the text, ensuring not only the logical presentation of information, but also the connection with both reality and the reader. Without frequently repeated data that form the memory cache, text passages will not be connected to each other, which mean that cohesion will be disrupted.

The memory cache affects the text at three levels: writing the text, receiving the text, and translating the text. Writing a text, without referring to previous data, without taking into account well-known facts, the connection with reality will be lost, and the text may contradict itself. Reading a text, the recipients refer to their own experience and to the previous one. Depending on how often a certain object is described, a memory cache (a database about it) is formed. Working with a text, a translator refers not only to the text itself, but also to the information that forms its cohesion – cultural peculiarities, writing style, and the potential experience of the reader. For example, when translating specific (region-specific) facts, a translator can add notes or explanations, thereby helping to build a memory cache for a foreign reader – something that is known to the original reader and does not require explanation. In addition to ensuring the actual cohesion of the text, the translator's job is to convey the necessary information to convey the author's worldview, which may not be clear to a foreign reader

Starting to read the text from the middle, the reader will have more questions than answers. The text will not be logical, but will be taken out of context. The reading will be contrary to the author's idea, and the information may lose connection with both reality and the text before it. It is the memory cache that ensures the cohesion of the text at different levels, forming a database of depicted objects, events, characters, etc.

REFERENCES:

1. Гонюк О.В., Корнілова К.О., Полохова Н.В. мотив пам'яті в романі О. Забужко «Музей Покинутих Секретів». *Interaction of Society and Science: Problems and Prospects,* ed. E. Pluzhnik. London: International Science Group, 2021. P. 424–426.

2. Доброштан Н., Куліш О. Вікові особливості у дослідженнях видів і процесів пам'яті. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2020. Вип. 7. С. 37–44. https://doi.org/10.30970/PS.2020.7.6

3. Кислюк В.В. Україна: національно-культурна пам'ять. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2009. Вип. 12. С. 75–82.

4. Кондратенко Н.В. *Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу.* Київ: Д. Бураго, 2012. 323 с.

5. Коробка П.В., Недайнова І.В. Способи перекладу неологізмів у комп'ютерному дискурсі. *Збірник студентських наукових праць. Studia Philologica: The Collection of Students' Scientific Works*, ред. О.В. Деменчук. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2017. С. 158–164.

6. Селіванова О.О. *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава: Довкілля-К., 2008. 711 с.

7. Anderson J., Ewen C., Staun J. Phonological structure: Segmental, suprasegmental and extrasegmental. *Phonology.* 1985. Vol. 2. №. 1, P. 203–224. https://doi.org/10.1017/S0952675700000439

8. Angelopoulou E., Drigas A. Working memory, attention and their relationship: A theoretical overview. *Research, Society and Development. 2*021. Vol. 10. № 5. P. e46410515288. https://doi.org/10.33448/rsd-v10i5.15288

9. Black J.B., Bern H. Causal coherence and memory for events in narratives. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. 1981. Vol. 20. № 3. P. 267–275. https://doi.org/10.1016/S0022-5371(81)90417-5

10. Black J.B., Bower G.H. Episodes as chunks in narrative memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior.* 1979. Vol. 18. № 3. P. 309–318. https://doi.org/10.1016/S0022-5371(79)90173-7

11. Britannica. *Cache Memory.* URL: https://www.britannica.com/technology/cache-memory (accessed 31.10.2025).

12. Daneman M., Merikle P.M. Working memory and language comprehension: A meta-analysis. *Psychonomic Bulletin & Review*. 1996. Vol. 3. № 4. P. 422–433. https://doi.org/10.3758/BF03214546

13. Halliday M.A.K., Hasan R. *Cohesion in English. English Language Series.* London: Longman, 1976. p. 374.

14. Lapshinova-Koltunski E. Cohesion and translation variation: Corpus-based analysis of translation varieties. *New perspectives on cohesion and coherence,* eds. K. Menzel, E. LapshinovaKoltunski, K. Kunz. Berlin: Language Science Press, 2017. P. 105-131.

15. Long D.L., Johns C.L., Jonathan E. A memory-retrieval view of discourse representation: The recollection and familiarity of text ideas. *Language and Cognitive Processes*. 2012. Vol. 27. № 6. P. 821–843. https://doi.org/10.1080/01690965.2011.587992

16. McNamara D.S., Kintsch E., Songer N.B., Kintsch W. Are good texts always better? Text coherence, background knowledge, and levels of understanding in learning from text. *Cognition and Instruction.* 1996. Vol. 14. № 1. P. 1–43. https://doi.org/10.1207/s1532690xci1401_1

17. Olalla-Soler C. Applying internalised source-culture knowledge to solve cultural translation problems. A quasi-experimental study on the translator's acquisition of cultural competence. *Across Languages and Cultures.* 2019. Vol. 20. № 2. P. 253–273. https://doi.org/10.1556/084.2019.20.2.6

18. Park M.K. The missing text phenomenon and commonsense. *English Literature Research.* 2023. Vol. 49. № 2. P. 139–165. http://doi.org/10.21559/aellk.2023.49.2.007

19. Peng P., Barnes M., Wang C., Wang W., Li S., Swanson H.L., Dardick W., Tao S. A meta-analysis on the relation between reading and working memory. *Psychological Bulletin*. 2018. Vol. 144. № 1. P. 48–76. https://doi.org/10.1037/bul0000124

20. Schurer T., Opitz B., Schubert T. Working memory capacity but not prior knowledge impact on readers' attention and text comprehension. *Frontiers in Education.* 2020. Vol. 5. P. 26. https://doi.org/10.3389/feduc.2020.00026

21. Tiedemann J. To cache or not to cache? Experiments with adaptive models in statistical machine translation. *Proceedings of the Joint Fifth Workshop on Statistical Machine Translation and MetricsMATR,* eds. C. Callison-Burch, P. Koehn, C. Monz, K. Peterson, O. Zaidan. Uppsala: Association for Computational Linguistics, 2010. P. 189–194.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 81’37(811.161.2+811.111):347.97/99
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.22

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

SEMANTIC FEATURES OF THE TERMS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Мамич М.В.,
orcid.org/0000-0002-2868-3953
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

Кісельова А.А.,
orcid.org/0000-0003-0292-6723
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Шевченко-Бітенська О.В.,
orcid.org/0000-0002-0845-3114
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Швелідзе Л.Д.,
orcid.org/0000-0003-2291-5255
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті здійснено порівняльний аналіз семантичних особливостей термінів правоохоронної діяльності в українській та англійській мовах. Визначено роль терміносистеми у формуванні професійної комунікації у сфері права та охарактеризовано її вплив на точність перекладу нормативно-правових текстів. Проаналізовано головні лексико-семантичні явища – полісемію, синонімію, антонімію – у складі правоохоронної термінології обох мов, виявлено закономірності їх функціонування та відмінності, зумовлені особливостями правових систем. Зокрема, показано, що українська терміносистема вирізняється більшою законодавчою унормованістю та чіткістю дефініцій, тоді як англійська характеризується варіативністю й контекстуальною гнучкістю, що сприяє розширенню семантичного поля понять. Розглянуто три семантичні групи термінів (загальноправову, криміналістичну та поліцейську) і простежено їх взаємозв’язок у межах системи мови права. Особливу увагу приділено аналізу базових термінологічних понять: злочин / crime; покарання / punishment, penalty; розслідування / investigation, inquiry. Доведено, що семантичні розбіжності між ними зумовлені різницею між континентальною (українською) та англо-американською (англійською) моделями права. Встановлено, що явища полісемії (напр., case, орган), синонімії (crime – offence – felony – misdemeanor; покарання – санкція – кара) й антонімії (lawful – unlawful; винний – невинний) формують складну, але системну семантичну мережу термінів, у якій відбиваються особливості правового мислення.

Зроблено висновок, що адекватність перекладу правоохоронної термінології залежить від урахування не лише структурно-семантичних, а й культурно-правових відмінностей між мовами. Порівняльний аналіз доводить, що правоохоронна термінологія має тенденцію до гармонізації внаслідок глобалізаційних процесів, однак зберігає національні семантичні особливості, що потребують подальшого лінгвістичного осмислення.

Ключові слова: термін, правоохоронна діяльність, семантика, полісемія, синонімія, антонімія, українська мова, англійська мова.

The article provides a comparative analysis of the semantic features of law enforcement terminology in Ukrainian and English. The study outlines the role of the terminological systems in shaping professional legal communication and emphasizes their impact on the accuracy of statutory and legal translation. The research examines key lexical and semantic phenomena – polysemy, synonymy, and antonymy – within the law enforcement terminology of both languages, revealing the patterns of their functioning and differences determined by the specific features of the respective legal systems. It has been established that the Ukrainian terminology system is characterized by a higher degree of legislative standardization and definitional precision, while the English system demonstrates greater variability and contextual flexibility, which expands the semantic field of legal concepts. Three main semantic groups of terms (general legal, criminological, and police terminology) have been identified and analyzed in relation to their interconnections within the broader language of law. Particular attention is paid to the analysis of fundamental notions such as злочин / crime; покарання / punishment, penalty; розслідування / investigation, inquiry. The semantic discrepancies between these terms are shown to stem from the distinction between the continental (Ukrainian) and Anglo-American (English) legal traditions. Phenomena of polysemy

(e.g. case, орган), synonymy (crime – offence – felony – misdemeanor; покарання – санкція – кара), and antonymy (lawful – unlawful; винний – невинний) are demonstrated to form a complex yet systematic semantic network reflecting the conceptual structure of legal thought.

The paper concludes that the adequacy of translating law enforcement terminology depends not only on structural-semantic but also on cultural-legal differences. The comparative analysis proves that law enforcement terminology tends toward harmonization due to globalization processes while preserving national semantic peculiarities that require further linguistic study.

Key words: term, law enforcement, semantics, polysemy, synonymy, antonymy, Ukrainian language, English language.

Постановка проблеми. Термінологія сфери правоохоронної діяльності є важливою складовою професійної комунікації як в українському, так і в англомовному правовому дискурсі. Адекватне розуміння, застосування та переклад таких термінів важливі не лише для фахівців-правознавців і правоохоронців, але й для міжмовного (англо-українського) співробітництва, перекладу, навчання. Сучасна правоохоронна діяльність неможлива без ефективної міжмовної комунікації. В умовах міжнародного співробітництва органів правопорядку постає необхідність уніфікації термінології, що вживається у правових документах, міждержавних угодах, перекладах міжнародних конвенцій тощо. Саме тому виникає необхідність у порівнянні семантичних особливостей термінів правоохоронної діяльності у двох мовах – українській і англійській.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика особливостей термінології у сфері права активно досліджується вченими-мовознавцями [1; 2; 3]. Дослідження поєднують класичні лінгвістично-термінологічні підходи (міжмовний порівняльний, семантичний, парадигматичний, синтаксичний аналіз) [4; 5] з сучасними корпусними й цифровими методами [6]. Досить багато практичних робіт зосереджено на дослідженні проблем еквівалентності перекладу між українською та англійською мовами, а також на відображенні новоутворень термінів законодавства [7]. Невелика частина досліджень присвячена і безпосередньо правоохоронним термінам – парадигматичним та синтагматичним відношенням усередині української правоохоронної термінології [8].

Аналіз останніх наукових робіт дозволяє констатувати, що питання вивчення особливостей українських та англійських термінів правоохоронної діяльності залишається актуальним.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є здійснення порівняльного аналізу семантичного наповнення та структурних особливостей термінів правоохоронної діяльності в українській та англійській мовах, визначення типових способів словотворення, особливостей еквівалентності семантики, що мають значення для адекватності перекладу офіційних текстів.

Для досягнення цієї мети передбачено вирішення таких завдань:

− дослідити специфіку термінів правоохоронної діяльності;

− окреслити основні підходи до адекватного розуміння і уживання термінів у правоохоронній сфері;

− проаналізувати семантичні та структурні особливості українських і англійських правоохоронних термінів;

− з'ясувати основні способи творення термінів у англійській та українській мовах;

− встановити закономірності перекладу та адаптації термінів у міжмовній комунікації.

Виклад основного матеріалу. Термін є однією із значущих категорій сучасної лінгвістики, термінознавства та перекладознавства. Його дослідження становить важливу складову аналізу спеціальної лексики, зокрема мови права та правоохоронної діяльності. У загальному розумінні термін – це слово або словосполучення, що позначає спеціальне поняття певної галузі знань, характеризується системністю, точністю та однозначністю в межах професійного дискурсу [9]. Термін призначений для точного вираження спеціального поняття та встановлення логічних відношень між поняттями.

В умовах глобалізації термін набуває ще однієї функції – міжкультурного посередництва. Зокрема, у сфері права та правоохоронної діяльності важливим є узгодження термінів між системами англо-американського і континентального права. Сучасна правова система України заснована на поняттях та принципах, характерних романо-германському (континентальному) типу правової системи, що призводить до схожості основних принципів підходу регулювання держави і сприяє формуванню спільного терміносемантичного простору, але водночас і породжує проблеми еквівалентності у перекладі. Крім того, у контексті дослідження термінів правоохоронної діяльності важливо враховувати не лише структурно-семантичні риси, а й комунікативно-культурні чинники, які зумовлюють функціонування цих одиниць у професійній та міжмовній взаємодії.

Загалом система юридичної термінології є складною, багаторівневою структурою, у межах якої правоохоронна термінологія посідає особливе місце. Для з'ясування її специфіки важливо розглянути три її основні семантичні групи – загальноправову, криміналістичну та поліцейську термінологію.

Загальноправова термінологія охоплює поняття, спільні для всіх галузей права. Це основа правоохоронної термінології, на якій ґрунтуються інші, більш вузькі, терміносистеми. До неї належать одиниці, що позначають фундаментальні правові категорії: *закон, норма, відповідальність, правопорушення, суб'єкт, об'єкт, покарання, юрисдикція, компетенція* тощо. Такі терміни мають узагальнений характер і функціонують у різних галузях права, становлять метамову права й забезпечують єдність правової системи.

Криміналістична термінологія є галузевою складовою мови права, що пов'язана із розслідуванням злочинів. До цієї групи належать терміни, що позначають методи розслідування – *слідчий експеримент, огляд місця події, відтворення обстановки, експертиза*; засоби та інструменти – *дактилоскопія, трасологія, балістика*; типи слідів – *сліди рук, сліди взуття, сліди транспортних засобів*; процесуальні дії – *допит, обшук, вилучення, арешт майна.* Криміналістична термінологія має вужчий і більш прикладний характер, ніж загальноправова, адже описує спеціалізовані процедури й поняття, що стосуються доказової діяльності.

Поліцейська термінологія належить до мови правоохоронної діяльності у вузькому сенсі – тобто діяльності органів поліції, спрямованої на охорону громадського порядку, забезпечення безпеки, запобігання правопорушенням. До неї належать такі терміни: *патрулювання, затримання, адміністративний протокол, превентивний захід, оперативно-розшукова діяльність, дільничний офіцер, підрозділ швидкого реагування* тощо. На відміну від криміналістичних, поліцейські терміни функціонують у практичному дискурсі, вони мають адміністративно-правову природу та часто пов'язані із специфікою службових документів, інструкцій, наказів.

Таким чином, між цими трьома термінологічними системами існує ієрархічна та функціональна взаємодія: загальноправова термінологія – базова, універсальна; криміналістична – науково-дослідницька, аналітична, пов'язана з процесом розслідування; поліцейська – практично-оперативна, зорієнтована на реалізацію правоохоронних функцій. Межі систем є відносними, хоча іноді одні й ті самі одиниці змінюють значення залежно від контексту – наукового, процесуального чи службово-оперативного. Так, термін *правопорушення* (загальноправовий) у межах криміналістики конкретизується як злочин, а в поліцейській термінології – як адміністративне правопорушення чи інцидент.

Лексико-семантична структура правоохоронної термінології в українській та англійській мовах характеризується складними взаємовідношеннями між одиницями терміносистем. У ній функціонують явища полісемії, синонімії, антонімії, які мають специфічні риси залежно від особливостей мови й традицій правової культури.

Полісемія у термінах правоохоронної діяльності виникає внаслідок розширення чи конкретизації змісту поняття залежно від контексту або галузі застосування. Так, в українській мові термін *справа* є полісемою і конкретизується контекстом, маючи різні семантичні відтінки в межах правової сфери – *кримінальна справа, адміністративна справа або судове провадження.* В англійській мові термін *case* також є багатозначним і конкретизується контекстом: *legal case*, *criminal case*, *cold case*.

Лексема *орган* також є полісемою в українські мові і у контексті правоохоронної діяльності, набуваючи термінологічного значення, може позначати як установу (орган поліції), так і фізичну особу – представника влади. *Charge* означає як обвинувачення, так і офіційне звинувачення у суді, або навіть службовий обов'язок (police charge).

Таким чином бачимо, що полісемія і в українській, і в англійській терміносистемах правоохоронної діяльності виражена досить активно, що пов'язано передусім із більш широким ужитком названих лексем у повсякденному дискурсі.

У професійній комунікації синонімія як співіснування декількох термінів із близьким або тотожним значенням, що пояснюється різними традиціями правового вжитку, запозиченнями чи впливом міжмовної практики, має досить обмежений характер, адже терміни прагнуть до конкретизації. Проте терміни-синоніми правоохоронної діяльності можливі. Так, в українській мові *правопорушення – делікт – злочин* різняться за ступенем суспільної небезпеки, але часто вживаються як близькі поняття; *покарання – санкція – кара* також семантичні синоніми (*покарання* має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, та запобігання вчиненню нових злочинів; *санкція* – застосування заходів впливу або покарання за порушення закону, правил чи договору, а також дозвіл на проведення певних процесуальних дій [10]), але

їхні певні значення у синонімічному ряду будуть досить далеко віддалені один від одного. Терміни-синоніми *підозрюваний – обвинувачений – підсудний* різняться залежно від стадії процесу (підозрюваною є особа, якій повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру; обвинуваченою (підсудною) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду [11, с. 42]).

Англійській мові теж притаманна синонімія термінів. *Crime – offence – felony – misdemeanor* – всі терміни позначають діяння, що порушує закон, але *crime* має загальне значення – будь-яке діяння, заборонене кримінальним законом; *offence* – будь-яке порушення закону чи правил, не обов'язково кримінальне; *felony* – термін американського (і колись англійського) права, який означає тяжкий злочин; *misdemeanor* – злочин невеликої тяжкості, проступок. Як бачимо, аналізовані терміни, позначаючи правопорушення, відрізняються за ступенем тяжкості, юридичним контекстом і сферою вживання.

В англійській мові, як і в українській, семантичними синонімами є терміни *punishment – penalty – sanction*, що позначають варіанти позначення кари. Відмінності у тлумаченні термінів спостерігаємо у невеликій кількості. Так, *sanction* як термін латинського походження має в українській і англійській мовах спільне значення. *Punishment* має два українські відповідники – *покарання*, *кара.* А от термін *penalty* набуває іншого значення – грошове або інше стягнення за порушення закону, правил чи договору, тобто позначає *штраф, стягнення.*

Suspect – accused – defendant / the accused (in court) не відрізняються семантично від українських відповідників *підозрюваний – обвинувачений – підсудний,* хоча останній у англійській мові має дублет.

Антонімія термінів у обох мовах виявляє опозиційність понять, що відображає логіку правових процесів. Українською – *винний – невинний, законний/правомірний – незаконний/неправомірний* (ці терміни утворюють опозиційну пару за допомогою частки *не*, формуючи новий термін з протилежним значенням), *обвинувачення – захист, арешт/затримання – звільнення*. В англійській мові майже точні відповідники антонімічних пар *guilty – not guilty, lawful – unlawful/illegal, prosecution – defense, detention – release.* Як бачимо, антонімічні пари у обох мовах здебільшого мають пряму структурну відповідність, що полегшує переклад, хоча іноді існують відмінності в ужитку.

З наведених прикладів робимо висновок, що явища полісемії, синонімії, антонімії в українській та англійській терміносистемах правоохоронної діяльності демонструють високий ступінь системності та логічності у межах кожної мови; залежність значень від правової культури та традицій тлумачення законів; наявність еквівалентних структур, що полегшують переклад, але й певних семантичних розбіжностей, які можуть змінювати сенс офіційних текстів. Порівняльний аналіз показує, що правоохоронна термінологія обох мов прагне до максимальної точності, однак її семантична організація зберігає елементи варіативності, що зумовлено відмінностями правових систем і мовних традицій.

Терміни *злочин, розслідування* і *покарання* належать до ядра терміносистеми правоохоронної діяльності, оскільки відображають ключові елементи кримінального процесу – вчинення правопорушення, реагування на нього та встановлення істини у справі. У різних мовах ці поняття мають як спільні риси, так і суттєві відмінності, зумовлені національними правовими традиціями, історичним розвитком і мовною специфікою.

В українській мові термін *злочин* визначається у Кримінальному кодексі України як суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину, за яке передбачено кримінальну відповідальність [11, с. 11]. Отже, у центрі семантичного поля терміна стоять три ознаки: суспільна небезпека, винність, караність.

В англійській мові термін *crime* має ширше семантичне поле. Так, у британському праві *crime* охоплює два поняття – *злочин* або *злочинність*, які караються законом (*punishable by law*), тоді як *offence* – більш загальний термін, що охоплює як кримінальні, так і адміністративні правопорушення. Так, наприклад, *serious crime* – тяжкий злочин; *minor offence* – дрібне правопорушення; *felony / misdemeanor* (у США) – поділ злочинів за ступенем тяжкості. Таким чином, український термін *злочин* ближчий семантично до англійського *crime*, тоді як англійське *offence* охоплює ширше коло правопорушень, у тому числі адміністративних.

Термін *покарання* в українському кримінальному праві тлумачиться як захід державного примусу, що застосовується за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в обмеженні прав і свобод цієї особи [11, с. 50]. Центральні ознаки поняття: державний примус, кара як форма відплати, виправна функція, попередження нових злочинів.

В англійській мові терміни *punishment* і *penalty* частково перетинаються. Так, *punishment* – більш широке поняття, що охоплює будь-яку кару за порушення закону, з моральним або виховним акцен-

том. *Penalty* – виключно правовий термін, який означає санкцію, передбачену законом (наприклад, *penalty for theft* – покарання за крадіжку). У синонімічному значенні уживаються і терміни *sanction, sentence* (*to pass a sentence of imprisonment*) – вирок суду, який визначає конкретну форму покарання.

Розслідування як один з основних термінів правоохоронної діяльності в українській термінологічній системі означає процесуальну діяльність слідчого або уповноважених органів, спрямовану на виявлення, фіксацію доказів, встановлення обставин учинення злочину та осіб, що його вчинили.

В англійській мові лексема *investigation* має як термінологічне, так і загальне значення. У правовому контексті – *a formal inquiry or systematic examination by police or authorities to discover the truth about a crime*. Тобто *police investigation* – розслідування поліцією; *criminal investigation department* (*CID*) – підрозділ поліції, відповідальний за розслідування злочинів. Термін *inquiry*, який також може мати переклад *розслідування*, хоча і вживається як правознавчий термін (*official investigation ordered by a governmental or judicial body)* має і більш широке значення (наприклад, *public inquiry* – публічне розслідування державного рівня).

Крім того, в англомовній системі правоохоронних термінів спостерігається розмежування понять *investigation* (оперативна діяльність) та *inquiry* (офіційна процедура перевірки), тоді як в українській мові обидві дії називає один термін *розслідування*.

Висновки. Порівняння ключових термінів правоохоронної діяльності засвідчує, що в обох мовах правоохоронна терміносистема ґрунтується на спільній логіці правового процесу, англійська система характеризується більшою термінологічною диференціацією (наявність кількох термінів на позначення одного поняття), українська – вищим ступенем системності та точності, закріпленої у законодавчих дефініціях; розбіжності у семантичних полях можуть впливати на еквівалентність перекладу та інтерпретацію правових норм у міжнародному контексті.

Відмінності у семантичних полях розглянутих термінів в українській і англійській мовах зумовлені різним правовим устроєм (прецедентне право vs кодифіковане право); соціокультурними чинниками (роль громади в запобіганні злочинності); лінгвістичними особливостями (більша абстрактність англійських понять і конкретність українських).

Таким чином, при перекладі й аналізі правоохоронної термінології важливо враховувати семантичну асиметрію між термінами, щоб уникнути спотворення змісту правових документів та забезпечити адекватну міжмовну комунікацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Любченко М. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків, 2015. 280 с.

2. Шеремета Н. Правнича термінологія української мови та процеси творення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2013. № 765. С. 120 – 123.

3. Мамич М.В. Шевченко-Бітенська О.В. Семантична структура терміна «дитина» в законодавчих текстах і професіна компетентність студентів-правників: асоціативно-семантичний аспект. *Section Studia z filologii slowianskiej.* Vol 56 (2021). С. 12 – 20.

4. Солодка, А. К. Особливості функціонування юридичної термінології в українській та англійській мовах. *Часопис Київського університету права*. 2023. №1. С. 12 – 15.

5. Токарська А. Термінологічні запозичення англіцизмів/американізмів у вітчизняній юриспруденції. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка".* Серія: "Юридичні науки". 2021. №2 (30). С. 91 – 95. http://doi.org/10.23939/law2021.30.091

6. Metang P., Narathakoon A. A Corpus-Based Study of Lexical Bundles of Keywords Found in Online. Thaitesol journal . 2024. 38(1) News Articles.

7. Baklazhenko Y., Hnatiuk O. Legal terminology: challenges of english-ukrainian translation. Access to Justice in Eastern Europe. 2023. 1 (18), 178 – 188.

8. Удовіченко Л. Г. Парадигматичні відношення в сучасній українській правоохоронній термінології. *Лінгвістичні дослідження.* 2021. 2(54). С. 23 – 31. DOI:10.34142/23127546.2021.54.2.03

9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія.Полтава-Довкілля-К. Київ, 2010. 844 с.

10. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків, 2020. 720 с.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 17-18.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 81’25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.23

ТРАНСЛЯЦІЯ ІДІОСТИЛЮ АВТОРА В ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ «9 ЛИСТОПАДА» КОЛЛІН ГУВЕР

RENDERING THE AUTHOR'S IDIOSTYLE IN THE TRANSLATION OF THE NOVEL «NOVEMBER 9» BY COLLEEN HOOVER

Назарчук Р.З.,
orcid.org/0000-0002-0482-2883
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»

Гайдар Ю.А.,
orcid.org/0009-0004-5603-8750
студентка ІІ курсу магістратури
Інституту комп’ютерних наук та інформаційних технологій
Національного університету «Львівська політехніка»

Запропоновану статтю присвячено аналізові особливостей відтворення ідіостилю Коллін Гувер та емоційної тональности в українському перекладі її роману «9 листопада». У дослідженні поєднано традиційні лінґвістичні методи з інструментами корпусної та комп’ютерної лінґвістики (Sketch Engine, LIWC-22), що дало змогу здійснити як якісний, так і кількісний аналіз емоційного забарвлення тексту. Мету дослідження визначено як з’ясування способів збереження індивідуально-авторського стилю та передачі емоційної динаміки твору під час перекладу. Показано, що поєднання корпусних і комп’ютерних методик із традиційними лінґвістичними підходами забезпечує комплексне бачення процесу перекладу та сприяє глибшому розумінню механізмів відтворення емоційної тональности художнього тексту.

Проаналізовано лінґвостилістичні особливості оригінального тексту, схарактеризовано типові риси ідіостилю письменниці. Простежено, як зазначені ознаки реалізовано в українському перекладі Сергія Ковальчука. Виокремлено перекладацькі трансформації, використані для досягнення семантичної та емоційної еквівалентности, зокрема лексичну заміну, модуляцію, експлікацію, синтаксичну перебудову. Наведено кількісні показники їхнього вживання.

Використано інструмент LIWC-22 (Linguistic Inquiry and Word Count), створений Дж. Пеннебейкером у 90-х роках минулого століття, що еволюціонував з ролі пробного застосунку для експериментальних досліджень до одного з передових засобів дослідження тексту та зараз вміщує у собі різноманітні можливості, розподілені на модулі. За допомогою згаданого текстового аналізатора здійснено кількісний аналіз частотности вживання лексем із позитивною, негативною та нейтральною тональністю. Виявлено, що в українському перекладі загальну емоційну динаміку оригіналу збережено, однак простежено тенденцію до посилення експресивности, що пояснено використанням стилістичних засобів, властивих українській мовній традиції. У перекладі зафіксовано також випадки смислової модуляції, які посилюють психологічну напруженість окремих епізодів.

Загалом продемонстровано, що переклад є складним і багатогранним процесом, який вимагає від перекладача не лише знання мов, а й глибокого розуміння етнокультурних чинників.

Ключові слова: ідіостиль автора, переклад, тональність, сентимент-аналіз, LIWC-22, Sketch Engine, перекладацькі трансформації.

The proposed paper is dedicated to analysing the features of reproducing Colleen Hoover’s idiostyle and emotional tone in the Ukrainian translation of her novel «November 9». The study combines traditional linguistic methods with corpus and computational linguistics tools (Sketch Engine, LIWC-22), enabling both qualitative and quantitative analysis of the text’s emotional tone. The research aims to identify methods for preserving the author’s individual style and conveying the emotional dynamics of the work during translation. It is demonstrated that combining corpus and computational techniques with traditional linguistic approaches provides a comprehensive view of the translation process and enhances understanding of the mechanisms for reproducing the emotional tone of a literary text.

The linguo-stylistic features of the original text are analysed, and the typical characteristics of the writer’s idiostyle are described. The study traces how these features are implemented in the Ukrainian translation by Serhiy Kovalchuk. Translation transformations used to achieve semantic and emotional equivalence are identified, including lexical substitutions, modulation, explicitation, and syntactic restructuring, with quantitative indicators of their use provided.

The LIWC-22 (Linguistic Inquiry and Word Count) tool, developed by J. Pennebaker in the 1990s, evolved from an experimental application into a leading text analysis tool with diverse functionalities distributed across modules, was employed. Using this text analyser, a quantitative analysis of the frequency of lexemes with positive, negative, and neutral tone was conducted. It was found that the overall emotional dynamics of the original are preserved in the Ukrainian translation, although there is a tendency toward increased expressiveness, which is explained by the use of stylistic devices inherent to the Ukrainian linguistic tradition. Instances of semantic modulation, which intensify the psychological tension of certain episodes, were also observed in the translation.

Overall, it is demonstrated that translation is a complex and multifaceted process that requires linguistic knowledge and a deep understanding of ethnocultural factors.

Key words: author’s idiostyle, translation, tone, sentiment analysis, LIWC-22, Sketch Engine, translation transformations.

Постановка проблеми. Сучасна перекладознавча наука дедалі частіше звертається до вивчення емоційної тональности та ідіостилю автора як важливих складників художнього тексту. Зростання кількости перекладів художніх творів і поява нових технічних засобів аналізу мови зумовлюють необхідність удосконалення підходів до оцінки якости перекладу. Одним із найефективніших способів такої оцінки є порівняння тональности оригінального й перекладного текстів, що дає змогу виявити відмінності у передачі емоційної насиченості, стилістичних засобів й лексико-семантичних особливостей авторського мовлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ідіостиль автора є важливим об'єктом дослідження сучасного перекладознавства, адже саме він виявляє унікальність світосприйняття письменника. Поняття ідіолекту, ідіостилю та соціолекту розмежовували Н. Безребра [1]; С. Гірняк, Л. Легка, М. Паночко [2]. О. Шум досліджувала взаємодію стилю автора й перекладача, акцентуючи на необхідності збереження авторської самобутности у перекладі [3]. В. Карабан визначав теоретичні засади перекладацьких трансформацій, необхідних для відтворення стилістичної та емоційної глибини тексту [4]. Залишається актуальною й концепція Ю. Найди про динамічну еквівалентність у перекладі, що описує поняття лінгвістичної точности й емоційного впливу тексту [5]. Найновіші когнітивні тлумачення в теорії перекладу акцентують увагу на ментальних процесах, пов'язаних із розумінням вихідного тексту, його переосмисленням у координатах цільової мови та врахуванням когнітивних зусиль з боку перекладача (наприклад, Т. Андрієнко [6], С. Засєкін [7], Дж. Хаус [8].

У галузі комп'ютерної лінгвістики та цифрового аналізу текстів важливі праці Н. Дарчук, яка опрацювала засади українського сентимент-аналізу [9]. Розвідки Дж. Пеннебейкера присвячені створенню програми LIWC для вивчення емоційної тональности текстів [10; 11]. Б. Ліу систематизував методи аналізу думок і настроїв [12], а Т. МакЕнері та А. Гарді застосовували прийоми корпусної лінгвістики для дослідження текстів [13]. Сучасні міждисциплінарні підходи часто поєднують традиційні лінгвістичні методи з цифровими інструментами корпусного та сентимент-аналізу [13; 10; 11], що дає змогу простежити стилістичні тенденції та емоційні закономірності у великих текстових масивах. Тональність тексту визначає емоційний контур висловлення, впливає на сприйняття змісту та його інтерпретацію [14; 9], і навіть незначні зміни емоційного тону можуть суттєво вплинути на сприйняття художнього твору.

Використання корпусних і комп'ютерних методів аналізу, зокрема програмного забезпечення LIWC-22 (Linguistic Inquiry and Word Count) та платформи Sketch Engine, відкриває нові можливості для об'єктивного дослідження ідіостилю письменника й способів його передачі іншою мовою. Такі інструменти дозволяють не лише кількісно оцінити тональність тексту, але й встановити закономірності перекладацьких трансформацій, що впливають на трансляцію емоційного наповнення твору.

Мета дослідження. Мета статті – дослідити особливості відтворення ідіостилю та емоційної тональности роману К. Гувер «9 листопада» в українському перекладі С. Ковальчука, визначити перекладацькі прийоми, що впливають на передачу авторського стилю та проаналізувати зміни емоційного забарвлення за допомогою інструментів комп'ютерного аналізу текстів.

Виклад основного матеріалу. Порівняльний огляд сучасних підходів свідчить, що поняття ідіостилю є динамічним й багаторівневим. Ідіостиль не можна звести до набору мовних засобів – він, як зауважує О. Селіванова, є результатом когнітивного відображення світу автором [15]. Це означає, що переклад має реконструювати не лише зовнішню форму, а й концептуальну модель твору, у якій відображено особистісний досвід письменника [6]. Головне завдання перекладу полягає у досягненні «рівного ефекту», тобто передачі однакового емоційного впливу оригіналу та перекладу [5]. У перекладі емоційно насичених творів перекладач виступає не лише посередником, а й співтворцем дискурсу, формуючи власну інтерпретацію ідіостилю. Емоційна виразність тексту формується взаємодією лексичних, синтаксичних та прагматичних компонентів, тому будь-який перекладацький вибір безпосередньо впливає на загальну тональність твору [16]. Відтворення ідіостилю можливе лише за умови дотримання інтонаційної, ритмічної та психологічної автентичности тексту, адже саме ці параметри створюють «ефект голосу автора» [2, с. 94].

Для тлумачення способів відтворення ідіостилю К. Гувер у романі «9 листопада» створено паралельний корпус у середовищі Sketch Engine, який містить відповідні фрагменти оригіналу та перекладу. Такий підхід дав змогу зіставити лексико-граматичні структури текстів мовою вихідною й цільовою, визначити закономірності

перекладацьких прийомів, а також простежити зміни емоційної тональности тексту. У результаті встановлено, що перекладач активно використовує широкий спектр трансформацій (лексичних, граматичних і комбінованих), які забезпечують не лише семантичну відповідність, а й збереження емоційної насиченості та природности мовлення.

Одним із яскравих прикладів лексико-граматичної адаптації є фраза *«He tries to hand me his phone for the picture…»* [17, с. 12], перекладена як *«Офіціант намагається втелющити мені свій телефон, щоб я їх сфоткала…»* [18, с. 10]. Тут спостерігаємо експлікацію – додано уточнення *«щоб я їх сфоткала»,* а також лексико-стилістичну трансформацію: *«hand»* замінено на розмовне *«втелющити»;* вибрано переклад *«сфоткати»,* замість більш неформального *«зробити фото»,* що надає вислову емоційного відтінку та невимушеності та відтворює живу атмосферу сцени. Така стратегія демонструє когнітивну реконцептуалізацію [15, с. 231] відтворюючи не лише зміст, а й комунікативний намір оригіналу.

Інший приклад – *«gives his head a slight shake*» [17, с. 11] перекладено як *«сіпає головою»* [18, с. 9]. Тут застосовано транспозицію, оскільки англійський іменник *«shake»* перетворено на українське дієслово, що зробило вислів природнішим і динамічнішим. Прикметник *«slight»* передано прислівниковим зворотом *«ледь помітно»*, уточнено дію та передано аспект обмеженості й пластичности руху.

У фразі *«…until I realize what I'm doing and stop»* [17, с. 13], перекладеній як *«Та врешті я усвідомлюю, що роблю, і зупиняю себе»* [18, с. 11], використано експлікацію: додано слово *«себе»*, що увиразнює суб'єкт дії, позбавляючи його імпліцитности.

Частим перекладацьким прийомом є модуляція, що передбачає зміну логіко-семантичної або синтаксичної структури висловлення за збереження його змісту. Наприклад, в оригіналі *«That's the only reason a guy like him would have smiled at me»* [18, с. 15] закцентовано причину усмішки, виражену прямою логічною конструкцією. В українському перекладі – *«Інакше як пояснити, чому такий красень раптом усміхається до мене»* [17, с. 15] – ту саму думку подано риторичним запитанням, що змінює форму висловлення, але зберігає зміст та емоційне забарвлення, забезпечуючи комунікативний ефект оригіналу та адаптацію до системи цільової мови.

Аналіз показав, що перекладач роману «9 листопада» обрав стратегію емоційної еквівалентности, відтворюючи почуття героїв через лексичні та граматичні модифікації, природні для української мови. Найчастіше застосовано лексичні заміни – 38%, експлікації – 22%, синтаксичні перебудови – 19%, модуляції – 13%, інші стилістичні прийоми – 8%.

Переклад демонструє збалансоване поєднання точности та художньої свободи, що дозволяє зберегти ідіостиль К. Гувер і водночас адаптувати текст до особливостей української мови. Використання Sketch Engine і кількісного підрахунку трансформацій забезпечило об'єктивність спостережень і простеження закономірностей між перекладацькими рішеннями та змінами тональности.

Для виявлення емоційного забарвлення тексту здійснено автоматизований сентимент-аналіз із використанням програми LIWC-22 (Linguistic Inquiry and Word Count). Виявлено слова з позитивною або негативною конотацією, а також ті, що належать до підкатегорій злости, тривоги та смутку.

Аналіз охопив 15 фрагментів оригінального тексту та їхніх перекладів. За його результатами побудовано порівняльний графік (Рис. 1), який демонструє відсоткове співвідношення лексем кожної категорії. Варто зауважити, що переклад переважно має вищу загальну емоційну насиченість, зокрема за позитивною та негативною тональністю.

Середні значення позитивної тональности становлять 1,68% в оригіналі та 6,19% у перекладі, негативної – 3,36% та 7,08% відповідно. Найбільші відхилення спостережено у фрагментах №1, №3, №4, №7 та №14, де негативна лексика збільшується у два-три рази. Зростання позитивної тональности (фрагменти №1, №3, №6, №8) зумовлене використанням емоційно насиченіших українських еквівалентів.

Показники емоції злости в перекладі перевищують оригінальні в середньому на 0,88%, що зазвичай пов'язано з лексичним вибором перекладача (*«ненавидіти», «злитися», «розлючений», «вибісити»*).

Емоція тривоги становить від 0,2% до 1,1% і в перекладі підвищена через додавання слів на позначення психічного стану персонажів *(«хвилююсь», «тривожно»*).

Емоція смутку демонструє стабільно високі показники, проте переклад вирізняється більшою варіативністю засобів вираження. Середня частотність лексем цієї категорії в перекладі становить 2,0%, тоді як в оригіналі – 0,84%. Сюди входять як прямі еквіваленти *(«сумний», «самотній», «з розбитим серцем»*), так і перифрази (*«на серці*

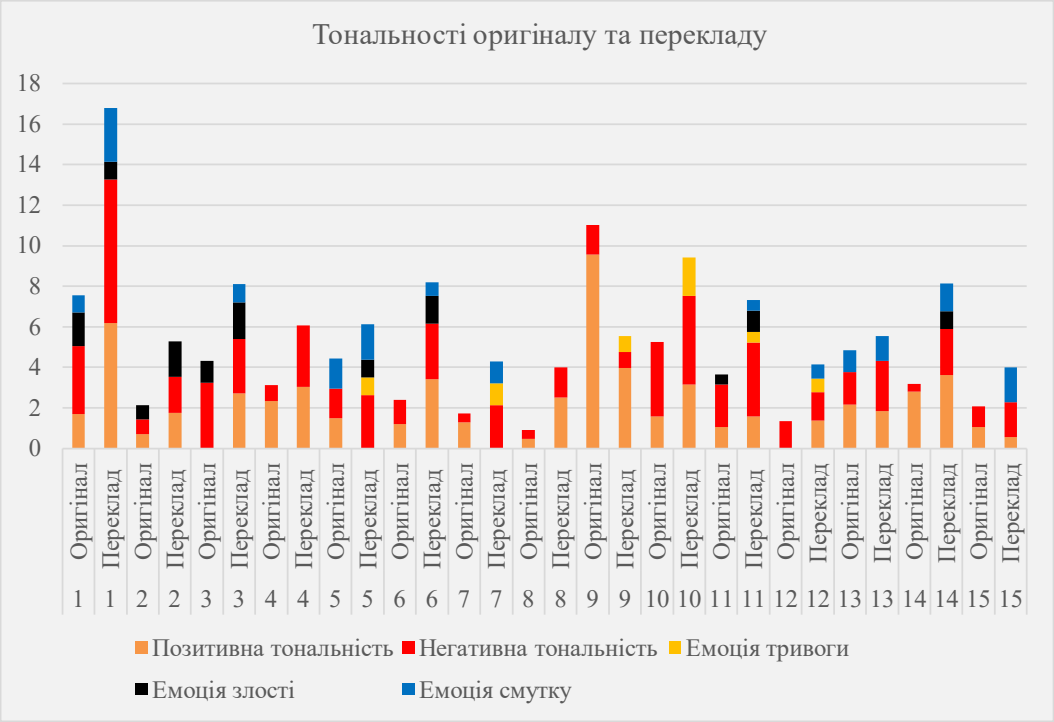

Рис. 1. Порівняльний графік тональностей оригіналу та перекладу

важко», «опускаються руки»), що підсилюють загальне емоційне тло.

Переклад роману «9 листопада» має вищий емоційний коефіцієнт: приблизно на 15–18% більше емоційно маркованих слів на одиницю тексту, ніж в оригіналі; у кожному з п'ятнадцяти фрагментів спостережено збільшення кількості емоційно забарвлених одиниць у перекладі, що свідчить про яскравішу емоційну динаміку українського тексту.

Висновки та перспективи. Здійснене комплексне дослідження шляхом аналізу тональности у програмі LIWC-22 та виокремлених трансформацій у власному паралельному корпусі на платформі Sketch Engine дало змогу виявити особливості відтворення ідіостилю та емоційного фону в українському перекладі роману К. Гувер «9 листопада». Встановлено, що перекладач успішно поєднав точність передачі змісту з художньою адаптацією тексту, застосовуючи перекладацькі трансформації, що забезпечили збереження авторського стилю, природности мовлення та емоційної насиченості тексту.

Результати аналізу засвідчили тенденцію до підвищення експресивности перекладу, зокрема позитивної та негативної тональности. Це підтверджує національну специфіку емоційного коду української мови, яка тяжіє до підсилених експресій у порівнянні з англійською.

Застосовані перекладацькі прийоми (експлікація, колоквіалізація, транспозиція, модуляція та граматичні перебудови) забезпечують передачу імпліцитної інформації, динамічности та природности тексту, що сприяє відтворенню ідіостилю К. Гувер.

Загалом переклад демонструє вдале поєднання точности змісту, збереження авторського стилю та емоційної еквівалентности, створюючи психічно достовірний образ персонажів. Запропонована у праці комплексна методика вивчення перекладів художньої прози відкриває перспективу для дослідження в такому руслі інших текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безребра Н. Ю. Лінґвостилістичний та семантико-когнітивний аспекти поетики Е. Дікінсон : автореф. дис. … канд. філол. наук. Київ, 2007. 20 с.

2. Hirniak S., Kravchenko-Dzondza O., Lutsiv S., Lehka L., Panochko M. Idiolect – idiostyle – sociolect: differentiation and interrelation of linguistic terms. *Studies in Media and Communication.* 2022. Vol. 10, No. 3. https://doi.org/10.11114/smc.v10i3.5838

3. Шум О. В. Співвіднесення ідіостилю автора і стилю перекладача (на матеріалі перекладу роману Ю. Андруховича «Рекреації» німецькою мовою). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна.* Вип. 54. 2015. с. 308–310.

4. Карабан В. І. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську : навч. посіб. для ВНЗ. Вінниця : Нова книга, 2003. 605 с.

5. Nida E. A. Toward a Science of Translating. Leiden; Boston : E. J. Brill, 1964. 153 p.

6. Андрієнко Т. П. Стратегії і тактики перекладу: когнітивно-дискурсивний аспект (на матеріалі художнього перекладу з англійської мови на українську та російську). Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2016. 340 с.

7. Засєкін С. В. Дослідження когнітивних і психолінґвальних рис перекладних закономірностей. *Psycholinguistics.* 2019. Вип. 26 (2). С. 114–134. DOI: 10.31470/2309-1797-2019-26-2-114-134

8. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. A Multidisciplinary Approach. New York : Palgrave Macmillan, 2014. P. 241–264.

9. Дарчук Н. П. Лінґвістичні засади автоматичного сентимент-аналізу українськомовного тексту. *Science and Education. A New Dimension. Philology.* 2019. № VII(55), Issue 189. С. 10–13. DOI: 10.31174/send-ph2019-189vii55-02

10. Pennebaker J. W., Booth R. J., Boyd R. L., & Francis M. E. Linguistic Inquiry and Word Count (LIWC2007): Operator's Manual. Austin, TX : LIWC.net, 2007. 41 p.

11. Pennebaker J. W., Boyd R. L., Jordan K., & Blackburn K. The Development and Psychometric Properties of LIWC-22. Austin, TX : LIWC.net, 2022. 40 p. DOI: 10.13140/RG.2.2.23890.43205

12. Liu B. Sentiment Analysis and Opinion Mining. Boston : Morgan & Claypool, 2012. 160 p.

13. McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 287 p.

14. Wilson E. O. The Future of Life. New York : Alfred A. Knopf, 2002. 229 p.

15. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові : монографічне видання. Черкаси : Чабаненко Ю., 2012. 488 с.

16. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Перекладознавство (німецько-український напрям) : підручник для студентів вищ. навч. закл. 3-тє вид., доп. і перероб. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2014. 640 с.

17. Hoover C. November 9. New York : Simon & Schuster, Inc., 2015. 320 p.

18. Гувер К. 9 листопада: роман / пер. з англ. С. Ковальчук. Київ : Рідна мова, 2022. 360 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 81'276.3:629.7.083:004.92
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.24

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРМІНОСИСТЕМИ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ (БПЛА): ПЕРЕКАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ТА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ

LEXICO-SEMANTIC FIELD ANALYSIS OF ANMANNED AREAL SYSTEMS (UAS) TERMINOLOGY: TRANSLATION STRATEGIES AND EQUIVALENCE

Поличева Ю.В.,
orcid.org/0000-0002-7971-446
доктор філософії з галузі освіта, педагогіка,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Іщенко О.В.,
orcid.org/0000-0002-3662-7732
старший викладач кафедри практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті проаналізовано особливості формування лексико-семантичного поля термінів, пов'язаних із безпілотними літальними апаратами (БПЛА/UAV), та проаналізовано специфіку їх перекладу з англійської мови на українську в контексті функціоналістських теорій перекладу (Skopos-теорія). Застосовано семантико-польовий підхід, компонентний аналіз та порівняльно-перекладознавчий метод на матеріалі англомовних технічних стандартів (FAA, ISO, EASA) та україномовних джерел, включаючи фрагменти інструкцій виробників (DJI, Autel Robotics, Parrot). Аналіз літератури свідчить про проблеми створення глосаріїв, становлення авіаційної термінології, трансформацій у технічному перекладі та неоднорідності еквівалентів UAV-термінів. Зарубіжні дослідження доповнюють теоретичну базу семантико-польового підходу. Наукова новизна полягає в системному описі лексико-семантичного поля БПЛА в україномовному контексті.

Виділено п'ять лексико-семантичних груп термінів: тип апарату (quadcopter, fixed-wing UAV), система/підсистема (autopilot, payload), функція/режим (surveillance mission, VTOL), характеристика (endurance, range) та застосування (agricultural spraying, military reconnaissance). Проаналізовано моделі перекладу (еквівалентний, калькування, транскрипція/транслітерація, описовий, комбінований), типові труднощі (безеквівалентність, синонімія, варіативність, наприклад: loitering munition – баражуючий боєприпас; swarm technology – ройова технологія) та роль контексту в забезпеченні семантичної точності й логіко-комунікативної структури тексту.

Висновки: українська терміносистема БПЛА перебуває на етапі активного становлення, характеризується термінологічною конкуренцією та відсутністю уніфікованих стандартів. Переклад вимагає поєднання лінгвістичної, технічної та стандартизаційної компетенцій. Запропоновано рекомендації щодо створення уніфікованих глосаріїв на базі ДСТУ, орієнтації на контекст і функцію терміна, використання паралельних джерел та забезпечення послідовності в документі.

Перспективи: порівняльний аналіз з іншими мовами, розробка CAT-інтегрованих глосаріїв, уніфікація в законодавчому та освітньому контексті.

Ключові слова: науково-технічний переклад, безпілотний літальний апарат, БПЛА, UAV, термінологія, переклад, лексико-семантичне поле, еквівалентність, калькування, транслітерація.

The article deals with the features of the formation of the lexical-semantic field of terms related to unmanned aerial vehicles (UAVs), and analyzes the specifics of their translation from English into Ukrainian within the framework of functionalist translation theories (Skopos theory). A semantic-field approach, component analysis, and comparative translation studies method were applied to materials from English-language technical standards (FAA, ISO, EASA) and Ukrainian-language sources, including excerpts from manufacturer instructions (DJI, Autel Robotics, Parrot). A review of the literature highlights challenges in glossary development, the establishment of aviation terminology, transformations in technical translation, and the heterogeneity of UAV term equivalents. Foreign studies complement the theoretical foundation of the semantic-field approach. The scientific novelty lies in the systematic description of the UAV lexical-semantic field in the Ukrainian-language context.

Five lexical-semantic term groups were identified: apparatus type (quadcopter, fixed-wing UAV), system/subsystem (autopilot, payload), function/mode (surveillance mission, VTOL), characteristic (endurance, range), and application (agricultural spraying, military reconnaissance). Translation models (equivalent, calque, transcription/transliteration, descriptive, combined), typical difficulties (lack of equivalence, synonymy, variability, e.g., loitering munition – loitering ammunition; swarm technology – swarm technology), and the role of context in ensuring semantic accuracy and logical-communicative text structure were analyzed.

Conclusions: The Ukrainian UAV terminology system is in an active formation stage, characterized by terminological competition and the absence of unified standards. Translation requires a combination of linguistic, technical, and standard-

ization competencies. Recommendations include creating unified glossaries based on DSTU standards, focusing on term context and function, using parallel sources, and ensuring consistency within documents.

Prospects: comparative analysis with other languages, development of CAT-integrated glossaries, and unification in legislative and educational contexts.

Key words: scientific and technical translation, unmanned aerial vehicle, UAV, terminology, translation, lexical-semantic field, equivalence, calquing, transliteration.

Переклад науково-технічних текстів традиційно розглядався як процес максимально точної передачі спеціалізованої інформації. Проте в сучасній перекладознавчій науці зростає увага до того, що переклад має виконувати не лише трансформацію лексико-граматичних одиниць, а й забезпечувати функцію тексту-оригіналу у новому комунікативному середовищі. Цей зсув пов'язаний із функціоналістськими концепціями перекладу, які підкреслюють призначення тексту в контексті користувача (Skopos-теорія та її похідні) [1, с. 439]. Отже, переклад науково-технічної літератури слід розглядати як інструмент комунікації між автором і реципієнтом, а не лише як мовну трансформацію. Технічний текст має інформативно-інструктивну домінанту: об'єктивність викладу, стандартизована термінологія, логічна послідовність. У перекладі таким текстам важливо зберегти не лише терміни, а й логіко-комунікативну структуру, тобто те, що текст призначений передати конкретну функцію – наприклад, описати принцип роботи, визначити характеристики, дати інструкцію.

У сучасних умовах швидкої технологічної еволюції термінологічна система англійської мови постійно збагачується новими поняттями, зокрема в галузі безпілотних літальних апаратів (Unmanned Aerial Vehicles, UAVs). Англійська мова виконує функцію міжнародної мови науки і техніки, тому процеси запозичення та перекладу англомовних термінів мають важливе значення для формування української технічної мови. У цьому контексті актуальним є вивчення лексико-семантичного поля БПЛА**,** тобто сукупності лексем і термінів, пов'язаних із конструкцією, функціями та застосуванням дронів, а також аналіз закономірностей їхнього перекладу на українську мову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості перекладу технічної термінології розглядаються у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема М. Гелетки, В. Кравчука, М. Яковенка [2], які аналізують створення англо-українського глосарію для сфери UAV; В. Варенько та Л. Добровольської, які вивчають проблеми становлення української авіаційної термінології [3]; а також І. Струк, Т. Семигінівської та А. Сітко [4], які досліджують формування військової термінології в перекладі. Практичне застосування перекладацьких трасформацій проаналізовано також в статті Ю. Шаранової та Є. Маслова. [5]. В своєму дослідженні "The specifics of the English-Ukrainian translation of UAV terms" Л. Ісакова відзначає, що відсутність усталених еквівалентів і різноманітність моделей запозичення зумовлюють неоднорідність перекладу термінів у технічних текстах [6, p.199].

Разом із тим, питання системного опису лексико-семантичного поля БПЛА в україномовному контексті залишаються недостатньо розробленими, що й визначає **наукову новизну** цієї роботи.

Метою даного дослідження є визначити структуру та семантичні межі лексико-семантичного поля БПЛА в англійській мові та описати основні прийоми перекладу відповідних термінів українською.

Для досягнення цієї мети автори статті планують виконати такі завдання:

1. Охарактеризувати лексико-семантичні підгрупи термінів сфери БПЛА.
2. Проаналізувати основні моделі перекладу англійських термінів на українську мову.
3. Виявити труднощі перекладацької інтерпретації та типові помилки.
4. Запропонувати рекомендації щодо стандартизації перекладу та створення глосаріїв.

Методи дослідження. Методологічну основу становлять порівняльно-перекладознавчий метод**,** компонентний аналіз**,** семантико-польовий підхід **та** термінографічний опис**.** Джерельну базу становлять англомовні технічні стандарти (FAA, ISO, EASA) а також україномовні дослідження, присвячені технічному перекладу. Для ілюстрації наведено фрагменти з реальних інструкцій виробників DJI, Autel Robotics, Parrot тощо.

Результати дослідження. Концепція лексико-семантичного поля була вперше сформульована німецькими лінгвістами Йостом Трієром і Вальтером Порцігом у першій половині XX століття. Й. Трієр у своїх працях наголошував, що лексика мови поділяється на семантично пов'язані групи, де значення кожного слова визначається його позицією в системі та відношеннями з іншими словами. Він розглядав лексико-семантичне поле як мозаїку, де кожна лексична одиниця

займає певне місце, а зміна значення одного слова може вплинути на всю систему [7]. В. Порціг, у свою чергу, акцентував увагу на семантичних зв'язках між словами, які виникають в процесі їх уживання в певних синтаксичних конструкціях [8]. Отже, під поняттям «лексико-семантичне поле» ми розуміємо сукупність слів (термінів, лексем, номінацій) певної тематики, які мають спільну тематику, спільні семантичні риси або належать до однієї галузі. Когнітивний підхід розглядає лексико-семантичне поле, як відображення ментальних категорій, які формуються в процесі пізнання світу. У цьому контексті, наприклад, термін «безпілотні авіаційні комплекси» пов'язаний із концептами «авіація», «технології», «автономність», що відображають сучасні уявлення про прогрес у технічній сфері.

Оскільки переклад технічних текстів вимагає збереження семантичної точності, аналіз лексико-семантичного поля дозволяє виявити синонімічні ряди, контекстуальні особливості та можливі труднощі перекладу. Наприклад, англійський термін «*unmanned aerial vehicle (UAV)*» і український «безпілотний авіаційний комплекс» можуть мати різні відтінки значення залежно від контексту, що необхідно враховувати під час перекладу.

Серед особливостей лексико-семантичного поля БПЛА слід відзначити:

– велику кількість англіцизмів і абревіатур (UAV, UAS, VTOL, FPV), що призводить до усталення запозичень або застосування методу транскрипції у перекладі лексичних одиниць даної галузі;

– динамічний розвиток галузі, що, в свою чергу, стимулює швидку появу нових термінів, часто без усталеного українського еквівалента;

– перетин із суміжними галузями: авіація, робототехніка, військова справа, агроінженерія, що створює ризик семантичного накладання, синонімії або багатозначності;

– питання термінологічної стандартизації: українська авіаційна термінологія ще не в повній мірі адаптувалася до нових реалій. Наприклад, у дослідженні «Українська авіаційна термінологія: проблеми формування та функціонування» В. Варенко звертає увагу на необхідність уніфікації [9, с. 5-9].

Лексико-семантичне поле термінів у сфері безпілотних літальних апаратів є розгалуженою системою та охоплює низку лексико-семантичних груп, пов'язаних зі структурою апарата, функціонуванням системи та застосуванням.

1. Тип апарату (Hardware Classification). Ця група охоплює терміни, що позначають конструктивні та аеродинамічні види самих літальних апаратів. До неї належать такі одиниці, як *quadcopter(квадракоптер), fixed-wing UAV (безпілотний літальний апарат класу «фіксованого крила») та rotary-wing UAV (вертолітного типу БПЛА).*

2. Система / Підсистема (Components and Infrastructure). Тут зосереджені терміни, що описують ключові функціональні частини комплексу. Наприклад, *autopilot (автопілот), ground control station (станція керування на землі), payload (корисне навантаження) та telemetry link (телеметричний канал),* які забезпечують керування та передачу даних.

3. Функція / Режим (Operational Modes). Ця група описує завдання, які виконує БПЛА, та його специфічні режими польоту. Прикладами є *surveillance mission (місія спостереження), loitering munition (блукаючий або баражуючий боєприпас) та VTOL take-off (вертикальний зліт і посадка).*

4. Характеристика (Technical Specifications). До цієї групи відносяться терміни, які кількісно описують можливості та технічні параметри апарату: *endurance (автономність або тривалість польоту), payload capacity (вантажопідйомність), maximum take-off weight (максимальна злітна маса) та range (дальність дії).*

5. Застосування (Application Domain): Ця група класифікує сфери використання БПЛА. Прикладами є *agricultural spraying (сільськогосподарське обприскування), search-and-rescue UAV (БПЛА для пошуку та порятунку) та military reconnaissance (військова розвідка).*

Таким чином, терміносистема БПЛА є багатовимірною та охоплює технічну, функціональну та прикладну лексику. Таке семантичне поле є поліцентричним, оскільки окремі терміни можуть належати до кількох лексико-семантичних груп. Наприклад, "payload" одночасно позначає і технічну характеристику, і складову частину апарата.

Проблема безеквівалентності (відсутності прямого, уніфікованого відповідника) в українській науково-технічній термінології безпілотних літальних апаратів (БПЛА) виникає через швидкий розвиток технологій та постійну появу нових концептів. Ці розбіжності охоплюють функціонал, конструкцію та режими роботи БПЛА.

Розглянемо декілька прикладів та можливі перекладацькі рішення.

1. *Loitering Munition***:** цей термін, що описує апарат, здатний «баражувати» (довго кружляти) над ціллю перед ураженням, не має простого від-

повідника. Хоча у перекладах трапляється калька «*блукаючий боєприпас*», усталеним військовим терміном є *баражуючий боєприпас*. В медіа-ресурсах поширений експресивний варіант перекладу – «*дрон-камікадзе*».

2. *Swarm Technology*: для позначення координації та спільної роботи великої кількості БПЛА використовується термін, який слід перекладати як *ройова технологія*. Калька «*технологія рою*» не передає прикметникового характеру, необхідного для точного технічного опису.

3. *Sense and Avoid (SAA):* ця система, що забезпечує здатність БПЛА самостійно виявляти перешкоди та запобігати зіткненням, не має короткого українського еквівалента. В такому випадку використовується описовий метод перекладу: *система розпізнавання та уникнення* або *система виявлення та запобігання зіткненням*.

4. Drone Homing: Термін описує здатність дрона автономно повертатися до базової точки або рухатися до цілі без постійного зовнішнього керування. Калька «*хомінг*»є доцільною у технічній літературі, але буде незрозумілою для широкої аудиторії. В такому випадку доцільніше використовувати описовий переклад: *автономне наведення дрона* або *самонаведення.*

5. *Endurance* (у контексті польоту): Прямий переклад «*витривалість*» є надто загальним. У технічному контексті необхідно уточнити, що мається на увазі саме *тривалість (автономного) польоту* або *автономність апарату*.

6. *First-Person View (FPV):* Цей термін позначає керування апаратом, коли пілот бачить зображення безпосередньо з камери дрона. В українській мові він часто використовується у вигляді абревіатури – *FPV-дрон* – або передається як *керування від першої особи*, оскільки короткого загальнозрозумілого відповідника не існує.

Ще однією проблемою перекладу стає синонімія і варіативність. Термін «безпілотні авіаційні комплекси» має кілька синонімічних рядів, які варіюються залежно від контексту, сфери застосування та мови. Наприклад: термін *безпілотні літальні апарати (БПЛА)* часто використовується в україномовній термінології. Проте цей термін є вужчим, оскільки акцентує увагу на самому апараті, а не на комплексі в цілому. *Дрони* – запозичений термін, який набув популярності в масовій культурі та медіа. Він є менш формальним і частіше застосовується до комерційних або невеликих безпілотних систем. *Автономні авіаційні системи* – термін, що підкреслює автономність роботи комплексу. Використовується в контексті високотехнологічних систем із елементами штучного інтелекту. *Дистанційно керовані авіаційні системи* – термін акцентує увагу на дистанційному управлінні, що є актуальним для комплексів, які не мають повної автономії. Англомовними відповідниками є *Unmanned Aerial Systems (UAS)*, *Unmanned Aerial Vehicles (UAV)* або *Remotely Piloted Aircraft Systems (RPAS)* [10]. Слід зауважити, що ці синоніми не є повністю взаємозамінними, оскільки кожен із них має контекстуальні обмеження. Вибір синоніма залежить від кількох факторів: мети комунікації, аудиторії, сфери застосування та навіть культурного контексту.

Зваженого перекладацького рішення вимагають складені англомовні терміни, що можуть мати іншу структурну побудову в українській: порядок слів, відмінкові показники, число, узгодження, як, наприклад, *maximum take-off weight – максимальна злітна маса.* Важливу роль відіграє лексичне навантаження: переклад має зберегти точність значення терміну в технічному контексті. Наприклад, *payload capacity* означатиме не просто *вантажопідйомність, а вантажопідйомність корисного навантаження* (поєднання прийому калькування та уточнення)[11].

Отже, проведене дослідження показує, що основними моделями перекладу є:

– еквівалентний переклад, що зберігає семантичну повноту терміна;

– калькування;

– транскрипція / транслітерація: VTOL → ВТОЛ, FPV → ФПВ – у військових і технічних текстах часто зберігається оригінальний акронім;

– описовий переклад;

– комбінований переклад (часто поєднання прийому калькування та уточнення)

Висновки. Отримані результати підтверджують, що термінологічна система БПЛА перебуває в активній фазі формування. На рівні української мови спостерігається варіативність перекладу, що пояснюється як неусталеністю терміносистеми, так і відсутністю єдиних стандартів технічного перекладу. Подібні тенденції характерні і для інших мов, де на початковому етапі розвитку галузі існує термінологічна конкуренція між запозиченнями, кальками та описовими перекладами.

Тому вважаємо доцільним упровадження уніфікованих англо-українських глосаріїв на базі державних стандартів (ДСТУ) або перекладацьких спільнот, зокрема для освітніх і технічних цілей. У перекладі термінів сфери безпілотних літальних апаратів перекладачеві доцільно: орієнтуватися на контекст і функцію терміна, а не лише на буквальну форму; використовувати паралельні англомовні та україномовні джерела

(наукові журнали, стандарти, технічні мануали); дотримуватись послідовності термінів у межах одного документа; розробляти глосарії термінів із фіксованими перекладними еквівалентами.

Перспективи подальших розвідок. Подальші дослідження можуть розширити теоретичну та прикладну базу, враховуючи динаміку розвитку авіаційних технологій.

Порівняльний аналіз з іншими мовами та терміносистемами: Розглянути еквівалентність термінів БПЛА у три- чи багатомовному контексті (наприклад, англійська– французька- українська). Це дозволить виявити універсальні стратегії перекладу та регіональні варіації, особливо в контексті міжнародних стандартів ICAO чи NATO.

Розробка прикладних інструментів для перекладачів: Створення спеціалізованого глосарію чи бази даних термінів БПЛА з прикладами еквівалентів і стратегій перекладу. Інтеграція з CAT-інструментами (наприклад, SDL Trados) для автоматизації, з акцентом на збереження семантичної точності в технічних текстах.

Стандартизація та політика термінології: Пропозиції щодо уніфікації української терміносистеми БПЛА у законодавчому та освітньому контексті (наприклад, оновлення ДСТУ). Дослідження впливу на професійну підготовку перекладачів та інженерів.

Ці перспективи матимуть практичне значення для авіаційної галузі, особливо в умовах швидкого технологічного прогресу та геополітичних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ran M. *Applied Translation Research from the Perspective of Functional Translation Theory*. In6th International Conference on Education, Language, Art and Inter-cultural Communication (ICELAIC 2019). Atlantis Press 2020 Feb 14. Pp. 439-442.

2. Gruschko S. P. *The role of communicative and functional approach in the translation of scientific and technical literature (Ukrainian–German discourse)*. Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. 2018. № 27. Pp. 70-73.

3. Heletka M., Kravchuk V., Yakovenko M. How to create a modern English–Ukrainian glossary of terms for research-engineering field of UAV and use it for academic purposes. Актуальні питання гуманітарних наук, 78(1), 2024. P. 190–199. https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-26

4. Варенко В, Добровольська Л. Українська авіаційна термінологія: проблеми формування та функціонування. Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах, № 35, 2017. С. 11-20. https://doi.org/10.18372/2520-6818.35.11716

5. Struk I. V., Semyhinivska T. H., Sitko, A. V. Formation and translation of military terminology. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, 33(72)(2), 2022. С. 29–33. https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.2-2/05

6. Шаранова Ю. В., Маслов Є. О. Перекладацькі трансформації в англо-українських перекладах у сфері інженерії. Закарпатські філологічні студії, 3(27), 2023. С. 150–154. DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.3.28

7. Isakova L. The specifics of the English–Ukrainian translation of UAV terms. In Proceedings of the «ΛΌΓΟΣ: Scientific practice: modern and classical research methods», Boston, 2023. PP. 199-200. https://doi.org/10.36074/logos-26.05.2023.056

8. Trier Jost. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Dhte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfangen bis zum Beginn des 13. Jhdts. Heidelberg: Winter, 1931, 347 p.

9. Porzig W. Wesennafte Bedeutungsteziehungen. Beitrage zur Geschichte der deutschenen Sprache und Literatur. 1934. Pp. 70–97.

10. Варенко В. Українська авіаційна термінологія: проблеми формування та функціонування / В. Варенко, Л. Добровольська // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. – 2017. – Вип. 35. – С. 5-9.

11. Techtarget [Електронний ресурс]. URL: https://www.techtarget.com/iotagenda/definition/drone (дата звернення: 30.10.2025

12. Англо-український військовий словник/упоряд.О.Кришевич.-Ужгород:РІК-У, 2023.-544с. https://opac.kpi.ua/estorage/i/english_ukrainian_military_dictionary.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 81'42:82-1
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.25

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БРИТАНСЬКОГО Й АМЕРИКАНСЬКОГО ГУМОРУ

LINGUISTIC FEATURES OF BRITISH AND AMERICAN HUMOR

Склярова Л.Є.,
orcid.org/0009-0006-8105-8117
студентка ІІ курсу магістратури факультет у філології
Волинського національного університету

У статті розглядається лінгвістична специфіка британського та американського гумору крізь призму культурних, історичних і соціальних особливостей. Гумор є невід'ємною складовою національної ідентичності та ментальності, а його сприйняття значною мірою залежить від мовних засобів і культурних контекстів. Метою дослідження є визначення відмінностей між британським та американським гумором на рівні мовних структур, стилістичних прийомів та прагматичних характеристик. У статті підкреслюється, що британський гумор традиційно асоціюється із «сухістю», стриманістю, використанням іронії, гри слів, недомовленості (understatement) і прихованого підтексту, який вимагає високого рівня культурної обізнаності від реципієнта. Американський гумор, натомість, орієнтований на широку аудиторію, йому властива прямолінійність, гіперболізація, апеляція до популярної культури, активне використання сленгу та діалектизмів, а також експліцитні комічні ситуації, зрозумілі без глибокого культурного контексту. Важливо підкреслити, що ці дві традиції гумору формувалися під впливом історичних обставин: британська – в умовах суворої класової ієрархії, що стимулювала розвиток тонкої іронії та прихованої критики, тоді як американська – у мультикультурному середовищі, де гумор виконував інтеграційну та терапевтичну функцію. Для аналізу залучено приклади з британських та американських серіалів, стендап-комедії, літературних і медійних текстів. Особлива увага приділяється порівнянню серіалів «The Office» (UK) та «The Office» (US), де наочно проявляються відмінності в комічних стратегіях: британський варіант тяжіє до іронічного висміювання соціальних ролей і незграбності, тоді як американський спирається на абсурдні ситуації та повторювані комічні шаблони. У висновках зазначено, що різниця між британським і американським гумором ґрунтується не лише на лінгвістичних засобах, а й на культурних кодах: британська традиція тяжіє до самокритики та інтелектуальної гри, тоді як американська – до відкритості, масовості й демократичності. Отже, дослідження доводить, що адекватне сприйняття гумору іншої культури можливе лише з урахуванням як мовних, так і соціокультурних чинників.

Ключові слова: британський гумор, американський гумор, лінгвістичні особливості, іронія, гіпербола, культурний контекст, гра слів, сленг.

The article examines the linguistic specificity of British and American humor in the context of cultural, historical, and social factors. Humor is an integral part of national identity and mentality, and its perception largely depends on linguistic devices and cultural references. The aim of the study is to identify the differences between British and American humor at the levels of language structures, stylistic techniques, and pragmatic functions. The analysis highlights that British humor is traditionally associated with «dryness,» restraint, irony, wordplay, understatement, and hidden meanings, which require a high level of cultural awareness from the audience. American humor, in contrast, is oriented toward a wide audience and is characterized by straightforwardness, exaggeration, references to popular culture, active use of slang and dialect forms, and explicit comic situations that can be understood without profound cultural background. It is important to emphasize that these two traditions of humor were shaped by historical circumstances: the British one – in the context of a rigid class hierarchy, which stimulated the development of subtle irony and hidden criticism, while the American one – in a multicultural environment, where humor served integrative and therapeutic functions. Examples from British and American TV shows, stand-up comedy, literature, and media texts are provided to illustrate these differences. Special attention is given to a comparative analysis of the British and American versions of The Office: the UK version relies on ironic criticism of social roles and awkwardness, while the US version is based on absurd situations and recurring comic patterns. The conclusions emphasize that the difference between British and American humor lies not only in linguistic devices but also in cultural codes: the British tradition emphasizes self-criticism and intellectual play, while the American one highlights openness, mass appeal, and democratic character. Therefore, understanding humor across cultures requires consideration of both linguistic and sociocultural aspects.

Key words: British humor, American humor, linguistic features, irony, exaggeration, cultural context, wordplay, slang.

Постановка проблеми і актуальність. Гумор є невід'ємною частиною культури, і його сприйняття значною мірою залежить від мовних та культурних особливостей. Британський та американський гумор, попри спільну англійську мову, мають суттєві відмінності, зумовлені історичними, соціальними та лінгвістичними факторами. Ці відмінності проявляються в лексиці, синтаксисі, стилістичних засобах та культурних референціях, що ускладнює взаєморозуміння між носіями британської та американської англійської. Проблема полягає в тому, що одні й ті самі мовні засоби можуть викликати сміх в одній культурі, але залишатися незрозумілими чи навіть образливими в іншій.

Метою статті є аналіз лінгвістичних особливостей британського й американського гумору,

визначення їхніх ключових відмінностей та ілюстрація цих відмінностей на конкретних прикладах.

Завданнями статті є визначити основні лінгвістичні характеристики британського та американського гумору, проаналізувати приклади гумористичних текстів або висловлювань, виявити вплив культурного контексту на сприйняття гумору сформулювати висновки щодо лінгвістичних і культурних особливостей.

Британський гумор часто характеризується як «сухий», «іронічний» і «підтекстовий». Він спирається на вербальну недомовленість (*understatement*). Британці часто применшують серйозність ситуації для створення комічного ефекту. Наприклад: *«It's a bit damp outside»* (про зливу). Така манера мовлення є типовою для британського національного характеру, у якому стриманість і самоіронія вважаються ознаками інтелектуального гумору. Ще одним риторичним прийомом, характерним для британського «тонкого» гумору, є гра слів (play-upon-words або wordplay). Для цього використовуються омоніми, каламбури і багатозначні слова. Наприклад, у серіалі «Monty Python's Flying Circus»: «*This parrot is no more! It has ceased to be*!» – гра на синонімах для опису смерті папуги. У класичному епізоді Dead Parrot Sketch із серіалу Monty Python's Flying Circus (1969–1974) вислів демонструє дотепне варіювання синонімів для позначення смерті, що створює комічний ефект завдяки надмірній формальності. У британському гуморі часто використовується іронія для висміювання абсурдності ситуації, феномену, людини, або події. Наприклад, у серіалі «Fawlty Towers» Базіл Фолті постійно потрапляє в комічні ситуації через свою надмірну ввічливість, яка приховує сарказм. Британці уникають надмірної експресії, віддаючи перевагу інтелектуальному дотепу, парадоксу та лінгвістичній грі. Такі риси кореняться у літературній традиції: від сатиричних памфлетів Джонатана Свіфта до витонченої дотепності Оскара Вайльда. Вони створили культурне підґрунтя, де гумор став не лише розвагою, а й інтелектуальним способом самовираження та критики. Важливо, що цей тип гумору часто виконує соціальну функцію – через сміх м'яко критикує владу, звички, кліше або забобони суспільства. Окрім того, британський гумор має сильний міжтекстуальний компонент. Посилання на літературу, історичні події або культурні постаті створюють ефект спільного культурного поля між коміком і глядачем. Наприклад, у шоу «QI» (Quite Interesting) ведучий Стівен Фрай використовує дотепи, засновані на енциклопедичних фактах, що демонструє інтелектуальність британського гумору. Британський гумор нерідко апелює до історичних чи соціальних контекстів, як-от жарти про класову систему або британську бюрократію, що можуть бути незрозумілими іноземцям. Крім усього вищезазначеного, британський гумор часто апелює до специфічних історичних чи соціальних контекстів, які можуть бути незрозумілими іноземцям. Наприклад, жарти про британську погоду чи класову систему[1].

Американський гумор, на відміну від британського, є більш «прямим», «гучним» і часто орієнтованим на масову аудиторію. Лінгвальні особливості його реалізації ґрунтуються на гіперболізації (exaggeration), абсурдних діях учасників комунікативного акту (як вербальних, так і невербальних), використанні вульгаризмів, діалектизмів та сленгізмів. Для створення комічного ефекту американці часто перебільшують. Наприклад, у стендапі Джеррі Сайнфелда: *«What's the deal with airplane food? It's like they're trying to poison us*!» – типовий приклад іронічного перебільшення буденних ситуацій [2]. Американські гумористичні тексти зазвичай апелюють до популярної культури, телешоу чи зірок. Наприклад, у «The Simpsons»: «*Homer, you're as dumb as a mule and twice as ugly*!» – пряма образа, зрозуміла широкій аудиторії. Його витоки можна простежити у традиціях мінстрел-шоу та водевілів XIX століття, які згодом еволюціонували у сучасний стендап. Це пояснює прагнення американського гумору до видовищності, зрозумілості та яскравих емоційних ефектів.

Американський гумор тяжіє до спонтанності, емоційності та динамічності. На відміну від британського, він не приховує почуттів, а навпаки, підкреслює їх. Американці сміються голосно, відкрито, без остраху видатися недоречними. Це пов'язано з культурною домінантою відкритості, демократизму та рівності, що знаходить відображення у комедійному дискурсі. На відміну від британського, американський гумор частіше зосереджується не на підтекстах, а на ситуаційній комічності, невербальних реакціях або фізичній грі акторів [2]. Часто американський гумор фокусується на абсурдних ситуаціях, а не на складних мовних конструкціях. Окрім лінгвістичних засобів, важливою складовою гумору є невербальні елементи. У британському дискурсі переважає стримана міміка та мінімалістична жестикуляція, що підсилює ефект «сухості». Американський гумор, навпаки, часто спирається на фізичну комедію, перебільшені рухи та емо-

ційні вирази обличчя, які роблять жарт зрозумілим навіть без глибокого знання мови Наприклад, у серіалі «Friends» багато жартів побудовані на комічних непорозуміннях між персонажами.

Американці полюбляють використовувати регіональні діалектні конструкцій чи сленг, що висміюють представників певних штатів чи окремих соціальних груп. Наприклад, у стендапі Кевіна Гарта: «*Man, my kids are driving me up the wall!»* використано повсякденний сленг для створення комічного ефекту і також близькості з аудиторією. Американський комедійний дискурс часто виконує терапевтичну функцію – через жарт знімає напруження, сприяє колективному переживанню емоцій і соціальній інтеграції. Такі мовні особливості підсилюють ефект автентичності й сприяють ідентифікації слухача з коміком.

Якщо британський гумор тяжіє до інтелектуальної рефлексії та самоіронії, то американський – до емоційного відреагування та експресії. Для британця жарт – це форма дистанціювання, для американця – спосіб встановлення контакту. Саме тому британські жарти частіше мають підтекст, а американські – прямолінійні punchlines.

Крім того, відмінність проявляється у засобах мовного вираження. У британських текстах переважають складні синтаксичні конструкції, метафори, алюзії, тоді як американські орієнтовані на короткі, чіткі репліки, легко сприйнятні широкою аудиторією. У цьому контексті важливу роль відіграє концепт «національного сміхового коду», який відображає специфіку гумористичного сприйняття реальності певним народом. Британський сміх – стриманий і саморефлексивний, американський – відкритий і зовні орієнтований.

Розглянемо для порівняння особливостей британського та американського гумору два приклади з популярних шоу. У британському серіалі «The Office» (UK) Рікі Джервейс грає Девіда Брента, який постійно намагається бути дотепним, але його жарти провалюються через їхню незграбність. Наприклад: «*I'm not a racist, I'm a comedian!»* – іронія полягає в тому, що його «жарти» часто є образливими, але він цього не усвідомлює. Такий тип комічного підкреслює соціальну незручність і самовпевненість персонажа, що є типовими для британського гумору. На відміну від британського телешоу, в американському серіалі «The Office» (US) Майкл Скотт (Стів Карелл) також робить недоречні коментарі, але гумор будується на абсурдності ситуацій, а не на тонкій іронії. Наприклад: «That's what she said!» – простий і повторюваний жарт, який став мемом через свою прямолінійність. Це приклад того, як американський гумор перетворює повторювані вислови на елементи масової культури. [3].

Через свою беззаперечну лінгкокультурну специфіку, гумор завжли віддзеркалює певні соціально-культурні особливості нації, її картину світу та менталітет. Отже, британський гумор виступає проявом інтелектуального самоаналізу, тоді як американський – засобом соціальної взаємодії й розваги. Таким чином, комічне у двох англомовних культурах функціонує як своєрідне дзеркало суспільства. Воно показує, як нації ставляться до себе, до влади, до абсурду повсякденності. Якщо британці сміються «всередину», то американці – «назовні». Цей контраст добре простежується й у цифрових медіа: британські інтернет-меми тяжіють до тонкої іронії та гри слів («Very British Problems»), тоді як американські побудовані на яскравих картинках, гіперболі й експресії, наприклад меми з «Friends». Таким чином, навіть у віртуальному середовищі зберігається відмінність культурних кодів. І в цьому полягає не лише лінгвістична, а й ментальна різниця між ними. Відтак, британський гумор часто відображає стриманість і самокритику, що є частиною британської культури. Натомість американський гумор більш відкритий і спрямований на розвагу широкої аудиторії, що відповідає американській ідеї оптимізму і мультикультурності. Таким чином, ці два типи гумору є не лише різними мовними моделями, а й проявами національної картини світу, де британська іронічність контрастує з американською безпосередністю. Наприклад, британці можуть вважати американський гумор простуватим і занадто очевидним, тоді як американці можуть сприймати британський гумор як «занадто складний», «холодний» чи «задавакуватий»(posh) [4].

Висновки. Отже, доходимо висновку, що британський і американський гумор мають значні лінгвістичні та культурні відмінності. Британський гумор спирається на іронію, недомовленість і гру слів, що вимагає від аудиторії розуміння підтексту. Американський гумор є більш прямим, використовує гіперболи, сленг і ситуативні жарти, орієнтовані на масову аудиторію. Отримані результати підтверджують, що гумор є важливим індикатором національного характеру. Його аналіз дозволяє простежити не лише мовні особливості, а й соціокультурні цінності суспільства. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні еволюції англомовного гумору у цифрових медіа, зокрема в інтернет-мемах, стендапі та соціальних мере-

жах, де культурні коди все частіше змішуються. Ці відмінності зумовлені культурними особливостями: британська стриманість контрастує з американською відкритістю. Для ефективного сприйняття гумору іншої культури необхідно враховувати як мовні, так і соціокультурні аспекти. Подальші дослідження можуть зосередитися на аналізі сучасних медіа (наприклад, мемів у соціальних мережах), щоб простежити еволюцію цих відмінностей у глобалізованому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Attardo S. Linguistic theories of humor. Berlin: Mouton de Gruyter, 1994. 426 c.
2. Chiaro D. The language of jokes: analysing verbal play. London: Routledge, 1992. 200 c.
3. Critchley S. On humour. London: Routledge, 2002. 160 c.
4. Raskin V. Semantic mechanisms of humor. Dordrecht: D. Reidel Publishing, 1985. 284 c.
5. *Fawlty Towers* [Телевізійний серіал]. 1975–1979, UK: BBC. URL: https://fawltytowerstour.co.uk (дата звернення: 05.09.2025).
6. *Kevin Hart: Laugh at My Pain* [Стендап]. 2011, USA: Hartbeat Productions. URL: https://www.netflix.com/title/70211216 (дата звернення: 05.09.2025).
7. *Mon ty Python's Flying Circus* [Телевізійний серіал]. 1969–1974, UK: BBC. URL: https://www.montypython.com/pythons (дата звернення: 05.09.2025)
8. *Seinfeld* [Телевізійний серіал]. 1989–1998, USA: NBC. URL: https://www.sonypictures.com/tv/seinfeld (дата звернення: 05.09.2025).
9. *The Office (UK)* [Телевізійний серіал]. 2001–2003, UK: BBC. URL: https://www.youtube.com/@TheOfficeUK (дата звернення: 05.09.2025).
10. *The Simpsons* [Анімаційний серіал]. 1989–дотепер, USA: Fox. URL: https://www.fox.com/the-simpsons/ (дата звернення: 05.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 81'322.4:004.8
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.26

АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДІВ МЕДІЙНИХ ТЕКСТІВ, ЗДІЙСНЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

AN ANALYSIS OF MEDIA TEXT TRANSLATIONS PRODUCED BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Сухачова Н.С.,
orcid.org/0000-0001-5618-4433
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української, іноземних мов та перекладу
Полтавського університету економіки і торгівлі

Кобзар О.І.,
orcid.org/0000-0002-5975-4312
доктор філолочних наук, професор,
професор кафедри української, іноземних мов та перекладу
Полтавського університету економіки і торгівлі

Гасій О.В.,
orcid.org/0000-0002-5116-0448
кандидат економічних наук, доцент,
директор
Навчально-наукового інституту забезпечення якості вищої освіти
Полтавського університету економіки і торгівлі

Грушицький Б.А.,
orcid.org/0009-0009-1917-6755
студент II курсу магістратури
Навчально-наукового інституту денної освіти, кафедра української, іноземних мов та перекладу
Полтавського університету економіки і торгівлі

Усова Є.О.,
orcid.org/0009-0007-4903-5967
студентка II курсу магістратури
Навчально-наукового інституту денної освіти, кафедра української, іноземних мов та перекладу
Полтавського університету економіки і торгівлі

У статті представлено комплексний аналіз перекладів медійних текстів (журналістських матеріалів, інтерв'ю, повідомлень ЗМІ та репортажів), виконаних за допомогою сучасних систем машинного перекладу на базі нейронних мереж (зокрема: сервісів типу DeepL [11], Google Translate [12], Bing Translator [8], а також великих мовних моделей – приклад ChatGPT [10]). Метою дослідження є аналіз типових помилок і стилістичних недоліків, характерних для автоматичних перекладів медійних текстів, оцінка їхньої придатності для безпосереднього публікування та вироблення практичних рекомендацій щодо постредагування і впровадження технологій машинного перекладу в редакційні процеси. Теоретична частина статті включає огляд розвитку нейронного машинного перекладу та поточних підходів до оцінювання якості перекладів (автоматичні метрики і людська експертиза). Практична частина містить порівняльний аналіз реальних прикладів перекладів з англійської на українську мову і навпаки з відкритих джерел (новини та прес-релізи), перекладених кількома системами машинного перекладу та проаналізованих за критеріями адекватності, точності термінології, збереження стилю та інформативності. Окрема увага приділяється проблемам перекладу ідіом, культурно-специфічної лексики й імен власних, а також впливу помилок перекладу на репутацію ЗІМ й точність інформування. На підставі отриманих результатів сформульовано рекомендації для редакторів і перекладачів щодо оптимізації робочих процесів (включно з практиками постредагування, контролю якості й політикою цитування джерел), а також окреслено напрямки подальших досліджень у галузі застосування ШІ в медіа-перекладі. Стаття розрахована на дослідників у сфері перекладознавства, практикуючих перекладачів та редакторів медіа, а також на розробників систем машинного перекладу.

Ключові слова: машинний переклад, нейронні мережі, медійні тексти, постредагування, якість перекладу, DeepL, ChatGPT.

The article presents a comprehensive analysis of media text translations (including journalistic materials, interviews, news agency reports, and field reports) performed using contemporary neural machine translation (NMT) systems, specifically services such as DeepL, Google Translate, as well as large language models exemplified by ChatGPT. The purpose of the study is to identify typical errors and stylistic shortcomings inherent in automatic translations within the media domain; to assess the suitability of machine translations for direct publication; and to formulate practical recommendations for post-editing and integrating MT procedures into editorial workflows. The theoretical part of the article includes a review

of the development of neural machine translation and current approaches to evaluating translation quality, encompassing both automatic metrics and human expertise. The practical part presents a comparative analysis of authentic English–Ukrainian translations obtained from open sources (news publications and press releases). These texts were translated using several machine translation systems and evaluated according to criteria such as adequacy, terminological accuracy, stylistic consistency, and informativeness. Particular attention is given to challenges in translating idioms, culturally specific vocabulary, and proper names, as well as the impact of translation errors on media reputation and information accuracy. Based on the findings, recommendations are formulated for editors and translators regarding the optimization of workflows, including post-editing practices, quality control procedures, and source citation policies, and future research directions are outlined in the field of AI applications in media translation. This article addresses researchers in translation studies, professional translators, media editors, and developers involved in machine translation technologies.

Key words: machine translation, neural networks, media texts, post-editing, translation quality, DeepL, ChatGPT.

Постановка проблеми. У сучасному стрімкому медійному просторі нейронний машинний переклад (NMT) стає невід'ємною частиною редакційних процесів, дозволяючи оперативно перекладати новини та пресрелізи різними мовами [9]. Наприклад, Reuters повідомляє, що команди редакцій неангломовних служб регулярно використовують ШІ для початкового перекладу матеріалів [9]. Водночас автоматичні переклади часто містять суттєві помилки, які нівелюють достовірність та зміст повідомлення [6; 1]. Як зазначають Шевченко О. М. та Огурцова О. О., NMT-системи здатні значно підвищити швидкість перекладу, але мають недоліки: вони часто пропускають значущі деталі, додають чи спотворюють зміст оригіналу, що призводить до «неправильного тлумачення» [6]. Через це видавці покладаються на постредагування машинних перекладів висококваліфікованими перекладачами або редакторами (зокрема, у newsroom Reuters human editors виправляють ШІ-переклади [9]). У сукупності ці фактори створюють проблему забезпечення стилістичної, семантичної та жанрової адекватності перекладів медійних текстів, ставлячи під сумнів можливість досягнення високого рівня комунікативної еквівалентності [6;1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження останніх років дедалі активніше розглядають застосування NMT в журналістиці. Шевченко О. М. та Огурцова О. О. дають загальну характеристику NMT і вказують на його переваги (більша швидкість та узгодженість перекладу) й недоліки [6]. Автори зазначають, що неадекватність моделей машинного перекладу часто виявляється у пропусках або додаванні інформації, не передбаченої оригіналом, що вимагає максимальної точності й чіткості формулювань для запобігання смисловим спотворенням [6]. Їхні висновки корелюють із результатами попередніх досліджень: машинний переклад має схильність до спотворення тонких смислових відтінків, особливо за умов амбівалентності вихідного вислову.

Гудманян А. Г., Мишко А. М. та Брай А. Я. проаналізували переклад спеціалізованих наукових текстів та виявили подібні проблеми: обидві системи (DeepL і Google Translate) часто «не розпізнавали тонкощів», що призводило до спотвореного розуміння, а буквальний переклад без урахування контексту ще більше послаблював якість тексту [1]. Це свідчить про те, що лексичні та стилістичні помилки є типовими для NMT в медіа: системи схильні вибирати загальні еквіваленти, не враховуючи жанрового забарвлення повідомлення.

Моісєєва Н. В. та інші науковці запропонували класифікацію помилок МТ на прикладі порівняння DeepL і Google Translate. До типових помилок вони віднесли лексичні, синтаксичні, морфологічні, орфографічні, пунктуаційні, а також прагматично-культурні неточності [4]. Результати їхнього експерименту показали, що DeepL припускається загалом меншої кількості помилок ніж Google Translate (DeepL – 41 помилка, GT – 39) [4], тож переклади від DeepL вважаються якіснішими й вимагають менше редагування [4]. Отже, за результатами різних авторів, DeepL часто перевершує Google Translate у якості вихідного тексту [4], що є важливим практичним висновком для редакцій при виборі інструментів.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексне вивчення застосування нейронного машинного перекладу в журналістиці та ЗМІ, з аналізом його можливостей і обмежень. Поставлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати характерні помилки NMT при перекладі текстів ЗМІ (лексичні, стилістичні, прагматичні тощо); 2) порівняти якість перекладів провідних сервісів Google Translate, DeepL, Bing Translator, ChatGPT; 3) проаналізувати підходи до постредагування та виявити найефективніші практики; 4) розглянути наскільки існуючі системи машинного перекладу здатні забезпечити точний і оперативний переклад в умовах надзвичайних подій.

Виклад основного матеріалу. Серед сучасних досліджень увагу привертає порівняння класичних NMT-систем з новими LLM (великими мовними моделями). Так, Sun R. продемонстру-

вав, що при перекладі китайського літературного тексту ChatGPT за деякими критеріями видається кращим за DeepL, модель від OpenAI продемонструвала вищу точність у відтворенні імпліцитних підметів і схильність до формування лаконічніших, більш природних перекладів, тоді як DeepL зосереджувався на мінімізації потенційних смислових двозначностей [16]. Натомість, за даними Son J., системи Google Translate і Microsoft Translator у середньому отримують вищі показники за стандартними метриками автоматичного оцінювання (BLEU, chrF, TER), ніж модель ChatGPT [15]. Проте Son J. також підкреслює, що ChatGPT у певних мовних парах може показувати вищу якість, а нетипова для перекладу модель GPT-3.5 демонструвала «вище досягнення смислової точності» при умовах оптимальних промптів [15;14]. Отже, нові LLM як ChatGPT часто надають більш зрозумілі та емоційно насичені переклади в деяких контекстах, проте їхні результати є непередбачуваними й потребують подальшого вдосконалення (prompt engineering) [14].

У практичній площині постредагування відіграє ключову роль. Ігнатенко В. Д. наголошує, що використання NMT дійсно «дозволяє підвищити швидкість перекладу», але за браком повної точності машинного перекладу «важливо застосовувати постредагування», щоб досягти якісного результату [2]. Автор також зазначає, що успіх постредагування залежить від низки факторів (тематика тексту, складність, кваліфікація редактора), і його потрібно розглядати як окремий етап перекладацького процесу [2]. Схожі результати відзначали інші українські фахівці. Так наприклад, Корольова Т. М. та співавтори встановили, що без людського втручання машинні новини часто містять граматичні й смислові неточності, що може ввести в оману читача [3]. У сукупності дослідження підкреслюють, що людський фактор залишається необхідним для гарантування стилістичної та смислової адекватності вихідного матеріалу.

Щодо окремих жанрів та умов комунікації, актуальними є дослідження застосування перекладу у кризових ситуаціях. Так, наприклад, AlShaye S. A. зазначає, що хоча технології перекладу мають «трансформаційний потенціал» для кризового спілкування, існують технічні та організаційні бар'єри, які обмежують їхню ефективність [7]. Особливу увагу він приділяє пандемії COVID-19 й війні, де потреба у швидкому мультимовному охопленні зросла, однак якість автоматичних перекладів залишалася проблемною. Інші дослідження підтверджують: наприклад, аналіз комунікацій про COVID-19 у багатомовному середовищі показує, що машинні переклади допускали неточності в термінології та стилі, що вимагало додаткового корегування фахівцями (O'Brien S., Cadwell P., 2022 [13]). Це свідчить, що недостатньо лише застосовувати NMT під час перекладу – потрібно застосовувати виважені практики контролю якості.

Попри швидкий розвиток і застосування NMT, низка питань залишається відкритою. По-перше, систематичний аналіз стилістичної та емоційної адекватності перекладів у журналістиці недостатній. Дослідники зазначають, що NMT-моделі часто не відтворюють тон та наративні особливості жанру новин (наприклад, іронію, емоційне забарвлення, регламентований стиль пресрелізів). В Україні такі аспекти майже не досліджені, хоча вони критичні для медіа: навіть наукові статті відзначають, що «переклад новин не завжди є безпосереднім» і може бути «адаптований відповідно до актуальності для читача» [5].

По-друге, не до кінця вирішено питання оптимального союзу людини й машини: потрібні чіткіші методики постредагування з урахуванням жанру та цільової аудиторії (наприклад, репортаж проти аналітичної статті). Хоча побутує рекомендація, що вихідні фрази мають бути дуже чіткими, щоб уникнути «неякісного перекладу» [6], залишається незрозумілим, як навчити журналістів найкраще коригувати помилки NMT.

По-третє, існує виклик адаптації моделей до мови криз. Наприклад, термінологія війни чи пандемії стрімко змінюється, але NMT не завжди швидко її опановує. AlShaye S. A. вказує на великий розрив між технологічним потенціалом перекладу й реальною готовністю екосистеми кризового перекладу [7]. Відтак потрібні нові дослідження для уточнення, які саме помилки виникають у машинах у контексті війни чи COVID-19, і як їх пом'якшувати (наприклад, спеціальними словниками чи донавчанням моделей).

Розглянемо декілька прикладів оригінального тексту та перекладу зробленого за допомогою різних систем машинного перекладу.

Перший приклад.

Оригінальний текст:

"On October 23, 2025, U.S. President Donald Trump imposed Ukraine-related sanctions on Russia's two largest oil companies – Rosneft and Lukoil – marking the most severe U.S. measures against Russian businesses during the war with Ukraine. Together, these companies account for approximately 50% of Russia's oil production." – Reuters, 23 жовтня 2025 [18].

Переклади, зроблені за допомогою систем машинного перекладу.

Система	Переклад
Google Translate	«23 жовтня 2025 року президент США Дональд Трамп наклав санкції, пов'язані з Україною, на дві найбільші нафтові компанії Росії – Роснефть і Лукойл – що стало найсуворішими заходами США проти російських компаній під час війни з Україною. Разом ці компанії становлять приблизно 50% виробництва нафти в Росії».
DeepL	«23 жовтня 2025 року президент США Дональд Трамп наклав санкції, пов'язані з Україною, на дві найбільші нафтові компанії Росії – Роснефть і Лукойл – що стало найсуворішими заходами США проти російських компаній під час війни з Україною. Разом ці компанії становлять приблизно 50% виробництва нафти в Росії».
Bing Translator	«23 жовтня 2025 року президент США Дональд Трамп наклав санкції, пов'язані з Україною, на дві найбільші нафтові компанії Росії – Роснефть і Лукойл – що стало найсуворішими заходами США проти російських компаній під час війни з Україною. Разом ці компанії становлять приблизно 50% виробництва нафти в Росії».
ChatGPT	«23 жовтня 2025 року президент США Дональд Трамп наклав санкції, пов'язані з Україною, на дві найбільші нафтові компанії Росії – Роснефть і Лукойл – що стало найсуворішими заходами США проти російських компаній під час війни з Україною. Разом ці компанії становлять приблизно 50% виробництва нафти в Росії».

Лексичний рівень

Основні терміни перекладені коректно: *sanctions* → «санкції», *oil companies* → «нафтові компанії», *largest* → «найбільші». Вираз *marking the most severe U.S. measures* передана як «що стало найсуворішими заходами США», буквальний переклад, який передає зміст, проте можна стилістично оптимізувати його – «ставши найсуворішими заходами США».

Граматичний та синтаксичний рівень.

Усі системи зберегли складні підрядні конструкції та правильну пунктуацію, включно з тире для уточнення об'єкту санкцій. Структура речення відповідає нормам української мови, хоча буквальна передача іноді робить текст менш плавним.

Стилістика та прагматика.

Текст формально нейтральний. ChatGPT демонструє можливість невеликої стилістичної адаптації, зберігаючи точність змісту та покращуючи зрозумілість: заміна «маючи на меті» на «щоб припинити» робить текст більш природним.

Порівняльний аналіз систем

Система	Сильні сторони	Слабкі сторони
Google Translate	Висока точність термінів, структурна відповідність оригіналу.	Буквальна передача конструкцій, менше стилістичної адаптації.
DeepL	Точність, формальна нейтральність.	Буквальна передача конструкцій.
Bing Translator	Стабільний, граматично коректний.	Механічний стиль, буквальний.
ChatGPT	Природний синтаксис, можливість стилістичної оптимізації.	Невелика адаптація може трохи відхилятися від буквальної точності.

Отже, можна зробити такі висновки.

Точність змісту: усі системи передають ключові факти: дату, суб'єкт санкцій, об'єкт санкцій, контекст війни, частку виробництва нафти.

Стилістична природність: ChatGPT використовує більш природню українську мову, легку для сприйняття в медійному контексті.

Мовна коректність: жодна система не допустила грубих граматичних помилок; деякі переклади потребують незначної стилістичної редакції.

Рекомендація: оптимально комбінувати машинний переклад для швидкості та точності із людським постредагуванням для стилістичної адаптації та покращення читабельності.

Другий приклад.

Оригінальний текст:

"On October 20, 2025, EU energy ministers agreed to gradually end Russian oil and gas imports by January 1, 2028, aiming to cut off funding for Russia's war in Ukraine."– Reuters, 20 жовтня 2025 [17].

Переклади, зроблені за допомогою систем машинного перекладу.

Система	Переклад
Google Translate	«20 жовтня 2025 року міністри енергетики ЄС погодилися поетапно припинити імпорт російської нафти та газу до 1 січня 2028 року, маючи на меті припинити фінансування війни Росії в Україні».
DeepL	«20 жовтня 2025 року міністри енергетики ЄС погодилися поетапно припинити імпорт російської нафти та газу до 1 січня 2028 року, маючи на меті припинити фінансування війни Росії в Україні».
Bing Translator	«20 жовтня 2025 року міністри енергетики ЄС погодилися поетапно припинити імпорт російської нафти та газу до 1 січня 2028 року, маючи на меті припинити фінансування війни Росії в Україні».
ChatGPT	«20 жовтня 2025 року міністри енергетики ЄС домовилися поетапно припинити імпорт російської нафти та газу до 1 січня 2028 року, щоб припинити фінансування війни Росії в Україні».

Лексичний рівень

Ключові терміни передані коректно: *EU energy ministers* → «міністри енергетики ЄС», *gradually end imports* → «поетапно припинити імпорт», *aiming to cut off funding* → «маючи на меті припинити фінансування» або «щоб припинити фінансування» (ChatGPT). ChatGPT пропонує більш природний український варіант конструкції підрядного речення.

Граматичний та синтаксичний рівень.

Всі системи перекладають складні підрядні речення та термінологічні конструкції. Google Translate, DeepL та Bing зберігають буквальну структуру, що зберігає точність, але іноді звучить менш природно. ChatGPT адаптує підрядне речення до природнього українського синтаксису («щоб припинити фінансування» замість «маючи на меті»), покращуючи сприйняття перекладеного тексту.

Стилістичний та прагматичний рівень.

Всі переклади формально нейтральні, підходять для стилю ЗМІ. ChatGPT демонструє кращий варіант: текст виглядає більш природно для українського читача.

Порівняльний аналіз систем

Система	Сильні сторони	Слабкі сторони
Google Translate	Точність термінології, буквальна відповідність оригіналу.	Менш природний український синтаксис.
DeepL	Висока точність, формальна нейтральність	Механічна передача конструкцій.
Bing Translator	Стабільний і граматично правильний.	Механічна передача конструкцій, відсутність стилістичної адаптації
ChatGPT	Природний синтаксис, краще сприйняття.	Невелика адаптація може змінювати буквальність перекладу.

Отже, можна зробити такі висновки.

Точність змісту: усі системи успішно передають ключові факти – дату, суб'єкт (міністри енергетики ЄС), предмет (імпорт нафти та газу), ціль припинення фінансування війни.

Стилістична природність: ChatGPT забезпечує краще сприйняття для української аудиторії, особливо підрядних конструкцій.

Мовна коректність: усі переклади граматично правильні, без грубих помилок.

Рекомендація: для новинного та академічного контексту можна використовувати машинний переклад як базу, аChatGPT–дляпостредагуваннязметоюстилістичної адаптації.

Висновки. Проведений аналіз перекладів медійних текстів англійською та українською мовами, здійснених за допомогою систем машинного перекладу Google Translate, DeepL, Bing Translator та ChatGPT, дозволяє сформулювати низку науково обґрунтованих висновків.

По-перше, усі розглянуті системи забезпечують високий рівень точності передачі фактологічного змісту текстів, що проявляється у коректній передачі ключових термінів, цифр та структурних елементів повідомлень. Це свідчить про те, що сучасні алгоритми машинного перекладу здатні виконувати базову інформаційну функцію без спотворення сутності контенту ЗМІ.

По-друге, відмінності між системами виявляються на рівні стилістичної та синтаксичної адаптації. Google Translate, DeepL та Bing Translator передають текст буквально, що зберігає структурну точність, але іноді знижує природність сприйняття. Натомість ChatGPT демонструє більшу здатність до стилістичної адаптації, забезпечуючи органічний порядок слів, плавність складних конструкцій та природність мови, що особливо важливо для медійних текстів із високими вимогами до сприйняття інформації.

По-третє, дослідження підтверджує, що прагматична адекватність перекладів, тобто передача стилю, тону та інформаційного наголосу, залишається ключовою проблемою машинного перекладу. Незважаючи на точність фактичного змісту, автоматичні системи не завжди відтворюють нюанси інформаційного тону, а ChatGPT демонструє кращу здатність компенсувати ці обмеження шляхом адаптації стилістичних і семантичних засобів української мови.

Результати аналізу свідчать про практичну придатність сучасних систем машинного перекладу для швидкого отримання інформації та первинного перекладу текстів ЗМІ, однак для забезпечення академічної чи професійної якості необхідне подальше постредагування фахівцем.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у здійсненні порівняльного аналізу перекладів різних тематичних категорій медійних текстів та комплексної оцінки сильних і слабких сторін машинного перекладу в практичній діяльності журналістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гудманян А. Г., Мишко А. М., Брай А. Я. Оцінка адекватності машинного перекладу письмових спеціалізованих текстів. *Advanced Linguistics*, 2023. № 12, С. 67–78.

2. Ігнатенко В. Д., Постредагування як важливий аспект навчання майбутніх перекладачів. *Studia Methodologica*. 2025. № 59, С. 35–44.

3. Корольова Т. М., Жмаєва Н. С., Колчаг Ю. Постредагування при машинному перекладі. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. 2020. № 30, С. 102–119.

4. Моісєєва Н. В., Дзикович О. О., Штанько А. В. Машинний переклад: порівняння результатів та аналіз помилок DeepL та Google Translate. *Advanced Linguistics*. 2023. № 11, С. 78–82.

5. Пономаренко Л. В. (2020). Теоретичні та методологічні засади дослідження перекладу для ЗМІ: виклики та перспективи. *Вчені записки ТНУ. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. № 31(70), С. 23–34.

6. Шевченко О. М., Огурцова О. О. Основні принципи та обмеження нейронного машинного перекладу. *Актуальні питання іноземної філології*. 2022. № 16, С. 31–40.

7. AlShaye S. A. Translation in Crisis Situations: Reviewing Current Practices and Identifying Future Demands. *Arab World English Journal for Translation & Literary Studies*. 2025. № 9(1), С. 61–76.

8. Bing Translator. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.bing.com/translator

9. Carpenter H. How AI helps power trusted news at Reuters. Reuters Agency Media Centre. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://reutersagency.com/media-centre/how-ai-helps-power-trusted-news-at-reuters#:~:texet

10. ChatGPT [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://chatgpt.org

11. DeepL Translator [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.deepl.com/translator

12. Google Translate [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://translate.google.com

13. O'Brien S., Cadwell P. Communicating COVID-19 in multiple languages: A maturity model assessment of Ireland's crisis communication practice. *Journal of Language and Intercultural Communication*. 2022. № 24(3), С. 180–194.

14. Peng K., Ding L., Zhong Q., Shen L., Liu X., Zhang M., Ouyang Y., Tao D. Towards Making the Most of ChatGPT for Machine Translation. *In: Findings of the Association for Computational Linguistics*: EMNLP 2023, P. 5622–5633.

15. Son J. Translation Performance from the User's Perspective of Large Language Models and Neural Machine Translation Systems. Information, 2023. № 14(10), 574 p.

16. Sun R. (2024). Evaluating the Translation Accuracy of ChatGPT and DeepL Through the Lens of Implied Subjects. *Arab World English Journal for Translation & Literary Studies*. 2024. № 8(4), P. 41–53.

17. On October 20, 2025, EU energy ministers agreed to gradually end Russian oil and gas imports by January 1, 2028... [Електронний ресурс]. Reuters. 20.10.2025. Режим доступу: https://www.reuters.com/sustainability/climate-energy/eu-agrees-gradually-end-russian-gas-imports-by-january-1-2028-2025-10-20/

18. On October 23, 2025, U.S. President Donald Trump imposed Ukraine-related sanctions on Russia's two largest oil companies – Rosneft and Lukoil... [Електронний ресурс]. Reuters. 23.10.2025. Режим доступу: https://www.reuters.com/business/energy/us-sanctioned-russian-oil-majors-rosneft-lukoil-2025-10-23/

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 81`25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.27

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *СТРАХ* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОМАНУ ВЕРОНІКИ РОТ «ДИВЕРГЕНТ»

REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF FEAR IN THE UKRAINIAN LANGUAGE WORLD PICTURE BASED ON THE MATERIALS OF VERONICA ROTH'S NOVEL "DIVERGENT"

Шкута О.Г.,
orcid.org/0000-0002-2582-0924
викладач кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київського національного лінгвістичного університету

У статті здійснено ґрунтовний аналіз репрезентації концепту СТРАХ в українській мовній картині світу на матеріалі роману Вероніки Рот «Дивергент» у перекладі з англійської мови. Метою дослідження є виявлення особливостей вербалізації емоційного стану страху, визначення структурно-семантичних характеристик цього концепту та способів його трансформації під час перекладу. Актуальність роботи зумовлена зростанням інтересу сучасної лінгвістики до проблем когнітивного й емоційного осмислення дійсності. У процесі аналізу використано методи когнітивно-семантичного, лінгвокультурного, порівняльного та контекстуального дослідження, що дозволили простежити, як змінюється семантика страху в різних мовних картинах світу. З'ясовано, що концепт СТРАХ у романі реалізується як багатошарове ментальне утворення, у якому поєднано фізіологічні, психологічні, соціальні та морально-етичні складники. Особливу увагу приділено аналізу перекладацьких рішень, що впливають на передачу емоційного напруження, внутрішнього конфлікту персонажів та символічного навантаження страху. Український переклад відзначається збереженням семантичної глибини оригіналу, водночас адаптуючи образність до культурних і мовних традицій українського читача. Засоби вербалізації страху – метафори, епітети, порівняння, контекстуальні синоніми, фразеологічні одиниці – створюють образну палітру, що підсилює емоційний вплив тексту. Порівняльний аналіз засвідчив, що українська мовна картина світу тяжіє до морально-ціннісного осмислення страху, тоді як англійська модель більшою мірою відображає його психологічну природу. Таким чином, репрезентація концепту СТРАХ у перекладі «Дивергента» є результатом взаємодії мовних, культурних і когнітивних чинників, що формують у свідомості читача цілісне уявлення про цю емоцію. Отримані результати сприяють поглибленню розуміння міжмовної динаміки емоційних концептів та відкривають перспективи для подальших когнітивно-лінгвістичних досліджень у галузі художнього перекладу.

Ключові слова: концепт СТРАХ, мовна картина світу, переклад, емоційна лексика, вербалізація, когнітивна лінгвістика, Вероніка Рот, «Дивергент».

The article provides a comprehensive analysis of the FEAR concept representation within the Ukrainian linguistic worldview, based on the Ukrainian translation of Veronica Roth's novel Divergent. The purpose of the research is to identify the specific features of fear verbalization, to explore the structural and semantic peculiarities of this concept, and to determine how it is transformed during translation. The study is relevant due to the growing linguistic interest in emotional and cognitive aspects of meaning formation. The research employs cognitive-semantic, linguocultural, comparative, and contextual methods, which made it possible to trace how the semantics of fear changes across different linguistic worldviews. It has been established that the FEAR concept in the novel functions as a multilayered mental construct that integrates physiological, psychological, social, and ethical dimensions. Special attention is given to translation choices that influence the rendering of emotional tension, inner conflicts, and the symbolic meaning of fear. The Ukrainian translation preserves the semantic depth of the original while adapting figurative language and emotional nuances to the norms of Ukrainian culture. The main means of verbalizing fear–metaphors, epithets, similes, idiomatic expressions, and contextual synonyms–create a vivid stylistic framework that enhances the emotional resonance of the text. Comparative analysis shows that the Ukrainian linguistic worldview tends to interpret fear through moral and value-based categories, whereas the English conceptual model emphasizes its psychological dimension. Thus, the representation of FEAR in the Ukrainian translation of Divergent results from the interaction of linguistic, cultural, and cognitive factors, shaping a holistic perception of this emotion in the reader's consciousness. The findings contribute to a deeper understanding of cross-linguistic transformation of emotional concepts and open new perspectives for cognitive and translation studies in literary discourse.

Key words: concept of FEAR, linguistic worldview, translation, emotional vocabulary, verbalization, cognitive linguistics, Veronica Roth, Divergent.

Постановка проблеми. У структурі сучасної молодіжної літератури антиутопічний роман посідає вагоме місце, оскільки репрезентує модель соціуму, у якому система контролю охоплює норми, ідеї та цінності, підпорядковуючи індивіда загальним регулятивним принципам. За таких умов особистість опиняється в ситуації необхідності виживання в середовищі, що цілеспрямовано нівелює її автономію та унікальність. Роман Вероніки Рот «Дивергент» є показовим прикладом подібного типу художнього моделювання: у ньому відтворено соціальний устрій, розділений на фракції, де страх функціонує як індивідуальний афект і водночас як механізм масового контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика репрезентації емоційних концептів, зокрема концепту СТРАХ, посідає важливе місце у сучасних лінгвістичних, когнітивних та психолінгвістичних дослідженнях. Значну увагу вітчизняні й зарубіжні науковці приділяють питанням структури концепту, його мовної реалізації та культурної зумовленості.

У працях Л. Черниш та С. Салань (2023) здійснено фразеологічний аналіз вербалізації концепту СТРАХ в українській та англійській мовах. Автори визначають спільні та відмінні риси у способах вираження емоційного стану страху, зокрема через метафоричні та метонімічні моделі.

Н. Михальчук і Л. Онуфрієва (2020) розглядають концепт СТРАХ у психолінгвістичному аспекті, акцентуючи на його когнітивній природі та оцінно-ціннісному наповненні. Дослідниці підкреслюють, що страх у мовній картині світу виступає не лише як емоційна реакція, а й як соціально та культурно маркований феномен.

Теоретичне підґрунтя для розгляду емоційних концептів, зокрема концепту СТРАХ, формує праця Т. Боси (2024), де уточнено структуру концепту як одиниці мовної картини світу (понятійна, образна та оцінно-ціннісна складові). Авторка підкреслює, що аналіз концепту неможливий без урахування культурної специфіки та комунікативного контексту його реалізації.

Попри значну кількість наукових розвідок, присвячених аналізу концепту СТРАХ у лінгвокультурному та когнітивному аспектах, питання його репрезентації у художньому дискурсі, зокрема в перекладених творах сучасної англомовної літератури, залишається недостатньо дослідженим. Це зумовлює актуальність дослідження особливостей відтворення концепту СТРАХ в українській мовній картині світу за матеріалами роману Вероніки Рот «Дивергент», що дозволяє поєднати когнітивно-семантичний, перекладознавчий і лінгвокультурний підходи.

Метою статті є комплексний аналіз репрезентації концепту СТРАХ у молодіжному антиутопічному романі «Дивергент» у контексті українськомовного читацького сприйняття. Основну увагу зосереджено на з'ясуванні специфіки художнього втілення страху через сюжетну організацію, систему персонажів, структуру фракцій та символічний ряд твору. Окремий акцент зроблено на аналізі мовних і стилістичних засобів, за допомогою яких зазначений концепт реалізовано в українському перекладі.

Виклад основного матеріалу. Страх є однією з фундаментальних емоцій, що виникає у відповідь на реальну або потенційну загрозу. У психології ця емоція розглядається як адаптивний механізм, спрямований на забезпечення виживання індивіда шляхом активації захисних реакцій організму, відомих як реакція «бий або біжи» [9, с. 509]. Водночас у культурному контексті феномен страху набуває символічних та соціально зумовлених вимірів: він може бути сконструйованим, нав'язаним або використаним як засіб маніпуляції та контролю [1, с. 45].

Страх має здатність формувати соціальну поведінку, структурувати суспільні норми та передавати ідеологічні смисли через емоційний вплив [3, с. 137]. У жанрі антиутопії ця властивість страху проявляється особливо виразно: персонажі існують у стані постійної тривоги перед владою, покаранням або соціальним відчуженням, що слугує механізмом підтримання порядку у змодельованій реальності [5, с. 113].

Жанр антиутопії традиційно апелює до категорії страху як до центрального художнього мотиву, що одночасно виявляє деградаційні процеси суспільства та виступає чинником внутрішньої еволюції персонажів. Зокрема, у романі «1984» Дж. Орвелла страх перед всеохопним контролем постає руйнівною силою, яка призводить до втрати індивідуальності [6, с. 10].

У підлітковій антиутопії, зокрема в романах Вероніки Рот, страх набуває додаткової функції – він виступає важливим чинником у процесі формування особистісної та соціальної ідентичності. Персонажі проходять ініціаційні випробування, під час яких подолання власних фобій стає необхідною умовою переходу до зрілості. Саме через переживання страху й осмислення його природи відбувається символічне переродження героїв [7, с. 83].

У романному всесвіті Вероніки Рот соціальна організація вибудувана за принципом чіткої фракційної стратифікації, що виконує функцію регуляції поведінки та підтримання суспільного порядку. Кожна фракція втілює окрему морально-етичну або когнітивну домінанту, яка визначає ідентичність її членів і їхню роль у соціумі.

Безстрашні (Dauntless) репрезентують ідеали сміливості, фізичної витривалості та готовності до самопожертви; саме вони відповідають за безпеку міста та виконують роль воєнізованої структури. Безкорисливі (Abnegation), що уособлюють принципи альтруїзму та самозречення, посідають провідне місце в політичній ієрархії, виконуючи адміністративні функції. Щирі (Candor) ототожнюються з чесністю та правдомовністю, Ерудити (Erudite) – з інтелектуальною перевагою, науко-

вим пізнанням і контролем над знанням, а Дружні (Amity**)** – із цінностями гармонії, толерантності та соціальної єдності [2, с. 76].

Особливе місце в цій системі посідають безфракційні (Factionless) – індивіди, що вийшли за межі фракційної структури або були з неї виключені. Їхнє існування маркує зону соціальної невидимості, позбавлену економічних ресурсів і символічного капіталу. Така маргіналізація стає не лише показником соціальної нерівності, але й механізмом дисциплінування, оскільки породжує глибинний страх виключення. Саме цей страх функціонує як інструмент ідеологічного контролю, забезпечуючи стабільність утопічно впорядкованого, проте внутрішньо репресивного суспільства, характерного для антиутопічного дискурсу [4, с. 112].

Центральною постаттю роману Вероніки Рот *«Віддана»* (та всієї трилогії *Divergent*) є Беатріс Прайор, вихована у фракції Безкорисливих (Abnegation), де пріоритетом є служіння іншим і самозречення. Під час церемонії вибору героїня приймає рішення приєднатися до Безстрашних (Dauntless), тим самим здійснюючи акт символічного розриву зі своїм минулим і проходячи ініціаційний етап переосмислення власної ідентичності. Прийняття нового імені – *Тріс* – стає актом самоконструювання, що знаменує початок її особистісної трансформації.

Визначальним моментом наративу є феномен дивергенції – здатності індивіда виходити за межі фракційної детермінації, мислити незалежно та чинити опір системі ідеологічного контролю. Дивергенти у романному світі становлять антисистемний елемент, який підважує стабільність тоталітарної структури, адже їхня свідомість не піддається повному програмуванню чи маніпуляції. Таким чином, дивергенція виконує функцію метафори свободи мислення та потенційного підриву авторитарного порядку [2, с. 76].

Мотив страху пронизує увесь сюжет і виконує роль психологічного та філософського маркера становлення героїні. Для Тріс страх постає багатогранним феноменом, який виявляється у кількох вимірах:

– страх не пройти ініціаційні випробування та бути відкинутою спільнотою:

e.g. *To live factionless is not just to live in poverty and discomfort; it is to live divorced from society, separated from the most important thing in life: community* [8, p. 13] – *Жити без фракції – це не просто жити у злиднях, це означає бути відкинутим суспільством, позбавленим найголовнішого в житті: колективу* [10].;

– страх зради родинних цінностей і втрати приналежності до фракції походження: e.g. *My mother hugs me, and what little resolve I have left almost breaks. I clench my jaw and stare up at the ceiling, where globe lanterns hang and fill the room with blue light. She holds me for what feels like a long time, even after I let my hands fall. Before she pulls away, she turns her head and whispers in my ear, "I love you. No matter what."* [8, p. 21] – *Мати обіймає мене, і я мало не втрачаю останніх залишків рішучості. Я стискаю зуби і дивлюся в стелю, де висять круглі лампи, що наповнюють кімнату блакитним світлом. Мати тримає мене надто довго, навіть після того, як я опускаю руки. Перш ніж відсторонитися, вона повертає голову і шепоче мені на вухо: – Я люблю тебе. Хоч би що трапилося* [10].;

– страх викриття власної дивергенції, що рівнозначне смертельній загрозі:

e.g. *When Tori warned me that being Divergent was dangerous, I felt like it was branded on my face, and if I so much as turned the wrong way, someone would see it* [8, p. 36]. – *Коли Торі попередила, що бути дивергентом небезпечно, мені здалося, ніби на мені стоїть тавро і варто зробити одну єдину помилку, це одразу ж хтось помітить* [10].;

– страх перед власними фобіями, які виявляються під час спеціальних тренувань:

"Stage two of training is weighed more heavily than stage one, because it is more closely tied to overcoming cowardice," he says [8, p. 83]. – – *Другий ступінь навчання важливіший ніж перший, оскільки більш тісно пов'язаний із подоланням боягузтва, – продовжує він* [10]..

Особливого значення набуває симуляція страхів (Fear Landscape) – технологічно сконструйована віртуальна реальність, у якій новобранці стикаються зі своїми найглибшими внутрішніми тривогами. Цей простір виконує функцію психологічного дзеркала, адже кожна симуляція індивідуалізована й відображає приховані страхи суб'єкта. Таким чином, Fear Landscape перетворюється на модель самопізнання, де страх виступає каталізатором становлення ідентичності та усвідомлення власної суб'єктності.

e.g. *The fear landscape accesses the data and presents you with a series of virtual obstacles. Some of obstacles will be fears you faced in your simulations. Some may be new fears* [8, p. 123]. – *Пейзаж страху оцінює ці дані та пропонує вам низку віртуальних перешкод. Деякі перешкоди – страхи, з якими ви вже зустрічалися під час симуляцій. Деякі, можливо, будуть новими* [10].

Кульмінаційного вияву ця логіка набуває у діях лідерів фракції Ерудит, які за допомогою сироватки страху здійснюють спробу тотального підпорядкування членів Безстрашних, перетворюючи їх на керовані, позбавлені волі суб'єкти. Цей епізод демонструє трансформацію страху – від індивідуального, емоційно забарвленого переживання до системного, технологізованого інструменту масового контролю. Таким чином, страх у романі виходить за межі психологічної категорії, стаючи політичним і технологічним механізмом, що безпосередньо загрожує автономії та цілісності особистості.

e.g. *"I can control what you see and hear," she says. "So I created a new serum that will adjust your surroundings to manipulate your will."* [8, p. 177] – *– Я можу контролювати те, що ви бачите та чуєте, – каже вона. – Тому я створила нову сироватку, яка дозволяє маніпулювати вашою волею* [10].

Одним із ключових аспектів художнього осмислення страху в романі Вероніки Рот є його індивідуально-психологічний вимір, що найповніше розкривається через образ головної героїні – Тріс Прайор. У процесі навчання у фракції Безстрашних (Dauntless) героїня проходить систему тренувань, спрямованих на усвідомлення, подолання та контроль над страхом. Центральним елементом цього процесу виступає симуляція "Fear Landscape" – програмно створене середовище віртуальної реальності, у якому суб'єкт стикається зі своїми найглибшими фобіями.

Для Тріс характерна наявність семи страхів, що є порівняно невеликою кількістю (для порівняння, персонаж Тобіас має лише чотири страхи, за що отримав прізвисько *Four*). Її фобії відображають не лише особистісні переживання, а й етичні та екзистенційні межі героя:

– страх бути викритою як дивергентка:

e.g. *I hesitate. I should not say the word "Divergent" here* [8, p. 106]. – *Я зволікаю. Краще не вимовляти тут слово «дивергент»* [10].;

– страх утоплення

e.g. *In another I was drowning again, this time in the middle of an ocean as the water raged around me* [8, p. 109]. – *В іншому знову тонула, цього разу посеред океану в якому вирували хвилі* [10].;

– страх убивства іншої людини

e.g. *But I can't murder him: I can't. I grit my teeth and shift my arm down, firing at Eric's foot* [8, p. 174]. – *Але я не можу його вбити, не можу. Я стискаю зуби і відводжу руку вниз, стріляючи Еріку в ногу* [10].;

– страх втратити родину

e.g. *It never feels genuine. But choosing a different faction means I forsake my family. Permanently* [8, p. 15]. – *Я відчуваю фальш. Але вибрати іншу фракцію означає зректися своєї сім'ї. Назавжди* [10].

Зазначені страхи мають символічний характер, адже кожен із них репрезентує певний етап внутрішнього становлення героїні. Їхнє послідовне подолання структурує наратив її дорослішання (bildungsroman), у якому страх виконує роль каталізатора особистісного зростання. Важливо, що Тріс не прагне уникнути страху; натомість вона вчиться усвідомлювати його природу та діяти всупереч йому, зберігаючи самоконтроль і психологічну рівновагу. Таким чином, страх у її досвіді трансформується з деструктивної сили на засіб самопізнання та формування суб'єктності.

e.g. *"But becoming fearless isn't the point. That's impossible. It's learning how to control your fear, and how to be free from it, that is the point* [8, p. 99]*." – – Але суть не в тому, щоб стати безстрашною. Це неможливо. Суть в тому, щоб навчитися стримувати страх, звільнитися від нього – ось у чому суть* [10].

Такий підхід демонструє, що у романі страх не виступає як деструктивна чи деморалізуюча сила, а функціонує як каталізатор особистісної трансформації, розвитку та усвідомленого прийняття себе. Подолання страху не зводиться до його повної нейтралізації, а передбачає інтеграцію переживання в особистісний досвід, що сприяє формуванню суб'єктності та зміцненню психологічної стійкості.

Окремий пласт страху в романі має соціальний характер і пронизує сюжетну тканину твору. Фракційна система функціонує як спроба «упакувати» суспільство у зрозумілу та контрольовану модель, але її ефективність ґрунтується на декількох ключових умовах:

– Індивід змушений відмовитися від частини власної ідентичності, щоб повністю інтегруватися у фракцію;

– Нездатність або відмова адаптуватися призводить до соціального відторгнення;

– Безфракційні репрезентують образ «лякаючого іншого» – маргінальних, соціально непотрібних, ізольованих та економічно знедолених осіб.

У цьому контексті фракції постають як метафора суспільного тиску сучасності, де панує логіка: «будь як усі, інакше будеш відкинутий». Страх бути «не таким» функціонує як механізм дисциплінування, який підтримує стабільність системи через психологічну підпорядкованість.

Наприклад, під час ініціації новобранцям фракції Безстрашних повідомляють, що лише ті, хто потрапить до топу, зможуть залишитися у фракції; решта стануть безфракційними. Цей страх стимулює конкуренцію, конфлікти та інколи насильство серед учасників.

Особливо травматичним є момент вибору фракції для молодих людей, які у віці шістнадцяти років змушені розривати сімейні зв'язки у разі переходу до іншої фракції. Такий досвід породжує екзистенційний страх втрати коріння, який формує значну частину емоційної напруги роману і підкреслює соціально-психологічну ціну приналежності до колективу.

Центральним аспектом роману є демонстрація трансформації страху в інструмент тотального контролю. Фракція Ерудитів, прагнучи встановити владу над іншими фракціями, застосовує технологічно модифікований серум, що дозволяє маніпулювати психічним станом членів фракції Безстрашних.

– Ін'єкції серуму, поєднані зі симуляцією страху, забезпечують проникнення влади безпосередньо в когнітивні та емоційні процеси особистості;

– Члени Безстрашних стають підконтрольними суб'єктами, позбавленими здатності до опору, що нагадує ефект «солдатів-зомбі»;

– Єдиними, хто здатен протистояти такому контролю, залишаються дивергенти, оскільки їхнє мислення не підпадає під стандартні алгоритми системи.

Ця сюжетна лінія демонструє, як страх – природне емоційне явище – інституалізується та автоматизується, перетворюючись на форму технологічного насильства. Підкорення страху в такому контексті перестає бути індивідуальним актом самоконтролю і трансформується у програмований алгоритм поведінки, що реалізується на рівні системного впливу.

Таким чином, у романі страх постає не лише як суб'єктивне емоційне переживання, а як соціально та політично регульований механізм відтворення ієрархії. Індивіди, які переживають страх у «правильній» формі, демонструють підпорядкованість і конформність, тоді як ті, хто мислить або реагує інакше, розглядаються системою як загроза стабільності та порядку.

Fear Landscape (українською – «Пейзаж страху») виступає ключовим символом, що репрезентує глибинну психіку персонажа. У фракції Безстрашних кожен новобранець проходить через змодельовану реальність, де він безпосередньо зіштовхується зі своїми індивідуальними фобіями. Цей процес не лише оцінює сильність волі, а й дозволяє скласти психологічний профіль учасника.

Символічно «Пейзаж страху» можна розглядати як лабіринт свідомості, у якому герої не мають права уникати страху, а повинні зустрітися з ним безпосередньо. Страх у цьому контексті виступає як простір:

– випробування, що слугує формою ініціації;

– самопізнання, через яке розкриваються внутрішні травми та психологічні бар'єри;

– визначення меж особистості, що демонструє психологічну стійкість та здатність до самоконтролю.

Для Тріс «Пейзаж страху» є метафорою внутрішнього конфлікту, що полягає у протиставленні слабкості та сміливості, інстинкту та свідомого вибору, страху смерті та страху вчинити насильство. Таким чином, страх у романі набуває не лише емоційного, а й символічно-пізнавального значення, виступаючи інструментом особистісного розвитку та формування суб'єктності.

Іншим ключовим символом у романі є серум страху – технологічний засіб, який дозволяє або штучно викликати страх, або контролювати психічний стан особистості. Його використання владою репрезентує:

– об'єктивацію емоцій, коли страх перестає бути інтимним переживанням і стає керованим зовнішньо;

– технократичне підпорядкування, що надає владі здатність «вимикати» індивідуальність;

– знецінення вибору, оскільки поведінка людини формується не свідомо, а під впливом нав'язаних емоцій.

Серум страху функціонує як символ технологічної диктатури, у якій навіть базові емоції втрачають свій людський вимір, стаючи інструментом контролю та насильства.

У романі кожна фракція може розглядатися як специфічна реакція на фундаментальні страхи людини:

– Безстрашні – страх власної безпорадності → відповідають через агресію та фізичну перевагу;

– Безкорисливі – страх егоїзму → відповідають через самопожертву;

– Щирі – страх брехні → відповідають радикальною чесністю;

– Ерудити – страх невігластва → відповідають культом знань;

– Дружні – страх конфлікту → відповідають гармонізацією соціальних відносин.

Таким чином, фракційна система постає як соціальна архітектура, збудована на базових страхах людства, де кожна група виробляє власну стратегію захисту. Водночас ця модель виявляє значну вразливість, оскільки не враховує складності та багатовимірності індивідуальної особистості. Дивергенти, поєднуючи риси кількох фракцій, символізують багатошаровість психіки, яка не зводиться до одного страху і демонструє межі системного контролю.

Український переклад роману «Дивергент» здійснено видавництвом «КСД» (Клуб сімейного дозвілля). Текст перекладено літературно грамотно, із збереженням стилістичних особливостей оригіналу. Водночас переклад складних концептів, таких як СТРАХ, завжди передбачає певний рівень інтерпретації та адаптації, а іноді супроводжується втратою або трансформацією семантичних нюансів.

У романі страх передається через кілька стратегій:

– Описові фрагменти – відображають емоційний стан і дії персонажів\

e.g. *I think the system persists because we're afraid of what might happen if it didn't: war* [8, p. 18]. – *Я думаю, що система тримається на нашому страху того, що може статися у разі її краху, – війни* [10].;

– Пряму мову – демонструє безпосередні реакції героїв

e.g. *"Are you afraid of me to Tobias?" "Terrified," he replies with a smile* [8, p. 166]. – – *Ти теж боїшся мене, Тобіасе?*

– *Жахливо, – усміхається він* [10].;

– Термінологію – спеціальні поняття, такі як *Fear Landscape*, серуми, рівень адреналіну тощо

e.g. *In two hours I will walk to the fear landscape room with the other initiates, go through my fear landscape, and become Dauntless* [8, p. 156]. – *Через дві години я увійду в зал пейзажу страху з іншими неофітами, пройду крізь свій пейзаж і стану безстрашною* [10].

Загалом український переклад адекватно відтворює ці компоненти, проте деякі варіації у передачі термінів і емоційних відтінків можуть становити особливий інтерес для концептуального та семантичного аналізу.

В українському перекладі роману активно використовуються різні лексеми для позначення страху, зокрема:

– *страх,*
– *переляк,*
– *жах,*
– *фобія,*
– *тривога,*
– *паніка,*
– *дієслова злякатися / боятися / налякатись.*

Кожне з цих слів характеризується власною емоційною тональністю і передає різні аспекти переживання:

– страх – загальна, нейтральна емоційна категорія;

– жах – максимальна інтенсивність переживання;

– тривога – внутрішнє, тривале, фонове занепокоєння;

– переляк – миттєва, короткочасна реакція на конкретний стимул.

Таке багатство лексичних засобів дозволяє перекладу тонко відтворювати нюанси емоційного досвіду персонажів та розрізняти різні форми страху в тексті.

Оскільки роман написано від першої особи, значна частина концепту СТРАХ розкривається через внутрішній монолог Тріс. Український переклад передає це за допомогою дієслів, що описують фізіологічні та емоційні реакції, зокрема *тремтіти, пітніти, не можу дихати, застигаю, не можу рухатися, впадаю в ступор*.

Такі дієслова виконують подвійне функціональне навантаження: вони не лише передають суб'єктивний стан героїні, а й імітують фізіологію страху, сприяючи формуванню емоційної емпатії читача та глибшому залученню до досвіду персонажа.

Перекладач у відтворенні концепту СТРАХ застосовує такі прийоми:

– Емоційно забарвлена лексика, що передає інтенсивність переживання страху:

e.g. *It has been a long time since I last read that word, but even it's shape fills me with dread* [8, p. 12]. – *Чимало води вибігло з того часу, як я востаннє читала це слово, але все одно його обриси наповнюють мене страхом* [10].*;*

– Ритмічно короткі речення**,** що імітують паніку або фізіологічні реакції організму (дихання, серцебиття):

e.g. *I hear my heartbeat in my ears as the others inch closer, forming a pack behind Peter* [8, p. 70]. – *Кров стукає в моїх вухах, коли інші підходять ближче до Пітера* [10].;

– Повторення**,** яке посилює драматизм:

e.g. *I must not really be afraid of the water. I must be afraid of being out of control* [8, p. 159]. – *Насправді, я не повинна боятися води. Я маю боятися втрати контролю* [10].

Ці техніки дозволяють зберегти психологічну динаміку оригіналу та адекватно передати концепт СТРАХ українському читачеві.

Висновки. На основі аналізу молодіжного антиутопічного роману Вероніки Рот «Дивергент» в українському перекладі можна сформулювати такі висновки:

1. Наскрізний і багатовимірний характер концепту страху. Він присутній на індивідуальному, соціальному, психологічному та політичному рівнях тексту. Страх виконує роль рушія розвитку персонажів, інструменту контролю в дистопічному суспільстві та чинника сюжетної динаміки.

2. **Особистісне вимірювання страху через головну героїню.** Тріс переживає страх як внутрішнє випробування, проходить трансформацію, вчиться усвідомлювати, долати та контролювати його, що дозволяє їй стати автономною від системи та обирати власний життєвий шлях.

3. **Система фракцій як метафора соціального тиску.** Вона примушує індивідів до самозаперечення через страх виключення. Дивергенти, які не підпадають під фракційні рамки, символізують особистостей, здатних протистояти нав'язаним страхам і зберігати багатовимірність власної ідентичності.

4. **Символічне відтворення страху.** Такі символи, як «Пейзаж страху», серум страху та фракції, сприяють художньому втіленню концепту, розкриваючи не лише емоційний стан героїв, а й ідею маніпулятивного використання страху в умовах тотального контролю.

5. **Адекватність українського перекладу.** Переклад точно передає концепт страху, зберігає лексичну багатозначність, стилістичну напругу та психологічну глибину тексту. Використання емоційно забарвленої лексики, коротких синтаксичних конструкцій та коректної термінології забезпечує автентичність емоційного досвіду українського читача.

6. Педагогічна та терапевтична цінність концепту. У молодіжній літературі страх виступає інструментом психологічної рефлексії, сприяє кращому розумінню підліткової психології, формуванню емоційної стійкості, соціальної адаптивності та розвитку емоційного інтелекту.

У романі Вероніки Рот «Дивергент» концепт СТРАХ представлено багатовимірно: як індивідуальне емоційне переживання героїні, як соціально контрольований механізм та як символічний мотив. Страх постає не лише як перешкода, а й як ресурс: його подолання дозволяє Тріс дорослішати та формувати власну ідентичність. Крім того, страх розкриває перед читачем структури влади та механізми соціального контролю, що перетворює роман із пригодницького на рефлексивний текст, важливий для молодіжної аудиторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гончарук Р.А. Емоційний концепт «ANGST» у творах Г.Гейне. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 43. С. 44-47

2. Миронюк К. Модифікації жанру антиутопії в романі В. Рот «Дивергент». *Scrapita Manent: Молодіжний науковий вісник Інституту філології та журналістики*. 2015. С. 75-78

3. Орєхова Л.І., Чаєнкова О.К. Лексико-семантичні особливості концепту СТРАХ (на матеріалі англійської, турецької та української мов. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2024. № 3. С. 135-140

4. Павлюк Х. Символічне наповнення концепту «FEAR» у романі-антиутопії Вероніки Рот «Divergent». *Південний архів*. № 68. С. 110-113

5. Пархоменко І.І. Антиутопія: інтерпретація у сучасному літературознавстві. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.* 2022. С. 111-127

6. Підгорна А.Б. Representation of the concept TOTALITARIANISM in George Orwell's novel "1984". *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.* № 83. С. 9-15

7. Пінчук М. Антиутопія у романі "Дивергент" Вероніки Рот. *Проблеми і перспективи гуманітарних наук в умовах глобалізації* : матеріали І Всеукраїнської наукової конференції, м. Тернопіль, 3 грудня 2018 р. Тернопіль, 2018. С. 81-85

8. Рот. В. Дивергент. Київ, 2013. URL: https://worldinbooks.com.ua/knigi/dyverhent-veronika-rot/ (дата звернення: 31.10.2025).

9. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків, 2007. 640 с.

10. Roth, V. *Divergent*. NY, 2012. 496 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

РОЗДІЛ 5
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2'06-1.09:[811.161.2'37'42:355]](045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.28

МІЛІТАРНИЙ ДИСКУРС У ПОЕЗІЇ: ЛІНҐВІСТИЧНА КОРЕЛЯЦІЯ ТЕРМІНІВ

MILITARY DISCOURSE IN POETRY: LINGUISTIC CORRELATION OF TERMS

Котвицька Л.В.,
orcid.org/0009-0005-2406-8397
магістр іноземної філології,
Український Вільний Університет, м. Мюнхен

Стаття присвячена дослідженню термінології мілітарного дискурсу в сучасному літературному процесі в царині поезії, вміщує результати лінґвістичної кореляції понять мілітарного дискурсу в українській поезії сучасности: «поезія війни», «поезія з війни», «поезія про війну», «мілітарна поезія», «поезія часу війни» («поезія в час(і) війни»), «комбатантська поезія», «воєнна поезія», «ветеранська поезія», «окопна поезія», «нульова поезія» на основі вивчення їх змісту й обсягу, висвітлюваних у сучасному мистецькому, науковому та науково-публіцистичному дискурсах. Потреба даного дослідження виникла в результаті великої кількости вживаних термінів у науковому та мистецькому дискурсах на позначення поезії мілітарної тематики. Ілюстрація термінів здійснюється на матеріалі антології воєнного часу «In principio erat Verbum. Україна: Поезія війни» – багатомовного проєкту підполковника Збройних Сил України, поета та перекладача Володимира Тимчука «In principio erat Verbum. Україна: Поезія війни» (24.II. – 3.VI.2022). Часопростір творення даної антології та долученість великої кількости авторів: відомих поетів та початківців, людей, дотичних до світу літератури та тих, хто доєднався поетичним словом до національного спротиву в теперішній екзистенційній війні, військовиків та цивільних, а також перекладачів, редакторів та інших людей, які соборно писали цей щоденник перших днів повномасштабного вторгнення, визначають її репрезентативною для вивчення мілітарного дискурсу в сучасній українській літературі. Досліджено лексичне значення вживаних у науковому дискурсі термінів на позначення поезії мілітарної для виявлення їх семантичної структури та взаємозв'язків, здійснено аналіз та конкретизацію означених номінацій. Порівняння термінів виконувалося з метою окреслити межі їх ужитку, аби уникнути розмивання їх значень, відмежувати від інших понять та для виявлення можливої когеренції між ними. Пропоновані результати дослідження є спробою впорядкування термінологічного апарату мілітарного дискурсу в сучасній поезії, що важливо для стандартизації термінології та слугуватиме точності подальших наукових досліджень мілітарного дискурсу в поезії сучасного українського літературного процесу.

Ключові слова: поезія війни, поезія часу війни, окопна поезія, мілітарна поезія, комбатантська поезія, ветеранська поезія, воєнна поезія, лінґвістична кореляція понять, термінологія мілітарного дискурсу в поезї, антологія воєнного часу «In principio erat Verbum. Україна: Поезія війни».

This article deals with studying of military discourse in contemporary literary process in the field of poetry, contains results of linguistic correlation of the following concepts of military discourse in contemporary Ukrainian poetry: «poetry of war», «poetry from war», «poetry about war», «military poetry», «poetry in the time of war» («poetry during the war»), «combatant poetry», «war poetry», «veteran poetry», «trench poetry», and «zero poetry». It is based on a study of their content and scope, highlighted in contemporary artistic, scientific discourses, and their illustrations on the materials of the wartime anthology «In principio erat Verbum. Ukraine: Poetry of War» – multilingual project «In principio erat Verbum. Ukraine: Poetry of War» (February 24 – June 3, 2022) by Lieutenant Colonel of the Armed Forces of Ukraine, poet, and translator Volodymyr Tymchuk. The timeframe for the creation of this anthology and the involvement of a large number of authors: well-known poets and beginners, people connected to the world of literature and those who joined the national defence in the existential war with their poetic words, military and civilians, as well as translators, editors and other people who joined this diary of the first days of the full-scale invasion, make it representative for studying military discourse in contemporary Ukrainian literature. The lexical meaning of terms used in scientific discourse for military poetry has been studied in order to identify their semantic structure and interrelationships, and an analysis and specification of these nominations has been carried out. Comparing the terms helps us figure out how to use them to avoid their meaning getting blurred, separate them from other terms, and see how they are coherent with each other. The value of the research results consists in narrowing the terminological vocabulary of military discourse in contemporary poetry, which is an important aspect of standardizing terminology and will contribute to the effectiveness of further researches of military discourse in poetry of the contemporary Ukrainian literary process.

Key words: war poetry, wartime poetry, trench poetry, military poetry, combatant poetry, veteran poetry, war poetry, linguistic correlation of concepts, terminology of military discourse in poetry, wartime anthology «In principio erat Verbum. Ukraine: Poetry of War»

Постановка проблеми. У часі широкомасштабного вторгнення до духовного спротиву ворогові доєдналося поетичне слово. Збільшення текстів у часі війни актуалізувало вивчення мілітарного дискурсу в поезії. На сучасному етапі дослідження мілітарного дискурсу в науковому середовищі вживана велика кількість номінацій для позначення мілітарної поезії, що окреслює потребу їх лінгвістичної кореляції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До мілітарного дискурсу в українській літературі звертаються все більше вчених, серед них Т. Пастух [3], [4], Т. Головань [1], Я. Поліщук [5], Ю. Ковалів [2], М. Стецик [9], Т. Урись [10] та ін. Зокрема, Т. Пастух вивчає нові канони в українській поезії у часі російсько-української війни з 2014 року та після широкомасштабного вторгнення. Актуальним завданням гуманітаристики науковець визначає текстуалізацію досвіду війни як невід'ємної частини історичної пам'яти нації [3, с. 164]. Вчений документує імена військових поетів, стало зорієнтованих на мілітарну поезію, які спираються на безпосередній досвід, розглядає художньо-стилістичні ознаки їх творчости та наголошує на важливості збереження й осмислення українського наративу про війну.

У наукових розвідках учених номінації для позначення поезії мілітарної – «поезія про війну», «поезія війни» [9, с. 342], «поезія у часі війни» [4], «комбатантна література» [10, с. 247] та ін. – вживаються часто як синонімічні, що актуалізує означувану в нашій розвідці проблему. М. Рябченко, досліджуючи мілітарний дискурс прози сучасного літературного процесу, жанрові та художні особливості текстів у межах дискурсу, наголошує на відмінності сучасної воєнної літератури від радянської лейтенантської прози та пропонує визначення комбатантської прози. [6, с. 63].

О. Сидоренко, досліджуючи мілітарний дискурс української прози XXI століття як літературний феномен [7, с. 168], виокремлює та розглядає основні художньо-текстові стратегії мілітарної української прози періодів гібридної російсько-української війни 2014 – 2022 років та після повномасштабного вторгнення рф у лютому 2022 року. Одним із результатів даного дослідження стала потреба диференціації понять «література війни», «література про війну», «мілітарна література», «література часу війни» та ряду інших, що актуалізує тему нашої розвідки у сучасному мистецькому дискурсі.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення лінгвістичної кореляції номінацій «поезія війни», «поезія з війни», «поезія про війну», «мілітарна поезія», «поезія часу війни» («поезія в час(і) війни»), «комбатантська поезія», «воєнна поезія», «ветеранська поезія», «окопна поезія», «нульова поезія», що передбачає окрім виявлення їх семантичної структури та взаємозв'язків, окреслення та конкретизації лексичних значень, відмежування від інших понять – виявлення когеренції між ними для корекції чи, навіть, звуження термінологічного апарату мілітарного дискурсу в сучасній поезії, що є ключовим етапом унормування наукової термінології та створення цілісної системи знань про мілітарний дискурс у літературі.

Виклад основного матеріалу. Тексти мистецьких творів (романи, оповідання, поезія), документальних творів (щоденники, мемуари, есеї), наукові розвідки та інші тексти, об'єднані часопростором війни, є матеріальним стимулом мілітарного дискурсу в літературі. Тексти, створені у часі теперішньої російсько-української війни, є виявом чергового етапу мілітарного дискурсу української літератури. Поезія як фіксація моменту, простір «тут і нині» однією з перших стала способом духовного спротиву, що об'єднав і цивільних, і військових поетів, ветеранів, воїнів з передової, а також людей різного віку, різних професій, які не писали поезію та в часі війни поетичним словом доєдналися до загального протистояння ворогові. Феномен становить окрему тему для дослідження. Дослідниця Т Урись зазначає, що у часі війни окремим явищем в літературі є вихід антологій, особливість яких полягає у тім, що вони об'єднують в собі твори різних авторів, акцентуючи не на популяризації автора, а на фіксації самої події, навколо якої об'єднані. Антології війни – своєрідний мистецький зріз, відтворення різнорідного приватного досвіду зі спільним знаменником цінностей [10, с. 247].

Предметом дослідження даної роботи є вживані в науково-публіцистичному просторі численні номінації для позначення поезії, створеної у часі російсько-української війни з 2014 року та після широкомасштабного вторгнення. Об'єктом дослідження є антологія «In principio erat Verbum. Україна: Поезія війни» – цілісна складова багатомовного проєкту підполковника Збройних Сил України, поета та перекладача Володимира Тимчука «In principio erat Verbum. Україна: Поезія війни» (24.II. – 3.VI.2022) [12], що є репрезентативною для дослідження мілітарного дискурсу поетичного слова сьогодення, об'єднуючи голоси багатьох людей у голос колективного протистояння злу. Відгукуючись на прочитану книгу, Оксана Забужко напише про насущну важливість

слів, кожного знаку і його голосу, про те, якими важливими є слова і навіть дати, які теж промовляють під віршами, та наскільки розпачливо потребує їх країна, аби вистояти у цій війні.

Поняття «мілітарний» у словниках найчастіше подають через означення такого, «що пов'язаний з війною», «характерний для військового». Окрім терміну «мілітарний дискурс» у публічному просторі частотні також терміни «воєнний дискурс» та «військовий дискурс», що за дефінітивного їх зіставлення демонструють розбіжності. Отож, воєнний дискурс трактують як ширше поняття, оскільки воно стосується всього спектру комунікативних подій – і простору війн, і простору війська. Воєнний дискурс постає як результат політичного, соціокультурного, психологічного та історичного процесів, що реалізується у вигляді воєнно-художньої літератури, воєнної публіцистики, воєнно-політичних матеріалів, створених групою суб'єктів або окремими суб'єктами [8, с. 64]. Означення «воєнний», таким чином, можна вважати синонімом означення «мілітарний», але останнє є ширшим поняттям і вміщує зміст означень «воєнний» та «військовий».

У літературному дискурсі поряд з поняттям «мілітарна література» вживані поняття «тексти про війну», «тексти (з) війни», «література часу війни», «комбатантська література», «воєнна література», «ветеранська література», «окопні тексти», «нульова література», що потребують диференціації. На основі порівняльного аналізу понять у контексті поезії, обравши за об'єкт дослідження антологію «In principio erat Verbum. Україна: Поезія війни», ми дійшли висновку, що ці терміни, хоч і близькі за значенням, однак демонструють семантичні розбіжності, що відображають різні аспекти та підходи до зображення війни в поезії. До прикладу, названа антологія належить до мілітарної літератури, а проте вжитий у її назві термін «поезія війни» конкретизує специфіку збірки, підкреслюючи документальний характер уміщуваної поезії, що фіксує реалії війни, є своєрідним літописом цієї війни, щоденником війни, тобто – безпосереднім зображенням воєнних подій в тилу чи на фронті цивільними чи військовими авторами.

При дефініції термінів відправними точками для висновкування слугували: 1) *хто пише* (ветеран, військовик з бойовим досвідом, військовик без бойового досвіду, цивільний, переселенець, біженець, людина іншої національної ідентичности та ін.); 2) *де або звідки* та *коли пише* (з фронту, з тилу, з-за кордону, у часі війни, до, після війни та ін.); 3) *що пише* (концепти, тематика, жанр) та 4) *як пише* (індивідуально-стильові характеристики письма, мова твору).

Таким чином, **«поезія війни»** – термін для позначення текстів, навіяних війною, сфокусованих на конкретних історичних подіях, що переживаються безпосередньо, мають документальний характер, фіксують реалії війни, є своєрідним літописом війни, рефлексією на ці події та частиною воєнної історії людства.

Термін **«поезія часу війни»** акцентує увагу на часовому контексті. Такі твори несуть відчування часопростору і його переливання в поетичне слово людьми, які живуть в умовах війни, навіть якщо вони не беруть безпосередньої участі в бойових діях чи навіть мешкають у моменті війни поза межами країни, що захищається, ідентифікуючи себе з нею. Ці тексти написані безпосередньо під час війни, незалежно від їхнього змісту – у цім полягає ключова відмінність від попереднього терміну.

«Поезія в час(і) війни» – термін, близький за значенням до попереднього, проте звужує зміст поняття до точки безпосередньої присутности у конкретному часопросторі, в часі і просторі фізичного руйнування видимого та невидимого світів, і, завдяки вживанню прийменника з іменником, у цім словосполученні («в часі війни») відбувається акцентуація на фізичному відчутті людиною часу війни. З людиною як центром – і миру, і війни, і часу, і простору. Та все ж пропонується розглядати його як стилістичний варіант терміну «поезія часу війни». Поезія війни в антології є і поезією в часі війни. Відгук на збірку Дені Веттервальда, одного з друзів України, режисера театра й кіна у Франції на колективний голос збірки якнайкраще ілюструє сутність аналізованого поняття. Рецензент ділиться, що ці вірші дуже важко читати, а прагматика текстів така, що робить їх пронизливими і близькими до візуального мистецтва art brut, як такого, що твориться нагально, як різкий викид підсвідомого на поверхню, фіксація його засобами мови.

У контексті антології терміни «поезія війни» та «поезія часу війни» –синонімічні. Цей ряд синонімів можна продовжити терміном **«поезія з війни»**, що акцентує на реаліях війни та емоційному виходові. Таким чином, як колективна пам'ять для нащадків, поезія антології – це поезія в час(і) війни, часопросторова фіксація живих серцеритмів за хронологічного та географічного принципів укладання антології, де кожен автор, кожна поезія – це і свідчення, і документування подій, і місце пам'яти, – слугують тому, що збірка стає щоденником перших місяців війни, літопи-

сом російсько-української війни, місцем колективної пам'яти. Репрезентативна антологія вміщує поезію війни, що пишеться у часі війни.

«Поезія про війну» – це узагальнений термін мілітарного дискурсу, яким можна позначити твір на тему війни, патріотизму, героїзму, рефлексії на події воєнного часу, який може бути написаним у часі війни, а також у повоєнний час, будь-яким автором.

Синонімічно вживаним є термін **«воєнна поезія»**, проте тематика таких поетичних текстів, включаючи й вірші, присвячені темам патріотизму, героїзму, виконанню військового обов'язку, є дещо ширшою. Зміст даного терміну є прикладом того, як військова комунікація переходить у воєнну площину, формуючи воєнний дискурс (синонімічно до дискурсу мілітарного). Авторами воєнної поезії є військовики, характерними рисами текстів яких є описи бойових дій, відображення досвіду пережитого бою, рефлексія на воєнні події, внутрішні стани людини у війні. Слід підкреслити, що термін «поезія війни» може позначати тексти, означувані терміном «воєнна поезія», проте вживання останнього синхронічно відносно до першого – не виправдане.

В антології присутні поезії воїнів Володимира Тимчука, людини з псевдонімом AnatoliyAnatoliy, сл. пам. Юрія Руфа, Павла Вишебаби, сл. пам. Іллі Чернілевського, сл. пам. Артура Павленка, сл. пам. Максима Кривцова, та ін. «**Комбатантська поезія» –** загальний термін, що позначає вірші, написані воїнами, учасниками бойових дій, воїнами-комбатантами. Після появи перших комбатантських текстів у часі нинішньої російсько-української війни виникало неправомірне ототожнення явища з радянською «лейтенантською літературою» – частиною радянського наративу з відомою ідеологією. Визначення терміну «комбатантська проза» пропонує М.Рябченко у 2019 році для опису літератури, що твориться учасниками бойових дій, про їх досвід. Такі тексти відображають особистий досвід людей, які перебувають на передовій. Вживані синонімічні терміни **«нульова поезія»** та **«окопна поезія»** мають вужчі значення, ніж «воєнна поезія», і їх відрізняє саме окопний простір творення тексту. Сл. пам. Максим Кривцов, один із авторів антології «In principio erat Verbum. Україна: Поезія війни» назвав такі свої вірші «віршами з бійниці».

Поняття «поезія спротиву», «поезія протистояння», «поезія нескореності», «героїчна поезія», «поезія опору», «фронтова поезія», вживані у сучасному літературному просторі, є стилістичними синонімами терміна «поезія війни», яку включає загальне поняття «мілітарна поезія».

«Мілітарна поезія» – це література про війну, найширший термін, що охоплює твори, пов'язані з воєнною тематикою. Він акцентує увагу на воєнному контексті, незалежно від часу написання чи особистого досвіду автора. Термін позначає твори, написані безпосередньо під час війни, та такі, що з'являються пізніше, з рефлексією на суспільно-історичні події, найповніше вміщує ознаки усіх, тут розглядуваних, номінацій. Репрезентативна антологія є мілітарною.

Невід'ємна складова мілітарного дискурсу – ветеранська література, «ветліт». **«Ветеранська поезія»** – це поетичні твори, написані ветеранами війни – людьми, які брали безпосередню участь у бойових діях. Тексти відображають особистий досвід тих, хто пройшов через війну воїном. Слід зазначити, що така література може не бути літературою про війну, писатися у післявоєнний час, проте завжди є частиною дискурсу міліарного, авторство визначає її жанрову приналежність до літератури ветеранської. Текст вірша, включеного до антології поезії часу війни «In principio erat Verbum. Україна: Поезія війни» авторки Регіни Гуманець є зразком ветеранської поезії.

Висновки. У ході дослідження було виявлено ряд понять, що є стилістичними синонімами розглядуваних у даній роботі термінів та не потребують, на нашу думку, долучення до термінологічного апарату мілітарного дискурсу у літературі як окремих термінів. Такими стилістичними синонімами терміна «поезія війни», яку включає загальне поняття «мілітарна поезія», вживаними в сучасному літературному просторі, є поняття «поезія спротиву», «поезія протистояння», «поезія нескореності», «героїчна поезія», «поезія опору», «фронтова поезія». Проведене дослідження термінології оприявнило когеренцію між аналізованими термінами – структурами одного дискурсу. Визначальними при дефініції термінів було обрано: авторство (ветеран, військовик з бойовим досвідом, військовик без бойового досвіду, цивільний, переселенець, біженець, людина іншої національної ідентичности та ін.); часопростір написання твору (з фронту, з тилу, з-за кордону, у часі війни, до, після війни та ін.); зміст (концепти, тематика, жанр); індивідуально-стильові характеристики письма. На цій основі на матеріалі антології поезій часу війни «In principio erat Verbum. Україна: Поезія війни», репрезентативної для дослідження мілітарного дискурсу, здійсненено лінґвістичну кореляцію ряду номінацій: «поезія війни», «поезія з війни», «пое-

зія про війну», «мілітарна поезія», «поезія часу війни» («поезія в час(і) війни»), «комбатантська поезія», «воєнна поезія», «ветеранська поезія», «окопна поезія», «нульова поезія» та з'ясовано їх семантичну структуру і взаємозв'язки. Кожен із аналізованих термінів репрезентує певні відтінки значень і посідає важливе місце у термінології досліджуваного дискурсу та становить інтерес для подальших досліджень мілітарного дискурсу в українській поезії сучасности.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головань Т. П. Репрезентація пам'яті в українській поезії під час нової хвилі російської агресії. *Війна і література*: збірник праць Міжнародної наукової конференції.Черкаси : Юлія Чабаненко. 2023. С. 85–99

2. Ковалів Ю. І. Історія української літератури (кін. XIX-поч. XXI ст.). Київ : Академія, 2020. Т.7: Випробування репресіями і війною. 574 с.

3. Пастух Т. В. Виклики та відповіді української гуманітаристики під час війни. *Studia Ukrainica Posnaniencia*, vol. XII/2: 2024, С. 163 – 172

4. Пастух Т. В. Поезія в час війни (I, II, III). URL:https://zbruc.eu/node/112646 (дата звернення: 02.10.2025).

5. Поліщук Я. О. ArsMasacrae, або Про те, чи є поезія на війні. *Слово і Час*. 2016. № 7. С. 3 – 11

6. Рябченко М. М. Комбатантська проза в сучасній українській літературі : жанрові та художні особливості. *Слово і час*. 2019. № 6. С. 62 – 73

7. Сидоренко О. Ю. Сучасна мілітарна проза як літературний феномен. *Проблеми гуманітарних наук*: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 48. 2021. С.167 – 173

8. Стаднік І. О. Лінгвістична відповідність понять «воєнний дискурс» vs «військовий дискурс», *Philology, IV (22) Issue* : 99. 2016. С.63 – 66

9. Стецик М. С. Поезія війни в лінгвістичному вимірі. *Рідне слово в етнокультурному дискурсі* : зб. наук. праць / Дрогобицький державний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт. 2017. С. 342 – 352.

10. Урись Т. Ю. Дискурс війни у сучасній українській поезії. *Вісник науки та освіти* №5(11) 2023. С.246 – 257

11. Урись Т. Ю. Вектори розвитку сучасної української літератури післявоєнного часу. *Післявоєнний світ : люди, проблеми, цінності* : зб. Матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Київ, 15 квітня 2022 р. Київ : 7БЦ, 2022. С. 61 – 65

12. In principio erat Verbum. Україна: Поезія війни. Антологія українською та французькою мовами / за ред. В. Ю. Тимчука. Львів : Астролябія, 2024. 400 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 801.82:821.133.1-3]81’37:17:316
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.29

СЕМАНТИКА ТІЛЕСНОСТІ У ОБРАЗІ АННИ ЯРОСЛАВНИ (НА ОСНОВІ РОМАНУ RÉGINE DEFORGES «SOUS LE CIEL DE NOVGOROD»)

THE SEMANTICS OF CORPOREALITY IN THE IMAGE OF ANNA YAROSLAVNA (BASED ON THE NOVEL BY RÉGINE DEFORGES «SOUS LE CIEL DE NOVGOROD»)

Федорняк Я.Г.,
orcid.org/0000-0002-6240-8699
аспірантка кафедри французької філології
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті досліджено семантику тілесності образу Анни Київської у романі Режін Дефорж «Sous le ciel de Novgorod» як ключовий засіб розкриття її внутрішнього світу, еволюції жіночої ідентичності та духовних переживань. Тілесність трактується не лише як фізичний вимір буття героїні, а як багаторівневий феномен, що поєднує природний, культурний та екзистенційний виміри людського буття, водночас виступаючи простором взаємодії «Я» та «Іншого». Через тілесний досвід: усвідомлення краси тіла, біль, підкорення, приниження, материнство й смерть, авторка розкриває процес екзистенційного визначення образу Анни. У центрі уваги дослідження стоїть динаміка ставлення Анни до власного тіла. Спочатку воно постає простором усвідомлення і самовизначення: тіло юної дівчини, молоде, повне сил і здоров’я, красиве. Згодом воно стає простором влади «чужого»: тіло дружини і матері належить не їй, а державному і родовому обов’язкові. Епізоди фізичного болю та насильницького втручання в інтимний простір героїні стають маркерами втрати автономії та приниження, водночас виявляючи глибокий конфлікт між особистим і суспільним. Проте тілесність Анни набуває нового смислу у фіналі: її рішення самій визначити долю свого тіла, тобто бути спаленою на річці Ільмень, під небом Новгорода, виступає актом остаточного відновлення влади над собою. У цьому рішенні поєднуються мотиви переродження, очищення та повернення до рідного краю, що символізують перехід героїні до духовної цілісності тільки наприкінці життя. Таким чином, тілесність у романі Режін Дефорж постає не лише як інструмент фізичного існування, а як семантичне поле формування ідентичності, у якому відбувається злиття тілесного, емоційного й духовного досвіду. Вона стає засобом репрезентації межового буття Анни: між владою і свободою, тілом і душею, життям і вічністю.

Ключові слова: тілесність, образ тіла, «свій», «чужий», Анна Київська, самоідентифікація, ідентичність.

The article explores the semantics of the image of Anna of Kyiv`s corporeality in Régine Desforges’ novel «Sous le ciel de Novgorod» as a key means of revealing her inner world, the evolution of female identity, and spiritual experiences. Corporeality is interpreted not only as a physical dimension of the heroine’s existence, but as a multi-level phenomenon that combines the natural, cultural and existential dimensions of human existence, while acting as a space for the interaction of the «I» and the «Other». Through bodily experience: awareness of the beauty of the body, pain, subjugation, humiliation, motherhood and death, Régine Deforges reveals the process of existential definition of Anna’s image. The focus of the study lies in the dynamics of Anna’s attitude towards her own body. Initially, it appears as a space of awareness and self-determination: the body of a beautiful young girl, full of strength and health. Over time, it becomes a space of «foreign» power: the body of a wife and mother does not belong to her, but to the state and family obligations. Episodes of physical pain and violent intrusion into the heroine's intimate space become markers of loss of autonomy and humiliation, while revealing a deep conflict between the personal and the social. However, Anna's corporeality acquires a new meaning in the finale: her decision to determine the fate of her body by herself, that is, to be burned on the Ilmen River, under the Novgorod sky, acts as an act of final restoration of power over herself. This decision combines the motifs of rebirth, purification, and return to her homeland, symbolizing the heroine's transition to spiritual wholeness only at the end of her life. Thus, corporeality in the novel by Régine Desforges appears not only as an instrument of physical existence, but also as a semantic field for identity formation, in which the physical, emotional and spiritual experiences merge. It becomes a means of representing Anna’s borderline existence: between power and freedom, body and soul, life and eternity.

Key words: corporeality, body image, «own», «foreign», Anna Kyivska, self-identification, identity.

Постановка проблеми. Сучасне літературознавство дедалі активніше звертається до проблеми тілесності як однієї з ключових категорій антропоцентричного дискурсу. Тіло в художньому тексті вже не сприймається як суто біологічна або описова даність, а постає носієм сенсів, медіатором між внутрішнім і зовнішнім світами, простором ідентичності персонажа. Саме тому актуальною для дослідження постає семантика тілесності, тобто система значень, які формуються навколо образу тіла, тілесних практик, жестів і відчуттів у художньому творі.

Попри значну кількість досліджень, присвячених проблемам тілесного у філософії, феноменології чи культурології, у літературознавстві семантичний потенціал тілесності часто залишається периферійним. Нерідко тілесне в тексті виступає як елемент психологічної характеристики або як маркер соціальної приналежності, тому смислотворча функція і роль у формуванні

художньої картини образу персонажа складно переоцінити. Тож, постає потреба в системному аналізі тілесності як семантичного комплексу, що забезпечує глибинне розкриття внутрішнього світу персонажа, його ментальності, емоційної сфери та ідентичності. Дослідження семантики тілесності у художньому тексті відкриває перспективи для нового прочитання літературних образів, зокрема з погляду взаємодії тіла, свідомості та мови як взаємозалежних смислових структур. Образ Анни Ярославни у романі Режін Деформ пронизаний прикладами тілесного, що розкриває внутрішнє, передає закодовані елементи ідентичності героїні та дозволяє читачу уявити героїню та її переживання у найменших деталях. Репрезентація жіночого тіла в художньому творі надає персонажці додаткової глибини: через тілесність проявляються її слабкості й сили, що сприяє емоційному зближенню з читачем й інтимному характеру образу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від давніх часів і до сьогодні тема людського тіла привертала увагу науковців, філософів, антропологів, культурознавців та звичайно літературознавців. Є. Лепьохін, який розглядає тілесність крізь дихотомію «Я»- «Інший» героїв роману Дж. Лондона, трактує тілесність крізь філософський аспект, через метафізику страждання, крізь ідентифікацію та перетворення [лепьохін]. Сучасні наукові студії про тілесність засвідчують тісний зв'язок тіла із внутрішніми переживаннями, цінностями, визначенням героя у творі. І. Галуцьких стверджує, що у сучасній науковій парадигмі тілесність розглядається як форма людського буття, що являє собою діалектичну єдність фізичного та духовного начал. Вона постає важливою характеристикою екзистенційного досвіду, яка поєднує в собі природні, індивідуальні й культурні аспекти людського тіла та функціонує як простір взаємодії внутрішнього і зовнішнього світів особистості [1, с. 31]. Про діалектичну єдність тілесного і духовного у своєму дослідженні зазначає М. Коваленко. «Я-тілесне» містить у собі «Я-тілесне» – уявлення індивіда про власні тілесні параметри та привабливість [2, с. 77]. Для дослідження саме семантики тілесності важливою є робота Ф. Штейнбука. Він виділяє ряд тілесних мікротопосів на основі тілесно-міметичного аналізу художнього твору [9].

Олівія Ленґ у своїй книзі «Тіло кожного. Книга про свободу» зазначає, що «тіло – це джерело насолоди і болю, водночас безнадійно вразливе і сповнене сил» [3, с. 4]. У своєму дослідженні, авторка аналізує питання сексуальності, духовності, рас та хвороб, що виходять далеко за межі тілесної оболонки людини, проте проявляються через неї. К. Ситченко досліджує тілесність через призму античної людини, а саме принцип калокагатії (умова краси індивіда, що базується на гармонії зовнішнього та внутрішнього), що є одним з основних понять естетики Античності [7, с. 251]. Т. Мельник у своєму дослідженні фокусується на репрезентації жіночої тілесності в українській культурі періоду незалежності: тіло розглядається як значущий чинник структури жіночої ідентичності [5]. О. Мешкова розглядає тілесність через гендерний та соціокультурний аспекти, акцентуючи увагу на негативних досвідах тілесності: зґвалтування, смерть, посмертний розклад тіла [6]. Цікавим вважаємо також дослідження А. Рибак про тілесність у творах українських митців за останнє десятиліття. Дослідниця аналізує найважливіші події у країні за цей час та як вони проявляються у творах через тілесність [8].

Постановка завдання. Попри актуальність теми тілесності у літературознавстві, її семантичний аспект мало досліджений, зокрема в українських літературних студіях. Метою статті є дослідження семантики тілесності образу Анни Ярославни у романі Режін Деформ, зокрема аналіз того, як через тілесні описи, жести, відчуття та тілесно-психологічні переживання героїні авторка розкриває її внутрішній світ, ментальність та ідентичність. Завдання полягає у з'ясуванні, яким чином тілесність стає засобом художнього самовираження персонажки, інструментом формування жіночого досвіду та способом репрезентації культурного «свого» і «чужого» у романі. Розглянемо тілесність Анни у динаміці крізь такі етапи:

- усвідомлення і прийняття власного тіла;
- підкорення і приниження тіла;
- народження дитини;
- відхід до вічності.

Виклад основного матеріалу. Режін Деформ надає важливого значення тілесності головної героїні у романі. Вона детально описує як тіло Анни поводить себе у тих чи інших умовах та подіях, звертаючи увагу читача на приховані елементи її внутрішнього світу. Вже на перших сторінках роману зустрічаємо опис тіла Анни. «*... elles caressaient **les épais cheveux roux** en poussant de petits cris d'admiration. C'est vrai qu'elle était belle, la fille de Iaroslav, **auréolée de sa chevelure flamboyante** qui retombait jusqu'à terre entre deux coups de brosse. Le drap qui recouvrait la princesse*

glissa, révélant ***un corps blanc aux lignes fortes de chasseresse, aux seins haut plantés, aux aisselles et au pubis ornés d'une abondante toison d'un châtain ardent.*** *Elle se leva, secouant sa crinière qui fouetta le visage des deux petites esclaves accroupies à ses pieds, tenant un lourd miroir*» [10, с.19]. У цьому прикладі авторка розкриває красу Анни, якій дивуються слуги, розчісуючи густе волосся князівни. Ореол вогненного волосся створює в уяві читача образ божества, дівчини, яка насправді не належить цьому світу. Також тут зчитуємо усвідомлення Анни, прийняття своєї краси: героїня розглядає себе у великому дзеркалі, не соромлячись власної наготи чи слуг довкола неї. Білосніжне тіло мисливиці свідчить про її спосіб життя і захоплення, вказує на вольову жінку, здорову та сильну – ці всі ознаки авторка передає через опис тілесності. Образ тіла героїні інтимітизується через опис сакральних частин тіла жінки, проте він не вульгаризований, навпаки – тіло стає простором самопізнання та любові Анни до себе. Нагота Анни є виявом її свободи та впевненості. Інший приклад сміливості та відсутності сорому за своє тіло зустрічаємо у уривку на річці. «*...la reine ressortait en tordant ses cheveux… Tous contemplaient* ***la jeune femme qui ne cherchait pas à dissimuler sa nudité***» [10, с. 107]. Анна не соромиться слуг чи графа, який намагається її спровокувати, вона виступає протестом і показує себе без сорому. Такий вчинок свідчить про внутрішнє бажання боротьби та сміливість порушувати правила. Усвідомлення тілесності героїні у цей період життя свідчить про її зрілість та гармонію із собою.

Р. Дефорж наголошує на важливості тілесності, описуючи першу шлюбну ніч Анни та Генріха після коронації. «*Anne ne chercha pas à cacher son corps dénudé et* ***se laissa conduire jusqu'au lit où elle s'allongea***» [10, с.94]. Тут бачимо відсутність спротиву з боку Анни, але водночас – відсутність ініціативи з її боку. Героїня підсвідомо віддає весь контроль у цій ситуації Генріху, очікуючи як він вирішить її долю. Королева дозволяє провести себе до ліжка, тож страх чи примус у даному випадку відсутні, проте бажання самої героїні також невиражені. «*Le roi contempla la longue nudité, ému malgré lui par l****e triangle d'or sombre au bas du ventre de la reine****, et il s'étonna de sentir son sexe se dresser devant celui d'une pucelle*» [10, с. 94]. Тіло Анни у цьому уривку набуває містифікаційної сили для короля. Генріх надавав перевагу чоловічій компанії і жінки раніше його не цікавили, тож він сам здивувався своєму збудженню, коли побачив золотий трикутник внизу живота Анни. Авторка надає тілу героїні значимості та підкреслює його винятковість. Це тіло змогло привабити чоловіка, якому раніше жінки не були до вподоби. Тілесність Анни тут є символом влади, яка підпорядковує собі тіло чоловіка.

Тіло Анни стає місцем дії, вторгнення та семантичного відображення насильницької тілесності у сцені близькості короля та королеви. «*…il s'étendit sur* ***ce corps abandonné*** *qu'il pénétra d'un coup. La déchirure brutale fit j****eter un cri à Anne qui tenta de le repousser****. Mais le roi, la pressant de tout son poids, s'enfonça profondément en elle, la besognant avec une vigueur dont il fut lui-même surpris, jusqu'au moment où, poussant de petits cris de plaisir, il laissa sa semence se répandre tandis qu'Anne,* ***la tête enfouie dans ses cheveux, étouffait des gémissements de douleur***»[10, с. 94]. У цій сцені авторка підкреслює самотність Анни, про що свідчить «покинуте тіло». Сцена насичена насиллям і підводить читача до єдиного висновку – втрата суб'єктності Анни. Король утверджує свою владу над Анною без урахування її потреб чи бажань, не звертаючи увагу на її реакцію чи незадоволення. Домінування Генріха над тілом Анни символізує його владу над всіма аспектами життя: він брутально насаджує їй свою владу, нав'язуючи біль і використовуючи тіло героїня для задоволення власних потреб. Проте, якщо у попередньому прикладі Анна була безвольною, тут вона намагається боротись проти цього болю і приниження, намагається відштовхнути його. Крик болю мав би слугувати королю нагадуванням про суб'єктність Анни, проте цей момент приниження і болю Анна просто проживає. Фізичний біль позначає момент переходу тілесності на інший рівень: тіло Анни перестає належати їй самій. Вона змушена виконувати обов'язок народження спадкоємців для короля, а те, що раніше уявлялося як акт кохання, перетворюється на досвід примусу й страждання. Зв'язок із Генріхом постає для Анни нав'язаним, адже її тіло стає простором реалізації його влади. Так само нав'язаним є й вибір прийняти роль королеви чужої країни. У цьому контексті тілесність виступає екзистенційним маркером трансформації ідентичності Анни, відображаючи втрату нею автономії та переосмислення себе в нових умовах.

Яскравим прикладом розмежування «свій» «чужий» у плані тілесності є огляд Анни після першої шлюбної ночі. Цей процес був обов'язковим етапом визнання зв'язку між новоспеченою королевою та королем, а також підтвердженням

гідності Анни. «*Hélène avait glissé une main sous les draps.* ***Anne avait sursauté au contact des doigts froids fouillant entre ses cuisses****, mais e****lle n'avait pas protesté****; elle savait que son oncle Soudislav attendait le résultat de cette investigation avant de repartir pour la Russie annoncer au Grand Prince de Kiev que sa fille avait satisfait à l'honneur et était bien désormais femme et reine de France. Hélène montra à une grosse femme ses doigts poisseux et ensanglantés*» [10, с.96]. Контакт холодних пальців Олени із тілом Анни був для неї неприємним, проте вона не протестувала, бо знала, що має підтвердити всім свій перехід та зміну ідентичності: від дівчини до жінки, ба більше, королеви Франції. Здавалось би, на цьому перевірку можна було б закінчити, закривавлені пальці Олени свідчать про виконання обов'язку королеви та її новий статус жінки. Проте авторка бажає наголосити на різниці ритуалів та сприйняття особистих і тілесних кордонів між представниками Київської Русі, у даному випадку Олени та французьким придворним суспільством – французькою повитухою. «*La vieille inclina la tête et s'approcha du lit. D'un geste brusque, elle arracha les couvertures.* ***Le ravissant corps blanc apparut, si maculé de sang qu'on eût pu le croire grièvement blessé.*** *La sage-femme* ***écarta les jambes, palpa longuement le sexe douloureux*** *en hochant la tête de satisfaction.– Notre roi a fait du beau travail, dit-elle* ***en s'essuyant les mains sur le linge blanc***»[10, с. 96]. Стара повитуха не задовольняється доказами Олени і вирішує перевірити все особисто. Якщо Олена, як турботлива мати, намагалася не завдавати Анні додаткових страждань при цій незручній, але потрібній процедурі, і лише обережно торкнулася її стегон, то стара грубо відкинула ковдру, повністю оголивши тіло королеви. У цьому епізоді тіло постає простором болю й поразки Анни. Воно настільки залите кров'ю, що здається, ніби Анна серйозно поранена. Такий образ тіла героїні маркує насильницькі дії короля, вказуючи на зранене не просто тіло, а загальний стан Анни. Її тіло грубо використали, а потім виставили на показ. Тіло королеви стає простором страждання – фізичного і духовного. Проте повитуха не зупиняється: без дозволу чи попередження вона розсуває ноги Анни та довго, з нав'язливою цікавістю, оглядає його найінтимнішу частину, задоволено киваючи. Цей момент остаточно позбавляє героїню тілесної автономії, адже її тіло стає об'єктом чужих дотиків, примусу, позбавлене приватності, свободи та гідності. Згадка про «добру роботу» короля вночі стає деталлю, що увиразнює приниження героїні та втрату нею права на власне тіло. Авторка показує наскільки тіло Анни має важливе значення для Олени, як представниці Київської Русі, втілення «свого» для Анни та наскільки безцеремонним та насильницьким є огляд французької повитухи, типової представниці «чужого» яка вважає тіло королеви загальною власністю, позбавленою суб'єктності. Інший важливий приклад вбачаємо у жесті повитухи, яка витирає закривавлені руки у білі простирадла. Чистота, невинність, цілісність і гармонійність тіла Анни, яку вона плекала, порушується брутальною та болючою близькістю із королем і принизливим оглядом після. «*La tiédeur de l'eau lui procura* ***un tel bien-être*** *qu'elle faillit* ***éclater en sanglots***»[10, с. 97]. Після моменту болю, незручності, приниження, Анна дозволяє собі пережити ці емоції та позбавитись від них, буквально змиваючи зі свого тіла ознаки минулої ночі. Тепла вода слугує для тіла Анни заспокійливим елементом безпеки, тож тільки зараз Анна дозволяє собі заплакати. Тілесний прояв слабкості – сльози стає моментом усвідомлення і проживання захованих емоцій приниження та болю, які героїня пережила вночі та вранці.

Оскільки тіло Анни є гармонійним продовженням її внутрішнього світу, воно часто подає їй знаки, які свідомо Анна не розуміє, проте завжди дослуховується до них. Наступним важливими етапом тілесності королеви виступає народження спадкоємця французького трону. «*...****très pâle, les yeux cernés de mauve, les cheveux épars,*** *recouverte d'une couverture de fourrure qui laissait apparaître* ***ses épaules nues****, reposait,* ***les yeux clos*** [10, с. 129]. Народити сина було основним завданням тіла Анни, цього від неї очікували найбільше. Авторка описує наскільки цей процес був складним і виснажливим для королеви. Бліда, сині кола під очима, розкидане волосся – ці елементи описують виснаження Анни, складний процес народження дитини, який вона прожила, позначився і на її тілі. Оголені плечі та заплющені очі – елементи вразливості та крихкості образу Анни. Пізніше у стані тотального виснаження вона відчуває дивну присутність. «*Dans son demi-sommeil, Anne* ***frissonna****. Brusquement,* ***elle avait froid et éprouvait comme un vague sentiment de danger****. Les yeux toujours fermés,* ***elle remonta la couverture jusqu'à son menton***» [10, с. 129]. Навіть виснажена і знесилена, Анна відчуває присутність Рауля, її тіло реагує тремтінням, їй стає холодно – ці фактори прямо вказують Анні на небезпеку, тож у напівсні, коро-

лева прагне захистити себе, та майже несвідомо вкривається ковдрою до самого підборіддя. Тіло Анни стає їй захистом, і щитом. Це свідчить про гармонію героїні, цілісність її образу, що промальовується авторкою через взаємодію тілесного та духовного.

Апогеєм тілесного досвіду Анни стає її похорон у романі. Наприкінці життя Анна хоче бути похована на рідній землі, проте за язичницьким звичаєм. «... j*e ne suis plus de la Rous', cette terre n'est plus la mienne. Je veux que* ***le vent emporte mes cendres et qu'en retombant, elles se mêlent à elle et me fassent renaître dans les herbes et les feuilles***»[10, с.410]. У цьому прикладі тілесність головної героїні перетинається із її самоідентифікацією. Анна не вважає, що вона належить цій землі, вона прожила своє життя у Франції, стала королевою там, проте перед смертю єдиним її бажанням було побачити батьківщину. Проте Анна бажає переродитись, її тіло перестане існувати і оскільки ця земля їй не належить більше, вона не прагне бути похованою у ній. Натомість вона переродиться у квітах та листках на цій, любленій нею землі. Це останнє прохання, заповіт князівни і королеви було виконано. Вона померла під небом Новгорода, що є розгадкою назви роману та свідчить про важливість тілесності героїні протягом розгортання усієї історії її життя, а особливо – наприкінці. У цьому рішенні закладено символ переродження та межового переходу у вічність. Її тіло має бути спалене на річці, під небом Новгорода, щоб назавжди залишитися на рідній землі. Бажання Анни самостійно визначити долю свого тіла постає актом глибокої суб'єктності та відновлення контролю над власною тілесністю. У світі, де її тіло раніше належало іншим – чоловікові, владі, дітям, політичному союзу, лише тепер, у смерті, воно стає по-справжньому її власністю. Тут простежується останній прояв свободи, яку не може відібрати жодна сила, світська чи релігійна. Вибір Анни, християнки, здійснити перехід у вічність через язичницький обряд спалення, є символічним жестом повернення до витоків і власного «Я». Річка у цьому контексті виступає архетипом потоку, очищення, переходу та зв'язку між світами, а сам акт спалення не є знищенням, а оновленням і духовне відродженням.

Висновки. Отже, тілесність Анни Київської у романі Режін Дефорж є основним засобом конституції її особистості та самосприйняття. Через власне тіло Анна проходить не лише фізичні та емоційні випробування, а й глибокі духовні зміни, долаючи шлях від підпорядкування політичним і соціальним законам до усвідомлення та утвердження власної суб'єктності. Досвід героїні є поєднанням вразливості та свободи, носієм сили, благодаті та краси, а в акті спалення на річці – символом переродження і волі. Тіло героїні не просто фізична оболонка, воно несе сенс, виступає інструментом самоідентифікації та посередником між минулим і майбутнім. Анна гармонійна у своєму сприйнятті тілесності і усвідомленні краси, її тіло проходить крізь біль і насильство, грубе втручання в особистий простір, проте воно завжди є сигналом її внутрішніх переживань: її стійкості, усвідомлення і виконання обов'язків королеви, несвідомого захисту перед небезпекою, переродження та повернення суб'єктності. Семантика тілесності Анни у романі проводить читача крізь прийняття, біль, підкорення, небезпеку, повернення суб'єктності і самостійності, відродження свободи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галуцьких І. А. Еротизм та моральність людського тіла в текстовому відображенні художньої тілесності в англійській літературі постмодернізму. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія: Філологія. Мовознавство*, 2015. Т. 253, Вип. 241. С. 31-35.

2. Коваленко М. В. Психодіагностика типів ставлення до тіла у майбутніх психологів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*, 2016. Вип. 53. С. 74-82.

3. Ленґ О. Тіло кожного. Книга про свободу / пер. з англ. Ярослава Машико. Київ: Грушка, 2024. 336 с.

4. Лепьохін Є. Дихотомія «я» – «інший» крізь призму прийняття власної тілесності (на матеріалі роману Джека Лондона «Морський вовк»). *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2013. Вип. 28. С. 166-176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gotvnz_2013_28_20 (дата звернення вересень 2025)

5. Мельник Т. Тілесність як чинник жіночої образності в культурі України періоду незалежності. *Науковий журнал Художня культура. Актуальні проблеми*. 2022. 18(1). С. 96-101. https://doi.org/10.31500/1992-5514.18(1).2022.260431 (дата звернення вереснь 2025).

6. Мешкова О. Поетика тілесності в романі Габріелі Запольської «Каська Каріатида». Київські полоністичні студії. Том 37. 2023. С. 196-209.

7. Ситченко К. Калокагатія як символ довершеності античної людини та її тлумачення в сучасній культурі. *Культура України. Серія: Мистецтвознавство.* 2016. Вип.53. С 251-260.

8. Рибак А. Тема тілесності в творах сучасних українських митців періоду 2014-2024 років. *UNIVERSUM.* Квітень 2025, 19, 2025. С. 240-250. URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1745 (дата звернення вересень 2025).

9. Штейнбук Ф. Конвергенція тілесних мікротопосів у сучасній світовій літературі: монографія. Київ: Видавнийчий дім Дмитра Бураго, 2014. 248 с.

10. Deforges R. Sous le ciel de Novgorod. Paris: Fayard, 1988. 416 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

РОЗДІЛ 6
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 811.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.30

СИНТЕЗ ІСТОРИЧНОГО І ХУДОЖНЬОГО ВИМІРІВ У РЕГІОНАЛЬНИХ І МОНАСТИРСЬКИХ ЛІТОПИСАХ

SYNTHESIS OF HISTORICAL AND LITERARY DIMENSIONS IN REGIONAL AND MONASTIC CHRONICLES

Баранівський Н.Б.,
orcid.org/0009-0004-9835-9253
аспірант кафедри історії української літератури, теорії літератури і літературної творчості
Київського національного укніверситету імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються особливості синтезу історичного та художнього вимірів у монастирських та регіональних літописах. Зокрема, аналізуються «Гутинський літопис» («Хроніка»), «Літопис Густинського монастиря», «Київський літопис», «Острозький літопис», «Львівський літопис».

Наголошується, що в історії української барокової літератури, зокрема періоду XVII ст., регіональні та монастирські літописи відіграли особливо важливу роль, засвідчивши синтез історичного виміру з елементами художнього. Ці пам'ятки засвідчують поступове становлення і розвиток белетристичного елементу. Проте історичний вимір із його прагненням до об'єктивності є тут визначальним і домінуючим. Спільною рисою монастирських та регіональних літописів є об'єднання історичної подачі подій і фактів із елементами художніми і белетристичними. В усіх означених текстах фіксується прагнення описати різні історичні події, репрезентувати їх відсторонено, не даючи власних коментарів і тлумачень. Натомість авторські міркування тут бачимо у натяковій поетиці, яка характеризує барокові твори. Також монастирські та регіональні літописи фіксують і подають історичний матеріал максимально об'єктивно, інтегруючи в нього елементи белетристики, себто художні.

Аргументується теза про те, що наявні в монастирських і регіональних літописах авторські коментарі та оцінки надають явищам історичним рис певного суспільно-політичного простору. Це є для літописців засобом репрезентувати власне бачення генези художнього виміру в бароковій історіографії, починаючи від його окремих рис та елементів.

Характерною властивістю монастирських літописів бачиться усвідомлення монастирів як важливих духовно-релігійних осередків, які відігравали суттєву роль і місію у тогочасному суспільстві, формуючи і впливаючи на його ідейні вектори. Завданням літописців було також репрезентувати духовне і світське буття тогочасного суспільства, а також зробити свій внесок у формування національної свідомості, патріотичних почуттів. Вони займали активну громадянську позицію, виступаючи носіями головних морально-етичних засад тогочасного народу. Монастирські та регіональні літописи суттєво впливали на процес виховання молодого покоління. У цих пам'ятках репрезентовано як опис історії краю, так і його традицій, обрядів, звичаїв. Аналізовані літописи містять художні, суб'єктивні риси, які виявляють авторський елемент в історіографічній літературі. Бачимо посилення усвідомлення книжниками різниці власних творів та суто історичних, адже їхні пам'ятки інтегрують до свого складу художні елементи, зберігаючи при цьому домінування історичного виміру. Аналізовані монастирські та регіональні літописи виявляють значну увагу до знаків природи, різних віщувань, які репрезентують власні трактування історичних феноменів. У регіональних і монастирських літописах подано осмислення подій у загальноісторичному контексті, з наголосом на виявах національної самосвідомості. Твори загалом мають характер синтетичний, поєднують риси літопису, хроніки, хронічки, синопсису, історії, записок, спогадів, новин, реєстрів, відомостей, родоводу, діарішу і т. п. Доводиться, що це зумовлює белетризацію літописного монументалізму, посилення авторської позиції.

Ключові слова: українська література, літопис, монастирські літописи, регіональні літописи, художній вимір, історичний вимір, образ, Бароко.

The article explores the features of the synthesis of historical and literary dimensions in monastic and regional chronicles. In particular, it analyzes The Hutyń Chronicle (Chronicle), The Chronicle of the Hustyn Monastery, The Kyiv Chronicle, The Ostroh Chronicle, and The Lviv Chronicle.

It is emphasized that in the history of Ukrainian Baroque literature, especially in the 17th century, regional and monastic chronicles played an especially important role, demonstrating the synthesis of the historical dimension with artistic elements. These works testify to the gradual formation and development of the belles-lettres element. However, the historical dimension, with its pursuit of objectivity, remains the defining and dominant one.

A common feature of monastic and regional chronicles is the combination of the historical presentation of events and facts with artistic and belletristic elements. All of the mentioned texts display a desire to describe various historical events and to represent them in a detached manner, without offering personal commentary or interpretation. Instead, the authors'

reflections appear through allusive poetics, which characterizes Baroque works. Monastic and regional chronicles also record and present historical material as objectively as possible, integrating into it elements of belles-lettres, that is, artistic ones. The thesis is argued that the authors' comments and evaluations provide historical phenomena with features of a certain socio-political context. For chroniclers, this served as a means to represent their own vision of the genesis of the artistic dimension in Baroque historiography, starting from its individual traits and elements.

A characteristic feature of monastic chronicles is the perception of monasteries as important spiritual and religious centers that played a significant role and mission in the society of the time, shaping and influencing its ideological directions. The task of the chroniclers was also to represent the spiritual and secular life of contemporary society and to contribute to the formation of national consciousness and patriotic feelings. They took an active civic position, serving as bearers of the main moral and ethical principles of their people.

Monastic and regional chronicles significantly influenced the process of educating the younger generation. These works represent not only the history of the region but also its traditions, rituals, and customs. The analyzed chronicles contain artistic and subjective features that reveal the author's presence in historiographic literature. We observe an increasing awareness among writers of the difference between their own works and purely historical ones, since their texts integrate artistic elements while preserving the dominance of the historical dimension.

The analyzed monastic and regional chronicles show considerable attention to signs of nature and various omens, which reflect the authors' interpretations of historical phenomena. These chronicles present an understanding of events within the broader historical context, emphasizing manifestations of national self-awareness. Overall, the works are synthetic in nature, combining features of the chronicle, chronicle book, synopsis, history, notes, memoirs, news, registers, genealogies, diaries, and similar forms. It is demonstrated that this leads to the belletrization of chronicle monumentalism and to the strengthening of the author's position within them.

Key words: Ukrainian literature, chronicle, monastic chronicles, regional chronicles, artistic dimension, historical dimension, image, Baroque.

Постановка проблеми. Регіональні та монастирські літописи об'єднує ідея зафіксувати і донести до нащадків історичні події, що подаються досить відсторонено, без власних коментарів і пояснень. Якщо останні тут і присутні, то виявляються у притаманній Бароко натяковій поетиці. Характерною рисою текстів є відтворення історичного матеріалу достовірно, а не белетризовано; авторські коментарі надають історичним явищам ознак конкретного суспільно-політичного простору, виявляючи при цьому авторські підходи і генезу художнього виміру в бароковій історіографії.

Рисою монастирських літописів є усвідомлення монастирів як вагомих духовних і релігійних осередків у тогочасному суспільстві, які формують ідейний спектр доби. Місією творців цих текстів було також описати духовне і світське буття, формувати національну свідомість, патріотичні почуття, займати активну громадянську позицію, репрезентувати морально-етичні засади, виховати молоде покоління, а також описувати не тільки історію краю, а і його традиції, обряди, звичаї. Ці твори містять також художні, суб'єктивні риси, які репрезентують авторський елемент у літературі. Спостерігаємо посилення розуміння книжниками відмінностей своїх творів від історичних шляхом інтеграції в них художніх елементів і збереження домінування історичного виміру. У текстах звертається увага на знаки природи, різні віщування, які репрезентують власні трактування історичних феноменів. У регіональних і монастирських літописах осмислюються і фіксуються події у загальноісторичному контексті, акцентується увага на виявах національної самосвідомості. Твори є синтетичними загалом, поєднуючи риси літопису, хроніки, хронічки, синопсису, історії, записок, спогадів, новин, реєстрів, відомостей, родоводу, діарішу і т. п. Це зумовлює белетризацію літописного монументалізму, посилення авторської позиції.

Аналіз досліджень. Монастирські та регіональні літописи, зокрема «Густинський літопис» («Хроніка»), «Літопис Густинського монастиря», «Київський літопис», «Острозький літопис», «Львівський літопис» були об'єктом студій різних учених, філологів, істориків, політологів. Серед істориків літератури окремі аспекти барокових пам'яток вивчали О. Багалій, О. Бевзо, П. Білоус, М. Возняк, М. Грушевський, А. Єршов, І. Ісіченко, М. Корпанюк, А. Рогозинський, В. Соболь, В. Шевчук та ін. Переважно в існуючих дослідженнях наголошується на історичному аспекті текстів, їхньому внескові у розвиток барокового літописання, особливостей жанру й системи образів. Водночас питання синтезу історичного і художнього вимірів у монастирських і регіональних літописах, характер відтворення подій та образів є й нині мало вивченими.

Завданням статті є дослідження специфіки синтезу в регіональних і монастирських літописах виміру історичного з елементами художнього, наголос на вирішальному характері першого.

Виклад основного матеріалу і результати. У монастирському «Густинському літописі» («Кройніка») («Хроніка», переписана Михайлом Лосицьким) репрезентовано історію Густинського монастиря у контексті загальноукраїнського

буття. Автор прагне об'єктивно описувати історичні події, інтегруючи у текст риси художні. Твір починається «Передмовою до чительника» не церковнослов'янською мовою (подібно до всього тексту), а українською. Так автор намагається донести свої головні ідеї до широкого кола читачів, що зумовить посилення белетризації історіографічних творів. Автором передмови назвався переписувач літопису Михайло Лосицький, що є цілком можливим. У передмові акцентовано на ідеї патріотизму, спадкоємності історичних надбань, цінності православних засад. Автор усвідомлює себе патріотом, до чого спонукає співвітчизників. На основі любові до монастиря постає любов до Батьківщини, що порівнюється Лосицьким із силою притягання заліза до магніту: «Яко магнес камень жельзо так до себе потягает» [46, с. 233]. Подібно трактується й головна місія літопису, автор любить Батьківщину і прагне розповісти нащадкам про історію рідного народу від біблійного Ноя і до тогочасності: «Бо гды не описано и свьту не подано, зараз бы с тьлом без вьсти все сходило в землю, и люде бы як у тмь будучи не вьдали, що ся прошлых вьков дьяло» [2, с. 233].

Оповідь «Густинського літопису» ведеться від найдавніших часів до 1597 р. Подано історію князя Кия як засновника міста Києва. Історико-легендарні дані доповнено художніми рисами. Йдеться про варягів і хозар, найдавнішу історію Київської держави. Літописець користується відомостями «Повісті врем'яних літ», Київського і Галицько-Волинського літописів. Поряд із вагомими для історії подіями говориться і про другорядні (наприклад, легенда про хозарську данину). У «Густинському літописі» вперше осмислюється сарматський міф, коли Сарматією називаються землі Русі, назва котрої пов'язується з князем Рюриком. Про слов'ян говориться як про народ давній, славетний, сміливий і войовничий. Наводяться різні версії походження Русі та її народу. На думку автора, назва «Русь» походить від імені північного князя Росса, річки Рось, русявого волосся, міста Руси, сина Лехового Русса і від давніх племен і народів, які були на цих землях розсіяні. Своєю місією автор вважає описати історичні феномени якомога точно, водночас додаючи власні художні риси. У «Густинському літописі» описано діяльність Кирила і Мефодія, перших князів із роду Рюриковичів Олега, Ігоря, Святослава, Володимира. Ведучи мову про хрещення Русі Володимиром, автор згадує попередні етапи цього шляху, зокрема місію апостола Андрія; хрещення слов'ян Кирилом і Мефодієм; хрещення патріархом Фотієм; хрещення княгинею Ольгою й остаточне утвердження християнства князем Володимиром Великим.

Далі події в «Густинському літописі» викладаються у чітко за хронологією, на основі поєднання історичного і художнього елементів. Твір містить історичні неточності, які замінюються авторськими баченнями. Автор трактує легенду про «шапку Мономаха», пишучи, що вона була прислана київському володарю візантійським імператором Костянтином Мономахом, називаючи його «боговінчаним царем Руським» [2, с. 267], який розбудував і укріпив Києворуську державу. Після опису навали монголо-татар на Русь події описуються коротко і лаконічно, акцентується на постатях литовських князів і польських королів. Далі йдеться про історію українського козацтва, чому присвячено завершальні розділи «Густинського літопису» – «О началь козаков» (1516), «О примьненіи нового календаря» (1582), «О уніи, како почався в Руской земль» (1588–1597). На думку автора, українське козацтво постало, коли татари напали на Русь-Україну 1516 р. Тоді король Сигизмунд зібрав молодих людей на захист Вітчизни, отримавши перемоги під містом Білгородом і Очаковим: «И потом бранилюбивый сей народ, засмаковавший себь зъдобыч, наставиша себь старьйшину зпосредь себе, нарицаэмого Козака, от него же и сами козаками нарекошася, и начашак сами часто в Татарскую землю ходити, и оттуда многія добитія приносити; день же от дне примножашася их, иже по времени умножишася, и даже досель не престают пакости творити Татаром и Турком. А старьйшину себь избирают спосредь себе, мужа и смислена, по своему древнему обичаю; живут же на Запорожю, ріби ловяще, их же без соли на солнцу сушать» [2, с. 368].

У «Густинському літописі» подано астрономічні календарі, звучать духовні й релігійні мотиви. Автор критично пише про намір Папи Римського запровадити новий календар і Пасхалію. Згадує привілей короля Стефана Баторія, що дав дозвіл Руській церкві зберегти давній православний календар. У дусі монастирського літописання наголошується на позитивному впливові на нього місцевої церкви. Щодо церковної унії, то її витоки ведуться від прибуття патріарха Єремії до Русі-України в 1588 і 1589 рр. Негативно оцінюється діяльність єпископів Кирила Терлецького, Іпатія Потія, що виявляє прихильність автора православ'ю. Загалом таку позицію обстоював Густинський монастир, речником інтересів якого автор виступає. Негативно трактується діяльність унійного Берестейського собору. У художньому

вимірі трактується легенда про перетворення вина на воду під час унійної латинської літургії: «Єгда же прійде время прічащенію, чудом Божіим обрьтеся в келиху божественная кров в воду премьнена, аще и не приливаша води по обичаю Римскому, якоже з дому со иним келихом принесше вина не вьм како освятиша» [2, с. 370]. Завершується літопис 1597 р., зокрема описом поділу церкви і переслідування православних.

У творі осмислюються відомості з різних українських та іноземних джерел; описуються події, що відбулися на руcько-українських землях, а також у Криму, Польщі, Литві, Туреччині, Угорщині, Московії. Це компілятивний, історіографічний твір, в якому головним є історичний вимір в описі й тлумаченні історії, доповнений авторськими думками й елементи художності. Події в літописі від 1300 р. до 1597 р. подано лаконічно на 25 сторінках. Під 1470 р. згадується відбудова Києво-Печерського монастиря князем Симеоном Олельковичем у дусі історично-авторському. Автор наголошує на ролі монастирів у житті країни. Під 1582 р. вміщено оповідь «Про заснування нового календаря» та детально осмислюється ідея унії. Автор виступає палким прихильником православ'я. Події в літописі описуються у традиційному стилі хронік, за князюваннями. Відлік років ведеться з 842 р. В. Іконников зазначає, що «Густинський літопис – плід латино-польської освіченості XVII ст. В повному смислі слова і щодо цього являє собою чудову компіляцію, складену за вченим зразком» [3, с. 1521]. У творі подано полеміку з католиками у світлі захисту православної віри в широкому історичному контексті. Автор використовує відомості з української історії, а також різні перекази, легенди, історичні матеріали з хронік польських. Відчуваються впливи «Повісті врем'яних літ», Київського і Галицько-Волинського літописів, Києво-Печерського патерика, творів М. Смотрицького, польських істориків Кромера, Длугоша, Мєховіта, Бєльського, Стрийковського, західноєвропейських хроністів Баронія, Дітмара, Крузія, Слейдана, грецьких Кудрина, Зонари, Никифора Грегори, Маласси, Іосифа Флавія та ін. І. Ісіченко пише, що на ці праці та джерела спирався і Захарія Копистенський у своїй «Палінодії», «що й дало підставу вважати його автором Густинського літопису» [4, с. 266]. Навряд, щоб Захарія був автором «Густинського літопису». Загалом у творі синтезувалися історичний і художній підходи щодо подачі історії, а Густинський монастир постає в широкому історично-релігійному просторі.

Відмінний від «Густинського літопису» «Літопис Густинського монастир є хронікою. У першому оповіданні йдеться про ієросхимонаха Іосафа і заснування Густинської обителі. В оповіді про Ісайю Копинського наголошується на його зв'язку з трьома монастирями і внескові у розвиток Густинського. Згадується про приїзд патріарха Феофана до монастиря, зв'язки з гетьманом П. Сагайдачним. Автор прагне до історичної достовірності, досить стримано виражає власні думки. Загалом він постає як патріот Густинської обителі, захисник його традицій. Якщо про конфлікт Ісайї з ченцями Межигірського монастиря тут згадується, то цілком замовчується протистояння з київським митрополитом Петром Могилою. Припускаємо, що автор замовчує факти, адже сам із великою повагою ставився до нього, зважав на його великий внесок у розвиток православної церкви і літератури. Згадуючи повстання під проводом Якова Остряниці, автор заперечує факт участі в ньому ченців, що виявляє обстоювання ним ідеї перебування братії поза політикою. Сумно і стримано говориться про занепад монастиря, що для автора є особистим болем. Згадується тут історичний факт руйнування татарами обителі. Наприкінці «Літопису Густинського монастиря» під 1646 р. подано заповіт Торського.

У другій частині «Літопису Густинського монастиря» описуються події 2-ї пол. XVII ст., зафіксовані, імовірно, місцевим монахом. Стиль лаконічний і стриманий, без авторських оцінок. Так описано події за 1671–1696 рр. «Літопис Густинського монастиря» як історіографічний текст є зразком монастирського літописання, де історичний вимір поєднується з художніми елементами. Художність по-різному виявляється у двох частинах, які належать різним авторам. У першій бачимо вияви авторських міркувань із художніми елементами, у другій переважає суто історичний підхід. У творі домінує історично об'єктивне висвітлення подій, а елементи художнього бачимо в авторських оцінках. «Літопис Густинського монастиря» є суто монастирським, на відміну від «Густинського літопису» – твору значною мірою індивідуального, написаного конкретною особою, з авторськими міркуваннями. Об'єднує тексти історичний вимір із елементами художнього підходу.

Регіональний «Київський є історіографічним твором, із великими оповідями. Його автором був уставник і священник Кирило Іванович. З 1604 р. тут подано розгорнуті оповіді з дотриманням історичної об'єктивності й художніми елементами (авторські оцінки). Так, оповідь під

1609 р. про уніатського упорядника в Києві Яна Хрущинського містить художній елемент, як і віршований фрагмент про жінку, яка впала у котел із медом. Це приклад ранньої сатири із переважанням художнього виміру, що говорить про інтерес літописця до художнього, його інтеграцію в літописний контекст. Подано й описи побутових подій, як розповідь про злодія в церкві, копання Уздихальниці та ін.

Після 1621 р. у «Київському літописі» (список О. Лазаревського) подано заголовок «Коротко теж напишу, що діялося за віку мого» з увагою до фактів і подій, очевидцем яких був автор. Ці нотатки ведуться з 1618 р. Бачимо, що автор відмежовується від попереднього тексту, написаного іншим кимось. Далі він подає власний текст, зберігаючи певний зв'язок із попередніми записками. Тут вміщено ряд листів, які мають риси художні з домінуванням історичного підходу. Детально описано приїзд патріарха у супроводі козаків до монастиря з рисами художніми. Завершується «Київський літопис» віршем «Забави і деякі справи рицарські 1621 року» без кінцівки, що могла бути втрачена. Говориться і про загибель князя Семена Лика у місті Черкаси від чарівниці. Ця загалом історична оповідь містить риси художні. Припускаємо, що літопис і вірш могла написати одна й та сама особа, уявляючи себе істориком і письменником, історичні реалії подаючи з авторськими художніми деталями. Згадується у літописі й про перебування автора при князеві Семену Лико (помер 1621 р.) – черкаського підстарости, адміністратора земель Вишневецьких на Лівобережжі. Літописець захоплюється своїм патроном, виявляє пошану до нього, називає «вождем русинського народу», лицарем «неоціненної печалі». Також наголошує на його боротьбі з татарами і московитами, які посягають на українські землі. Він репрезентує свого героя як патріота і захисника від нападників, тому він «Вітчизні милий». Образ князя Семена Лика уособлює тип українського національного героя, який захищає русько-українські землі. Вважаємо, що історична постать князя подана у з суттєвим художнім елементом, навіть ідеалізована. Князь постає втіленням української землі як окремого суспільно-соціального організму, а не провінції Речі Посполитої. В. Шевчук пише, що «русинське плем'я тут – виразна національна категорія» [6, с. 327], подане на основі синтезу історичного підходу й рис художніх авторських оцінок. Літописець детально пише і про козаків, історична роль яких описується з елементами художніми, героїчної ідеалізації та у літописному історичному вимірі. Детально говориться про повстання Северина Наливайка, чия постать ідеалізована; про стосунки козаків із патріархом Феофаном, наголошується на посередницькій ролі між гетьманом П. Сагайдачним і польським королем. Автор обстоює ідею єдності церковної та військової влади. У «Київському літописі» переважає історичний вимір, а водночас виявляються елементи художні, поєднані з об'єктивним підходом.

В регіональному «Острозькому літописі» більшість подій відбуваються в Острозі чи біля нього. З 1500 р. і до 1536 р. подано виписки з «Хроніки» Мартина Бельського (1500–1598), переважно це короткі відомості, без огляду на їхню історичну достовірність, з фактичними помилками, а художній підхід не головний. Загалом виклад подій підпорядкований поглядам самого Мартина Бельського, прихильником якого був автор. Зовсім інакше відтворено події з 1599 р. Тут багато авторських спостережень в оповідному стилі, які свідчать про знання ним місцевості та звичаїв, причетності до описуваного. В «Острозькому літописі» переважає історичний вимір, інтегруються елементи художні, зокрема це авторська тенденційність, опис діяльності нащадків Острозьких, які ідеалізовані, описані у світлі художнього авторського бачення.

Вчені основним джерелом «Острозького літопису» вважають польські хроніки Мартина та Йоахима Бєльських, тому має назву: «З кройники Бєльського речі потрібні вибрані є». Тут подано історичні реальні події, які мали місце в різні часи на волинських і загалом українських теренах. Є факти щодо польської, молдовської, московської історій. Твір містить історичні відомості про смерть князя Костянтина-Василя Острозького 23 лютого 1608 р., некролог на його смерть, що є панегіриком покійному. Головний герой описується у світлі художньому, він ідеалізований, втілює досконалого героя і лідера: «Был великій милостник набожества грецкого, монастыри побудовал, маєтности понадавал, навьт и до мьских церков маєтности надал, на шпиталь и на школы мьсто надал Сурож сь селами; был богобойный, нищелюбивый, смиренный, приступный кождому и наубогшему; жил льт 84» [1, с. 99]. Цей літописний панегірик репрезентує елемент художній, синтезований із історичним началом як головним у літописі.

«Острозький літопис» містить дві частини. Перша – пропам'ятна, а друга – сучасна (події 1621–1636 рр.). Останній рік, описаний тут, – рік повстання острозьких міщан, що у творі подано

з позицій історично об'єктивних. Оповіді в першій частині короткі, лаконічні. У другій частині ширші оповіді. Перша є загалом світською, а в другій поєднуються світський і церковний матеріал, є багато вставних оповідань із художніми елементами. Вставними оповіданнями є оповіді про події з історії Острога (пожежа 1604 р., буря 1614 р., видіння на Замковій горі пророчого характеру). Припускаємо, що автор «Острозького літопису» був із кола любартівського ігумена Кирила. Твір містить три розгорнуті оповіді про останнього, оповіді про життєдіяльність князів Острозьких. Літописець високо оцінює їхню діяльність, наголошує на історичній значущості. У панегірику на смерть князя Костянтина Острозького відчутні нотки полеміки, спрямованої на захист православ'я. Детально говориться про життя і діяльність Петра Могили; є оповідь про убивство полочанами уніата Йоасафа Кунцевича; розповідь про князя Самійла Корецького під 1616 р., що подано у стилі оповіді про чуда. Так, говориться про похід у Волощину князя, якого захопили турки і кинули у в'язницю. Афонські монахи допомогли князеві звільнитися і відвезли на Афон, де переховували у крипті під церквою. Потім на прохання князя відвезли його на кордон із Україною, бо він хотів повернутися додому. То ж нечуваним було переодягання князя цивільним, мандрівка до Риму і перехід на латинський обряд. Він зневажив допомогу афонських ченців, завдячуючи своїм звільненням власному вибору на користь католицизму. Турки стратили кілька десятків афонців, а сам князь заплатив за зраду, пропавши безслідно на черговій війні. Ця розповідь має характер тексту художнього.

«Острозький літопис» містить різні описи містичних знамень, трактовані у зв'язку з певними суспільно-політичних подіями. Тут описано різні погодні лиха, потопи, засухи і т. п., які тлумачаться як попередження трагічних подій. Наприклад, говориться про те, як у серпні 1616 і 1617 рр. сталося затемнення місяця, а потім усю зиму 1619 р. на небі видно було комету. А на замковій горі в Острозі бачили янгола з мечем у руці. Під 1620 р. описано відновлення патріархом Феофаном православної ієрархії. 1622 р. датовано загибель архієпископа Йосафата Кунцевича. Йдеться про перехід в унію православного архієпископа Мелетія Смотрицького, що автор засуджує і трактує як зраду. У літописі бачимо певне містичне забарвлення церковних подій, що говорить про художні елементи тексту. Художній вимір бачимо також у описах княгині Анни Алоїзи Ходкевич, поданої як демонічний персонаж. Йдеться про те, що ця, ніби то, побожна католичка є жорстокою і несправедливо переслідує православних. Є оповідь про те, як після загибелі чоловіка гетьмана Ходкевича у битві під Хотином Анна Алоїза навела в місто багато єзуїтів, які заподіли православним зло і біди. Літописець засуджує намагання Анни перевести в унію православні парафії. Згадується про перенесення покійного князя Олександра Острозького з православної церкви в католицький храму у місті Ярославі. Як пише І. Ісіченко, «ці події мали неабиякий суспільний резонанс і стали основою для сюжету анонімного вірша «Лямент о утрапеню мещан острозьких». Літописець переводить ситуацію з Анною Алоїзою Ходкевич у містичний вимір завдяки мотивові відвідин маєтку монахом із Звягеля ... Завершує літопис констатація повного переходу острозьких храмів на унію та критична інтерпретація католицького канонічного вчення» [4, с. 271]. Тут історична подія трактується в історичному ключі, доповненому художніми рисами, які репрезентують авторську позицію. Потім описано факт перехрещення Анною Елоїзою кісток свого батька Олександра Острозького, про повстання міщан в Острозі.

Вчені припускають, що автор «Острозького літопису» жив у місті Остроголі й походив із української шляхти. Він пише правдиво, прагне об'єктивно висвітлювати історичні події. У творі бачимо неоднозначну оцінку козацтва і його лідерів. Так, Северина Наливайка він оцінює негативно, Івана Підкову – позитивно, повстання 1630 р. Тараса Трясила теж позитивно. Виклад подій у «Острозькому літописі» пов'язаний із «Київським літописом» і «Львівським літописом». В. Шевчук наголошує, що ці три літописи складають «своєрідний триптих пам'яток» [6, с. 328]. Ю. Мицик пише, що в основу цих трьох регіональних літописів покладена «Галицько-Волинська хроніка», датована 1615–1619 рр., яка не збереглася. Події в «Острозькому літописі» подано в історичному вимірі, доповненому художніми й белетристичними елементами.

Регіональний «Львівський літопис» написаний автором зі Львова, що свідчить про знання ним міста, його традицій, топографії. Очевидно, автором був упорядник рукопису М. Гунашевський. Він належав до кола гетьмана Івана Виговського. Після Варшавського сейму Гунашевський отримав землі на Наддніпрянщині, маючи титул протоієрея. Працюючи над «Львівським літописом», використав польські історичні трактати – «Про походження і справи польського народу» авторства Мартина Кромера 1555 р., «Всесвітню хро-

ніку» Мартина Бельського 1551 р. У творі польською мовою описано захоплення Польщею Львова 1339 р. і трагічну втрату Києвом незалежного статусу.

Стуктурно «Львівський літопис» містить три частини. Перша частина присвячена опису подій від 1498 до 1591 рр., що репрезентує короткі щорічні записи. Також у літописі згадуються події давніші з 1339 р., а найпізніші згадки датовані 1649 р. Захоплення Львову 1339 р. польським королем Казимиром оцінюється негативно, мовляв, «піддалися самі». 1649 р. був підписаний Зборівський договір, який зафіксував юридичне становлення Козацької держави. У другій частині «Львівського літопису» описано події 1592–1618 рр.; короткі річні записи доповнені описами війн, набігів татар, конфедерацій і т.п. До 1605 р. літопис є короткою хронікою, чіткими і лаконічними записами. Автор пише про московського самозванця Димитрія, подає детальні записи про історичні події та факти; війни між шляхтою за владу і маєтки; Брестську унію, зокрема Іпатія Потія і Кирила Терлецького. Як прихильник православ'я, автор засуджує унію, вважає, що вона суперечать інтересам українства і православної церкви. Записи до 1619 р. є короткими, в історичному контексті. Далі описи подій доповнюються художніми елементами. Тут поглиблюється поєднання історичного виміру з художнім. У третій частині «Львівського літопису» детально описано події 1619–1648 рр., з багатьма цікавими фактами і відомостями. Авторську позицію подано через оповідь від імені самого автора. 1621 р. датується факт його навчання у Меджибожі, у дяка Д. Щирецького, згадує про смерть батька, його хворобу на гарячку. З 1626 р. йде оповідь про діяльність й історичну роль українського козацтва. Є згадки про гетьмана Д. Дорошенка, який, мовляв, «завів був ляхів хорошенько». Він подається як прихильник Речі Посполитої. В. Шевчук зазначає, що літопис знав народну пісню «Ой на горі та й женці жнуть» [6]. Це дає підстави говорити про фольклорні, поетичні елементи у літописі, тобто художнього виміру, поєднаного з історичним аспектом.

Під рр. 1627 і 1629 у «Львівському літописі» подій не фіксовано. 1630 р. датується оповідь про козацьке повстання Тараса Федоровича. Автор, висловлюючи співчуття козакам і простим руським людям, пише: «Жовніри до Києва приїхали з тим наміром, аби надалі козаків, а за тим у всій Україні русь вистинати аж до Москви. А звідки це відомо? Самі під час казали в добру мисль. Інші також жовніри-русь отцю митрополиту з любові про те повідали» [5, с. 77]. Автор оповіді про Тараса Трясила міг жити у Києві, тому як очевидець був проти польського гніту, наголошуючи на жорстокості поляків по відношенню до місцевого люду, виокремлюючи негативну постать полковника Лаща. Автор є цілковитим прихильником українського козацтва. Він описує битву під Переяславом 15 травня 1630 р., коли зруйнували Кодацьку фортецю і почалося повстання на чолі з Павлюком. Бачимо цікаві свідчення про відмову канцлера Жолкевського залучити козаків для опору туркам: «Не хочу я з Грицями воєвати, нехай идет до роли, альбо свинь пасти» [5, с. 104].

Під 1633 р. у «Львівському літописі» описано діяльність короля Владислава IV, посвячення у Львові Петра Могили, війну з московитами, татарами і турками. 1635 р. датується будівництво і зруйнування Кодака військом С. Сулими. Ідеться про вандальство Анни Алоїзи щодо тіла власного померлого батька, засуджене автором; повстання жителів Острога 1636 р., повстання Павлюка 1637 р., Остряниці 1638 р. У «Львівському літописі» багато відомостей про конфлікти між українцями і поляками. Така розповідь буває саркастичною, що говорить про інтеграцію елементів художніх. Під роком 1638 мова йдеться про смерть Замойського, подано його пророчі слова: «Бо скоро я встану с тои хороби, я тоє поганство знесу, а єжель умру, навьки им ньхто ничого не вчинит» [5, с. 118]. Потім говориться, як «пред смертю видьл пан Замойскій пекло отворено и огонь геєнскій, а они правили, же то чистець, не бойся» [5, с. 118], що визначає трагізм протиріч між Україною та Польщею.

1639–1647 рр. датуються короткі записки, подекуди з художніми рисами, що свідчить про синтез вимірів історичного та художнього. Літопис містить опис легендарного кривавого дощу в Римі 1637 р., під час якого над містом літав монах у білому одязі, віщуючи: «Біда тобь, бьда, Риме!» [5, с. 118], що свідчить про художній елемент. «Львівський літопис» завершується деталізованим описом початків визвольного руху на чолі з Богданом Хмельницьким (1648–1649); детальним описом Зборовського договору; битв, перемовини козаків із польським королем. Батальні сцени забарвлені елементами художніми, сповнені звеличення героїв. Літописець іронічно описує поразку магнатів Потоцького, Вишневецького, Замойського, подаючи розмову між Хмельницьким і Потоцьким після битви під Жовтими Водами: «Тогди Потоцкій досить анимушно строфовал Хмелницкого: Хлопе, – мовит, – чим же так зацному рицерству Орд татарских (которим и звитяг

приписовали) заплатиш? Которому отповьдьл Хмелницкій не глупе: Тобою, – мовит, – и иншими с тобою» [5, с. 121]. Цей діалог є художнім прийомом, бо такого достовірного історичного тексту не збереглося. «Львівський літопис» містить описи війн, трагічних подій, фактів багатьох смертей, жорстокостей із боку поляків і козаків, прагнучи до об'єктивності; описує страждання невинних людей як жертв військових і політичних баталій. Фінальним сюжетом твору є опис битви під Зборовом, її історичного значення для подальших подій. Далі подано Зборівський трактат від 8 (18) серпня 1649 р. Автор наводить достовірний історичний політичний документ, надаючи творові джерела історичної значущості. Загалом виклад подій у регіональному «Львівському літописі» має характер історичний, що час від часу доповнений художнім виміром, що свідчить про синтез вимірів історичного і художнього із домінуванням першого.

Отже, у монастирських і регіональних літописах доби Бароко (XVII ст.) спостерігаємо переважання об'єктивного історичного підходу в описі та фіксації подій, фактів, постатей. Водночас у цих текстах відбувається інтеграція елементів авторських, художніх, які гармонійно синтезуються з історичним виміром і свідчать про генезу і розвиток белетристичного первня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. 2-е вид. Київ : Наукова думка, 1971. 200 с.

2. Густинская льтопись. *Полное собрание русских летописей.* СПб., 1845. Т. 2. С. 233–398.

3. Иконников В. Опыт русской историографии. Киев : Б. в., 1908. Т. II. Кн. 2.1927. 321 с.

4. Ісіченко І. Історія української літератури : епоха Бароко (XVII–XVIII ст.) : навч. посіб. Львів : Святогорець, 2011. 568 с.

5. Львівський літопис і Острозький літописець : Джерелознавче дослідження. *2- ге вид.* Київ : Наукова думка, 1971. 348 с.

6. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть : *у 2 кн.* Кн. 2. Київ : Либідь, 2005. 726 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 821.161.2-3.09:911.3
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.31

ПОЕТИКА ФРОНТИРУ: ХУДОЖНІ ЛАНДШАФТИ ДИКОГО ПОЛЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

POETICS OF THE FRONTIER: ARTISTIC LANDSCAPES OF THE WILD FIELD IN CONTEMPORARY UKRAINIAN PROSE

Бровко О.О.,
orcid.org/0000-0001-7519-4725
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Віннікова Н.М.,
orcid.org/0000-0002-5162-4150
доктор філологічних наук, професор,
професор української літератури, компаративістики і грінченкознавства
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Статтю присвячено виявленню художніх стратегій творення степового простору Дикого Поля, що дає змогу визначити специфіку взаємодії топосу степу з культурними, ментальними складниками поетики фронтиру. Теоретико-методологічною основою дослідження стали студії з геопоетики, теорія фронтиру, здобутки структурно-семіотичного підходу та архетипної критики, комплексне залучення яких разом зі студіями пам'яті і травми дає змогу поглибити розуміння міждисциплінарних контекстів сучасної української літератури, адже в художній літературній традиції топос степу як один зі складників поетики фронтиру відображає тісний зв'язок між природним середовищем, ментальністю та культурою українців. Цей топос у його різноманітних художніх модифікаціях є важливим елементом етнокультурологічного осмислення концепту Дикого Поля, асоційованого з простором свободи й ризику. Тут не діяли старі суспільні норми, тому цей регіон приваблював утікачів, шукачів волі, тих, хто прагнув жити поза контролем державної влади. Ця «вільна територія» формувала особливу ментальність свободи, засновану на самоврядуванні, військовій дисципліні та почутті особистої гідності. Саме тому образ Дикого Поля закріпився в українській свідомості як архетип простору волі, який, однак, постійно загрожений хаосом і насильством. У сучасній прозі цей образ переосмислюється як фронтир – територія зіткнення культур, історичних і політичних сил. Донбас і прилеглі степові території функціонують як «українсько-російське прикордоння», зона постійного конфлікту і пошуку свободи, що набуває воєнного й травматичного змісту. Об'єктом дослідження стала епіка Сергія Жадана, Галини Вдовиченко, Світлани Талан, Василя Шкляра. До наукового дискурсу роботи залучені тексти Леоніда Капелюшного, Дениса Казанського, Марини Воротинцевої, а також Гіоракі Куромія. Топос степу в сучасній українській прозі поєднує географічний, культурний, екзистенційний і символічний виміри. Він виступає місцем небезпеки й захисту, уособленням порожнечі і простором пам'яті та історії, локусом свободи і рівності, а також середовищем формування ментальності та характеру персонажів, одночасно виявляючи антитезу життя та смерті, гармонії та хаосу.

Ключові слова: фронтир, Дике Поле, степ, геопоетика, поетика, сучасна українська проза.

The article is dedicated to identifying artistic strategies for creating the steppe space of the Wild Field, which makes it possible to use the specifics of the interaction of the steppe topos with the cultural and mental components of the poetics of the front. The theoretical and methodological basis of the research was the studies of geopoetics, the theory of the front, the achievements of the structural-semiotic approach and archetypal criticism, the comprehensive involvement of which, together with the studies of memory and trauma, allows us to deepen our understanding of the interdisciplinary contexts of modern Ukrainian literature, although in the artistic literary tradition the topos of steppe poetry as one of the components of poetics. The frontier shows a close connection between the natural environment, mentality and culture of Ukrainians. This topos in its various artistic modifications is the main element of the ethnocultural understanding of the conceptual Wild Field, associated with the space of freedom and risk. The old social norms did not work here, so this region attracted escapees, freedom seekers, and those who wanted to live outside the control of state power. This «free territory» formed a special mentality of freedom, based on self-government, military discipline, and a sense of personal dignity. That is why the image of the Wild Field was fixed in mind as an archetype of the space of Ukrainian freedom, which, however, is constantly threatened by chaos and violence. This image is reinterpreted as a front – a territory of clash of cultures, historical and political forces in modern prose. Donbas and the adjacent steppe territories function as a "Ukrainian-Russian borderland", a zone of constant conflict and search for freedom, which acquires a military and traumatic content. The object of the study was the epic of Serhiy Zhadan, Oleksiy Chupi, Halyna Vdovichenko, Svitlana Talan, Vasyl Shklyar. The scientific discourse of the work includes texts by Leonid Kapelyushny, Denis Kazansky, Marina Vorotyntseva, as well as Gioraki Kuromiy. and symbolic dimensions. It acts as a place of danger and protection, the personification of emptiness and the space of memory and history, the locus of freedom and equality, as well as the environment for the formation of the mentality and character of the characters at he same time simultaneously revealing the antithesis of life and death, harmony and chaos.

Key words: frontier, Wild Field, steppe, geopoetics, poetics, modern Ukrainian prose.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми визначається необхідністю комплексного аналізу художньої специфіки творення степового простору Дикого Поля як складника поетики фронтиру в сучасній українській прозі. Перетин проблемних полів літературознавства та інших гуманітарних і природничо-наукових дисциплін, що вивчають соціокультурні й антропологічні аспекти буття, актуалізував залучення теорії фронтиру для аналізу літературно-мистецьких фактів. Це розвідка є частиною дослідження в межах реалізації наукової теми кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства Київського столичного університету імені Бориса Грінченка «Література як інтелектуальний код суспільних трансформацій (кінець XIX – початок XXI ст.)»

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У гуманітаристиці геопоетика трактує ландшафт і територію як інтелектуально-естетичний простір, що поєднує художні образи і міфи. В останнє десятиліття методологія геопоетики стала основою низки праць українських літературознавців, серед яких дослідження Я. Поліщука «Гібридна топографія: місця й не-місця в сучасній українській літературі» [1], «Фронтирна ідентичність: Одеса XX століття» [2]. Серед системних досліджень, що комплексно охоплюють цю тему, варто виділити монографії І.Ткаченко «Поезія і поетика степу в українській літературі» [3] і Л.Горболіс «Екокритика: методологічна інтеграція, взаємодія, інтерпретація» [4], цикл статей О.Харлан [5; 6; 7].

Традиційно дослідники послуговувалися поняттям «фронтир» для аналізу явищ американської історії та культури, адже саме американський історик Ф. Дж. Тернер запропонував теоретичну модель історичного й правового осмислення феномена фронтиру [8]. Українські історики звертають увагу на національні контексти цієї концепції [9]. І. Чорновіл дослідив поняття «фронтир» у різних культурних та історичних вимірах, зосереджуючись на його порівняльному аналізі [10]. Колектив авторів праці «Український Мультифронтир. Нова схема історії України (неоліт – початок XX століття)» виявив різні аспекти Мультифронтиру як перехрестя пограничч [11]. У межах літературознавчих студій І. Кропивко, досліджуючи соціокультурні чинники художніх тенденцій постмодернізму, пропонує таке визначення: «Фронтир – межа як динамічний простір між тим, що вже завершене й існує у вигляді уламків минулого, і тим, що ще не виявлене, перебуває в потенційному, зародковому стані. Фронтир означує і внутрішній стан постмодерної людини, і стан зовнішнього щодо неї світу, який вона інтеріоризує у своєму сприйнятті» [12, с. 58].

Постановка завдання. Мета статті – виявити художні стратегії творення степового простору як складника концепту «Дике Поле» у структурі поетики фронтиру на матеріалі творчості Сергія Жадана, Світлани Талан, Галини Вдовиченко, Василя Шкляра.

Виклад основного матеріалу. В «Енциклопедії історії України» поняття фронтир трактується так: «Фронтир (від англ. frontier – «кордон», «прикордонна смуга»; Великий кордон) – широка смуга незалюднених земель, яку тривалий час не в змозі поставити під свій надійний контроль жодне із суспільств, розташованих по обидва її боки. Питомими ознаками фронтиру є, по-перше, наявність обширу вільних, слабко контрольованих будь-ким земель, не поглинутих жодним суспільним утворенням; по-друге, можливість проникнення сюди рухливого населення з обох боків; по-третє, комплекс різносуб'єктних і різнохарактерних стосунків, зав'язаних на проблемі фронтиру» [13]. Концепту Дикого Поля належить особливе місце в історичній, культурній і символічній топографії України. Цей степовий простір, розташований між Дніпром, Доном і Чорним морем, протягом кількох століть був ареною зіткнення осілих і кочових світів. Ця територія була ареною постійного контакту та конфлікту цивілізацій – українсько-литовсько-польського осілого світу з одного боку й татарсько-османського кочового – з іншого. «*Сім мільйонів людності, яка вросла в Донеччину і заробляє там на хліб насущний, там кохається і там умирає*», – окреслює життєвий цикли мешканців цієї території Л.Капелюшний у романі «Дике Поле» [14, с. 42]. Сірою буттєвою зоною, екзистенційною порожнечею постає цей край у сучасній літературі нонфікшн – в есеях і нарисах Д. Казанського [15; 16], М. Воротинцевої [16], М. Віхова [17], С. Асєєва [18]. Японсько-американський історик Г.Куромія відзначає: «Виникнення сучасної промисловості і її швидкий розвиток у Донбасі у другій половині XIX ст. поновили символічне прикордоння, створюючи величезні можливо сті, а отже, приваблюючи чимало людності з різних кінців імперії. Донбас врешті став утіленням багатьох рис історичного дикого степу (свободи і насильства) у їхніх сучасних образах» [19, с. 80]. У класичному розумінні, запропонованому Ф.Д.Тернером, *фронтир* – це не просто кордон, а динамічний простір зустрічі цивілізацій, який формує нові

соціальні структури та типи людей. Українське Дике Поле – один із таких фронтирів. Його специфіка полягала в тому, що воно не мало сталих політичних чи культурних меж: тут зіштовхувалися литовсько-польський, московський, османський і татарський світи. Дике Поле було простором свободи й ризику. Тут не діяли старі суспільні норми, тому цей регіон приваблював утікачів, шукачів волі, тих, хто прагнув жити поза контролем державної влади. Ця «вільна територія» формувала особливу ментальність свободи. Саме тому образ Дикого Поля закріпився в українській свідомості як архетип простору волі, який, однак, постійно загрожений хаосом і насильством. «Говорити про свободу в самодержавній Російській імперії чи в сталінському Радянському Союзі видається суперечністю. <…> В той час, коли політична жорстокість була невіддільною частиною історії Донбасу, парадоксальним чином Донбас, степова земля, на якій колись панували козаки, символізувала свободу в народній уяві і у сприйнятті Москви (і Києва). Я вживаю уявлення про “свободу” в його “негативному” значенні, тобто “свобода від”, а не “свобода для”», – пише Г.Куромія [19, с. 18].

У культурно-міфологічному вимірі Дике Поле постає як місце ініціації – межа, яку потрібно перетнути, щоб відбутися як особистість або нація. Воно водночас приваблює і лякає: це простір безмежності, стихії, невизначеності. У новітній літературі цей образ часто відроджується як символ сучасних прикордонних територій, зокрема Донбасу, який у XX–XXI століттях осмислюється як «нове Дике Поле» – зона між Сходом і Заходом, між імперією та незалежністю. Саме в такій перспективі фронтир стає не лише історичною реальністю, а й метафорою української ідентичності, що постійно вибудовується на межі світів. В.Даниленко, продовжуючи думку О.Кульчицького, зазначає, що ландшафт степу формує психотип людини: «для людей зі степової України характерні перепади душевного стану між депресією і збудженням, які виливаються в агресію. Степ формує людей із важким характером і повільним перебігом психічних реакцій. Вони терплячі, їх важко вивести із себе, та коли вже вони впадають у лють, їх важко зупинити. Подібний тип людей був поширений у війську Нестора Махна» [20, с. 159]

У романах С. Жадана степ постає як складний екзистенційний і ментальний простір, який відображає порубіжжя способу життя, суспільного ладу та ідеологій і водночас створює контекст для осмислення національної ідентичності. Він виступає не лише ландшафтним тлом, а й активним учасником оповіді, впливаючи на внутрішній стан персонажів. В. Агеєва описує його як «депресивний, загрожений, необжитий і невпорядкований простір <…> де шляхи заводять на безвість, де залізничні колії несподівано починаються й тут же обриваються посеред голого степу» [21]. Персонажі С.Жадана змушені постійно пересуватися. Це підкреслює їхню екзистенційну нестабільність та втрату орієнтирів у світі, який переживає соціальні і політичні потрясіння. Пересування стає не лише фізичною дією, а й метафорою пошуку сенсу, ідентичності та безпеки. Депресивні степові ландшафти, описані як «кольору чорної жіночої білизни» [22], стають тлом цього постійного руху: «*...тут, за останніми парканами, варто від'їхати триста метрів від залізничного насипу, закінчуються всі твої уявлення про війну, і про Європу, і про ландшафт як такий, тому що далі починається безкрая порожнеча*» [23, с. 378]. Образ степу в романі «Інтернат» постає як уособлення порожнечі-пастки, що поглинає все навколо і створює загрозу для персонажів. Він передає відчуття ізоляції, небезпеки та екзистенційної тривоги, виступаючи метафорою непередбачуваності й суворості світу: «*Внизу туман такий само загуслий, лише під ногами у рваних проймах відкривається долина, видно пожовклу траву, видно мокрі кущі, за які чіпляється туман, намотується на них, як павутина, а далі знову – суцільне молочне тло, срібно-тьмяне, безкінечне. І десь там, весь час гримить і зблискує жовтими вогнями, тріщать виснажливі автоматні черги, рвуться міни, рвуться часто, вчора так не рвались, але нічого не видно, тому й відчуття таке, наче рветься не тут, не в цьому житті, не поруч із ними. З долини тягне димом, дим заплітається в туман, як темне пасмо в сивому волоссі померлого, й одразу ж повертається відчуття страху й небезпеки*» [24, с. 132-133].

У романістиці С. Талан степ постає як простір опозиції «життя – смерть», де гармонійна краса пейзажу контрастує з трагізмом війни. Зокрема, в романі «Оголений нерв» авторка змальовує море маків, червоні квіти в якому символізують кров полеглих, пам'ять про жертви та водночас незнищенність життя, що проростає навіть крізь біль і руїну: «*Степи густо всіяні червоними маками. Маленькі червоні степові квітки завжди заквітчували простори, але цьогоріч їх багато як ніколи. Зблизька можна розгледіти окремі тендітні квіточки, а вдалечині вони утворювали ціле хвилясте червоне море, яким гуляв розби-*

шака-вітер» [25, с. 58]. У романі «Повернутися дощем» локус Іловайська, метафорика й експресивна лексика формують образ смерті, тоді як життя окреслене нейтральним мовленням. Контраст цих площин породжує мотив постійної загрози, який визначає емоційний ритм тексту та підкреслює крихкість існування людини на війні. Письменниця вдається до прийому контрасту – краса степового ландшафту зіставляється з мотивом небезпеки: «*…Щоб відволіктись від гнітючих думок, вона (Настя) почала спостерігати за тим, що бачила навколо. Безлюдно і порожньо, хоча ця місцевість не була захоплена ворогом. Праворуч – поле соняхів, мирних маленьких сонечок із золотавими голівками. Їм байдуже, що гинуть люди, аби лише світило сонце, було тепло і йшли дощі. Соняшники цього року вдалися на славу: усі один в один, ніби ціла країна золотавих близнюків. Ліворуч – пшеничне поле, колосся налите, важке, вже час збирати врожай, бо аж гнеться до землі від хати*» [26, с. 397].

Натомість у Г.Вдовиченко степ – це простір, у якому починається дезорієнтація: «*Роман позадкував, не підводячись, а тоді, роззирнувшись, випростався й рушив до великих дірчастих скель, подалі від цієї улоговини, від небезпечних заростів трави, куди він впав, надибавши нарешті воду, напившись досхочу за усі тривалі години безперервного руху. Він заблукав, це було зрозуміло ще вчора під вечір у ковильчастому степу, де у нього виникло відчуття, що він вже тут був, ось на цьому самому місці, не далі як добу тому. Його водило по колу, сонце й місяць бавилися з ним у схованки. Роман втратив орієнтири. Жодному з них не можна було вірити*» [27, с. 108]. Образ степу в романі «Маріупольський процес» постає не лише як художній ландшафт, а й як посередник між різними часопросторами – минулим і сучасним: «*Коли усе закінчилося, випхали носа назовні, роззираючись. Тихо. Лише потріскування вогню віддалік – червоно-жовті спалахи на полі соняхів і чорний дим. Нічна фантасмагорія, химерний пейзаж під ясним місяцем. Ті поля соняхів від цього літа вже ніколи не сприйматимуться як ідилічна картинка, бо записалося у мозку, як на жорсткому диску комп'ютера: де соняхи – там обстріли, міни, небезпека та смерть*» [27, с. 120-121]. Через локуси та мікрообрази авторка формує цілісний образ ландшафту («пагорб», «низька трава», «синього одвірка літньої кухні», «польова волошка», «полин»), одночасно передаючи небезпеку та дезорієнтацію («гадюка», «вогонь по траві», «засипана осколками снарядів»), що підкреслює подвійний характер степу як простору життя й загрози.

У «Чорному сонці» В. Шкляра епітети «соковито-зелені поля», «молоденька пашниця», «пшеничне поле» передають теплу пору року, завдяки чому степовий ландшафт постає приємним і різнобарвним. Антитезою до цього ідилічного образу виступають топоніми населених пунктів уздовж лінії зіткнення та фраза «*ніщо не нагадувало війну*», що вводять мотив прихованої небезпеки, контрастуючи з первісною гармонією пейзажу: «*Ми з Єгерем помчали на "козі" до Маріуполя, де я мав ще силу-силенну справ. Трохи розбита дорога стелилася між такими соковито-зеленими полями, якими вони бувають тільки у травні. Молоденька пашниця піднялася вже в коліно, ніщо не нагадувало війну, хоча до Широкиного звідси було кілометрів сорок, не більше, і так само було до того місця, до того дива, яке не давало мені спокою. Аж раптом на цій дорозі, що стелилася між пшеничним полем, ми побачили ще одну дивовижу. Єгер насилу встиг загальмувати, "коза" завищала, як недорізана, і зупинилася метрів за десять від того місця, де зійшлися у дикому герці два півні-фазани*» [28, с. 53]. Показово, що в цьому описі з'являється образ козака – одного з ключових архетипів українського степового простору. Зображення степу в цьому фрагменті не має чітких локальних ознак, оскільки змальовані елементи ландшафту – «ґрунтова дорога», «ріденька лісосмуга», «акацієва посадка», «поле, скільки око сягає» – є типовими для всієї степової смуги України. Така універсальність надає пейзажу символічного характеру, роблячи його узагальненим образом степу, що може репрезентувати як красу природи, так і потенційну небезпеку: «*Гніздо наше стояло на ґрунтовій дорозі під ріденькою лісосмугою. По один бік – акацієва посадка, по другий – поле, скільки око сягає. Довкола все спокійно, ніч тиха, зоряна, але безмісячна. Віднедавна я часто приглядався до місяця, мені здавалося, що від цього козака багато чого залежить*» [28, с. 66].

Як бачимо, образ степу в українській прозі – багатошаровий архетипний образ, що об'єднує історіософські, антропоцентричні й екзистенційні виміри. Сучасна українська проза створює образи степу як порожнечі і місця небезпеки («Ворошиловград», «Інтернат» С. Жадана), поєднує мотиви перешкоди, протистояння, опозиції «життя–смерть», а також змальовує дезорієнтовані і контрастні простори («Чорне сонце» В. Шкляра, «Маріупольський процес» Г. Вдовиченко, «Оголений нерв», «Повернутися дощем» С.Талан). Образ степу має подвійну семантику: з одного боку – невизначений локус

небезпеки, з іншого – місце філософських роздумів і розгортання смислів.

Висновки. Отже, у творчості С. Жадана, С.Талан, Г.Вдовиченко, В.Шкляра образ степу набуває воєнного й травматичного змісту: це поле бойових дій, де земля зберігає пам'ять про жертви, але водночас символізує стійкість і життя. Топос степу постає як екзистенційний простір, що водночас є ментальним, національно-ідентичним і трансцендентним, поєднуючи географічний, культурний, екзистенційний та символічний виміри. У сучасній прозі цей образ переосмислюється як фронтир – територія зіткнення культур, історичних і політичних сил. Донбас і прилеглі степові території функціонують як «українсько-російське прикордоння», зона постійного конфлікту і пошуку свободи. Він слугує метафорою українського світу – простору між волею і небезпекою, минулим і сучасністю. Дике Поле як територія фронтиру є не тільки історичним фактом, а й моделлю українського буття. Через цей образ осмислюється глибинна структура українського досвіду – досвіду життя «на межі», де з хаосу народжується свобода, а зі зіткнення – ідентичність. Предметом подальших наукових пошуків стане аналіз концепту «Дике Поле» у творчості Леоніда Капелюшного і Олексія Чупи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. Чернівці: Книги – ХХІ , 2018. 272 с.
2. Поліщук Я. Фронтирна ідентичність: Одеса ХХ століття. Київ : Дух і Літера, 2019, 212 с.
3. Ткаченко І. Поезія і поетика степу в українській літературі. Кіровоград : Степова Еллада, 2011. 360 с.
4. Горболіс Л. Екокритика: методологічна інтеграція, взаємодія, інтерпретація. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2024. 209 с.
5. Харлан О. Геопоетика в контексті сучасних літературознавчих досліджень *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2017. Вип. 45. С. 223-227.
6. Харлан О. Ландшафт у сучасній воєнній прозі: топографічна та художня специфіка. *Наук. записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 84–88.
7. Харлан О. Українська та польська література міжвоєнного двадцятиліття: катастрофічні ландшафти *Наук. записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки.*2014. Вип. 1. С. 192-200.
8. Turner F.J. The Significance of the Frontir in American History 1893. URL: https://nationalhumanitiescenter.org/pds/gilded/empire/text1/turner.pdf (дата звернення: 19.09.2025).
9. Винарчук Т. Національний контекст концепції фронтиру в українській історіографії *Наук. праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2013. Вип. 36. С. 211-217.
10. Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір. Київ : Критика, 2016. 376 с.
11. Український Мультифронтир. Нова схема історії України (неоліт – початок ХХ століття) / Укладач С. Громенко. Фабула, 2024. 480 с. (Перехрестя пограничь).
12. Кропивко І. Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронтир). Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 524 с.
13. Брехуненко В. Фронтир. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Ін-т історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2013. 688 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=frontyr (дата звернення: 19.09.2025).
14. Капелюшний Л. Дике поле. Київ: Вид-во «Український пріоритет», 2017. 472 с.
15. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки. 2002. Київ : Основи. 510 с.
16. Казанський Д. Чорна лихоманка: нелегальний видобуток вугілля на Донбасі. Київ : Темпора, 2015. 342 с.
17. Казанський Д., Воротинцева М. Як Україна втрачала Донбас. Київ : Чорна гора, 2020, 326 с.
18. Віхров М. Дикий схід : нарис історії та сьогодення Донбасу. Київ : Темпора, 2018. 355 с.
19. Асєєв С. В ізоляції. Есеї про Донбас. Київ : Чорна гора, 2021. 216 с.
20. Даниленко В. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес. Київ : Академвидав, 2008. 352 с.
21. Агеєва В. Покоління Жадана: примарне минуле, ворожий простір сучасності. Аналізуємо сучасну літературу. URL: https://texty.org.ua/articles/45000/Pokolinna_Zhadana_prymarne_mynule_vorozhyj_prostir_suchasnosti-45000/ (дата звернення: 12.09.2025).

22. Агеєва В. Куди нам повертатися після хрестових походів? // Після постмодернізму? 2012. С. 34-55. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10933 (дата звернення: 20.09.2025).
23. Жадан С. Ворошиловград. Харків : Фоліо, 2011. 442 с.
24. Жадан С. Інтернат: роман. Чернівці : Меридіан Черновіц, 2017. 336 с.
25. Вдовиченко Маріупольський процес. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 288 с.
26. Талан С. Оголений нерв. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 544 с.
27. Талан С. Повернутися дощем. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 448 с.
28. Шкляр В. Чорне Сонце: збірка. Харків : Книжковий Клуб Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 304 с

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 821.161.2-31:17:316]355.01-028.46
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.32

ТІЛЕСНІ ІКОНОТРОПИ ВІЙНИ У РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «МАМИ»

BODY ICONOTROPES OF WAR IN MARIA MATIOS'S NOVEL "MOTHERS"

Васильків Г.М.,
orcid.org/0000-0002-1156-1415
аспірант кафедри української літератури
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті на матеріалі «драми на шість дій» Марії Матіос «Мами» проаналізовано категорію тілесності у контексті воєнного досвіду. Зосереджено увагу на тому, як відлуння війни трансформує людське тіло, як біль утрати набуває тілесних форм у художньому дискурсі, а тілесні проєкції стають засобом осмислення й прийняття втрати. **Методологічною базою дослідження** є праці, пов'язані з осмисленням феномена тілесності, зокрема дослідження О. Гомілко [4; 5], О. Боряк [1], М. Маєрчик [1], О. Деркачової [7], О. Солецького [11] у яких окреслено концептуальні підходи до тіла як простору культурної пам'яті, соціального досвіду та жіночої ідентичності. У межах нашої наукової розвідки категорію тілесності ми аналізуємо, опираючись на концепцію іконотропізму Елен Спольскі [15], яка трактує візуальні сенси як складову когнітивної адаптації людини, що забезпечує універсальне осмислення образної дійсності в творі. Відтак у статті тіло усвідомлюється як суб'єкт сприйняття образів війни, через який здійснюється сенсорне та когнітивне засвоєння травматичного досвіду, що дозволяє проаналізувати тілесне переживання реальності. Здійснено також аналіз наукових праць у контексті літератури воєнного часу Т. Майзерської [10], Н. Комих [8], що дало змогу простежити способи репрезентації травматичного досвіду в сучасній літературі. Осмислено праці дослідниць, які аналізували роман Марії Матіос «Мами» у контексті інших проблемних зосереджень: О. Буряк [2], Н. Мафтин [13], А. Вегеш [3], Г. Гримашевич [6]. **Як результат**, з'ясовано, що у творі «Мами» тілесність постає водночас способом та формою відображення переживань персонажів, ключовим маркером означення материнської любові та знаком констатування внутрішнього спротиву втраті. У тексті простежується тісний взаємозв'язок емоційного й тілесного переживання, що підсилює психосоматичну глибину образів та увиразнює їхній трагічний досвід. Пам'ять тіла та фізичні прояви душевного болю репрезентують глибинну драму героїнь, яка змушує їх упродовж років зберігати мовчання про втрату. Душевні страждання більшості персонажок матеріалізуються через символічні тілесні образи, що підкреслює ідею: «побачити» означає «осмислити». Ці тілесні алюзії формують художню модель шляху прийняття втрати, у якій тіло постає водночас символом болю й інструментом відновлення внутрішньої цілісності.

Ключові слова: тіло, тілесність, тілесні алюзії, іконотропність, воєнний досвід, жіноча травма, материнство, сучасна література.

The article analyzes the category of corporeality in the context of war experience based on the material of Maria Matios's "Drama in Six Acts" "Mothers". The focus is on how the echoes of war transform the human body, how the pain of loss takes on bodily forms in artistic discourse, and bodily projections become a means of understanding and accepting loss. **The methodological basis** of the study is the works related to the understanding of the phenomenon of corporeality, in particular the studies of O. Homilko [4; 5], O. Boryak [1], M. Mayerchyk [1], O. Derkachova [7], O. Soletskyy [11], which outline conceptual approaches to the body as a space of cultural memory, social experience, and female identity. Within the framework of our scientific exploration, we analyze the category of corporeality, relying on the concept of iconotropism by Ellen Spolsky [15], which treats visual senses as a component of human cognitive adaptation, which provides a universal understanding of figurative reality in the work. Therefore, in the article, the body is perceived as a subject of perception of images of war, through which sensory and cognitive assimilation of traumatic experience is carried out, which allows us to analyze the bodily experience of reality. An analysis of scientific works in the context of wartime literature by T. Mayzerska [10], N. Komykh [8] was also carried out, which made it possible to trace the ways of representing traumatic experience in modern literature. The works of researchers who analyzed Maria Matios's novel "Mothers" in the context of other problem concentrations were analyzed: O. Buryak [2], N. Maftyn [13], A. Veges [3], H. Hrymashevych [6]. **As a result**, it was found that in the work "Mothers" corporeality appears both as a way and a form of reflecting the characters' experiences, a key marker of the definition of maternal love and a sign of stating internal resistance to loss. The text traces a close relationship between emotional and bodily experience, which enhances the psychosomatic depth of the images and expresses their tragic experience. The memory of the body and physical manifestations of mental pain represent the deep drama of the heroines, which forces them to remain silent about the loss for years. The mental suffering of most of the characters is materialized through symbolic bodily images, which emphasizes the idea: "to see" means "to comprehend". These bodily allusions form an artistic model of the path of accepting loss, in which the body appears at the same time as a symbol of pain and a tool for restoring internal integrity.

Key words: body, corporeality, bodily allusions, iconotropy, war experience, female trauma, motherhood, contemporary literature.

Постановка проблеми. Художня література – це особлива форма осмислення актуальних тем, ретранслятор ментальних резонансів колективних переживань. Сучасна українська проза виразно декларує способи фіксації емоційного досвіду нації, іконічні типи відображення почуттів і переживань українців, які у різний спосіб зазнали втручань та наслідків російської агресії.

Водночас такі тексти виконують важливу функцію колективної пам'яті, утверджуючи принцип актуальної присутності (буттєвості) історичних подій, що відбуваються у надчасовому «тут і тепер». Вочевидь, дослідження цього сегмента сучасної української літератури постає як винятково актуальне.

Ще одним важливим аспектом наукового осмислення літератури воєнного часу є увиразнення гендерного досвіду та переживання, як чоловічого, так і жіночого. Адже війна давно перестала бути винятково «чоловічою справою» – сьогодні це чітко усвідомлюють як суспільство, так і наукова спільнота [6, с. 159]. Проте в інтерпретаціях травматичного світовідчуття жіноча перспектива часто залишається на маргінесах, особливо коли відтворюється досвід жінок-матерів. Це певною мірою зрозуміло, адже фігура чоловіка-воїна традиційно перебуває у центрі воєнного наративу – як на полі бою, так і в колективному уявленні про війну. Втім, на нашу думку, не менш важливо осмислити інший, глибоко емоційний вимір – материнську індивідуальну трагедію, що є невід'ємною частиною загального досвіду війни. Для дослідження аспекту материнського воєнного досвіду ми обрали «драму на шість дій» Марії Матіос «Мами». На нашу думку, цей твір найбільш комплексно та емоційно відтворює трагедію матері, яка втратила дитину внаслідок воєнних подій. Письменниця не обмежується лише описом індивідуальних страждань матері, а пропонує історичну ретроспективу, демонструючи, що біль втрати є постійною складовою українського досвіду на різних етапах історії. Так, ми бачимо історію п'яти матерів у п'яти розділах: «Мами Марії», яка втратила свою дитину в період повномасштабного вторгнення 2022 року, як сама авторка додає в описі до розділу: «Україна. Тепер уже завжди»; «Мами Веронці», син якої загинув на початку подій АТО 2015 року; «Мами Михайлини», яка зазнала горя від втрати в період радянського терору; «Мами Сидонії», що спершу довго шукала, а потім оплакувала свого сина в розпал АТО 2015-2020 років; «Мами Мамая» – жінки, яка так і не народила дитину, але віддає всю нерозтрачену материнську любов коту.

Авторка свідомо не розкриває повної життєвої історії цієї героїні, тож нам не відомо, чи вона втратила дитину, так і не народивши, чи втратила кохану людину і залишилась йому відданою, або ж не могла мати дітей зовсім, але прагнула подарувати світу хорошу людину. Проте цілком зрозуміло, що історія цієї жінки-матері не є випадковою у «драмі на шість дій». Попри різні історичні обставини незмінною залишається материнська туга, яка виступає ключовим символічним елементом твору. Вона формує своєрідний канон материнського переживання війни, демонструючи, що особистий біль матері не обмежується конкретним часом чи конкретними подіями, а є універсальним феноменом у літературному осмисленні української воєнної екзистенції.

Постановка завдання. У нашій статті предметом дослідження виступає категорія тілесності, що розглядається крізь призму травматичного досвіду війни. Відтак основним завданням дослідження є зосередження пошукового вектора на тому, як у художньому тексті репрезентовано резонанси впливу подій війни, які засоби та форми конкретизують образні відображення теми, яких іконотропічних модифікацій зазнає людське тіло, як біль втрати набуває соматичних локусів, узагальнено формуючи тілесні сховплення осмислення та прийняття трагедії. Тіло виступає феноменом буття, через який фіксується існування людини у світі завдяки самоусвідомленню, сприйняттю, просторовій присутності, часовій динаміці. У окремих випадках непомітно й підсвідомо, часом не залежно від воль автора тіло стає центральним елементом конденсування домінантних концептів у воєнному дискурсі, адже саме воно зазнає найбільшого травматичного впливу. Війна калічить тіло – як фізично, так і символічно, роблячи його вразливим носієм пам'яті про пережите. Душевний біль часто корелює з тілесним, оскільки внутрішні страждання часто виливаються у зовнішні фізичні прояви. Зрештою, війна залишає по собі насамперед тіла – загиблих героїв, скалічених після полону воїнів, «відроджених кіборгів», загалом, вона формує символічний образ «тіла війни». Відтак розуміємо, що взаємозв'язок тілесного та емоційного досвіду, який особливо загострюється під час війни, є нерозривним і взаємодоповнювальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій площині роман «Мами» одразу привернув увагу дослідників, оскільки надавав можливість для різнобічного аналізу. Так, науковець Олена Буряк досліджує в романі художню специфіку образу матері в контексті авторської галереї драматичних образів матерів в інших творах Марії Матіос, зокрема, «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба», «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», новели зі збірки «Нація» [2]. Професор Наталія Мафтин розглядає роман крізь призму жіночої травми. Вона розкриває проблему травми як пам'яті про занедбані

рани, а також реалізацію ідеї повторного переживання «катастрофічного досвіду» геноциду українців як нації [13]. Науковець Анастасія Вегеш зосереджується на аналізі літературно-художніх антропонімів, що формують систему персонажів у драматичному творі [3]. Галина Гримашевич досліджує діалектизми у творі, які органічно вплітаються в текст [6].

Метафоризація тілесності дуже давня форма конструювання художніх сенсів, вона залишається актуальною та дискусійною, що зумовлює звернення до неї як зарубіжних, так і українських науковців. Серед найвідоміших зарубіжних дослідників, що присвятили свої праці осмисленню феномена тіла, варто згадати: Едмунда Гуссерля («Cartesianische Meditationen», 1931), Моріса Мерло-Понті («Phénoménologie de la perception», 1945), Жака Лакана («Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse», 1964), Жиля Дельоза («Différence et répétition», 1968; «Logique du sens», 1969), Жана Бодрійяра («De la séduction», 1979), Мішеля Фуко («Histoire de la sexualité», 1976–1984), Джудіт Батлер («Bodies That Matter», 1993). В українському інтелектуальному просторі осмислення тілесності представлено, зокрема, у працях Олени Гомілко («Метафізика тілесності», 2001), Наталії Медвєдєвої («Проблема співвідношення тілесності і соціальності в людині і суспільстві», 2005), Вікторії Косяк («Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції», 2006), Олександра Солецького («Етика і тіло: художнє відображення когнітивної пластики у новелах Марка Черемшини», 2024), Фелікса Штейнбука («Засади тілесного міметизму у текстових стратегіях постмодерністської літератури кінця XX – початку XXI століття», 2007).

Зокрема, дослідження концепту тіла у філософській парадигмі Олени Гомілко, що втілилось у монографії «Метафізика тілесності», є надзвичайно актуальним у контексті осмислення тіла як онтологічної, культурної та символічної реальності. Науковиця розглядає тілесність не лише як фізіологічну чи психологічну категорію, а як ключ до розуміння людської ідентичності. Аналізуючи західну філософську традицію (від Платона до Канта), Гомілко доходить висновку, що в межах традиційної наукової думки сформувався принцип «десоматизації», який ґрунтується на витісненні тілесного досвіду зі сфери пізнання та культури, розглядаючи його як вторинний щодо духу. Відтак дослідниця наголошує, що без урахування тілесності неможливо осягнути повноти людського досвіду, адже саме через тіло виявляється цілісність людського буття у його матеріальному й духовному вимірах [4].

Особливої актуальності в контексті осмислення воєнного тілесного досвіду набуває пізніше дослідження Олени Гомілко «Природа людини та війна: ціннісні виклики». У ній дослідниця здійснює глибоке переосмислення чинників, що визначають природу війни в сучасному світі, та формулює ідею про «антропологічну природу цінностей». О. Гомілко акцентує на необхідності переоцінки засад людяності, зокрема таких базових цінностей, як гідність і свобода, які вона розглядає не як соціальні утворення, а як онтологічну даність людини. Полемізуючи з традиційним підходом, що інтерпретує людську природу як джерело агресії, а культуру – як механізм її стримування, Гомілко доводить, що необхідна зміна філософської оптики – від розуміння людини як істоти насильства – до визнання її раціональної природи. На її думку, це сприятиме глибшому усвідомленню гуманістичних підвалин людського буття та переосмисленню культурного впливу на людину [5, с. 10].

Професор Олександр Солецький у праці «Етика і тіло: художнє відображення когнітивної пластики у новелах Марка Черемшини» досліджує тілесність у ролі іконотропу, який відображає поведінкові моделі, етичні норми та соціокультурні практики. Вивчення тіла як іконотропу дозволяє простежити, як символічні соматичні локуси та тілесні дії персонажів формують когнітивну пластичність, що забезпечує відображення моральних та культурних правил. У цьому контексті тіло постає як зона, через яку конституюються структури душевного світу персонажів та артикулюються взаємозв'язки між фізичними, психологічними й соціокультурними аспектами їхнього буття [11].

У проекції дослідження нашої теми особливої уваги заслуговує також праця Ольги Деркачової «Репрезентація тілесності у творчості Богдана Томенчука (на матеріалі збірки «Постаті. Силуети»)». Професорка Ольга Деркачова, досліджуючи репрезентацію тілесності у поезії Богдана Томенчука, зокрема в контексті воєнного часу, виділяє категорії, що характеризують тілесне усвідомлення в обставинах війни: «рідне тіло», «вороже тіло», «національне тіло», «героїчне тіло», «травмоване тіло», «жертовне тіло»... Таким чином, дослідниця підкреслює, що *«просторово-часовий континуум, система ціннісних орієнтирів, предметна сфера, стосунки між людьми визначаються та розуміються через усвідомлення я-тіла.»* [7, с. 181]. Професорка Тетяна

Мейзерська, аналізуючи функціонування тілесної образності в сучасній українській воєнній прозі, відзначає, що хоча кожен автор по-своєму репрезентує соматичний код, демонструючи його художню багатовимірність і продуктивність, тілесне водночас залишається фундаментом їхньої прози [10, с. 130].

Питання взаємозв'язку емоційних афектів та тілесного досвіду має свою історію досліджень у світовій науці. Професор і письменниця Сьюзен Зонтаґ у праці «Хвороба як метафора» порівнює переживанням невиліковної хвороби із воєнним тілесним досвідом, де тіло стає заручником обставин, а людське єство – заручником тілесності, підкреслюючи нерозривний зв'язок фізичного та психічного вимірів переживання трагедії [14].

Виклад основного матеріалу. У романі «Мами» Марії Матіос у процесі розгортання сюжетних історій матерів простежується нерозривний зв'язок фізичного і психічного вимірів переживання трагедії. Зокрема, у розділі про Маму Сидонію, де «осиротіла» мати доглядає військових, що перебувають на реабілітації, Марія Матіос чи не найяскравіше зображає їхні емоційні страждання, що переплітаються із тілесним досвідом. Тіло для тих, хто страждає від посттравматичного стресового розладу водночас стає своєрідним захисним простором душевних переживань, і певною «в'язницею», у якій накопичується біль, страх і нерозуміння того, чому це відбувається. Авторка проводить паралель із досвідом ветеранів Афганістану: *«…рот для публічних – не вигідних з точки зору брежнєвської епохи – спогадів був зашитий, хоча груди блистіли медалями. Задовгий язик про правду війни під дією алкоголю також каравсяся «дуркою» або кримінальним переслідуванням…»* [9, с. 228]. Так українське суспільство, виховане радянським терором та необхідністю мовчати про особистий біль, зберегло цю пам'ять на рівні тіл – у мовчазній напрузі.

Водночас у творі Марії Матіос простежується кореляція тілесних страждань синів-воїнів і їхніх матерів. У традиційній українській культурі тіло матері нерозривно пов'язане з тілом дитини. Мати народжує, годує грудьми і тим самим відчуває своє продовження в дитині. У працях дослідниць Олени Боряк та Марії Маєрчик знаходимо згадку про ідею «дороблення» недосконалого тіла дитини в ритуально-обрядовій практиці українців [1].

У традиційній культурі тіло новонародженого сприймалось як «м'яке», ще «недоформоване», тому його потрібно було «доробити» – надати завершеності. Матері лагідно «ліпили» тіло немовляти: заокруглювали голівку, вирівнювали носик, ротик, ручки й ніжки, формуючи тим самим образ гармонійного, життєздатного тіла. Важливим етапом цього процесу було вповивання, покликане надати тілу правильної, функціональної форми [1, с. 11]. Таким чином, через турботливі дотики, материнську увагу та тілесну взаємодію формувався не лише фізичний образ немовляти, а й глибокий тілесно-емоційний зв'язок між матір'ю та дитиною. Відтак із втратою сина Марія Матіос показує, як тіло матері стає неповноцінним – воно втрачає частину себе: *«Я знаю, що колись ми зустрінемось, Сину…та поки що я живу з розірваними альвеолами легень, капіляри яких розлітаються на друзки, коли вже стільки часу намагаюся вдихнути і видихнути свій біль… і через те іноді кривавить моє горло…»* [9, с. 12]. Тут тілесність постає як осередок сенсорного досвіду. Опис руйнування частин тіла (легень, горла) демонструє, як тіло стає матеріальним втіленням внутрішньої травми, тобто іконотропом, через який уможливлюється пізнання досвіду втрати.

Душевний біль повністю проживається тілом, хоч тіло фізично не травмоване, туга травмує його зсередини, адже розірвано особливий зв'язок дитина/матір: *«… в кожної мами з дитиною такий нерозривний зв'язок, що вона зчитає не те, що слід своєї дитини, а натяк мікронного розміру… »* [9, с. 11]. Марія Матіос порівнює втрату сина з утратою серця, адже саме серце постає як символ життя. Після загибелі дитини материнське серце «кам'яніє», уособлює метафору спустошення й змертвіння: *«Вам добре сказати, бабо, Ви вже, певно, забули, як то боліти серце.»* [9, с. 27]; *«А ти знаєш, Веронцю, скільки вже часу я живу без серця?» (…) одного дня серце скоренько забралося з мене, як злодій після крадіжки. день – так, як би вмерло, – і не сказав. Дірку в грудях, як від кулі, зробило. Ніби й не було серця в мені.»* [9, с. 30]; *«Опісля, коли здоровий глузд і вміння тверезо мислити нарешті повертаються до мене, я на якийсь час кам'янію. Тоді здається, що моє серце ненадовго також мумі-фікується…я статуя з живих волокон і кісток. Але на той час вони втрачають будь-яку чутливість. Мене можна торкатися. Тиснути руки чи обіймати. Я не відчуваю нічого живого…»* [9, с. 12]. Тілесний стан заціпеніння, який авторка передає через метафору кам'яного, позбавленого відчуттів тіла, іконотропізує психологічний шок та емоційне знесилення матері. У цьому контексті тілесне набуває символічної функції медіатора,

що переводить психічний досвід у видиму, матеріалізовану форму.

Тому навіть фізичні тортури не сприймаються матір'ю Михайлиною як найвища форма страждання, адже її тіло вже зранене внутрішнім болем утрати сина, що перевищує будь-який фізичний біль: *«Офіцер щосили сіпає Михайлину за жмутик довгого, розтріпаного з-під хустки волосся, – в його руці стільки люті, що зараз вирве зі шкірою. Другою боляче – мов самими зубами – стискає зап'ястя: начебто вона має намір втекти. Та вона має лиш один намір – умерти, не приходячи до тями (..) і знову смикає волосся так, що ще один жмутик таки лишається в його кулаці, – аж хустка не витримує болю: падає під ноги. (...) Вирване з кров'ю волосся офіцер гидливо відкидає навідліг. Воно – легше пташиного пуху – осідає Михайлині на пальцях босих ніг.»* [9, с. 39].

Після таких жорстоких тортур, тіло більше не здатне відчувати – воно стало бронею після душевного потрясіння: *«вона вже не відчуває ні болю на пораненій голові, ні лоскоту обвитого па пальці вирваного волосся…»* [9, с. 41]. Жінка втрачає здатність відчувати власний тілесний біль, адже її свідомість цілковито зосереджена на болю сина, тілесні страждання якого вона споглядає на власні очі: *«…безкровний з лиця хлопчинка із лляним волоссячком…, з круглою, як лісковий горіх, дірочкою під серцем, чи таки, відей, у самому серці (...) Його худе-худюське тіло так неприродно витягнулось і вгризлось в купу піску…»* [9, с. 41]. Тіло жінки страждає не від знущань радянського вбивці, а від емоційного виснаження. Її сухе, знесилене від болю втрати тіло порівнюється із сухим листям, що опадає на землю, втрачаючи останні життєдайні сили: *«Шепочуть сухі губи… та де там шепочуть – шелестять, як шерхлий буковий листочок, аж сама мусить прислухатись, щоб почути себе.»* [9, с. 56]. Метафора «сухих губ», що «шелестять, як шерхлий буковий листочок» репрезентує внутрішнє згасання – своєрідну внутрішню смерть, яка неодмінно артикулюється тілесно.

Тіло сина Михайлини авторка наділяє особливою семантикою. По-перше, воно стає носієм його внутрішніх рис, якими пишалася мати: справедливості, доброти, відваги. Ці якості символічно закарбовані на тілі через вроджену пляму: *«Її хлопчина, у якого не лише волоссячко було лляним, а й тоненька шкіра, виріс пристрасним до людей і дуже запальним до неправди, ніби відробляв карму, запечатану на його тілі знаком вогню.»* [9, с. 43]. По-друге, саме завдяки цій ознаці мати впізнає понівечене тіло сина: *«Він лежить на правому боці із задертим краєм кривавої "вітровки", вип'явши перед самі її безумні очі оголений бочок із родимим знаком – трьома нерівними язичками полум'я, густо вкритими по краях чорними волосинами (...) то був явно знак згори – таємний, нерозгаданий, але таки Знак…»* [9, с. 41-42]. Тілесний знак полум'я не лише акцентує унікальність сина як обраного віддати життя за рідну землю, а й функціонує як іконотроп, який матеріалізує невідворотність долі українських синів. Відтак мити усвідомлює, що це було визначено заздалегідь і закарбовано на українському тілі.

Такі тілесні маркери підсилюють трагічність переживань матері. Колись вона намагалась вивести цю пляму, щоб дитина була такою як всі, не соромилась, а потім змирилася, доглядала й берегла цю синову унікальність. Тепер же, спостерігаючи понівечене тіло, мати не може прийняти жорстоку реальність – усвідомити, що вже нічим не здатна допомогти: *«А тепер ті три почорнілі язички (...) мерзнуть перед її очима – і вона не має права злизати з них запеклу кров (...) Вона би вичесала ці бурі піски зі злиплого з кров'ю золотого волоссячка (...) пригладила би запеклу кров'ю дірочку в чолі своїми покусаними губами (...) злизала би кров і приклала цей сонячний колись м'ячик голівки до своїх грудей (...) Не може бути, щоб материнське молоко не вдихнуло життя в задубіле тіло її дитини…»* [9, с. 47].

Марія Матіос покладає на тіло матері також тягар неможливості бути поряд зі своєю дитиною. Щоб не звинувачувати Бога, інших людей або навіть, підсвідомо, свою дитину, яка її «покинула», мати бере всю провину на себе. Саме її тіло постає недосконалим, безсилим, воно не здатне обійняти, приголубити чи бодай доторкнутись до свого сина, де б він не був: *«Знаю-знаю. Це не Тебе немає. Це в мене десь поділися руки, і я не можу Тебе погладити, як цього Білого Голуба з людськими очима. Це враз скалічіли мої ноги – і я не маю чим підвестися, щоб… обгорнути Тебе… зігріти.»* [9, с. 16]. Її зболена душа готова шукати дитину, як і кожна мати, поки не приголубить, проте «приземлене тіло» не дає цього зробити:

«*Якби я мала крила і бодай крихітку відваги піднестися на таку висоту, де немає хмар і з якої відкривається ще більша висота, я би вийшла у відкритий космос і була там доти, доки не згоріли б мої руки-крила…*» [9, с. 9].

Щоб пережити страждання і бодай на деякий час про них забути, психіка матері шукає матеріальні втілення загиблого сина. Його тіло ніби перероджується, аби мати могла знову доторкну-

тися, помилуватися, усміхнутися. Таку глибинну потребу людини описував Карл Густав Юнг у праці «Архетипи та колективне несвідоме». Пояснюючи природу сновидінь, психоаналітик наголошував, що прагнення втілювати у візуальні образи внутрішні переживання є однією з фундаментальних потреб людської психіки [12]. Відтак жінка віднаходить свого сина – чи то у білому голубі, що прилітає на могилу, чи в синьому небі: *«Лише щоразу, коли я волочу свої кайданні ноги до Тебе, прилітає Білий Голуб. Спочатку довго роздивляється навкруги, а далі тихо, перевальцем, чеберяє від мене до Тебе. Ну, точно так, як чеберяв Ти, коли брався ходити. Іноді Голуб навіть дає доторкнутися до себе…»* [9, с. 15]; *«…Я знову дивлюся в небесні очі Сина – а далі миттєво шугаю поглядом у небо. Очі, живий блиск яких я вже не побачу ніколи, розтеклися синім кольором у блакиті – чистій, як Його невинна душа.»* [9, с. 17]. Тілесний іконотроп «небесних очей Сина» репрезентує усвідомлення матір'ю невідворотності втрати та процес прийняття трагедії.

Побачити для матері означає в певній мірі прийняти горе. Адже ще задовго до смерті сина, через війну, вона була позбавлена можливості бачити його, бути поряд. Потрясіння від усвідомлення того, що сина, на якого вона так чекала, більше ніколи не побачить, спонукає жінку шукати його тілесні прояви всюди, аби заспокоїти глибоку душевну потребу: *«У небі – знову та сама хмара з профілем молодої людини із задертим чубом і сопілкою в губах. Син мені грає на сопілці…»* [9, с. 19]*; «Я хочу, щоб Син приходив до мене іще й іще. Хай як – хмарою, дощем, спекою, котиком. Він знає, як мені підказати, що то Він…»* [9, с. 20].

Тілесним уособленням сина для матері стає його могила, зокрема хрест, до якого можна прихилитись, обійняти, наче рідну дитину, вкотре підкреслюючи: побачити, бодай символічне, уособлення сина – означає полегшити прийняття горя. Саме тому особливо нестерпною є втрата для тих матерів, які навіть не знають, де поховане тіло їхньої дитини: *«…нелюди зробили так, що сирота мама не має де прихилитися до хреста на його могилі… та й хрест не має де звести… Але Михайлина таки щаслива: вона бодай приблизно знає, де синова могила. Може, тому так довго живе на світі, що має куди ходити.»* [9, с. 59]. Іншої долі зазнає Сидонія. Їй залишається вишивати рушники на могили для інших синів, матері яких так само не знають, де вони, і не можуть їх навідати. Сидонія вірить, що тепло її рук переходить у шиття, а далі – від рушника до хреста, а з хреста воно йде в землю – до її сина, символізуючи теплі обійми матері: *«Довгими вечорами, а то й ночами, склавшись калачиком на дивані, Сидонія не випускає голку з рук…»* [9, с. 173]; *«Відтоді почала Сидонія ходити з рушниками по всьому цвинтарю. Припасує на вигорілому хресті то там, то в іншому куті. Прив'яже рушник срібною волічкою, щоб блистів на сонці.»* [9, с. 178].

Як зауважує Наталія Мафтин, у творі «Мами» спостерігаємо, як символіка образів, метафор і порівнянь, що кодують відчуття страждання, наповнює текстову модель світу пам'яттю тіла [13, с. 130]. Травма, закарбована на тілі матері, є настільки глибокою і болісною, що продовжує відлунювати крізь роки. Так, Михайлина, вперше побачивши мертвого сина, втрачає здатність говорити, кричати й навіть плакати – її тіло ніби знищує її зсередини: *«Хтось спирає дихання, мов якийсь убійник, двома руками за горло, трохи відпускає і знову різко затягує дужче, продовжуючи її муки»* [9, с. 56]; *«Якби хто дав їй хоч крапельку водички… хоч одну сльозичку… лиш аби несолену… бо язик перекрив їй горло… розпухлий язик став упоперек горла, мов колода…»* [9, с. 44]. Через багато років, коли вона приходить до такої ж травмованої матері – Веронці, цей спазм і нездатність говорити про болюче залишається: *«Тимчасом баба тихо сидить коло Веронці під стіною хати, не прибираючи долоню з її плеча, і мовчить. Отако сидить і мовчить – ніби з повним ротом води»* [9, с. 27].

Марія Матіос у своєму романі підкреслює, що туга здатна оселитись в тілі матері на все життя, порівнюючи тіло із в'язницею стражденної душі: *«Лиш туга – густа, мов смола, туга розповзеться всіма закутками тіла… і вчепиться холодними мацаками від голови до п'ят, і навіки придушить душу для радости – та й лишиться та до Михайлининої смерти. Бо не випустить звідти туск свій ніколи, не визволить, як із довічної тюрми…»* [9, с. 58]. У такий спосіб авторка підкреслює, що по-справжньому збагнути глибину материнського горя здатна лише така ж «осиротіла» мати. Згодом ця думка знаходить своє продовження в додатковому розділі роману «Пієта», де Марія Матіос ототожнює усіх матерів, які втратили дитину із Матір'ю Божою, а їх біль вважає глибоко сакральним та особистим: *«Коли зустрічаю жінку у траурній хустці/ хочу перекрити собою дорогу/ Щоб ані душа не заважала їй…/ Ні шурхотом підошов/ Ні диханням/ Ні словом/ Ні поглядом у спину/ Тоді мені хочеться на всі сторони світу/ кричати/ шепотіти/ хрипіти:/ лишіть її, люди!!!/ Облиште*

питати/ Обговорювати/ Жаліти/ Чи навіть тужити разом з нею.» [9, с. 282]. Ці тілесні акти («перекрити собою дорогу», «не дихати», «не говорити», «не дивитися») репрезентують співпереживання та вияв поваги до чужого горя.

Висновки. Інтерпретація роману «Мами» крізь призму тілесності та трагічного досвіду війни спонукає до узагальнень, що у творі тілесне постає водночас як багатофункціональний маркер, що в різних комбінаціях та формах позначає спектр важливих явищ духовно-психічного життя – переживання втрати близької людини, материнську любов, розпач, безнадію та віру. У романі простежується тісний взаємозв'язок фізичного і психічного вимірів досвіду героїнь: тілесні прояви душевного болю й емоційні страждання утворюють єдину, нерозривну площину сприйняття трагедії. Пам'ять тіла, фізичні реакції на втрату та символічні тілесні уособлення втраченого сина (образ голуба, синього неба, хреста на могилі) виступають своєрідними маркерами горя та інструментами осмислення пережитого. Тілесні алюзії формують художню модель шляху прийняття втрати, у якій тіло виконує функції й символу болю, і засобу відновлення внутрішньої цілісності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боряк О., Маєрчик М. Тіло у контексті культурно-антропологічних студій: ретроспекція та сучасні підходи. *Тіло в текстах культур* : зб. ст. Київ, 2003. С. 7–18.
2. Буряк О.Ф. Образ матері в романі Марії Матіос «Мами». Закарпатські філологічні студії. Розд. 10. 2023. С. 195–199. DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.31.33
3. Вегеш А. І. Антропонімний простір драматичної книги «Мами» Марії Матіос. Записки з українського мовознавства. В. № 31. 2024. С. 106–117. DOI: https://doi.org/10.18524/2414-0627.2024.31.309406
4. Гомілко О. Є. Метафізика тілесності: філософсько-антропологічний дискурс. Київ : Наукова думка, 2001. 271 с. ISBN 966-00-0755-8
5. Гомілко О. Є. «Природа людини та війна: ціннісні виклики». Філософія в сучасному світі : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (18-19 листопада 2022 р., м. Харків) / [редкол.: Тараоєв Я. В. (голов. ред.) та ін.] ; Нац. техн. ун-т «Харківський політехнічний інститут» [та ін.]. Харків : [спец. вид.], 2022. С. 8-11. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/25229
6. Гримашевич Г. І. Діалектизми в романі Марії Матіос «Мами». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки. Актуальні проблеми лінгвістики*. № 1 (102). 2024. С. 82–92. DOI: 10.35433/philology.1(102).2024.82-92.
7. Деркачова О. С. Репрезентація тілесності у творчості Богдана Томенчука (на матеріалі збірки «Постаті. Силуети»). Прикарпатський вісник НТШ. Слово. № 4-3. 2017-2018. С. 181–197.
8. Комих Н. Концептуальні засади презентації канона жіночої тілесності: контекст війни. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* Спеціальний випуск № 2 (121). 2022. С. 158-163. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-158-163
9. Матіос М. Мами́ . Драма на шість дій. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. 2023. 288 с.
10. Мейзерська Т. С. Тіло війни і межі художності. *Тіло і тілесність у контекстах культури та літератури. Сучасні літературознавчі студії.* Вип. 16. 2019. С. 125–130.
11. Солецький О. Етика і тіло: художнє відображення когнітивної пластики у новелах Марка Черемшини. *Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка. Слово*. 2024. №20 (74). С.152-161. https://doi.org/10.31471/2304-7402-2024-20(74)-152-160
12. Юнґ К.Ґ. Архетипи і колективне несвідоме / Переклала з німецької Катерина Котюк; науковий редактор українського видання Олег Фешовець. 2-ге опрац. вид. Львів: Видавництво «Астролябія». 2018. 608 с.
13. Maftyn N., Cheripko S. Artistic Means of Representing Loss Experience: M. Matios 'Moms' in Trauma Studies Context. Alfred Nobel University Journal of Philology, vol. 2, no. 28. 2024. P. 126-140. DOI: https://doi.org/10.32342/3041-217X-2024-2-28-8
14. Sontag S. Illness as Metaphor. Library of Congress Cataloging in Publication. New York : Farrar, Straus & Giroux. 1978. 87 p. URL: https://monoskop.org/images/4/4a/Susan_Sontag_Illness_As_Metaphor_1978.pdf
15. Spolsky E. Iconotropism as Representational Hunger: Raphael and Titian. Iconotropism: Turning Toward Pictures, 2010. P. 23-36. URL: http://dx.doi.org/10.17613/n9aj-jq60

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 821.161.2Сковорода
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.33

ДІАЛЕКТИКА МЕЖ І БЕЗМЕЖЖЯ В ПОЕТИЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

DIALECTIC OF LIMITS AND LIMITLESSNESS IN THE POETIC INTERPRETATION OF HRYHORII SKOVORODA

Григорчук Ю.М.,
orcid.org/0000-0002-9359-1334
кандидат філологічних наук,
молодший науковий співробітник відділу давньої української літератури
Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України

У статті здійснено аналіз інтерпретації діалектики меж і безмежжя в поетичній збірці Г. Сковороди «Сад божественних пісень». Підкреслено, що діалектичність – це один із домінантних методів авторського художнього осмислення світу. Зазначено, що в основі інтерпретації діалектики меж і безмежжя в поезіях Г. Сковороди є філософська концепція про дві натури творіння, барокова антитетика та християнська екзегетика.

Виокремлено, що в збірці «Сад божественних пісень» діалектика меж і безмежжя найповніше окреслена у трьох аспектах: просторовому, темпоральному й екзистенційному.

Вказано, що у просторовому контексті її репрезентує протиставлення локусів міста і природи, а також граду земного (світу) і граду небесного (Божого Царства). Висвітлено алегоричне значення цих образів та їхнє філософське тлумачення. Також проаналізовано хронотоп дороги (сходження на вершину) як алегорію виходу за межі в безмежне.

Простежено, що в темпоральному аспекті діалектику меж і безмежжя втілює опозиція часу й вічності, пришвидшеного і сповільненого часоплину (часу-presto і часу-adagio). Досліджено їхню художню інтерпретацію в текстах збірки, передану засобами афористичної, символічної, антитетичної образності. Зазначено, що ці часові ритми виражають два протилежні модуси буття – вічне і плинне, безмежне і обмежене. Розглянуто семантику кола як знаку вічності.

Висвітлено, що в екзистенційному контексті філософське розуміння меж і безмежжя передане через опозицію життя і смерті (життя, смерті й воскресіння). Наголошено на бінарності цих понять. В її основі – концепція двох протилежних натур творіння: видимої і невидимої, тілесної і духовної, які поєднуються в світі і в людині. В цьому сенсі розглянуто тлумачення автором фізичної і духовної смерті, зовнішньої і внутрішньої (істинної, духовної) людини та описано домінантний у збірці мотив боротьби з гріхом і очищення серця. Підкреслено, що в поезіях Г. Сковороди фізична смерть уособлює не межу, а двері в безмежність і надію на нове життя у воскресінні.

Ключові слова: Григорій Сковорода, діалектика, поезія, інтерпретація, образ, символ, текст, мотив.

The article analyzes the interpretation of the dialectic of limits and limitlessness in H. Skovoroda's poetry collection "The Garden of Divine Songs". It is emphasized that dialectics is one of the dominant methods of the author's artistic depiction of the world. It is noted that the interpretation of the dialectic of limits and limitlessness in the poetry of H. Skovoroda is based on the philosophical concept of the two natures of creation, baroque antithetic and Christian exegesis.

It is emphasized that in the collection "The Garden of Divine Songs" the dialectic of limits and limitlessness is most fully outlined in three aspects: spatial, temporal, and existential.

It is indicated that in the spatial context it is represented by the opposition of the loci of the city and nature, as well as the city of the earth (the world) and the city of heaven (the Kingdom of God). The allegorical meaning of these images and their philosophical interpretation are highlighted. The chronotope of the road (climbing to the top) as an allegory of going beyond the limits into the boundless is also analyzed.

It has been traced that in the temporal aspect, the dialectic of limits and limitlessness is embodied by the opposition of time and eternity, accelerated and slowed down time (time-presto and time-adagio). Their artistic interpretation in the texts of the collection, conveyed by means of aphoristic, symbolic, and antithetical imagery, is analyzed. It is noted that these temporal rhythms express two opposite vectors of being – eternal and fluid, boundless and limited. The semantics of the circle as a sign of eternity is considered.

It is highlighted that in the existential context, the philosophical understanding of limits and limitlessness is conveyed through the opposition of life and death (life, death, and resurrection). The binary nature of these realities is emphasized. It is based on the concept of two opposing natures of creation: visible and invisible, corporeal and spiritual, which are combined in the world and in man. In this sense, the author's interpretation of physical and spiritual death, the external and internal (true, spiritual) person, is examined, and the dominant motif in the collection of the struggle against sin and purification of the heart is described. It is emphasized that in the poems of H. Skovoroda, physical death represents not a limit, but a door to infinity and hope for a new life in the resurrection.

Key words: Hryhorii Skovoroda, dialectic, poetry, interpretation, image, symbol, text, motive.

Постановка проблеми. Межовість, або ж граничність, за М. Гайдеггером, – одна з іманентних характеристик людського буття, яке вже від моменту народження обмежене простором і часом: географічним місцем і визначеною кількістю років. Однак людина в своїй онтологічній

сутності завжди скерована в безмежність. Як образ Божий, вона носить у своєму серці тугу за вічністю, за небом.

Це розуміння багатогранно репрезентоване в текстах Г. Сковороди. Мислитель-мандрівник, неспійманий світом, «втілення глибини й безміру української душі» [7, с. 6], він усією своєю творчістю і своєю життєвою поставою втілював філософію свободи, виходу за межі в безмежне. Народившись у епоху бездержавності, зруйнування козацької вольниці й утисків українства, Г. Сковорода підсвідомо шукав шляхів виходу з кризи, які вбачав передусім не в усуненні зовнішніх обмежень, а в осягненні людиною внутрішньої свободи. Цей процес він називав «безперервним стремлінням» думки до Божого миру і свободи духа [6, с. 524]. Стислим віддзеркаленням філософських поглядів автора стали поетичні твори, передусім збірка «Сад божественних пісень», де в художній формі символічних образів, афористичних розмислів і алегорій висвітлена діалектика меж і безмежжя, розгорнута в координатах простору, часу й людської екзистенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глибину діалектичного осягнення людського буття, репрезентовану в текстах Г. Сковороди неодноразово підкреслювали вчені. За Л. Ушкаловим, діалектичність (антитетичність) – «одна з найхарактерніших рис сковородинської методи осягнення Абсолютного» [8, с. 747]. Філософ використовує діалектичні роздуми для розкриття суперечностей, що існують у людині та світі. Він протиставляє «видиму та невидиму природу в космосі, зовнішню та внутрішню людину в людині, буквальний і символічний сенс у Біблії» [8, с. 750], а також простежує, як ці протилежності можуть бути об'єднані в гармонії.

Детальний розгляд сковородинської антитетики репрезентований у книзі Д. Чижевського «Філософія Г.С. Сковороди» (1934), де автор аналізує діалектичну методику мислення письменника та визначає її основні джерела, якими є античний та християнський платонізм, новозавітна символіка й антитетика бароко. Із сучасних праць можна виокремити монографію О. Кирилюка «Християнська філософія вічності та часу у творах Григорія Сковороди» (2022) та книгу Л. Софронової «Три світи Григорія Сковороди» (2002), де в діалектичному ключі досліджені різні вияви темпоральності в творах мислителя; статті О. Яковлевої та О. Шикули, в яких розглянуті діалектичні модуси людської екзистенції, зокрема єдність ідеального та матеріального (духу, душі і тіла). Водночас названі праці висвітлюють сковородинську діалектику передусім у філософсько-світоглядному ключі.

Літературознавчі студії цього питання представлені розвідками І. Ісіченка, Г. Ноги, Г. Токмань, Н. Левченко, Н. Нестеренко, Т. Шевчук, Л. Ушкалова, присвяченими аналізу рецепції у творах Г. Сковороди часово-просторових реалій, зокрема й у руслі антитетики бароко. Усе ж, тема художньої репрезентації діалектичного світобачення у текстах письменника досі залишається невичерпаною. Вагомим у цьому контексті є дослідження інтерпретації меж і безмежжя у поетичній збірці «Сад божественних пісень», яку можна вважати сконденсованим втіленням основних ідей мислителя.

Постановка завдання. Отже, мета цієї розвідки – проаналізувати специфіку естетичного втілення діалектики меж і безмежжя у збірці «Сад божественних пісень». Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: окреслити основні форми вияву діалектики меж і безмежжя в поезіях збірки; охарактеризувати своєрідність авторського трактування цих реалій; описати художні засобами поетичної мови, залучені для висвітлення цих понять.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи основні елементи діалектичного мислення українського філософа, Д. Чижевський виокремлює дві складові: антитетику і принцип коловороту, зазначаючи, що в текстах письменника ці обидва принципи проявлені «в парадоксально загостреній формі» [10, с. 9]. Вслід за Платоном, Августином Аврелієм, Томою Аквінським Григорій Сковорода розвиває ідею про дві природи сущого. На думку письменника, весь світ пронизують дві натури: видима й невидима. Протилежні за суттю, вони перебувають в діалектичній єдності між собою. Філософ виокремлює два світи, що формують єдиний: «*Мїр видный и невидный, живый и мертвый, цѣлый и сокрушаемый*» [6, с. 737]. Перший є ризою, другий – тілом; перший – тінню, другий – деревом; перший – матерією, другий – іпостассю, ідеальною основою матерії. Обидва ці світи (видимий і невидимий, обмежений і безмежний) поєднані в довкіллі і в людині.

Намагаючись вербально окреслити граничність першого (видимого) світу, Г. Сковорода вживає слова «*Предѣл, Черта, Край*» [6, с. 513], «*Начало*», «*Конец*» [6, с. 735], «*Граница*» [6, с. 738], тоді як просторову й темпоральну безмежність другого (невидимого) втілюють лексеми «*Безконечность*» [6, с. 738], «*Вѣчность*» [6, с. 1372], а також емблематичні образи *кола* [6, с. 537], *круга*, *колеса* [6, с. 579], що маніфе-

стують ідею циклічності, коловороту. Власне, «*Безначалним Началом*» [6, с. 524], «*никоею Пространностїю не Ограниченным*» [6, с. 333], і «*всякія кончины концом безконечным*» [6, с. 586] мислитель називає Бога, алюзійно інтерпретуючи біблійний текст Одкровення: «Я альфа і омега, початок і кінець… Вседержитель» (Од. 1:8) [5, с. 304].

Релігійно-філософська візія світу, окреслена крізь призму ключових образів-антиномій, втілена й у збірці Г. Сковороди «Сад божественних пісень» (1785). Вона об'єднала твори, написані протягом другої половини життя автора, і стала підсумком не лише «перейденого шляху» [2, с. 55], а й філософських ідей, висловлених у трактатах. Діалектика меж і безмежжя чітко оприявнена в книзі у трьох аспектах: просторовому, темпоральному й екзистенційному.

Так, у **просторовому** аспекті її найповніше репрезентує символічне протиставлення двох локусів: ***міста і природи***, а також ***граду земного*** («міра») ***і граду небесного*** (Божого Царства). Перший постає втіленням матеріального, другий – ідеального світу. Як бароковий мислитель, Г. Сковорода чітко розмежовує два локуси. Перший маніфестує обмежений простір, царину превалювання гріха, матеріального комфорту, другий – простір відкритий, вільний, сферу обітування духа.

Топос ***міста***, сповненого галасу, пороку, суєти узагальнено виведений у 10-й пісні, відомій під назвою «Всякому го́роду нрав и права». Тут «го́род» – це замкнутий простір, де діють часто суперечні Божим законам закони світу: гонитва за статками, славою, чинами («*Петр для чинов угли панскії трет. / Федька купец при аршині все лжет…*» [6, с. 60]) і панує найбільше джерело поневолення – гріх («Хто чинить гріх, гріха невольник» (Ів. 8:34) [5, с. 122]). Семантично споріднений із топосом міста й образ гріховного світу («***міра***»), виведений у 14-й пісні. Автор алегорично порівнює його з океаном, морською безоднею, пекельною прірвою [6, с. 64–65], здатною легко поглинути того, хто необачно пірнув у її хвилі. Як і образ міста – «*премноголюдного*» [6, с. 63], «*богатого*», «*высокого*» [6, с. 62], так і образ «міра» – «*прескверного*» [6, с. 53], «*прелестного*» [6, с. 67] «*безсовѣтного*» [6, с. 70], наділений у поезіях виразною негативною конотацією. В контексті діалектики меж і безмежжя він втілює обмежений простір, який, вдавано обіцяючи людині безмежжя можливостей, насправді, штовхає її душу в ярмо неволі.

У символічному світі поезій просторовою альтернативою локусам міста й «міра» є ***природа***, її чистота і простота, свобода і неосяжність, втілені в ідилічних картинах довкілля. Умиротворені, просвітлені пейзажі гірських вершин, квітучих полів, садів, лугів формують візію того гармонійного вільного світу, де особа може вповні бути собою. Якщо «*города славны, высоки*» [6, с. 62] занурюють серце в «*горьку неволю*» і «*море печалей*», – стверджує ліричний герой 12-ї пісні, – то тільки на лоні природи й у гармонії з нею можна віднайти істинний спокій і щастя: «*В тебі жизнь увеселенна. В тебі покой, тишина*» [6, с. 62].

Г. Сковорода виводить опозиційні пари ***міста і гір, міста і діброви, полів, садів*** (2, 3, 12, 13-а пісні), де останні уособлюють безмежність і гармонію первісного топосу раю. Цей символічний паралелізм латентно описаний у 13-й пісні, що поетизує красу української природи: «*Ах поля! поля зелены! / Поля цвѣтами распещренны!.. / Ах вы вод потоки чисты! / Ах вы берега трависты! / Ах ваши волоса! вы кудрявые лѣса…*» [6, с. 63]. Перераховуючи цілу низку природніх топосів (поля, долини, яри, пагорби, кургани, ліси, сади) й уміло залучаючи щедру палітру зорових та звукових образів (світло «*денниці*», сонця; мелодії птахів, музика «*свирѣлі*»), Г. Сковорода візуалізує буколічну картину первісного едему, того безграничного первозданного світу, що в поетичній уяві філософа протилежний до обмеженого географічними кордонами і людськими законами топосу міста [6, с. 63]. Цікаво, що суголосну антитетику репрезентує не лише поетична образність, а й афористична максима однієї з байок: «*Кто родился к тому, чтоб Вѣчностью забавляться, тому пріятнѣе жить в Полях, Рощах и Садах, нежели в Городах*» [6, с. 158].

В образно-символічній системі збірки топосам міста і «міра» протиставлена не лише природа, але й чиста людська душа, асоційована з небесним містом, храмом Святого Духа («*Сам ты град, з души вон выгнав яд. / Святому Духу храм и град*» [6, с. 71]), Божим градом і садом («*Душа его – Божій град. Душа его – Божій сад*» [6, с. 54]) (20-а, 3-я пісні). Прикметно, що в наведених рядках знову присутній образ міста, граду, але це вже не ***світське місто*** – простір гріха і суєти, а ***небесний град*** – Боже Царство. Мислитель асоціює його не лише з раєм і небом як з ідеальною сферою обітування Бога (2, 5, 20-а пісні), а й із найсокровеннішими глибинами серця (1, 3, 20-а пісні). В цьому сенсі Боже місто протиставляється місту земному як безмежний простір простору обмеженому, царство свободи царству поневолення, біблійний Єрусалим Вавилону, тощо.

Екзистенційний порив людської душі в безмежне, тугу за вічністю, за небом алегорично

втілює в віршах ***хронотоп дороги***. Це не лише зримий шлях, дорога в реальному, видимому просторі, як у 25-й і 26-й піснях, а й нематеріальний шлях думки у невидимому просторі уяви. Найчастіше він об'єктивується в динаміці ***сходження на вершину***. У поезіях це сходження «*на горы, гдѣ правда живет Свята*» [6, с. 52], або ж лет «*вышше небес, вышше гор*» [6, с. 72]. У теорії М. Еліаде цей висхідний рух символізує вихід за межі в безмежне, заглиблення «в міфічну мить творення Світу» [1, с. 212]. У Г. Сковороди він характеризується легкістю (лет, біг, порив), блискавичною зміною локацій «*Небо, земля… звѣзды*» [6, с. 72], «небеса… *И преисподняя вся*» [6, с. 72], «*коперниковски сферы… сердечныя пещеры*» [6, с. 81–82], а сама душа, що здійснює цей рух, порівнюється з орлом, оленем, кораблем-вітрильником [6, с. 61, 72, 78]. Описані динаміка, легкість, рух угору (або ж в глибину серця) знаменують не що інше, як порив у безмежність, у сферу свободи духа, де панують щастя, мир і гармонія.

Оригінальне поетичне осмислення меж та безмежжя репрезентує і другий, **темпоральний** аспект, де діалектика цих понять окреслена в координатах ***часовості й вічності***, ***швидкого і сповільненого*** (наближеного до вічності) ***часотривання***. Як і Августин Аврелій, Г. Сковорода протиставляє ***час і вічність*** як мінливе незмінному, обмежене безмежному. На думку українського філософа: «*Вѣчность и время един состав суть, но не едино: одно – свѣт, другое – тьма; одно – добро, другое – зло; одно – глава, другое – хвост*» [6, с. с. 1372]. За Г. Сковородою, вічність – це те, що й Бог, те, що й істина [6, с. 214–215]. Вона – невидима основа видимого світу, його правдива сутність. Якщо час постає «мірою земної тривалості – космічної та історичної», виміром земного життя людини, то вічність «позначає тривалість, що перевершує людську міру» [3, с. 7, 12]. Уже починаючи від неоплатоніків відмінність часу й вічності визначалася тим, що час пов'язувався «з мінливістю, рухом, виміром, а вічність – зі статикою, нерухомістю, незмінністю» [4, с. 221], а у християнській традиції – з Божою безмежністю, повнотою.

У поетичному світі збірки «Сад божественних пісень» наведений антагонізм меж і безмежжя, часу і вічності ілюструють два протилежні ритми часоплину. Перший – сповільнений, наближений до вічності, майже розчинений у ній, своєрідний ***час-adagio***. Його характеризують «*покой, тишина»* [6, с. 62]. Це ритм, притаманний природі: полям, гаям, дібровам, де плин хвилин мовби розчинений у райському безмежжі. «*Не пойду в город богатый. Я буду на полях жить. / Буду вѣк мой коротати, гдѣ тихо время бѣжит*» [6, с. 62]., – декларує ліричний герой у 12-й пісні. Суголосний мотив втілюють 3, 13, 18-а пісні, де опис тихого тривання часу серед безкраїх полів і зелених садів втілює образ сповільненого часу-adagio. Його настроєвими домінантами є «спокій», «мир», «радість», загалом усе те, що характеризує райський стан, Божу вічність.

Протилежним до цього сповільненого ритму часотривання є темп, наближений до шаленого ритму світу, – своєрідний ***час-presto***. Виведений у 8, 14, 16, 17-й піснях, він, на відміну від попереднього, швидкий, прискорений. Його виразниками постають образи вітру, бурі, водної стихії, як-ось у 16-й пісні: «*О прелестный мір! Ты мнѣ окіан, пучина. / Ты мрак, облак, вихр, тоска, кручина*» [6, с. 67]. Простором присутнення цього часу є вже не тихі картини природи, а шумливий вир світу, зіставлений із розбурханим океаном та окреслений через концепти «не-миру», «хвилювання», «печалі».

Протилежні за суттю, ці два темпоральні ритми (adagio і presto) символічно втілюють два модуси буття – вічне і плинне, безмежне й обмежене.

Авторське розуміння швидкоплинності часу і скороминущості людського життя містко увиразнюють також поетичні афоризми: «*Лутче час честно жить, неж скверно цѣлый день»* [6, с. 74]; «*Не красна долготою, но красна добротою, / Как пѣснь, так и жизнь*» [6, с. 85].

Час у віршах «*исполняется*» [6, с. 54], «*грядет*» [6, с. 57], «*бѣжит*» [6, с. 62], може бути використаним і змарнованим, «*в пользѣ*» і «*без плода*» [6, с. 774]. Сама ж невловима фактура його тривання виписана не лише реалістично (через найменші і найбільші одиниці часоплину), але й символічно (через паралелізм буттєвих етапів пшеничного колосу і людського життя).

Символічного окреслення набуває й образ вічності. Її знаково втілює не тільки винесений у заголовок збірки образ саду-раю, який позначає «повноту життя, що переходить у вічне перебування з Богом» [2, с. 57], а й алюзійно присутній у текстах емблематичний образ кола, «*безконечного Колеса Божія Вѣчности*» [6, с. 579]. У поезіях це і коло добового циклу, і коло пір року, і коло свят церковного календаря, а також сам образ Бога, в якому, мов у колі, сходяться кінці й початки.

Описуючи час, що переходить у вічність (життя людини), і вічність, що оприсутнюється в часі (містерію Різдва), Г. Сковорода концепту-

алізує власне розуміння діалектики меж і безмежжя, виражене в темпоральних реаліях.

Не менш вагомий і третій аспект її реалізації – **екзистенційний**. На думку Д. Чижевського і В. Ерна, у центрі уваги Г. Сковороди насамперед перебуває людина [10, с. 104]. Спроектована на людське буття діалектика меж і безмежжя містко втілена в опозиції ***життя і смерті***, а радше в поетично-філософській інтерпретації біблійної тріади ***життя, смерті й воскресіння***. Властиво, християнська екзегетика є основним підґрунтям для художнього трактування цих понять.

Цікаво, що у світлі поетичної філософії Г. Сковороди концепт ***смерті*** не має характерного трагічного наповнення. Навпаки, він часто осмислений персоніфіковано-гротескно, як у 10-й пісні, де виведений образ «*замашної коси*», що не щадить «*и царских волосов*», але цілком невладна над тими, «*чія совѣсть, как чистый хрусталь*» [6, с. 61]. Вслід за Сократом, Платоном та християнськими містиками, Г. Сковорода трактує смерть передусім не як фізичну межу людського життя, а як двері в безмежність, як «звільнення безсмертної душі від обмеженого тілесного існування» [9, с. 589].

Ця думка чітко окреслена вже в 1-й пісні, де страху смерті протиставлено чисту совість як запоруку вічного життя. Поет розрізняє дві смерті: ***фізичну і духовну***. Першу, яка звільняє людину від ярма тілесності, він називає «*святою*». Ця «*смерть есть святая, кончит наша злая, / Изводит злой войны в покой!*» [6, с. 52]. Натомість другу, духовну, Г. Сковорода називає «*лютою*», «*живою*», оскільки вона губить вічну людську душу. Джерелом цієї смерті, як і в Біблії, є гріх: «*...грѣх-то смерть родит! живу смерть наводит… О смерть сія люта!*» [6, с. 52]. Саме тому, заперечуючи страх фізичної смерті, автор закликає остерігатися духовної. Звідси походить домінантний мотив збірки – боротьби з гріхом і очищення серця. Виразно виписаний у 3-й пісні («*Щаслив тот и без утѣх, кто побѣдил смертный грѣх*» [6, с. 54]), він рефренно актуалізований у 1, 2, 10, 20-й поезіях, у фокусі художньої уваги яких – чиста, незаплямована совість, яка не боїться ні наклепів, ні бомб [6, с. 71], ні навіть смерті [6, с. 61].

Подібно, як і в філософії М. Гайдеггера правдиве розуміння смерті відкриває правдиве розуміння життя і автентичність особи, так і в поетичних рефлексіях Г. Сковороди образ смерті (фізичної й духовної) увиразнює авторське трактування ***життя***, яке він також розмежовував на ***духовне***, «райське», «святе» [6, с. 52, 62] і ***тілесне***, «суєтне», «пристрасне» [6, с. 75, 84]. Властиво, істинним вважав лише перше, закорінене в Бозі.

Світогляд Г. Сковороди христоцентричний у своїй основі. Саме тому для ліричного героя збірки життя – це Христос. Жити – це померти для гріха і жити для Христа, того, який для нас помер і воскрес. Цей мотив поет наскрізно виписаний в численних поезіях збірки: «*Христе, жизнь моя, умерый за мя!.. / Живу тебѣ мой свѣт*» [6, с. 52]; «*О отрасле Давидовска! Ты брег мнѣ и кифа, / Ты… жизнь…*» [6, с. 67]; «*Пусть весь мір отбѣжит! / Я буду в тебѣ жить, / О Іисусе!*» [6, с. 57], і ін.

В символічному сенсі наведений мотив тісно пов'язаний з біблійною містерією ***воскресіння***, втіленою в образі розіп'ятого й воскреслого Христа. Просвітлений вірою, зір митця бачить під зовнішньою крихкістю внутрішню міць воскресіння, «*под смертью – жизнь без лѣт*» [6, с. 57, 58]. Саме в Ісусі Христі, стверджує ліричний герой 7-ї пісні, душа віднаходить ліки від гріха і зцілення від духовної смерті. Автор називає це воскресінням душі, порівнюючи з «золотим віком» [6, с. 52], воскресінням природи від зимового сну [6, с. 53], або ж новим життям зернини у колосі [6, с. 57].

Загалом, описуючи діалектику меж і безмежжя в контексті людської екзистенції, Г. Сковорода апелює до концепції двох натур створіння: видимої (обмеженої) та невидимої (безмежної). Вони притаманні не лише макрокосму, а й мікрокосму, людині. Як слушно зауважував Д. Чижевський, людська істота в творах філософа мислиться подвійно, як така, що «складається з "зовнішности" тіла та з поверхні душі, та з захованої в тілі й під душею "правдивої", "внутрішньої", "дійсної" людини» [10, с. 104], яка, на думку письменника, і є «істинною людиною» в людині, Божим образом у ній. «*Бренный кумир*, – пише Г. Сковорода, – *ограничен, заключаем тіснотою. Духовный же ЧЕЛОВІК єсть свобод. В высоту, в глубину, в широту літает безпредѣлно*» [6, с. 791]. В символічній риториці збірки цю ідею втілює 5-а пісня, де йдеться не лише про таємницю народження Христа, а й про таємницю народження і зростання в людині досконалої людини, «*мужа совершенна*», як писав поет: «*Поколь в мужа совершенна / Взросши, возможем блаженна / Самаго Бога вкусить*» [6, с. 56]. Для цієї нової людини не страшна навіть кончина, оскільки фізична смерть є смертю лише тілесної, а не духовної людини, серце якої закорінене в Бозі, а отже у вічності. Таким чином те, що в матеріальному світі уособлює межу – смерть,

у світлі християнського світогляду стає лише брамою в безмежність, оприявнюючи «таїну воз'єднання іманентного і трансцендентного, людського і божественного» [9, с. 589].

Висновки. Отже, осмислюючи світ і життя людини в координатах меж і безмежжя, Г. Сковорода розглядає їх крізь призму топографічної, темпоральної й екзистенційної площин. У збірці цю діалектику втілюють полярні образи міста і природи, часу і вічності, смерті і життя. Інтерпретуючи їх, мислитель незмінно апелює до ідеї двох (видимої та невидимої) натур творіння. Водночас окреслені антиномії існують у текстах не відокремлено, а взаємонакладаються, проникають одна в одну, формуючи діалектичну панораму дійсності. Автор широко залучає місткі образи-символи, розгорнуту антитетику й метафоричність, алегоричність та афористичність вислову. Як філософ-богослов Г. Сковорода протиставляє граничності людського існування віру в безмежне і трансцендентну надію воскресіння, що одуховнює божественним смислом простір, час і все життя.

Перспективним напрямком продовження студій у заданій сфері є дослідження інтерпретації меж і безмежжя в прозових творах Г. Сковороди, а також компаративний аналіз художньої рецепції діалектики цих понять у творчості філософа й інших українських барокових авторів того часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. / пер. Г. Кьоран, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. 592 с.

2. Ісіченко І. Сакральний простір «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди. *Слово і Час*. 2013. № 1. С. 52–63.

3. Кирилюк О. Християнська філософія вічності та часу у творах Григорія Сковороди : монографія. Київ–Одеса, 2022. 172 с.

4. Копистянська Н. Час / художній час : до питання про історію поняття і терміна. *Вісник Львівського університету: Серія філологічна*. Львів, 2008. Вип. 44. Ч. І. С. 219–229.

5. Новий Завіт / перекл. о. І. Хоменка. Львів : Свічадо, 2013. 712 с.

6. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків–Едмонтон–Торонто : Майдан, 2011. 1400 с.

7. Ушкалов Л. Передмова. Сковорода Г. Буквар миру. Книга для сімейного читання. Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. С. 5–7.

8. Ушкалов Л. Григорій Сковорода : семінарій. Харків : Майдан, 2004. 776 с.

9. Філософський енциклопедичний словник / ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 744 с.

10. Чижевський Д. Фільософія Г. С. Сковороди. Варшава : Праці Українського Наукового Інституту, 1934. Т. 24. 233 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 821.161.2:159.9
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.34

КОНЦЕПТОСФЕРА ЖИТТЯ ТА СМЕРТІ У «ВІРШАХ З БІЙНИЦІ» МАКСИМА КРИВЦОВА

THE CONCEPTUAL SPHERE OF LIFE AND DEATH IN *"POEMS FROM THE EMBRASURE"* BY MAXIM KRYVTSOV

Старостенко Т.М.,
orcid.org/0000-0003-2343-105X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології, докторантка кафедри української літератури
та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Дослідження присвячене аналізу концептів життя і смерті у збірці «Вірші з бійниці» Максима Кривцова, яка репрезентує досвід війни зсередини, з позиції безпосереднього учасника бойових дій. Метою є реконструкція концептосфери життя та смерті через ідентифікацію вербальних репрезентантів, аналіз структурних компонентів концептів і вияв їхніх трансформацій у межових екзистенційних ситуаціях. Концепт ЖИТТЯ у поетичному ідіостилі Кривцова реалізується через маркери повсякденності, соматичну образність і сенсорну конкретику, що утверджує матеріальну присутність суб'єкта. Кулінарні деталі (торт без пальмової олії, лате з мигдальним молоком) функціонують як мнемонічні якорі довоєнної нормальності й компенсаторний механізм психологічного опанування реальності. Образний рівень концепту вибудовується через флоральну символіку, теплу хроматику, метеорологічну м'якість буття. Життя постає як лімінальний стан між буттям і небуттям, де цінність набувають елементарні акти існування – дихання, спокій, близькість. Концепт СМЕРТЬ розгортається через діалектику деперсоналізації та реперсоналізації, тілесну конкретність і синестетичну повноту. Бюрократична редукція загиблих до номерів протиставляється практиці іменування через позивні як формі опору анонімності. Метафорика тілесності, аграрні та біблійні алюзії осмислюють смерть як медіум існування, всепроникну субстанцію, водночас трагічну і катартичну. Поетична мова Кривцова функціонує як інструмент вербалізації межового досвіду війни, поєднуючи документальну достовірність і метафоричну медіацію травми. Концептосфера життя та смерті постає динамічною системою, що відбиває екзистенційну кризу сучасної людини.

Ключові слова: гранична екзистенційна ситуація, танатологічна образність, поетичний ідіостиль, лірична суб'єктність, побутова деталь, документальність, метафорична медіація.

The article deals with the analysis of the concepts of life and death in the poetry collection *Verses from the Embrasure* by Maksym Kryvtsov, which represents the experience of war from within, from the perspective of a direct participant in combat line. The aim is to reconstruct the conceptual sphere of life and death through the identification of verbal representations, the interpretation of the structural components of these concepts, and the exploration of their transformations in borderline existential situations.

The concept of LIFE in Kryvtsov's poetic idiolect is manifested through markers of everydayness, somatic imagery, and sensory concreteness that affirm the material presence of the subject. Culinary details (such as a cake without palm oil, or a latte with almond milk) function as mnemonic anchors of pre-war normality and as compensatory mechanisms for psychological control over reality. The figurative level of the concept is built through floral symbolism, warm chromatic tones, and meteorological imagery of gentleness. Life appears as a liminal state between being and non-being, where elementary acts of existence like breathing, calmness, closeness that acquire supreme value.

The concept of DEATH unfolds through the dialectic of depersonalization and repersonalization, corporeal concreteness, and synesthetic fullness. The bureaucratic reduction of the dead to numbers is contrasted with the practice of naming through call signs as a form of resistance to anonymity. The metaphoricity of corporeality, along with agrarian and biblical allusions, interprets death as a medium of existence as an all-pervading substance that is both tragic and cathartic.

Kryvtsov's poetic language functions as a tool for verbalizing the liminal experience of war, combining documentary authenticity with metaphorical mediation of trauma. The conceptual sphere of life and death emerges as a dynamic system reflecting the existential crisis of the modern human being.

Key words: borderline existential situation, thanatological imagery, poetic idiolect, lyrical subjectivity, everyday detail, documentary mode, metaphorical mediation.

Постановка проблеми. Реконструкція дійсності й підміна «затишного» макропростору екстремальним, ініційована кордонною датою 24 лютого 2022 року, спричинила потужну художню рефлексію, що актуалізується в множинних дискурсивних і репрезентаційних практиках. Ця трансформація спричинила кардинальну переакцентуацію базових екзистенційних категорій, що призвело до актуалізації концептосфери ЖИТТЯ та СМЕРТІ як домінантної семантичної площини сучасного художнього дискурсу. Перебування в безпосередній близькості до межі між БУТТЯМ і НЕБУТТЯМ активувало фундаментальні онтологічні питання про сутність

існування, межі людського, природу реальності. До того ж у сучасній українській літературі зберігається відкладена реакція на злам століть *(fin de siècle)*, що послідовно віддзеркалює каскадні трансформації: перехід у новий міленіум, занурення у глобальну цифрову еру та, нарешті, входження в епоху множинності локальних конфліктів, які детермінують глобальну переконфігурацію світоустрою. Ця багатошарова темпоральність маркує кризу легітимності традиційних аксіологічних систем і нормативних порядків, що втратили свою операційну спроможність.

«Вірші з бійниці» Максима Кривцова репрезентують особливий модус літературного висловлювання, де поетична рефлексія конституюється в умовах безпосереднього перебування в епіцентрі воєнного конфлікту, що детермінує радикальну трансформацію як семантичних, так і прагматичних параметрів тексту. Локус бійниці постає не лише топографічним маркером, а специфічним хронотопом, що генерує множинні онтологічні напруги: між імперативом свідчення та апорією репрезентації травматичного досвіду, між інтенцією збереження суб'єктності й експансією дегуманізуючого насильства, між герменевтичним пошуком сенсу та зіткненням з іредуцибельним абсурдом деструкції. Дослідження концептосфери життя та смерті у цій збірці дозволяє експлікувати специфіку поетичної мови в умовах екзистенційної межі, верифікувати трансформації ліричного суб'єкта під впливом травматичного досвіду, а також реконструювати механізми естетичної сублімації та символічної трансмутації екзистенційного жаху.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю формування нової епістемологічної та методологічної оптики для аналізу сучасної воєнної поезії, що вимагає конвергенції дослідницьких підходів танатології, *trauma studies*, екзистенційної феноменології, лінгвоконцептології та теорії літературного свідчення *(testimonio)*. Поетична творчість Максима Кривцова, де органічно синтезовані автентичність документального свідчення та висока естетична рефлексивність, постає як епістемологічно значущий матеріал для дослідження процесів концептуалізації, вербалізації та естетичної трансфігурації межового досвіду в парадигмі сучасної української літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроба естетичної рецепції травматичного досвіду через механізми упорядкування «хаосу довколишнього буття» шляхом конструювання «впорядкованого внутрішнього космосу особистої рецепції та оцінки» здійснена Галиною Матусяк у публікації «Міфологічні сценарії у збірці Максима Кривцова «Вірші з бійниці» (2024), де дослідниця, послуговуючись термінологічним апаратом «міфологічного сценарію» з опертям на концептуальну монографію Ю. Вишницької, аналізує інтертекстуальні коди, міфологічні та неміфологічні домінанти у поетичному дискурсі Максима Кривцова [6, с. 69-74]. Робота експлікує питання імплікації біблійних сюжетів, образів та мотивів в інтертекстуальне поле збірки, оперуючи такими концептами, як «Марія», «Магдалина», «на Голгофі», «Хесус», а також проблематизує аспект «розуміння Бога». Утім, заявлений «міфологізм» у даному дослідженні редукується виключно до біблійної парадигми, що звужує інтерпретаційне поле тексту.

Натомість у статті «Homo viator у поезії Максима «Далі» Кривцова (на матеріалі збірки «Вірші з бійниці»)» (2025) О.С. Деркачова здійснює аналіз екзистенційного шляху воїна крізь призму літературного архетипу дороги [1, с. 85-97]. У публікації акцентовано процес реміфологізації християнських образів та символів, «що пов'язана з бажанням ліричного героя надати простору, в якому він перебуває, сакральних ознак, відчути захист під час мандрівки, з якої повернення важке і майже нереальне» [1, с. 85]. Попри безсумнівну цінність зазначених досліджень, вони зосереджені на окремих аспектах поетики Максима Кривцова (міфологічному інтертексті, причому неповному, обмеженому лише біблійністю, в той час, коли він значно ширший, та архетиповій структурі шляху), залишаючи поза увагою фундаментальну проблему концептуалізації базових екзистенційних категорій.

Таким чином, питання концептосфери життя та смерті у «Віршах з бійниці» Максима Кривцова залишається недослідженим у вітчизняному літературознавстві. Наявні роботи не розглядають системної взаємодії концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ як центральної смислотворчої опозиції, що структурує весь семантичний простір збірки, не аналізують специфіки вербалізації цих концептів у дискурсі граничної ситуації, а також не простежують трансформації танатологічних уявлень під впливом безпосереднього досвіду воєнного конфлікту. Відсутній комплексний аналіз лінгвокогнітивних механізмів репрезентації життя та смерті, їхніх понятійних, образних та ціннісних складників у поетичній картині світу автора. Не з'ясовано, яким чином концептосфера життя та смерті корелює з іншими семантичними домінантами тексту (простір, час, пам'ять, тіло, страх, любов), не виявлено специфіки поетичної мови в артикуляції

граничного досвіду, не верифіковано зв'язок між онтологічною позицією суб'єкта висловлювання та способами концептуалізації буття/небуття. Ця лакуна в дослідженнях актуалізує необхідність системного вивчення концептосфери життя та смерті як ключового інтерпретативного коду для розуміння поетики Максима Кривцова та ширше, для осмислення специфіки художньої рецепції воєнної травми в сучасній українській літературі.

Постановка завдання. Мета дослідження – здійснити системний аналіз концептосфери життя та смерті у збірці «Вірші з бійниці» Максима Кривцова, експлікувати специфіку художньої об'єктивації базових екзистенційних категорій у поетичному дискурсі граничної ситуації та верифікувати механізми естетичної концептуалізації травматичного досвіду воєнного конфлікту. До завдань дослідження входить: 1) ідентифікація корпусу лексико-семантичних, образно-мотивних та символічних репрезентантів концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ у поетичному ідіолекті Максима Кривцова; 2) реконструкція понятійного, образного та аксіологічного компонентів концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ у структурі авторського ідіостилю; 3) експлікація специфіки дискурсивної об'єктивації танатологічних уявлень в умовах безпосередньої іммерсії у воєнний конфлікт; 4) дослідження семантичних та функціональних трансформацій концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ під впливом травматичного досвіду межової екзистенційної ситуації; 5) верифікація характеру парадигматичних та синтагматичних зав'язків концептосфери життя та смерті з іншими семантичними домінантами збірки (простір, час, пам'ять, тілесність, афект страху, любовний дискурс); 6) визначення ролі концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ у конструюванні поетичної картини світу та формуванні модусів ліричної суб'єктності; 7) з'ясування специфіки поетичної мови як медіатора артикуляції граничного екзистенційного досвіду через призму бінарної опозиції буття/небуття.

Виклад основного матеріалу. Поетичний дискурс Максима Кривцова демонструє складну систему вербалізації концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ, що реалізується через множинні лексико-семантичні, образні та мотивні репрезентанти. Ідентифікація ключових репрезентантів концепту ЖИТТЯ може експлікуватися через: 1) соматичні маркери: *«тепле обличчя»*, *«липке тіло»*, *«хвилі її волосся»*, *«серце дівчинки»* [3, «Він переїхав у Бучу…»]; 2) мнемонічні орієнтири: *«пригадую // як довго він підбирав ракурс // коли фотографував букет із волошок»* ; *«поле пам'яті // всіяне // кукурудзою суму»* [3, «На голку війни»], коли пам'ять виступає як простір збереження життя після смерті; 3) інтимність і тілесність: *«рахуй усі зорі на тілі»*, *«як вона дихає»* [3, «Пролети»]; *«долонька»*, *«дитина»* [3, «Я в розголоссі потягів метро»]; 4) еротичну образність: *«тропічним лісом // твого волосся»*, *«зморшками // навколо твоїх очей»*, *«ямочки // твоїх // щік»* [3, «Я стану»]; *«Волосся рікою вогнем пропливає між пальців»* («Волосся рікою вогнем»); 5) сенсорну повноту: *«цілюще повітря // наповнювало мене // наче повітряну кульку»* [3, «Я зустрів свою дівчину»]; *«Жадібно ковтатиму сонячне проміння // допоки не наповнюся»* [3, «Жадібно ковтатиму»]; 6) дитинну оптику: *«дівчинка // що має золотаве // як тонкі млинці // волосся»*, *«читала мені вірш про яблука // про сливи // про груші»* [3, «З неба падає»]; *«Коли мені виповниться шість // я запишусь на плавання»* [3, «Я стану»]; 7) гедоністичну знаковість: *«Я люблю: // Коли щось довго шукаєш і знаходиш»*, *«цілувати шию та коли цілують шию»*, *«макарони-бантики з маслом і смажену картоплю»* [3, «Я люблю…»]; 8) онейричні проекції: *«Я мрію: // Про спокій і тишу. // Про сон до 14-ї. // Про море та серфінг»* [3, «Я люблю…»]; 9) побутові практики як індикатори нормальності: *«ходив на англійську, в тренажерку та на сповіді»* [3, «Він переїхав у Бучу…»]; *«витерти пилюку в кімнатах // випрати одяг // приготувати шарлотку»* [3, «Вона жила поруч із парком»]; *«пироги із чорницею»* [3, «З неба падає»]; *«млинців із солоною карамеллуои // що вона готує»* [3, «Кри-ти-чна»]; *«торт Київський без додавання пальмової олії»* [3, «Скінчиться все»]; *«приймати кожного ранку натщесерце // запиваючи лате з мигдальним молоком»* ; *«домашнє печиво»* [3, «Вітаємо всіх на найжахливішому ток-шоу»]; 10) мрії та проєкти: *«Андрію, про що ви мрієте?»* ; *«Колю, куди б ви хотіли помандрувати? // – Я поїхав би в минуле»* [3, «Вітаємо всіх на найжахливішому ток-шоу»]; 11) урбаністичну топографію мирного життя: *«пісня трамвайної колії»*, *«змію ліній метрополітену»*, *«дефіс моста Патона»* [3, «Скінчиться все»]; 12) темпоральність як обіцянку майбутнього: *«Квітень і липень»*, *«Коли повертаються птахи і квіти»* [3, «Я люблю…»]; *«рахувати дні до літа»* [3, «На вулицях і на полях»]; 13) природну циклічність: *«по весні // відпусти»* [3, «Падає ліс»]; *«Коли падає дощ»*, *«як народжується те, // що було від самого початку»* [3, «А ти і кроку ступити не зможеш»]. Особливої уваги заслуговує кулінарна образність як епістемологічний маркер турботи про життя: деталізація *«торт Київський без додавання пальмової олії»* [3, «Скінчиться все»] не є випадковою – вона маніфестує інтенцію продовження існу-

вання через дбайливе ставлення до здоров'я, що набуває особливої аксіологічної ваги в контексті постійної загрози смерті. Така мікроскопічна увага до якості їжі (відсутність пальмової олії як маркер «правильного» харчування) парадоксально контрастує з макроскопічною невизначеністю виживання у воєнному конфлікті, створюючи іронічну напругу між контрольованим (дієта) та неконтрольованим (смерть). Це свідчить про механізм психологічного опанування: суб'єкт, позбавлений контролю над фундаментальними параметрами буття (життя/смерть), компенсаторно фокусується на контролі над деталями побуту, де автономія ще можлива. Водночас побутові практики (шарлотка, млинці, латте з мигдальним молоком) функціонують як мнемонічні якорі нормальності. Вони не просто позначають фізіологічні потреби, а конституюють символічний простір мирного життя, до якого прагне повернутися травмований суб'єкт. Таким чином, кулінарна образність у Кривцова виконує подвійну функцію: соматичну (турбота про тіло) і семіотичну (кодування пам'яті про довоєнну нормальність).

Образний компонент концепту ЖИТТЯ розгортається через: а) флоральну символіку: *«повертаються птахи і квіти»* [3, «Я люблю…»]; б) хроматичні індикатори теплоти: *«жовте, як пшоно, волосся»*, *«рожеві // гумові чоботи»*, *«рожевий»* колір нігтів і губ [3, ««Марія» «Голгофі»»]; «*багряний»* як колір життєвої інтенсивності («Вона жила поруч із парком»); в) реалізується засобами конструювання флюїдної ідентичності: *«Можливо // я чай // чи чорні незібрані соняхи»*, *«чи земля // чи листя»*, *«Я осінь // ти осінь // він вона воно вони // осінь»* [3, «Падає ліс»], коли відбувається розмивання меж між суб'єктом і світом; г) метеорологічну символіку: *«ранковий туман»*, *«літній дощ»*, *«роса»* [3, «Поміж голосу», «А ти і кроку ступити не зможеш»], де природні феномени як метафори м'якості буття.

Крім того, маніфестація життя актуалізується через: епістолярність як зв'язок: *«Я для тебе листа в цей вечір нарешті пишу»* [3, «Я для тебе листа»]; *«усе гаразд»* [повідомлення в месенджері – Т.С.] [3, «Коли уже мене»]; антитезу очікування – повернення: *«Я приїду // чекай»*, *«не йди // почекай»* [3, «Не минає зима»]; *«доки мій»*, коли використовується присвійний займенник як маркер близькості [3, «Сірий самотній»]; біографічну конкретність: *«народився в Каховці»*, *«ганяв на байку»*, *«мчав на борді»* [3, «Він народився в Каховці»]; деталізовані історії Лідії та Віктора [3, «Лідія»]; культурні практики: *«обираєш кавун»*, *«стукаєш // слухаєш // притуляєшся // наче до лона вагітної дружини»* [3, «Слухаю її нову пісню»].

Понятійний компонент концепту ЖИТТЯ структурується навколо категорій буденності, тілесності та темпоральної континуальності. Життя концептуалізується як сукупність мікропрактик, що набувають екзистенційної ваги в ситуації їхньої втрати: *«зняти шкарпетки, прийняти душ після чергування в бліндажі»* [3, «Я люблю…»]. Парадоксально, але саме війна актуалізує цінність буденного через його дефіцитність. При цьому понятійний компонент ускладнюється апорією присутності: суб'єкт перебуває у стані онтологічної невизначеності між живим і мертвим: *«Хто я // хто?»* [3, «Я в розголоссі потягів метро»]. Таким чином актуалізується криза ідентичності як наслідок травми. Життя концептуалізується як проміжність, ліміальність: *«Поміж голосу // і поміж мовчання // поруч із деревами й комахами»* [3, «Поміж голосу»]. Артикулюється через дихання як базову метафору існування: *«дихай // дихай // дихай»*, *«слухай // як вона дихає»* [3, «Я в розголоссі потягів метро», «Пролети»]. Аксіологічна домінанта зміщується з екстраординарного на елементарне: *«Жити сьогодні це розкіш // дихати – більше»* [3, «Хто не помер сьогодні»]. Ціннісний компонент концепту ЖИТТЯ манифестується через категорії спокою, близькості, простоти: *«Я кожному побажаю: // Спокою і моря»* [3, «Я люблю…»]. Вибудовується аксіологічна домінанта, а саме – збереження людяності в умовах дегуманізації.

Натомість концепт СМЕРТЬ об'єктивується низкою відмінних засобів, наприклад, через: 1) деперсоналізацію жертв: *«тут спочиває номер 234 вічна пам'ять»*, *«тут спочиває номер 457 вічна пам'ять»*, *«тут спочиває номер 451 вічна пам'ять»* [3, «Він переїхав у Бучу…», «Вона мріяла про мандрівку», «Вона жила поруч із парком»]; 2) каталогізацію загиблих: *«Роман «Рокі»»*, *«Льоха «Чорниця»»*, *«Коля «Кора»»* [3, «На голку війни»], де ім'я працює як спротив анонімності; 3) числову прогресію: *«Один… // Два… // Три… // Чотири… // І так до тридцяти // чи до нескінченності»* [3, «На голку війни»], коли відбувається математизація жаху; 4) колірну символіку: *«Я йду по чорній вулиці // на чорне світо // чорні машини»*, *«чорні люди»*, *«чорні риби»*, *«чорні очі // і бачу чорні сни»* [3, «Я йду по чорній вулиці», «Моя любов»]; 5) метафізичну присутність: *«На дорогах // і городах // тіла»*, *«посівна»* [3, «На дорогах»], коли смерть мислиться як врожай; 6) пакування тіл: *«Перевантажуємо тіло «В.» // він тепер десь 50 см на 50 см // замотаний в ноші»*; *«хлопці загорнуті у чорні пакети // в останню, жахливу темряву»* [3, «Перевантажуємо тіло»]; 7) торографію смерті: *«На вулицях і на полях // з'являлись нові Голгофи»*

[3, «На вулицях і на полях»]; 8) тактильність смерті чи ольфакторику: *«приходиться доторкатись до тіл // вони теплі та м'які // наче одяг»* (там само); *«руки досі смердять»* [3, «Перевантажуємо тіло»]; 9) танатологічні метафори: *«як ніч убиває день // як осінь убиває літо»* [3, «Вона жила поруч із парком»]; 10) екзистенційне зупинення: «*Зупиняється серце // зупиняється світ»* [3, «А ти і кроку ступити не зможеш»]; *«Моє серце давно не б'ється // витікає, як річка»* [3, «Моє серце давно не б'ється»]; 10) інструменталізацію насильства: *«розіпнули чергою кпвт»* [3, «Вона жила поруч із парком»]; *«касєткою»*, *«уламок глибоко проник у череп // розпороло живіт // і відірвало два пальці»* [3, ««Марія» «Голгофі»»]; 11) фрагментацію ідентичності: *«обличчя розірване навпіл // немає лівої руки // зникла нога»* ; *«людина зникає // розвіюється // як квітка»* [3, «Перевантажуємо тіло»]; 12) розмірність: *«розміром 50 см на 50 см»*, *«розміром, наче великий наплічник»* [3, «Перевантажуємо тіло»], у чому спостерігається редукція людини до вантажу; 13) граничність ситуації: *«голова // залита кров'ю // а ноги // перебиті // обмотані турнікетами», «попереду – мінне поле // позаду прилітають снаряди»* [3, «Коли твоя голова»]. Як наслідок, концепт СМЕРТЬ у поетичному дискурсі Максима Кривцова конституюється через діалектику деперсоналізації та реперсоналізації: бюрократична анонімність (*«номер 234»*) компенсується іменуванням через позивні (*«Роман «Рокі»»*, *«Льоха «Чорниця»»*), що маніфестує етичний опір знеособленню смерті. Специфіка вербалізації танатологічного досвіду полягає у синестетичній повноті репрезентації (тактильність, ольфакторика, візуальність), що трансформує смерть із абстрактної категорії у конкретний сенсорний досвід. Особливо показова геометризація тіла (*«50 см на 50 см»*) як механізм психологічного дистанціювання через раціоналізацію: вимірювання редукує травматичну реальність до керованих параметрів. Водночас аграрна метафорика (*«посівна»*, *«врожай»*) натуралізує масову смерть, вписуючи її у циклічність природних процесів, що свідчить про спробу надати сенсу насильству, що його позбавлене. Таким чином, концепт СМЕРТЬ функціонує як семантичне поле напруги між необхідністю свідчення (документальна точність) та неможливістю адекватної репрезентації травми (метафорична опосередкованість).

Відтак понятійний компонент концепту СМЕРТЬ конституюється через анонімність, масовість, механістичність. Смерть постає не як індивідуальна подія, а як серійна деструкція, що редукує особистість до номера: *«тут спочиває номер 176 вічна пам'ять // тут спочиває номер 201 вічна пам'ять // тут спочиває номер 163 вічна пам'ять // тут спочиває номер 308 вічна пам'ять»* [3, «На вулицях і на полях»], а також через всепроникність: смерть розуміється не як подія, а як медіум, субстанція, що заповнює простір. *«пахло на вулицях // тишею жахаючою»*, *«чорне небо»*, *«чорні люди»* [3, «Я йду по чорній вулиці»], де смерть відчувається як тотальна присутність. Ціннісний компонент концепту СМЕРТЬ також амбівалентний: смерть може сприйматися як несправедливість: *«його спалили живцем»* [3, «На голку войни»] та водночас як необхідність помсти: *«я рахую імена тих // за кого потрібно помститись»* [3, «На голку войни»]. Танатологічна аксіологія ускладнюється мотивом втоми: *«Чорне море соняхів // прийми мене // я втомився чекати»* [3, «На голку войни»].

Водночас образний компонент концепту СМЕРТЬ реалізується через: а) біблійну алюзивність: *«нові Голгофи»*, *«кулі замість цвяхів»*, *«артилерія замість списів»* [3, «На вулицях і на полях»], працюючи на сакралізацію травми через християнську парадигму жертви; б) знову метафорику природних циклів, як це і з концептом ЖИТТЯ: *«як ніч убиває день // як осінь убиває літо»* [3, «Вона жила поруч із парком»]; в) епіграфічну образність: хрест як *«айді-картка»*, *«татуювання»*, *«дошка оголошень»* [3, «Він переїхав у Бучу…», «Вона мріяла про мандрівку», «Вона жила поруч із парком»]; г) лінгвістичну метафорику: *«фонетика болю // транскрипція пам'яті // пунктуація смерті»*, *«Я впав у кому свого речення»* [3, «Моє серце давно не б'ється»], коли смерть ототожнюється із граматичною категорією, крапкою.

Висновки. Здійснений системний аналіз концептосфери ЖИТТЯ та СМЕРТІ у збірці «Вірші з бійниці» Максима Кривцова уможливлює верифікацію специфіки художньої об'єктивації базових екзистенційних категорій у поетичному дискурсі граничної ситуації та експлікацію механізмів естетичної концептуалізації травматичного досвіду воєнного конфлікту. Так, концепт ЖИТТЯ у поетичному ідіолекті Максима Кривцова репрезентується через розгалужену систему лексико-семантичних маркерів: соматичні індикатори тілесності, мнемонічні якорі колективної та індивідуальної пам'яті, інтимно-еротичну образність, сенсорну повноту перцептивного досвіду, дитинну оптику, гедонічні та онейричні проєкції. Окрему дослідницьку увагу привертають побутові практики (кулінарна образність, культурні ритуали, урбаністична топографія), які функціонують як семіотичні маркери нормативності та реалізують бінарну функцію: соматичну (дискурс турботи про тіло)

і мнемонічну (кодифікація довоєнної реальності в системі культурної пам'яті). Понятійний компонент концепту ЖИТТЯ структурується навколо категорій буденності, тілесності та темпоральної континуальності, набуваючи екзистенційної ваги через механізм аксіологічної інверсії, коли елементарне актуалізується в умовах його травматичної дефіцитності.

Концепт СМЕРТЬ об'єктивується через складну діалектику деперсоналізації та реперсоналізації: бюрократична анонімізація жертв компенсується стратегією іменування через позивні, що маніфестує етичний спротив дегуманізаційним практикам воєнного дискурсу. Специфіка вербалізації танатологічного досвіду полягає у синестетичній повноті репрезентації (тактильні, ольфакторні, візуальні модуси), геометризації тіла як механізму психологічного дистанціювання через раціоналізацію травми, аграрній метафориці натуралізації масової смерті та біблійній алюзивності сакралізації жертви. Понятійний компонент концепту СМЕРТЬ конституюється через семантичні домінанти анонімності, масовості, механістичності та всепроникності, трансформуючи танатологічну подію із індивідуального екзистенціалу у модус серійної деструкції та тотальної онтологічної присутності.

Дослідження верифікує складну систему парадигматичних і синтагматичних кореляцій концептосфери життя та смерті з іншими семантичними домінантами ідіостилю: просторовими опозиціями (урбаністична топографія versus некротопографія), темпоральними структурами (континуальність versus екзистенційне зупинення), мнемонічними стратегіями (пам'ять як простір онтологічної консервації), соматичними дискурсами (цілісність versus фрагментація тілесності), афективними модусами (контроль над мікропрактиками як компенсація макроекзистенційної неконтрольованості) та любовним дискурсом (інтимність як форма опору дегуманізації).

Концепти ЖИТТЯ і СМЕРТЬ у поетичній картині світу Максима Кривцова конституюють семантичне поле напруженої взаємодії між фактографічною точністю *testimonial discourse* та тропеїчною медіацією травматичного наративу, між необхідністю вербалізації межового досвіду та неможливістю його повної дискурсивної експлікації. Поетичне слово функціонує як інструмент артикуляції екзистенційної граничності через оптику бінарної опозиції буття/небуття, моделюючи форми ліричної суб'єктності в умовах онтологічної проміжності – між життям і смертю, наявністю та відсутністю, мнемонічним збереженням та деструкцією пам'яті. Стратегії естетичної концептуалізації травматичного досвіду актуалізуються через гіперболізовану увагу до мікроелементів повсякденного існування, що створює опозиційну напругу з тотальною непевністю буттєвого продовження, породжуючи іронічний розрив між сферами підконтрольного й неконтрольованого, рутинного та граничного екзистенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Деркачова О.С. Homo viator у поезії Максима «Далі» Кривцова (на матеріалі збірки «Вірші з бійниці»). Українська література: історичний досвід і перспективи. № 5. 2025. С. 85-97. URL: https://intranet.vspu.edu.ua/ukrlit/index.php/journal/article/view/50/46 (дата звернення: 17.10.2025).

2. Ільїна О.В. Архетипні концепти українського художнього мовомислення : [монографія] / О. В. Ільїна. Харків: Вид-во Іванченка І.С., 2021. 367 с. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6b42c25c-f893-4da0-8873-d00954aaef4c/content?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 12.10.2025).

3. Кривцов М. Вірші з бійниці [Електронне видання, без сторінок]. Київ: Наш формат, 2024. ISBN 978-617-8277-10-9. URL: https://nashformat.ua/products/virshi-z-bijnytsi-709687?srsltid=AfmBOopEDLgy5rAx3G9OHxajlNobVsPEYyq2Q4e0CAqq0Z37QS03U4Xw (дата звернення: 12.10.2025).

4. Кривцов Максим. Фейсбук: персональна сторінка. 29 грудня 2023 року. URL: https://www.facebook.com/profile.php?id=100011994764563 (дата звернення: 17.10.2025).

5. Максим Кривцов: Я мав жахливу мрію – ходити по Києву з автоматом. 19 квітня, 2023. URL: https://pen.org.ua/maksym-kryvcov-ya-mavzhakhlyvu-mriyu-khodyty-po-kyyevu-z-avtomatom (дата звернення: 17.10.2025).

6. Матусяк Г. Міфологічні сценарії у збірці Максима Кривцова «Вірші з бійниці». Причорноморські філологічні студії. 2024. № 4. С. 69–74.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

РОЗДІЛ 7
ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 82.09:316.7
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.35

ВІДОБРАЖЕННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ СОЛА БЕЛЛОУ «ГЕРЦОГ» ТА ГУРБАНА САЇДА «АЛІ І НІНО»)

THE REFLECTION OF MULTICULTURAL VALUES IN AMERICAN AND AZERBAIJANI LITERATURE (BASED ON SAUL BELLOW'S "*HERZOG*" AND GURBAN SAID'S "*ALI AND NINO*" NOVELS)

Akhmadova S.F.
PhD student in Philology
Mingahcevir State University
ORCID ID: 0009-0004-8853-8020

У цій статті досліджується відображення мультикультурних цінностей в американській та азербайджанській літературі шляхом порівняльного аналізу романів Сола Беллоу «Герцог» і Гурбана Саїда «Алі та Ніно». Обидва твори, хоча й написані в різних культурних та історичних контекстах, сходяться у своєму зображенні гібридних ідентичностей, міжрелігійної толерантності та діалогу між Сходом і Заходом. Актуальність цього дослідження полягає в міждисциплінарному аналізі мультикультуралізму як літературного та соціокультурного явища, що відображає глобальний зсув у бік міжкультурного діалогу та толерантності. Новизна роботи визначається порівняльним аналізом американської та азербайджанської літературних моделей – «Герцог» і «Алі та Ніно», – який виявляє універсальні механізми, через які література втілює та передає мультикультурні цінності між цивілізаціями. Дослідження спирається на філософські й соціологічні теорії мультикультуралізму та інтегрує сучасні праці з міжкультурної освіти й релігійної поміркованості, щоб створити багатовимірну аналітичну модель для літературного аналізу. Порівняльна методологія показує, що мультикультуралізм функціонує не лише як описова категорія, а й як етична та естетична парадигма, що поєднує локальні ідентичності з універсальними гуманістичними цінностями. У романі «Герцог» Беллоу зображує американське суспільство XX століття як багатоконфесійну спільноту, у якій співіснують і конфліктують єврейська спадщина, світський раціоналізм і гуманістичні ідеали, формуючи психологічну основу сучасної мультикультурної свідомості. Натомість у романі «Алі та Ніно» Баку початку XX століття постає мікрокосмом взаємодії східної та західної цивілізацій, де іслам, християнство та світська модерність переплітаються як у гармонії, так і в напруженні. У статті доведено, що обидва автори перетворюють особисті історії кохання й вигнання на художні роздуми про співіснування та культурну множинність. Поєднуючи літературну інтерпретацію із сучасними теоретичними підходами, дослідження підкреслює здатність літератури втілювати мультикультурну етику та долати філософську відстань між цивілізаціями. Зрештою, такий порівняльний підхід підкреслює об'єднувальний потенціал літератури у сприянні міжкультурному порозумінню. Він також підтверджує, що мультикультурні наративи залишаються важливими засобами для розвитку глобального діалогу та взаємної поваги у сучасному світі.

Ключові слова: мультикультуралізм, мультикультурні цінності, «Герцог», «Алі та Ніно», багатоконфесійне суспільство.

This article explores the reflection of multicultural values in American and Azerbaijani literature through a comparative analysis of Saul Bellow's "Herzog" and Gurban Said's "Ali and Nino". Both novels, though written in different cultural and historical contexts, converge in their representation of hybrid identities, interreligious tolerance, and the dialogue between East and West. The relevance of this study lies in its interdisciplinary examination of multiculturalism as both a literary and sociocultural phenomenon, reflecting the global shift toward intercultural dialogue and tolerance. The novelty of the research is determined by its comparative analysis of American and Azerbaijani literary models – "Herzog" and "Ali and Nino" – which reveals the universal mechanisms through which literature embodies and transmits multicultural values across civilizations. The research draws upon philosophical and sociological theories of multiculturalism and integrates recent studies on intercultural education and religious moderation to establish a multidimensional framework for literary analysis. The comparative methodology reveals that multiculturalism functions not merely as a descriptive category but as an ethical and aesthetic paradigm, mediating between local identities and universal humanistic values. In "Herzog", Bellow depicts twentieth-century America as a multi-confessional society in which Jewish heritage, secular rationalism, and humanist ideals coexist and conflict, forming the psychological foundation of modern multicultural consciousness. Conversely, "Ali and Nino" portrays early twentieth-century Baku as a microcosm of Eastern and Western civilizational interaction, where Islam, Christianity, and secular modernity interweave in both harmony and tension. The article demonstrates that both authors transform personal narratives of love and exile into artistic reflections on coexistence and cultural plurality. By aligning literary interpretation with contemporary theoretical insights, the study underscores literature's capac-

ity to embody multicultural ethics and to bridge the philosophical distance between civilizations. Ultimately, this comparative approach highlights the unifying potential of literature in promoting cross-cultural understanding. It also reaffirms that multicultural narratives remain vital tools for fostering global dialogue and mutual respect in the modern world.

Key words: multiculturalism, multicultural values, "Herzog", "Ali and Nino", multi-confessional society.

Introduction. In contemporary humanities, the concept of *multiculturalism* functions not only as a sociopolitical framework but also as a key category of philosophical and literary reflection. Both American and Azerbaijani societies possess distinctly multicultural characters – yet they embody this diversity in different historical, ideological, and artistic contexts. In the United States, the multicultural paradigm emerged as a form of civic consolidation under the ideology of Americanism, while in Azerbaijan it evolved within the synthesis of ethnic, linguistic, and confessional coexistence that has characterized the region for centuries.

From a philosophical standpoint, multiculturalism represents a response to the global processes of differentiation and integration. As V.Bekh et al. note, the genesis of multicultural discourse reflects "*the historical necessity to harmonize the coexistence of different cultural identities through dialogue and recognition of the Other*" [1, p. 181].

Thus, multiculturalism functions as both an epistemological and an ethical category – one that presupposes the coexistence of distinct traditions within a shared civilizational space. This duality – tension between cultural identity and universality – underlies much of twentieth-century Western and postcolonial literature, including the works of Saul Bellow [2] and Gurban Said [3].

The "melting pot" metaphor in American thought, as formulated by early twentieth-century sociologists, envisioned a unification of ethnicities under a shared American identity. Yet, as Yitzhaki and Schechtman argue, the American "melting pot" was not an erasure of difference but a process of "*selective integration*" through which plural identities were rearticulated within a broader civic framework [4, s.139]. Modern theorists of multiculturalism have replaced this metaphor with that of a "*mosaic* or *tapestry*", emphasizing coexistence and interaction rather than assimilation [5, p. 9]

In Azerbaijan, the multicultural tradition has a deeper historical foundation. The peaceful coexistence of Turkic, Persian, Jewish, Armenian, Lezgi, and other communities, as well as the interpenetration of Islamic, Christian, and secular cultural forms, has for centuries constituted the basis of Azerbaijan's social and cultural life. As G.Guliyev and U.Rakhimova observe, Azerbaijani multiculturalism "*does not originate from political necessity but from the organic historical development of ethnic and religious diversity within a single sociocultural organism*" [6, p. 16]. This pre-modern coexistence later transformed into a consciously articulated ideological and political value – *Azerbaijani multiculturalism* – officially recognized as part of the national identity and state policy in the 21st century [7, p. 41].

The study of multicultural representations in literature serves as a bridge between philosophical concepts and artistic embodiment. As M Farzand notes, "*literature acts as a tapestry interweaving voice of difference, allowing readers to perceive the ethical and aesthetic significance of cultural plurality*" [5, p. 7]. In this sense, both Bellow's "Herzog" and Gurban Said's "Ali and Nino" articulate the lived experience of cultural intersection – one within the context of American Jewish identity and the other within the trans-Caucasian space of Islamic and Christian civilizations. Each represents a unique response to the dilemmas of belonging, identity, and universalism in the modern world.

A comparative analysis of "Herzog" and "Ali and Nino" enables a cross-cultural dialogue between two literary traditions that, though geographically distant, converge thematically on issues of hybridity, religious tolerance, and existential reconciliation between East and West. Bellow's protagonist, Moses Herzog, oscillates between Jewish heritage and American modernity, reflecting the inner fragmentation of a multicultural consciousness. Gurban Said's Ali Khan, on the other hand, experiences the conflict between Eastern spirituality and Western rationalism in early twentieth-century Baku – a city symbolizing the intersection of civilizations. Both works, therefore, provide complementary perspectives on the transformation of identity within multicultural societies.

The relevance of this study lies in its attempt to reveal the literary universality of multicultural discourse, transcending national boundaries. While multiculturalism in the U.S. has been largely shaped by the politics of ethnicity and immigration, Azerbaijani multiculturalism arises from the indigenous synthesis of faiths and traditions. The comparative reading of these two models contributes to a broader understanding of cultural coexistence as a fundamental human value and highlights literature's potential to mediate between the local and the global, the ethnic and the universal.

Methods and Materials. This research employs a comparative literary and cultural analysis to examine the reflection of multicultural values in Bellow's "Herzog" and Gurban Said's "Ali and Nino". The study integrates methods of historical-typological, hermeneutic, and socio-cultural interpretation, allowing for the identification of universal and nationally specific manifestations of multiculturalism within different cultural contexts – American and Azerbaijani. The historical-typological method reveals the similarities and divergences in the representation of identity, religion, and intercultural dialogue in both novels, while the hermeneutic approach facilitates an in-depth reading of symbolic, ethical, and philosophical layers of the texts.

The material basis of the research consists primarily of the novels "Herzog" (1964) by Saul Bellow [2] and "Ali and Nino" (1937) by Gurban Said [3]. The interdisciplinary character of the study – combining literary analysis, cultural studies, and philosophy – enables a comprehensive understanding of how multicultural discourse manifests through narrative structure, character systems, and the ethical paradigms of both American and Azerbaijani societies.

Literature Review. The reflection of multicultural values in literature has been widely examined within sociocultural, philosophical, and comparative frameworks. Foundational theories of multiculturalism, particularly those articulated by C. Kukathas establish a liberal philosophical basis for understanding diversity as a form of individual autonomy within pluralistic societies [8]. The socio-philosophical underpinnings of multicultural discourse, as explored by V. Bekh, V. Vashkevych, and A. Kravchenko, emphasize the historical genesis of multiculturalism as a social response to globalization, cultural hybridity, and postcolonial transformations [1]. Similarly, A. Kolodiy's discussion of human rights culture as a foundation of civil society highlights the ethical and civic dimensions of multicultural cohabitation [9]. These theoretical perspectives are extended in N. Netshivhambe's work on "Cultural Tolerance, which interprets multiculturalism as a communicative mechanism enabling coexistence among diverse ethnic, religious, and linguistic groups [10]. The geopolitical aspect of multicultural identity formation, analyzed in "APV: Geopolitical Multiculturalism", reveals how the collapse of empires gave rise to hybrid cultural forms and literary syncretism [11], a framework relevant to both the American and Azerbaijani historical contexts examined in this study.

Contemporary scholarship has increasingly focused on the manifestation of multiculturalism in artistic and literary expression. M. Farzand M. and M.Kannadhasan & Saravanan explore the interplay between multiculturalism and social realism in literature, identifying how narrative diversity and hybrid character structures mirror real-world cultural pluralism [5; 12]. In the Azerbaijani context, there are some researches, which emphasize the rootedness of multicultural tolerance in national consciousness and artistic tradition, while I.Habibbayli and T.Alishanoglu analyze the reflection of Azerbaijani identity and historical truth in Gurban Said's "Ali and Nino" [13; 14]. Comparative cultural analysis is further enriched by N.Aeni and et. al., who demonstrate how intercultural education fosters tolerance and empathy [15] – principles central to both Bellow's and Said's novels. Religious inclusivity as a core value of multiculturalism is addressed in A.Ridwanulloh et al. [16], while M.Godman argues for the emancipatory potential of multiculturalism in advancing gender equality [17]. Collectively, these studies provide a multidimensional framework for analyzing "Herzog" and "Ali and Nino" as literary embodiments of multicultural coexistence, revealing how both works articulate tolerance, identity negotiation, and the ethical dilemmas of plural societies.

Results. The historical and typological comparison of Saul Bellow's "Herzog" and Gurban Said's "Ali and Nino" makes it possible to grasp the essence of multicultural values in the societies of the United States and Azerbaijan. There are solid grounds for such a comparative approach. Both authors, despite being separated by time and geography, reflect in their works the existential dilemmas faced by multicultural societies in the twentieth century – identity, coexistence, and the dialogue between East and West.

From the perspective of cultural philosophy, multiculturalism is not merely a political concept but "*a principle of ethnonational and cultural policy that recognizes and supports the right of citizens to preserve, develop, and protect their cultural distinctiveness by legal means*" [18, p. 220]. This idea, articulated in the works of C. Kukathas and A. Kolodiy, establishes the theoretical foundation for understanding multicultural literature as a reflection of liberal coexistence and intercultural dialogue. In this sense, the novels of Bellow and Said represent artistic case studies of soft multiculturalism – the form that "*grants every individual the freedom to determine the degree of assimilation while maintaining cultural identity*" [8, p. 77; 9, p. 36]

Saul Bellow, an American novelist of Jewish origin, embodied the multicultural consciousness of twentieth-century American modernism. Born

Solomon Bellows to a family of Russian Jewish immigrants, he inherited both the intellectual traditions of European humanism and the pragmatic values of American individualism. As K.Lefringhausen and N.Geeraert note, the American model of multiculturalism emerged in a society historically composed of immigrants, where "*all ethnic communities regard the United States as their own country,*" [19, p. 76] making cultural pluralism a natural condition of social development. Bellow's characters, particularly Moses Herzog, embody this duality: their Jewish-European heritage coexists with a deeply American search for personal autonomy and moral grounding.

Gurban Said, born Lev Nussimbaum, represents a unique synthesis of Eastern and Western identity. His pseudonyms – Mohammed Essad Bey and Gurban Said – themselves mark the cultural hybridity of his creative persona. Having converted to Islam and lived in exile across Europe, he became a writer of borderlands, both literally and spiritually. As research on Azerbaijani multiculturalism shows, such synthesis is historically grounded in the ethnic and religious diversity of the region, where "*Turkic, Persian, Jewish, Armenian, and other groups have coexisted for centuries in a shared sociocultural space*" [7, p. 23]. Thus, "Ali and Nino" stands as a literary expression of the Azerbaijani version of multiculturalism – not politically imposed but organically formed through coexistence and tolerance.

Although "Ali and Nino" was first published in German in 1937, it gained worldwide recognition only after its English translation in the 1970s, having been translated into thirty-three languages [20, p. 16]. Interestingly, this period coincides with the rise of multicultural discourse in Western intellectual life, when the American and European humanities began to conceptualize "*the equality of all cultures and their mutual enrichment in the universal stream of mass culture*" [18, p. 220]. Similarly, the 1970s marked the height of Saul Bellow's international fame, when his work was recognized with the Nobel Prize as a major contribution to the literature of modern humanism and pluralism.

Both writers shared biographical experiences of exile and cultural displacement – Bellow through the immigrant experience of his family, Said through forced migration and identity transformation. Their works translate these biographical realities into aesthetic structures. In Bellow's "Herzog", the protagonist's existential letters express the alienation and internal fragmentation of the modern intellectual in a multicultural society. His endless dialogue with public figures, philosophers, and historical personalities mirrors what L.Grytsiak and V.Khlopchyk define as "*the global necessity of intercultural communication and the tolerant dialogue of civilizations in the information era*" [18, p. 221]. Likewise, in "Ali and Nino", the love between a Muslim Azerbaijani and a Christian Georgian becomes a symbol of civilizational dialogue, where cultural difference is not a barrier but a mode of mutual recognition.

From a geopolitical standpoint, both novels may also be read as responses to the crises of identity that arose in the wake of imperial decline – the British and Russian empires, respectively. The geopolitical multiculturalism of the early twentieth century – "*the collapse of imperial systems generated hybrid cultural identities and literary syncretism that united religious, linguistic, and national elements into new forms of world literature*" [11, p. 212]. This observation applies equally to the American post-immigrant experience depicted by Bellow and the post-imperial Caucasian world of Said.

The continuing relevance of their works lies in their humanistic core. Both writers transform the personal tragedies of love, exile, and moral conflict into philosophical reflections on coexistence. In this sense, their fiction anticipates what K.Lefringhausen and N.Geeraert term "*attitudinal multiculturalism*" – an ethical stance based not only on demographic diversity or state policy but on the "*personal readiness to engage with the Other*" as an equal partner in dialogue [19, s. 80].

The novel "Ali and Nino" is likewise narrated in the voice of the main character, Ali Khan, whose love for the Georgian girl Nino encompasses his entire life. Against the backdrop of this love story, the novel depicts the atmosphere of early twentieth-century Baku – then a provincial city of the Russian Empire – along with its national and spiritual processes, interethnic relations, the ethnopolitical landscape of Azerbaijan situated at the crossroads of East and West, the First World War, the fall of Tsarism, the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic, and other historical events. In defense of his homeland against Russian occupation, Ali Khan becomes a martyr during the battles of Ganja; it is eventually revealed that the novel consists of entries from his personal diary.

From a theoretical standpoint, this narrative arc exemplifies how literary texts function as sites where multicultural values are performed and negotiated: literature "interweaves voices of difference," enabling readers to apprehend ethical pluralism and cross-cultural dialogue rather than mere coexistence.

This function of literature as a tapestry of diverse narratives reinforces the interpretive claim that "Ali and Nino" thematizes multiculturalism not only descriptively (as social fact) but normatively (as value) [5, p. 10].

In both novels, the embodiment of multicultural values occupies a significant place and forms the core of each author's artistic conception. In "Herzog", the protagonist Moses's mother envisions him as a future rabbi, while his father strictly upholds the traditional canons of a Jewish family. Despite receiving a secular education, adhering to the norms of civil society, and being part of the modern intellectual world, these cultural and religious roots are mentally imprinted in the hero's character and manifest themselves in his attitude toward society and the surrounding world. Read through the lens of contemporary research, this tension between inherited religio-cultural identity and secular modernity echoes findings that "*religious moderation within multicultural frameworks*" enhances social integration and interfaith tolerance – not by erasing difference, but by contextualizing it through balanced, dialogical practices [16, p. 97].

The protagonist of "Ali and Nino", Ali Khan, also receives a secular education, studying at the Russian Gymnasium in Baku – a multicultural environment: "*In the third grade of the Russian Gymnasium in Baku, there were forty of us: thirty Muslims, four Armenians, two Poles, three sectarians, and one Russian*" [3, p. 3]. His modern worldview does not undermine his religious faith. Ali Khan belongs to the noble and ancient Shirvanshir lineage. His father, Safar Khan Shirvanshir, is one of Baku's most respected and wealthy men, while his uncle serves as a high-ranking vizier in the Iranian court. On the day Ali Khan successfully completes his studies, his father blesses him and reminds him of the duties of a Muslim and the necessity of following them: "*My son, now that you are stepping into life, I must once again explain to you a Muslim's obligations… To survive, we must preserve our ancient traditions and our old way of life…*" [3, p. 27)] The father concludes with ethical injunctions and a confessional reminder of Shia identity.

Empirically, Ali's stance – maintaining strong Muslim commitment while showing civic tolerance toward Christians and Georgians – aligns with the evidence that religious moderation framed by multicultural norms promotes intergroup cohesion, provided such moderation is embedded in educational, policy, and community practices rather than reduced to private piety. This is precisely the pattern recent systematic reviews identify: moderation, contextualized by multicultural values, correlates with enhanced interfaith tolerance, civic dialogue, and sustainable social integration [16].

In Muslim contexts, programmatic accounts likewise stress that tolerance (*tasāmuḥ*), anti-violence, and accommodation of local traditions (where they do not contradict core religious tenets) are key indicators of religious moderation that can operationalize multicultural convivncia – a matrix that mirrors Ali's respectful participation in Georgian feasts without renouncing Islamic observance [15, p. 35].

Although it is not always possible for Ali Khan to follow all his father's prescriptions, he consistently preserves his faith and manages to act as a true Muslim while remaining tolerant toward people of other religions. His love for the Georgian girl Nino and his intention to marry her do not compel him, like Sheikh Sanan, to wear a cross around his neck. When visiting Nino's homeland in Georgia, he shows great respect for Georgian customs and traditions, and even partakes in wine during feasts – a symbol of Georgian hospitality. Yet, while traveling in Iran, he participates in a morning ritual, becomes deeply moved during a shabihgardani ceremony, and joins those who flagellate themselves in mourning. The comparative policy literature reminds us, however, that multicultural environments also face real frictions; precisely for this reason, robust frameworks of cultural tolerance and rights-based guarantees are needed to prevent social polarization and to translate coexistence into equitable participation [10, p. 15]

The characters' respectful attitude toward religious beliefs is also reflected in their relationships with the women they love. In "Herzog", Moses patiently accepts his Jewish-born wife Madeleine's intention, in middle age, to convert to Catholicism. When she says, "*We'll be married in church… Our children will be baptized and raised in the Church,*" Moses silently nods [2, p. 178]. Although her plan ultimately fails, this scene reveals the hero's religious tolerance – his readiness to prioritize love and life over doctrinal differences. Contemporary feminist-multicultural debates caution against assuming an inherent conflict between cultural recognition and women's rights; on the contrary, recent arguments show that multicultural frameworks can advance women's agency when properly institutionalized, shifting the debate beyond zero-sum framings and toward comparative assessments of feminist merits across political models. This perspective supports readings of "Herzog" and "Ali and Nino" where women's choices and dignity are negotiated within, not despite, culturally plural settings [17, p. 8].

In the novel "Ali and Nino", the difference in

religion seems to create a deeper chasm between the lovers. Nino worries that "*if I marry a Muslim, my father and mother will die of grief," that Ali's father will "demand my conversion to Islam," and that "the Tsar will exile them to Siberia for abandoning Christianity*" [3, p. 56]. Yet none of this happens. On the contrary, Ali's devout father neither demands conversion nor objects to the union – he even accepts the idea that "*the world has changed, and young men now propose to girls themselves*" [3, p. 105]. Ali Khan's friend, Seyid Mustafa, a representative of the Shia branch of Islam, confirms that the religion contains no prohibition against such a marriage. Ali Khan's own view of marriage is even more tolerant, modern, and progressive: "*No, Nino, it won't be as bad as that… for our honeymoon we'll go to Paris and Berlin…*" [3, p. 56]. Thus, despite all obstacles, Ali and Nino's marriage takes place. Their love-based family, and the daughter born of their happy union, symbolize the overcoming of interethnic and interreligious barriers – a literary concretization of what recent moderation-within-multiculturalism studies identify as the pathway from *plural difference* to *civic togetherness* [15; 16].

In "Herzog", Saul Bellow presents American society as a profoundly multireligious and multi-confessional environment, where diverse ideological, spiritual, and cultural traditions intersect. His protagonist encounters Catholics, Orthodox Christians, Jews, Muslims, and members of distinct sects – suffragists, Baptists, and Mishnagdim – all engaged in debates that reflect the pluralistic tensions of modernity. Such literary pluralism exemplifies what scholars describe as the epistemological turn of multiculturalism, which perceives diversity not merely as a sociological fact but as an ontological condition of human coexistence, demanding a continuous dialogic negotiation among worldviews [1, p. 182].

According to recent philosophical analyses, multicultural discourse constitutes a response to the crisis of universalist ideologies and the emergence of "*polylogical societies,*" [1] where differences are no longer dissolved by assimilation but coexist as mutually recognized identities. Bellow's novel becomes a paradigmatic literary reflection of this paradigm: Moses Herzog's internal monologues dramatize the struggle for moral equilibrium amid cultural fragmentation – a theme consistent with modern theories of "*civic multiculturalism,*" [1] which prioritize ethical reciprocity over cultural homogeneity.

At the same time, "Herzog" foregrounds the principle of religious moderation as a mechanism of social cohesion. Contemporary research confirms that moderation, when embedded within multicultural values, enhances interfaith dialogue and civic integration while counteracting polarization and extremism [16].

Bellow's protagonist personifies this moderation: though rooted in Jewish tradition, he evaluates others not by creed or origin but by their commitment to the humanistic ideal of American identity – reflecting the "soft multiculturalism" model that balances cultural particularity with shared ethical citizenship.

Bellow's biography reinforces this perspective. As a Jewish-Canadian immigrant who confronted antisemitism at the University of Chicago and later turned to sociology and anthropology at Northwestern University, Bellow internalized the contradictions of assimilation, displacement, and belonging. His work thus mirrors what the "Systematic Literature Review on Religious Moderation" identifies as the "*psychological adaptation of individuals in plural societies*" [8], where identity evolves through intercultural empathy and negotiation rather than withdrawal or fanaticism.

Similarly, the multicultural Baku of Gurban Said's "Ali and Nino" dramatizes coexistence under the Russian Empire, where Muslims, Christians, Jews, Persians, and Armenians form a mosaic of intersecting worlds. From a literary-sociological perspective, this depiction resonates with findings from M.Kannadhasan & V.Saravanan's research, which emphasizes how "*fiction functions as a mirror of multicultural realities by translating socio-political pluralism into aesthetic form*" [12, p. 34]. Said's portrayal of Baku thus embodies the concept of *lived multiculturalism* – a dynamic process of negotiation between imperial power, local faith, and cosmopolitan modernity.

Ali Khan Shirvanshir's social milieu – his father Safar Khan, uncle Assad ad-Dowleh, and the Baha'i philanthropist Agha Musa Nagi – represents the interpenetration of religion, class, and ethnicity that defined the early twentieth-century Caucasus. Through this prism, "Ali and Nino" aligns with what educational theorists' term intercultural competence, i.e., the ability to sustain respect and reciprocity across cultural divides.

Recent studies of multicultural education stress that such competence forms the foundation for "value-based coexistence" in plural societies [11; 14; 18]. Equally important is Said's juxtaposition of the imperial center (the Russian Gymnasium) and the peripheral local culture, revealing what M. Muruganandham and R. Rajesh call the *psychology of hybridity* – the dual consciousness experienced by

colonial subjects who inhabit both traditional and modern value systems [21]. This hybridity mirrors the "dialogue of civilizations" [22, p. 152] model articulated in modern multicultural theory, which seeks harmony not through uniformity but through ethical pluralism – a principle that underpins both Ali Khan's Islamic tolerance and Bellow's humanistic skepticism.

In both novels, therefore, multiculturalism transcends descriptive ethnography and emerges as a philosophical and ethical paradigm – one that unites East and West, religion and secularism, tradition and modernity in the shared pursuit of human understanding.

Conclusion. The comparative analysis of Saul Bellow's "Herzog" and Gurban Said's "Ali and Nino" demonstrates that both works function as profound literary explorations of multicultural coexistence and the negotiation of cultural identity within distinct yet parallel sociohistorical frameworks. In Bellow's depiction of American modernity, multiculturalism emerges as a lived condition of intellectual and moral tension – a continuous dialogue between inherited Jewish tradition and the universalizing ethos of American humanism. Through the fragmented consciousness of Moses Herzog, Bellow translates the philosophical dilemmas of assimilation, alienation, and pluralism into an introspective narrative of self-reconciliation. Likewise, in Ali and Nino, Said transforms the love story between a Muslim Azerbaijani and a Christian Georgian into an allegory of civilizational dialogue, in which Eastern spirituality and Western rationalism encounter one another within the multicultural space of early twentieth-century Baku. Both authors, therefore, present the coexistence of diverse faiths, languages, and worldviews not as an ideological abstraction but as an existential experience rooted in human emotion and moral choice.

The findings of this study affirm that literature serves as a vital mediator of multicultural values, bridging philosophical principles and social realities. As shown through the works of both writers, multiculturalism operates simultaneously as an ethical orientation, a mode of identity formation, and a strategy of human survival in times of historical transition. Bellow's "soft multiculturalism," grounded in liberal individualism, and Said's organically formed Azerbaijani model of tolerance exemplify two complementary approaches to the same universal problem – the reconciliation of difference through empathy and recognition. Their novels illustrate that true multiculturalism extends beyond political or institutional frameworks; it manifests as an inner moral disposition toward coexistence, moderation, and respect for the Other. In this sense, "Herzog" and "Ali and Nino" transcend their national literatures to become enduring testimonies to the humanistic power of intercultural dialogue and mutual understanding in an increasingly diverse and interconnected world.

REFERENCES:

1. Bekh V., Vashkevych, V., Kravchenko A., Husieva N., Yaroshenko A. Social and Philosophical Aspects of the Genesis of the Discourse of Multiculturalism. *WISDOM*. 2021. 20(4). Pp. 180-187.

2. Bellou S. *Hersoq*. Bakı: Şərq-Qərb. 2013. 512 s.

3. Səid Q. *Əli və Nino*. Bakı: Qanun nəşriyyatı. 2015. 288 s.

4. Yitzhaki S., Schechtman E. The "Melting Pot": A Success Story? *Journal of Economic Inequality*. 2009. 7(2). P. 137-151.

5. Farzand M. *Multiculturalism in Literature: A Tapestry of Diverse Narratives*. Lahore: Forman Christian College. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/374701919 (date of access: 30.09.2025).

6. Quliyev Q., Rəhimova Ü. *Multikulturalizmin əsasları*. Bakı: "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı. 2016. 276 s.

7. *Azərbaycan multikulturalizmi*. Bakı: BBMM, 2017. 416 s.

8. Kukathas C. *The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom*. Oxford: Oxford University Press. 2003. 360 p.

9. Колодій А. М. Культура прав людини як основа формування громадянського суспільства та політичної нації в Україні. *Нова політика*. 2001. № 6. С. 34-39.

10. Netshivhambe N. E. Multiculturalism and Cultural Tolerance. У: *Understanding Multiculturalism and Interculturalism in Cross Cultures*. London: IntechOpen. 2024. P. 15-16.

11. *APV: Geopolitical Multiculturalism*. *American Political Vision: Journal of International Studies*, 2023. 14(3). P. 210-220.

12. Kannadhasan M., Saravanan V. *Multiculturalism and Social Realism in Contemporary Literature*. Vellore, India: Neyan Publication. 2024. 378 p.

13. Həbibbəyli İ. Məhəmməd Əsəd bəy dünyası və Orxan Aras // *Ədəbi şəxsiyyət və zaman*. Bakı: Elm və təhsil. 2023. S. 490-503.

14. Əlişanoğlu T. "Əli və Nino" romanında Azərbaycan həqiqətləri // *Milli nəsrdə Azərbaycan obrazı*. Bakı: Elm və təhsil, 2017. C. 437-445.

15. Aeni N., Rohmah R. S., Hidayat A. S. *Instilling the Value of Multiculturalism Based on Intercultural Education*. *International Journal of Social Science Research.* 2022. 10(4). P. 33-45. DOI: 10.5296/ijssr.v10i4.20341.

16. Ridwanulloh A., Sholeh M., Rohmah N., Aeni N. *Religious Moderation from a Multiculturalism Perspective: A Systematic Literature Review*. Jakarta: Research and Development Center for Religious Guidance and Religious Services, Ministry of Religious Affairs of the Republic of Indonesia. 2023. 197 p.

17. Godman M. *Why Multiculturalism Is Good for Women*. Oxford: Centre for Gender and Politics. 2025. 27 p.

18. Грицяк Л., Хлопчик В. Multiculturalism and the Dialogue of Cultures in the Modern Global Society. *Grail of Science*. 2022. № 22. С. 219-222.

19. Lefringhausen K., Geeraert N. Multiculturalism in the United Kingdom: Past, Present, and Future Directions. *Handbook of Diversity Competence*. Cham: Springer. 2022. Pp. 75-92.

20. *Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları*. Bakı: BBMM. 2016. 288 s.

21. Muruganandham M., Rajesh R. *Muru: A Study of Cultural Hybridity in Post-Colonial Literature*. Chennai: University of Madras Press. 2024. 98 p.

22. Habibova, K. Sosiolinguistic analysis of political communication. *Закарпатські філологічні студії.* 2019. Вип. 8. С. 149-154.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 821.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.36

ОБРАЗ МЕНЕДЖЕРА В АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XX СТОЛІТТЯ

THE IMAGE OF THE MANAGER IN 20 TH CENTURY AMERICAN LITERATURE

Карпінська Л.Л.,
orcid.org/0000-0001-7614-4041
викладач кафедри української та іноземної філології
Одеського національного технологічного університету

Термін «менеджмент» з'явився у США на рубежі XIX-XX століття, коли почалося зростання промисловості, і виникла потреба у прогресивному підході до управління. Цей період розвитку Америки відбився у циклі романів Теодора Драйзера «Фінансист», «Титан», «Стоїк». Твори розповідають про життя фінансиста, бізнесмена, менеджера Френка Алджернона Каупервуда. Прагнучи збагатитися і побудувати фінансову імперію, Каупервуд користувався будь-якою можливістю для реалізації мети, навіть якщо це було пов'язано з порушенням законів та моральних норм. Він займався прокладанням залізниці, покращенням міського освітлення, що сприяло розвитку міської інфраструктури, але також давало йому великі доходи. За зовнішньою чарівністю Каупервуда, чемністю та привітністю ховався холодний намір та готовність використовувати інших людей у своїх інтересах. Одержимий особистими амбіціями та жадобою влади, він будував свої стосунки з людьми виключно з метою отримати вигоду. Цей образ став символом епохи раннього капіталізму, де індивідуалізм і прагнення агресивного накопичення переважали над іншими цінностями.

У середині XX століття американський письменник Мітчел Вілсон опублікував роман «Живи з блискавкою», зобразивши в ньому менеджера великої машинобудівної компанії, містера Тернбала. З часом, особливо у середині XX століття, американський бізнес змінився. Відповідно змінився і підхід до управління. Тернбал також не відрізнявся моральними принципами, але керував компанією, дотримуючись норм закону. Йому був притаманний жорсткий авторитаризм, раціональність та практичність. Він добре розбирався в технічних науках, мав сильний характер і організаторський талант. Завдяки цим якостям він досяг успіху в розвитку свого бізнесу.

Наприкінці XX століття з'явилися твори Артура Гейлі «Аеропорт», «Готель», «Міняли» та інші. Їхніми центральними героями стали менеджери, яким доводиться приймати відповідальні рішення у складних ситуаціях, стикатися з конфліктами в колективі, необхідністю мотивувати та підтримувати команду. Вони розуміють, що успіх компанії залежить від злагодженої роботи кожного та приділяють увагу людському фактору.

На прикладі літературних творів простежується трансформація американського менеджера. На відміну від Каупервуда, який часто використовував маніпуляції для досягнення влади та збагачення та владного прагматичного Тернболу з почуттям власної переваги, сучасні менеджери у романах А.Гейлі будують свої стратегії на основі довіри та співробітництва.

Ключові слова: менеджер, рішення, бізнес, співробітник, ціль, прибуток.

The term «management» emerged in the United States at the turn of the 19th and 20th centuries, when industrial growth began and the need for a progressive approach to management arose. This period of American development is reflected in Theodore Dreiser's novels, «The Financier,» and «The Titan,» and «The Stoic.» These works chronicle the life of Frank Algernon Cowperwood, a financier, businessman, and manager. In his quest for wealth and the construction of a financial empire, Cowperwood seized every opportunity to achieve his goals, even if it meant breaking laws and moral norms. He was involved in laying railroads and improving city lighting, which contributed to the development of urban infrastructure but also brought him considerable profits. Behind Cowperwood's outward charm, politeness, and friendliness lay a cold determination and willingness to use other people for his own benefit. Driven by personal ambition and a desire for power, he built relationships with people solely for the purpose of gaining advantage. This image became a symbol of the early capitalist era, where individualism and the desire for aggressive accumulation prevailed over all other values

In the mid-20th century American writer Mitchell Wilson published the novel «Live with Lightning,» portraying Mr. Turnbull, the manager of a large engineering company. In the mid-20th century American business changed. Accordingly, the approach to management also changed. Turnbull, while also lacking moral principles, managed the company in accordance with the law. He was characterized by a strict authoritarianism, rationality and practicality. He had a deep understanding of technical sciences, a strong character, and organizational talent. Thanks to these qualities, he achieved success in developing his business.

At the end of the 20th century Arthur Hailey published his works, such as «Airport,» «Hotel,» «The Moneychangers» and others. Their main characters were managers, who had to make responsible decisions in difficult situations, deal with conflicts within the team and motivate and support their staff. They understand that a company's success depends on the coordinated work of everyone and pay attention to the human factor.

The transformation of the American manager can be traced through literary works. Unlike Cowperwood, who often used manipulation to gain power and wealth and the domineering, pragmatic Turnball with his sense of superiority, the modern managers in A. Haley's novels build their strategies on trust and cooperation.

Key words: manager, decision, business, employee, goal, income.

Постановка проблеми. Після проголошення незалежності в Україні розпочався складний перехід до ринкової економіки. В умовах внутрішньої конкуренції та зовнішньої торгівлі з європейськими країнами основними факторами реорганізації виробництва і покращення якості продукції стає належний менеджмент та підбір кваліфікованих фахівців. Компетентний менеджер – це лідер компанії. Для досягнення успіху він має вміти адекватно оцінювати зовнішні ризики, правильно використовувати творчі здібності кожного співробітника, реагувати на запити клієнтів тощо. До керівника пред'являється безліч вимог, що охоплюють як професійні, так і особисті якості.

Зараз, коли наша країна все більше орієнтується на Захід і розширює співпрацю із зарубіжними країнами, доцільно звернути увагу на американську концепцію менеджменту, оскільки США мають значний досвід у розвитку та підготовці фахівців у цій галузі. Отже, усвідомлення індивідуальних особливостей американського менеджера стає актуальним у вивченні західної практики ефективного управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі вивчення американського менеджменту було присвячено низку статей українських економістів та журналістів.

Вероніка Палінчак у статтях «Американський стиль менеджменту» та «Наукові підходи до визначення професійних якостей менеджера в США» розглядає менеджмент як професійну діяльність і галузь наукових знань. Автор звертає увагу на відмінності у поняттях «лідер» та «керівник», розкриваючи ключові якості менеджера, які формуються у процесі професійної підготовки.

Олена Єршова у статті «Зарубіжний досвід ефективного управління бізнес-процесами підприємств» зазначає, що у США менеджери контролюють результати роботи підприємства, спираючись на ефективність кінцевих показників, виявляють та аналізують відхилення від раніше запланованого, встановлюють причини та вживають заходів щодо їх усунення. При цьому вони можуть вносити зміни до розподілу ресурсів або подальших проектів.

Катерина Шаповал у статті «Правила американських топів. Особливості управління по-американськи в українських умовах» пише, що в Україні існує більш пірамідальна система, де всі рішення стікаються до керівника. Але в американському бізнесі прийнята матрична система, де співробітники одночасно підпорядковуються двом керівникам: голові відділу та головному менеджеру.

Слід зазначити, що феномен успішного керівника також розкривається у творах художньої літератури, що може стати додатковим джерелом інформації. У зв'язку з цим для розуміння теми доцільно проаналізувати художні ресурси. В американській літературі видатні письменники різних епох створювали яскраві виразні образи талановитих менеджерів, які займаються бізнесом та фінансами, а відтак **метою** цієї праці є простежування еволюції управління бізнесом у США з опорою на художні джерела. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань:**

– навести точне визначення терміна «менеджмент»;

– проаналізувати образи головних героїв із творів «Аеропорт», «Готель», «Міняли» Артура Гейлі, «Трилогії бажань» Теодора Драйзера та роману «Живи з блискавкою» Мітчела Вілсона;

– порівняти характеристики розглянутих персонажів, виділити їх загальні якості та навести авторську оцінку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1990-х роках, з початком економічних реформ та взаємодією з іноземними компаніями, в українську мову увійшов і почав активно використовуватись англійський термін «менеджмент». У тлумачному словнику він визначається як «*Сукупність принципів, методів, засобів та форм управління виробництвом з метою підвищення його ефективності, збільшення прибутків.*»[1]. У нових умовах економічного розвитку країни професія менеджера швидко стала однією з найбільш популярних. На відміну від України, у США становлення менеджменту відбулося значно раніше, у зв'язку з посиленням капіталізму та зростанням промислових підприємств, які вимагали нового підходу до управління. Цей період історії описав Т.Драйзера у «Трилогії бажань». Її центральним персонажем є фінансист та менеджер Френк Каупервуд. За основу його образу було взято життя реального американського мільйонера Чарлза Єркса, що додало головному герою трилогії переконливу достовірність.

Дія трилогії починається на рубежі кінця XIX початку XX століття, коли США переживали бурхливе індустріальне зростання. У цей час швидкими темпами розвивалася інфраструктура країни, прокладалися залізниці, створювалися великі корпорації. Отже, ключову роль в американській економіці грали банки та фондові біржі, які фінансували стрімке зростання промисловості. Розвиток банківської справи та фінансового сектора відтак ставав важливим чинником посилення держави.

Т.Драйзер показав, як в умовах американського економічного середовища у головного героя твору, Френка Каупервуда, формувалася психологія комерсанта та біржового дилера, для якого головною метою стало збагачення та побудова великого бізнесу. Почавши з дрібних афер і спекуляцій, він набув статку і почав самостійно керувати своїм бізнесом: займатися інвестуванням, біржовою торгівлею та укладанням великих угод.

Після завершення біржової діяльності Френк Каупервуд домігся дозволу на реконструкцію міського газового освітлення та прокладання залізниці в Чикаго, а також прав на отримання доходів від подальшої експлуатації цих об'єктів. Для досягнення мети йому довелося виявити незвичайну винахідливість, волю, енергію і навіть діяти підкупом. «*He liked life–even its very difficult complications–perhaps its complications best of all<. ... >difficulties, plans, plots, schemes to unravel and make smooth–these things were what made existence worth while.»* [2, с. 94]. (*Він любив життя з усіма його труднощами і ускладненнями, можливо, навіть найбільше і любив ці труднощі. <....>перешкоди, які треба подолати, інтриги та підступи, які треба передбачити, розгадати, зруйнувати, – ось заради чого варто було жити*). Займаючись реконструкцією тунелів, ремонтом мостів, продовженням і освітленням залізничних ліній, Каупервуд сприяв економічному розвитку та покращенню міських умов життя. При цьому він ніколи не залучав особистий капітал, але незаконно використовував активи, що належали місту, оперував чужими грошима та заробляв великі суми.

Каупервуд обережно та уважно підбирав собі штат співробітників, проте вважав їх своїми слугами. Але йому були потрібні розумні слуги. Він був готовий щедро платити, давати їм роботу, поводитися з ними найввічливішим чином, але натомість вимагав рабської відданості. Зовні чемний, врівноважений, ввічливий, не позбавлений чарівності, у діловому спілкуванні він умів відразу привернути до себе співрозмовників і скористатися їхніми особистими слабкостями, не відчуваючи докорів совісті. «*He was concerned only to see what was of vast advantage to him, and to devote all his attention to that».* [3, с. 91] (*Він дбав лише про те, що було вигідно йому, і присвячував цьому всю свою увагу).*

Будучи успішним бізнесменом, Каупервуд розширював масштаби своїх операцій, і кількість людей, які потрапляли у сферу його впливу, постійно зростала. Перетворившись на найбільшого монополіста в області міського залізничного транспорту, він отримав величезний статок. Чиказькі комерсанти, бачачи в Каупервуді серйозного конкурента, створювали йому перешкоди та фінансові труднощі, організували проти нього кампанію у пресі. Але всі їхні зусилля розорити суперника чи змусити залишити місто зазнали фіаско.

Автор гіперболізує свого героя, про це свідчить назва роману «Титан». Титан – це метафора. «*In the commercial heart of this world Frank Algernon Cowperwood had truly become a figure of giant significance».* [2, с.279]. *(У комерційному серці цього світу Френк Алджернон Каупервуд справді став постаттю колосального значення.)*

Незважаючи на свої пороки, Каупервуд постає як сильна, харизматична особистість, чия енергія, воля і розум дозволили йому досягти успіху у світі фінансів. Однак Драйзер показує, що Каупервуд діяв, ніби хижак у світі бізнесу, використовував інших людей, виявляв безжалісність і прагнення влади, не відчуваючи провини. У зв'язку з цим письменник образно порівнює свого героя з материм вовком. «*He was like a* canny wolf…»[2, с. 145].

Завершивши фінансову діяльність у Чикаго, Каупервуд перевів свій капітал до Лондона, щоб підпорядкувати собі лондонський транспорт «… *his Railway Equipment & Construction Company was formed*…»[4, с. 260]. *(він створив компанію з виробництва залізничного обладнання та ремонту доріг.)* Його професійна діяльність характеризувалася жорсткістю та цинізмом. "*Intelligently or unintelligently, I try to follow the line of self-interest, because, as I see it, there is no other guide.»*[4, с. 9]. *(«Розумно чи нерозумно, але я намагаюся керуватися особистими інтересами, бо вважаю, що більше керуватися нічим.»,*–говорив він). Весь свій талант Френк направив на досягнення влади та матеріальних благ. Головним для нього були його колекції творів мистецтва, його новий особняк, його зростаючий престиж. Назва твору «Трилогія бажання» наголошує, що життєвий шлях Каупервуда – це ланцюг його бажань: розбагатіти, побудувати бізнес та досягти високого становища у суспільстві. Однак варто відзначити, що подібні фінансові магнати відіграли ключову роль в історії розвитку, індустріалізації та становленні Америки в XIX-XX століттях, перетворивши її з аграрної країни на світового промислового лідера.

У середині XX століття американський письменник і фізик, Мітчел Вілсон, створив роман «Живи з блискавкою», відобразивши широку панораму життя американської науково-техніч-

ної інтелігенції кінця сорокових років та шлях вченого, який поставив свій талант на службу промисловості,

Серед правдивих яскраво зображених героїв роману виділяється портрет менеджера, містера Тернбала, керуючого машинобудівною компанією. Це вже немолода людина років шістдесяти, огрядної статури з проникливим поглядом, реалістичним мисленням, яка відрізнялася практичністю. З потрібними йому людьми він легко і привітно комунікував і, щоб утримати їх у себе на фірмі, створював комфортні умови праці та пропонував щедру оплату. Тернбал добре розбирався в інженерній справі, але був жорстким прагматиком, виявляючи у всьому раціональність.

Як спритний і успішний керівник, він зумів приєднати до своєї фірми ряд інших компаній і єдиновладно оперував великим капіталом.

З підлеглими Тернбал поводився поблажливо, підкреслюючи свою перевагу при кожному випадку. Всі рішення він приймав одноосібно, без урахування думок колег, вимагаючи від них лише беззаперечного підпорядкування. «*I'm the only one around here who can do it? And the way I happen to make up my mind at the moment is the way things happen to get run around here – all the goddamn way down the goddamn line!», – he said.* [5, с. 291] *(«Тільки я тут маю право вирішувати, і як я зараз вирішу, так і буде, чорт візьми!»*- говорив він). Заради отримання матеріальної вигоди для себе та своєї фірми Тернбал продав партнерській компанії всі права на інженерний винахід одного зі своїх співробітників, позбавивши молодого вченого патенту на розробку. *«All I want is results.», –* he repeated.[5, с. 232] *(«Для мене важливе одне – результати.», –* повторював він).

Даючи оцінку своєму герою, М.Вілсон писав: *«Whatever weaknesses of conceit or pomposity Turnbull might have, fundamentally he was a man who knew his business and had it under control.»* [5, с. 232] *(Незважаючи на свої слабкості, на деяке марнославство і пихатість, Тернбал був людиною, яка чудово знала свою справу і міцно тримала її в руках).*

Наприкінці XX століття в американській літературі з'явилися твори канадського автора Артура Гейлі, написані у жанрі виробничого роману. У центрі його оповідань зображені компетентні фахівці, що керують бізнесом, вирішують поставлені перед ними виробничі завдання. А.Гейлі багато часу присвячував глибокому вивченню виробничих галузей, про які писав. Він читав службову документацію, посадові інструкції, збирав інформацію про різні аспекти роботи підприємства та життя людей, що працювали у конкретній професійній галузі. Тому образи його менеджерів реалістичні та достовірні.

Однією із знакових робіт Артура Гейлі вважається роман «Аеропорт». Його головним героєм став керуючий міжнародним аеропортом Мел Бейкерсфелд, який повністю відданий своїй справі. Мел діяльний професіонал, він цікавиться розвитком авіації, модернізацією аеродромних інфраструктур та пропонує нові ідеї для підвищення безпеки та якості обслуговування пасажирів.

Протягом робочого дня він стикається з безліччю викликів, включаючи погану погоду, технічні несправності, людські помилки, але, маючи винахідливість, здатність швидко приймати рішення, безпомилково діє у стресових умовах і зберігає спокій у критичній обстановці. Мел не лише координує роботу служб, а і стає сполучною ланкою між пілотами, диспетчерами, техніками та керівництвом аеропорту. Кваліфікованість, впевненість у собі та своїх діях допомагають йому керувати непростою ситуацією.

В особистому житті Мелу доводиться боротися з труднощами, його шлюб перебуває на межі розпаду, проте протягом дня він зосереджений на своїх професійних обов'язках, виявляє емпатію до колег і в напруженій обстановці вміє знайти компромісні рішення. *«Mel had a knack for doing that kind of thing, for making differences amenable, at the same time saving face for those on both sides».* [6, с. 110]. *(Мел мав дар згладжувати протиріччя, даючи можливість обом сторонам врятувати обличчя.)* Завдяки своїм комунікативним умінням, він ефективно управляє командою, знаходить спільну мову з різними людьми, що робить його успішним керівником.

Розглянемо ще двох центральних персонажів А.Гейлі із романів «Hotel» (Готель) та «Moneychangers» (Міняли). Це Пітер Макдермотт, який працює в готельному бізнесі та Алекс Вандерворт – співробітник і член ради директорів великого міжнародного банку.

Обидва вони здобули хорошу освіту. Пітер закінчив з відзнакою Корнельский університет і має практичний досвід у своїй галузі. Алекс спеціаліст з дипломом Гарвардського університету та почесним ступенем доктора економіки. Президент банку перед відходом у відставку вважав, що саме молодий Алекс Вандерворт міг би його гідно замінити на керівній посаді.

Для обох менеджерів робота є в першу чергу можливістю самореалізації, а не тільки засобом отримання доходів для задоволення матеріальних потреб.

Пітер, будучи заступником генерального директора, фактично керував великим і галасливим готелем Сант-Грегорі за вельми скромну зарплату і не мав великих повноважень. «*Soon after his arrival at the St. Gregory, Peter set out to learn the geography and workings of the hotel, even to its remotest parts.*» [7, с. 89]. (*Відразу після прибуття до Сант-Грегорі він вирішив познайомитися з розташуванням та роботою всіх підрозділів готелю, навіть найвіддаленіших куточків).* Він взяв собі за правило перевіряти кожну його ділянку. Стару людину, що страждала на астму, Пітер перевів з задушливого номера в інший – більш просторий і провітрюваний. Перед заїздом гостей особисто контролював якість прибирання номерів, звертаючи увагу на найдрібніші деталі.

Співробітник банку, Алекс, пропонував проводити широку роботу з населенням на підтримку порівняно малоприбуткових соціальних проектів, зокрема будівництво міського житлового району з недорогими квартирами, програму довгострокових вкладів. Однак більшість його проектів потрапляли під скорочення.

Обидва головні герої стикаються на роботі з труднощами та перешкодами. Рада правління банку вирішила в обхід законів і банківських правил надати велику позику величезній корпорації заради отримання швидкого та великого прибутку. Однак Алекс завдяки своєму вмінню швидко аналізувати ситуацію, будучи добре поінформованим, бачив, що корпорація наближалася до банкрутства. Чужий конформізму, він відразу попередив правління банку про небезпеку і висловив незгоду з подібним рішенням. Але в протистоянні раді директорів не знайшов розуміння серед колег.

Пітеру в готелі доводиться спілкуватися з різними людьми і часом у конфліктних ситуаціях. У складній розмові з власником готелю він дипломатично підбирає потрібні слова, використовує переконливі аргументи, виявляє повагу до опонента, зберігаючи при цьому свою особисту позицію.

Менеджери у творах А.Гейлі – це не просто керівники, а і фахівці, чия компетентність та здатність до дії у складній непередбачуваній ситуації визначають долю всієї організації.

Зберігаючи спокій і холоднокровність, виконуючи безліч завдань, Алекс умів швидко розставляти пріоритети та знаходити нестандартні рішення. У скрутних обставинах він виявив гнучкість, зумів правильно вибудувати діалог з незадоволеними вкладниками банку, ефективно вирішити їхні проблеми і у такий спосіб виправив важку ситуацію.

Наприкінці твору рада директорів, погодившись із обраною Вандервортом стратегією банку, одностайно запропонувала йому обійняти пост президента. Один із співробітників сказав йому: «*Because you can't resist the challenge. Because your whole life is banking. Everything else takes second place."* [8, с. 504]. *(Тому що ти не можеш встояти перед кинутими тобі викликами. Тому що все твоє життя – це банківська справа. Решта відходить на другий план.*

Пітер також своєчасно реагує на потреби клієнтів у різних ситуаціях. Йому притаманне поважне ставлення до гостей готелю, вміння вислухати та запропонувати рішення, що відповідають їхнім очікуванням. Він стикається з численними проблемами, такими як брак фінансування, корупція та несумлінність окремих співробітників. Намагаючись врятувати готель від банкрутства, він виявляє креативність у рішеннях, наполегливо намагається залучити нових клієнтів і покращити сервіс, і це поступово починає приносити результати. Наприкінці оповідання він стає генеральним директором готелю.

Отже, успішний менеджер у Артура Гейлі – це насамперед відповідальний керівник, що приймає критично важливі рішення, які впливають на велику кількість людей.

Незважаючи на суттєві відмінності літературних образів, створених трьома письменниками, між ними є і загальна подібність. Постійними рисами характеру головних персонажів творів є амбітність, прагнення успіху і висока працездатність.

Три автори показують, що управління – це важка праця, яка потребує величезної енергії, витримки та вміння приймати складні рішення. У всіх згаданих творах менеджери стикаються з тиском з боку конкурентів, ринку, чи внутрішніми проблемами свого підприємства. Кожен автор наголошує на важливості особистості керівника та його здатності впливати на співробітників. Навіть якщо драйзерівський титан часто діє, подібно до самотнього вовка, його харизма і сила волі є ключовими факторами успіху. У романі М.Вілсона показаний авторитарний спосіб управління великою кількістю людей, що вимагає від керівника глибоких професійних знань, впевненості у собі та організаторського таланту. У творах А.Гейлі менеджери мають лідерські якості, які дозволяють їм впоратися з кризами, враховуючи інтереси всіх сторін: співробітників, клієнтів, акціонерів і товариства загалом.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Т.Драйзер, М.Вілсон та А.Гейлі присвятили свої твори дослідженню світу американського бізнесу та менеджерам, які ним керують. Вони показали різні образи керівників початку ХХ століття, його середини та кінця. Відповідно, можна простежити еволюцію особистості літературного менеджера ХХ століття.

Т.Драйзер зобразив титана, одержимого владою та багатством. Він бачив життя, як поле битви, де виживає найсильніший. Менеджмент Каупервуда – це скоріше мистецтво маніпуляції, стратегічного розрахунку та готовності йти на ризик, що межує з авантюрою. Він не дбав про співробітників і нагадував хижака, який виживає та процвітає у хаотичній природі бізнесу. Він є символом епохи, коли індустріалізація набирала обертів, а особиста влада і капітал ставали головними рушійними силами.

З часом, особливо у середині ХХ століття, США менеджмент став системним і регульованим. Менеджер у романі М.Вілсона – це сухий раціональний прагматик з інженерною освітою, який, не маючи етичних та моральних принципів, керує великою організацією, дотримуючись законів. Його головною метою стало розширення свого підприємства та отримання грошового прибутку.

А.Гейлі зобразив менеджерів кінця ХХ століття, у яких основна мотивація – це бажання досягти високих результатів у своїй сфері. Їх успіх часто вимірюється не лише фінансовими показниками, а і здатністю забезпечити комфорт своїм клієнтам, знайти компромісні рішення у складних ситуаціях. Вони справжні професіонали, володіють глибокими знаннями у своїх галузях, вміють приймати рішення у стресових ситуаціях і несуть за них відповідальність. Їхня головна мета – створити гідний імідж своєму підприємству та забезпечити його щоденне та успішне функціонування, будь то аеропорт, готель чи банк.

Так, еволюція американського менеджера відображає перехід від індивідуального генія до командної роботи, від безжального хижака до соціально відповідального лідера, який формує майбутнє бізнесу.

У подальшому дослідженні доцільно розглянути образи ділових людей з української літератури та в ході аналізу виявити, які якості вони мають, щоб керувати, мотивувати та надихати людей для досягнення спільних цілей. Це представники інтелігенції: адвокат Євгеній Рафалович із роману Івана Франка «Перехресні стежки», харизматичні головні герої творів І.Нечуя-Левицького – учитель Віктор Комашко та Павло Радюк, який організовує лекції для селян, професор Київського університету Дашкович. Персонажі з роману О.Кобилянської «Апостол черні» та інші.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тлумачний словник української мови URL: https://slovnyk.ua/index.php?s1=17&s2=0
2. Dreizer T. The Titan. Scotts Valley : Create Space Independent Publishing Platform, 2017. 304p.
3. Dreiser T.The Financier. London : Penguin Random House UK, 2009.528p.
4. Dreizer T. The Stoic. New York : RosettaBooks, 2018. 390 p.
5. Wilson M. Live with lightning. Boston : Little Brown and Company, 1949. 407p.
6. Hailey A. Airport. New York : Doubleday Publishers, 1968. 440p.
7. Hailey A. Hotel. New York : Book Club Edition, 1966. 346 p
8. Hailey A. The Moneychangers. New York : Bantam Books, 1982. 507 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 811.133. 1’367’342.8
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.37

ОБРАЗ СХОДУ ЯК ПРОСТОРУ ДУХОВНОСТІ, ЕКЗОТИЗМУ ТА РОМАНТИЗМУ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX СТОЛІТТЯ

THE IMAGE OF THE EAST AS A SPACE OF SPIRITUALITY, EXOTICISM AND ROMANTICISM IN 19TH CENTURY FRENCH LITERATURE

Станіслав О.В.,
orcid.org/0000-0003-4600-5328
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри романської філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті розглянуто зображення образу Сходу як простору духовності, екзотизму та романтизму у французькій літературі XIX століття. Дослідження проведено на матеріалі творів п’яти французьких письменників-мандрівників, «зачарованих» у Схід. Кожен із розглянутих авторів репрезентує Схід як у своїй індивідуальній художній картині, що їх різнить, так і в соціальній, тісно пов'язаній з їхнім національним і культурним кодом, що їх об'єднує. Проведений аналіз засвідчив, що Схід у їхніх творах є не просто образом «іншого», а зворотним образом самих себе.

Через звернення до східних мотивів, образів, героїв та культур письменники-романтики досліджували глибини людської психіки, емоцій та почуттів. Незважаючи на орієнталізм, тобто євроцентричну (і колоніалістську) перевагу, яку вони більш-менш відкрито висловлювали, у всіх авторів завжди була ідея цивілізації, яку вони несли у своєму культурному багажі: у Ф.-Р. Шатобріана це слава Франції минулих часів; у Т. Готьє, відповідно до його поетики мистецтва для мистецтва, це вічна краса; у А. де Ламартіна, як поета і філософа, це ідеалізація місць і народів чарівного Сходу, незважаючи на пережиті розчарування; у Ж. Нерваля – це турбота про людство, особливо про тих, хто тяжко постраждав від злиднів; нарешті, у Г. Флобера – це саме чарівний шарм і казкова чуттєвість пейзажів, сонця, ароматів, квіти, східні принцеси. Тому, навіть якщо вони поділяють один і той самий французький культурний код (етноцентризм), кожен з них дивиться і вигадує своїми матеріальними та духовними очима одночасно, що породжує різноманіття різних образів одних і тих самих місць, в даному випадку Сходу.

Аналіз матеріалу засвідчив, що образ Сходу у творах французьких письменників-романтиків XIX століття є не просто образом «іншого», а зворотним образом самих себе, своєї ідентичності, яка прагне до асиміляції з «іншим» або до диференціації з ним. Будь-то асиміляція чи диференціація, позитивний чи негативний образ, ставлення до іншого, прийняття іншого з усіма його відмінностями є необхідним для побудови міжкультурного діалогу, взаємної поваги та толерантності.

Ключові слова: французька література, образ Сходу, орієнталізм, екзотизм, літературний романтизм, духовність, образ «іншого», міжкультурний діалог.

The article examines the image of the East as a space of spirituality, exoticism and romanticism in 19th-century French literature. The study is based on the works of five French writers-travellers who were ‘enchanted’ by the East. Each of the authors considered represents the East both in their individual artistic picture, which distinguishes them, and in the social one, closely related to their national and cultural code, which unites them. The analysis showed that the East in their works is not just an image of ‘the other,’ but a mirror image of themselves, namely their identity, which strives for either assimilation or differentiation from ‘the other.’

By drawing on Eastern motifs, images, heroes and cultures, Romantic writers explored the depths of the human psyche, emotions and feelings. Despite their Orientalism, i.e. the Eurocentric (and colonialist) bias that they expressed more or less openly, all authors always had the idea of civilisation that they carried in their cultural baggage: for F.-R. Chateaubriand, it was the glory of France in times past; in T. Gautier, in accordance with his poetics of art for art's sake, it was eternal beauty; in A. de Lamartine, as a poet and philosopher, it was the idealisation of the places and peoples of the enchanted East, despite the disappointments he had experienced; for G. de Nerval, it was concern for humanity, especially those who had suffered greatly from poverty; finally, for G. Flaubert, it was precisely the enchanting charm and fairy-tale sensuality of landscapes, sunshine, scents, flowers and oriental princesses. Therefore, even if they share the same French cultural code (ethnocentrism), each of them sees and imagines with their own material and spiritual eyes at the same time, which gives rise to a variety of different images of the same places, in this case the East.

Analysis of the material has shown that the image of the East in the works of 19th-century French Romantic writers is not simply an image of ‘the other,’ but a mirror image of themselves, of their own identity, which strives to assimilate with ‘the other’ or to differentiate itself from it. Whether it is assimilation or differentiation, a positive or negative image, an attitude towards the other, acceptance of the other with all their differences is necessary for building intercultural dialogue, mutual respect and tolerance.

Key words: French literature, image of the East, Orientalism, exotism, literary romanticism, spirituality, image of the Other, intercultural dialogue.

Постановка проблеми. У XIX столітті серед багатьох європейських митців спостерігається неймовірне захоплення географічними пригодами, далекими подорожами та пристрастю до всього екзотичного. Саме в цей час європейські письменники в гонитві за новими відчуттями,

враженнями і джерелами натхнення кинулися в далекі країни Сходу. Як наслідок, дуже скоро виник новий літературний напрям – *романтичний орієнталізм,* який відображав у формі щоденників або художніх творів як справжні, так і вигадані історії, враження європейців про Схід. Романтичний орієнталізм можна визначити як культурне освоєння Європою східної культури, як цікавий сплав східних і європейських традицій.

Зазначимо, що у французькому літературному романтизмі образ Сходу завжди був екзотичним, таємничим і ідеалізованим. Схід сприймався літераторами як місце сильних пристрастей, духовності, нездійсненних бажань і свободи, що відповідало таким загальним романтичним тенденціям як: культ почуттів, індивідуальності, нескореності, самоцінності особистості тощо. Образ Сходу слугував своєрідним тлом для зображення «життя духу» (духовності), розкриття внутрішнього світу людини та роздумів про вічні цінності.

Мета і завдання. Метою нашої наукової розвідки є проаналізувати особливості зображення художнього образу Сходу в творчості французьких письменників XIX століття. Дослідження проведено на матеріалі творів А. де Ламартіна, Т. Готьє, Ж. Нерваля, Г. Флобера, Ф.-Р. де Шатобріана. Як бачимо, в центрі уваги – автори, які були палкими мандрівниками, які були «зачаровані» у Схід, мали глибинну символічну уяву та володіли мистецтвом висловлювати її на письмі. Кожен з них представляє Схід як у своїй індивідуальній художній картині, що їх різнить, так і в соціальній, тісно пов'язаній з їхнім національним і культурним кодом (який є французьким), що їх об'єднує. У цьому контексті важливо вказати, що Схід у їхніх творах є не просто образом «іншого», а зворотним образом самих себе, а саме їхньої ідентичності, яка прагне або асиміляції з «іншим» (як у більшості випадків), або диференціації (як у випадку Ф.-Р. Шатобріана).

Щоб продемонструвати це, ми перейдемо до порівняльного аналізу типових подорожніх нотаток та художніх творів згаданих вище авторів.

Виклад основного матеріалу. Подорож – це синтез емпіричного, раціонального, емоційного і, перш за все, уявного, який письменник-мандрівник здатний передати читачам. На думку А. де Ламартіна, подорожувати – це перекладати; це перекладати очима, думками, душею читача місця, кольори, враження, почуття, які природа або людські пам'ятки дарують мандрівникові. Треба вміти одночасно дивитися, відчувати і висловлювати ... [1, с. 171]. Отже, письменник-мандрівник є перекладачем іноземних країн і менталітетів, активним посередником між власною культурою походження та іноземною (або іноземними) культурою (культурами). Він безпосередньо спрямовує наш погляд на місця, де ми не перебуваємо, і спонукає наші духовні очі відтворити їх у нашій уяві. Таким чином, за понад сто років до теорій відомого імаголога та компаративіста Даніеля-Анрі Пажо, А. де Ламартін уже визнав посередницький характер подорожі та її письмового перенесення, тобто подорожнього оповідання. А. де Ламартін підкреслює важливість погляду, а саме взаємодії між оком читача і оком автора-мандрівника, а також важливість «вміння дивитися», на чому наголошує Д.-А. Пажо, назвавши одну зі своїх книг метафоричною назвою «Око в руці» (підзаголовок «за поетику посередництва») [2]. Це означає, що така літературна та культурна посередницька діяльність поєднує спостереження з письмом, а її найвищою метою є просування «іншості»: спільна робота руки та ока полягає в тому, щоб спонукати читача, глядача побачити щось інше в тому, що він, на його думку, бачить або дивиться. Відтак, функція посередника полягає в тому, щоб запропонувати читачеві те, чого він ніколи не бачив, не читав, не думав...

«Подорож – це послідовність зустрічей між фізичним оком, моральним поглядом і образами культури» [2, с. 104]. Інакше кажучи, це комплекс зовнішнього (емпіричного) досвіду та внутрішнього (етичного) досвіду, який визначається в основному культурою, що дивиться, у контакті з іншими культурами, які стають об'єктом критичного погляду (тоді це культури, на які дивляться). Ключовим елементом культурної медіації є письменник-мандрівник, якого Д.-А. Пажо метафорично називає «інтелектуальним Протеєм», «передавачем ідей і знань» [2]. Він характеризується «свободою духу, відкритістю мислення, вмінням слухати інших, любов'ю до пригод, високою культурою... кочовим духом. Він є свідком історичного моменту іноземної країни, і його твори є специфічним свідченням, яке він передає рідною мовою своїм читачам, тобто тим, хто поділяє ті самі культурні цінності, що й він. Проте, першим поштовхом до подорожі є відкритість до іноземної реальності, яку мандрівник поступово починає сприймати через аналогії, які він вибудовує на основі своїх попередніх подорожей та досвіду [3, с. 319]. Оскільки це його особисте зізнання про подорож, в якому ретельні спостереження поєднуються з часто плідною уявою, письменник-мандрівник має право вигадувати і часом приховувати певні враження, адже він має

привілей бути там, на відміну від нас, його читачів. Зрештою, письменник-мандрівник зовсім не є простим перехожим у галереї живих образів, він не є рабом поверхневих вражень чи своєї нестійкої пам'яті: «мандрівник шукає не пейзаж, а ідею цивілізації, яку потрібно дослідити, проаналізувати, оцінити» [4, с. 20].

Як засвідчує проведений аналіз, майже всі подорожі письменників відбулися в першій половині XIX століття: Ф.-Р. де Шатборіан здійснив свою першу подорож у 1806-1807 роках, потім А. де Ламартін у 1832-1833 роках, Ж. Нерваль у 1843 році, Г. Флобер у 1849-1851 роках, і нарешті Т. Готьє у 1852 році (Греція і Туреччина) та у 1869 році (Єгипет). Всі письменники-мандрівники поділяли смак до східної екзотики, однак, варто зауважити, що їхні уявлення, враження, образи після подорожей ставали набагато різноманітнішими та складнішими, ніж можна було б припустити. Ця складність пояснюється реальністю, яку вони побачили на місці та тим, що вони «уявили» у своїй індивідуальній художній картині, натхненній вражаючими читаннями про Схід, властивими романтичному ентузіазму.

А. де Ламартін вважав Схід батьківщиною своєї уяви, яка завжди кохала море, пустелі, гори, звичаї та сліди Бога на Сході:

Toute ma vie l'Orient avait été le rêve de mes jours de ténèbres dans les brumes d'automne et d'hiver de ma vallée natale (Все моє життя Схід був мрією моїх темних днів в осінньому та зимовому тумані моєї рідної долини) [1, с. 91].

На березі біблійної річки Йордан А. де Ламартін романтизує її кольори, згадуючи швейцарські пейзажі:

nous nous baignons la tête, les pieds et les mains dans ses eaux douces, tièdes et bleues comme les eaux du Rhône quand il s'échappe du lac de Genève (ми занурюємо голови, ноги і руки в її солодкі, теплі і блакитні води, подібні до вод Рони, коли вона витікає з Женевського озера) [1, с. 306]. Такі ж «водні» спогади прокидаються в Константинополі, під стінами великого сералю:

où le courant perpétuel du Bosphore forme de petites vagues murmurantes et bleues comme les eaux du Rhône à Genève (де безперервний потік Босфору утворює маленькі шелесткі хвилі, блакитні, як води Рони в Женеві) [1, с. 681].

Зустрівши тріумфальну Гробницю Господню, А. де Ламартін м'якою і ніжною молитвою спілкується з душами живих і мертвих, своїх предків і сучасників, стираючи будь-які часові межі, бо його погляд спрямований на вічність:

priant pour mon père ici-bas, pour ma mère dans un autre monde, pour tous ceux qui sont ou qui ne sont plus, mais avec qui le lien invisible n'est jamais rompu ; la communion de l'amour existe toujours ; le nom de tous les êtres que j'ai connus, aimés, dont j'ai été aimé, passa de mes lèvres sur la pierre du Saint-Sépulcre (молячись за свого батька тут, на землі, за свою матір в іншому світі, за всіх, хто є або вже не є, але з ким невидима нитка зв'язку ніколи не розривається; спілкування любові існує завжди; імена всіх істот, яких я знав, любив, які любили мене, перейшли з моїх вуст на камінь Святого Гробу) [1, с. 398].

Не можемо не зазначити, що спільним для багатьох письменників-мандрівників, коли вони прибувають на землю античних цивілізацій, є часто гірке розчарування тим, що вони бачать, порівняно з тим, що вони «бачили» в книгах, чули в казках або уявляли в своїх головах. Отже, з'являється величезний розрив між реальним і уявним, між реальним і вигаданим, що робить чарівний Схід розчарованим Сходом.

Ось як згадує про похмурий, сумний, чорний, посушливий, пустельний вигляд Афін, вівтар богів, А. де Ламартін:

un poids sur le cœur ; rien de vivant, de vert, de gracieux, d'animé ; nature épuisée… Terre apocalyptique, qui semble frappée par quelque malédiction divine (тяжкість на серці; нічого живого, зеленого, граціозного, жвавого; виснажена природа... Апокаліптична земля, яка здається враженою якимось божественним прокляттям) [1, с. 161–162].

На думку поета, враження від Парфенона також не зовсім відповідають тому, чого можна було б очікувати, дивлячись на нього:

et les pompeuses paroles des voyageurs, peintres ou poètes, vous retombent tristement sur le cœur quand vous voyez cette réalité si loin de leurs images (і пишні слова мандрівників, художників чи поетів сумно падають на серце, коли бачиш цю реальність, така далека від їхніх образів) [1, с. 161–162].

Однак, незважаючи на пережиті розчарування, сум, меланхолію, можемо стверджувати, що поет-філософ А. де Ламартін ідеалізує місця і народи чарівного Сходу, насолоджується їхньою красою та екзотичністю, прагне знайти себе через порозуміння з «іншими».

Щодо образу Сходу у творчості Т. Готьє, то письменник мав враження, що справді там жив:

Il me semble que j'ai vécu en Orient, et lorsque pendant le carnaval je me déguise en quelque caftan et quelque tarbouch authentique, je crois reprendre mes vrais habits. (Мені здається, що я жив на

Сході, і коли під час карнавалу я переодягаюся в якийсь кафтан і справжній тарбуш, я вірю, що одягаю своє справжнє вбрання) [5, с. 10].

Т. Готьє не тільки захоплювався образами, які йому пропонував Парфенон, але й надавав перевагу реальності над тим, що може створити будь-яка уява, адже перед цим античним пам'ятником всі наші мрії розсіюються *et la réalité vous apparaît avec sa puissance souveraine mille fois supérieure à l'imagination* (і реальність постає перед вами з її суверенною силою, в тисячу разів вищою за уяву) [1, с. 132]. Крім того, він ненавидів безглузду жорстокість варварів, які протягом століть руйнували шедеври образотворчого мистецтва, не знищуючи при цьому вічну красу, яка завжди випромінюється з понівечених, часто обезголовлених статуй. На щастя, *l'imagination reconstruit le corps absent plus beau peut-être qu'il n'était sorti du pur bloc de Paros ou de Pentélique* (уява відтворює відсутнє тіло, можливо, навіть красивіше, ніж воно було, коли його витесали з чистого Паросського або Пентеліського каменю) [1, с. 126].

Письменник-мандрівник Т. Готьє зазначав, що його принцип – це асимілюватися зі звичаями і традиціями країни, яку відвідуєш; і немає іншого засобу все бачити і насолоджуватися подорожжю. Французький мандрівник старався зануритися у східне життя, багато уваги приділяв соціальній проблематиці, описав типові звичаї різних соціальних верств і етнічних груп. Вважається, що Т. Готьє – один із тих, хто ввів у французьку літературу нову модель описів мандрів, що відрізняється надзвичайною точністю і сумлінністю, що анітрохи не заважає їм бути поетичними.

Отже, образ Сходу у творах Т. Готьєє є не просто образом «іншого», а зворотним образом самого себе, своєї ідентичності, яка прагне до асиміляції з «іншим».

Французький письменник-мандрівник Ж. Нерваль був так зачарований багатством релігійної різноманітності, що відчував себе *païen en Grèce, musulman en Égypte, panthéiste au milieu des Druses* (язичником у Греції, мусульманином в Єгипті, пантеїстом серед Друзів (друзи – етнорелігійна спільнота)) [6, с. 790]. Однак, Ж. Нерваль надає цивілізаційної переваги Заходу. Про це свідчить його зустріч з прусським офіцером під пірамідою Хеопса, де офіцер відразу впізнав француза і був радий зустріти когось «цивілізованого» [6, с. 298]. Важливо зазначити, що в оповіданні Ж. Нерваля ми не знайдемо жодних слідів його етнічної чи європейської переваги, за винятком моменту, коли він порівнює ефіопок з мавпами. Натомість ми відчуваємо ніжну турботу і тривогу перед найбільш нещасними чоловіками і жінками, будь то простий народ Каїра, повія з Сирії чи раби Єгипту.

Як бачимо, образ Сходу для Ж. Нерваля це не лише і не стільки мальовничість пейзажів, а, передусім, це – турбота про людство, особливо про найбідніших, тих, хто тяжко постраждав від злиднів. Ж. Нерваль вочевидь дотримується культурної моделі, яка прагне асиміляції з «іншим».

Пан Омлін з роману Г. Флобера «Rage et impuissance» пішов ще далі у своєму східному романтизмі:

Il rêvait l'Orient ! l'Orient, avec son soleil brûlant, son ciel bleu, ses minarets dorés, ses pagodes de pierre; l'Orient ! avec sa poésie toute d'amour et d'encens; l'Orient! avec ses parfums, ses émeraudes, ses fleurs, ses jardins aux pommes d'or; l'Orient! avec ses fées, ses caravanes dans les sables; l'Orient! avec ses sérails, séjour des fraîches voluptés (Він мріяв про Схід із його палючим сонцем, блакитним небом, золотими мінаретами, кам'яними пагодами; Схід! із його поезією, сповненою кохання і пахощів; Схід! із його ароматами, смарагдами, квітами, садами із золотими яблуками; Схід! із його феями, караванами в пісках; Схід! З його сералями, місцем прохолодних насолод [7, с. 7]. У плідній уяві письменника-мандрівника східні пейзажі нагадують рідну землю або регіон, близький їм. Переправляючись через Ніл, Г. Флобер помічає праворуч пустелю, а ліворуч – зелену луку:

elle ressemble de loin à une plaine de Normandie avec ses pommiers (вона здалеку нагадує рівнину Нормандії з її яблунями) [7, с. 84].

Образ Сходу у Г. Флобера це саме чарівний шарм і казкова чуттєвість пейзажів, сонце, аромати і пахощі, краса східних принцес, простір духовності і романтизм.

Зовсім по-іншому формувався образ Сходу у Ф.-Р. Шатобріана. У передмові до своєї книги «Подорож з Парижа до Єрусалиму» (1811) Ф.-Р. Шатобріан заявляв, що він збирається «шукати образи», але образи не етнологічні чи антропологічні, а образи художні. Письменник-мандрівник відмовлявся пізнавати далекі народи та їхні звичаї: *je n'ai point la prétention d'avoir connu des peuples chez lesquelles je n'ai fait que passer* (я не претендую на те, що пізнав народи, серед яких я лише проїжджав [8, с. 55]. Тому він просить читача сприймати його розповідь не як подорож, а як спогади про один рік свого життя.

Насправді справжньою темою розповіді є сам автор, який розповідає лише про себе, захоплюється екзотичними пейзажами, цікавиться

пам'ятками, руїнами і, насамперед, слідами, які французький геній залишив на «нецивілізованих» територіях. Ф.-Р. Шатобріан відмовляється вивчати мову народу, серед якого він перебуває; він також відмовляється знімати взуття або капелюх відповідно до звичаїв країни, оскільки справжній француз повинен поважати правила своєї країни, де б він не перебував; він ненавидить турків, оскільки вони тільки руйнують світ або сплять з жінками; араби нагадують йому тварин зі своєю грубою мовою; ісламська релігія була регресивною для всього Близького Сходу, оскільки Просвітництво згасає там, де ступають ноги мусульман; зрештою, що може бути прекраснішим в Єгипті, ніж пам'ятники, які французи залишили там під час наполеонівських походів?

Ф.-Р. Шатобріан був зачарований єгипетськими пірамідами настільки, що попросив свого супутника викарбувати на них своє ім'я [8, с. 479]. Однак, здається, був дуже розчарованим Олександрією *qui lui sembla le lieu le plus triste et le plus désolé de la terre* (яка здавалася йому найсумнішим і найпорожнішим місцем на землі), де нова Олександрія *mêle ses ruines aux ruines de l'ancienne cité* (змішує свої руїни з руїнами стародавнього міста); [...] *quelques chiens maigres dévorant des carcasses de chameaux sur la grève* (кілька худих собак пожирають туші верблюдів на березі...). Проте Єгипет залишається колискою наук, релігій, законів, одним словом – людства, але сьогодні ця країна страждає під ярмом сучасного неписьменництва.

На думку Ф.-Р. Шатобріана, екзотична природа (пальми) повертає колишній блиск цій цивілізації, бо нагадує йому про світлу Францію:

Les palmiers paraissaient alignés sur la rive comme ces avenues dont les châteaux de France sont décorés : la nature se plaît ainsi à rappeler les idées de la civilisation, dans le pays où cette civilisation prit naissance et où règnent aujourd'hui l'ignorance et la barbarie (Пальми здавалися вишикуваними на березі, як алеї, якими прикрашені замки Франції: природа так любить нагадувати про ідеї цивілізації в країні, де ця цивілізація зародилася і де сьогодні панує невігластво і варварство) [8, с. 459].

Отже, Ф.-Р. Шатобріан, у надмірному піднесенні себе та своєї французької ідентичності, дотримується культурної моделі, яка прагне диференціації «іншості». Він, безсумнівно, є найкращим прикладом французького орієнталізму XIX століття.

Висновки. Підсумовуючи проведену наукову розвідку, ще раз акцентуємо про те, що французькі письменники зверталися до Сходу як до джерела пригод, небезпек і незвіданого. Це був простір, протилежний цивілізованій, але буденній Європі. Через звернення до східних мотивів, образів, героїв та культур письменники-романтики досліджували глибини людської психіки, емоцій та почуттів. Через свою уяву, свої художні розповіді про подорожі вони значною мірою сформували реальне сприйняття Сходу в очах Заходу. Незважаючи на орієнталізм, тобто євроцентричну (і колоніалістську) перевагу, яку вони більш-менш відкрито висловлюють тут і там, як це було, зокрема, з Ф.-Р. Шатобріаном, у всіх авторів завжди є ідея цивілізації, яку вони несуть у своєму культурному багажі: у Ф.-Р. Шатобріана це слава Франції минулих часів; у Т. Готьє, відповідно до його поетики мистецтва для мистецтва, це вічна краса; у А. де Ламартіна, як поета і філософа, це ідеалізація місць і народів чарівного Сходу, незважаючи на пережиті розчарування; у Ж. Нерваля – це турбота про людство, особливо про тих, хто тяжко постраждав від злиднів; нарешті, у Г. Флобера – це чарівний шарм і казкова чуттєвість пейзажів, східні принцеси і романтизм. Тому, навіть якщо вони поділяють один і той самий французький культурний код (етноцентризм), кожен з них дивиться і вигадує своїми матеріальними та духовними очима одночасно, що породжує різноманіття різних образів одних і тих самих місць, в даному випадку Сходу. Одне і те саме завжди є різним.

Аналіз матеріалу засвідчив, що образ Сходу у творах французьких письменників-романтиків XIX століття є не просто образом «іншого», а зворотним образом самих себе, своєї ідентичності, яка прагне до асиміляції з «іншим» або до диференціації з ним. Не можна побудувати свою ідентичність, не знаючи і не розуміючи «іншості». Будь-то асиміляція чи диференціація, позитивний чи негативний образ, ставлення до іншого, прийняття іншого з усіма його відмінностями є необхідним для побудови міжкультурного діалогу, взаємної поваги та толерантності.

Наступним кроком дослідження може стати розгляд лінгвокультурних трансформацій образу Сходу в сучасній франкомовній літературі. Аналіз мовних маркерів репрезентації образу Сходу в хронологічному розрізі видається перспективним науковим питанням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lamartine, Alphonse de. *Voyage en Orient*. Édition présentée, établie et annotée par Sophie Basch. Paris, Gallimard, 2011. 1175 p.

2. Pageaux, Daniel-Henri. *L'œil en main : Pour une poétique de la médiation*. Paris, Librairie d'Amérique et d'Orient Jean Maisonneuve, 2009. P. 104.

3. Gvozden, Vladimir. « Putopisna književnost », dans *Pregledni rečnik komparatističke terminologije u književnosti i kulturi*, éd. par B. Stojanović Pantović, M. Radović, V. Gvozden. Novi Sad, Akademska knjiga, 2011. P. 319.

4. Pageaux, Daniel-Henri. *Littératures et cultures en dialogue*. Paris, L'Harmattan, 2007. 342 p.

5. Gautier, Théophile. *L'Orient*. Édition présentée, établie et annotée par Sophie Basch. Paris, Gallimard, 2013. 625 p.

6. Nerval, Gérard de. *Voyage en Orient*. Préface d'André Miquel. Texte établi et annoté par Jean Guillaume et Claude Pichois. Présenté par Claude Pichois. Paris, Gallimard, 1998. 948 p.

7. Flaubert, Gustave. *Voyage en Orient*. Préface de Claudine Gothot–Mersch. Paris, Gallimard, 2006.752 p.

8. Chateaubriand, François-René de. *Itinéraire de Paris à Jérusalem*. Édition de Jean-Claude Berchet. Paris, Gallimard, 2005. 736 p.

1. Дата першого надходження рукопису до видання: 29.10.2025

2. Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

3. Дата публікації: 30.12.2025

РОЗДІЛ 8
ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-1.09"19":82.091(100)(=134.2)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.38

ДОН КІХОТ ЯК ІНТЕРТЕКСТЕМА АВТОБІОГРАФІЧНИХ МОТИВІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ ХХ СТОЛІТТЯ

DON QUIXOTE AS AN INTERTEXTUAL TOPOS OF AUTOBIOGRAPHICAL MOTIFS IN 20TH-CENTURY UKRAINIAN POETRY

Гальчук О.В.,
orcid.org/000-0002-3676-7356
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри світової літератури
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто дискурс образу Дон Кіхота як топосу автобіографічних мотивів в українській поезії ХХ ст. Мета дослідження – визначити особливості авторських інтерпретацій традиційного образу і їхнього зв'язку з історико-культурним й ідейно-естетичним контекстом творчості митців. Для досягнення мети проаналізовано витоки традиції українського Дон Кіхота, окреслено основні тенденції в осмисленні цього образу поетами різних поетичних шкіл ХХ століття, визначено специфіку інтеграції традиційного топосу в національний літературний простір.

З'ясовано, що традиція художнього осмислення Дон Кіхота як прецедентного образу в автобіографічному мотиві пов'язана з його інтерпретацією Борисом Грінченком («Дон Кіхот»). Акцент на мотивах служіння, самотності героя, невідступності попри марність, на думку більшості, його зусиль у «боротьбі з вітряками». Така інтерпретація сприймається поетичним автопортретом митця в контексті роздумів про долю лідера в перетворенні охлосу на націю. У перебігу дослідження визначено, що в ранньомодерністській рецепції образу Дон Кіхота (у поезії П. Карманського) домінує мотив самотності й розгубленості, що корелює з притаманної для творчості молодомузівця ідеї розчарування в людському поступі і загальною тенденцією деміфологізації традиційних образів світової культури. Натомість у поетів-пражан образ Дон Кіхота щонайчастіше виринає в семантичному полі самоозначення, характеристики «ближнього» кола, де актуалізується такий складник інтертекстеми, як героїка боротьби з несправедливістю, безумна відчайдушність (у Є. Маланюка) попри несприйняття соціуму. Як частина автобіографічного тексту додається інтимний мотив – кохання без відповіді (в Олега Ольжича). У Ліни Костенко як представниці творчості поетів-шістдесятників з'являється мотив повторення історичної ситуації, де Дон Кіхотові, який для натовпу «навіжений», і далі необхідно воювати з велетнями. До цих «велетнів» належить і внутрішній ворог – сумнів. У такий спосіб поетеса актуалізує екзистенційні мотиви в осмисленні традиційно-сюжетного матеріалу.

Таким чином, окрім основних інтерпретацій, що склалися в традиції української літератури щодо Дон Кіхота як об'єкта сатиричного, комічного і трагічного тлумачення, можна виокремити і рефлексійно-особистісну, яка розширює семантичне поле його сприйняття до складника автобіографічного мотиву, образу-маски автора або ж «портрету» генерації, до якого він належить.

Ключові слова: Дон Кіхот; інтертекстема; художній топос; автобіографічний мотив; інтерпретація; символ; антропологія.

The article explores the discourse surrounding the image of Don Quixote as a topos of autobiographical motifs in twentieth-century Ukrainian poetry. The aim of the study is to identify the specific features of authors' interpretations of this traditional image and their connection to the historical, cultural, ideological, and aesthetic contexts of the poets' creative work. The analysis focuses on the origins of the Ukrainian Don Quixote tradition, outlines the main tendencies in the interpretation of this image by poets from different literary schools of the twentieth century, and determines the specifics of integrating this traditional topos into the national literary space.

It has been established that the tradition of artistic reinterpretation of Don Quixote as a precedent image within autobiographical motifs originates from Borys Hrinchenko's poem *Don Quixote*. His emphasis on the motifs of service, solitude, and persistence despite apparent futility forms a poetic self-portrait of the artist as a moral leader striving to transform the ochlos (the unorganized crowd) into a nation. In the early modernist reception of the image (as in the poetry of Petro Karmansky, a representative of the *Moloda Muza* group), the dominant motifs are loneliness and disillusionment, correlating with the poet's skepticism toward human progress and the general trend of demythologizing traditional cultural archetypes.

For the Prague poets, the figure of Don Quixote appears primarily within the semantic field of self-definition, embodying the heroism of resistance to injustice and the motif of reckless courage (Yevhen Malaniuk), as well as the intimate autobiographical theme of unrequited love (Oleh Olzhych). In the work of Lina Kostenko, a representative of the Sixtiers generation, the motif of historical recurrence emerges: Don Quixote, deemed "mad" by the crowd, must once again fight

the giants – both external and internal, the latter embodied by doubt. In this way, the poet foregrounds existential dimensions within the interpretation of traditional plot material.

Therefore, in addition to the established satirical, comic, and tragic interpretations of Don Quixote in Ukrainian literature, a reflective and personal mode can be distinguished – one that expands the semantic field of the image toward the autobiographical, functioning as an authorial mask or a generational "portrait" to which the poet belongs.

Key words: Don Quixote; intertext; artistic topos; autobiographical motif; interpretation; symbol; anthropology.

Постановка проблеми. Образ Дон Кіхота вже не одне століття є частиною художнього простору різних національних літератур (тільки у ХХ ст. – Х.Л.Борхес, Р.Даріо, П.Верлен, Ц.К.Норвід та ін.), у тому числі й української. Як художній топос, концепт і частина мотиву донкіхотства, він інспірує авторські розмисли на моральну, соціальну й політичну проблематику, на чому не раз акцентували дослідники.

Із поширенням концепції тлумачення літератури як відображення антропологічних кодів зростає інтерес до постаті митця і способів її репрезентації у власному творчому доробку. Як образ-маска, автообраз митця, він стає мовою автора про себе і свій час. Таким чином, вважаємо, висвітлення проблеми «Дон Кіхот як маска автора чи генерації» на матеріалі української поезії ХХ століття не лише підтверджує тезу про традиційний образ як об'єкт основних – сатиричної, комічної і трагічної – інтерпретацій, а й розширює семантичне поле його сприйняття складником автобіографічного мотиву. Окрім того, вивчення діалогу «автор – Дон Кіхот» є частиною досліджень міжтекстових зв'язків української літератури, особливо активних в різноманітних явищах поезії ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві трансформації образу Дон Кіхота чи не найповніше проаналізувала у своїй дисертаційній праці «Інтерпретаційні моделі "вічних" мотивів донкіхотства та донжуанства в українській літературі ХХ століття» (2014) Д. Міщенко. Вона зазначає, що цей образ іспанського письменника-гуманіста відіграє роль «сталої чи варіативної метафори для акцентування глибоких соціальних, політичних, естетичних та духовних проблем минулого і сьогодення, паралельно ж відбувається й філософське осмислення цих явищ уже в естетичних координатах української культури та літератури» [11, с. 24]. Свої висновки дослідниця вибудовує на основі аналізу українських творів різних жанрів і авторів переважно материкової України, водночас роль образу Дон Кіхота в моделюванні поетичного автобіографізму розглядається принагідно. Про інтерпретацію образу головного героя роману Сервантеса у творчості Леоніда Мосендза писав І. Набитович [12], у ліриці представників «Празької школи» – В. Просалова [16]. Глибокий аналіз поезії шістдесятників крізь призму донкіхотства здійснила Л. Тарнашинська [18]. Доповненням до цих досліджень буде запропонована студія, присвячена образові Дон Кіхота як інтертекстемі автобіографічного мотиву.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити особливості інтерпретацій образу Дон Кіхота і їхнього зв'язку з «текстом життя» автора та історико-культурним й ідейно-естетичним контекстом його творчості. Для досягнення мети необхідно застосувати історико-літературний, контекстуальний та інтертекстуальний методи дослідження і виконати такі завдання: проаналізувати витоки традиції українського Дон Кіхота як автообразу; окреслити основні тенденції в осмисленні цього топосу поетами ХХ різних напрямів і поетичних шкіл ХХ століття як образи-автомаски; визначити специфіку інтеграції традиційного образу в національний літературний простір.

Об'єктами дослідження є лірика українських поетів різних періодів – Петра Карманського («Молода муза»). Євгена Маланюка, Олега Ольжича («Празька школа»), Ліни Костенко – об'єднана рецепцією топосу Дон Кіхота. Предмет аналізу – авторське прочитання традиційного образу як образу-маски, його трансформація і нове семантичне наповнення.

Виклад основного матеріалу. Протагоніст роману Сервантеса Дон Кіхот і ширше – донкіхотівський мотив належать до художніх топосів, які, за типологію генези, є авторською традиційною сюжетно-образною одиницею з тривалою історією творчої рецепції митцями різних епох і національних літератур. Це зумовлено архетипічним характером цього образу. Семантичне ядро Дон Кіхота як універсального архетипу ідеаліста, який вступає в конфлікт із буденною реальністю, формується навколо антиномій «ідеал – дійсність», «духовне – матеріальне», «мрія – розум», «піднесене – земне (комічне)». Власне тих антиномій, якими зазвичай оперують письменники в художньому відтворенні картини світу і власної антропоцентричної концепції. Для письменників ХХ століття особливо привабливим виявився художній потенціал образу Дон Кіхот, який корелює з втіленням вищого ідеалізму, що зберігає вірність лицарським чеснотам в світі абсурду, який

утратив віру в ці чесноти. Прагнення Дон Кіхота «виправити кривди світу» розкриває гуманістичну природу образу, а трагікомічна двоїстість надає йому глибокого психологічного виміру.

Для з'ясування специфіки авторських інтерпретацій Дон Кіхота як образу-маски митця вважаємо за потрібне виокремити мотиви, які його структурують. Позаяк у залежності від «тексту життя» і «тексту епохи» автора стають домінантними окремі з них у тій чи тій рецепції. У системі мотивів, що забезпечили стійкість рецепції образу Дон Кіхота, визначальними є мотив подорожі (структурує шлях героя як духовне паломництво); мотив боротьби з вітряками (символ безрезультатної, але шляхетної боротьби за ідеал); мотив двійництва (Дон Кіхот і Санчо Панса), що відтворює діалектику мрії та практичного досвіду; мотив рицарства і його пародії (унаочнює деградацію ідеалів та їхнє іронічне відродження у нових культурних формах). Особливого значення набуває мотив безумства, який можна визначити як філософський стрижень образу. Безумство Дон Кіхота – не хвороба, а форма духовного опору й самозахисту душі від беззмістовності світу. Саме «манія рицарства» перетворюється на спосіб осягнення істини, на вищий тип морального безумства, у якому людська гідність і віра в добро набувають надрозумного виміру. Цей мотив зумовив подальші рецепції героя як «священного безумця» (від романтиків до модерністів), що уособлює духовну свободу і творчий акт як альтернативу буденності.

Упродовж своєї літературної історії образ Дон Кіхота зазнає численних типологічних трансформацій: від морально-алегоричного героя бароко до трагічного мрійника романтизму й екзистенційного ідеаліста модернізму. У XX столітті він постає як іронічна саморефлексія тексту – герой, який усвідомлює власну умовність. Донкіхотизм як культурний архетип зберігає універсальне значення, позначаючи тип людини, що чинить опір безглуздій дійсності силою уяви, моральності й віри у сенс.

У своєму дослідженні Д. Міщенко визначила три напрями рецепції роману Сервантеса в українській літературі: «перший – це використання образу або певних рис образу головного героя твору у художній тканині свого тексту та в концепції людини і дійсності, яка створюється у художньому творі. Другий – різноманітні модифікації концепції донкіхотства – і як окремого крилатого виразу, що вживається відповідно до ситуації, і як поняття, якому притаманні певні ознаки. Третій – створення оригінальний версій сервантесівського сюжету, а також формування власного образу автора роману "Дон Кіхот", так званий діалог художніх версій "Дон Кіхота"» [11, с. 25]. Погоджуємося з такою типологією, вважаючи, що використання інтертекстеми Дон Кіхота як складника автобіографічних мотивів є відгалуженням першого з означених напрямів рецепції, що сформувалася в українському письменстві. Під «автобіографічними» розуміємо не лише ті, що мають безпосередній стосунок до біографії автора, а й мотиви характеристики покоління (школи), з якими письменник асоціює себе. Витоки цієї традиції – у творчості Бориса Грінченка.

Історію українського Дон Кіхота одним із перших в українській літературі розпочав Іван Франко. У 1891 році були опубліковані його «***Пригоди Дон Кіхота***» – розлогий, з 24 розділів і прологу, поетичний переспів основних епізодів роману Сервантеса. Важливо, що творові не тільки передує літературно-критичний нарис творчості іспанського письменника – Сервантес і факти його біографії згадуються і в Пролозі, де, окрім теми Іспанії, означена і магістральна оцінка образу Дон Кіхота: «*Він – аж до старості дитя – / Прямує на провал, / Побитий, та невигаслий, / Несе свій ідеал*» [19, с. 171]. За постаттю «побитим, та невгаслим» героєм роману Сервантеса впізнається сам автор поетичного переспіву, його готовність до важкої подвижницької і зазвичай непоціновано за життя праці. Але якщо у «Пригодах Дон Кіхота» основною метою Івана Франка було насамперед ознайомлення української аудиторії з сюжетом величного твору доби Відродження, і в певному сенсі його поема – це зразок «просвітницької» рецепції (перше видання вийшло у дитячому часописі «Дзвінок»), то саме «***Дон Кіхот***» Бориса Грінченка вважаємо прикладом осмислення традиційного образу в координатах героя-автомаски. Дослідники (Н. Левчик, Д. Міщенко) солідаризуються в думці, що розробка Борисом Грінченком сюжетів інонаціональних літератур у творах «Беатріче Ченчі», «Лаврін Костер», «Матільда Аграманте», «Дон Кіхот», це «вибір певної теми суголосно актуальним проблемам вітчизняної літератури, завданням, що їх ставив перед собою письменник і як громадсько-культурний діяч» [7, с. 40]. Додамо: суголосно і актуальному питанню осмислення власної ролі в суспільному і культурно-освітньому русі.

Борис Грінченко концентрується на образі протагоніста роману Сервантеса, пропонуючи власний портрет самотнього, але фанатично від-

даного ідеї борця зі злом. Від сервантесівського Дон Кіхот письменника «успадковує» мотив небезпечних мандрів («*давні страшила по світу шукав, / Дракони, і велетні, й змії*»), фанатичної відданості справі боротьби зі злом («*І де він неправду і зло зустрічав, / Там сміло він брався до броні*»[3]) і навіть помилок на цьому шляху («*Він їздив по світу, боровся щодня / І часом, було – з вітряками*» [3]), мотив самотності, який випливає зі сприйняття героя божевільним («*Найкращії друзі впевняли його, / Що він божевільний без міри*»), злиденного («*В уламках од зброї з іржавим мечем*»[3]) і сповненого важких випробувань («*Життя його – низка і горя, і мук*») життя. Констатуючи ці складники біографії Дон Кіхота, Борис Грінченко протиставляє їм стійке переконання героя в правильності обраного шляху, яке не здатні перебороти ні насильство, ні насмішки. Важливим, на нашу думку, є авторський акцент на рішеннях Дон Кіхота, які продиктовані голосом серця. Протиставлення «голосу розуму» як обережної і поміркованої позиції неприйнятні для Дон Кіхота, адже коли інші сумніваються, «*слухавсь він серця самого свого, / А серце не знає невіри*»[3]. У цьому сенсі автор цікаво формує образ спільноти, якій герой присвячену своє життя: як і він, це «*прості та чисті серця, / Що в серце його прозирали, / Високий той образ за правду борця / Без сміху в душі заховали*» [3]. Тож з узагальненням Д. Міщенко, яка, аналізуючи цей твір Бориса Грінченка, наголошувала, що автор «звузив свою інтерпретаційну модель образу Дон Кіхота виключно до соціальної складової, скориставшись, власне, самими поняттями “лицар”, “лицарство” як певними смисловими штампами. Провідним мотивом поеми Грінченка є мотив самозречення. Цьому, як і іншим творам поета, притаманна певна прямолінійність, публіцистична риторика, показова ілюстративність, емоційні рефлексії та декларативність, в яких чітко простежується громадянська позиція самого автора» [11, с. 63], погоджуємося почасти. Дон Кіхот – це alter ego Бориса Грінченка, бо саме таким, що мусив долати не тільки інтертність натовпу і ворожість недоброзичливців, а й застереження однодумців «економно» витрачати свої сили, постає письменник в інтелектуальній біографії «Непокірний. Грані долі» Т. Вірченко і Р. Козлова [див. : 2].

У Бориса Грінченка маємо однозначну апологетику Дон Кіхота, натомість у молодомузівця Петра Карманського рецепція цього образу супроводжується іронією і самоіронією. У статті «Мова символів у поезії “Молодої музи”» О. Прищепа цілком слушно зазначає, що у творчості молодомузівців «всі культурно-історичні елементи набувають символічних значень і поетично переосмислюються щодо їхньої первісної семантики» [15]. Це спостереження актуальне насамперед щодо поезії Петра Карманського. Зокрема, образ Дон Кіхота постає у нього і в оточенні інших традиційних образів різної генези (Прометей, Моргана) в суспільно-політичній ліриці, і в інтимній як поетична маска ліричного автогероя. Так, у вірші 1920 року «***De profundis***» поет, переосмислюючи образ Дон Кіхота в іронічному ключі, вписує його в ряд інших образів, об’єднаних семами «розчарування» та «ілюзія». Античний Прометей постає в порівнянні з явищами релігійного скептицизму доби: «*Бур’ян поріс дорогу в рай. Ми духом змірили безкрай, / І не найшли ніщо, крім болю, / І на туземному роздоллю / Ми свого бога розп’яли, / Як на Кавказі Прометея*» [14, с. 139]. Образ Моргани символізує нездійсненні надії та мрії, а Дон Кіхота – запал прожектера: «*А все останнє – зайвий час / Пустир, заповнений нудьгою. / Морганою надій і мрій. / Замкнути двері за собою / Втонути в пустку і спокій, / І ждати, слухати, як мруть / Повільно на вежі години, / Як до воріт нірвани йдуть / Зі шляху звіяні пилини, / Чекати, аж надійде вал…/ Все інше дим, імла, омани, / Безцільний Дон Кіхота пал*» [14, с. 140–141]. Якщо в цьому творі Дон Кіхот – розчарований сучасник-мрійник (можна провести паралель із здеградованим Гамлетом Т. С. Еліота), то у вірші «***Хоч ти не пуплях, ні надмірно гарна..***» образ Дон Кіхота автор проєктує на себе. Вірш має присвяту «До І.Р.» і належить до інтимної лірики поета, разом із тим містить і мотив осмислення власної ідентичності. Автор оспівує красу ліричної героїні («*Твоє обличчя – це блакить безхмарна, / Що в ні вечірнє сонце потухає. / Щось душу тягне й хочеться у тобі / Втопити тугу, зроджену в нічниці*» [14, с. 187–188]), але не сподівається на взаємність. Він свідомий, що горда красуня бачить у ньому «*лиш спізненого блазня, Дон Кіхота*». Тут, на нашу думку, Карманський цікаво обіграв і мотив запізнення в часі сервантесівського героя, що жив ідеалами минулого, і його сприйняття іншими як блазня. Характерно, що автор не заперечує такого визначення, як і не намагається вразити серце Ірі жалісливими розповідями, адже зізнається, що і «*для роль трагічних я вже припізнився*» [14, с. 187–188]. Таким чином, в інтимний мотив вплітається мотив самовизначення, для оприявлення якого поет оперує образом Дон Кіхота. Тож молодомузівець Петро Карманський

демонструє не тільки осучаснення традиційного персонажа, а і творення нового міфу з відомими інтертекстемами для висловлення свого сповненого іронії, сарказму і сатири погляду на світ.

Традиції раннього модернізму в українській літературі розвивали представники його зрілої фази, серед яких поети «Празької школи». Топос Дон Кіхота у їхній рецепції можна розглядати художньою експлікацією ідейних й естетичних проблем, актуальних для їхньої творчості. Показовим для загального сприйняття пражанами ідейно-змістового потенціалу сервантесівського образу є есей Леоніда Мосендза «Народження Дон Кіхота». У цьому творі, на думку І. Набитовича, митець намагається окреслити причини, які ««перетворюють сеньйора Кіхани в лицаря Дон Кіхота, досліджує проблему трансформації міщанської душі Кіхани в душу, яка прагне героїчного чину. Шукаючи ту силу, яка сеньйора Кіхану перетворює в Дон Кіхота, Мосендз приходить до переконання, що ця сила – це жадоба безсмертя» [12, с. 53]. «Жадоба безсмертя», реалізована в ідеї чину, є магістральною у творчості пражан, серед образних втілень якої образові Дон Кіхота належить особливе місце. Цікавим вважаємо авторські інтерпретації Євгена Маланюка і Олега Ольжича.

Євген Маланюк як поет, що вміло поєднав у своїй творчості неокласицистичний елемент із неоромантичним, перетворив звернення до прецедентних образів – античних, біблійних і всього обширу західноєвропейського і українського інтертексту – у невід'ємну частину власної поетики. Щодо авторської інтерпретації Дон Кіхота, то, вважаємо, за ідейно-смисловим полем функціонування цього образу, можна виокремити дві тенденції. Перша – це використання інтертекстеми в контексті осмислення спільної для всіх пражан теми боротьби за українця проти «хахла» та «малороса» і формування нового психотипу українця чину. Так, у поемі 1926 року «Посланіє», де автор, за спостереженням Ю. Ковбасенка, «долучився також до дискусії про шляхи розвитку української культури, про вибір між Сходом і Заходом, про долю Європи. З одного боку, він постав за європейський вибір України, але, з другого боку, протистояв ілюзіям засліплених "світлом зі Сходу" "лівих" європейських інтелектуалів: Анрі Барбюса, Джорджа Бернарда Шоу, Ромена Роллана, Анатоля Франса, Освальда Шпенглера та ін.» [5], інтертекстема Дон Кіхота в одному ряді з образами, які контрастують зі збірним образом «хахлацького» натовпу. У «Посланії» (1926) Євген Маланюк докоряє тим, кому «*Понад майбутнє України / Дорожче теплий супокій*» і чия «*мудрість "моя хата скраю*"». На думку поета, така аудиторія не потребує героїв, вона не здатна на вчинки і не вміє цінувати звершень інших: «*Колумб, да Вінчі, Алігєрі чи Дон Кіхот – для неї міт*» [9]. Характерно, що в ряд названих реальних особистостей, які пов'язані з величними географічними відкриттями (Колумб), мистецькими революціями (да Вінчі) і творчістю поета-вигнанця, яка підвела підсумок філософським, політичним і літературним шуканням цілої доби (Данте Аліґієрі) Євген Маланюк вписує і головного героя роману Сервантеса. І в такий спосіб визначає його роль у формуванні етичної матриці читача на рівні з досягненнями геніальних митців і дослідників.

Друга тенденція авторської інтерпретації Дон Кіхота, властива і Євгенові Маланюкові, і Олегові Ольжичу, передбачає використання цього образу для означення власної ідентичності чи моделювання «портретів» своїх однодумців. Саме образ сервантесівський герой, на нашу думку, щонайбільше відіграє роль «мови» в інтимно-дружній бесіді Євгена Маланюка зі своїм близьким колом. Якщо образ Гомерового Одіссея і мотиви «Одіссеї», які активно реципіював поет, зазвичай входять до авторського мотивного комплексу «еміграція», «чужина», «ностальгія», то образ Дон Кіхота – це персонаж, у якому віддзеркалюється оцінка співрозмовника або ж себе. Так, він двічі зринає у віршах-присвятах одному з найяскравіших поетів-пражан, зачинателеві «Празької школи» Юрієві Дараганові. У першому, 1923 року, Євген Маланюк дякує другові за вірші («*Спасибі, любий побратиме, / За китицю цілющих слів*!» [8, с. 37]) і зосереджується на власних почуттях. Це момент його роздумів щодо майбутнього як двобою зі злом («*Вже введено останні сили / В глухий двобій з одвічним злом*» [8, с. 37]), сумнівів, чи вистачить сили поетові стати воїном, де оперує знаковими для своєї поезії образами «стилета» і «стилоса» («*Та знаю, що тримавший стилос, – / Стилет тримати не здола*»). Невизначеність і самотність породжують страх перетворитися з критика режиму в наївного романтика. Цей мотив оприявлюється в двох прецедентних постатях – Петронія і Дон Кіхота: «*Один, полишений скорботам, / Боюсь: розвіється імла – / Петроній стане Дон Кіхотом, / А вітряками – демон зла*…» [8, с. 37]. У цьому контексті поет хотів би бути анти-Дон Кіхотом, бо бачив справжнє, а не вигадане книжне зло. Це протиставлення видається особливо цікавим ще й з огляду на те, що у європейській культурі

Петроній і Дон Кіхот втілюють два полюси людського духу – естетизм і ідеалізм, скепсис і віру, пасивність і дію. Петроній, герой доби занепаду античності, уособлює втомленого спостерігача, для якого життя – гра форм і насолода миттєвим; Дон Кіхот, навпаки, – людину віри, здатну діяти всупереч розчаруванню й абсурду. У такому зіставленні Дон Кіхот постає як духовна антитеза Петронію – лицар мрії проти естета байдужості. Для української еміграційної літератури ця опозиція набуває морального змісту: вона визначає вибір між спогляданням і боротьбою, між витонченим цинізмом і лицарською вірою в сенс людської дії. Але Євген Маланюк у вірші «Юрієві Дараганові» фіксує, на нашу думку, різницю в сприйнятті Петронієм і Дон Кіхотом реальної дійсності: античний письменник фіксує її негативні відразливі сторони у своєму «Сатириконі», а Дон Кіхот живе у вигаданому книжному світі.

Натомість іншу символічну роль відіграє у Євгена Маланюка образ Сервантеса в диптихові «**Юрієві Дараганові**». У першій частині, написаній 1929 року, коли товариш Євгена Маланюка уже відійшов у засвіти, поет звертається до нього («*Вас пригадало, милий Юріє, / Це літо хворе і жагуче,/ А Ви вже т а м*»), продовжуючи традицію дружніх послань, яка сягає витоками Горацієвої творчості. Він потверджує свою відданість справі, яка стає для нього новим полем бою: «*Та все ж іду, хоч спотикаюся, / Ген ледве мріє поле бою… / Ні, вже ніколи не покаюся, / Мобілізований добою*» [8, с. 416]. Проєктуючи авторове зізнання на інтертекстему Дон Кіхота, можна припустити, що маємо також алюзію на заангажованість героя Сервантеса своєї добою – стати лицарем у нелицарську добу, щоб розбудити в ній потребу боротьби зі злом. Друга частина диптиху написана 9 років потому, у 1936 році, і приводом стала винесена в епіграф подія з празького часопису про занедбану могилу Юрія Дарагана на Ольшанському кладовищі. Тепер пам'ять поета відтворює постать друга, у якій поєдналися «*Щось старовинне, щось п'янке, / як пісня, як лицарство й слава, / Щось разом ніжне і тужаве, / Мов криця – тверде і крихке*» [8, с. 417]. І знову зринає образ героя Сервантеса, коли він висновує: «*І щось, либонь, від Дон Кіхота, Бувало, в постаті тремтить*» [8, с. 417]. Мотив насмішок, якими супроводжувалося життя Дон Кіхота, Євген Маланюк переадресовує в іншу, традиційну для своєї творчості, мотивну площину – у короткотривалу пам'ять українців-малоросів, які не шанують своїх героїв: «*Серця сліпі! Серця калічні! Коротка ця х а х л а ц ь к а вічність, Непевна і гірка, як дим*» [8, с. 417]. Таким чином, образ Дон Кіхота для Євгена Маланюка – це «портрет» і друга, і забутого невдячними нащадками героя.

«Ліричний» аспект рецепції сервантесівського образу – закоханого Дон Кіхота, – який у Грінченка, Кармaнського і Маланюка перебував у «пасиві», активізує Олег Ольжич у своєму «Дон Кіхоті». На перший погляд, твір є зверненням у кращих традиціях лицарської лірики до Неї («*Ляля*», на думку дослідників, це Марина Антонич, перше кохання Олега Ольжича [див. : 4], його «Дульсінея»), що поєднується з мотивом мандрівки. В обох варіантах він просторово-конкретний: лірична героїня вирушає в подорож з Праги до Берліна («*Ви від'їжджаєте. Так просто і природньо / Змінить в потребі Прагу на Берлін*»), а поет, який зізнається у своїх давно затаєних почуттях («*Ах, Лялько! Я не говорив ніколи…/ Це ж глупо так… і соромно… і все…/ Котрий вже рік щось душу рве, і коле, / І б'є об діл, і вихорем несе»* [13, с. 44]), теж на чужині. Адже вірш написаний на початку 1930-ого року, коли Олег Ольжич формувався як представник покоління української еміграції міжвоєння, пов'язаного з празьким середовищем. Але для поета «емігрант» – це синонім «бездіяльності». Тоді як і Євген Маланюк, Юрій Клен, Леонід Мосендз, Олег Ольжич сповідував ідею «чинного ідеалізму» –світогляду, де поезія має формувати людину дії. Саме тому «Дон Кіхот» стає не просто ліричним зізнанням, а поетичним маніфестом активного ідеалізму. Вислів «*Я Дон Кіхот, не сірий емігрант*» [13, с. 44] набуває ролі самовизначення. Це не лише емоційна поза, а проголошення життєвого кредо: залишатися людиною дії, ідеалістом, лицарем духу серед пасивності й розчарування. Можна припустити, що текст має подвійну адресацію: особисту (як звернення до жінки, яку кохає) та суспільну – до сучасників-емігрантів, розгублених між реальністю поразки і тугою за Батьківщиною. Для Олега Ольжича Дон Кіхот не божевільний мрійник, а мисляча людина, яка зберігає віру у високе призначення особистості тоді, коли інші її втратили чи відмовились від цієї віри. Тобто його Дон Кіхот – це власна світоглядна позиція «діяти, коли інші зневірилися». Так знову утворюється вже традиційна для інтерпретації Дон Кіхота антиномія, на цей раз «активна – пасивна моделі людського існування». Характерно, що, на відміну від розглянутих вище авторських прочитань сервантесівської інтертекстеми, в Олега Ольжича з'являються алюзії на інші елементи донкіхотівського мотиву – зброєносця Санчо Панси й коня

Дон Кіхота Росінанта. Так Олег Ольжич вводить ще одну ліричну тему побратимства, називаючи реальних *а*кторів свого близького кола: «*Я Санчо Пансом вперто бачу Стеця*» і «*Котрий вже рік настирливо здається, / Що Тимошенко є мій Росінант*» [13, с. 44]. А звертаючись до мотиву вітряків, переносить акцент на невідступність від принципу боротьби: *«А я ж не раз лежав уже без сил, / Коли мене всі вітряки мололи»* [13, с. 44]. Тож інтимно-ліричне звертання Олега Ольжича до жінки, яку кохає, – це обрамлення («*Ви вернетесь небавом <…> розкажете берлінські новинки*») символічного маніфесту активного ідеалізму, «портретом» якого є Дон Кіхот.

Продовження і розвиток незавершеного проєкту українського високого модернізму письменниками-шістдесятниками за визначенням передбачали і виразну інтертекстуальність їхнього творчого доробку. Дон Кіхот і донкіхотство стали органічною частиною поетичної мови цієї генерації. Л. Тарнашинська наголошувала, що «пошуки шістдесятниками сковородинівської “повної людини” з тверезою настановою на самовдосконалення й самопізнання (“пізнай себе”) врівноважуються ідеалістичним комплексом “донкіхотства”, творячи дихотомічну модель топології життєвого й творчого шляху цього літературного покоління» [18, с. 142]. У рецепції Ліни Костенко образу Дон Кіхота, зокрема в «Баладі моїх ночей», ця теза отримує виразне підтвердження.

Дослідники (Л. Тарнашинська, Л. Варава, Д. Міщенко, В. Саєнко та ін.) не раз звертали увагу на «***Баладу моїх ночей***» як зразок авторського осмислення образу Дон Кіхота, яке виходить за межі алюзії, а набуває концептуального характеру. Так, О. Варава акцентує на націоналізації архетипу в українському досвіді, де образ Сервантеса постає моральним ідеалом і символом вибору [1]. Л. Тарнашинська узагальнює щодо комплексу «донкіхотства» як етосу самотньої моральної позиції у тоталітарному суспільстві, як екзистенційного вибору «бути» проти видимості «здаватись» [18, с. 142]. В. Саєнко у монографії «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність» (2020) висновує, що Дон Кіхот – міфокод, етичний архетип у структурі поетики мисткині [17].

Балада побудована як розмова ліричної героїні з Дон Кіхотом, між якими немає ні часової, ні просторової дистанції: «*мій Дон Кіхот*» (авторка вдається до інтимно-товариського звернення) блукає в українському просторі, позначеному впізнаваними топосами-символами – «*у полі, між козацькими могилами*» [6, с. 176] – і постає перед проблемою «митець і натовп», актуальною для шістдесятників, що метафорично висловлена в застереженні: «*Ох, лицарю, не зв’язуйся з отарою – / вона тебе затопче в пилюгу*». Він проживає добу, де «*все довкола мертве, зачакловане*» [6, с. 177], яка перетворює його на сучасника авторки. Ліна Костенко зберігає знакові характеристики інтертекстеми Дон Кіхота: вітряки, яких (щоправда, марно, стверджує авторка) шукає герой («*мій Дон Кіхот шукає вітряка*»), ворог-чаклун («*і злий чаклун глузує поблизу*»), мотив сприйняття лицаря навіженим («*Ти, Дон Кіхоте, може, біснуватий*?» і «*лицар-недотепа*»), зустріч з отарою овець («*Ідуть великі юрми. / Ти думав – люди, глянув – барани*!»), кінь Росінант. Є також алюзія на здобуте Алонсо Кіханою ім’я лицаря Печального (Сумного) образу, яке в Ліни Костенко перетворюється на характеротвірну ознаку героя: «*Що в тебе є? Печаль і далина. / Тобі не досить просто існувати? / Ти хочеш побороти чаклуна*?» [6, с. 177]. Більше того, так визначається екзистенційний аспект авторської інтерпретації Дон Кіхота як сучасника, який опиняється (як і в Олега Ольжича) перед вибором між різними моделями існування. Перша – це пристосування і прилучення до тієї агресивної «отари», друга модель передбачає активну позицію боротьби зі злом насамперед у його «войовничо-міщанській» личині. На цю думку «працює» і алюзія на зовнішній вигляд Дон Кіхота, якого, як відомо, Сервантес зображував довготелесим худим чоловіком. Ліна Костенко дає промовисте уточнення завдяки фразеологічному елементу «котурни»: «*А ноги довгі, не котурни*», що дозволяє унаочнити героя як незарозумілого, немарнославного. Дон Кіхот Ліни Костенко як символ, за Л.Тарнашинською, опору інерції і конформізму, залишається самотнім героєм, не потрібним натовпу: «*Ти їм на поміч, лицар-недотепа, / Ти їх рятуєш, а вони у крик. / Ех, Дон Кіхоте, їм же не тебе. / Не заважай іти їм на шашлик*» [6, с.176]. Та поетка вірить, що час як «*єдиний секундант*» покаже, що «бути собою», жити повноцінно, а не існувати, є етичною нормою Дон Кіхота-авторки-митців її покоління.

Висновки. Притягальними для українських митців ХХ століття стали насамперед такі визначальні для формування семантичного ядра образу Дон Кіхота концепти, як ідеалізм і утопічність (мотивують дії героя); самопожертва (як форма вірності ідеї); самотність і відчуження (як наслідок моральної несумісності з «реальним» світом); віра в силу слова (визначає символіку його вчин-

ків); гуманізм і милосердя (як головний етичний зміст роману і персонажа).

Традиція художнього осмислення Дон Кіхота як прецедентного образу в автобіографічному мотиві пов'язана з його інтерпретацією Борисом Грінченком («Дон Кіхот»). Акцент на мотивах служіння, самотності героя, невідступності попри марність, на думку, більшості, його зусиль у «боротьбі з вітряками». Така інтерпретація сприймається поетичним автопортретом митця в контексті роздумів про долю лідера в перетворенні охлосу на націю. Схожа інтерпретація стане домінантною у творчості письменників наступних генерацій, що зумовить поєднання особистісного контексту і суспільного.

Попри загальний мотив сумніву і сатиричного погляду на світ, молодомузівець Петро Карманський так само оперує образом Дон Кіхота в художній картині світу («De profundis») та відтворенні інтимних переважань («Хоч ти не пуплях, ні надмірно гарна...»), творячи співмірність між власним «Я» і героєм твору Сервантеса.

У поетів-пражан Євгена Маланюка («Юрієві Дараганові» 1923 року і однойменний диптих 1929 і 1936 рр.) і Олега Ольжича («Дон Кіхот») звернення до топосу Дон Кіхота є, з одного боку, ознакою боротьби за українську літературу як європейську шляхом підняття культури поетичного письма і відстоюванням свободи власного мистецького простору, інтерпретуючи по-новому образи з «історією», у розмові з однодумцями чи коханими. Із другого боку, свідченням сприйняття авторами творчості як форми ідеологічної боротьби з інертною чи поміркованою частиною еміграції та з «малоросійщиною».

У «Баладі моїх ночей» Ліна Костенко ідентифікує в Дон Кіхотові своє покоління митців-шістдесятників, перед якими особливо гостро постає екзистенційно-аксіологічна опозиція «бути» чи «здаватися». Вибором поетки і тих, кого вона може назвати «мій Дон Кіхот», стає свідоме донкіхотство.

Отже, в українській літературі ХХ століття Дон Кіхот стає більше, ніж літературним персонажем. Він є моделлю людського буття сучасника в національному просторі: його образ синтезує етичну позицію гуманізму, екзистенційний пошук сенсу, естетичну віру у слово. Окрім основних інтерпретацій, що склалися в традиції української літератури щодо Дон Кіхота як об'єкта сатиричного, комічного і трагічного тлумачення, окреслюється рефлексійно-особистісна, яка розширює семантичне поле його сприйняття до складника автобіографічного мотиву, образу-маски автора або ж «портрету» генерації, до якого він належить.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варава О. Б. Інтерпретація образу Дон Кіхота в поезії Ліни Костенко «Балада моїх ночей»: ідеальний вимір. *Вісник Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка: Філологічні науки*. 2009. Ч. І. № 3 (166). С. 139–145.

2. Вірченко Т., Козлов Р. Непокірний: Грані долі. Київ : Київ. у-нт ім. Б. Грінченка, 2023. 372 с.

3. Грінченко Б. Дон Кіхот. Грінченко Б. Вибрані твори. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=26916

4. Іванишин П. Олег Ольжич – гарольд нескореного покоління. Дрогобич : Відродження, 1996. 220 с.

5. Ковбасенко Ю. Євген Маланюк. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5667/1/Y_Kovbasenko_HUL_21_GI_Malanyuk.pdf

6. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.

7. Левчик Н. Поетичний світ Бориса Грінченка. *Слово і час.* 2019. №12. С. 33–43. DOI:10.33608/0236-1477.2019.12.33-43

8. Маланюк Є. Поезія. Львів : Літопис, 1992.

9. Маланюк Є. Посланіє. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Malaniuk_Yevhen/Poslaniie

10. Марченко Н., Савчук Р. Дон Кіхот українського міфу. *Українська мова та література*. 2000. № 11. С. 4–5.

11. Міщенко Д. Інтерпретаційні моделі «вічних» мотивів донкіхотства та донжуанства в українській літературі ХХ століття. Дис. … на здоб. наук. ступ. канд. філ. наук : 10.01.01. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2014.

12. Набитович І. Леонід Мосендз – лицар святого Ґрааля: творчість письменника в контексті європейської літератури. Дрогобич : Відродження, 2001. 174 с.

13. Ольжич Олег. Дон Кіхот. *Ольжич Олег. Незнаному воякові*. Київ : Фундація ім. О. Ольжича, 1994. 431 с.

14. Поети «Молодої музи». Зб. / упоряд., авт. передм. та наук. апарату М. Ільницький. Київ : Дніпро, 2006. 672 с.

15. Прищепа О. Мова символів у поезії «Молодої Музи». *Вісник Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2022. Вип. 3(98). С. 57–67. URL: https://eprints.zu.edu.ua/36783/1/7.pdf DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.57-67

16. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи: Монографія. Донецьк, 2005. 343с.
17. Саєнко В. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність. Київ : Смолоскип, 2020. 640 с.
18. Тарнашинська Л. Дискурс донкіхотства як ідеалістична настанова і художньо-естетична практика українських шістдесятників. *Філологічний дискурс*. 2017. №5. С. 123–145.
19. Франко І. Пригоди Дон Кіхота. *Франко І.Я. Зібрання творів:* у 50-и томах. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 4. С. 171 – 175.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 82.091
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.39

ЦИКЛ РОМАНІВ «ДВІР ШИПІВ І ТРОЯНД» САРИ ДЖ. МААС НА ФЕНТЕЗІЙНОМУ ТЛІ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XXI СТОЛІТТЯ

THE NOVEL CYCLE "A COURT OF THORNS AND ROSES" BY SARAH J. MAAS IN THE FANTASY BACKGROUND OF THE FIRST QUARTER OF THE XXI CENTURY

Гурдуз А.І.,
orcid.org/0000-0001-8474-3773
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Резонансним у сучасному фентезійному полі став цикл романів «A Court of Thorns and Roses» Сари Дж. Маас, отримавши, зокрема, суперечливі оцінки у площині етики. Певно зіткнувшись із проблемою типового серіального твору, критики переважно обійшли питання генетики «Двору шипів і троянд» (на відміну від випадку з «Четвертим крилом» Р. Яррос), аспекти його новаторства, привітавши сміливість авторки у пропагуванні проявів жіночої свободи. Між тим, вплив романного циклу не тільки позначився на юній читацькій авдиторії низкою неоднозначних меседжів у сфері міжособистісних взаємин, відобразив тенденції трансформації фентезійного (любовного) роману першої чверті XXI ст., але й оригінально продовжив останні.

Метою нашої статті є вперше здійснена спроба визначення аспектів традиції й новаторства у «Дворі шипів і троянд» на фентезійному тлі першої чверті XXI ст. Відповідно провідними завданнями розвідки є простеження характеру відображення в романному циклі парадигмальної фентезійної трансформації перших десятиліть XXI ст.; виявлення ознак метажанрової динаміки в результаті опрацювання С. Дж. Маас популярних у сучасному фентезі художніх рішень і прийомів, а також виявлення типологічних сходжень «Двору шипів і троянд» із рядом сучасних репрезентативних фентезійних текстів.

Аналіз романного циклу С. Дж. Маас на сучасному фентезійному тлі свідчить про закономірність його появи як генетично зумовленого тексту, який закріпив і продовжив низку гострих соціокультурних дискурсів, заявлену в творах попередніх західних авторів – С. Маєр, Д. Гаркнесс та ін., на чолі з переглянутими гендерними настановами в бік посилення мотивів влади, сили тощо. Відтворивши основні риси метажанрової трансформації XXI ст., текст «Двору шипів і троянд» зафіксував подальшу деформацію ряду етичних норм сучасного суспільства, передовсім зближення первнів добра і зла з демонстрацією їх деміфологізації; зростання пріоритетності матеріального стосовно духовного, зокрема в аспекті тілесної насолоди. Міфопоетичний підхід виражено джойсівського типу не позбавив романний цикл нових художніх рішень (зокрема в музичному відображенні подієвого тла, еротизації одивненого тіла), однак численні з них варто розглядати як ускладнені варіанти популярних у фентезійному корпусі сюжетних моделей кінця XX – початку XXI ст.

Ключові слова: фентезі, трансформація, інтерпретація, типологія, тенденція, дискурс.

The cycle of novels "A Court of Thorns and Roses" by Sarah J. Maas has become resonant in the modern fantasy prose field, receiving, in particular, controversial assessments in the area of ethics. Partially faced with the problem of a typical serial artistic work, critics mostly bypassed the question of the genetics of "A Court of Thorns and Roses" (unlike the case with R. Yarros's "The Fourth Wing"), aspects of its innovation, welcoming the author's courage in promoting manifestations of female freedom. Meanwhile, the influence of this novel cycle not only affected the young readership with a number of ambiguous messages in the field of interpersonal relationships, reflected the trends of transformation of the fantasy (romance) novel of the first quarter of the XXI century, but also originally continued the latter.

The purpose of our article is the first attempt to define aspects of tradition and innovation in "A Court of Thorns and Roses" against the fantasy background of the first quarter of the XXI century. Accordingly, the key tasks of the article are to trace the nature of the reflection in this novel cycle of the paradigmatic fantasy transformation of the first decades of the XXI century; to identify signs of metagenre dynamics as a result of S. J. Maas's elaboration of artistic solutions and techniques popular in modern fantasy, as well as to identify typological similarities between "A Court of Thorns and Roses" and a number of modern representative fantasy texts.

An analysis of the novel cycle by S. J. Maas against a modern fantasy backdrop indicates the regularity of its emergence as a genetically determined text that consolidated and continued a series of sharp socio-cultural discourses expressed in the artistic works of previous Western authors – S. Meyer, D. Harkness, etc., led by revised gender guidelines towards amplification the motives of power, strength, etc.

Recreating the main features of the metagenre transformation of the XXI century, the text of "A Court of Thorns and Roses" recorded the further deformation of a number of ethical norms of modern society, primarily the convergence of the principles of good and evil with a demonstration of their demythologizing; the increasing priority of the material over the spiritual, in particular in the aspect of bodily pleasure. The mythopoetic approach of a distinctly Joycean type did not deprive this novel cycle of new artistic solutions (in particular, in the musical reflection of the event background, the eroticization of the strange body), but many of them should be considered as complicated variants of the plot models popular in the fantasy corpus of the end of the XX – the beginning of the XXI centuries.

Key words: fantasy, transformation, interpretation, typology, tendency, discourse.

Постановка проблеми. Окрім трансформації парадигми базового конфлікту, фентезійний роман у перші десятиліття XXI ст. переживає ряд змін не настільки глобальних, але які помітно впливають на його сприймання широкою авдиторією. Більшою чи меншою мірою виражена орієнтованість на класичні зразки метажанру нівелюється; апелювання до них частіше носить ігровий характер. Прийнятним і звичайним в умовах панівного джойсівського типу міфотворчості стає інтенсивне наповнення твору відсиланнями до а) інших текстів метажанру і б) фактів соціокультурного контексту XX–XXI ст. узагалі. Масштаб роботи автора з досвідом попередників набуває в цей час рівня експерименту, паралельне звертання до низки маскультурних лекал, образно-сюжетних конструктів фантастико-фентезійного корпусу закріплює успіх проривного для кінця XX – початку XXI ст. ефекту мультисвіту, досі залишеного без належного спеціального висвітлення. Спільні для митців соціокультурна панорама, спектр факторів упливу (особливо в західноєвропейському і північноамериканському регіонах) тощо зумовлюють подібність багатьох продуктів метажанру, і в цих умовах принциповою є фахова оцінка новітніх зразків, тим більше, що в межах декількох років вони самі здатні ставати об'єктами цитацій в різних національних і регіональних літературних системах (згадаймо відлуння творів 2010-х рр. С. Кінга, С. Маєр, Р. Ріґґза, Дж. Р. Р. Мартіна й ін. у доробку М. Кідрука, А. Закордонця, В. Гранецької та ін.). Нові завдання досліджень диктуються й новою природою самої продукції метажанру, і тут виділимо допустимі межі рецепції, параметри визначення фентезійного синтаксису (Б. Аттебері), мультифентезійності тощо.

Швидке набуття багатьма сучасними фентезійними творами статусу бестселера, але не лонгселера часто пояснюється роботою письменника з арсеналом популярних образних і сюжетних кліше для розкриття також гострих соціокультурних запитів. Умова швидкісної появи за друком комерційно успішного твору його серіального продовження не дає читачеві «охолонути» від враження першої книги і на певний час пролонгує запитаність відповідного художнього матеріалу в авдиторії (до слова, спрацьовує фактор такої швидкісної хвилі в літературному процесі й у випадку з ефектом мешап-прози). З іншого боку, для захоплення уваги реципієнта реінтерпретаторам необхідний час, за який, навпаки, втомленість від насичення книжкового ринку типовою продукцією дещо спадає; у такому разі фіксуємо хвилеподібне оновлення матеріалу в ідейно-тематичних кластерах фантастико-фентезійного масиву, коли чергова пропонована варіація образу чи мотиву сприймається як оригінальна або близька до такої (подібні процеси часто бачимо в коміксоїдних фентезі).

Резонансним у сучасному фентезійному полі став цикл романів «Двір шипів і троянд» («A Court of Thorns and Roses», 2015–2021) американської письменниці Сари Дж. Маас, отримавши, зокрема, і суперечливі оцінки у площині етики. Певно зіткнувшись із проблемою типового серіального твору, критики переважно обійшли питання генетики «Двору шипів і троянд» (на відміну від випадку з «Четвертим крилом» Р. Яррос), аспекти його новаторства, привітавши сміливість авторки у пропагуванні проявів жіночої свободи. Між тим, вплив романного циклу не тільки позначився на юній читацькій авдиторії низкою неоднозначних меседжів у сфері міжособистісних узаємин, відобразив тенденції трансформації фентезійного (любовного) роману першої чверті XXI ст., але й оригінально продовжив останні. З огляду на сказане комплексне дослідження художньої концепції «Двору шипів і троянд» становить науковий інтерес і є актуальним завданням на шляху об'єктивної кваліфікації новітніх зразків фентезійної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обмежуючись констатацією в циклі романів «Двір шипів і троянд» (переважно в його перших частинах) очевидних гендерних настанов (З. Годунок [1, с. 157]) та проявів вираження жіночої волі й культури виховання сексуальності, зокрема в постфеміністичному висвітленні (Е. Літтл [2, с. 3], Д. Дудек, М. Гроббелаар і Е. Рид Бойд [3]), дослідники переважно обходять увагою широкий спектр заявлених С. Дж. Маас проблем та запропонованих нею імперативів (від захоплення переосмисленням концепту темряви, пост- і трансгуманістичними наративами до реактуалізації нового типу моральності й сексуальності фентезійної героїні та фентезі XXI ст. в умовах значного знецінення традиційних моральних цінностей).

Резонно фокусуючись в огляді сучасного фентезі на питаннях окремих мотивів у романах С. Дж. Маас, З. Годунок, однак кваліфікує «ідеальним чоловічим персонажем» [1, с. 172] Різенда – володаря Двору Ночі, ігноруючи в такий спосіб задіяні письменницею механізми деміфологізації втілюваного Різендом начала (адже завдяки зв'язку з ним героїня циклу проникається любов'ю і культивує в собі темний первень). Окрім зазна-

ченого критиками опрацювання в романах циклу мотивів Красуні і Чудовиська (Дж. Йоргенсен [4]), Персефони (що відносно переконливо намагається аргументувати С. Халуб [5]), а також не виявлених поки фахівцями мотивів Попелюшки, чарівного дзеркала, серія вилаштовує складний діалог із метажанровим тлом перших десятиліть XXI ст. – буквальним інтертекстуальним та асоціативним; виявлення цих контактно-генетичних зв'язків і типологічних сходжень усередині фантастико-фентезійної традиції дозволяє об'єктивно кваліфікувати місце романного циклу у фентезійному просторі, що є необхідним з огляду на вплив серії письменниці на наступний літературний процес.

Постановка завдання. Метою нашої статті є вперше здійснена спроба визначення аспектів традиції й новаторства у «Дворі шипів і троянд» на фентезійному тлі першої чверті XXI ст. Відповідно провідними завданнями розвідки є простеження а) характеру відображення в романному циклі парадигмальної фентезійної трансформації перших десятиліть XXI ст.; б) ознак метажанрової динаміки в результаті опрацювання Сарою Дж. Маас популярних у фентезі художніх рішень і прийомів, а також в) виявлення типологічних сходжень «Двору шипів і троянд» із рядом сучасних репрезентативних фентезійних текстів. Базовий, у такий спосіб, порівняльний метод є доповненим і певно верифікованим психоаналітичним і герменевтичним.

Виклад основного матеріалу. Ідейно, системою образів та імперативів цикл «Двір шипів і троянд» С. Дж. Маас близький нашумілим не так давно «Сутінкам» («Twilight», 2005–2020) С. Маєр, «Всім душам» («All Souls», 2011–2014) Д. Гаркнесс, структурно наближається до ще не завершених «Емпіреїв» («The Empyrean», 2023–2025) Р. Яррос, постапокаліптичних «Голодних ігор» («The Hunger Games», 2008–2010) С. Коллінз і «Дивергента» («Divergent», 2011–2013) В. Рот, а отже, аналіз «Двору шипів і троянд» особливо продуктивним є в аспектних порівняннях із цими бестселерами та на метажанровому тлі в цілому. Ключовий фактор спорідненості тут – ігровий характер розповідання з окресленими на початку циклу механізмами існування світу та наступною вібрацією заявлених первісно (зокрема, в соціальному сенсі) доброго і злого начал. Традиційно читачу запропоновано фрагмент населеного простору (острів) з розмежуванням на ньому людського та ірраціонального (країна фейрі Прифія) світів із відповідним закріпленням в Угоді [6, с. 55], що наявність співвідносного договору є загальним місцем у сучасному метажанрі. Спосіб поділу художнього світу (в горизонтальній площині з проявленими в третьому томі «Двір крил і руїн» аспектами вертикальних доповнень) – стіна для фантастико-фентезійного контексту є традиційним (зокрема, для творів В. Рот або Дж. Р. Р. Мартіна – в останньому зіставленні з циклом С. Дж. Маас принципово, що землі людей розташовані на півдні, а фейрі – на півночі). Ознакою структурного ускладнення порівняно зі схожим світом «Дивергента» є те, що у С. Дж. Маас запропонована внутрішня секторальна диференціація не всього обжитого простору, а його ірраціональної, з погляду людей, частини.

Провідним чинником формування країни фейрі з т. зв. Дворів (Весни, Ночі й ін.) є мотив влади, що є певно відмінним від соціальних сегментів у «Дивергенті» В. Рот, але спорідненим із королівствами «Пісні льоду і полум'я» Дж. Р. Р. Мартіна. Шлях розкриття історії Дворів також традиційно реалізований переважно через призму сприймання людини, яка потрапляє туди не зі своєї волі (Фейри і згодом її сестер); мотивований домінуванням жіночого первня у світовому фентезі першої чверті XXI ст. вихід на перший план героїні (Фейри) у С. Дж. Маас органічно сполучений з опрацюванням у першому томі мотивів Попелюшки та Красуні і Чудовиська, а в другому – викрадення Персефони Аїдом.

Утримуючи в силу обставин існування всієї родини, Фейра жертвує собою для рятування рідних і відправляється в таємничу Прифію, де виявляє бунтарство проти місцевих правил існування. Пригадується співвідносна зачинна жертва (також лучниці) Катніс Евердін у «Голодних іграх» С. Коллінз, невписування Беатрис Пріор у дозволені художні координати в «Дивергенті» В. Рот або Вайолет Соррентейл – у «Четвертому крилі» Р. Яррос, коли героїні мають значно масштабнішу обдарованість від можливої для обрання в соціальному сегменті. Порушення героїнями правил життя / гри в названих творах призводить до деформації або знищення відповідних соціополітичних систем, однак фентезійні цикли С. Дж. Маас і Р. Яррос презентують ускладнені художні моделі порівняно з постапокаліптичними у С. Коллінз і В. Рот, а генетику творів останніх двох письменниць простежуємо вже від мотивів «Довгої ходи» («The Long Walk», 1979) і «Людини, яка біжить» («The Running Man», 1982) С. Кінга, ідей інтерактивного роману та «військової гри» О. С. Карда й ін.

Хоча «Двір шипів і троянд» належить до більшості серіальних творів, де концептуальна кар-

тина світу з закладенням принципів його існування переважно формована в перших томах (А. Сапковський же у «Відьмаку» відступає від цієї закономірності), С. Дж. Маас удається до поліваріантного перегортання первісно заявлених як позитивний і негативний полюсів: проникненість і симпатія Фейри до Двору Ночі у «Дворі мороку і гніву» (2016) порівняно з його баченням у «Дворі Весни» подібні до співвідносної переоцінки Вайолет Сорренгейл рідного і сюжетно первісно ворожого сегментів її світу; варто пригадати тут аналогічні аспекти концепцій «Дивергента» В. Рот тощо. Контраст протилежного переосмислення, простежуваний і як мотив перевертництва в томах «Дворів», можемо вважати письменницькою стратегією, котра послідовно продовжує відповідну тенденцію [7, с. 64] і проявляється також на рівні образів (перевертнями є фейрі – обранці героїні; вона сама та її сестри після переродження в тілі фейрі й ін.), компромісного тлумачення персонажами граничних категорій, дотичних до комплексів доброго і злого (що останнє виявляємо в системному аналізі сучасного фентезі як стійкий і проблемний з погляду етики елемент).

Умовою занурення героїнь (Катніс Евердін, Беатрис Пріор, Вайолет Сорренгейл та ін.) у природу й закони їхніх художніх світів є самовдосконалення і переборення страхів, відкриття власних обдарувань. Водночас контекстуально найбільш близька маасівській Фейрі героїня «Емпіреїв» Р. Яррос у пізнанні себе протягом проходження квесту не змінюється настільки радикально; Фейра же більш вільно почувається у виборі любовних партнерів (хвилі пристрасного кохання переживає з володарем Двору Весни Темліном і згодом – із володарем Двору Ночі Різендом) і значно розкутіша, подібно до Персефони в циклі «Гадес і Персефона» («Hades & Persephone», 2019–2024) С. Сент-Клер. Відповідно опис протилежного первісно показаному «весняному» Двору Ночі в романі є яскравішим, презентований очима цілком зміненої героїні.

Виражена у фентезі XXI ст. тактильність набуває в його жіночому сегменті відвертого еротизму (до натуралізації) – у вираженні сексуальних бажань героїнь, змалюванні любовних сцен (зокрема зі згадуванням варіативних відхилень). У науковому світі така тенденція сприймається по-різному: від нейтрально-тривожного до вельми позитивного [3]. С. Дж. Маас [8, с. 472–474; 9, с. 186, 248] перебуває тут на рівні з С. Сент-Клер та іде далі від Р. Яррос [10, с. 137], а та, своєю чергою, залишає позаду в цьому сенсі, наприклад, А. Сапковського з його відвертостями у «Відьмаку». Героїня західного фентезі XXI ст. значно легше переключається від одних любовних стосунків до інших. Як Белла Свон у «Сутінках» С. Маєр довгий час коливається між вампіром Едвардом Калленом і перевертнем Джейкобом Блеком, подібно Фейра порівняно легко переходить від кохання до володаря Двору Весни до палкого почуття до володаря Двору Ночі, хоча перед потрапленням у Прифію мала стосунки зі звичайним чоловіком. Перегуки між циклами С. Дж. Маас і С. Маєр (які можуть бути встановлені навіть на рівні дослідницьких тлумачень: [5] – [11, с. 199–213]) дозволяють говорити якщо не про прямий генетичний зв'язок цих творів, то про спадкоємність роздумів про гостро заявлену в суспільстві й обернену у фентезійний антураж гендерну проблематику, тісно пов'язану з тілесним фактором.

Хоча відповідно до схеми Попелюшки Фейра в родині з дитинства не знала піклування, у стосунках із Темліном вона хворобливо реагує на намагання коханого захищати її безпеку («Я… не лялька…» [8, с. 226]). Точка зору Фейри на перипетії періодично змінюється: хвилювання і захист Володаря Двору Весни дівчина переосмислює як аб'юз, пригнічення, обмеження її волі. Любовні стосунки у зв'язку з цим вона переоцінює і відносно швидко переходить в інші. Подібно до «бунтарки» Белли Свон [12, с. 197], Фейра – «мисливиця з душею художниці» [8, с. 337] намагається не просто вникнути в закони чарівного світу, але й проявити себе в ньому. Однак якщо Белла більш соромлива в новому для себе вампірському колі, то Фейра, подібно до Діани із «Всіх душ» Д. Гаркнесс, стрімкіша у входженні в комунікацію з представниками Прифії. До слова, асоціативно вампіричний мотив в аналізованому циклі проявляється вповні: наприклад у сцені рятування Різенда Фейрою ковтками її крові. Таке сюжетне рішення дозволяє нагадати читачеві про популярний образ немертвого і при цьому вести розповідання про інші образи, оскільки від вампірських саг Л. Дж. Сміт, С. Маєр, Д. Гаркнесс та ін. авдиторія поки, можливо, дещо втомлена.

З розвитком колізій циклу Фейра гине й відроджена як фейрі з певною обдарованістю, що також включає фактор крилатості. Зіставлення крилатості образу героїні Фейри й аналогічної характеристики образу метагероїні у фентезі Д. Корній засвідчує, що коли для жінки у творах української письменниці крилатість – символ піднесення над буденним і прагнення існування заради життя, то у випадку з Фейрою це маркер максимально можливих і досягнутих нею бажань, пов'язаних, зокрема, з мотивом влади. У проєкту-

ванні на дилему Е. Фромма [13, с. 13] виявляємо, що Фейра (як і Белла Свон стосовно прагнення вічно існувати в вампірському небутті), тяжіє до вектора тілесності «*мати*», а метагероїня Д. Корній – до вектора вітальності «*бути*».

Пов'язаність претензії на владу для Фейри, як і для Белли, пов'язане з почуттям кохання й також перемагає. У третій книзі серії залишений перший обранець дівчини пригадує її зацікавленість стати його королевою, після невдачі в чому дівчина залишає його.

Глобальна метажанрова трансформація 2000–2020-х рр. передбачає балансування героя між просторами світлого і темного первнів, причому важливо, що така нейтральність є умовною і здатна проявлятися як буквально (простір між світами), так і абстрактно: у циклі С. Дж. Маас Фейра сама є містком між світами людей і нелюдей (душа людини, а тіло фейрі), переживає відповідну межу в своїй свідомості. Прикладами героїнь – аналогічних містків між світами у фентезі першої чверті XXI ст. є Белла Свон та її донька у С. Маєр, Аліна з «Гонихмарника» Д. Корній, Анна Стожар із «Палімпсесту» Я. Каторож та ін. Ідея угоди між представниками протилежних світів для підтримання ключового концепту рівноваги [6, с. 55] – також показовий маркер фентезійної прози аналізованого періоду.

Проникнення героя в потойбіччя відбувається як шляхом фізичного потрапляння-перенесення, так і переродження. Фейра стає повноправною мешканкою Прифії після вимушеного переродження в тілі фейрі, аналогічно до Белли Свон із «Сутінків» С. Маєр – у вампірському співтоваристві. Важливо, що змінюється при цьому і філософія героїні. Фейра захоплюється зовнішнім виглядом і можливостями безсмертних фейрі так само, як Белла – обожнюваними нею тілами вампірів; Белла послідовно порівнює вампірів з античними статуями, божествами відповідного пантеону. Надзвичайно подібно описані переживання Белли і Фейри після їх перероджень у новий біологічний (ірраціональний) вид (у випадку Белли переродження є умовним, оскільки вампір – творівння неживе), причому підкріплені окреслені концепції паралельним приниженням людського. Для Белли-вампіреси яскраві і «справжні» відчуття в тілі «богині» [14, с. 372] сполучені з пригадуванням попереднього досвіду, коли вона дивилася на світ «незрячими людськими очима» [14, с. 371]. Фейра також визнає свій «недолік» бути людиною, а Темлін обіцяє відкрити їй світ крізь призму фейріського зору [6, с. 209]. Принциповою з точки зору духовності тут є теза про якість оновленого стану Фейри після переродження: «Смертна душа в безсмертному тілі» [8, с. 163]. Це протилежне об'єктивному переосмислення співвідношення ідеального й матеріального, що також укладається у виявлений нами в західному фентезійному романі 2000-2020 рр. пріоритет матеріального (зокрема, як тілесного) [15, с. 191].

Робота Фейри над собою – опанування бойових технік або набутих крил – практично невід'ємний компонент подібних творів: так само відточує свої навички бою Катніс Евердін у С. Коллінз, Вайолет Сорренгейл у Р. Яррос або й Белла Свон у С. Маєр. Водночас наявність крил у Фейри відмінне від причин крилатості українських фентезійних героїнь: якщо у романах Д. Корній крила метагероїні – метафоричний маркер звільнення від канонів патріархального світу, чоловічої тиранії, то у випадку Фейри отримання крилатості – результат її бажання зростати в сенсі владного мотиву, втілений показник могутності в чарівному світі. Це аналог отриманого Беллою Свон безсмертя у прагненні маєрської героїні дорівнятися до омріяного нею існування вічних неживих.

Попри те, що, на відміну від Белли у С. Маєр, Фейра до вимушеного переродження не мріє про безсмертя, їй подобається могутність, і згодом вона розмірковує про вічне життя. Після переродження претензії вже безсмертної Фейри на владу зростають і неодноразово підкреслені, зокрема в її захопленні новим статусом Володарки Двору Ночі. Зауважимо кардинальну відмінність мислення Фейри від класичної жіночої моделі: вона щаслива стати не дружиною володаря одного з Дворів фейрі, але повноправною його володаркою. Таке сполучення мотивів влади, рівноправ'я й відмови від традиційних цінностей ввважаємо важливим для аналізу в гендерній площині.

Загострює конфлікт показаний у романному циклі парадокс сполученості понять шлюбу і кохання (як і для Белли Свон). Фейра декларує почуття й описує їх, проте сюжетно її почуття сприяють просуванню героїні в соціальній системі фейріської країни.

Починаючи з тому «Двір крил і руїн», Фейра обертається своєю тіньовою стороною, де домінує жорстотість, і продовжує пізнавати себе вже в цій перспективі. Суголосним тут бачиться своєрідне культивування концепту темряви [8, с. 480] в творі, співвідносно виражене також у «Гадесі і Персефоні» С. Сент-Клер. Формально це значно ускладнює модель героїні порівняно з типом Белли Свон у С. Маєр або Діани у Д. Гаркнесс. У «Сутінках» і «Всіх лушах» героїні також домінують, однак традиційні цінності у стосунках із

протилежною статтю для них важливіші, переважно визначають лінію поведінки і сюжетно формують основну мережу перипетій. У циклі С. Дж. Маас вища складність інтриги забезпечена емоційним та вольовим переполюсуванням, завдяки такій зміні призми сприйняття Фейрою чарівної навколишньості змінюється і доповнюється, порівняно з попереднім, осягнення світу Прифії. Фейра насолоджується усвідомленням зростання свого статусу в чарівній країні (смертна жінка – фейрі в новому тілі – Володарка Двору Ночі), активно включається в інтриги Дворів, вирішення їх історичних проблем тощо. Це дисонує з минулим Фейри – доньки бідної багатодітної родини, якою в дитинстві майже не займалися й котра навчилася читати в дорослому віці.

У «Сутінках» прийняті на себе зобов'язання вампірами Калленами захищати Беллу-людину часом ставлять клан у слабку позицію: спочатку наявність людини серед клану провокує конфлікти Калленів з іншими угрупованнями немертвих, а згодом набуте дарування Белли-вампіреси та незвичайність її доньки також привертають до героїні фокус уваги і вампірів, і перевертнів. У «Всіх душах» героїня також займає центральну позицію у стосунках вампірів і відьом, хоча почувається вже більш самостійно. Фейрі же циклу С. Дж. Маас – володарі Двору Весни і Двору Ночі – в суперництві за серце героїні втрачають у пристрастях свою величність – зазнають деміфологізації, й позиціонування Фейри на цьому тлі більш виграшне порівняно з романами С. Маєр і Д. Гаркнесс. Призма сприйняття Белли залишається стабільною: вона пізнає світ таємничих істот, який згодом стає її власним. Захист і піклування Едварда Каллена та його рідних Белла приймає адекватно і вдячно як фізично слабше створіння, хоча часто проявляє самостійність, хоробрість і висловлюється часом про потребу переходу з другорядної ролі в першорядну [16, с. 413].

Звертають увагу в циклі романів С. Дж. Маас риси жіночого почерку: підкреслена увага до одягу, причому передовсім жіночого і в жіночій оцінці, а також – до макіяжу, компліментів на адресу героїні, здійснення шопінгу; акцентування (біологізованих) сексуальних переживань жінки, включаючи самозалюблення, що не характерно для фентезі чоловічого авторства.

У цілому наскрізними в циклі «Двір шипів і троянд» є низка імперативів, вартих окремого розгляду у зв'язку з очевидним (й етично полемічним) корегуванням ними ідейних векторів сучасного фентезійного мистецтва. Так, батьківщиною Фейра вважає ту землю, яку полюбила за певних обставин, а не свою рідну. Зокрема, вона захищає таємне місто в королівстві коханого і, навпаки, про людей відгукується немилосердно, зневажає за слабкості, висловлюючи готовність у випадку воєнної загрози захистити тільки членів своєї родини, а не людство в цілому. Посилені в творі С. Дж. Маас щодо сучасного фентезі тривожні ноти зневажання дітьми батьків [6, с. 266–267] є умовно «гармонійними» на тлі радикального переосмислення в циклі окремих сімейних цінностей, власне природи кохання тощо. У прагненні окремих фейрі повернути людей у статус рабів (котрий ті мали в художній реальності циклу) просвічують ідеї відродження тоталітарних рис соціального устрою та ін.

Висновки. Аналіз романного циклу «Двір шипів і троянд» С. Дж. Маас на сучасному фентезійному тлі свідчить про закономірність його появи як генетично зумовленого тексту, який, отримавши читацький резонанс, закріпив і продовжив низку гострих соціокультурних дискурсів, заявлену в творах попередніх західних авторів – С. Маєр, Д. Гаркнесс та ін., на чолі з переглянутими гендерними настановами в бік посилення мотивів влади, сили тощо. Відтворивши основні риси метажанрової трансформації перших десятиліть XXI ст., текст «Двору шипів і троянд» зафіксував подальшу деформацію ряду етичних норм нинішнього суспільства, передовсім зближення первнів добра і зла з демонстрацією їх деміфологізації; зростання пріоритетності матеріального стосовно духовного, зокрема в аспекті тілесної насолоди. Міфопоетичний підхід виражено джойсівського типу не позбавив романний цикл нових художніх рішень (зокрема в музичному відображенні подієвого тла, еротизації одивненого тіла), однак численні з них варто розглядати як ускладнені варіанти популярних у фантастико-фентезійному корпусі сюжетних моделей кінця XX – початку XXI ст. Надмірне ж зосередження письменниці на описі любовних пригод і переживань своїх героїнь певно позначилось на рівні відтворення власне фентезійного світу романного циклу в бік спрощення.

Системний аналіз нових фентезійних творів у площині традиції й новаторства, етики, стосовно роботи авторів із метажанровим «синтаксисом» є, як видно з наведеного матеріалу, важливим і перспективним з погляду актуальної методології літературознавства. Популярність фентезійного тексту нині говорить про додаткову відповідальність автора перед авдиторією, яка активно сприймає закодовані в екзотичному антуражі цілком реальні соціокультурні настанови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Годунок З. В. Ключі фентезійного сторітелінгу. Літературознавчі етюди: монографія. Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2025. 251 с.

2. Little E. Understanding (Post)feminist Girlhood Through Young Adult Fantasy Literature. New York, London: Routledge, 2025. x, 175 p.

3. Dudek D., Grobbelaar M., Reid Boyd E. Wondering about a Love Literacy: Unspoken Desire in Sarah J. Maas's *A Court of Mist and Fury* (2016). *M / C Journal.* 2024. Iss. 27 (4). DOI: https://doi.org/10.5204/mcj.3073.

4. Jorgensen J. The Thorns of Trauma: Torture, Aftermath, and Healing in Contemporary Fairy-Tale Literature. *Humanities.* 2021. Iss. 10 (47). DOI: https://doi.org/10.3390/h10010047.

5. Halub S. The Motif of Persephone in Sarah J. Maas' "A Court of Thorns and Roses" Series. *Acta Neophilologica.* Wyd-wo Un-tu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. 2024. Iss. 1. No XXVI. P. 29–44. DOI: 10.31648/an.9634.

6. Maas S. J. A Court of Thorns and Roses. New York, London, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Publishing, 2020. 429 p.

7. Fost P. S., Fost E. Vampire-Dämmerung: What can *Twilight* Tell Us about God? *Twilight and Philosophy: Vampires, Vegetarians, and the Pursuit of Immorality* / ed. R. Housel, J. J. Wisnewski. Hoboken, NJ: Wiley, 2009. xii, 259 p. P. 63–77.

8. Maas S. J. A Court of Mist and Fury. New York, London, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury, 2016. 626 p.

9. Maas S. J. A Court of Silver Flames. New York, London, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Publishing, 2021. 757 p.

10. Yarros R. Onyx Storm. Piatkus, 2025. 662 p. URL: https://surl.li/bdmrbo (дата звернення: 03.10.2025).

11. Blackford H. V. The Myth of Persephone in Girls' Fantasy Literature. New York; London: Routledge, 2012. xi, 247 p.

12. Meyer S. New Moon. New York; Boston: Little, Brown and Company, 2009. 565 p.

13. Fromm E. To Have or to Be? London; New York: Continuum, 2008. xx, 182 p.

14. Meyer S. Breaking Dawn. London: Atom, 2009. 702 p.

15. Гурдуз А. І. Український фентезійний роман 2000–2020 рр. у слов'янському, англійському й американському контекстах: особливості національного міфотворчого коду: монографія. Миколаїв: Іліон, 2023. 528 с.

16. Meyer S. Twilight. London: Atom, 2009. 434 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 82.091+82-31
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.40

МОТИВ ІНІЦІАЦІЇ У РОМАНАХ «ДОЛИНА ІССИ» ЧЕСЛАВА МІЛОША ТА «ВОЛИНЬ» УЛАСА САМЧУКА

THE MOTIF OF INITIATION IN THE NOVELS "THE ISSA VALLEY" BY CZESŁAW MIŁOSZ AND "VOLYN" BY ULAS SAMCHUK

Ліщинська Н.М.,
orcid.org/0000-0002-8118-298X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету

У статті досліджено творчу інтерпретацію мотиву ініціації у романі «Долина Ісси» Чеслава Мілоша і трилогії «Волинь» Уласа Самчука. З'ясовано, що мотив ініціації у літературному творі виявляється на різних рівнях тексту (тема, проблематика, часопросторова організація твору) й підтексту (алюзії, ремінісценції, алегорії, символи, прямі й непрямі цитування). Такі «вкраплення міфу» можуть виконувати різні функції: стаючи елементами змісту, вони визначають тематику й проблематику твору, появу в ньому міфічних персонажів, тем і мотивів, формують глибокий багатопластовий підтекст, який значно розширює горизонт читацьких сподівань, а від дослідника вимагає ретельного добору «ключів» до інтерпретації й урахування її поетикальних та позапоетикальних домінант. Якщо це елементи форми, текст часто має специфічну часопросторову організацію: простір поділений на «світлу» і «темну» частини, може бути концентричним, часові рамки розмитими або неокресленими. У романі «Долина Ісси» та трилогії «Волинь» мотив ініціації є динамічним і найбільш виразно проявляється на рівні часопросторової організації обох текстів та на рівні сюжетної лінії головного персонажа. Часопростір романів українського та польського письменника містить міфологічні топоси дороги, дерева, центру світу, сфери sacrum, Аркадії, втраченого раю, циклічні часові координати, характерні для міфологічного мислення. На рівні сюжетної лінії головного персонажа мотив ініціації трансформується у шлях духовних шукань (роман «Долина Ісси») та шлях до власної національної ідентичності, спроектований на шлях до українськості цілого народу (трилогія «Волинь»). Чеслав Мілош та Улас Самчук не дотримуються чіткого ритуального сценарію ініціації. В аналізованих творах можемо виділити лише його фази й окремі елементи: ритуальний простір (дім, ліс, дорога, берег річки в обох романах; салон, червона канапа, маски на полиці, полювання у «Долині Ісси»), фігури наставників, перевдягання (трилогія «Волинь»), перехід із замкненого простору у відкритий.

Ключові слова: мотив, ініціація, часопростір, топос, міф, порівняльна інтерпретація, домінанти інтерпретації.

The article explores the author's interpretation of the initiation motif in the novel "The Issa Vallay" by Czesław Miłosz and in "The Volyn" trilogy by Ulas Samchuk. It is establish that the motif of initiation in a literary work appeared at various levels of the text (theme, subject matter, temporal and spatial organization of the work) and subtext (allusions, reminiscences, allegories, symbols, direct and indirect quotations). Such elements of myth can serve various functions: by becoming elements of content, they determine the theme and subject matter of the work, the appearance of mythical characters, themes, and motifs in it, and form a deep, multi-layered subtext that significantly broadens the horizon of readers' expectations and requires the researcher to find a right keys to interpretation and take into account its poetic and extra-poetic dominant. If these are elements of form, the text often has a specific spatio-temporal organization: space usually has light and dark parts, it can be concentric, and the time frame can be blurred or undefined. In the novel "The Issa Valley", as well as in "The Volyn" trilogy, the motif of initiation is dynamic and more clearly revealed at the temporal and spatial organization of both texts and at the level of the main character's storyline. The space-time of the novels by Ukrainian and Polish writers contains mythological topoi of the road, the tree, the center of the world, the sphere of the sacrum, Arcadia, paradise lost, and cyclical time coordinates typical for mythological thinking. At the level of the main character's storyline, the motif of initiation transforms into a spiritual quest ("The Issa Valley") and a path to one's own national identity, projected onto the path to Ukrainian identity of the whole nation ("The Volyn" trilogy). Czesław Miłosz and Ulas Samchuk do not adhere to a clear ritual scenario of initiation. In the novels analyzed, we can only identify its phases and individual elements: ritual space (home, forest, road, riverbank in both works; the salon, the red sofa, the masks on the shelf, the hunt in "The Issa Valley"), the figures of mentors, the changing of clothes ("The Volyn" trilogy), transition from a closed space to an open one.

Key words: motif, initiation, time-space, topos, myth, comparative interpretation, dominants of interpretation.

Постановка проблеми. У художній літературі XX-XXI століття часто зустрічаємо міфологічні мотиви, міфеми, міфологеми. Вони можуть функціонувати на різних рівнях тексту (тема, проблематика, часопросторова організація твору) й підтексту (алюзії, ремінісценції, алегорії, символи, прямі й непрямі цитування). Такі «вкраплення міфу» вимагають від дослідника ретельного добору «ключів» до інтерпретації й урахування її поетикальних та позапоетикальних домінант[1].

[1] Під поетикальними домінантами інтерпретації розуміємо елементи тексту, які є носіями значень, важливих для інтерпретації (тема, ідея, мотив, образ, символ та ін.). Вони складають її текстовий контекст. Позапоетикальні домінанти – це елементи позатекстового контексту інтерпретації, до яких належать історичні умови, в яких був написаний твір, час і місце його написання, відтворений у ньому національний колорит, філософська чи психологічна концепція, покладена в основу художнього полотна (якщо йдеться про філософсько-психологічні твори), яка формує теоретико-методологічну основу інтерпретації [Дет. див. 10, с. 332-333].

Одним із мотивів, які мають міфологічне походження і найбільш часто трансформуються у фольклорних та літературних текстах, є ініціація. Його дослідження почалося на матеріалі фольклорних текстів, адже символьна мова міфу, закарбована у колективному підсвідомому, найбільше проявилася у народній творчості (чарівних казках, новорічно-різдвяних та весільних обрядах) [2].

Мотив ініціації в літературних текстах привертає увагу багатьох науковців. Цікаво, що дослідження здійснюються не лише на матеріалі сучасної літератури й не обов'язково романів ініціації, де згаданий мотив стає ключовим у структурі художнього полотна [Дет. див. 12]. Об'єктом досліджень дедалі частіше стають різножанрові твори, написані у різні періоди: поема «Божественна комедія» Данте, філософська казка «Маленький принц» А. де Сен-Екзюпері [13], притчевий роман «Володар Мух» В. Голдінга [14], романи «Рекреації», «Перверзія», «Московіада» Ю. Андруховича [17], «Місто» В. Підмогильного [1], «Небудь-де» Н. Геймана, «Інтернат» С. Жадана [9] та ін.

Літературознавці вирізняють різні прояви мотиву ініціації у літературі, часто пов'язують його з мотивом дороги, проходженням випробувань, дорослішанням або духовними пошуками героя, говорять про те, що «коли під час аналізу художнього твору може виникнути бачення того, що в його сюжетних лініях простежуються натяки на ритуал ініціації, потрібно бути уважним та зрозуміти, чи справді текст дає підстави для такого тлумачення» [14, с. 280].

Незважаючи на значний науковий інтерес до мотиву ініціації в художній літературі, в українському літературознавстві досі немає комплексного дослідження особливостей трансформації цього мотиву на матеріалі творів, які за жанровим визначенням не належать до роману ініціації, не визначено його функцій у художньому тексті.

Об'єктом нашого дослідження є роман Чеслава Мілоша «Долина Ісси» і трилогія «Волинь» Уласа Самчука («Куди тече та річка», «Війна і революція», «Батько і син»), а його предметом – мотив ініціації у згаданих творах польського й українського письменника.

Роман «Долина Ісси» і трилогія «Волинь» є цікавими з погляду дослідження мотиву ініціації на їх матеріалі з кількох причин: в основі сюжету обох творів – шлях молодого персонажа, який пізнає світ, що є проявом власних емоційних переживань (рефлексії) польського й українського письменників (отже, можемо говорити про своєрідну «внутрішню», «духовну» ініціацію); часопросторові моделі містять виразні міфологічні вкраплення, багату символіку, характерну для ритуалу ініціації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Долина Ісси» неодноразово була об'єктом дослідження сучасних польських літературознавців М. Бжустович [18], Л. Тішера [24], І. Цєрняк-Нєлюб [19] та ін. Багато уваги приділено автобіографічним мотивам у творчості Чеслава Мілоша, міфології та демонології, символізмові у романі «Долина Ісси». Українською мовою цей твір вийшов у 2018 році у перекладі Наталі Сидяченко, яка не тільки перекладає, а й досліджує твори Ч. Мілоша [24]. В українському літературознавстві роман все ще мало вивчений.

Трилогія Уласа Самчука «Волинь» у радянський період була під тривалою забороною. Ґрунтовне дослідження цього твору почалося в роки незалежності України й відображене у працях С. Бородіци [3], О. Веретюк [4], М. Данилевич [5], І. Комінярської [7], П. Кралюка [8], Г. Немченка [12] та ін. Літературознавці звертають увагу на автобіографічні мотиви, проблему національної ідентичності, образ світу у трилогії, досліджують її композицію, значення роману в контексті доби, в яку він постав.

У нашій розвідці роман «Долина Ісси» Ч. Мілоша вперше порівнюються із твором української літератури – трилогією «Волинь» У. Самчука; крім того, обраний твір українського письменника ніколи не інтерпретувався як такий, що містить мотив ініціації.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – вивчити своєрідність вияву мотиву ініціації у романах «Долина Ісси» Чеслава Мілоша та «Волинь» Уласа Самчука.

Виклад основного матеріалу. Мотив ініціації є топосом[2] у літературі, який з'являється у різножанрових творах, написаних у різні періоди. Маючи міфологічне походження, він зберігає первинну семантику й у літературному тексті створює широке значеннєве поле, здатне впливати на зміст і форму художнього полотна. Це завжди динамічний компактний мотив, «органічно зв'язаний із головною тематичною лінією твору, який прямо чи опосередковано сприяє її кристалізації» [23, 252-253], міцно вкорінений у часопросторову і фабульну структуру твору. У його «семантичне поле тяжіння» потрапляють інші динамічні мотиви, які формують лінії фабули, визначають часові рамки дії, «керують» траєкторію руху головного персонажа; а також статичні, що відповідають за просторову організацію твору.

[2] Топос – сталий образ, мотив.

Розглянемо рівні функціонування мотиву (топосу) ініціації у романах «Долина Ісси» Чеслава Мілоша і трилогії «Волинь» Уласа Самчука. Насамперед варто звернути увагу на те, що в обох творах мотив ініціації «продиктований» авторською інтенцією і природно втілився в кожному з них, простежується на рівні тексту й підтексту.

Першого лютого 1951 року Чеслав Мілош, будучи представником дипломатичної місії, прийняв рішення про політичний притулок у Франції. Частина польської інтелектуальної еліти на еміграції не схвалювала такого рішення, роблячи Ч. Мілошеві закид, що як дипломат він презентував комуністичний режим. Коли у 1953 р. з'явився документальний твір «Поневолений розум», за ним прийшла не тільки світова слава, але й відречення від автора усіх представників лівого руху Франції. Найважчим для Чеслава Мілоша було те, що на батьківщині його оголосили ворогом народу, а твори потрапили під заборону. Відкинутий на чужині, оголошений зрадником і ворогом рідного народу, письменник відчував гостру кризу, проявами якої було відчуття повного спустошення і цілковита неможливість творити.

Восени 1953 року в Боні над Лиманом, під впливом від спілкування зі Станіславом Вінцензом, який жив біля підніжжя Альп у Ля Кобре, Ч. Мілош починає роботу над своїм романом. Це був експеримент із метою зцілення. Письменник відчув: щоб вийти з кризи, потрібно зрозуміти себе. Ще перед війною він перекладав текст Шарля Бодлера, датований 1863 роком, фрагмент якого звучав так: «*Повернення до здоров'я дуже нагадує поворот у дитинство. Людина, яка видужує, подібно до дитини, набуває найвищої здатності цікавитися речами, які, на перший погляд, здаються найбільш банальними. […] Дитині все здається новим; вона завжди п'яна […]. Геній – це свідомо віднайдене дитинство, яке тільки зараз обдароване можливістю говорити, зрілістю тіла й розуму, здатністю аналізувати і впорядкувати величезний пласт матеріалу, нагромаджений несвідомо*» [Цит. за 20]. Можливо, саме цей уривок став одним із «динамічних мотивів», який змусив автора взятися за перо і віднайти в собі джерело натхнення.

Наведена цитата добре ілюструє творчий задум «Долини Ісси»: Ч. Мілош пише про те, що відчував дитиною, і шукає відповіді на питання «Як стається так, що ти є тим, ким ти є?» Така інтенція сама по собі містить мотив еволюції особистості, співвідносний із топосом ініціації.

Улас Самчук також писав свій роман на чужині. Письменник не сприймав комуністичних ідей і шукав простору, де можна було б «дати волю думкам». Роботу над текстом «Волині» він розпочав у Празі. Перша частина трилогії «Куди тече та річка» вийшла друком у львівському часописі «Дзвони» у 1932-1933 рр., а впродовж 1934-1935 рр. у тому ж виданні побачили світ її друга («Війна і революція») і третя («Батько і син») частини.

Ідея створити українську епопею з'явилася, коли у 1927 році її автор нелегально перетнув польсько-німецький кордон. Про свій намір У. Самчук писав: «Я хотів мужицькими устами висловити мужицьку Волинь, щоб її розумів парижанин»[3] [8]. Він мав на меті описати шлях свого народу до себе справжнього. В авторській інтенції прочитуємо ідею шляху, що теж пов'язана з мотивом ініціації.

Отже, мотив ініціації у формі метафори «шлях до себе» (у кожного з митців цей шлях свій) присутній у позатекстовій площині романів польського та українського письменників.

На рівні тексту цей мотив виразно простежується у сюжетній лінії головного персонажа і в «Долині Ісси», й у «Волині». В обох творах він є динамічним, компактним, ключовим для сюжету, крім того, зумовлює появу героя-шукача, особистість якого еволюціонує.

Мотивові ініціації «підпорядкована» й часопросторова організація аналізованих творів. В обох романах зустрічаємо топос Аркадії та *loci comunnes* міфосвіту: поділ простору на сакральну і профанну сфери (рідний і чужий, завойований і власний простір; світлий простір дому і лісова темрява у «Волині»; дім, берег Ісси й ліс у «Долині Ісси»), концентричність або лінійність часу, наявність символічного центру світу (дім в обох романах, хутір Матвія Довбенка у «Волині», сад навколо дому, священна гора, на якій розташоване село Ґінє, у «Долині Ісси»).

Наявність міфологічної топіки в аналізованих романах українського та польського письменників дає підстави говорити про міфологізацію їх простору й появу багатозначного символічного підтексту.

Проаналізувавши рівні функціонування мотиву ініціації та його функції у структурі твору й поза нею, ми з'ясували, що це наскрізний динамічний мотив, який з'являється на рівні авторського задуму й на рівні тексту – у часопрстоових моделях, вибудовує сюжетну лінію головного

[3] У тексті самої «Волині» автор вкладає власний намір в уста персонажа, прототипом якого є сам: «Про вас пишу, мамо! […] Я хочу книгу про вас написати. Про вас, про батька, про наше життя. […] Про все це напишу…А ті, що будуть, хай читають. Хай знають, що перед ними також були наші люди, і також любили все на Божому світі» [16, с. 103-104].

персонажа, міфологізує часопростір. Такий аналіз дає змогу виділити поетикальні та позапоетикальні домінанти інтерпретації. До перших відносимо часопросторову топіку та сюжет. До других – історичний контекст написання твору, авторську інтенцію.

Виділені домінанти інтерпретації чітко окреслюють її межі: у центрі дослідницької уваги мають бути часопросторові зв'язки та сюжетна лінія головного персонажа в обох творах, де мотив ініціації проявляється найвиразніше.

Просторові моделі трилогії Уласа Самчука «Волинь» та роману Чеслава Мілоша «Долина Ісси» мають однаковий центр (дім), від якого розходяться концентричні кільця простору особистісного зростання персонажа. Простір дому є початком «ініціаційних координат» в обох романах.

Просторова організація «Долини Ісси» та «Волині» має чіткі контрастні межі («темну» і «світлу» частини), містить домінанту зі значенням «центр світу». Обидва письменники оперують топосами дому, лісу, дороги, річки. У польському творі більш виразно проявляється мотив дерева як символу людської долі, додаються ще й *locci communes* гори, долини. Така просторова організація свідчить про наявність сакрального простору в обох творах. Циклічність часу, природність життя персонажів на тлі розкішної природи творять особливий світопорядок, що дає підстави говорити про топос Аркадії у польському та українському романах.

Автобіографічні деталі у просторовій організації роману «Долина Ісси» присутні в описі дому Сурконтів та пейзажах. Автобіографізм трилогії «Волинь» виявляється у тому, що Улас Самчук переносить реальний простір свого дитинства на сторінки власного твору, зберігаючи всі топоніми, побут, спосіб життя волинського краю на початку XX ст.

Мотив ініціації на рівні часопросторової організації у трилогії «Волинь» та романі «Долина Ісси» виявляється у зв'язку із семантичним полем *sacrum*, наявністю топосів, характерних для проведення обряду ініціації (лісу, священної гори, дому) та мотиву дороги: кожен етап ініціації пов'язаний із новим топосом, який утворює окреме концентричне кільце у просторі особистісного зростання персонажа. Оригінальною рисою українського роману є те, що описана Уласом Самчуком духовна еволюція головного героя «Волині» є проекцію шляху цілого народу до усвідомлення власної національної ідентичності.

Аналіз часопросторової організації українського та польського романів виявив домінанту шляху, безпосередньо пов'язану із семантичним полем ініціації. Виявлення цієї домінанти у часопросторових структурах дало змогу виділити просторову точку початку координат ініціаційного шляху та його етапи.

Улас Самчук і Чеслав Мілош зображають шлях духовної еволюції особистості, водночас зберігаючи тричленну структуру ритуалу: вилучення, лімінальна фаза, вихід, але у кожного персонажа свій шлях.

Головний герой «Долини Ісси» Томаш народився і зростає у світі з особливим порядком, де переплітаються *sacrum* і *profanum*, християнство і язичництво, реальність і міфологічне обожнення природи, світ буденних справ і світ містики, що сприймається і відчувається персонажами як реальність. У всьому розмаїтті протилежностей, які дуже природно вживаються разом, Томаш відчуває органічний порядок, спокій, який поступово втрачає.

Його ініціація починається із пізнання простору дому. Перший досвід Томаша – це відчуття, враження від світу, які здобуває під час невинного споглядання: *«...pirewszym dźwiękiem, jaki go witał, były pewnie krzyki ptaków za oknem. Wiele czasu zużył, kiedy już chodził, na zwiedzanie izb i zakamarków. W sali jadalnej bał się zbliżać do czerwonej kanapy – mniej z powodu portretu mężczyzny w zbroi, z rąbkiem purpurowej szaty, patrzącego surowo, bardziej z powodu dwóch okropnych wykrzywionych trarzy z gliny na półce. W część na którą mówiło się „salon", nigdy się nię zapuszczał i, będąc nawet dużym już chłopcem, czuł się tam nerwowo. „Salon" za sienią był zawsze pusty, parkiety i meble trzaskały same w ciszy i jakoś wiadomo było, że tam przebywa czyjaś obecność»* [22, с. 12].

Разом із приємними відчуттями з'являється страх. Навіть простір дому Томаш несвідомо поділяє на «світлу» і «темну» частини. Маски з глини, червона канапа, портрет невідомого воїна в латах у салоні нагадують простір давньої кімнати, де відбувався обряд ініціації. Страх від перебування у ній є первинним архетипним страхом смерті. Простір комірчини, червоні двері якої відчинялися рідко, хлопчик сприймав, як чарівну скриню, повну запахів, шухлядок і незвіданих таємниць. Любив також інші місця у будинку.

Наступним «колом» Томашового пізнання є фруктовий сад і газон перед будинком. На ньому щовесни з'являлися квіти, які називали ключиками святого Петра (народна назва первоцвіту весняного). У творі вони набувають символічного значення ключів які «відмикають браму життя»

у місці, де хлопчик відчував щире дитяче щастя пробудитися літнього ранку й поринути у світ звуків за вікном: *«gwizd wilgi, chór kwakań, gdakań i gegań od podwórza»* [22, с. 21] *«Szęśliwość – to także dotyk – bosymi stopami Tomasz przebiegał od gładkości desek podłogi do chłodu kamiennej posadzki korytarza i do okrągłości bruku na ścieżce, gdzie obsychała rosa»* [22, с. 21].

Це дитяче невинне щастя дотику людина зберігає на все життя: дотик до чогось приємного завжди викликає усмішку. Світ, у якому перебуває Томаш, здається ідеальним, якби не одна деталь: «*Rozmaite siły obserwowały Tomasza w słońcu i zieleni i osądzały go według zakresu swojej wiedzy»* [22, с. 21]. У підтексті прочитується алюзія до біблійного епізоду спокушення Єви.

Далі у житті Томаша все частіше з'являється просторове коло річки: *«Issa jest czarna, głęboka, o leniwym prądzie szczelnie obrosła łoziną»* [22, с. 7]. Темна глибока вода символізує підсвідоме, страх, перешкоду, небезпеку [Див. 21, с. 367-369]. Її вважали ритуальним місцем, яке «ховало в собі нечисту силу… Здавна річка служить шляхом сполучення, тому виступає символом шляху, дороги» [6, с. 502]. Зі значення символу випливає, що вхід у просторове коло річки, завершує фазу виокремлення (Томаш виходить за межі добре знайомого йому простору) і починає лімінальну фазу ініціації. Спочатку хлопчик досліджує простір річки, багато часу проводить на риболовлі.

На берегах Ісси він пізнав перший дотик до жіночого тіла і відчув пристрасть. Спочатку це було «те щось незнане», що єднало Томаша й Онуте. Коли торкався її, не відчував гріха, але відчув щось зовсім інше, коли підглядав за Магдаленою. *«Łączyło ich to, że on wiedział, jak ona wygląda, a ona nie wiedziała, że on wie. Spowiadał się z grzechu, ale wiedział»* [22, с. 45].

Коли Томаш дізнався про зв'язок Магдалени зі священником, у нього виникло питання: як може бути так, що той, хто громовим голосом говорить про пекельний вогонь, сам може бути грішником? З того часу Магдалена стала для хлопця чимось на зразок «забороненого плоду». Вона снилася Томашеві, скаржачись на те, що не може зберегти своєї колишньої краси, що вона зникає. Хлопчик пізнав таємницю проминальності буття, і це породжує в нього страх. Він питає: *«Dlaczego ja jestem ja? Jak to możliwe, żebym mając ciało, ciepło, dłoń, palce, musiał umrzeć i przestać być ja?»* [22, с. 59].

Знов у підтексті з'являється алюзія до Святого Письма: Адам і Єва, згрішивши, пізнали, що таке смерть.

Усвідомивши скінченність людського життя, Томаш починає відчувати власні недоліки. Він відчув потребу володіти чимось. Побачив ласку і хотів убити її, щоб це звірятко належало тільки йому, але зрозумів, що після смерті воно вже не буде тим самим, а перетвориться на річ, подібну до сотні інших.

У цьому моменті Томаш переживає ще одну спокусу гріхом. У його житті з'являється сусідський хлопець Домінік Малиновський, який мав доглядати сад Сурконтів. Він бере на себе роль наставника. Томаш пізнає зло через поганий приклад цього хлопця. Домінік постійно підбурює знущатися з комах, тварин, сам жорстоко убиває собаку, відчуваючи владу садиста над беззахисним живим створінням.

Переломним моментом на цьому «колі» ініціації стала наруга над Святим Причастям. Символічно, що це відбувається на одному з каменів на березі Ісси. Томаш бачив, як Домінік проколює шевським шилом оплаток, покладений на брудному, поросло лишайниками камені, бажаючи перевірити, чи вразить його блискавка з ясного неба. В образі Домініка втілено символ сатани-спокусника, який спочатку спокусив людину, а потім у пустелі пробував спокусити Христа. Чутлива дитяча душа відчула смертний гріх – і Томаш побіг. Як зазначає наратор, «утікав назавжди».

Польський дослідник Лукаш Тішер звертає увагу на психологію персонажа: «Хоч Томаш утік назавжди, але «трохи заспокоївся» розгрішенням, яке дав йому отець Монкевич. У тому «трохи» криється… ключ до психології персонажа – Томаша, який бореться з невірством. Мабуть, не випадково носить ім'я Томаш (пам'ятаємо про Тому «невірного»… про Аквіната)» [25].

Після найважчого і найдраматичнішого кола випробувань Томаш пізнає природу: поринає у світ рослин і птахів, а також відкриває для себе книги. Він уже не боїться червоної канапи, портрета й потворних масок над нею. Роздуми над соціанською книгою «*O Urzędzie miecza używającem»*, яка належала Ієронімові Сурконту, приводять Томаша до питання: *«„Jak to jest, że jest się tym, kim się jest? Od czego to zależy? I kim byłby, gdyby został kim innym?"* [22, с. 108]. Його хвилюють питання віри, національної ідентичності, морального вибору.

Коло пізнання світу головного персонажа поступово розширюється. Томаш пізнав сором, став замкнутим і вразливим. Допомагаючи тітці Хелені на пасіці, більше переймався не болем від бджолиних жал, а бездушним порядком, який панує у вулику.

Згодом хлопчик виїжджає у Боркуни, де пізнає світ дорослих. Не може прийняти дволикості, штучносності у їхній поведінці. І саме боркунські ліси стали для Томаша справжнім простором ініціації: він залишився у товаристві самих чоловіків, йому дали зброю і поступово навчали тонкощам полювання. Як зауважив Ян Блонський, «полювання в «Долині Ісси» – це спосіб пізнати природу» [Цит. за 25]. Томаш задумується над тим, чи є у звірів душа. Якщо немає, то, виходить, що коли їх убивають на полюванні, вони зникають назавжди? До такої думки його схиляє власний досвід із убитою білочкою. Томаш не може змиритися, що позбавив її життя. У своєму досвіді мисливця він поступово відходить від полювання: дарує життя качці (правда, відчуває владу над нею), не може вистрелити у цапа. Він відкриває для себе проблему вільного вибору, власної волі, влади над живим створінням.

Томаш переживає нове коло інціації, коли бачить смерть близької людини. І знову ж таки переживає незрозуміле відчуття вивищення: бабуся Дільбінова здається йому маленькою істотою, але усвідомлення власної зверхності викликає сльози каяття.

Поразки на полюванні, епізод із вбитою білочкою пригнічують Томаша. Він замикається в собі, постить, щоб краще відчути і зрозуміти себе (натяк на фізичні страждання під час ініціації). Хлопець сумнівається у досконалості світу, шукає себе в ньому. Вихід із цього стану стався з приїздом матері. Відбулося символічне повернення Томаша до ролі сина, якої він практично не знав. Це дало йому сили для нових відкриттів.

На шляху духовної трансформації головного персонажа «Долини Ісси» велику роль відіграють наставники (як і в первинному ритуалі ініціації). Перші роки життя Томаш був оточений практично лише жінками. З перших місяців його виховувала Поля, далі – Антоніна, бабуся Міся не приділяла йому багато часу. Єдиним близьким чоловіком в оточенні Томаша, який брав участь у його вихованні, був дідусь Сурконт. Світ книг і природи Томаш відкрив завдяки йому. Домінік діє як демон-спокусник і є носієм зла, Ромуальд і Віктор привчають Томаша до чоловічого ремесла. Саме Ромуальд у долі хлопця найбільш співвідносний із давніми жерцями, які проводили обряд ініціації.

Окремо слід звернути увагу на зв'язок із Магдаленою. Це образ-архетип Аніми – жінки-провідника, наділеної магічними властивостями і зв'язком із потойбіччям. Мати для Томаша – фігура обожнення. У контексті роману вона сприймається як посланець іншого світу, що живе не за міфологічним, а за історичним часом, у який поведе сина сама.

Проаналізувавши основні етапи духовної ініціації головного персонажа роману «Долина Ісси», робимо висновок про те, що його становлення є рухом від невинного, чуттєвого пізнання світу поступово переходить у площину морально-духовних та філософських шукань. Томаш пізнає сором, гріх, страх, випробовує себе як чоловік на полюванні, зазнає перемог і невдач, переживає розпач, але останнє ініціаційне коло (вихід із душевної кризи) він проходить, роблячи оптимістичний висновок про те, що після великого розпачу приходить велика радість, і з такою думкою покидає край свого дитинства. Характерно, що в житті Томаша змінився не тільки простір, але й час: із виїздом з Ґінь коло міфологічного часу замикається, і герой входить у межі історичного часу, повертаючись до матері.

Володько із роману «Волинь» виховується у родині, духовною опорою якої є віра в Бога і християнські чесноти, духовні цінності, особливе ставлення до рідної землі. Прагнення пізнавати світ, відкривати його нові грані приводить ще маленького хлопчика до дуже дорослих питань: Хто я? На якій землі живу? Яке моє призначення? Куди тече моя річка?

Перший його крок до української ідентичності – пізнання світу навколо.

Добре знаючи ліс і річку, він вирішує відкрити ширші горизонти і разом із молодшим братом Хведотом вирушає вздовж берега річки, щоб подивитися, куди вона тече. Звідси починається фаза (добровільного) вилучення в ініціації головного персонажа «Волині».

Другим колом досвіду Володька є млин, де від дядьків можна було почути багато цікавого. «*А іншого разу один новий дядько, якого перед тим Володько ще не бачив у цьому млині, почав оповідати про самий Дермань, про старовину… Казав він, що земля наша древня і люд тут з давен і давен проживає. Ще перед татарами були тут селища, та городи, та замки, де наші князі рядили, та воювались із ворогами, з татарами, що на землю нашу нападали, люд хрещений уярмлювали і вивозили в свої землі в неволю вічну…*» [15, с. 151]. Далі оповідач досить гостро підсумовує: *«Мало у нас писалося, мало читалося, а все отак з уст в уста передавалося, а то, звісно, воно не записане гине. […] Усе то каже, що рід великий заселяв цю землю, хоча тепер він здрібнів, заїла неволя, панщина, упокорення. Бо людина, що раз в ярмо голову схилить, тяжко назад до волі вертається. […] А ми мало дбаємо самі за*

себе, не вчимось, не цікавимось світом, не йдемо помежи люди…» [15, с.152].

Слухаючи дядьків, Володько питає себе: «Хто я?» «Кому належить волинська земля?» Як тільки навчився читати, почав шукати відповіді у книжках. Далі була школа, до якої так прагнув Володько, але вона відкрила перед ним зовсім не український світ: на її стінах висіли портрети чужих «государєй», а «Сєятєль», за яким навчалися діти, сіяв у їхніх головах чужу науку чужою мовою. Історію тоді вчили теж не українську. То ж не дивно, що в розмові з батьком Володько теж чує, що в нас «одна спільна родіна – Росєя».

На питання «Що таке Україна?» «госпожа» учителька відповіла: «То, кажеться, така область над Дніпром… Там десь коло Києва» [15, с.258]. Дитина, яка тільки почала глибоко пізнавати світ, не здогадувалася про політику русифікації, тому, як і дорослі випускники такої ж школи, думала, що живе в Росії, а люди з Галичини – то австріяки.

Четвертим колом «втаємничення» в світ українськості було відкриття походження власної сім'ї: *«Е, Матвію, Матвію… Не знаєш ти свого роду… А був то рід славний… Ти звешся Довбенко? По-вуличному Гуца? А чи знаєш, що твій прадід звався Довбня-Гуца й був козаком запорозьким? То-то, каже… І був то козак, каже, не посполитий, а зацний…»* [16, с.284].

Сильне враження на Володька справила дівчинка з Галичини, яку вважав «австріячкою». По-перше, хлопця здивувало те, що обоє вони говорять однією мовою. По-друге, нарешті він знаходить відповідь на своє питання «Що таке Україна?» – це наша рідна земля. З уст своєї ровесниці він вперше почув *«Мово рідна, слово рідне! Хто вас забуває, той у грудях не серденько, а лиш камінь має!»* (С. Воробкевич). Спочатку Володько навіть насміхається, питаючи, що це за література. Адже у його школі була «вєлікая» література – Пушкін, Толстой… Коли чує «українська», у ньому озвалося вже щось інше. Це був паросток усвідомленого національного прозріння. Так замкнулося п'яте коло духовних шукань героя, що дало початок лімінальній фазі його духовних шукань. Ця фаза ознаменувала символічне вилучення із кола нав'язаної російської культури.

Наступним етапом стали Твори Шевченка. «Кобзар», так гарно «по-нашому» написаний, став для Володька духовною книгою. Навчання у Дермані остаточно сформувало у хлопцеві національну ідентичність українця: він бере участь у шевченківських вечорах, співає в хорі і…читає, читає, читає… Новим відкриттям стала справжня історія України, кілька разів перечитана у хаті дядька Єлисея.

Коли закрили школу, а Володькову парту, яку він випадково побачив, разом з іншими меблями повезли до Крем'янця, хлопець вирішує писати все, як було, «щоби й інші читали», і знали, що були колись такі люди, що «любили все на Божім світі». Тепер він знає, куди тече та річка, хто він і для чого народився на світ.

А далі *«кільчилась і витикала паросток читальня. Маленька, закидана сотнями хат. Десь там у присінку з вікном, заложеним лубком, з Шевченком і Франком, тістом приліпленими до нерівної стіни. П'ять-шість людей приходило… Сиділи, слухали, дивились. Кволо горіла лампочка. Півтьма й тиша. А серед тиші й півтьми з'являлися гетьмани, бунчуки, ревли гармати. Чорне море, і Дніпро, і гори сині… І запорожці йшли лавами через степи, через моря. […] І незабутній, славний Хмель, ніби живий, в киреї ставав отут, і булава горіла діамантами. Палали очі всіх. Серця тремтіли враз. Йшли могутні полки, і земля дудніла. Гриміла слава на цілий світ!»* [16, с.96].

Просвіта, читальна сільський театр стали сенсом життя для Володька, але він прагне єднання Волинського краю з Україною, центр якої (за його уявленням) лежить у Києві, і навіть вирушає туди, але потрапляє до в'язниці через нелегальний перетин кордону. Один із в'язнів застерігає його: *«То, чоловіче, Совдепія. Окрема планета. Затямте собі це… Раз назавжди! – Він висловив це з таким притиском, що Володько відчув удар. Те "депія", щось як деспотія… Подражнена уява верталася до років недавнього минулого… Большевики, курява, їх обози, їх брудні обличчя, пошарпане лахміття, матюки… Пролетіли ватагами на худих конях і, думалось, зникли. Ні. Вони десь є. За тією границею. Там їх царство. Совдепія»* [16, с.212].

Мрії Володька розбиваються, але вектор його українського поступу тепер скерований до Праги. Його духовний наставник Лазюк визнає, що у Крем'янці є все, але нема Європи. А нам її треба! І Володько вирушає в дорогу. Але вже зовсім іншим, ніж був до того часу. Автор чітко фіксує момент виходу: «*Другого дня у неділю під вечір о годині шостій, малим локальним потягом зі станції на Лубенській рогачці, Володько залишив Крем'янець. Був одягнутий у незвично новий, попелястого кольору, мішкуватий одяг, на носі мав незвичні окуляри, в руці незвичну парасолю, малу дешеву чорну валізку і випадкову книжку під пахвою*» [16, с. 384].

Деталізована портретна характеристика персонажа, точний час і місце виїзду прочитуються як бажання затримати цю мить, зафіксувати її у пам'яті. Змінений одяг свідчить про новий статус персонажа і є алюзією на давній ритуал ініціації.

Проаналізувавши етапи духовних шукань головного героя трилогії «Волинь», ми виявили, що траєкторія його руху пролягає через три основні значеннєві вузли: невизначеність – чужа ідентичність – власна ідентичність, що збігається із тріадою ініціаційного обряду (вилучення – лімінальна фаза – вихід). Паралельно з духовним зростанням Володька Довбенка, яке, до речі, теж супроводжують болісні фізичні страждання, еволюціонує і національна свідомість народу.

Висновки. Мотив ініціації у романі «Долина Ісси» Ч. Мілоша та трилогії «Волинь» У. Самчука проявляється на рівні тексту (у часопросторовій організації та лінії головного персонажа), підтексту (у символах, архетипах, міфологемах) і позатексту (в авторській інтенції). Моделі ініціації, створені польським та українським письменниками, зберігають традиційну для ритуалу ініціації тріаду: вилучення – лімінальна фаза – вихід. Ці моделі можемо назвати рефлексійними, бо у характерах головних персонажів Томаша і Володька творчо втілилися емоційно осмислені переживання кожного з авторів: робота над романом «Долина Ісси» для Чеслава Мілоша стала шляхом пошуку власного творчого «я». Улас Самчук творив свою «Волинь», щоб її прочитали сучасники і прийдешні покоління й не забували, хто вони і де їхні корені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеєва В. Ключ до розуміння тексту: «Розчинив вікна в темну безодню міста…» URL : https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c7783c45-2a27-459c-9642-275786397860/content (дата звернення: 08.10.2025).

2. Андрєєва Т. М. Поетика ініціаційного простору в українському фольклорі. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0409U002168/ (дата звернення: 12.10.2025).

3. Бородіца С. Романи-епопеї Уласа Самчука у літературно-критичному дискурсі другої половини XX століття. *Наукові записки ТНПУ.* 2015. Вип. 42. Літературознавство. С. 22-27. URL: http:// dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6141/1/Boroditsa.pdf (дата звернення: 08.10.2025).

4. Веретюк О. Скажи мені, хто я?: (Проблема національної ідентичності літератури, літературного твору та його автора). *Слово і час.* 2005. № 12. С. 69-73.

5. Данилевич М. Український образ світу у трилогії У. Самчука «Волинь». *Наукові записки.* Серія: Літературознавство. Тернопіль : ТДПУ, 2000. Вип. VI. 151 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Danylevych_Mariia/Ukrainskyi_obraz_svitu_u_trylohii_U_Samchuka_Volyn.pdf? (дата звернення: 05.10.2025).

6. Жайворонок В. В. Річка. *Знаки української етнокультури. Словник-довідник*. Київ : Довіра, 2006. С. 502-503.

7. Комінярська І. М. Художньо-філософський зв'язок між автором та героєм у романі Уласа Самчука «Волинь». *Вісник Житомирського державного університету.* 2011. Випуск 60. Філологічні науки. С. 174-178.

8. Кралюк П. Улас Самчук – літописець України крізь війни, табори, Голод і екзил. Читомо. 30.10.2024. URL : https://chytomo.com/ulas-samchuk-litopysets-ukrainy-kriz-vijny-tabory-holod-i-ekzyl/ (дата звернення: 15.10.2025).

9. Лаптєєва Ю. О. Інтерпретація ініціаційного міфу в романах Ніла Геймана «Небудь-де» й Сергія Жадана «Інтернат». *Держава та регіони*. Серія: Гуманітарні науки. 2019. № 1 (56). С. 9-13. URL : http://humanities.stateandregions.zp.ua/archive/1_2019/4.pdf (дата звернення: 08.10.2025).

10. Ліщинська Н. Порівняльна інтерпретація як метод дослідження. *Питання літературознавства*. Науковий збірник. Вип. 75. Чернівці : Рута, 2008. С. 329-335.

11. Немченко Г. В. "Волинь" та "Марія" Уласа Самчука як зразки романного епосу. *Сучасний погляд на літературу:* наук. зб. : пам'яті академіка Петра Хропка. Київ, 2004. С. 102-121.

12. Романко Т. О. Роман ініціації в сучасній українській, польській та американській літературах (на матеріалі творчості Л. Дереша, М. Нагача, Н. Мак Донелла) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.05 – порівняльне літературознавство. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. 20 с. URL : http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/1498 (дата звернення: 14.10.2025).

13. Рошко М. Подорож головного героя як ініціація у «Божественній комедії» Данте Аліг'єрі та «Маленькому принці» Антуана де Сент-Екзюпері. URL : *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. 2014. Вип. 2. С. 84-89. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuufilol_2014_2_17 (дата звернення: 04.10.2025).

14. Рошко М., Гаврило І., Славич Т. Мотив ініціації та проблема зла в романі Вільяма Голдінга «Володар мух» URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1bc147dd-3299-4517-adb5-ae2eb33b8aeb/content (дата звернення: 10.10.2025).

15. Самчук У. Волинь. Частина 1, 2. Харків : Фоліо, 2023. 731 с.
16. Самчук У. Волинь. Частина 3. Юність Василя Шеремети. Харків : Фоліо, 2023. 733 с.
17. Ткачик Н. М. Ініціаційна парадигма міфологічної подорожі героя у міському топосі (на матеріалі романістики Ю. Андруховича). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Част. 1. С. 296-303.
18. Brzóstowicz M. Dom rodzinny w Dolinie Issy: obecność i wartość, *Pamiętnik Literacki*. 1997. № 2. S. 13-32.
19. Cierniak-Nielub I. Autobiogfaficzna mityzacja czasu i przestrzeni w Dolinie Issy Czesława Miłosza. *Świat tekstów*. Rocznik Słupski. 2019. № 17. S. 43-54.
20. Czesław Miłosz. „Dolina Issy". Geneza. URL : https://www.studocu.com/pl/document/uniwersytet-warminsko-mazurskie-w-olsztynie/filologia-polska/milosz-dolina-issy-filolofia-polska/231911 (дата звернення: 10.10.2025)
21. Kopaliński W. Rzeka. *Słownik symboli*. Wrszawa : Oficyna wydawnictwa "Rytm", 2022. S. 367-369.
22. Miłosz Cz. Dolina Issy. Kraków : Wydawnictwo Literackie. 1981. 292 s.
23. Motyw. *Słownik motywów literackich* / Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J.; pod red. J. Sławińskiego. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976. S. 252-253.
24. Sydiaczenko N. «Dolina Issy» Czesława Miosza – poetycka powieść o kształtowaniu ludzkiej tożsamości. *Київські полоністичні студії*. 2019. Том 35. С. 38-44. URL : https://kps.philology.knu.ua/article/view/1552/1255 DOI : https://doi.org/10.17721/psk.2019.35.38-44 (дата звернення: 10.10.2025)
25. Tischner Ł. Sekrety manichejskich trucizn. Miłosz wobec zła. URL : https://jagiellonian.academia.edu/LukaszTischner (дата звернення: 14.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

UDC 821.111-3+821.133.1-3:81’322:305-055.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.41

EVOLVING FEMININITIES IN ENGLISH AND FRENCH CHICK-LIT: THREE STAGES OF GENRE DEVELOPMENT (1996–2025)

ЕВОЛЮЦІЯ ФЕМІННОСТІ В АНГЛІЙСЬКОМУ ТА ФРАНЦУЗЬКОМУ ЧИК-ЛІТІ: ТРИ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЖАНРУ (1996–2025)

Tsapro H.Yu.,
orcid.org/0000-0002-0748-7531
PhD in Linguistics, Associate Professor,
Head of English Language and Communication
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

From the late 1990s to the 2020s, English and French chick-lit changed in step with new social roles and expectations of women. Its history can be traced through three main stages: the years of formation (1996–2007), the years of reflection (2008–2016), and the period of renewal (2017–2025). Each stage shows a different tone and way of speaking about women’s experience, moving from irony and humour to sincerity and emotional awareness. The first stage, formed by *Bridget Jones’s Diary*, *Confessions of a Shopaholic*, and similar novels, presents humour and self-irony as a means of coping with the demands of urban life. The second stage, shaped by *Me Before You* and *You Had Me at Hello*, replaces consumer optimism with reflection, empathy, and moral choice. The most recent stage, marked by *The Switch*, *Book Lovers*, and *Love Your Life*, combines popular narrative forms with emotional sincerity and ethical attention.

The French tradition follows the same line of transformation but moves towards calmness, stability, and collective values. Early translations of English novels prepared the ground for national versions of the genre created by Virginie Grimaldi, Aurélie Valognes, and Agnès Martin-Lugand. Their prose turns irony into kindness and transforms romantic plots into stories of care, understanding, and everyday balance.

The research applies comparative literary, cultural, and gender analysis. The results show that *chick-lit* evolves from depictions of self-irony and consumption to emotionally centred fiction that values sincerity, moral awareness, and emotional maturity. The genre, while keeping its accessible form, has become a way of expressing human connection and ethical sensibility in modern culture.

Key words: chick-lit, femininity, English literature, French literature, post-feminism.

Від кінця 1990-х до 2020-х років англійська та французька chick-lit розвивалися у тісному зв’язку із соціальними трансформаціями, змінами у сприйнятті жіночої ролі та культурними очікуваннями. Її еволюцію можна простежити у трьох етапах: становлення (1996–2007), осмислення (2008–2016) та оновлення (2017–2025). Кожен із них демонструє поступовий перехід від іронії та самоіронії до емоційної відвертості, моральної рефлексії та пошуку внутрішньої рівноваги.

Перший етап, представлений романами *Bridget Jones’s Diary* Г. Філдінґ і *Confessions of a Shopaholic* С. Кінселли, характеризується поєднанням гумору та самоіронії як способу долати тиск кар’єрного й особистого життя. На другому етапі (*Me Before You* Дж. Мойєс, *You Had Me at Hello* М. Макфарлейн) жанр набуває рис психологічної прози: у центрі постають емпатія, відповідальність, моральний вибір. Третій, гібридний період (*The Switch*, *Book Lovers*, *Love Your Life*) відзначається поєднанням розважальності з етичним осмисленням буденності, увагою до почуттів, турботи й самопізнання.

Французька традиція пройшла подібний шлях, але схилилася до спокійнішої тональності та колективних цінностей. Переклади англійських романів підготували ґрунт для національних версій у творчості В. Ґрімальді, О. Валонь та А. Мартен-Люґан. Їхня проза перетворює іронію на доброзичливість, а любовні сюжети – на історії морального зростання, гармонії й щирості.

Дослідження спирається на порівняльний літературознавчий, культурологічний і гендерний підходи. Результати свідчать, що chick-lit еволюціонує від іронічної репрезентації споживацької культури до емоційно орієнтованої прози, у центрі якої – щирість, етична свідомість та нове розуміння жіночої суб’єктності. Таким чином, жанр зберігає свою доступність, водночас стаючи формою художнього осмислення сучасних цінностей і людських взаємин.

Ключова слова: *chick-lit*, фемінність, англійська література, французька література, постфемінізм.

Introduction. The growing popularity of chick-lit at the end of the twentieth century reflects deep social and cultural changes in the perception of the modern woman. Since the publication of Bridget Jones’s Diary by Helen Fielding [6], contemporary prose has often turned to the image of a young educated woman who tries to combine work, independence, and personal life. Humour, self-irony, and the language of everyday speech gave these novels a new tone and helped authors speak more directly about social experience and personal choice.

The genre developed rapidly in English literature and soon found its way into the French book market. Early translations of Sophie Kinsella's and Marian Keyes's novels made chick-lit familiar to a French readership that later produced its own versions of

this form. French writers such as Virginie Grimaldi, Aurélie Valognes, and Agnès Abécassis continued the dialogue between humour and sincerity, replacing irony with emotional warmth and moral reflection. Thus, two literary traditions, English and French, began to represent different ways of interpreting the same phenomenon: the search for femininity in the post-feminist world.

The aim of this article is to describe the development of chick-lit in both traditions through three main stages – 1996–2007, 2008–2016, and 2017–2025 – and to show how changes in cultural context are reflected in the representation of women's experience. The study is theoretical and comparative. It traces how the themes and narrative style evolve from humorous depictions of daily consumption to sincere reflections on emotions, human relationships, and moral choices.

The article provides an overview of the main research approaches to chick-lit, a description of its periodization, and an interpretation of the most typical features of each stage in the English and French traditions. The proposed model helps to view the genre not as a fixed formula but as an evolving literary and cultural system that mirrors the changing ideals of femininity.

Literature review. The study of chick-lit has become a significant part of contemporary gender-oriented literary research. Early works describe this fiction as a response to the social situation of young professional women at the turn of the millennium. S. Ferriss and M. Young [5] define chick-lit as a narrative form that combines humour, self-reflection, and a realistic portrayal of everyday life. Whelehan [22] emphasises that the main female characters of chick-lit belong to a new social generation. They are educated and independent, they work, make their own decisions, and try to build a private life on their own terms. At the same time, their personal experience shows that freedom does not always protect from emotional tension and social expectations. This mixture of success and uncertainty becomes one of the most typical features of the genre.

The ideological background of the genre has been analysed in the works of R. Gill [8] and A. McRobbie [16], who connect chick-lit with the discourse of post-feminism and consumerism. R. Gill [8] and A. McRobbie [16] note that the heroines of these novels act according to the ideals of personal freedom and self-development. They try to build their lives through work, learning, and emotional experience. However, the stories also show that such independence has its limits: social approval and financial stability still remain important conditions for success and self-respect. Later research [18; 7] highlights the coexistence of irony and sincerity as the primary stylistic feature of the genre, which enables authors to address serious social issues in a lighthearted narrative form.

French literary criticism interprets chick-lit through the prism of cultural adaptation. According to M. Dambre [3], its translation and reception in France were connected with the growing popularity of women's commercial fiction, which had to find its own tone to appeal to French readers. J. Bessière [2] and Grimaldi [9; 10] draw attention to the fact that le roman feel-good gradually formed in France as a continuation of women's popular prose. In their view, these novels differ from the English pattern by a calmer tone and a stronger focus on moral values and emotional comfort. The stories often focus on simple acts of kindness, mutual understanding, and the wish to live in peace with others. They replace the theme of social ambition with attention to daily feelings and moral choices. French writers speak about ordinary life directly and without irony, emphasising that happiness may begin with mutual help and small but sincere changes. In this way, the same literary pattern assumes a different meaning, shaped by the national tradition and cultural environment.

Modern feminist criticism recognises chick-lit as an evolving discourse rather than a stable genre. It reflects how literature reacts to social change and how new cultural models of femininity appear in fiction. The research of S. Ahmed [1] and M. Evans [4] focuses on the "affective turn" in contemporary literature, where emotions become a form of knowledge and communication. In this respect, the movement from irony to sincerity and from material success to emotional awareness defines not only the development of chick-lit but also broader tendencies in women's writing of the twenty-first century.

Despite a wide range of studies, certain aspects remain insufficiently explored. The comparative evolution of English and French chick-lit over three decades has not yet been systematically described. Previous works usually focus on one linguistic or cultural tradition and analyse isolated themes or authors. There is still a lack of an integrated model that connects historical, ideological, and stylistic changes within a single framework. The present article aims to fill this gap by proposing a three-stage periodisation of chick-lit development and by outlining the key tendencies that determine its transformation from ironic narratives of consumption to emotionally oriented fiction based on sincerity and ethical choice.

Methodology. The article is theoretical and comparative in nature. The study is based on the method of comparative literary analysis supported by ele-

ments of cultural and gender interpretation. Each period – 1996–2007, 2008–2016, and 2017–2025 – is viewed as a separate stage in which the themes, tone, and narrative strategy of the novels undergo visible transformation. The analysis focuses on how authors depict female experience, everyday reality, and emotional values under changing social conditions.

The material of the study includes well-known novels representing the most typical tendencies of each tradition. For the English corpus, these are works by Helen Fielding, Sophie Kinsella, Marian Keyes, and Beth O'Leary. The French part includes novels by Virginie Grimaldi, Aurélie Valognes, and Agnès Abécassis. The choice of writers is determined by their influence on the formation of national variants of the genre and their wide readership, which allows us to consider the texts as cultural indicators rather than individual artistic experiments.

The research employs a combination of chronological, thematic, and descriptive approaches. Each period is analysed through its dominant themes, the typical image of the heroine, and the narrative tone. The first stage is associated with irony and self-observation; the second with emotional balance and domestic focus; the third with sincerity and ethical awareness. Such division enables the genre to be presented as a dynamic system that reflects changes in society and in the perception of femininity.

The three stages of genre development. The Genesis Period (1996–2007). The first decade of chick-lit formation is associated with the publication of Bridget Jones's Diary by Helen Fielding [6], which established the tone and narrative structure of the genre. The heroine speaks about her life in the first person, openly records her doubts, and uses humour as a means of self-protection. The world of these novels is the urban middle class with its rhythm of work, friendship, and endless self-improvement. The language is simple and expressive, closely resembling everyday speech, and the diary form further enhances the illusion of authenticity.

English writers such as Sophie Kinsella, Marian Keyes, and Meg Cabot further developed this model. Their heroines are active, ironic, and self-critical; they strive to find a balance between their career and private life. The narrative voice combines comedy with emotional sincerity, creating a tone that became a hallmark of early chick-lit. This period reflects the optimism of the late 1990s, a belief that social success and personal happiness can be achieved through individual effort. As I. Whelehan [21] and S. Genz [7] observe, this optimism is part of a wider post-feminist culture that links self-confidence with consumption and independence.

The early form of chick-lit is most clearly seen in Helen Fielding's Bridget Jones's Diary [6], Sophie Kinsella's Confessions of a Shopaholic [13], and Marian Keyes's Watermelon [12]. These novels portray a young professional woman who struggles to balance her life between work, friends, and romantic expectations. Humour in these novels comes from ordinary situations: work, family conversations, small misunderstandings – not from big dramatic events. Irony helps the heroines to cope with uncertainty and to keep emotional distance. In Bridget Jones's Diary, the diary form turns daily experience into a personal record of doubts and small victories. The heroine writes about her appearance, job, and relationships with the same mixture of anxiety and self-mockery that many readers recognise from real life. Kinsella's fiction links self-irony with consumer culture: the heroine measures her identity through what she buys and later questions this habit. Keyes's stories combine comedy with compassion and family conflict, widening the emotional range of the genre. Together, these writers established the language and tone that defined chick-lit at its beginning – a mixture of humour, self-reflection, and belief in personal improvement.

In France, readers first met this type of novel through the translations of Bridget Jones's Diary and Confessions of a Shopaholic. The books presented a light and humorous view of women's everyday life and were quickly noticed by publishers. Critics, however, treated the new form with caution and preferred to speak about its commercial rather than artistic value [3]. These translations attracted steady attention to the new kind of women's fiction and created interest in stories written about ordinary life. Within a few years, French writers began to use this pattern in their own way, keeping its humour but softening its tone. In this sense, the early stage of the genre shows both the birth of a new female voice and the first signs of its adaptation to another cultural setting.

The Transitional Period (2008–2016). After 2008, chick-lit entered a new stage of development. The years of economic uncertainty affected everyday life and changed how writers spoke about women's experience. The cheerful tone of the early novels became quieter and more reflective. Instead of stories about success and consumption, authors began to describe emotions, trust, and ordinary human relations.

After 2010, the new direction of chick-lit becomes more distinct. In Me Before You [17], the light romantic plot develops into a reflection on moral responsibility and the value of care. The story shows how love can involve choice, sacrifice, and growth, not only emotion. The heroine's independence is tested

by the need to understand another person's pain, and humour appears in quiet details of daily life rather than in parody. Mhairi McFarlane's You Had Me at Hello [15] turns to similar questions. The novel tells about people who meet again after years of separation and have to face what has changed in themselves. Everyday speech, hesitation, and self-irony help the characters to express feelings without sentimentality. Both writers keep the rhythm and recognisable tone of chick-lit but use it to speak about emotional maturity and trust.

Negra and Tasker (2014) note that post-feminist culture at this stage began to question the ideals of autonomy and self-confidence that had shaped earlier works. The heroines of chick-lit still value independence, but they understand that comfort and career achievements do not always lead to happiness. The idea of continuous self-improvement loses its appeal, and emotional honesty becomes central to the narrative.

In English literature, this tendency appears in the novels of Jojo Moyes, Beth O'Leary, and Mhairi McFarlane. Their stories keep the humour typical of the genre but focus on empathy and psychological growth. The heroines learn to face uncertainty, accept their feelings, and build relationships based on equality. The narrative techniques also change: in addition to diary entries, writers use alternating viewpoints and dialogues that reveal different sides of experience. The style becomes more flexible, and the tone of entertainment turns into quiet reflection.

Writers now pay closer attention to emotion as part of human communication. S. Ahmed [1] and S. Genz [7] describe this cultural shift as an "affective turn," when feelings are recognised as a natural form of knowledge. In the novels of this period, emotions are shown as part of everyday behaviour rather than as signs of weakness. The texts stay within popular culture but display greater psychological detail and sincerity. In Moyes's fiction, for instance, love and care replace shopping and irony as key metaphors of self-definition.

In France, chick-lit develops its own character in the prose of Virginie Grimaldi, Aurélie Valognes, and Agnès Abécassis. These writers move away from direct humour and focus on moral balance and emotional warmth. According to J. Bessière [2] and M. Dambre [3], French readers often prefer stories that emphasise kindness and understanding in daily life. The heroines are more thoughtful and emotionally stable. The action takes place in familiar settings: at home, within the family, or among friends, where sincerity and support matter more than social success.

This period shows a movement from the external to the internal, from self-presentation and irony to reflection and empathy. Chick-lit evolves into a means of exploring emotion and responsibility, retaining its popular form while adapting to new cultural realities.

The Hybrid Period (2017–2025). The last stage in the development of chick-lit is connected with the rise of digital publishing and new forms of feminist reflection after 2017. The social context changes: the discussion of gender equality, emotional well-being, and everyday ethics becomes more open. The tone of the novels written after 2017 becomes quieter and more personal. The humour of the earlier books remains, but it is softened by sincerity and attention to feeling. Irony no longer dominates the narrative. Writers describe everyday life through understanding and care, showing how people support one another and look for meaning in simple things.

In English literature, these tendencies can be traced in the novels of Beth O'Leary, Emily Henry, and Sophie Kinsella's later works. In The Switch [19] the story contrasts two generations of women who change their lives by exchanging roles, combining humour with quiet realism. In Book Lovers [11], the story of two editors turns the romantic plot into a reflection on work, ambition, and attachment. Success is shown not as a barrier to feeling but as a part of personal identity. The same quiet tone appears in Kinsella's Love Your Life), where humour is mixed with patience and everyday compromise. Both writers convey affection through simple details and daily routines, avoiding exaggeration and moralizing. The heroines of these novels still seek balance between work and personal life, yet they act with more self-knowledge and less dependence on external approval.

The hybrid quality of this stage appears in the coexistence of popular entertainment and moral reflection. In Book Lovers [11] the story unfolds in a small publishing world where work and affection are part of the same daily routine. The main characters learn to keep both career and feeling in balance. The tone is calm, and humour grows from simple conversations and quiet observation. In Love Your Life by Kinsella the plot contrasts imagined love with everyday experience. The writer keeps her usual lightness but adds more attention to compromise and emotional detail.. Humour becomes calmer and more thoughtful, and small scenes of daily routine replace exaggerated situations. The private world of the heroine connects with broader questions of social respect, mental health, and ethical choice.

In France, chick-lit merges with what critics call le roman feel-good, which dominates the market of

women's prose in the 2020s. The novels of Virginie Grimaldi, Aurélie Valognes, and Agnès Martin-Lugand [14] preserve the clarity and optimism of popular fiction but treat them with greater seriousness. Grimaldi's Et que ne durent que les moments doux [10] and Valognes's L'envol [20] portray heroines who overcome loss, loneliness, or family conflict through empathy and solidarity. Their humour is gentle, their tone emotional but never sentimental. The narrative world is defined by care for others and by gratitude for small joys of daily life.

This final period shows that chick-lit has evolved from a social commentary on women's independence into a literature of emotional ethics. The English and French traditions move in parallel directions, combining humour with sincerity and turning personal experience into a space of understanding. In this form, chick-lit preserves its accessibility while achieving a new depth that links entertainment with reflection.

The development of chick-lit in English and French literature can be seen as a gradual shift in tone, theme, and moral orientation. Each stage reflects a specific cultural background and a new model of femininity. The periodization below illustrates the evolution of the genre from ironic urban stories to emotionally centered fiction that prioritizes care, sincerity, and balance.

The table summarises the main tendencies described in the three stages. The formation of the genre in the late 1990s brought humour and self-irony into women's prose. The transitional stage replaced irony with reflection and empathy, while the hybrid period of the 2020s united entertainment with moral attention and emotional depth. Together, these tendencies illustrate how chick-lit moved from depicting social ambition to exploring ethical and emotional self-understanding.

Conclusions. The study shows that chick-lit, originally created as a light and humorous form of women's fiction, has developed into a flexible mode of cultural reflection. In both English and French traditions, it keeps the balance between popular form and social meaning. The English version follows a movement from irony and consumer optimism to sincerity and emotional realism. The French version builds its identity on moral calmness, domestic values, and collective sympathy.

The comparison of three stages demonstrates that the evolution of chick-lit mirrors the broader change in post-feminist culture from external success to inner awareness. The heroines of the later novels seek not recognition but understanding, not material comfort but emotional stability. The genre still speaks to a large audience but has changed its inner direction. The stories are no longer only about success or romance. They focus on understanding, care, and the value of simple experience. Chick-lit keeps its accessibility and becomes a part of modern prose that describes everyday feeling and quiet reflection.

Perspectives for future research. Further research may continue the comparative study of English and French chick-lit by focusing on its linguistic and pragmatic dimensions. One possible direction is the analysis of lexical and pragmatic profiles of femininity and consumption in the novels of different periods. Such work could reveal how language encodes values, emotions, and social expectations associated with modern womanhood.

It would also be helpful to trace the transformation of humour and self-irony into empathy and moral reflection, linking the stylistic features of the texts with their cultural context.

Table 1

Stages in the Development of English and French Chick-Lit (1996–2025)

Period	Cultural and literary context	Main themes and tone	Representative writers and novels
1996–2007 – The Genesis Period	Rise of *chick-lit* after *Bridget Jones's Diary* (1996); formation of post-feminist values and urban female identity.	Humour, self-irony, everyday life, consumption, search for balance between work and love.	H. Fielding – *Bridget Jones's Diary*; S. Kinsella – *Confessions of a Shopaholic*; M. Keyes – *Watermelon*; early French translations.
2008–2016 – The Transitional Period	Impact of the financial crisis and cultural fatigue with consumerism; growing interest in emotion and empathy.	Reflection, emotional realism, moral choice, family and friendship, ethical awareness.	J. Moyes – *Me Before You*; M. McFarlane – *You Had Me at Hello*; B. O'Leary – *The Flatshare* (draft period); V. Grimaldi – *Le premier jour du reste de ma vie*; A. Valognes – *Mémé dans les orties*.
2017–2025 – The Hybrid Period	Digital publishing, new feminism, and post-#MeToo discourse; merging of popular fiction and ethical reflection.	Sincerity, emotional maturity, solidarity, care, inner stability; humour becomes softer and introspective.	B. O'Leary – *The Switch*; E. Henry – *Book Lovers*; S. Kinsella – *Love Your Life*; V. Grimaldi – *Et que ne durent que les moments doux*; A. Valognes – *L'envol*.

REFERENCES:

1. Ahmed, S. *The Promise of Happiness*. Durham and London: Duke University Press, 2010.
2. Bessière, J. *La littérature et sa rhétorique*. Paris: Classiques Garnier, 2019.
3. Dambre, M. *La littérature française du XXIe siècle*. Paris: PUF, 2011.
4. Evans, M. *The Persistence of Gender Inequality*. Cambridge: Polity Press, 2015.
5. Ferriss, S., & Young, M. (Eds.). *Chick Lit: The New Woman's Fiction*. New York: Routledge, 2006.
6. Fielding, H. *Bridget Jones's Diary*. London: Picador, 1996.
7. Genz, S. *Postfemininities in Popular Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.
8. Gill, R. *Gender and the Media*. Cambridge: Polity Press, 2007.
9. Grimaldi, V. *Le premier jour du reste de ma vie*. Paris: Fayard, 2015.
10. Grimaldi, V. *Et que ne durent que les moments doux*. Paris: Fayard, 2020.
11. Henry, E. *Book Lovers*. New York: Berkley, 2022.
12. Keyes, M. *Watermelon*. London: Penguin Books, 1995.
13. Kinsella, S. *Confessions of a Shopaholic*. London: Black Swan, 2000.
14. Martin-Lugand, A. *Et que ne durent que les moments doux*. Paris: Michel Lafon, 2020.
15. McFarlane, M. *You Had Me at Hello*. London: HarperCollins, 2012.
16. McRobbie, A. *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change*. London: Sage, 2009.
17. Moyes, J. *Me Before You*. London: Penguin Books, 2012.
18. Negra, D., & Tasker, Y. *Gendering the Recession: Media and Culture in an Age of Austerity*. Durham: Duke University Press, 2014.
19. O'Leary, B. *The Switch*. London: Quercus, 2020.
20. Valognes, A. *L'envol*. Paris: Fayard, 2023.
21. Whelehan, I. *The Feminist Bestseller: From Sex and the Single Girl to Sex and the City*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.
22. Whelehan, I. *Overloaded: Popular Culture and the Future of Feminism*. London: Women's Press, 2010.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 43
Том 2

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп’ютерна верстка • *Юрій Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 31,39.
Підписано до друку: 30.12.2025. Замов. № 1225/1016. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.